

The Skandapurāṇa
Volume IIB

*Adhyāyas 31–52. The Vāhana and
Naraka Cycles*

Volume Editor
Hans Bakker
Yuko Yokochi
Peter Bisschop

The Skandapurāṇa

SUPPLEMENT
TO
GRONINGEN ORIENTAL STUDIES

Published under the auspices of the J. Gonda Foundation
Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences

Editor

H. T. Bakker, *Groningen*

Editorial Board

P. C. Bisschop • D. D. S. Goodall

H. Isaacson • G. J. Meulenbeld

Advisory Board

R. F. Gombrich, *Oxford* • J. Heesterman, *Leiden*

D. Shulman, *Jerusalem* • J. Williams, *Berkeley*

To
Egbert Forsten

The Great God and his *vāhana*, the Bull
(Śāmalāji, the Baroda Museum)

The Skandapurāṇa

VOLUME II B *Adhyāyas 31-52*

The Vāhana and Naraka Cycles

Critical Edition

with an Introduction

&

Annotated English Synopsis

by

Hans T. Bakker, Peter C. Bisschop, Yuko Yokochi

in cooperation with Nina Mirnig and Judit Törzsök

BRILL

LEIDEN | BOSTON

This is an open access title distributed under the terms of the CC BY-NC 4.0 license, which permits any non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author(s) and source are credited. Further information and the complete license text can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

The terms of the CC license apply only to the original material. The use of material from other sources (indicated by a reference) such as diagrams, illustrations, photos and text samples may require further permission from the respective copyright holder.

Photograph *frontispiece*. Courtesy Wikimedia Commons

This book has been realized thanks to the financial support of
the Japan Society for the Promotion of Sciences (JSPS)
the Netherlands Organisation of Scientific Research (NWO)

issn 1566-7642

isbn 978-90-04-27028-2 (hardback)

isbn 978-90-04-27713-7 (e-book)

Copyright 2014 by Hans T. Bakker, Peter C. Bisschop and Yuko Yokochi. Published by Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands.

Koninklijke Brill nv incorporates the imprints Brill, Brill Hes & De Graaf, Brill Nijhoff, Brill Rodopi, Brill Sense, Hotei Publishing, mentis Verlag, Verlag Ferdinand Schöningh and Wilhelm Fink Verlag.

Koninklijke Brill nv reserves the right to protect this publication against unauthorized use.

This book is printed on acid-free paper.

Preface

After the publication of SP II A in 2004 and SP III in 2013, we are pleased to add another volume to the critical edition of the *Skandapurāṇa*. With the publication of the present volume, which covers the *adhyāyas* 31–52, approximately one third of the text has been made available in a critical edition. Sixteen years have passed since the publication of the first volume and we do consider the point reached to be something of a milestone. The substantial portion of the *Skandapurāṇa* that is now available allows for a better understanding and appreciation of the text as a whole. We hope that our readers will explore this treasure trove and use it in their research. Our own admiration for the text has certainly not diminished over the years. More than ever we are convinced of its significance for the study of the religious and cultural history of India, as well as for the understanding of the composition and transmission of Purāṇa literature.

With the present volume we return to the format of presentation of SP I. The previous volume, SP II A, was limited to a smaller portion of the text and included a cultural history of Vārāṇasī along with an extensive philological commentary, thus allowing for a detailed positioning of the text's *Vārāṇasīmāhātmya* in time and place. For the present volume we have edited a larger portion of text along the lines of SP I and SP III; the philological commentary is restricted to the footnotes to the synopses.

In the introduction we touch upon some of the major themes that are the subject of the myth cycles of SP 31–52, but we have had to refrain from providing an in depth cultural and historical study of the rich materials in these chapters. The chapters on the Narakas, in particular, would merit further investigation in relation to other Brahmanical and non-Brahmanical sources of the Indian conception of hell.

Work on the present volume formally started in 2008 as part of the NWO project *A Historical Enquiry Concerning the Composition and Transmission of the Skandapurāṇa*. The team of editors at that time consisted of Hans Bakker (Groningen), Peter Bisschop (then Edinburgh, now Leiden) and Yuko Yokochi (Kyoto). We were joined in 2010 by Nina Mirnig (Groningen) and Judit Törzsök (Lille). They have both attended our joint

sessions held in Groningen and Leiden since then. Nina Mirnig prepared a draft edition of *adhyāya* 37, and Judit Törzsök of *adhyāya* 52, editions that were finalized by Yuko Yokochi. The remainder of the text edition was prepared by Peter Bisschop and Yuko Yokochi, while the synopsis and annotation were drafted by Hans Bakker. The introduction was written jointly by Peter Bisschop, Hans Bakker and Yuko Yokochi. The end product is very much the work of a team; all parts of this volume have been extensively discussed in our research sessions—discussions that were continued through an intensive email exchange. We are convinced—and we think the outcome proves it—that the study and edition of texts like the *Skandapurāṇa* benefit greatly from such a teamwork approach.

Alongside the critical edition itself, the study of other aspects relating to the cultural and historical setting of the *Skandapurāṇa* has been continued in the framework of the above-mentioned NWO project. Nina Mirnig was appointed in 2010 to a postdoctoral project on the history of early Saivism in Nepal, and Natasja Bosma studied forms of early Saivism in Dakṣiṇa Kosala (Chhatisgarh). Nina Mirnig and Natasja Bosma jointly organized a symposium *Epigraphical Evidence for the Formation and Rise of Early Śaivism* held at the University of Groningen in the summer of 2012; the proceedings of this symposium have appeared as a double issue of *Indo-Iranian Journal* in 2013 (IIJ 56.3–4). In addition, Hans Bakker wrote a volume that synthesizes our Purāṇa research: *The World of the Skandapurāṇa. Northern India in the Sixth and Seventh Centuries*. In it he investigates the culture and religion embedded in the *Skandapurāṇa* against the backdrop of the political history and geographical reality of Northern India at the time of the composition of the text. Like the present volume, that book will be published by Brill (Leiden) in 2014 as a Supplement to the *Groningen Oriental Studies*. The results of all these studies have filtered into our interpretation of the text.

The publication of this volume and our research on the *Skandapurāṇa* would not have been possible without the generous financial support of the Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO), which also supported our research of the text in previous years. We gratefully acknowledge this support.

As always, we are indebted to the various libraries that have allowed us to make use of the manuscripts in their collections and to the many people involved in the ever-expanding collection of electronic Sanskrit texts, on which so much of our research depends these days.

We thank Julia Harvey for correcting our English and Kengo Harimoto for technical assistance with the final typesetting of this volume. Above all we would like to reserve a special place here for Egbert Forsten, who

has been our publisher from day one. This volume is the first one to be published by Brill Publishers alone, but Egbert Forsten has still overseen the production process of this book. For this and for his continuing support over the many years we are truly grateful. We dedicate this book to him as a token of our appreciation.

November 2013,

Hans Bakker, Groningen
Peter Bisschop, Leiden
Yuko Yokochi, Kyoto

Table of Contents

Introduction

THE MYTH CYCLES OF SKANDAPURĀṆA 31–52	3
Conclusion of the Vārāṇasī Cycle	4
The Vāhana Cycle	5
Introduction of the Vindhyāsini Cycle and the story of Upamanyu	7
The Naraka Cycle	8
The story of Kāṣṭhakūṭa and Śiva's return to Mandara	11
METRICS	12
The Daṇḍaka metre	12
Metres of the Vaitāliya group	12
EDITION	16
The transmission of the S recension	16
Manuscripts of the R and A recension	19
Presentation of the critical apparatus	21
Grammatical anomalies	21

Synopsis

STRUCTURE OF THE CONTENTS OF CHAPTERS 31 TO 52	27
SYNOPSIS OF CHAPTERS 31 TO 52	31

Skandapurāṇa

Symbols and Abbreviations in the Apparatus	115
Sigla of the Manuscripts and the Edition Used	116
 SKANDAPURĀṆA: ADHYĀYAS 31 TO 52	
Adhyāya 31	117
Adhyāya 32	139
Adhyāya 33	183
Adhyāya 34	206
Adhyāya 35	227
Adhyāya 36	235
Adhyāya 37	246
Adhyāya 38	257
Adhyāya 39	262
Adhyāya 40	265
Adhyāya 41	268
Adhyāya 42	272
Adhyāya 43	276
Adhyāya 44	279
Adhyāya 45	282
Adhyāya 46	286
Adhyāya 47	289
Adhyāya 48	293
Adhyāya 49	296
Adhyāya 50	302
Adhyāya 51	309
Adhyāya 52	317

Bibliography & Indexes

ABBREVIATIONS	343
REFERENCES	344
 INDEXES	
Index to the Introduction	355
Index to the Synopsis	357
Index of Text Passages	363

Introduction

The Myth Cycles of Skandapurāṇa 31–52

The myths that form the subject of the present volume may, at first sight, seem to bear little relation to one another. On closer inspection, though, an overall framework which holds the various stories together and reveals a design can be detected. We have given the present volume the subtitle *The Vāhana and Naraka Cycles* in order to indicate the two main narratives it contains, but these cycles by no means fully cover all the subject matter of SP 31–52.

It should be noted at the outset that none of the myths narrated in this volume are referred to in the Anukramaṇikā contained in the second *adhyāya* of the *Skandapurāṇa*.¹ This is all the more remarkable since some of the myths in this part of the text are of central importance to early Śaivism, in particular the stories about the destruction of Dakṣa's sacrifice² and Śiva acquiring the Bull for his vehicle.

The relationship between the Anukramaṇikā and the actual content of the Purāṇa text remains to be studied in more detail, but for the time being we presume that the Anukramaṇikā was conceived as a sort of blueprint that served as a guiding principle on topics that were to be dealt with in the course of the Purāṇa. The listing in SP 2 is far from being an exact description of the actual contents.³ We can distinguish four ways in which the Anukramaṇikā relates to the Purāṇa as it exists today. 1 Subjects and their narrative order mentioned in the Anukramaṇikā conform to the actual Purāṇa.⁴ 2 Topics mentioned in the Anukramaṇikā are indeed found in the actual narrative, but their place in the Anu-

1 In the synopsis of SP I it was tentatively suggested that *kṛtaghnākhyāna* 'The Story of the Ungrateful' (SP 2.28b) may refer to SP 49, but this now seems to us unlikely. While it is true that SP 49 is concerned with ungrateful persons (*kṛtaghna*), it is not a story (*ākhyāna*) proper, but forms an intrinsic part of the text's extensive description of Narakas. SP 49.10–28 presents a list of evil people, in particular various ungrateful ones, who have to go through all the hells.

2 SP 2.7 mentions *dakṣaśāpa* 'Dakṣa's Curse,' a topic taken up in SP 10.26–38, but no mention is made of the destruction of Dakṣa's sacrifice in the Anukramaṇikā.

3 See also the discussion in SP I, Prolegomena, 43–44.

4 This is mainly the case in the first part of our text, contained in Volumes I and III.

kramaṇikā does not correspond to the place where they are found in our text. This is frequently the case and applies, for instance, to the Skanda and the Andhaka Cycles. 3 Stories that are included in the Purāṇa, but are completely missing from the Anukramaṇikā. 4 Subjects that are mentioned in the Anukramaṇikā, but are not found in the extant text.⁵

As noted above, the contents of the present volume seems to fall into category 3 almost in its entirety. To this can be added that the Vārāṇasī Cycle (SP 26–31.14), which is concluded in the present volume in SP 31.14, is placed in the Anukramaṇikā before the Nandin Cycle, i.e. SP 20–25 (an instance of category 2). In this case it thus seems as if the insertion of two extensive narrative cycles, those of the Vāhana and Naraka, elicited a rearrangement of the preceding narrative. Traces of this rearrangement can still be detected.

It has been observed by Martine Kropman in an unpublished essay entitled *Consecration of Kumāra* that SP 31.15 would more naturally follow SP 25.57, in which Śiva is travelling together with Devī (instead of Harikeśa) to his *sthānam avyayam* (SP 25.57d), i.e. Mount Mandara. In that case the object of *dr̥ṣṭvā* in SP 31.15a would be Mount Mandara, whose *tapas* causes Śiva's desire to approach it and grant a boon (SP 31.16; see below n. 59 on p. 32). Kropman's observation opens up the possibility that the *Vārāṇasīmāhātmya* was inserted in its present place at a stage of the redaction of the *Skandapurāṇa*, when it was decided to add the Vāhana and Naraka Cycles to the text. The redactor may have smoothed out the new transition by inserting Devī's wish to accompany Śiva out of Vārāṇasī (SP 31.19–21).

For reasons unknown, the Anukramaṇikā was never adapted to the actual Purāṇa contents, but was preserved in its preliminary form in the final first redaction of the text, as well as in the second redaction that created the hyparchetype of the RA recension. Some of the items mentioned in it, however, were included in this second redaction of the text, for instance the myths that explain the origins of ashes and Śiva's crescent.⁶

Conclusion of the Vārāṇasī Cycle

The present volume of our edition thus opens with the conclusion of the Vārāṇasī Cycle (SP 31.1–14). These fourteen verses had already been

5 This category can be divided into two: subjects not found in any of our manuscripts, and stories that are missing in the Nepalese manuscripts but are found in R and A.

6 SP 2.23a (*bhasmasomodbhava*), which is found in RA: A₃ ff. 157v–158v, A₅ ff. 271v–273v, A₇ ff. 228r–229v, Rff. 240v–241v. As has been observed in the Prolegomena (SP I, 44), this does not necessarily imply that these added stories were composed later than the text as preserved in the S manuscripts.

included in SP IIA as part of the *Vārāṇasīmāhātmya*, but we have incorporated them here again for the sake of completeness and to show the transition to the next myth cycle. After Deva and Devī have gone to the *tapas*-practising Yakṣa Harikeśa and made him the Kṣetrapāla of Vārāṇasī, the pair proceed to the Mandara mountain, which is also practising *tapas*, and offer a boon. The idea of the inherent value of asceticism (*tapas*) and the intrinsically related theme of complete submission to and worship of Mahādeva is a feature that runs throughout the *Skandapurāṇa*, and it is the central topic that connects the myths in this volume. The boon asked for by Mandara is that Devadeva, together with Umā and the Gaṇas, may live on Mount Mandara. Deva creates a residence on the mountain called Vṛṣan, which may have been thought to be a worthy equivalent of Śiva's Vārāṇasī residence, and whose name, though not identical to Vṛṣabha, appears to have prompted Vyāsa's next question, since he asks Deva how it came to pass that he had abandoned his earlier vehicle, viz., the cloud, in favour of the Bull. Herewith the Vāhana Cycle begins (SP 31.36–33.136).

The Vāhana Cycle

The first myth in the Vāhana Cycle serves to explain that the cloud, which used to be Śiva's vehicle, is in fact the (Vedic) sacrifice (Yajña). A long time ago, Yajña was doing *tapas* to make the world thrive and was granted a boon by Deva so that he could make people thrive by becoming a cloud (SP 31.43). Yajña wishes to become Deva's vehicle and to carry him in the form of a rain cloud. Sanatkumāra remarks that Sacrifice was removed from the office of being Deva's vehicle when, on the occasion of the destruction of Dakṣa's sacrifice, Yajña's head was cut off by an arrow (SP 31.46). With this the well-known Dakṣa myth, which forms the subject of SP 32, is introduced.

First, however, Sanatkumāra answers Vyāsa's question about the immediate cause of the destruction by narrating the story of the enmity between Kṣupa and Dadhīca (SP 31.49–115). The episode revolves around a dispute about the superiority of *brahman* over *kṣatra* and of Śiva over Viṣṇu. Dadhīca's victory proves the superiority of *brahman* and Śiva. After practising severe *tapas*, Dadhīca requests that Mahādeva vanquish all the gods including Viṣṇu, to which Śiva assents (SP 31.101–102). The episode of Kṣupa and Dadhīca provides the *kāraṇa* of the destruction of Dakṣa's sacrifice, by which all the gods are humbled. The story concludes with a Māhātmya of Sthāneśvara, the place (*sthāna*) where the fight between Kṣupa and Dadhīca took place and was halted.⁷

⁷ The insertion of (short) Māhātmyas in the mythological narratives is a conspicuous feature of the *Skandapurāṇa*. The significance of Sthāneśvara in the context of the

The next chapter (SP 32) is devoted entirely to the narration of the story of the destruction of Dakṣa's sacrifice. This story, which has many parallels in epic and Puranic sources,⁸ is one of the key myths establishing the superiority of Śaivism over the earlier Vedic religion and its gods. Some noteworthy features of the *Skandapurāṇa*'s version of the story may be pointed out here.

First of all, as mentioned above, the composers of the *Skandapurāṇa* integrated it into the Vāhana myth cycle by presenting it as the prelude to the transition of the vehicle of Śiva from the cloud, identified here with Yajña, to Vṛṣabha. This position of the Dakṣa myth is unique to the *Skandapurāṇa*. In marked contrast to some of the other relations of the myth, Śiva himself is not engaged in the destruction of Dakṣa's sacrifice; he leaves it to a proxy (Haribhadra), who is specifically created for the purpose. Haribhadra himself is assisted by a proxy of Devī (Bhadrakālī) and the army of Gaṇas. This configuration is in line with a general tendency of the authors of the text to keep Śiva aloof from the action itself.⁹ Indeed, Deva and Devī are said to watch the spectacle from a distance near a place called Raibhya's Hermitage (SP 32.23).

Another unique feature of the *Skandapurāṇa*'s version of the story is the exchange between the Vedic Mantras and the gods, in which the Mantras speak up for Maheśvara, arguing that he deserves the first share in the sacrifice (SP 32.30–36). Also absent in all other versions of the Dakṣa story, but prominent in the *Skandapurāṇa*, is a lengthy episode in which the gods are made to enter Śiva's body (SP 32.65–112). Inside they travel through the seven *lokas* and arrive at a higher, eighth *loka*, to which they are brought by a Gaṇapa named Pañcākṣa. Proceeding further, they are made to enter a hermetic city, in which they are scared out of their wits by a fearsome lion, a (supernatural) manifestation of Śiva's anger. It causes the gods to take refuge with Pañcākṣa. The Gaṇapa then shows them Deva and Devī in their natural states again, with which the epiphany ends.

The gods' ordeal is not yet over though, for they are next frightened by Kālakarṇī, a (natural) manifestation of Devī's fury. The gods take shelter in a heap of ashes at Deva's side, whereupon Devī requests Kālakarṇī to stop harrasing them, for by entering into the heap (*rāśi*) of ashes they have become Pāśupatas. The episode is a powerful mythical etiology of Pāśupata initiation, culminating in the defining moment of bathing in ashes.¹⁰ It thus underlines the Pāśupata background of the text.

composition of our text is dealt with in Bakker 2007b and 2014, 77–80, 153–70.

8 For an overview and analysis of the different versions of the Dakṣa myth, see Mertens 1998. The version in the *Skandapurāṇa* is, however, left out of that study.

9 See Granoff2004, 112 and Granoff2006. For the case of Devī, see SP III, 31f.

10 See Bakker 2007b, 5.

After they have taken refuge in Devī, with a rich and remarkable hymn composed in the Daṇḍaka metre (SP 32.113–117), the gods regain their natural states and realize Deveśa's might (SP 32.118–134). A Māhātmya of the place where this event took place follows. This place is called Bhadreśvara. Some other important sites nearby receive a Māhātmya as well, including Kubjāmraka, Brahmāvarta and Kanakhala (SP 32.134–193). The chapter comes to an (early) end with Kālakarṇī being made the daughter of Brahmā, identified with Death (Mr̥tyu).

The Vāhana Cycle culminates in SP 33, in which it is explained how Śiva came to acquire Vṛṣabha as his vehicle. It consists of two parts. (1) An opening myth in which Dharma and Yajña worship Śiva as the Lord in the Middle (Madhyameśvara), ending in Śiva's promise that they will become (part of) his vehicle (SP 33.1–27).¹¹ (2) The myth about the birth of Vṛṣabha, his fight with the Saṃvartaka Fire after he had threatened to drink up the Ocean, Śiva's creation of a Rudra and the Rudra's capture and release of the Saṃvartaka Fire, and the empowerment of Vṛṣabha as Śiva's vehicle through the Rudra Prabhākara (SP 33.29–134). The latter episode ties the two seemingly disjointed parts together, for Dharma and Yajña are the first to take up residence in the Bull, followed by all the other gods. Dharma takes up the front part and Yajña the hinder part, a state of affairs which may be explained by the fact that Yajña had earlier lost his head at the destruction of Dakṣa's sacrifice.¹² The Vāhana Cycle is concluded with the empowerment of the Bull.

Introduction of the Vindhyavāsini Cycle and the story of Upamanyu

SP 34 introduces the extensive Vindhyavāsini Cycle (SP 34.1–61; SP 53–69). This cycle forms the subject of SP III, edited by Yokochi. For the sake of continuity we reprint SP 34.1–61 here. As has been shown by Yokochi, the Vindhyavāsini Cycle consists of three narrative layers, the first of which has as its main subject 'Pārvatī's change of complexion from dark to fair and the consequent birth of Kauśikī from her sloughed-off dark skin' (SP III, 5).¹³

The first half of chapter 34 (SP 34.1–61) begins with Vyāsa's question as to how Devī, who originally had a dark complexion, obtained a fair one. Sanatkumāra relates that, once as they were enjoying themselves on Mount Mandara, Śiva called Umā 'Dark Lady' (*kr̥ṣṇā*) in jest. In order

11 This includes a Māhātmya of the place Madhyama: SP 33.22–27.

12 Dharma and Yajña are in this way accommodated in Saivism. For the identity of Dharma and the Bull, see *Synopsis*, n. 210 on p. 65.

13 Yokochi distinguishes the following three layers in the Vindhyavāsini Cycle:

Layer A (SP 34.1–61; SP 53–55; SP 58–59; SP 69): Pārvatī's Myth.

Layer B (SP 60.14–21; SP 60.72–132; SP 61–68): the Kauśikī-Vindhyavāsini Myth.

Layer C (SP 56–57; SP 60.1–13; SP 60.22–71): Other Episodes.

to make up for hurting her feelings, Deva offers Devī boons. She asks him to give her a beautiful fair complexion and to let her have a son. Deva instantly grants these boons, but Devī insists on practising *tapas* first to deserve them. With Śiva's permission, Devī proceeds to the Himavat, where she settles on a golden peak to begin her *tapas*.¹⁴ The introduction of the Vindhyaśāsinī Cycle ends with the appearance of a tiger, who sits by her side and is favoured by her.¹⁵

Although the immediate cause of Pārvatī's *tapas* is her desire for a fair complexion, the second boon is crucial within the overall scheme of the text in that it articulates the plot of the Purāṇa, viz. the birth of Skanda. The introduction of the Vindhyaśāsinī Cycle thus serves two purposes: it introduces the myth of Kauśikī Vindhyaśāsinī, the dark goddess who is created from Pārvatī's sloughed-off dark skin, and it articulates the plot relating to Skanda, which organizes the composition of the text.¹⁶

The second half of chapter 34 (SP 34.62–122) is devoted to the myth of the sage Upamanyu, whose life story is also known from the *Anuśāsana-parvan* of the *Mahābhārata* (MBh 13.14.75–196). It is a sort of interlude between the Vindhyaśāsinī and Naraka Cycles, connected to these two by its central theme of *tapas*.

In the *Mahābhārata* it is Upamanyu who tells Kṛṣṇa his own life story, in the *Skandapurāṇa* the story is told from a third-person perspective by Sanatkumāra. The myth is accommodated to the Vindhyaśāsinī Cycle through the answer it provides to Vyāsa's question concerning what Deva did while Pārvatī was practising *tapas*. The two events are thus happening simultaneously. It is worthy of note that both highlight the power of asceticism: in Pārvatī's case it eventually gives her a son; in Upamanyu's case it provides him with unlimited access to milk. The theme of *tapas* and its extraordinary power is at the heart of the Naraka Cycle as well.

The Naraka Cycle

At the end of chapter 34 Sanatkumāra announces that Śiva, after he has favoured Upamanyu and has been hymned by him, goes to Sukeśa. The next chapter (SP 35) opens the Naraka Cycle, which continues up to SP 52.1–25. Although it could also be called the Sukeśa Cycle, the name used by Yokochi in SP III,¹⁷ we have opted here for the name Naraka Cycle to articulate the core of this cycle: the extensive description of the thirteen great hells (Narakas).

The overall framework of the Naraka Cycle is the story of Sukeśa (SP

14 The peak is later identified as Gaurīśikhara (SP 69.40).

15 The tiger is named Somanandin and becomes a Gaṇeśvara of Devī (SP 55.23).

16 Cf. SP III, 24.

17 SP III 4f., n. 7.

35–51); it includes a description of the hells by his biological father, Suśarman (SP 37–50). Added to the story of Sukeśa is a sort of appendix, in which Sanatkumāra gives an account of those who do not go to hell (SP 52.1–25). Like that of Upamanyu, the story of Sukeśa illustrates the power of *tapas* combined with Śiva devotion. The events of this story likewise take place during the time that Pārvatī is practising her own asceticism.

The story of Sukeśa is first of all concerned with the duties of a son towards his ancestors (*pitṛ*). It tells of a pious brahmin who finds his ancestors clinging to a clump of grass. The episode was related earlier by Kaśyapa to Himavat in SP 11.5–17, but it is narrated here in more detail. The ancestors tell Sukeśa that they can only be saved from hell if he produces offspring. Sukeśa, who has taken a vow of celibacy, promises to save them from hell by doing *tapas* instead, and resorts to Śiva. In the end Śiva appears to him and grants that he become his Gaṇa Sukeśa. His ancestors will be released due to his piety (SP 35). When he has thus saved them and they are all sitting comfortably on Mount Trikūṭa, which has been given to him by Śiva, a debate ensues on the inversion of roles between fathers and sons.

The ancestors tell Sukeśa a story about the sons of Brahmā and their sons again, a story that illustrates this inversion. Like the sons of Brahmā, they too, his ancestors, have become ‘sons’ (of their own son), since they have been saved by him. This story has a parallel in the *Pitṛkalpa* of the *Harivaṃśa* (HV 12.21–41).¹⁸ Following the narration of this intricate story, Sukeśa asks his ancestors to tell him all about the hells from their own experience (SP 36).

SP 37–50 contains the extensive description of the hells as told by Suśarman, Sukeśa’s father. There are thirteen great Narakas in total. The first seven hells (Yamalācala, Śālmala, Kālasūtraka, Kumbhīpāka, Asipatravana, Vaitaraṇī, Ayoghana) are named individually, the last six are essentially three related pairs, as their names indicate (Padma, Mahāpadma, Raurava, Mahāraurava, Tamas, Tamastamatara). The number 13 is not shared by other Brahmanical or non-Brahmanical sources on hells. Each of the hells has a series of ‘elevations’ (*ucchraya*), where the sinner finds temporary relief before being tortured once more. This concept of ‘elevations’ is not known from other Brahmanical literature on hells, but it may be related to that of the *utsadas* referred to in Buddhist literature on hells. These *utsadas*, supplementary hells belonging to a major hell, start to appear in Buddhist literature from around the beginning of the

18 Yokochi (SP III, 17) draws attention to other parallels within the *Pitṛkalpa* in her discussion of the close relationship between the story of Sukeśa and the story of the seven brahmins in SP 56.1–57.47.

Common Era.¹⁹ The presence of this unique concept may reflect Buddhist influence on this part of the text.

These chapters on hells do not seem to stem from the Pāśupata environment to which we believe the composers of the *Skandapurāṇa* themselves belonged. Their origin may rather be sought in a more orthodox, Smārta milieu. As support for this supposition we may mention in particular SP 46.10b, which lists one who is attached to the cremation ground among those who go to the Raurava hell. It seems hard to imagine that an author with a Pāśupata affiliation would have written this, in particular in the light of the positive references to cremation ground asceticism in other parts of the text.²⁰ In general it is non-orthodox behaviour and knowledge that is condemned in these chapters, while there is comparatively little that reflects distinct Śaiva values. Why, one might be tempted to ask, does one not go to hell for acts like desecrating a liṅga or the like? The style of the Sanskrit text is also markedly different, with its lack of the *Skandapurāṇa*'s characteristic humour and spirit.²¹

Following a general introduction on the hells and their workings, Suśarman describes the individual hells chapter by chapter, beginning with the Yamalācala Naraka and ending with the Tamastamatara. SP 50 describes the series of rebirths of those who are finally released from hell. There is much of interest to the historian of religion in these chapters on hells. We have pointed out some parallels in the notes to the synopsis, in particular in the *Śivadharma* corpus, but a more comprehensive study of the literature on Narakas than we can do in the present context will no doubt be rewarding, also with respect to the influence of Buddhist sources on the Brahmanical literature on hells.

SP 51 finds Sukeśa in a sad state after he has heard this account. He wants to find a way of saving all beings who live in hell and goes to the ocean to practise *tapas*. Śiva appears and grants Sukeśa that all those sinners are saved. The chapter ends with a moralistic message about the merit of saving people from pain and sharing merit with other people for the sake of happiness. It may again reflect some Buddhist influence.

SP 52.1–25 continues the theme of hell, telling of men who do not go there, even though they are engaged in evil. While, as noted above, the extensive description of the hells by Suśarman expresses markedly orthodox, Smārta ideals, with this section we are back again in the distinct Śaiva milieu of the text. Thus, an exception is made for the devotees of Śiva, those who mutter 'Rudra,' those who worship the liṅga, and so on.

19 Van Put 2007, 205. See *Synopsis*, n. 280 on p. 81.

20 See *Synopsis*, n. 343 on p. 95.

21 There are also elements that we do not find in other parts of the text, a noteworthy case being the reference to Buddhists, Jainas and Ājīvakas in SP 45.11 (see *Synopsis*, n. 334 on p. 93).

The transition from this last part of the Naraka Cycle to the following story of Kāṣṭhakūṭa is somewhat abrupt. In fact that story would have its more natural place immediately after SP 51. As such, SP 52.1–25 makes a secondary impression.²²

The story of Kāṣṭhakūṭa and Śiva's return to Mandara

The Naraka Cycle is followed by the moving story of a brahmin boy called Kāṣṭhakūṭa and his parents (SP 52.26–131). Born thanks to the *tapas* and dedication of his father Bhūmanyu, Kāṣṭhakūṭa tries, when his parents die, to bring them back to life. Śiva appears and explains to him that this is impossible, since the cremation has already taken place. The story is somewhat forcefully connected to the immediately preceding Naraka Cycle, by having Śiva tell Kāṣṭhakūṭa that his parents are in hell (SP 52.112).²³ Kāṣṭhakūṭa offers his body and then Śiva makes him and his parents immortal Gaṇapas, living in a heavenly residence (Mount Śveta) of their own. The chapter centres again on the theme of the son's devotion to his parents/ancestors (*pitṛ*) and gives a prominent place to *tapas*. Kāṣṭhakūṭa refers twice to the doctrine of the rebirth of the self (*ātman*) of the father in the son (SP 52.115, SP 52.118), a doctrine which is also central to Sukeśa's discussion with his ancestors in SP 36.18, thus linking the Kāṣṭhakūṭa story to the concerns of the preceding Naraka Cycle and providing unity to these chapters. The style of this episode is literary and contrasts markedly with the rather dull description of the hells, which reaches rock bottom in SP 50. The dialogue between the aged parents and their dutiful son is true to life and moving.

At the end of the chapter, Śiva returns to Mount Mandara (SP 52.127). All the events narrated are said to have taken place in the time that Devī was practising *tapas* (SP 52.128). This remark concludes the Naraka Cycle and takes us back to the cycle of Vindhyaśinī, which is resumed in SP 53 and forms the subject of SP III. The theme of Pārvatī's *tapas* thus serves as a narrative device to introduce three additional stories about Śiva's devotees and their asceticism. The outcome of their *tapas* is remarkably similar. Both Sukeśa and Kāṣṭhakūṭa acquire the status of Gaṇeśvaras and are provided with a magical mountain that can move at will (*kāmaga*). Their family members join them on this abode: Sukeśa acquires the Trikūṭa mountain for himself and his ancestors, Kāṣṭhakūṭa is joined by his parents on the heavenly Śveta mountain. Upamanyu's end result is also comparable. He receives a continent (*dvīpa*) for himself and

22 Yokochi (SP III, 17f.) emphasizes the supplementary nature of the passage and its close relationship with SP 56–57.

23 It is not immediately obvious what the two have done wrong to deserve such a fate, but see *Synopsis*, n. 395 on p. 110.

his family, which is surrounded by an ocean of milk (Kṣīroda) and can move at will.²⁴

Metrics

In the section below some of the rarer metres encountered in the text being studied here will be discussed. Typically these occur at the end of individual chapters, the only exception being the Daṇḍaka metre, which appears in the middle of SP 32.

The Daṇḍaka metre

The Daṇḍaka metre is a sort of rhythmic prose. It usually consists of four pādas of equal length. The *Skandapurāṇa* text as it has come down to us has five such pādas of unequal length in SP 32.113–117. Whether this is original or not cannot be determined. The metre lends itself easily to expansion, since the lengths of the pādas are not fixed. The fifth pāda (SP 32.117) is of a different nature, however; in it the Goddess is asked to be benevolent, whereas in the first four pādas her powers are extolled. We may therefore consider SP 32.113–116 as one verse proper, a *stotra* in Daṇḍaka metre; SP 32.117 is a loose pāda in the same metre, which concludes the hymn.

The prosody is as follows: The first six syllables are *laghu* (two *na gaṇas*): ∘ ∘ ∘ ∘ ∘ ∘ . The third *gaṇa* is repeated till the end of the pāda. In SP 32.113–117 this is a *ra gaṇa*: - ∘ - .

Metres of the Vaitālīya group

The metres of Sanskrit literature are classified into three main divisions: (1) the Akṣaracchandās (*vr̥tta*), (2) the Mātrācchandās, and (3) the Gaṇacchandās (e.g. Āryā). The Vaitālīya group is one of the representatives of the Mātrācchandās, which consists of an opening of the *jāti* type (6 *mātrās* for the odd pādas and 8 *mātrās* for the even pādas) and a cadence of the *vr̥tta* type. The Vaitālīya and Aupacchandāsaka (or Aupacchandāsika) of this group are popular in Sanskrit and Prakrit literature. Some metres that originated from this group, but have shifted completely to the Akṣaracchandās by fixing the order of light and heavy syllables in the opening, are also well known in classical Sanskrit literature, for example, Aparavaktra

24 Earlier Śiva had granted a Kṣīroda *dvīpa* to Nandin (SP 22.7). Prabhākara also gets a moveable *dvīpa* of his own, called Manoramāṇa (SP 33.100–101), while Haribhadra gets the Ghṛtoda *dvīpa* (SP 32.193).

and Viyoginī from the Vaitāliya, and Puṣpitāgrā and Mālabhāriṇī from the Aupacchandasaka. In this volume of the *Skandapurāṇa*, however, not only these common metres but also rare variations of this group appear.

The Vaitāliya group is classified into three according to the three variations in its cadence: (1) Vaitāliya proper (– ◡ – ◡ ◡), (2) Aupacchandasaka (– ◡ – ◡ – ◡), and (3) Āpātalikā (– ◡ ◡ – ◡). These three variations are further classified according to the four species of their opening: (1) default, (2) Udīcyavṛtti, (3) Prācyavṛtti, and (4) Pravṛttaka. The default opening of six or eight *mātrās* consists of the combination of either ◡◡ or – (◡◡ ◡◡ ◡◡ for the odd pādas and ◡◡ ◡◡ ◡◡ ◡◡ for the even pādas), except for a prohibition on a series of more than six light syllables in the even pādas. Udīcyavṛtti has syncopation (◡–◡) in the first four *mātrās* of the odd pādas (◡–◡ ◡◡). Prācyavṛtti has syncopation in the third to the sixth *mātrās* of the even pādas (◡◡ ◡–◡ ◡◡). The other parts both follow the default. Pravṛttaka is a combination of these two, having an Udīcyavṛtti opening in the odd pādas and a Prācyavṛtti opening in the even pādas. Consequently, there are twelve variations of the Vaitāliya group—three species in cadence and four species in opening. The authors of the traditional metrics, Piṅgala, Jayadeva, Jayakīrti, Kedāra (Kedārabhaṭṭa or Bhaṭṭa Kedāra) and Hemacandra, agree in principle up to this point.²⁵

There are two more variations of the Vaitāliya group, but the opinions of the authors of metrics differ regarding these variations. When the opening has six *mātrās* in all four pādas it is called Cāruhāsinī. This has three species according to cadence: Vaitāliya Cāruhāsinī, Aupacchandasaka Cāruhāsinī, and Āpātalikā Cāruhāsinī. Regarding the Cāruhāsinī opening, Piṅgala, Jayadeva, Kedāra and Jayakīrti allow only the rhythm of Udīcyavṛtti, but Hemacandra admits a default opening (◡◡ ◡◡ ◡◡) too. Jayakīrti gives a different name to the latter variety, adding *sama-* to the names that accord to the relevant cadences: Samavaitāliya, Samaupacchandasaka, and Samāpātalikā. For example, for the four authors mentioned above, excluding Hemacandra, Vaitāliya Cāruhāsinī represents a metre of Udīcyavṛtti in opening position and Vaitāliya in cadence in each

25 Piṅgala's *Chandaḥśāstra* 4.32–39; Jayadeva's *Jayadevachandas* 4.15–20; Jayakīrti's *Chandonuśāsana* 6.1–4, 11–13 (Pravṛttaka is called Pravartaka), *Chandonuśāsana* 6.16–18, 21–23; Kedāra's *Vṛttaratnākara* 2.12–14, 16–18; Hemacandra's *Chandonuśāsana* 3.53–58. The authors are mentioned here in their chronological order, according to Velankar (see Introduction of Velankar 1949). Kedāra (*Vṛttaratnākara* 2.15) and Hemacandra (*Chandonuśāsana* 3.61) mention another variation called Dakṣiṇāntikā for the opening, which has syncopation in the first to the fourth *mātrās* in all four pādas (◡–◡ ◡◡ for the odd pādas and ◡–◡ ◡◡ ◡◡ for even pādas). Hemacandra (*Chandonuśāsana* 3.62–64) and Jayakīrti (*Chandonuśāsana* 6.26) refer to another variety called Māgadhī (and two species deriving from it called Paścimāntikā and Upahāsinī by Hemacandra) in the description of the Vaitāliya group.

pāda (◡◡◡◡, - ◡ - ◡ ◡). For Hemacandra, the same name represents a metre of default opening and Vaitāliya cadence (◡◡◡◡, - ◡ - ◡ ◡); the metre of Udīcyavṛtti opening is called Vaitāliya Udīcyavṛtti Cāruhāsini.²⁶ When the opening has eight *mātrās* in all four pādas, it is called Aparāntikā. There are three species according to cadence: Vaitāliya Aparāntikā, Aupacchandāsaka Aparāntikā, and Āpātalikā Aparāntikā. In this case too, the four authors, except for Hemacandra, allow only the rhythm of Prācyavṛtti in the opening, but Hemacandra admits the default opening (◡◡◡◡◡◡◡◡). Jayakīrti names the species of the default opening by adding *viśama-* to their usual names: Viśamavaitāliya, Viśamaupacchandāsaka, and Viśamāpātalikā.²⁷

In this volume of the *Skandapurāṇa*, the last, *śrutiphala* verses of chapters 34, 36–48 and 52 are composed in the metres of the Vaitāliya group, including the Cāruhāsini, Aparāntikā, and other exceptional variations. In the list below Hemacandra's nomenclature is used, because it is the most systematic.

- SP 34.122: Aupacchandāsaka Aparāntikā
 SP 36.62: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka)
 SP 37.59: Aupacchandāsaka Cāruhāsini²⁸
 SP 38.21: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka) in odd pādas and Viyoginī (Vaitāliya) in even pādas.
 SP 39.10: Aupacchandāsaka Cāruhāsini
 SP 40.10: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka) in pādas acd, but pāda b has only six mātrās in the opening, namely Cāruhāsini.²⁹
 SP 41.19: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka)
 SP 42.17: Viyoginī (Vaitāliya)
 SP 43.12: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka) in even pādas; in odd pādas, the cadence has seven syllables (- ◡ - ◡ - ◡ ◡) and the opening is of odd pādas of Mālabhāriṇī.
 SP 44.11: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka)
 SP 45.15: Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka)
 SP 46.11: Viyoginī (Vaitāliya)
 SP 47.16: Viyoginī (Vaitāliya)

26 Piṅgala's *Chandaḥśāstra* 4.40; Jayadeva's *Jayadevachandas* 4.22; Jayakīrti's *Chandonuśāsana* 6.5, 7, 9, 15, 20, 25; Kedāra's *Vṛttaratnākara* 2.20; Hemacandra's *Chandonuśāsana* 3.60.

27 Piṅgala's *Chandaḥśāstra* 4.41; Jayadeva's *Jayadevachandas* 4.21; Jayakīrti's *Chandonuśāsana* 6.6, 8, 10, 14, 19, 24; Kedāra's *Vṛttaratnākara* 2.19; Hemacandra's *Chandonuśāsana* 3.59. We would like to express our gratitude to Dr Junko Goto-Sakamoto, who kindly helped us to clarify this complicated subject. Cf. Sakamoto 1978.

28 Bhaṭṭarāi revises the verse into that of the common Mālabhāriṇī metre.

29 The variant reading of pāda d in S₁ is composed in Cāruhāsini, so that the metre is Aupacchandāsaka Cāruhāsini in S₁.

SP 48.11: Viyoginī (Vaitāliya)

SP 52.131: Viyoginī (Vaitāliya)

The list indicates the diversity of metres of the Vaitāliya group used in the *Skandapurāṇa*, which includes metres that are not recorded in traditional metrics (e.g. 43.12). The discussion above, as well as this list, may give the impression that the redactors manipulated complicated metres here. However, if we look at the pāda rather than the verse, the actual usage of metres in the listed verses is in fact quite simple. The opening has only two variations: $\overset{\sim}{\sim} - \overset{\sim}{\sim}$ for six *mātrās* or $\overset{\sim}{\sim} - - \overset{\sim}{\sim}$ for eight *mātras*. Furthermore, there are only three variations in the cadence: Vaitāliya cadence ($- \underset{\sim}{\sim} - \underset{\sim}{\sim} \underset{\sim}{\sim}$), Aupacchandāsaka ($- \underset{\sim}{\sim} - \underset{\sim}{\sim} - \underset{\sim}{\sim}$), and an extension of Aupacchandāsaka with the addition of one more akṣara ($- \underset{\sim}{\sim} - \underset{\sim}{\sim} - \underset{\sim}{\sim} \underset{\sim}{\sim}$). Each pāda consists of one of the two variations of the opening and one of the three in the cadence. Finally, the fact that the rhythm of the opening is fixed, both for six *mātrās* and eight *mātras*, suggests that the Vaitāliya group of the *Skandapurāṇa* has already shifted from the Mātrāchandas to the Akṣaracchandās. In this respect these metres are closer to the metrics of classical Sanskrit than that of Middle Indo-Aryan (Prakrit).

The verses also display stylistic similarity in the repetition of a word inside a verse: *manyum* in 34.122, *yogam* in 36.62, *vegam/yogam* in 37.59, *sūtram* in 39.10, *sadmam/padmam* in 44.11, *rauravam* in 46.11 and 47.16, and *tamomayam* in 48.11.³⁰ Because of this repetition the precise meaning of the verses is sometimes obscure. Together with the usage of rare varieties of the Vaitāliya group, this stylistic similarity suggests that all or most of these *śrutiphala* verses were composed by one and the same author. At first sight this does not seem to sit well with the idea discussed above that the hell chapters stem from a different source, because the list above includes also verses outside the hell chapters: 34.122, 36.62, and possibly 52.131.³¹ It is conceivable, however, that the *śrutiphala* verses of the hell chapters were added during the final redaction, even though this does not yet explain why the verses of peculiar style and metrics are clustered in this part.³² Further research on the metrics of the early Puranic literature, including the *Skandapurāṇa*, would be required to draw

30 S₁ has the repetition of *pākam* at the end of all four pādas in 40.10. We have considered it to be a secondary modification attempting to imitate the style found in 39.10.

31 Concerning 52.131, Viyoginī is one of the common classical metres and the verse does not share the stylistic feature mentioned above, so that the use of Viyoginī, a species of the Vaitāliya group, would be merely coincidental.

32 An unusual metre is also used in the *śrutiphala* verse of the story of seven brahmins (SP 57.107). This story found in SP 56 and 57 is likely to have originally supplemented the hell chapters (SP III, 15–22) and may have been redacted by the same hand.

any substantial conclusion.³³

Edition

The aims and methods of the critical edition of the *Skandapurāṇa* have been set out in SP I and SP II A. Since these have not changed, the readers should refer to the prolegomena and introduction of those volumes for reference.³⁴ Considerable progress, however, has been made in the overall understanding of the relationship and transmission of the manuscripts of the three recensions of the text: the ‘Nepalese’ (S) recension, the *Revā-khaṇḍa* (R) recension, and the *Ambikākhaṇḍa* (A) recension. This topic has been discussed most extensively by Yokochi in the introduction to SP III.³⁵ It is worth summarizing the main conclusions here because they also have a bearing on some of the editorial decisions in the present volume.

The transmission of the S recension

The S recension is the oldest recension and is represented by four Nepalese palm-leaf manuscripts.³⁶ Two of them (S₃ and S₄) actually belong to a single codex, but they are distinguished because they have been separated in time and are now preserved in different libraries. The oldest manuscripts of the S recension are S₁ and S₂. They are roughly contemporaneous. S₁ is the only manuscript of the S recension that bears a date (the 12th *tithi* of the bright half of the month of Caitra in the year 234), which, assuming that the era is that of Mānadeva (= Aṃśuvarman), corresponds to 10 March 810/811 AD.³⁷ The codex of S₃ and S₄ is later than S₁ and S₂, but probably not later than 1000 AD.

It had already been observed by the editors of SP I that S₁ frequently has readings different from S₂ and S₃/S₄. In such cases S₂ and S₃/S₄ tend

33 There is an obvious tendency in the manuscript transmission for a verse of rare metre to be revised to a common metre. For the metrics of early Puranic literature, research based on old manuscripts would therefore be indispensable, and future research may show that the metres dealt with here are not so peculiar as they appear at present. The Jaina Puranic literature, for example, even in the works composed in Sanskrit, often uses metres that are not found in classical Sanskrit literature. There may have been some influence from such literature. For a survey of metres in Puranic literature, see Hohenberger 1956.

34 See in particular SP I, 38–54, and SP II A, 9–14.

35 See SP III, 33–66.

36 For the description of the manuscripts, see SP I, Prolegomena, 31–34, 36; cf. also SP III, 51 Fig. 2.

37 See SP III, 3 n. 1, for details about the precise dating.

to receive support from the R and A recensions. In a number of cases these readings of S_1 are clearly secondary, but Yokochi has also shown that ‘there are several instances in which S_1 alone retains an earlier text or traces of one when all the other manuscripts roughly share a secondary reading’ (SP III, 48). To complicate matters, there are also occasionally cases in which S_1 agrees with R, while S_2S_3/S_4 agrees with A, and vice versa. All of this has important implications for the transmission of the text, for it indicates ‘that the divergence of the S recension into the two versions, one descending to S_1 and the other to S_2S_3/S_4 , took place in North India rather than Nepal’ (SP III, 49). We should be wary, therefore, of referring to the S recension as the ‘Nepalese’ recension, as has been done in SP I and SP II A. Another outcome of Yokochi’s research is that it has clearly shown that the readings of S_1 have to be assessed on a case by case basis, since ‘ S_1 sometimes retains an older reading on its own and sometimes has an unique corruption and/or reformulation along with unique accretion’ (SP III, 50). Finally, these observations have implications for the dating of the composition and transmission of the text. For quick reference, we reproduce here the schematical presentation of this historical process as conceived in SP III, 57f.:³⁸

550–650 The first redaction of the *Skandapurāṇa*

600–700 Origin of the hyparchetype of the S recension; bifurcation of this recension into two versions and transmission of version α to Nepal

600–810/11 Evolution of version α in Nepal

810/11 Copying of S_1 from version α

600–850 Evolution of version β in North India

700–850 Transmission of version β to Nepal

800–850 Copying of S_2 from version β

900–1000 Copying of S_3/S_4 from version β

A few examples from the present volume may illustrate the unique position of S_1 in the textual transmission and our editorial policy towards it. In those cases where S_1 has a unique variant, we have often, but not always, given preference to the readings shared by most of the other manuscripts, if we can assume that S_1 is being sloppy or inventive. An example of such inventiveness is SP 31.35ab (*na tādṛk sarvvalokeṣu ramaṇīyam bhavet kvacit*

38 Bakker 2014 integrates this chronological framework into the history of early-medieval North India.

for *na tādṛk brahmaṇo 'py asti kim utānyasya kasyacit*). The reading of S₁ makes a secondary impression and it is in fact conceivable that the exemplar of S₁ was damaged at this point, because two verses further on (SP 31.37) S₁ also shows secondary readings. SP 34.88b is an example where S₁ introduces a common formulaic expression (*yadi deyo varaś ca naḥ* for a vocative *sadāsuragaṇārcita*). SP 35.8a (*sarvve tavāsma pitarā* for *tava smaḥ pitarāḥ sarve*) and SP 35.52d (*dagdhā tasya te* for *tasya te dagdhāḥ*) are examples of loose variation, a common feature of the scribe of S₁.

However, these are not rules one can follow blindly, as is shown by the examples of SP 32.79a, SP 38.15c and SP 49.9cd, where it seems likely to us that S₁ transmits an original reading against the evidence of all other manuscripts. In the first example (SP 32.79a: *kṣutpipāsāvinirmuktā*), S₁ transmits a more idiomatic compound ending, where all the other manuscripts add a seemingly secondary particle *hi*. In the second example (SP 38.15c: *yotsṛjate śukraṃ*), S₁ alone retains the double sandhi and shows the present form of the verb as opposed to the optative, in line with other, closely related passages. In the third example (SP 49.9cd: *sa yāti narakam ghoram dustaram taṃ tamomayam*), S₁ alone has a singular accusative, which is expected from the context, as opposed to the plural accusative found in all the other manuscripts, which may have resulted from a misunderstanding of the passage.³⁹ As these examples show, each case has to be considered on its own merits and there is no mechanical rule which can justify the choice.

In total there are ten instances in this volume where S₁ alone adds material.⁴⁰ In SP 35.25, S₁ inserts 2 pādas that make the story run more smoothly, but they may have been added precisely for this reason and we consider them secondary. In SP 35.29, S₁ inserts 2 pādas that contain two more adjectives referring to the nominative subject. They are bland in form and partly repetitive. In SP 37.16, S₁ inserts 2 pādas that make a secondary impression. After SP 46.9, S₁ adds 2 pādas mentioning more sinners who go to the Raurava hell. After SP 46.15, S₁ adds 2 pādas summing up that all people mentioned go to the Raurava hell. In SP 48.10, S₁ adds 2 pādas in which it is mentioned, *inter alia*, that one who reviles a brahmin goes to the Tamas hell. After SP 50.39, S₁ adds 10 pādas that mention the rebirth of people who are hostile towards brahmanical values. After SP 52.6, S₁ adds 4 pādas in which the one who sustains a poor, but pious, brahmin is praised. Two verses later, however, we have

39 This verse is the conclusion of a description of the last of the thirteen hells, called Tamastamatara. This may have caused the misunderstanding that it was the conclusion of all thirteen hells and therefore required the plural *narakān*.

40 S₂ and S₃/S₄ do not have such unique interpolations.

excised 2 pādas found in all manuscripts except S₁ on the assumption that they may have originated as a marginal gloss.⁴¹ After SP 52.13, S₁ adds 4 pādas in praise of brahmīns. The last mentioned interpolations are in line with a general tendency of S₁ to include extra material that praises liberality to brahmīns or related topics.⁴² In SP 52.26, finally, S₁ inserts 2, partly lost pādas that introduce Deva as the subject of the verse.

A more complex case is the addition of two pādas added in the margin by a later scribe in S₁ after SP 32.48. Intriguingly, these two pādas are shared with R, A₃ and A₅. They seem to have been added to what we assume to be an early interpolation in the text and may point to the influence of the R and A recensions on a later scribe in Nepal (see *Synopsis*, n. 104 on p. 44).

Three passages in this volume merit particular attention in view of our understanding of the early transmission of the text. In SP 32.77 we have assumed that part of the text has been transposed, presumably at a very early stage, since the transposition is shared by all the manuscripts. The order of the verses looks disturbed in this part of the text. We have read the verse after SP 32.76, instead of after SP 32.85, where it is found in all manuscripts. Another critical case is the end of SP 32, which as it stands is incomplete in all manuscripts. A substantial portion of the text may be missing, as a parallel story in the *Mahābhārata* about the goddess Mṛtyu being charged by Brahmā with the office of death shows. The loss of text in an early stage of transmission of the text probably led to the corruption of SP 32.199cd.⁴³ Another case of possible loss of a portion of text, though less obvious, is the conclusion of the story about Śiva acquiring the Bull for his vehicle in SP 33. Śiva creates a Gaṇeśa called Prabhākara and commands him to contain the impetuosity of the Bull (SP 33.114). The transition to the next part, where all the gods enter the body of the Bull, is unclear since there is no mention of Prabhākara actually following up Śiva's command. Bearing in mind the above scheme of the composition and transmission of the text, the transposition and loss of the three mentioned passages must have taken place by 600–700, since all three recensions transmit the same form of the text.

Manuscripts of the R and A recensions

The R and A recensions represent a later phase in the transmission of the text. The *Revākhaṇḍa* (R) recension is the oldest of the two and is represented by a single manuscript copied in 1682 AD. This paper manuscript is written in an early form of Bengali script, which can be difficult to read.

⁴¹ See *Synopsis*, n. 376 on p. 104.

⁴² Cf. SP II A: 202, 210 (commentary *ad* SP 27.42, SP 28.60).

⁴³ See *Synopsis*, n. 183 on p. 58.

For the *Ambikākhaṇḍa* (A) recension we currently have access to seven paper manuscripts.⁴⁴ As has been shown by Yokochi in the introduction to SP III, 58–62, the manuscripts of the A recension all derive from one hyparchetype and can be divided into three subgroups:

Group 1: A₇

Group 2: A₄, A₅ (apograph of A₄)

Group 3: A₃, A₂, A₆, A₁ (apograph of A₂)

One manuscript has been used for each of these groups: A₇ for the first, A₅ for the second, and A₃ for the third. Of these manuscripts, A₇ is the most significant. It is the oldest of the A manuscripts, written in a form of old Bengali script somewhat similar to R, and often can be found to transmit a more original reading, where all the other A manuscripts are corrupt.⁴⁵ Although A₅ is in all probability an apograph of A₄, A₅ has been used here as a representative of the second group because we have no access to the relevant folios of A₄ for the text edited in the present volume. A₃, the representative of the third group, is occasionally substituted by A₂, when A₃ omits text that is available in the other two manuscripts of this subgroup. The siglum **A** in the apparatus refers to the three representatives of the subgroups of A manuscripts.

The R and A recensions are closely related and ultimately derive from one proto-recension. Sometime before 1100 AD a major revision of the *Skandapurāṇa* must have taken place leading to the production of this proto-recension. We refer to this as the RA recension. *Skandapurāṇa* quotations by Dharmanibandha authors from the 12th century attest to the existence of versions of the text related to this recension.⁴⁶ There are good reasons to assume that the revision took place somewhere in North-East India, also in the light of the fact that the surviving manuscripts of the RA recension stem from the North-East. Yokochi gives the following sketch of this redaction: ‘At the time of the major revision, the group of redactors probably consulted not one manuscript but several manuscripts they were able to collect. Then readings from different versions would have been mixed up in the newly revised text, and some of them may have found their way into the hyparchetype of the R and A recensions.’ (SP III, 53). The revision is particularly striking after chapter 162, where it is doubtful whether we can still speak about the same text because the text of the RA recension departs radically from that transmitted by the S recension.⁴⁷ For the present volume the situation is different, and

44 For the description of the manuscripts R and A₁–A₄, see SP I, Prolegomena, 34–38; for A₅–A₇, see SP IIA, Prolegomena, 10–12.

45 See also Bisschop 2006, 53f. n. 151 and SP III, 62f.

46 Cf. Bisschop 2002.

47 See Bisschop 2006, which contains two separate editions of chapter 167: one based

overall the three recensions transmit one and the same text.⁴⁸ There are, however, some short interpolations, the longest one being the three verses (12 pādas in R, 10 in A) inserted before SP 37.4.⁴⁹ The A recension is particularly prone to (accidental) loss of text.

Presentation of the critical apparatus

The presentation of the critical apparatus follows the model of SP I and SP II A.⁵⁰ We have, however, adhered to Yokochi's extended list of orthographical variants not reported in the apparatus.⁵¹ This saves considerable space in the apparatus and makes the identification of substantial variants easier for the reader.

Grammatical anomalies

The present volume does not contain a detailed philological and historical commentary along the lines of SP II A. Individual passages, however, are discussed in the footnotes to the synopsis. As in the text of the previous volumes there are a number of cases of Epic or Puranic Sanskrit in the text edited here as well. Below are some examples of grammatical anomalies in the text. The list is by no means meant to be comprehensive and should be compared with the features of the text already noted in SP I: 27–29, SP III: 67–73, and the individual cases discussed in the commentaries in SP II A and Bisschop 2006.

1 *taddhita* formation without *vṛddhi* of the first syllable.

This formation has been noted in SP III: 67f., and it occurs in the present volume too. Examples include *jambūnadamayam* for *jāmbūnadamayam* 31.34b, *parameśvarāt* for *pārameśvarāt* 31.94b, *ghaṅṭikas* for *ghāṅṭikas* 38.17c, and *kapilas* for *kāpilas* 48.10a.

on the S recension (191 verses in a single chapter), and one based on the RA recension (411 verses divided over five sub-chapters).

48 The same applies *mutatis mutandis* to SP II A and SP III, but SP I contains a number of additional episodes, for which see the Appendix to SP I.

49 See *Synopsis*, n.278 on p.80. Other interpolations in the RA recension: after 31.28d (4 pādas); after 31.36d (8 pādas); before 32.11a (2 pādas, only in A); after 32.30d (2 pādas); after 32.48d (2 pādas, shared with S₁ in margin in later hand!); after 32.86d (2 pādas, only in A); after 33.99d (4 pādas, only in R); after 34.12f (4 pādas); after 34.21b (4 pādas, only in R); after 34.45d (2 pādas); after 34.64d (4 pādas, only in R); before 35.23a (4 pādas); before 52.54e (2 pādas, only in R); after 52.63d (2 pādas). It is noteworthy that nothing has been added in the descriptions of the Narakas (SP 37–50). Many of these interpolations, including those added in S₁ discussed above, are included in the *editio princeps* of Bhaṭṭarāi, resulting in a conflated text.

50 See SP I, Prolegomena, 46–54, for a description of the principal conventions.

51 See SP III, 73–76.

- 2 neuter for masculine accusative: *tat* 31.72d and *anyat* 31.104c referring to *varam*; *mahat* for *mahāntam* 32.174a; *idam* for *imam* 35.27a (the opposite also happens: *imam* for *idam* 33.130a).
- 3 nominative for accusative: *gāvas* for *gās* 33.34c; *pitaras* for *piṛṇ* 36.10c, 36.46c; *āpas* for *apas* 42.14a.
- 4 feminine *as*-stem treated as *ā*-stem: *mahāyaśe* for *mahāyaśas* 32.181b.
- 5 pronominal *ye* with feminine plural 36.12c.
- 6 stem *enasa* for *enas* 38.20b.
- 7 *i-* for *in*-stem: *sukṛti* 38.21b; *duṣkṛti* 40.3a.
- 8 compound stem *pitri* for *pitṛ* 52.113c.
- 9 Double and irregular sandhi.

Double sandhi is very common in the text. Some cases of irregular sandhi are *svake* 'srame for *svake+āśrame* 31.98b (cf. GES 1.2.6), *śreya avāpsyatha* for *śreyas+avāpsyatha* (cf. GES 1.2.2) 36.33b and *yo apatyam* for *yas+apatyam* (cf. GES 1.1.5.2) 47.12ab. Absence of sandhi also occurs, e.g. *dadarśa ṛṣi*° 34.18c (cf. GES 1.1.2.3).

- 10 Irregular verbal forms and flexions.
 - second person for third person: *arhasi* with *bhavat* 31.72d, 33.45d; *icchasi* with *bhavat* 36.55d (cf. GES 10.2.3c).
 - third person for second person: *syāt* with *tvam* 36.7d (cf. GES 10.2.3b).
 - third person for first person: *āpur* with *vayam* 36.5d (cf. GES 10.2.3a).
 - singular aorist with plural subject: *avamamsthās* 36.10b, 51.9d (cf. GES 10.2.2d).
 - *parasmaipada* for *ātmanepada*: *rematur* for *remāte* 34.3c, *lambāmas* for *lambāmahe* 35.8c; *vartati* for *vartamāne* 35.19b; *manyantu* for *manyantām* 36.20a; *mriyet* for *mriyeta* 47.8f; *manyadhvam* for *manyadhve* 51.20a; *adhīyan* for *adhīyāna* 53.130a.
 - passive with *parasmaipada* ending: *pīyati* for *pīyamāne* 33.39a; *chidyanti* for *chidyante* 39.8c; *dahyantas* for *dahyamānās* 42.7c (cf. GES 8.7).
 - secondary ending for primary ending: *sva* 32.166b; *prapaśyāma* 36.6c; *kathayiṣyāma* 36.56b; *tapyāma* 51.14d.
 - first class for ninth class: *vikrīṇati* for *vikrīṇāti* 41.11d.
 - first class for seventh class: *abhyayuñjata* for *abhyayunkta* 31.38d.

- irregular periphrastic future: *bhavitr̥* 31.106c, 33.25b; *bhavitā* with *tvam* 34.15c.
- augmentless imperfect: *vahat* for *avahat* 32.2d; *saṃmohayat* for *samamohayat* 32.44d; *utthāpayat* for *udasthāpayat* 32.178d; *dadat* for *adadat* 33.100b (cf. GES 6.4.1).
- \sqrt{r} with full grade present: *archasi* 31.39b and *archati* 51.8a (cf. GES 7.6.1).
- irregular optative *atisaṃdhayet* of $\sqrt{dhā}$ 43.10b.
- irregular causative *dhāmya-* for *dhmāpya-*: *dhāmyamānās* 44.2f and *dhāmyante* 45.3d.
- absolutive *sāntvya* for *sāntvayitvā* 31.97a; *adhītvā* for *adhītya* 52.97c.
- *puṣpante* for *puṣpyante* 34.33c.

Synopsis

Structure of the Contents of Chapters 31 to 52

- 1 SP 31.1–14: Conclusion of the Māhātmya of Vārāṇasī (end of the VĀRĀNASĪ CYCLE).
- 2 SP 31.15–35: Intermezzo: From Vārāṇasī Śiva goes on his Bull to the *tapas*-practising Mandara. He grants Mt Mandara to be the locus of Śiva’s residence Vṛṣan.
- 3 SP 31.36–33.136: The VĀHANA CYCLE.
 - 3.1 SP 31.36–32.199: The abrogation of Śiva’s vehicle Yajña (Sacrifice).
 - * SP 31.36–47: The question arises why, after having first made sacrifice (Yajña) in the form of a cloud his vehicle, he has exchanged him for Vṛṣabha, the Bull.
 - * SP 31.48–115: Myth of Dadhīca and Kṣupa.
 - SP 31.48–97: The rivalry of Dadhīca and Kṣupa.
 - SP 31.98–102: Victory boon given by Śiva to Dadhīca: He (i.e. Śiva) will triumph over all the gods. (*kāraṇa* of the destruction of Dakṣa’s sacrifice *yajña*).
 - SP 31.103–115: Māhātmya of Sthāneśvara (Thanesar), the place founded by Dadhīca (where his fight took place).
 - * SP 32.1–200: Dakṣayajñapramathana (Dakṣa’s sacrifice destroyed).
 - SP 32.1–45: Creation of Haribhadra and Bhadrakālī. The battle.
 - SP 32.46–48: Sacrifice (Yajña) is decapitated.
 - SP 32.49–133: Śiva’s epiphany. Hymn to the Goddess.
 - SP 32.134–200: Māhātmyas of Bhadreśvara (where the epiphany took place), and Kanakhala (where Dakṣa’s sacrifice took place).
 - 3.2 SP 33.1–134: The Bull becomes Śiva’s *vāhana*.

- * SP 33.1–28: Śiva grants Dharma and Yajña that they will become (components of) his (new) carrier. The Māhātmya of Madhyama.
- * SP 33.29–134: Vṛṣabha.
 - SP 33.29–36: The birth of Vṛṣabha.
 - SP 33.37–70: Vṛṣabha’s fight with the Saṃvartaka Fire.
 - SP 33.71–101: Rudra captures the Saṃvartaka Fire and sets him free again.
 - SP 33.101–134: The empowerment of Vṛṣabha as *vāhana* through Prabhākara. Yajña and Dharma, along with other cosmic divinities, take up residence in the Bull.

4 SP 34.1–61: Introduction of the VINDHYAVASINĪ CYCLE.

After being called ‘dark lady’ Devī resorts to the Golden Peak (Gaurīśikhara) in the Himālaya to practise *tapas* in order to obtain a fair complexion. A tiger (Somanandin) makes his appearance and stands transfixed.

The cycle is continued in SP 53–69.

5 SP 34.62–122: The myth of Upamanyu and his appetite for milk porridge.

- SP 34.62–72: Upamanyu practises *tapas* in order to obtain real milk, which his mother cannot offer him.
- SP 34.73–105: Śiva appears in various forms.
 - * SP 34.73–84: Śiva appears as Indra and is dismissed.
 - * SP 34.85–92: Śiva appears as Rudra and tells Upamanyu that his wish is unrealistic, but the latter perseveres.
 - * SP 34.93–105: Śiva appears as Brahmā, but to no avail.
- SP 34.106–122: Śiva appears in his own form and grants Upamanyu his wish. He gives him a continent in the ocean of milk (Kṣīroda).

6 SP 35.1–52.25: The NARAKA CYCLE.

6.1 SP 35.1–51.43: The story of Sukeśa.

- * SP 35.1–36.62: Sukeśa and his ancestors.
 - SP 35.1–24: A brahmin (Sukeśa) finds his ancestors clinging to a clump of grass. He practises *tapas* to save them from falling into hell.

- SP 35.25–37: Śiva accepts this brahmin as his Gaṇapa Sukeśa, gives him the mountain Trikūṭa, and promises him that his ancestors will be saved from hell, thanks to his conduct as a ‘good son’ (*suputra*).
- SP 35.38–42: Sukeśa, once settled on Mt Trikūṭa, asks his ancestors about the hells (which will be answered in SP 37-49).
- SP 36.1–26: The inversion of roles. The *pitṛs* acknowledge that they are ‘sons’ of Sukeśa, because he has taught them how their rescue was accomplished by themselves, through the medium of him as their ‘good son.’
 - SP 36.27–49: To illustrate this role-inversion, the *pitṛs* tell the story of the sons of Brahmā, who are instructed by their own sons about the penances that they have to do.
- SP 36.50–62: The fathers venerate their son Sukeśa as their (spiritual) ‘father’ and ask him how they, as his ‘sons’ can serve him. Sukeśa asks them to inform him about the hells.
- * SP 37–50: Suśarman describes the Narakas.
 - SP 37.1–38: Suśarman, Sukeśa’s biological father, begins with an outline of the thirteen hells and adjoining ‘elevations’ (*ucchraya*). Brief description of how these hells work and how one comes there.
 - SP 37.39–49.9: Description of the individual hells:
 - 1 SP 37.39–59: The Yamalācala hell.
 - 2 SP 38.1–21: The Kūṭaśālmali hell.
 - 3 SP 39.1–10: The Kālasūtraka hell.
 - 4 SP 40.1–10: The Kumbhīpāka hell.
 - 5 SP 41.1–19: The Asipatravana hell.
 - 6 SP 42.1–17: The hell of the Vaitaraṇī River.
 - 7 SP 43.1–12: The Ayoghana hell.
 - 8 SP 44.1–11: The Padma hell.
 - 9 SP 45.1–15: The Mahāpadma hell.
 - 10 SP 46.1–11: The Raurava hell.
 - 11 SP 47.1–16: The Mahāraurava hell.
 - 12 SP 48.1–11: The Tamas hell.
 - 13 SP 49.1–9: The Tamastamatara hell.
 - SP 49.10–28: Listing of those evil people who have to

go through all the hells, in particular the ‘ungrateful ones’ (*kṛtaghna*).

- SP 50.1–43: Suśarman concludes by describing the series of rebirths after having been released from the hells.

- * SP 51.1–43: Sukeśa goes to the ocean to practise *tapas*. Śiva grants his wish that all inhabitants of hell will be saved.

6.2 SP 52.1–25: Sanatkumāra specifies which men and women will not go to hell. Final blessing of Sukeśa.

7 SP 52.26–131: The story of Kāṣṭhakūṭa.

7.1 SP 52.26–70: The story of the birth of Kāṣṭhakūṭa and the dialogue between him and his parents Bhūmanyu and Yaśā.

- * SP 52.26–49: Bhūmanyu’s vain attempts to produce a son. Śiva intervenes and promises him a son.

- * SP 52.50–70: Kāṣṭhakūṭa is born and obtains permission from his parents to study abroad.

7.2 SP 52.71–131: Kāṣṭhakūṭa’s attempt to restore his parents to life and Śiva’s intervention.

- * SP 52.71–95: Bhūmanyu dies. Moving dialogue between Kāṣṭhakūṭa and Yaśā, who dies of grief.

- * SP 52.96–107: Kāṣṭhakūṭa attempts to restore his parents to life through *tapas*.

- * SP 52.108–131: Śiva tells Kāṣṭhakūṭa that the soul cannot be restored to a body that has been cremated. He grants Kāṣṭhakūṭa to become his Gaṇapa, and gives him Mount Śveta to live together with his parents.

Deva and Devī go to the *tapas*-practising Yakṣa Harikeśa. He is made the Kṣetrapāla of Vārāṇasī. Deva and Devī go to the Mandara mountain and offer a boon. The mountain palace named Vṛṣan will be their residence.

Begin of the Vāhana Cycle. In the beginning Sacrifice (Yajña) was Śiva's *vāhana* in the form of a cloud. The Dakṣa myth, in which Yajña (sacrifice) will be decapitated, is announced in order to explain the change of *vāhana*. This myth is initiated by the story of the fight/rivalry between Dadhīca and Kṣupa. Dadhīca's victory proves the superiority of Śiva over Viṣṇu and of *brahman* over *kṣatra*. The place (*sthāna*) where the fight took place is Sthāneśvara, near the Sthāṇutīrtha and the Sthāṇuvaṭa. Māhātmya of Sthāneśvara (Thanesar). (EŚ p.117)

- 1 Sanatkumāra tells. Deva invites Devī to go to reward the Yakṣa (i.e. Harikeśa) for his devotion.⁵² They go to the emaciated Yakṣa,⁵³ and give him divine sight. The Yakṣa sees Deva in the company of his Gaṇas, riding His bull. Devadeva gives him strength, the ability to see past, present and future, and physical similarity (to Śiva).⁵⁴
- 7 Having received (that) boon, the Yakṣa, his body (restored and) unharmed, bows to His feet, making an *añjali*. Then he begins to speak. He wishes that his devotion to Him may be unswerving, that he may be a giver of food to the people, that he may be a Gaṇapati for ever, and

52 SP 31.1–14 corresponds to verses in MtP 180.80–99. These verses conclude the myth of the Yakṣa Piṅgala, who, under the name of Harikeśa, through his devotion and asceticism (told in Chapter 5 of SP Vol II A), wins Śiva's favour and is rewarded with the office of Kṣetrapāla, Protector of the holy field of Avimukta. The Māhātmya emphasizes that this Yakṣa is worshipped by all, because he bestows boons and food on the people, both of which may be authentic features of the original Yakṣa cult. With the appointment of the Kṣetrapāla and his installation in Avimukta, the Vārāṇasī Cycle comes to a close.

53 Hereafter (SP 31.3d) the *Matsyapurāṇa* inserts 5 verses (MtP 180.83–87), which the editors of the Ānandāśrama report to be absent in two of the MSS they consulted, in which Devī sees the extremely emaciated condition of the Yakṣa and expresses her surprise that one has to resort to such severe *tapas* in a holy field like this. Deva should quickly grant the Yakṣa a boon. After this MtP 180.88 repeats MtP 180.82 (=SP 31.3); this highly suspicious repetition is, according to the apparatus, absent in the two MSS which lack the insertion.

54 SP 31.6d reoccurs as SP 34.86b (where Śiva is addressing Upamanyu).

that he may reside in His abode in Avimukta, so that he may always see (Him).⁵⁵

- 10 Devadeva grants that he will be a Gaṇādhyakṣa, free from old age, death and sorrow, who will be worshipped by all and bestow food on the people.⁵⁶ Possessed of the mastership that ensues from yoga, he will be unconquerable, and he shall be the Guardian-of-the-field (Kṣetrapāla). He shall be very strong and dear to Him, three-eyed and having a stick in his hand (Daṇḍapāṇi).⁵⁷ Two Gaṇas, Udbhrama and Saṃbhrama, will be his servants; they will agitate and confuse people at his command. After he has thus made that Yakṣa a Gaṇeśvara, Deveśa returns to His residence together with him (i.e. Harikeśa).⁵⁸
- 15 Thereupon, Devadeva addresses Devī for the sake of bestowing a boon on the Mandara mountain, who is practising *tapas*.⁵⁹ Due to this *tapas* of five-thousand divine years, this most excellent mountain, together with his wife, son, and friends, has become submitted to Him (*prasanna*).⁶⁰ Devī wants to come with Him, but Deva laughs and asks her how she could go without leaving Avimukta.
- 21 Devī responds that she will live in Avimukta and at the same time leave for Mount Mandara, so that Avimukta indeed will not be left (*avimukta*).

55 The Yakṣa probably obtains his place, i.e. his shrine, in or at the gate of the compound of Avimukteśvara, being its guard. This also seems implied in SP 31.14cd.

56 The verses SP 31.10–13 correspond with MtP 180.95–98, which are again quoted by Lakṣmīdhara (TVK 110f.) directly after a quote from the RA recension of SP dealing with the Cremation Ground (SP_{RA} 167.4.5–7 = TVK 110).

57 *daṇḍapāṇi* is a qualification of Harikeśa (Piṅgala) after his installation as Kṣetrapāla (cf. SP_S 167.142c, 144a). The Kāśīkhaṇḍa makes Daṇḍapāṇi the name of the Kṣetrapāla (SkP *Kāśīkhaṇḍa* 1.32.152). The translators of this Khaṇḍa give the following note (*Ancient Indian Tradition & Mythology* Vol. 58, p. 336): ‘Today, the small shrine of Daṇḍapāṇi is in the Viśvanātha lane to the west of Jñānavāpī Mosque. His Daṇḍa (club) is a pillar-fragment from the Mahāsmaśāna pillar at Lāṭabhairava in a small shrine near Kālabhairava.’ For a more elaborate treatment of Daṇḍapāṇi see Sherring 1868, 61–65, Eck 1982, 198–201, Gutschow 2006, 401.

58 The return of Śiva to his own residence (*dhāman*), taking the newly appointed Kṣetrapāla with him, marks the end of the *Vārāṇasīmāhātmya* in the original *Skandapurāna*. However, the SP deals with Avimukta and its Kṣetrapāla again in its description of a series of Śaiva *āyatana*s in SP 167 (Bisschop 2006).

59 The question is what the object is of *dr̥ṣṭvā* in SP 31.15a. On the face of it this is *devīm*, but the accusative can be construed with *abravīt* in SP 31.15d. As discussed in the *Introduction* (p. 3f.), this may point to a rearrangement of the text in which the original object of *dr̥ṣṭvā* was Mount Mandara. Part of this new arrangement may have been the idea, that the period of Mandara’s *tapas* (five thousand divine years) corresponds to the period covered by the events told in the *Vārāṇasīmāhātmya*, that is to the period that Śiva was away from Mandara. His absence initiated Mandara’s asceticism.

60 See below n. 167 on p. 55.

Deva agrees, because, due to their sovereignty, they are both omnipresent. Thereupon Hara mounts His bull, which is also omnipresent, and leaves for Mandara together with Umā, Nandin, and His Gaṇas. When Bhuvaneśāna sees Mandara practising *tapas*, he allows him to ask for whatever boon he likes.

- 26 Thus addressed by Śarva, the mountain sees the Lord-of-the-Universe (Tri-bhuvaneśvara) riding on his bull (Vṛṣavāhana) and makes an obeisance to Him, and he also bows to Umā, Nandin and the Gaṇas, looking at them again and again. When Hara sees his bewilderment, He once more pleases him by allowing to make a wish. Mandara wishes that Devadeva together with Umā and the Gaṇas may live on the mountain and that it may be hallowed by the touch of His and (their) feet. The boon-granting Lord grants this wish: Nandin, Devī, and He Himself will live on Mandara, which will be the best of all mountains, free of old age and death, invulnerable to the thunderbolt (*vajra*), enjoyed by all beings, adorned by gold and precious stones, crowded with Apsarases and frequented by gods and Siddhas.
- 34 Sanatkumāra continues by telling that He creates by His mind an extraordinary residence on that (mountain), made of gold, which is not even equalled by Brahmā's (palace), on account of its brilliance, height (*varṣman*) and beauty. It is called Vṛṣan ('the Mighty').⁶¹
- 36 Vyāsa remarks that he has not yet had enough of Sanatkumāra's telling of Devadeva's exploits. Earlier Rudra's favourite vehicle used to be the Cloud; how could He abandon it and set His mind on the Bull (Vṛṣabha)? Sanatkumāra explains. A long time ago (the) Veda was born, the first wonderful son of Brahmā. As a second (son) Sacrifice (Yajña) was born and he (i.e. Brahmā) put him to the world. He was charged by Brahmā himself to make the world thrive, since he wished his progeny to increase, but it did not increase at all.⁶²

61 The mythological mountain Mandara, which is used as a dasher in the churning of the Milk Ocean (MBh 1.16), is named as the residence of Śiva (Śaṅkarasthāna) for the first time in MBh 7.69.55-6, in which context Maheśvara is called 'the source of *tapas*,' 'destroyer of Dakṣa's sacrifice,' 'wielder of the Pināka bow,' 'lord of all beings,' 'the one who gouges out Bhaga's eyes,' qualifications which are all very familiar to the *Skandapurāṇa*. However, the name of the palace Vṛṣan is not known from other sources. Indra is called Vṛṣan in PPL 199 vs. 57 (= BḍP 2.3.5.68). The palace (*rudragṛha*) of Śiva on Mandara is again described in SP 54.1-7, but not given a specific name. SP 54.19 suggests that Mt Mandara is thought to be beyond the Jambūdvīpa and the Śākadvīpa (cf. SP 62.73-74 for the seven continents (*dvīpas*)).

62 Cf. SP 4.1. A dispute between Yajña and Veda about primogeniture is related in SP 5.27-36. Yajña's false claim to being the first-born is the cause of his eventual beheading (SP 5.64).

- 40 When the imperishable Yajña sees that he himself is not powerful enough yet, he begins practising *tapas*. Deva is satisfied with Yajña and grants him a boon. Yajña solicits the Boon-giver for a boon,⁶³ saying: ‘Lord, I have been charged by Svayambhū (i.e. Brahmā) to make people prosper, but I lack the strength for that. You should give it to me.’ Deva answers: ‘Be a cloud and you will succeed; you shall make people thrive by means of the ambrosial waters of it.’⁶⁴ Yajña answers: ‘If I will be a cloud to make people prosper, then I may carry you on my back, as an abode of lightning (i.e. a monsoon cloud): I carry you in my quality of sacrifice, and likewise I may carry (you) in my quality of rain cloud.’
- 46 Sanatkumāra continues. The Lord grants this wish and embodies Yajña in a cloud, in such a way that it becomes (His) vehicle. But when, at the occasion of Dakṣa’s sacrificing, the head of Yajña is cut off by an arrow, then He removes that headless Yajña from the office of being vehicle.⁶⁵
- 48 Vyāsa asks how it came about that the Lord struck the holy sacrifice of Dakṣa and what caused the Almighty one (*prabhu*) to destroy it. Sanatkumāra says that earlier the curse has been told;⁶⁶ (to hear) the cause,⁶⁷ he should listen to this ancient story.⁶⁸ A long time ago, a very strong, broad-breasted man with the shine of gold was emitted from the mouth of Brahmā when he was sneezing (*kṣuvat*).⁶⁹ This man was armed with

63 We assume that the S recension lost some text here in an early stage of its transmission, in which the idea of a cloud, being the means through which Yajña may make mankind thrive, is introduced. The sacrifice (and the billowing smoke rising from it) is homologized with the life-bringing rain clouds (cf. for instance the Pañcāgnividyā doctrine, BAU 6.2.10). In both qualities he, sacrifice, will be beneficial to mankind, thanks to Śiva, which is expressed figuratively by his being Śiva’s vehicle. Śiva/Rudra’s association with the life-bringing rain clouds is, no doubt, borrowed from Indra/Parjanya. We give the missing text as it is preserved in three verses in A after SP 31.39 and in R after SP 31.41. The small letter font indicates that it is by no means certain that this is the wording that was once used in the original redaction.

64 The homology of the waters and ambrosia (*amṛta*) is found for the first time in RV 1.23.19.

65 See SP 32.46–48. Cf. SP 33.27, where Yajña is offered a second chance after his decapitation.

66 The cursing of Dakṣa is told in SP 10.26–28.

67 The *kāraṇa*, immediate cause, viz. that Śiva promises to vanguard all the gods, is given in SP 31.101–02.

68 The story of Dadhīca and Kṣupa ending in the Māhātmya of Sthāneśvara is told in SP 31.49–115. This story is also found in LiP 1.35–36 and ŚiP *Rudrasaṃhitā* 2.38–39 (both have partly parallel passages).

69 In MBh 12.122, in the *Rājadharmaparvan*, it is told how Kṣupa, who issued from Brahmā when he sneezed (*kṣuvat*), is a Prajāpati who first becomes a sacrificial priest (MBh 12.122.16–17). When Brahmā performed the sacrifice with Kṣupa as his priest, the rod (*daṇḍa*) disappeared and disorder resulted. Brahmā pays his respect to Viṣṇu, but asks Mahādeva, the god who carries the lance and has matted

arrows, a quiver, and a bow, and was provided with leather chaps to protect arm and fingers; he carried a sword and was ornamented with a diadem, earrings and cuirass. Brahmā named him Kṣupa. Indra chooses him to be a king on earth to protect the world. He says (to Indra): ‘If you provide me with the *vajra* weapon, then I shall be king on earth, otherwise I don’t like it.’ Indra answers: ‘The *vajra* shall come into your hand when you think of it, not otherwise. Let it so be good to you; be a king, beneficent to (your) subjects.’

- 55 Sanatkumāra continues. Kṣupa becomes king and Dadhīca, son of Cyavana, becomes his friend.⁷⁰ He (Kṣupa) comes to see him (Dadhīca) and,

hair (*śūlajaṭadhara*), to solve the chaos. The latter issues forth the rod (*daṇḍa*) of the Dharma and from that he creates Sarasvatī, i.e. Daṇḍanīti, ‘the policy of power’ (MBh 12.122.24–25). Then Mahādeva places one leader at the head of each separate group, and so he appoints Kṣupa as the lord of the subjects, the foremost of all supporters of the Dharma (MBh 12.122.35). He bestows the rod (*daṇḍa*) of the Dharma on Kṣupa through Viṣṇu, Aṅgiras, Indra, Marīci, Bhṛgu, the Rṣis, and the Lokapālas. King Kṣupa passes it on to Manu.

Thus we find elements of the *Skandapurāṇa* story in this chapter of the *Mahābhārata*, the *nirukti*: Kṣupa’s being born from Brahmā when he sneezes (*kṣuvat*), and his association with the *daṇḍa* (*kṣupa* means ‘brushwood’) and kingship. On the other hand, when Kṣupa acts as a priest, the world falls into disorder and it needs the Daṇḍa and Sarasvatī, creations of Śiva, to repair it, a process in which Viṣṇu is relegated to a subordinate role. The thematic seeds of the rivalry between Śiva and Viṣṇu, the incompatibility of priestly and regal power, the supremacy of either principle—a contest that, as we will see, takes place on the banks of the Sarasvatī—are, it would seem, all latently present in the *Mahābhārata* story.

- 70 As far as is known, the *Skandapurāṇa* is the first text in which Kṣupa and Dadhīca are united in one myth. It combines elements of older lore regarding both figures, and it combines them with the theme of the kṣatriya–brāhmaṇa dispute about priority, which is enacted by the seers Vasiṣṭha and Viśvāmitra (also on the banks of the Sarasvatī) in earlier literature (see e.g. ṚV 3.53.21–24 (see annotation Geldner *ad loc.*), MBh 1.164–65). The myth in the *Skandapurāṇa* transforms these elements into a myth in which the superiority of Śiva over Viṣṇu is proven.

The story of the sage Dadhīca is told in MBh 3.98–99. Dadhīca is prepared to die in order to allow the gods to take his bones. The quality of his bones is such that Indra’s *vajra* can be made of them (MBh 3.98.20–24). In MBh 9.50.30 it is said that other divine weapons, such as the *cakra* and *gadā*, are also made of them. Thanks to the thunderbolt Indra is able to kill Vṛtra.

MBh 9.50.5–33 tells us that Dadhīca practised *tapas* in his hermitage at the Sarasvatī and spills his seed in that river at the sight of the Apsaras Alambusā, from which his son Sārasvata is born. Dadhīca himself is here said to have been born of Bhṛgu, and Indra is said to be always intimidated by his extraordinary body (*atikāya*) (MBh 9.50.31–32). In some accounts of the Dakṣa myth Dadhīca warns Dakṣa not to exclude Śiva from the sacrifice (see below n. 99 on p. 43).

The first attestation of the Dadhīca/Dadhīci/Dadhīyac (‘he who is turned towards milk’) myth is found in ṚV 1.84.13–15 (see also Geldner’s annotation at these verses). ṚV 6.16.114 calls the seer Dadhīyac the son of Atharvan. Our text seems to be among the earliest in which Dadhīca is said to be the son of Cyavana (*cyāvani*). MBh 1.8.1 mentions Pramati and PPL 549 vs. 95 names Sudāsa and PPL 550

once comfortably installed, he loves to entertain by telling stories. And then they become excited over birth (*jāti*), arguing: ‘*kṣatra* is supreme, no! *brahman* is supreme, no!’⁷¹ Kṣupa defends *kṣatra*, Dadhīca *brahman*, and both give their reasons, neither gives in.⁷² Then, caused by his hot temperament, the excess of his *tapas*, his brahmin superiority, and by fate, the infuriated Dadhīca slaps (Kṣupa) on the head with his left hand; and he hits back with the *vajra*. Split into two by the *vajra*, the imperishable (Dadhīca) invokes Śakra. The latter says: ‘Your yoga is great, you can pull yourself together.’⁷³ Hearing this, Dadhīca reassembles his own body through the magic of his yoga and takes refuge with Śarva.

- 63 After he (Dadhīca) has worshipped Sureśvara and obtained from Him invulnerability, bones hard like a diamond (*vajra*),⁷⁴ indestructibility, freedom of old age,⁷⁵ and after he has become endeared to everyone and a great yogin, he goes to see Kṣupa again and they become friends again. The same excitement over birth arises again. He (Dadhīca) kicks Kṣupa with his left foot and then the latter, having taken the *vajra*, strikes him (Dadhīca) again. That *vajra* causes neither injury nor pain to him.
- 66 After Kṣupa has discovered the invulnerability of that great man, he approaches Nārāyaṇa and worships him to obtain a boon. And impelled by Viṣṇu, who is ready to grant him a boon, he bows and speaks to Viṣṇu the following.
- 68 There is an invulnerable brahmin seer named Dadhīca. He is my friend, O Hṛṣīkeśa, and he always tells me this: ‘I am not afraid of the power of a god, Rākṣasa etc., or human being.’ You should make him say ‘I am afraid.’ Thus addressed by the king, Viṣṇu goes to the hermitage of Dadhīca. Dadhīca receives him properly and he (Viṣṇu) addresses him respectfully: ‘O lord, best of the brahmins, whose majesty equals that of

v. 105 names Kṛta(yajña) as sons of Cyavana, but not Dadhīca. Bāṇa’s *Harṣacarita* p. 41, however, agrees with the *Skandapurāṇa* in this respect: *śrūyatām – ayaṃ khalu bhūṣaṇaṃ bhārgavavaṃśasya bhagavato bhūrbhuvahsvaṣṭritayatīlakasya, adabhraprabhāvastambhitajambhāribhujastambhasya, surāsuramukūṭamaṇiśīlāsāyanadurlalitapādapaṅkeruhasya, nijatejaḥprasarapluṣṭapulomnaś cyavanasya bahīrvṛtti jīvītaṃ dadhīco nāma tanayaḥ* (cf. MBh 3.124.17 where Cyavana is also said to immobilize the arm of Indra). For Bāṇa’s dealings with Dadhīca and his family tree see Bakker 2007b, 8f.; Bakker 2014, 77–80, 156–59.

71 In SP 31.58b we interpret *veti* as *vai iti* (double sandhi).

72 The tension between both principles which govern Indian law and policy has been analysed, *inter alios*, by Lingat 1967, 240–47.

73 In LiP 1.35.13–14 and ŚiP *Rudrasaṃhitā* 2.38.18–19, it is Śukra (Bhārgava), not Śakra (Indra), whom Dadhīca invokes to restore his body (SP^c reads *śukra* instead of *śakra*). Then, Śukra puts the split halves of his body together and recommends him to propitiate Śiva.

74 See above n. 70 on p. 35.

75 Cf. LiP 1.35.27–28.

Pitāmaha, grant me the boon that I solicit from you. Pleased by Kṣupa, I allowed him to make a wish. He wished that you may say “I am afraid.” You (Dadhīca) should say it, to do me a favour.⁷⁶ No doubt a brahmin has no fear of anyone, and you are invulnerable and possess the strength of great yoga, yet, although you are fearless, now you should say it for my sake, O mighty one.’

- 75 Thus addressed gently by Viṣṇu, Dadhīca says to Janārdana again and again: ‘I am not afraid. I will not, I did not, and I do not say “I am afraid”.’ Cakrapāṇi (Viṣṇu) becomes enraged and, threatening him with his raised *cakra*, says to the son of Cyavana: ‘Those who are (actually) stronger, but speak to weak people lovingly, as if they were not their master, they are bound to be treated exactly like this (viz. in the way Dadhīca has treated Viṣṇu). If you will not say “I am afraid,” this *cakra* will cut off your head and drop it on the earth.’ Dadhīca retorts: ‘O Viṣṇu, save yourself the bother, I am unassailable to your *cakra* thanks to Tryambaka’s grace. However, out of curiosity I shall (first) seek sanctuary with the world guardians (Lokapālas) and then, when I have experienced their ineffectiveness, I shall call Śaṃkara to mind.’⁷⁷
- 81 The son of Cyavana (Dadhīca) runs to Varuṇa and he, asked for shelter, promises him safety. A terrible, fearful fight ensues between Viṣṇu and Varuṇa for many years. When the latter is overpowered, the son of Cyavana goes to Yama; he too promises him safety, but is (finally) subdued in battle by Viṣṇu. Thereupon he goes to Agni, but he too is vanquished by him (Viṣṇu). Then, having taken a fistful of kuśa grass and gone to his own hermitage, Cyavana’s son says: ‘Stop, stop!’⁷⁸ Out of curiosity I have gone for shelter to the world guardians, but they are all powerless; a superior power lies within myself. Today I shall annul whatever pride, arrogance and strength you have; stop now, O Janārdana!’
- 87 Thereupon a tumultuous, hair-raising fight ensues between Nārāyaṇa and Cyavana’s son. Whatever missiles and arrows are launched from Nārāyaṇa’s hand, Dadhīca makes all of them disappear into his fist with kuśa grass, by means of (his) yoga. Thereupon, through the might of his yoga, deities ready for battle spring from Viṣṇu’s limbs and they fight alongside Viṣṇu. And he (Dadhīca), being very angry, let (all of) them except Viṣṇu

76 For the SP 31.72 construction of *bhavat* with the second person of the finite verb (*arhasi*) see Oberlies 2003, 303f. LiP 1.36.34d and ŚiP *Rudrasaṃhītā* 2.39.3d read *arhati*.

77 The four Lokapālas given, e.g. in MBh 3.52.4, are Indra, Yama, Varuṇa, and Agni (for variants see Hopkins 1915, 149–51). They are described below, minus Indra. Indra may have been thought to have been represented by Kṣupa (SP 31.54, 61).

78 SP 31.84cd *tiṣṭha tiṣṭha* prefigures the *nirukti* given of the new place *sthāna* that arises at Dadhīca’s Āśrama on the Sarasvatī; see SP 31.105.

disappear also into his fist with kuśa grass, including their weapons and chariots.

- 91 Thereupon, on account of the fact that all deities had been absorbed by Dadhīca into his fist with kuśa grass by means of his yoga and power (*tejas*), Viṣṇu is in a terrified state and perplexed, since he is overcome by rage; at that moment Brahmā himself arrives and speaks to him, saying: ‘What use is there for you, Govinda, to exert yourself fruitlessly with (this) good brahmin; after all, Dadhīca has received a boon from Śarva. Don’t you know that, thanks to Parameśvara’s grace, he has obtained from the Lord Himself invulnerability, the state of being a good yogin, mastery over the (eight) qualities,⁷⁹ and bone hard like diamond (*vajra*)? Beings like you, O god, do not act in a hostile way towards brahmins; therefore you should stop immediately and you should pardon this excellent brahmin.’
- 96 After Viṣṇu, benefactor of the world, has heard this and, through yoga, has realized that his strength (is limited) and that Dadhīca’s (strength) derives from Śaṃkara, he pardons the brahmin and goes to his own abode. And after conciliating and revering that seer, Brahmā too, together with all the gods, disappears.
- 98 And the powerful Dadhīca begins practising severe *tapas* in his own hermitage,⁸⁰ for the sake of Mahādeva’s grace. When he is shining like the sun thanks to his *tapas*, the three-eyed Lord is pleased with him and says: ‘Son of Cyavana, I am pleased with you; tell me, whatever you wish I shall do.’ Dadhīca answers: ‘Lord, if you are pleased with me, make that all the gods along with Viṣṇu are vanquished by you.’ Then the Giver-of-Boons laughs to Dadhīca, and He, Hara, the one who absolves the pain of those who stoop before Him, tells him that it will be done.⁸¹
- 103 After this boon is given by Tryambaka, the seer (i.e. Dadhīca) considers the enmity with Kṣupa stopped. When Lord Govṛṣadhvaja sees him thinking this, He grants him another boon. Dadhīca wishes: ‘Because this enmity has stopped (*sthita*) thanks to Your offering a boon (*vara*), O Almighty One, let therefore Your place (*sthāna*) here (*iha*) be with this (appropriate) name, O Unborn One.’ Deva speaks: ‘This excellent place

79 See *ad* SP 27.13d.

80 SP 31.98b *svake śrame* is irregular sandhi (m.c.) of *svake āśrame* (*svaka āśrame*); cf. SP_{RA} 167.3.98a, 101c. See Oberlies 2003, 27f.

In MBh 3.98.12–13, this hermitage is said to be situated on the banks of the Sarasvatī. MBh 3.81.163–64 locates Dadhīca’s *āśrama* in Kurukṣetra, where the Sthānuvāta is also said to be (MBh 3.81.54). See below n. 84 on p. 39.

81 This will be implemented when Dakṣa’s sacrifice is destroyed in SP 32. The reason behind Dadhīca’s grudge against the gods is not told in our text, but the composers (and their audiences) may have thought of the dialogue between Dadhīca and Dakṣa, in which the latter brushes aside the former’s warnings (see n. 99 on p. 43).

(*sthāna*), shall be called by (that) name, viz. “Sthāneśvara”;⁸² it will have a circumference of (one) *krośa*,⁸³ and be full of all sorts of flowers (*puṣpa*) and creepers. The man who, after having taken a bath in the river, worships me there, while he is steeped in strict discipline and is keeping a three-days fast, and (then) feeds a rice porridge (*caru*) to a brahmin, he will reach the Rudraloka.’

- 109 ‘And your own (i.e. Dadhīca’s) (place) Sthāṇutīrtha shall destroy sins; one who has bathed there obtains the rich reward of an Aśvamedha sacrifice. And also this venerable fig tree here, on the spot where I am standing to bestow a boon, shall be great and called Sthāṇuvāṭa after me.⁸⁴ Hear from me the reward it (bestows). One who stands here a day and a night, silently and fasting, by him a year-long Sthāṇuvrata is accomplished. He shall be my Gaṇapa called Akampana (‘Unshakable’). The man who gives up his life (here), while practising special or general discipline, his gain

82 Besides a spurious terracotta sealing reportedly found at a site called Daulatpur, about 15 kilometres from Thanesar, reading *sthāneśvarasya* (sic) in 4th–5th century AD characters (see Bakker 2007b, 8 n. 33), this may be the first textual attestation of a city called Sthāneśvara. Also in SP_S 167.81: *dadhīcena mahad divyam puṇyam āyatanam kṛtam | sthāneśvaram iti khyātam lokeṣu triṣu viśrutam || 81 ||*. Compare the version in SP_{RA} 167.4.10, 20: *tapahkṣetre kurukṣetre dharmakṣetre sanātane | dadhīcena mahad divyam puṇyam āyatanam kṛtam | dadhīcasyālayaḥ khyātaḥ sarvapāpaharaḥ paraḥ || 10 || [...] dadhīcena yatas tatra kṛtam āyatanam śubham | sthāneśvaram iti khyātam tena lokeṣu triṣu api || 20 ||*. Other early attestations of this name are found in the Bhāskara I (AD 629) commentary on the *Āryabhaṭīya* p. 95, l. 24, MtP 13.31 and LiP 1.92.136. Bāṇa, and his audience, may have been aware of this founding myth of the home town of King Harṣavardhana, although he does not refer to it explicitly. At least, this might explain why he gave Dadhīca such a prominent role in *Harṣacarita* Chapter 1 and why he linked his own descent to this sage (Bakker 2007b, 8f.; Bakker 2014, 157). Bāṇa refers to this city by the name of Sthāṇvīśvara and observes that it is completely devoted to Maheśvara (*Harṣacarita* p. 164: *grhe grhe bhagavān apūjyata khaṇḍaparaśuḥ*).

83 That means, according to the standard used in the SP, that the circumference is about 3.2 km (see SP II A, 46), which seems to be realistic. The circumference of the grounds excavated in Thanesar, known as the Harṣa kā Ṭīlā, is about 2km, but the entire old town site has not yet been cleared. According to Hsiuen-tsang, the circumference of the city he visited was 20 li, c. 6 km. For an archaeological and historical appraisal of the city of Sthāneśvara (Thanesar) see Bakker 2014, 77–80, 156–70.

84 As observed above (n. 70 on p. 35), the fight between Dadhīca and Kṣupa is grafted onto the myth of the rivalry between Vasiṣṭha and Visvāmitra, whose *āśramas* are also said to be in Sthāṇutīrtha (MBh 9.41.4). Sthāṇutīrtha was thought to have been established by Lord Sthāṇu and is the place credited in the *Mahābhārata* with the birth of Skanda and his consecration (*abhiṣeka*) as *senāpati* (MBh 9.41.3–7). MBh 9.43.51 situates this place on the Sarasvatī in Samantapañcaka (= Kurukṣetra). See also Bisschop 2006, 197f. Today the Sthāṇuvāṭa is indeed an old and big fig tree under worship, next to a temple complex considered to be Sthāṇutīrtha, to the west of the Harṣa kā Ṭīlā, not far from an (old) river bed believed to be that of the Sarasvatī.

of merit is great: freed from all sins, liberated from all bonds, he shall be a Gaṇeśvara, omnipresent, comparable to Nandin. One who stays for one night in Sthāneśvara and abstains from all food, he shall be my most fearful Gaṇeśvara.’

32

King Prācetasā Dakṣa is performing an Aśvamedha sacrifice. The oblations are not brought to Śiva. When Devī remarks on this, Deva and Devī decide to destroy the sacrifice. Devī creates Bhadrakālī, Śiva creates Hari(bhadra) together with thousands of Gaṇeśas. They are sent to destroy Dakṣa’s sacrifice. The Gaṇapa army destroys the sacrifice. The latter assumes the form of a deer and flees to the sky, where he is decapitated by Haribhadra. The gods surrender and go to Śiva to ask for mercy.

Deva shows them the universe inside his own body. After the gods have transversed the seven *lokas*, they are thrown into an eighth world by a Gaṇapa Pañcākṣa. In this world are seven paradisaical, concentric cities. The gods pass through them and arrive at the eighth, innermost city, which has no entrance. Pañcākṣa creates an entrance with the lance and the gods enter. They are struck by great fear when they are met by huge ferocious lions, the embodiments of Śiva’s anger. The epiphany ends and Pañcākṣa shows them Śiva and Umā in their exoteric appearance. Śiva explains that he is not angry with the gods, but that the Goddess is.

Devī releases her fury in the form of Kālakarṇī and the gods dive into a heap of ashes to seek shelter. By this act they become initiated Pāśupatas and Devī’s fury subsides. The gods start praising the Goddess. Deva Nīlahita puts the gods into their natural state and restores the sacrifice to them, including a mantra to provide it with a head. He shows that all gods emerge from his body. This happens in Bhadreśvara, of which the Māhātmya follows. Dakṣa asks Brahmā what he should do. Brahmā advises him to turn to Śiva. Dakṣa erects a liṅga in Kanakhala and worships it. Deva and Devī are ready to bestow boons upon him. Dakṣa praises Śiva. The tears falling from his eyes form the Arjunā river. Nirukti and Māhātmya of Kanakhala. Śiva gives Bhadrakālī to Haribhadra as his wife. Kālakarṇī is made the daughter of Brahmā on the latter’s request. She is appointed to the office of Death (Mṛtyu). (ॐ p.139)

- 1 Sanatkumāra continues. At this time there is Dakṣa Prajāpati. Being a king, son of the (ten) Pracetases,⁸⁵ he is performing an Aśvamedha sacrifice.⁸⁶ Impelled by mantras, Agni, carrier of the oblations, brings the sacrificial portions to the heavenly congregations. When Devī sees him doing this, she remembers his, i.e. Dakṣa’s, (earlier) hostility and the cause of the curse,⁸⁷ and speaks to Him (i.e. Deva) coaxingly, reminding

85 See SP 10.26–28.

86 SP 32.1–22 has a parallel in SkP *Āvanyakhaṇḍa* 2.82.7cd–27cd, partly verbatim.

87 The curse, namely, that Śiva will impose upon him a hindrance to lawfulness (*dharma*), which was caused by Satī’s suicide, which again was provoked by Dakṣa’s

(Him) of the past and the cause (of the curse). ‘You, O God, Guardian-of-all-gods, are aim and refuge of all deities; how can the sacrifice take place without you? Agni here, O Bhava, brings the portions to the gods, but not to you, Maheśāna. Why is that so, O You of immense lustre? Voluntarily, without force, this foolish, arrogant king, son of the Pracetasas, who is remembering the old hostility, shall not offer (to You), (as long as) he is not ordered (to do so). Now is the time that the boon given by You to Dadhīca should come into effect.’

- 9 Laughingly, the Lord answers Devī: ‘The son of Prajāpati was your father in (your) former birth, O sweet smiling lady. You express my feeling, O Devī, (and not your own), since no-one indeed wishes (his or her own) father to suffer, O Beauty.’⁸⁸ Frowning her eyebrows, Devī rubs her nose in anger and, while she is doing that, there comes into being a very radiant woman, with frowning countenance, four fangs, three eyes, provided with arm and finger protection, wearing a belt tied to a cuirass, carrying sword, bow, quiver, and banner, with twelve faces, ten arms, slender waist, dark lustre, firm breasts, broad hips, thighs like an elephant’s trunk, and imperishable. Devī calls that goddess Bhadrakālī.
- 15 Thereupon she says: ‘O Lord, this (woman) was created by me; you should create a similar Gaṇa.’ Deva looks at his shoulder; from it springs into being a divine man who looks as if he is going to destroy the universe, wearing a cuirass etc., having three eyes and four arms, youthful and hard like a diamond (*vajra*). Once born, this Gaṇeśvara named Hari (= Hari-bhadra) bows, makes an *añjali* and says to Devadeva and Umā: ‘Tell me Lord-of-the-gods, what is there for me to do.’ Thereupon the Lord says to that Gaṇanāyaka Hari: ‘Go and destroy together with Bhadrakālī this sacrifice of the son of the Pracetasas.’⁸⁹
- 20 Then the Lord [...] touches his arm;⁹⁰ and on that spot, at that very moment are born from the mighty one very strong (Gaṇeśas), a thousand-nine-hundred-million (in number). Then the Lord says to all of them: ‘You should destroy the sacrifice, O blameless ones!’ Sanatkumāra continues. Thereupon these two, surrounded by this big army, get going with the

disrespectful attitude towards her and her husband. See SP 10.13–28.

88 This son of Prajāpati (Brahmā), Dakṣa, is himself one of the eight Prajāpatīs, and was the father of Satī. Devī is her incarnation. The Dakṣa of the present Manu Vaivasvata period, Prācetasas Dakṣa, is, as SP 32.1 seems to indicate, regarded to be the same Dakṣa in another capacity, namely that of king (SP 10.28: *ksatriya*). Hurting him can therefore be seen as causing suffering to Devī’s (earlier) father. But, as the following action proves, Devī evidently ignores this. Śiva’s feeling is also hers.

89 Cf. ŚiP *Vāyavyasamhitā* 1.19.39.

90 We conjecture the loss of two pādas, viz. SP 32.20cd, which say that the touching of the arm is done in order to provide Hari-bhadra with a retinue of Gaṇeśas.

pandemonium of a clap of thunder amid clouds roaring like the ocean. Deva and Pārvatī, after having taken position near Raibhya's hermitage (Raibhyāśrama), see the Gaṇeśas effecting the destruction of his (i.e. Dakṣa's) sacrifice.⁹¹

- 24 Sanatkumāra describes. Near Gaṅgādvāra⁹² and the mountain Svarṇaśṛṅga,⁹³ are the trees called Kanakhala.⁹⁴ In that region Dakṣa's sacrifice took place.⁹⁵ The army of Gaṇeśvaras led by Kālī (= Bhadrakālī) arrives and addresses the sacrificer (i.e. Dakṣa), the priests (*ṛtvijs*), the sages and the gods.
- 26 'We are the helpers of Śarva and have come here to claim our share.⁹⁶ You deserve a share in the sacrifice on account of (your) *tapas*, force, discipline, sovereignty and yoga; we deserve a share too, since whatever is present to you, all that is indeed also in us. If you say that the gods are lords (*svāmin*), on account of which they deserve (their) share, then indeed is force or *tapas* the cause of that lordship; and these two we possess (to a

91 For Raibhyāśrama, cf. MBh 3.135.9, MBh 3.137.1; Dey s.v. identifies it with 'Kubjāmra, at a short distance to the north of Hardwar.' Cf. KūP 2.34.34. See further below n. 156 on p. 52.

92 This corresponds with the modern holy place of Viṣṇu's Footprints, Hari-kī-paiḍī in Haridvāra (Hardwar). Cf. e.g. MBh 3.88.18, MBh 12.274.20, MBh 12 App. 1 No. 28 ll. 6–9. See Bisschop 2006, 188f., *Tīrthāṅk* 62f.

93 See SP 9.23–24, where it is identified with Svarṇākṣa and connected to the Maināka mountain (cf. also MBh 3.82.16–17ab). MBh 3.88.19–20 mentions the Puru Mountain and the Bhrgutuṅga in this context, and the LiP 1.100.6–7 the Hemaśṛṅga.

94 SP_S 167.58. See Bisschop 2006, 188ff. Cf. MBh 3.82.16, MBh 3.88.19, and MBh 13.26.12. MBh 3.135.5 refers to the Kanakhala (literally meaning: 'little threshing floor' (SP 32.188; see below n. 178 on p. 57)) as the 'seers' favourite trees' (*nagāḥ*), wrongly taken in its meaning 'mountain' by Van Buitenen in his translation.

95 See Bisschop 2006, 189f. Cf. e.g. ŚiP *Vāyaviyaśaṃhitā* 1.19.41–42ab; LiP 1.100.7; KūP 2.36.10. The myth of Dakṣa's sacrifice is ubiquitous in Sanskrit literature. The basic texts are MBh 12.274 and MBh 12 App. 1 No. 28. For the development of the Dakṣa myth see Mertens 1998. Klostermaier 1991, 111–14 argues that the Dakṣa myth reflects the historical occupation of the holy site of Kanakhala by the Pāśupatas in their drive against the Vaiṣṇava rivals.

96 SP 32.26–41, 46–47 ≈ ŚiP *Vāyaviyaśaṃhitā* 1.20.16–26, 21.19–20, 28, 33, 37 (cf. ŚiP *Rudrasaṃhitā* 2.32–37). Bisschop 2006, 189f. takes issue with Mertens' (1998) reconstruction: 'According to her the versions in ŚiP *Vāyaviyaśaṃhitā* and ŚiP *Rudrasaṃhitā* are earlier than the one told in the LiP 1.100. [...] However, a comparison with SP 32 shows that the adoption is in fact the other way round. The LiP version is much closer, both in wording and in contents to SP 32 than the two versions told in the ŚiP, in which the text has been much expanded upon.' This correspondence refers to LiP 1.100.14–17ab (≈ SP 32.38–41). We find the same passage in KūP 1.14.58–61 (not mentioned by Bisschop), and, different from the LiP, the KūP has also the preceding passage in common with the *Skandapurāṇa*, viz. KūP 1.14.50–57 (≈ SP 32.26, 29–32, 35). On the other hand, the verses SP 32.42, 46–47 (≈ LiP 1.100.29cd–30ab, 33cd–35ab) are not found in the KūP version.

greater extent), so that our lordship is superior.⁹⁷ And if you act upon the order of someone else, to the effect that the share should be given to you and not to us, then tell us so; say who gave the order, so that we may kill him.’

- 30 The gods etc. being thus addressed answer: ‘The Mantras (i.e. Vedic Hymns) are authoritative regarding the share.’ But the Mantras speak to the gods: ‘Your minds are clouded so you do not offer the first share to Maheśvara, as He deserves.’⁹⁸ When the gods persist in their refusal, the Mantras leave for the Brahmaloaka.⁹⁹ Thereupon the gods led by Indra tell the Gaṇeśvaras that they will beat them all in battle. Laughing, Hari says: ‘Priding yourself on your might, you have not followed the authority of the Mantras; I shall therefore destroy your pride today, by force. I am ready to strike and shall destroy all those from whom your strength derives, including the priests (*ṛtvijs*), the sacrifice (Yajña) and the shares (therein).’
- 37 When the mighty Haribhadra has spoken thus, he and Bhadrakālī charge at the gods. The infuriated Gaṇeśvaras upset the sacrificial poles and, seizing the horse, the Hotṛ and the assistant priest (*prasthātr*),¹⁰⁰ they throw them all in the Gaṅgā. They chain and convey the sacrificer (i.e. Dakṣa); some discard the altar grass, others destroy the sacrificial implements, and others again set the sacrificial shed on fire. And before the eyes of the other celestians, a radiant Haribhadra immobilizes the hand

97 It is noticeable that this argument is left out of all other versions of the Dakṣa myth (cf. especially KūP 1.14.50–51 and ŚiP *Vāyavīyasamhitā* 1.20.16–17).

98 The fore-portion of the sacrifice (*prāsītra*) is due to Rudra/Paśupati according to ŚBr 1.7.4. Rudra replaces Savitṛ and Indra in this function (see Bakker 1996a, 7f.).

99 The theme of Śiva’s exclusion from the sacrifice goes back to the Vedic period and is found in TaiSa 2.6.8.3, ŚBr 1.6.1.1–8, MBh 12.274.25–26, MBh 12.330.42 etc. (cf. Bakker 1996a, 9). In MBh 12 App. 1 No. 28 ll. 23–48 (cf. VāP 1.30.103–107, partly in the same words) the sage Dadhīci warns Dakṣa and his sacrificers: *tān dr̥ṣtvā manyunāviṣṭo dadhīcir vākyaṃ abravīt | nāyaṃ yajño na vā dharmo yatra rudro na ijjate* || (MBh 12 App. 1 No. 28 ll. 23–24), but to no avail. Regarding this dialogue Klostermaier 1991, 122 remarks: ‘The one element which shows most agreement in all the puranic accounts of the Dakṣa episode is the dialogue between Dadhīci and Dakṣa. Identical verses are found in several accounts. It can be assumed that it formed an original and important part of the Dakṣa saga. It seems to identify the core of the conflict.’ It is all the more surprising that this dialogue is missing in our *Skandapurāṇa*. Instead our text relates the victory of Dadhīci over Kṣupa, after which Śiva promises him to teach the gods a lesson (see above p. 38f.).

100 KūP 1.14.51a and LiP 1.100.14c, instead of *prasthātrā*, both read *prastotrā*, no doubt the *lectio facillior*. The (well-attested) Prastotr is the assistant of the Udgātṛ priest, who sings the Prastāva. The Prasthātr (not in the *Vedic Word-Concordance*) may be the same as the (well-attested) Pratiprasthātr, the assistant of the Adhvaryu priest.

of Indra, who is about to strike, gouges out Bhaga's eyes, and knocks out Pūṣan's teeth with the tip of his bow; and he checks the terrifying discus of Viṣṇu, so that it rests motionless in his hand.¹⁰¹ He hits the zealously fighting Tuṣita gods with a missile and knocks them down;¹⁰² and that irreproachable god (Haribhadra) bewilders all the other gods who join the fight with the bewildering power of his (mantra)-weapon. And by his powerful weapon, he forces all the kings who had come there as spectators to go home.

- 46 When Sacrifice (Yajña) sees that the pots are destroyed, the sacrificial poles and the entrance gate are broken, and the great sacrificial shed has been set ablaze, he flees. When he is fleeing to the sky in the form of a deer, Hari shoots off his head with an arrow.¹⁰³ Taking another arrow, Vīrabhadra (= Haribhadra) pursues that Yajña who is fleeing in the form of a deer.¹⁰⁴
- 49 Sanatkumāra continues. Being thus humiliated by the Gaṇas, Kālī and Hari, they all surrender. Hari and Kālī say to the suppliant sages and gods: 'Go to Deveśa and propitiate Him; then you will be at peace.' Distressed they go to propitiate Deva. Then, not too far away, they see the Lord together with Ambā and his Gaṇas.¹⁰⁵ Having invited Brahmā to be their preceptor, they bow and begin praising Him with evocative voices.
- 54 The gods pay obeisance to Him as the one who kills the enemies of the gods and who initiates the gods' sacrifice; who is the great sacrifice, who

101 Cf. SP 13.33–38. For this theme see Bakker 1996a, 7ff., 16, 26.

102 Cf. SP 21.19. The group of Tuṣita gods is mentioned only once in the *Mahābhārata* (MBh 13.18.50), but features more frequently in the *Purāṇapañcalakṣaṇa* (PPL 163f. etc.). MBh 12.325.4 knows Tuṣita and Mahātuṣita as names of Viṣṇu.

103 The theme of Sacrifice fleeing in the form of an antelope is already found in the *Aitareya Brāhmaṇa* (AitBr 3.33.5). See also MBh 12.274.34–35. Cf. Bakker 1996a, 9. The beheading of Yajña is mentioned in MBh 12 App.1 No. 28 l. 111. It is predicted in SP 5.59, 64, where it is said that Nīlahita will do this (cf. SP 31.47).

104 SP 32.48 seems to represent a (two-stage) interpolation. These four pādas plus the two in S₁ (relegated to the apparatus) are not found in any of the parallel versions. They instead duplicate SP 32.47, using the name Vīrabhadra, whereas in the rest of the SP version of this myth Śiva's factotum is called Haribhadra or briefly Hari (although the name Vīrabhadra also occurs in the hymn below: SP 32.61b). The original aim of the interpolation may have been to make a connection with astrology. The first stage of the interpolation is very early, since the first four pādas (SP 32.48abcd) are found in all S mss. The second stage is detectable from a gloss by a later hand in the margin of S₁, which two pādas are missing in S₂ and S₃, but which are also found in the mss R, A₃, A₅; they make the astrological connotation more explicit: Yajña becomes the asterism Capricorn and Haribhadra/Vīrabhadra, who follows him, becomes Sagittarius. This may have been suggested by SP 32.123.

105 This must be in Raibhyāśrama, see SP 32.23.

is lauded a hunderd(fold) (*Śata*) in the great sacrifices,¹⁰⁶ and who is the destroyer of the sacrifice; the one who makes Viṣṇu's head bald,¹⁰⁷ who attacks Narasiṃha,¹⁰⁸ who wears the skin of the tiger and of the black antelope, who is the father of Nara,¹⁰⁹ and the begetter of Viṣṇu,¹¹⁰ etc. He should not be angry and show mercy.

64 *śrutiphala*

65 Deva laughs and says to the gods: 'I am not angry with you, for if I were, you would not live for a second.'¹¹¹ Thereupon Deva lets all gods enter his body through the magic of his yoga in order to make them wonder at His power.¹¹²

68 Once entered, the gods see an amazing universe (*jagat*) with seven worlds (*lokas*). After they have fearfully wandered through all these *lokas*, they see the Gaṇapa Pañcākṣa.¹¹³ They are thrown by him upwards, where they enter into another world (*loka*).¹¹⁴ There they see a city (*nagara*)

106 This refers to the litany of the *Śatarudriya* which is addressed to the hundred forms and powers of Rudra in the YV *Vājasaneyisaṃhitā* (VS 16).

107 The surprising fate of Viṣṇu is actually modelled on a Vedic reference, as in the case of Bhaga and Pūṣan, though in this case the reference is a much more dubious one. It appears that one interpretation of the obscure Vedic epithet Śipiviṣṭa—applied to Viṣṇu in ṚV 7.99.7 and especially ṚV 7.100.5–7—understands the word as meaning 'bald.' There are and were certainly other interpretations as well (see e.g. Śrīdhara *ad Bhāgavatapurāṇa* (BhāgP 4.13.35); Grassmann s.v.; Geldner *ad loc.*; Gonda 1969, 106); but that the interpretation taking the word to mean 'bald' was followed by the SP author is shown by SP 13.36.

108 SP_{Bh} 71.49–53. Cf. Granoff2004, 122ff.

109 SP 6.10–13.

110 In SP 32.129 all the gods are declared to spring from Śiva's body, and this presumably includes Viṣṇu. The fact that Viṣṇu is singled out here may be because of the mention of Nara just above, with whom Nārāyaṇa (Viṣṇu) is inextricably bound up. SP_{Bh} 180.33–36 conceives of Viṣṇu and Brahmā as *prakṛtis* issued from Īśvara (cf. SP_{Bh} 182.2, SP_{Bh} 183.13).

111 Cf. MBh 5.15.17.

112 The following epiphany is not found in other sources. It would seem that it is a graphic representation of the Pāśupata path towards liberation. The first stage is the universe (*jagat*) of the seven *lokas*, which may stand for the traditional seven *bhuvanas/lokas* of the Cosmic Egg. The higher, eighth *loka* (cf. SP_{Bh} 183.10–11), in which the gods are brought by a Gaṇapa named Pañcākṣa, contains seven increasingly paradisiacal cities, where endless happiness reigns, equivalent to the concept of the Śivapura.

113 This Gaṇapa is well known to the *Skandapurāṇa*, (see e.g. SP 23.59, SP_{Bh} 138.17 etc.).

114 This eighth *loka* may be equivalent to the Śivapura, the paradise where the laymen Śaivas (*laukikas*) go, situated at the top of the Brahmāṇḍa, although it should be noted that the name Śivapura is not used in this passage. For the *Skandapurāṇa*'s description of the Śivapura (SP_{Bh} 183.1–40) and its parallel in the *Vāyupurāṇa* (VāP 2.39.209–255) see Bisschop 2007. In that description there is only one *pura*, in the middle of which is a *mahīmaṇḍalasaṃsthāna* which is encircled by a wall

that is encircled by an extremely long crystal wall, furnished with all kinds of shining pinnacles (1). In the middle of that city they see another city of seventy million *yojanas* which is encircled by a silver wall (2). In the middle thereof is another, lofty city extending over sixty million (*yojanas*), which is encircled by a golden wall (3). In the middle thereof is again another (city) measuring fifty million (*yojanas*), which is encircled by a wall of sapphire stones (4). In the middle thereof the gods see a (city) of forty million *yojanas* in diameter,¹¹⁵ encircled by a wall of beryl (5). And in the middle thereof is a city of thirty million *yojanas*, which is encircled by a wall made of all sorts of jewels (6). In the middle of that (city) is another city extending over twenty million *yojanas*, encircled by a wall made of rubies (7).¹¹⁶

- 78 Within these (cities), people live who are free from all sorrow, forever young, with spotless families. They are free of hunger, thirst and diseases, immortal, and always cheerful.¹¹⁷ (These cities),¹¹⁸ are embellished with ponds, lakes and all sorts of trees. Some trees produce food, some ornaments, some clothes, some all kinds of flowers, fruits and substances, some pure honey,¹¹⁹ other trees give forth continuously streams of milk.¹²⁰ The ground is entirely made of jewels, its sand is of gold,¹²¹ and there are water springs and mountain streams.¹²² Sins like anger, greed etc. do not

made of gold with four entrances (SP_{Bh} 183.20cd–22ab). Another early description of the Śivapura is found in the *Guhyasūtra* of the *Nīsvāsattvasaṃhitā* (NiTS *Guhyasūtra* 7.69–80).

- 115 *vistārāyāmataḥ samam*; this implies, since we are concerned with concentric cities, that all measurements given, although expressed in various ways, refer to the diameters of circular cities.
- 116 The order of the verses seems to be disturbed. The text becomes coherent if we read SP 32.77 after SP 32.76, instead of after SP 32.85, where it is found in all MSS.
- 117 Cf. SP_{Bh} 183.23, VāP 2.39.235.
- 118 We read with Bhaṭṭarāi *alaṃkṛtāḥ*, and take as its subject the *janapadāḥ* of SP 32.78a, in its meaning of ‘countries,’ here equivalent to divine cities, and we take it as referring to all seven cities (cf. SP 32.85a: *teṣu*, which refers to the *janapadāḥ*, has the same ambiguity, as it may be taken to refer to the ‘inhabitants’ and/or the ‘cities’). The description (SP 32.80cd–84ab) runs parallel with the description of Kuruvaṣa within Jambūdvīpa in Kirfel 1954, second chapter of the second textual group (WG 104–06 vss. 68a–71b, 73–74, based on VāP 1.45.12–18, BḍP 1.15.72–78, MtP 113.70–75). This again seems to derive from the description of Uttarakuru in MBh 6.8.3–6. For a similar description see SP 34.32–37.
- 119 This honey is called *amāksika*, not coming from bees.
- 120 SP 32.83, cf. MBh 6.8.4: *apare kṣīriṇo nāma vṛkṣās tatra narādhipa | ye kṣaranti sadā kṣīraṃ śaḍrasaṃ hy amṛtopamam ||*. Also BḍP 1.15.74 (= VāP 1.45.14).
- 121 Compare SP 32.84ab with SP 34.37ab, SP_{Bh} 183.25, VāP 2.39.237cd–238; NiTS *Guhyasūtra* 6.62ab: *teṣāṃ maṇimayī bhūmīḥ sūkṣmā kāñcanavālukā*]. Also MBh 6.8.6ab, MBh 13.8.19ab, BḍP 1.15.75ab (= VāP 1.45.15ab).
- 122 SP 32.84cd cf. BḍP 1.18.74c (= VāP 1.47.72a), BḍP 1.19.123cd.

occur in those (cities).

- 86 Then, after the gods have passed all those cities, they see a great city which resembles the doomsday fire, being encircled by fire all around; it extends over ten million *yojanas* and is without gates, divine and infinite (8). The gods are astonished and become afraid. Pañcākṣa speaks to the trembling gods: ‘You need not to be afraid, O gods! Have a look at this great terrifying city encircled by terrifying fire; it is the reason why you noble ones have come here.’¹²³
- 90 Having thus spoken, the powerful Pañcākṣa creates a gate with a fiery lance, while the host of gods looks on. When the gods along with Pañcākṣa have entered, they see that that great city is full of extremely vicious lions as big as mounts Meru and Mandara. Thereupon one of those lions breaks its chains and comes running towards them furiously, with flying manes. Because of the lion’s roar, the gods, their faces dejected, take refuge with Pañcākṣa.
- 95 Pañcākṣa tells the gods that they should not fear; he shall show them Deva. Immediately the gods see Śarva and Umā and no longer that city, nor the lions, nor anything else.¹²⁴ Then the trembling gods seek refuge with the Lord. Welcoming all those celestials, who are tormented by fear, Deveśa affords them shelter and speaks to them laughingly: ‘You have seen my angers in the form of fearsome lions and by one of them you have all been completely overwhelmed. If I were to release all of them in anger, all you gods would instantly cease to exist! But Devī here, the daughter of the mountain, she is angry with you. You should placate her; I am not angry with you.’
- 100 Sanatkumāra continues. After the Lord has spoken thus, an excited, red-eyed Devī releases from her mouth a terrifying goddess, possessed of fearsome tusks, many feet, hands and fingers/toes, carrying various weapons, capable of assuming all forms and with the brilliance of a thousand flaming suns. Her body is said to measure tens of thousands of *yojanas*. The gods, overwhelmed and about to be killed, could not stand firm, resembling a troop of deer in front of a tiger. Thereupon the gods, being shaken by fear of Kālakarṇī, enter a heap (*rāśī*) of ashes (*bhasman*) at Deva’s side.¹²⁵

123 Although this city seems to have no name, our text refers to it repeatedly as ‘that city,’ ‘that great city,’ ‘that terrifying great city’ (SP 32.87b, 89a, 91d, 95e).

124 Here ends the epiphany within Śiva’s body that began in SP 32.67.

125 Kālakarṇī probably means ‘the lady who wields a helm (*karṇa*) of Death (*kāla*), the lady pilot to Death,’ in other words, ‘the lady who leads the people to Death.’ This interpretation is more appropriate to her function as Mṛtyu in the episode at issue than the one given in Monier-Williams’ dictionary (‘misfortune (predicted as the consequence of having black ears),’ s.v. *kālakarṇikā* and *kālakarṇī*). VDhP 1.226.20 knows one of the mother goddesses created by Śiva to drink Andhaka’s

- 105 When Devī sees that the gods have taken shelter in the heap of ashes and are (consequently) smeared with ashes, she withholds (that) goddess and says: ‘O Kālakarṇī, stop! Don’t kill the gods; they have become Pāśūpatas, since they are smeared with ashes. In the past this Pāśūpata observance has been proclaimed by Paśupati,¹²⁶ for a bath in purifying ashes is the best of all baths.¹²⁷ Do not destroy them! Because these gods have entered ashes, they will certainly be pardoned by the Lord. For these souls (*paśu*) are now dedicated to Rudra (*raudra*), since they have entered ashes, and have all become Gaṇapas.¹²⁸ With their minds fixed on Śaṅkara, death will not have power over them. I myself have earlier practised this observance, which fulfills all wishes.’¹²⁹ Kālakarṇī of terrifying (*bhairava*) form, thus addressed by Devī, turns away from the gods and abandons her fury. Then, when the gods see that Kālakarṇī has turned away and that the great danger has subsided, they begin praising the Daughter of Himavat, saying:¹³⁰

blood as Kālakarṇī. She becomes Brahmā’s daughter in SP 32.197–98 and will be Death (Mrtyu) personified. See also Zin 2003 for Kālakarṇī in Buddhist and Vedic literature.

This episode is related once again in SP_{Bh} 180.1–4, although there it is said that the gods were frightened by Virabhadra. This is a key Pāśūpata myth, which illustrates the power of the practice of bathing in ashes. It may also be an etiological myth accounting for the practice of giving initiation names ending in *rāśi*, which seems to have been adopted by one of the Pāśūpata lineages, possibly the one that stemmed from Kanyakubja (Bakker 2007b, 4ff.). We have not found this myth in other sources.

- 126 Cf. MBh 12 App.1 No.28 ll.407–08: *mayā pāśūpataṃ dakṣa yogam utpāditam purā | tasya cīrṇasya tat samyak phalaṃ bhavati puṣkalam |*. According to *Pāśūpatasūtra* (PS 4.10), Indra was the first practitioner of the observance. Cf. Kauṇḍinya’s *Pañcārthabhāṣya* 1.1, *Pañcārthabhāṣya* 4.10 etc. SP_{Bh} 122.71–74 tells us that Viṣṇu and all the other gods were instructed in the Pāśūpatavrata by Devadeva on Mount Śailendra.
- 127 Cf. SP_{Bh} 122.79–80.
- 128 Because of entering, i.e. by the contact with ashes, they have become *raudra-paśus*, that is they have been initiated in the Pāśūpatavrata. See SP_{Bh} 180.2cd–4ab: *yadā bhasma praviṣṭās te tejaḥ śaṅkaram uttamam || 2 || abhavaṃs te tadā raudrāḥ paśavo dīkṣitā iva | bhasmābhāsītāgātrāṇām śaṅkaravratācāriṇām || 3 || svam yogam pradadau teṣāṃ tadā deva umāpatiḥ |*. Cf. MBh 7.173.55ab (= MBh 13.145.26cd): *rudra raudrā bhaviṣyanti paśavaḥ sarvakarmasu |*. Here this seems to mean that within all sacrifices (including the slaying of the Asuras), the victims will become dedicated to Rudra.
- 129 We have not found parallels for this extraordinary statement by Devī, who, as a woman, would normally not have the *adhikāra* to be initiated in the Pāśūpata *vrata*. Our text may refer, however, to the perfection in Pāśūpata yoga, which Pārvatī attained on the Śrīparvata after great *tapas* (SP_{Bh} 70.51–54). This perfection was granted by Śiva and made her omniscient (*parārthajña*) and equal to the accomplished yogis (*yogasiddhas*) living on that mountain (SP_{Bh} 70.54).
- 130 The hymn that follows is in the Daṇḍaka metre, a sort of rhythmic prose. For the metrics see the *Introduction* (p. 12). Because of the uniqueness of this hymn,

- 113 'I take refuge (with you), one and only Mother in heaven, (you) who are the foremost spouse (*mahiṣī*) of Hara, Tryambaka's beloved Ambikā, one-syllabic sound (i.e. *om?*), you who bring about the dissolution of the world, whose terrifying fangs are white like jasmin, who are victorious in battle, difficult to behold, and whose sight is terrifying beyond imagination; (with you,) the wide-eyed one who is dressed in silk, who carries lance, bell, flag and banner; (with you,) lover of divine perfumes, whose hands hold the rod of death, a sword, and a hide, whose beauty box is filled with fat, blood, entrails and marrow; (with you,) who are the southern region, whose turban is fixed with a golden clasp, whose eyes shine like doomsday fire, who bursts out in loud laughter, and who acts as you like, unassailable to the weapons of love (Anaṅga); (with you,) who are the famous River of Śūrasenā (i.e. the Yamunā),¹³¹ and who is always abiding on (Mount) Mandara.¹³²
- 114 I always resort to the unique one, the one who tears the buffalo demon (Mahiṣa) asunder,¹³³ who rips up Dundubhi, is the foe of Sumbha and means death to Nisumbha;¹³⁴ the one who, emitting splendour, is the brilliance in the light of fire, sun and moon, the one without sorrows, who takes away suffering, the killer of Death (Antaka), the one who is the vigour of sage Jāmadagnya (i.e. Paraśurāma),¹³⁵ who reads the minds of kings and queens, the dreadful one (Karālā), modesty (Hrī), justice etc., Kālarātrī, Aparṇā,¹³⁶ who loves to dwell on the mountain, who resides in the milky stream and ocean, beautiful tintinnabulum (Kiṅkinikā), whose hair stands erect and is dishevelled, etc., whose blush resembles a cloud at twilight and a shining fire, the painless one (Viśalyā), who is born from the beam issuing from Anaṅgārī's (i.e. Śiva's) (third) eye,¹³⁷ the illustrious and glorious one, whose beautiful banner is adorned with feathers of the peacock, and who is a bringer of peace.

our synoptic rendering is more detailed than usual, making omissions all the more arbitrary. However, we have ensured that significant qualifications and what may considered to be proper names have been included. It goes without saying that the line between epithet and proper name is blurred, here more than anywhere else.

131 Mathurā on the Yamunā River is known after its eponymous ruler Śūrasena as Śūrasenā (HV 44.53–60, PPL 335.86₂). Why the river goddess Yamunā is singled out for mention here remains unclear.

132 See SP 31.32–33.

133 The Mahiṣāsūramardana myth is related in SP 68.12–23.

134 SP 66 tells the story of the destruction by the Goddess (Kauṣikī) of the army of the Asuras (which includes Dundubhi, SP 60.83) that is led by Sumbha and Nisumbha.

135 For the Rāma Jāmadagnya myth cycle in the *Skandapurāṇa* see SP_{Bh} 121.23–124.18.

136 Cf. SP 11.24–28.

137 Cf. SP 9.17–19.

- 115 O Devī, I resort to (you) who are the primordial supreme Pārvatī, born from the beam (*ulkā*),¹³⁸ tutelary deity of all sciences and (final) goal, the one whose bracelet consists of a hundred snakes, who is intoxicated with the breaths-of-life of the Dānavas, whose hair and body are smeared with ashes from the funeral pyre, who has a pendulous belly and protruding knees, the one to whom belongs an earring, half of the hands and feet, half of the face, and a part of the (third) eye of the one whose sacrificial cord is a snake,¹³⁹ who is fond of dance and the frightening music of the cloud drums and of singing, laughing, talking and rejoicing, to whom muttering (*jāpya*), fire sacrifices, fasting, and living in permanent residences are extremely dear,¹⁴⁰ whose terrifying and compliant nature and essence is understood through yoga, who causes the loud noise of the clouds, thunderbolt and ocean, who is the initiation of the initiates, the wife of Virūpākṣa, (you) who reside in one half of Hara's body.
- 116 O Ambā, I resort to (you), Umā, the Mother (Mātṛ), who is the essence of discipline, rules and ordinances, the beautiful daughter of the ancestors and the king of the mountains (i.e. Himavat),¹⁴¹ the destroyer of Da-kṣa's sacrifice, who inhabits half of Bhava's body and who knocks out the teeth of Āditya,¹⁴² etc., who tears out the hair of Viṣṇu,¹⁴³ whose superior vehicle is drawn by big lions,¹⁴⁴ who is not terrified by Mahābhairava,¹⁴⁵ who is the mother of Skandacandra¹⁴⁶ and Hastivaktra,¹⁴⁷ who gives life to Viśākha, Nandin and Naigameśa,¹⁴⁸ and who is the fons et origo, the Mother of the whole world; (I resort to you) Yoginī,¹⁴⁹ the object

138 SP 9.17–19.

139 A paraphrase of the Goddess as part of Śiva's Ardhanārīśvara form.

140 These refer to the devotional activities of the Goddess's votaries.

141 Devī/Pārvatī/Umā is the daughter of Himavat and Menā and granddaughter of the ancestors. Kālidāsa's *Kumārasambhava* 1.18 calls her mother, Menā, the daughter (*kanyā*) of the *pitṛs*.

142 The reference is to the Āditya Pūṣan, whose teeth are knocked out by Śiva (SP 13.37).

143 Cf. SP 13.36, SP 32.55 and annotation *ad loc*.

144 Cf. SP 58.22.

145 Cf. SP_{RA} 167.3.16–22 where the Goddess, contrary to what is said here, shrieked loudly and covered her face on seeing Mahābhairava.

146 We take Skandacandra as an honorific name of Skanda, like Rāmacandra. Devī is not known as the mother of Candra, the moon.

147 This is the first and only reference in the S recension of our text to the elephant-headed god as the son of the Goddess. Though Gaṇeśas are ubiquitous in the *Skandapurāṇa*, a Gaṇa named Gajanāśana features in SP 23.59, and Vināyaka is said to have an elephant head (*gajavaktra*) in SP_{Bh} 148.35, the figure of the elephant god Gaṇeśa as a member of Śiva's family only occurs in the RA recension. The significance of this fact has been discussed by Törzsök 2004.

148 Viśākha, Śākha and Naigameśa are usually seen as the offspring of Devī's son Skanda (e.g. MBh 1.60.23). For Nandin as Devī's son see SP 22.20–21.

149 SP 10.6 calls Devī the supreme Yoginī.

of meditation of the yogins, who are inaccessible for gods and brahmins by yoga and reasoning, the preferred dwelling place of the learned, you who are prosperity (Lakṣmī) and boat (to the other shore) (Tarī), creating the various worlds, maker of the senses, *ahaṅkāra* and *tanmātras*, who are the activity in *tamas*, *sattva* and *rāga*, the principle of activity, the power (*śakti*) of Maheśa,¹⁵⁰ consciousness and object of all thought.

- 117 Hence, if you are well satisfied, show us happiness, (you) holy spouse of Mahādeva, upon whom we continuously meditate; and all the harsh things that were made by you, let them disappear for us, like snow in the sun, O Ambā; and likewise all the evil, which in thousands of former lives has been committed by us, which we shall commit and which we commit now (make that disappear as well); give us material prosperity (*artha*) and love (*kāma*), (such as) health, vigour, wealth, knowledge etc., concentration etc., an honourable existence and rebirth in heaven, moral perseverance and whatever other virtues there are. May you be pleased with us today; obeisance to you, O Devī.’
- 118 When Devī is praised by the gods in this way—and because Tryambaka is well-disposed¹⁵¹—she speaks to them: ‘I am satisfied with you, calm down; let our anger not ruin you again.’
- 120 Sanatkumāra continues. Thereupon Deva Nīlahita laughs, places all gods back into their natural state (*prakṛti*), and says to them: ‘You should be without frenzy; whenever you need a sacrifice (Yajña), it should be available, complete with its head (*śiras*), as it is united (with its head) by this *mantra*, O sons of Aditi.’ Thereupon Deva gives a hymn (*stotra*) and sacred formula (*mantra*), pertaining to the *Atharvan*, that affects the union,¹⁵² and says: ‘Yajña should be identical with the asterism and

150 This is, as far as we have been able to check, the only occurrence in the *Skandapurāṇa* in which the Goddess is called the Śakti of Śiva.

151 See SP 32.66 and SP 32.99.

152 The reference may be to the *Atharvaśiras Upaniṣad*. This contains a Stotra (*Atharvaśiras Upaniṣad* 2) and Mantras, i.e. verses from the *Atharvavedasaṃhitā* (AV 10.2.26–27 quoted in the *Atharvaśiras Upaniṣad* 6):

*mūrdhānam asya saṃśvīyā aṭharvā hṛdayaṃ ca yat |
mastiṣkād ūrdhvaḥ prairayat pavamāno ’dhi śīṣataḥ || 26 ||*

*tad vā atharvaṇaḥ śīro devakośaḥ samubjitaḥ |
tat prāṇo aḥhi rakṣati śīro aṇnamayo manaḥ || 27 ||*

‘Atharvan, having sewed together his head, and also (*yāt*) his heart—aloft from the brain the purifying one sent [them] forth, out of the head.

Verily that head of Atharvan [is] a god-vessel, pressed together; breath defends that, the head, food, also mind.’ (translation W.D. Whitney).

Compare also the end of the Upaniṣad: *atharvaśiraḥ sakṛj japtvaiva śuciḥ sa pūtaḥ karmaṇyo bhavati | dvitīyaṃ japtvā gaṇādhīpatyam avāpnoti | tṛtīyaṃ japtvaivam evānupraviśati*. ‘Having recited the *Atharvaśiras* once, a virtuous man becomes purified, fit for the sacrificial rites. Having recited it twice, he obtains lordship over

this Hari here, the god who pursues the deer, should also be part of it.¹⁵³ Bhadrakālī, Hari, and these strong Gaṇas, they all shall be always gracious (*bhadra*) to you, O immortals.’

- 125 Sanatkumāra continues. The gods, including Brahmā, being thus addressed, bow their heads and say to Śarva: ‘First of all, this foremost of all sacrifices (i.e. the Aśvamedha) accrues to you. O Deva. O Surapati, Śarva is worshipped in/by the *Śata* (i.e. *Śatarudriya*); in all sacrifices we bestow all portions on you.’¹⁵⁴ Being thus addressed by the gods, Sureśvara assumes a supreme body that encompasses all gods.
- 128 Then the gods see themselves within Maheśvara and they see all the great sages too, situated within his head, arms, body, feet, flanks, hands, belly, etc. Śaṅkara then says to the gods: ‘You all are originating from my body and you should see your bodies as being encompassed by me.’ Thereupon these deities, to their great amazement, see that the whole world is Rudra, just as they themselves are. Having thus shown them his might, Deveśa speaks to the gods: ‘You have witnessed these divine manifestations: when someone worships an image/manifestation with devotion, then it is me, by being present in that image/manifestation, who receives the worship, O gods.’¹⁵⁵ I do not need allotments, I may allot all portions to you; therefore be quiet now.’
- 134 The gods say: ‘This highest mystery (*guhya*) is revealed to us by You, O God. The mortal who knows it attains to imperishable worlds. This place shall be famous as Bhadreśvara; it is the best place on earth, as it is the most beneficial of (all holy) places.’¹⁵⁶ It is an eternal holy field of Rudra

the Gaṇas. Having recited it thrice, he enters (the state of) being so (as Him).’

153 Cf. SP 32.48 and Crit. App. See also above n. 104 on p. 44.

154 Cf. SP 32.54.

155 Cf. MBh 6.31.23–24 (= BhG 9.23–24).

156 If we follow the narrative of SP 32, this place must be the spot where Śiva and Pārvatī were hiding in order to watch the destruction of Dakṣa’s sacrifice, said in SP 32.23 to be Raibhya’s hermitage (Raibhyāśrama), near Kanakhala where the sacrifice took place (cf. VarP 126.7, where Kubjāmraka is associated with Raibhya, but not with Bhadreśvara; see below n. 161 on p. 54). That this hermitage is not far (*nātidūre*) from Kanakhala seems also to follow from SP 32.50–52. After Śiva’s epiphany and their journey through the cosmos, the gods return to their natural state and see Śiva and Pārvatī again, who are probably still thought to be in the same place. This is the place where the gods are initiated as Pāśupati by diving into a heap of ashes (SP 32.104). It would thus follow that Raibhyāśrama and Bhadreśvara are either identical, or that the sacred complex of the latter includes the former. Further on in the text it is said that there is, 1) a liṅga installed by Brahmā (SP 32.153), 2) the Bhadrakarṇahrada (SP 32.138), 3) a holy place called Harihadra (SP 32.140). In its neighbourhood is 1) the holy field of Viṣṇu, called Kubjāmraka (SP 32.148), and 2) a place called Brahmāvarta (SP 32.151). Bhadreśvara is mentioned again in SP_S 167.182 (see also Bisschop 2006, p. 221f. *ad loc.*), and SP 29.83d and SP_{Bh} 183.49c. It is evident that Bhadreśvara was

(Rudrakṣetra) measuring one *yojana* in circumference.¹⁵⁷ When one dies here one shall become a Gaṇapa and favourite of Yours. A man who, after waking up in the morning, sings the praises of this (place) or recites them to the brahmins, he will be free of all sins. And a person who, after having bathed here in the Bhadrakarṇahrada,¹⁵⁸ worships Hara, and, after having prepared a rice porridge, feeds it to a brahmin, this person, wherever he may die, shall rejoice amidst Apsarases in heaven. The (place) where You stood while speaking, O God, shall be a holy place known as Haribhadra, thanks to Your grace.¹⁵⁹ The merit which results from the Aśvamedha sacrifice, that accrues to a man who worships here. Whoever gives up his life here, he will be the very strong Gaṇapa of Haribhadra.’

- 143 Śarva says, ‘May it be so,’ and leaves for Mount Mandara, together with Umā and surrounded by hundreds of Gaṇas. The gods and king (Dakṣa), on the other hand, stay at that place, to their pleasure. Brahmā and Viṣṇu follow Deva. The Lord, after having gone a small distance with these two, speaks not far from there [i.e. from Bhadreśvara]: ‘Stop, O mighty Viṣṇu.’ Puruṣottama bows to the feet of Hara and stands still, holding (a branch) of a mango tree; that (tree) becomes crooked (*kubja*). Because Hari stood at that site holding a mango tree (*āmra*) while staring at Deveśa, that place is known as Kubjāmra: a wealthy *kṣetra* of Viṣṇu, holy,

an important Pāśupata holy place in the vicinity of Hardwar (Kanakhala) at the time that our text was composed. It is all the more curious that this *tīrtha* has fallen into oblivion. Lakṣmīdhara quoting a *Vāmanapurāṇa* (not identified), refers to Bhadreśvara in the land of Pāñcāla and says that ‘it is protected/concealed by Gaṇas’: *bhadreśvaram gaṇair guptam* (TVK 267). Cf. KūP 2.39.4, MtP 22.25,32, LiP 1.92.136. For early attestations of ‘Bhadreśvara’ in SE Asia see Bisschop 2006, 36 n. 96.

- 157 The Bhadreśvara complex may be identified with an excavation site in Rishikesh, at the confluence of the Rambhā and Gaṅgā, situated 20 km north-east upstream of the Dakṣeśvara Temple, i.e. Kanakhala, in Hardwar. Excavations here revealed an extensive site that was occupied continuously ‘from *circa* the second century A.D. to *circa* eighth century’ (IAR 1973–74, 28). Two temples have been found, VBA-I and VBA-II. Structure 1 belongs ‘to the early level of the middle phase,’ that is the Gupta period (4th to 5th centuries) and remained in use during the rest of the period. In it a ‘Siva-linga resting on a *bhadra-pitha*,’ ‘octagonal at the base,’ has been found (IAR 1974–75, 41). Another structure (2), ‘about 20 m south of structure 1,’ ‘was added to Structure 1’ (IAR 1973–74, 30). For a detailed description of this site see Bakker 2014, 176–79.
- 158 MBh 3.82.35 knows a Bhadrakarṇeśvara. Lakṣmīdhara, quoting a *Matsyapurāṇa* (not identified), mentions a Bhadrakarṇa (TVK 241). Further see e.g. KūP 1.29.45–46, KūP 1.33.15, BrP 25.50. Bhadrakarṇa features in the *pañcāṣṭaka*, the five ogdoads of the early Āgama literature, which list Śaiva sanctuaries; see Bisschop 2006, 32.
- 159 This place is not known from other sources. It may have been the name of one of the two temples/liṅgas found at the excavation sites VBA-I or VBA-II.

measuring eight *nivartanas*,¹⁶⁰ and yielding the results of a (donation) of a thousand cows.¹⁶¹

- 149 Deva, having gone a little further, says to Brahmā ‘Stop’ (*nivarta*) and enters into the sky. Brahmā, his hands folded and head turned upwards, makes a circumambulation, bows and then proceeds. That land is known as Brahmāvarta,¹⁶² because he (i.e. Brahmā), by performing the holy act of circumambulating Hara, has made his own body turn around (*āvarta*) there. One receives the reward of an Aśvamedha by bathing there, and one reaches the world of Brahmā by dying there, after preparing a porridge and having fed it to a brahmin.¹⁶³
- 153 Thereupon Brahmā, along with Viṣṇu, goes back to Bhadreśvara and establishes Paśupati’s glory there together with the gods. He installs a liṅga,¹⁶⁴ performs a splendid *pūjā*, takes a bath in the Bhadrakarnāhrada and goes to heaven together with the gods.
- 155 When Brahmā is about to go, Dakṣa addresses him and asks what he should do. Pitāmaha tells him to propitiate the terrific Śarva, the one with the great bow (Maheṣvāsa) and knotted hair (Kapardin); then he will obtain the accomplishment of his sacrifice and reach the eternal abodes.

160 A *nivartana* is an area measure, equal to 20 *daṇḍas* (rods), c. 36 m².

161 MBh 3.82.36, KūP 1.29.46, KūP 2.34.33–35, NsP 65.11 (TVK 252), ViS 85.11. The site of Kubjāmra can be identified with the Hṛṣikeśa Nārāyaṇa Śrī Bharata Mandir, situated 5 km to the north of VBA (Bhadreśvara), at the confluence of the Candrabhāgā and Gaṅgā rivers in Rishikesh. For a further description see Bakker 2014, 179–81. According to local knowledge, this site/temple is associated with Raibhya’s hermitage. This tradition is found in the so-called *Kedārahāṇḍa* (KeKh), a work ascribed to the *Skandapurāṇa*, but which is later and more extensive than the *Kedārahāṇḍa* that is published by the Venkateshvara press. In chapter 116 it relates the story of Saint Raibhya, who, on seeing Viṣṇu, became crooked (*kubja*), after he had taken refuge at a mango tree (*āmra*). This corresponds (partly *verbatim*) with the Māhātmya of Kubjāmra told in VarP 126, which is quoted by Lakṣmīdhara (TVK 206–08). It is called Kubjāmra because Raibhya became crooked (*kubja*) on seeing Varāha (VarP 126.14). Elements of the *Skandapurāṇa* myth are evidently rearranged into this new Vaiṣṇava myth.

162 MaS 2.17: *sarasvatīdṛṣadvatyor devanadyor yad antaram | taṃ devanīrmitaṃ deśaṃ brahmāvartaṃ pracakṣate* ||. Manu clearly defines Brahmāvarta as a region, partly or wholly coinciding with Kurukṣetra, and so the term is usually used (cf. Kālidāsa *Meghadūta* 48: *brahmāvartaṃ janapadam*). SP 32.151–52, though it specifies it as *deśa*, seems to describe a particular holy spot where one can take a bath. This is in keeping with MBh 3.81.43, MBh 3.82.38; cf. MtP 22.69 (v.l. *brahmatīrtha*), BrP 25.39.

163 There is a possibility that this holy place corresponds with the early historical mound at Shyampur Garhi (Rishikesh), c. 6 km west of VBA (Bhadreśvara) on the Golapani (Goila Nala), a small tributary to the Ganges. This site was first explored in 1974–75 (IAR 1974–75, 41). For further discussion see Bakker 2014, 181–83.

164 This may refer to one of the two liṅgas found at site VBA (above n. 157 on p. 53).

Thereupon he (Dakṣa) erects a liṅga in Kanakhala and begins worshipping Rudra.¹⁶⁵

- 158 When a hundred divine years for that Prajāpati has passed,¹⁶⁶ on the top of Mount (Mandara) Mahādeva says laughingly to the daughter of the mountain (Adrijā): ‘The son of the Pracetasas is steeped in asceticism; behold, O Īśā (Devī), he is completely concentrated upon me!’ Then Mahādevī sees that he is living upon air, standing at the liṅga, worshipping Maheśvara. She says to Deva, her husband, the Lord of all gods: ‘He is mean, evil-minded and arrogant. Thank heaven that you have taught him a lesson and that he has turned to you! Therefore you should forgive this evil-natured person, now he has become submitted, O Maheśvara;¹⁶⁷ I beg you on his behalf.’ Deva answers that Devī may bestow boons on him, if she so wishes; she has his permission; she should point out to him (that he may solicit for) a boon.¹⁶⁸
- 165 Thereupon the two supreme deities¹⁶⁹ go together and say: ‘O Dakṣa, see through a divine eye that we both are satisfied. Pracetasas, we both are

165 Cf. MBh 12 App.1 No.28 ll.123ff., where Dakṣa begins worshipping Śiva, praises Him by his Thousand-and-Eight Names, and finally is initiated in the Pāśupatavratā (MBh 12 App.1 No.28 ll.407–09), which eventually leads him to union (*yoga*) with Śiva (Bakker 2004b, 132–34). The *Skandapurāṇa* does not explicitly say that Dakṣa is initiated in this observance. The reward of his devotion is his appointment as Śiva’s Gaṇeśa (SP 32.185). The site where this all is said to have taken place is Kanakhala (SP 32.187), but the liṅga as such does not receive a specific name in the *Skandapurāṇa*, whereas the *Mahābhārata* does not mention a liṅga in this context. However, a liṅga with the name of ‘Dakṣeśvara’ is mentioned in *Saurapurāṇa* 7.3–5 (following the MBh story): *ārādhya devadeveśaṃ bahūny abdaśatāni vai | tasya prasanno bhagavān devadevaḥ sahomaṃyā || 3 || dadau māheśvaraṃ yogaṃ tasmai dakṣāya dhīmate | labdhvā taṃ paramaṃ yogaṃ tasmiml liṅge layaṃ gataḥ || 4 || tato prabhṛti tal liṅgaṃ yogibhiḥ sevayate divjāḥ | yogaṃ dadāti sarveśāṃ devo dakṣeśvaraḥ śivaḥ || 5 ||*

166 For a similar construction (number of years with genitive) see e.g. MBh 3.126.25.

167 We have accepted the reading of S₁: *prasannasya*, against S₂, S₃ and A, *prapannasya* (supported by R’s *prayatnasya*). A difficult choice; the word *prasanna* is used in the meaning of ‘submitted’ or ‘dedicated,’ for instance at SP 29.145b (see annotation *ad loc.*), SP 31.17 and SP 32.178. In Buddhist texts such as the *Lalitavistara*, *prasāda* is commonly used in the meaning of devotee’s devotion/faith rather than the deity’s (or Buddha’s) grace. It is not unlikely that the original meaning of *pra-sad* included both connotations in the religious context and the SP still retains it, but the general tendency is to replace it by *pra-pad*, if it refers to the devotee.

168 This is exactly what Devī does in SP 32.169. The boons bestowed on Dakṣa in SP 32.166cd–68 should be understood (on the basis of SP 32.166b) as being given by both gods, though Śiva is the speaker (subject of *dadmi* in SP 32.166d). This is appropriate because only Śiva himself can lift his own curse.

169 The dual *devadeveśau* should be interpreted as the dual of a Tatpuruṣa (*deva°* and *°deveśa*), rather than of a Dvandva compound of Devadeva and Īśā, although Devī is addressed as Īśā in SP 32.159c.

willing to give a boon.¹⁷⁰ I bestow on you this boon in order that the curse is lifted,¹⁷¹ namely that you may reap the fruits of the sacrifice that was destroyed by the Gaṇas; be my Gaṇeśa. You shall be eternal, without suffering, and in my vicinity.’ Devī says: ‘Make a wish,¹⁷² what else should Maheśvara give? For, he will bestow a boon, even if it is a difficult one, if asked by you.’ Sanatkumāra continues. When Dakṣa is thus addressed by the daughter of Himavat, he speaks (the following hymn of praise).¹⁷³

- 171 The one who creates and destroys the universe, whom fools do not know as the single and only one, the wielder of the Pināka bow who takes away misfortune from his devotees, to that god and his spouse we resort; to the god who was not worshipped by us out of ignorance etc. and who cursed me;¹⁷⁴ to the god who made the gods, Gaṇas and Rākṣasas etc.; to the god who, out of anger, created Hari, the lord of the lions and the Gaṇeśvaras, and his wife,¹⁷⁵ possessed of extraordinary qualities and might; to the god who defeated the gods, such as Varuṇa, the guardian of wealth (Vittago-pa, i.e. Kubera), Brahmā, Śatamakha (i.e. Indra), Viṣṇu, Vāyu, the sages and (all) their weapons. May Śarva and his spouse forgive today all that I have done wrong out of ignorance etc., on account of His generosity.
- 177 Sanatkumāra continues. After his hymn of praise Dakṣa prostrates with all his body, his eyes filled with tears. Thereupon Deva and Devī make him stand up. Dakṣa’s tears fall to the ground, and these drops immediately become a river. Mahādeva speaks to that beautiful river: ‘Because you have risen from bright (*arjuna*) tear drops, you will be known by the name of Arjunā and you will stream in manifold beds.¹⁷⁶ A man who bathes

170 We read *sva* in SP 32.166b instead of the more correct *svas*, conjectured by Bhaṭṭarāi. The secondary instead of the primary ending is common in Epic-Puranic Sanskrit as it is in our text. *sva* is supported by *su-* in the A MSS. Other less likely possibilities are: *varado* ‘smi (Śiva speaking) or *varadāsmi* (Devī speaking).

171 Cf. SP 10.28, SP 32.3. See *ad loc.* and above n. 87 on p. 40.

172 We read S₁ *vr̥ṇuṣva*, instead of *śr̥ṇuṣva* (other MSS). *śr̥ṇuṣva* without an object is not common and seems somewhat out of place here (we cannot suppose that Dakṣa had stopped paying attention!). Usually our text conjugates √ *vr̥-* (‘to choose’) according to the 9th class, but sometimes conflation with √ *vr̥-* (‘to cover’) of the 5th class occurs, for instance in SP 67.18c, where S₂ and S₃ read *vr̥ṇu*, against *śr̥ṇu* in S₁, R and A, but where it is obvious that *vr̥ṇu*, ‘make a wish,’ is the word required.

173 The Stotra in SP 32.171–176 is in the Praharsīṇī metre (4 × 13).

174 In SP 10.28.

175 The wife of Haribhadra is Bhadrakālī; see SP 32.192.

176 Lakṣmīdhara quotes a list of most holy rivers in TVK 249f., apparently from Devala’s Dharmasūtra, in which figures an Arjunīyā river. A river of that name flowing in the neighbourhood of Kanakhala is not known from other sources. SP_{Bh} 74.2 and SP_{Bh} 127.58 mention a river called Hairaṇvatī flowing in Kanakhala. Cf. MBh 6.9.5 where a Hairaṇvata *varṣa* is decried (cf. Kirfel 1954, II.2.62; Bisschop

within you attains the reward of an Aśvamedha. When one dies on your bank, through austere discipline or otherwise, one will not be born again as a human being or obtain a bad rebirth. A man who has bathed in you should, after he has kept a three-day fast, made a rice porridge and has offered it,¹⁷⁷ feed it to a brahmin: that man will attain the Paradise-of-cows and not fall from it.’

- 184 Having thus created a river and bestowed His grace upon it, the Lord comforts Dakṣa and speaks to the king: ‘Abandon your fear, be my Gaṇeśa; which wish of you may I fulfill?’ Dakṣa, being repeatedly comforted, asks that the spot here may be a holy place of Śiva. Deva answers that, because these two blessed girls, daughters of a sage, after having practised asceticism, prepared food with grains (*kaṇa*) and a threshing-floor (*khala*) after a full year had passed,¹⁷⁸ and because Dakṣa was present (*sthita*) there, therefore this here shall be His place (*sthāna*): Kanakhala, an important holy site, like the mouth of the Gaṅgā (Gaṅgāsāgara).¹⁷⁹ Sinners, cheaters etc. will never succeed in reaching it and living there. A man dying there will not be born again. Having reached there, taken a bath, and prepared a rice porridge, one will enjoy Indra’s paradise, freed of sins.
- 192 Thereupon He appoints Haribhadra to the place and gives him Kālī as his wife. He presents (him) with rich gifts and with the continent of the ghee-ocean (Ghṛtoda); He bestows also many boons upon the Gaṇas that had sprung from the arm.¹⁸⁰
- 194 Sanatkumāra concludes that the destruction of Dakṣa’s sacrifice by Śambhu and the decapitation of Sacrifice (Yajña) took place as he has told. Vyāsa asks after that terrifying goddess who had issued from Devī’s mouth.¹⁸¹ Sanatkumāra answers that after Ambikā had been honoured

2006, 188).

It is not clear what exactly is meant by the expression *parva parva samāsādya* in SP 32.181a. It may refer to the complicated hydrology of the area in which the present Dakṣeśvara temple is found. Once having passed the Gaṅgādvāra, the Ganges River fans out in shifting riverbeds.

177 The rice porridge is first to be ritually offered (*nivedya*) to a god (probably a temple idol or *liṅga*), before it is given to a brahmin.

178 The idea seems to be that they broke their fasts after a year. These two girls, however, come out of the blue. They form part of the *nirukti*, which may derive from another story unknown to us. Raibhya is a sage (*muni*) whose hermitage was near Kanakhala (see above n. 156 on p. 52), but we have no information about any possible daughters.

179 This refers, no doubt, to the site occupied today by the modern temple of Dakṣeśvara in Kankhal on the Ganges, a village 5.3 km south-west of Gaṅgādvāra (*Tīrthāṅk* 62ff.). The comparison with Gaṅgāsāgara (SPs 167.172) comes somewhat as a surprise, unless one thinks of Kanakhala/Gaṅgādvāra as the beginning and Gaṅgāsāgara as the end of the Gaṅgā Valley in North India.

180 See SP 32.21.

181 This concerns Kālakarṇī, see SP 32.100.

by the gods, the goddess born from her mouth (Āsyajā, i.e. Kālakarṇī) says to her: ‘Tell me, what shall I do?’ Then Brahmā bows respectfully to Mahādevī and asks: ‘May she be my daughter.’ Umā agrees and gives that goddess away as daughter.¹⁸² And after he has told her: ‘You are Death (Mṛtyu),’ he appoints this goddess to a dreadful office, viz. robbing all living beings of their lives. And she, appointed to execute that job by Brahmā himself, [...] ¹⁸³

201 *śrutiphala*.¹⁸⁴

33

A long time ago, Dharma and Yajña practised *tapas* in the Himālaya. Deva appeared with his Gaṇas, all looking like Maheśvara. Dharma and Yajña took the one in the middle to be the real Maheśvara. They hymned Him. Maheśvara granted them to become his carrier in their next birth. The Māhātmya of the location where this happened: Madhyama.

In the present Manu period Surabhī worships Rudra. He grants her an extraordinary son. She gives birth to Vṛṣabha. Vṛṣabha roams around and goes to the ocean to drink. The Daityas attack him. The Bull drinks up all the Daityas along with the water of the ocean. The ocean takes refuge with the Saṃvartaka Fire at the Vaḍavāmukha.

182 Cf. MBh 12.249.14–20 where Mṛtyu is born of Brahmā as the embodiment of his anger.

183 SP 32.199cd is corrupt, a corruption that may be connected with a loss of text in a very early stage of the transmission. The following conjectural reading of SP 32.199cd is based on S₂ and S₃: *udbāṣpāha ca deveśam adyodyuktā tvayāmaye* |, ‘And choked by tears she says to the lord of the gods (i.e. Brahmā): “Today I have been charged by you with the task of decay”.’ Our conjecture takes its cue from the story as told in MBh 12.249.21–22. We propose to read *ca deveśam* (*deveśa* being Brahmā, cf. SP 34.104a), but S₂ and S₃ suggest *sadeveśam* or *sadeveśā*, the first would be referring to Brahmā accompanied by Deveśā (i.e. Devī), an unusual couple but possible here, the second to Kālakarṇī together with Deveśā (i.e. Devī), which seems inappropriate here. A third unlikely possibility is to read *sadeveśām*, which would make Devī and Deveśā (Brahmā) the addressees. The story ends abruptly and there can be little doubt that a substantial portion of the text has been omitted. We may form an idea of the content of this missing text by looking at the story of Mṛtyu as it is continued in the *Mahābhārata* (MBh 12.248–50). The goddess of death (Mṛtyu) asks to be discharged from this office, since she fears *adharmā* (MBh 12.250.3). When her prayer is not heard, Mṛtyu practises *tapas* for a long time. Brahmā promises that there will be no *adharmā* for her, since men will come to her because of diseases, not because of an offence on her side: *na tvā doṣeṇa yāsyanti vyādhisaṃpīditāḥ prajāḥ* (MBh 12.250.29cd). The story of Mṛtyu (MBh 12.248–50) has a parallel in MBh 7 App. 1 No. 8 ll. 23–248.

184 The metre of SP 32.203 is a Mālinī.

The Bull threatens to drink the ocean, but he is beaten by the Fire, the custodian of the ocean, and then he turns to Rudra for help. Śiva sends a Rudra to the Saṃvartaka fire in order to bring him in. After a fight the Fire is brought before Śiva, who asks the Bull what to do with him. The Bull asks Śiva to let him go. Then the gods come to Śiva complaining about the Bull's uncontrolled behaviour. Śiva creates a Gaṇapa called Prabhākara whom he lends the power to contain the bull. Then all the gods take up residence in the bull and Śiva becomes *vṛṣavān*. (ॐ p. 183)

- 1 Sanatkumāra speaks. He tells Vyāsa that he will explain how it has come about that Vṛṣabha carries Deva. A long time ago, Dharma and his friend Yajña went to the Himavat to practise *tapas*. They subsist on air for ten thousand years and then another twelve thousand years on vegetables alone. Then Deva comes along with his Gaṇas, all of similar appearance, and shows himself to them. When they see many Maheśvaras who look the same, the two consult with one another about which of them might be Īśvara. After much deliberation they think that the treasure of light (*tejas*) in the middle will be Maheśvara. The two ascetics of immeasurable power bow their heads in great respect to the Deva who is the being (*bhava*/Bhava) in the middle (*madhye*) and begin praising him.
- 8 Obeisance to the Lord of the Universe, the immortal principle who is clad in space;¹⁸⁵ who is attached to crossroads, the three-eyed Being (Bhava) who has four appearances,¹⁸⁶ four heads, and is moving in the waters; the one who bestowed grace on Indra and Brahmā; whose penis is erect, who inspires passion/confusion, but who is without passion/confusion (himself). Obeisance to the one of golden colour, whose eye is the sun, whose hair purifies and whose tongue is long; to the one with many feet, one eye, a thousand bells and a thousand eyes, carrier of the banner and the Pināka bow, with a thousand heads; obeisance to doomsday fire (Saṃvartata),¹⁸⁷ to the laudable one, killer of the enemy, to him who is (Bhava), comes about, and brings about. Obeisance to the eminent one (*vara*) and giver of boons (*varada*), to the cow-eared one (Gokaṛṇa), lord almighty,

185 Cf. SP 66.22. This refers to two qualities of Śiva: he goes naked, space is his garment, and he is omnipresent in space (*vibhu*).

186 Cf. VāP 1.5.31 (PPL 57 vs. 27), where Maheśvara in his function as Creator (Brahmā) is described as: *tridhā yad vartate loke tasmāt triḡuṇa ucyate | caturdhā pravibhaktatvāc caturvyūhaḥ prakīrtitaḥ || 31 ||*. The 'four appearances' may refer to four functions (cf. ŚiP *Vāyavīyasamhitā* 1.10.28–29). LiP 1.28.23f. speaks of the four ways (*mārga*) in which he may be considered (clearly inspired by the Buddha's Four Noble Truths): *saṃsārahetuḥ saṃsāro mokṣahetuḥ ca nirvṛtiḥ |*. For another, probably secondary explanation of the epithet *caturvyūha* see KūP 1.11.26–27: *catasraḥ śaktayo devyāḥ svarūpatvena saṃsthitāḥ | adhiṣṭhānavaśāt tasyāḥ śṛṇudhvaṃ munipuṅgavaḥ || 26 || śāntir vidyā pratiṣṭhā ca nirvṛtiś ceti tāḥ smṛtāḥ | caturvyūhas tato devaḥ procyate parameśvaraḥ || 27 ||*.

187 Note the not so glorious role this Saṃvartata plays in the subsequent story: SP 33.67ff.

to Viṣvaksena,¹⁸⁸ the splendid one (Prabhāsa), and bestower of food and life. Obeisance to the mover, the one with the lotus garland, the roaring and terrifying one (Bhairava). Obeisance to the four-headed, Mahādeva, to Brahman and the Pole Star (Dhruva). Obeisance to the one who has the form of a woman, to the middle one (Madhyama). You are the mover of all beings, the one who consents and permits, fulfil our wishes, Bhuvaneśvara!

21 *śrutiphala*

22 Sanatkumāra continues. Deva restores all Gaṇas, Nandin and Devī to their natural shapes and assumes himself his permanent form. He promises the two (Dharma and Yajña) the boon they desire. These two gods wish that, in their next birth, they may carry him and that this secret place may be transformed by their asceticism and become holy thanks to his grace. Devadeva promises that this will be an extremely secret place, measuring five arrow-shots; he who dies here will become a Gaṇapa. Because he has been worshipped by them in the belief that He was the being (Bhava) in the middle (*madhye*), it shall be known as Madhyama.¹⁸⁹ In their next birth they will be very strong, become (his) vehicle (*vāhana*) and sustain the worlds/people.¹⁹⁰ Deva returns to Mount Mandara with his Gaṇas.

29 A long time after this, in the present Manu period, Surabhī worships Rudra. After a thousand years of asceticism, Bhava is propitiated, appears and offers a boon. She asks for an extraordinary son, in addition to many other sons who are qualified to sacrifice, and for daughters who will sustain the world. Deva gives it all and disappears.

33 Surabhī gives birth to a first-born, powerful son Vṛṣabha, followed by eleven Rudras and seven maidens, viz. the cows that sustain the world.¹⁹¹ Vṛṣabha, after having performed his morning rituals and having saluted his father, mother and grandfather,¹⁹² goes to a forest that is visited by the elephants guarding the four quarters, the abode of Siddhas, where

188 Cf. SP 23.48 and SP 34.119. It seems that *viśvak* is used in our text as an orthographical variant of *viṣvak*.

189 For the holy place Madhyama, probably identical to Madhyameśvara, see Bisschop 2006, 182f. The site may be identified with Madhyameshwar 22 km south-east of Kedārnāth.

190 Yajña had been Śiva's vehicle in the form of a raincloud (SP 31.40–46), before he was decapitated in the destruction of Dakṣa's sacrifice (SP 32.46–48, cf. SP 5.64). Now Śiva offers Yajña a second chance. Yajña and Dharma will become Śiva's vehicle when they take up their residence in the bull (Vṛṣa), which will then become Śiva's *vāhana*. This is told in SP 33.116–117ab.

191 Cf. PPL 162 vs. 47 (HV 3.41, 58*) where Surabhī is said to give birth to eleven Rudras, sons of Kaśyapa.

192 Probably Kaśyapa, Surabhī and Brahmā are meant.

that divine dūrvā grass grows that has risen from the elixer (*amṛta*) and shoots forth again after having been cut or burnt.

- 37 One day that son of Surabhī, king of the bulls, when he was wandering around in that forest and became thirsty, went to the ocean to drink. Having plunged into the middle of the ocean, his mouth wide open, he gulps down the water of the sea filled with large fishes; yet he becomes not satisfied. While that (water) is being drunk,¹⁹³ the leaders of the Daityas, fourteen thousand, all of them well equipped, with swords, arrows, and bows in their hands, these great sons of Maya,¹⁹⁴ resembling Śakra and doomsday fire, fall upon him with great speed.
- 41 Along with the water of the ocean, the very strong (Bull) drinks up (all) those Daityas. The ocean inhabitants tremble and shout when they see that these have been drunk and are being drunk. Thereupon, while he is being swallowed up, the venerable ocean arrives at the Mare's Mouth (Vaḍavāmukha), and takes refuge with Saṃvartaka.¹⁹⁵ And that mighty Fire (of dissolution), greatly enraged, gives him shelter and goes to the Bull and speaks to him respectfully.
- 45 Saṃvarta says that this (ocean) is a refuge to all beings and a residence of demons (Daityas). It should not be emptied of its waters. The Bull answers that it was not his intention to empty the ocean altogether, but, now that he has suggested it, he will do it right away. The lord of the oblation, i.e. Fire (Havyeśa), may show his pride, arrogance, force and courage, he will drink this ocean in front of him! Having spoken thus to (the Fire) that resides in the Vaḍavāmukha, the lord of the bulls, excited as he is, begins to drink up the ocean completely. The Fire says that he, i.e. the Bull, is not a well-matched adversary, and he wants no conflict with him (the Bull), but nevertheless, the duty he has taken upon him he will do. The Bull shall not drink the ocean; he (the Fire) will protect it, (as long as) it is in his care. He will ward off the boasting son of Surabhī.
- 51 Sanatkumāra continues. Thereupon Vahni goes to him, takes him by the neck; (the Bull) cannot move any more, (but) vomits all the water he has drunk, without the Dānavas (though), for these are all burnt in his digestive fire. Thereupon the Saṃvartaka fire sets free the humped Bull and says: 'Go, I shall not kill you, though I could burn you; you cannot

193 *pīyat-i* passive participle with active form; cf. SP 29.9c.

194 SP_{Bh} 76.31 calls Maya the foremost son of Danu. The latter is the sister of another daughter of Dakṣa, Diti, whose offspring are the Daityas. The sons of Danu are the Dānavas. The sons of Maya are called Daityas, like their great-uncles. Evidently they all fall into the same category of demons or Daityas.

195 Saṃvarta(ka), or the fire of dissolution, which resides in the ocean and is equated with the Mare's Mouth fire situated in the underworld (PPL 134 vs. 78f., WG 135 vs. 78).

beat me. Yet, I will not bellow/boast; what is bellowing to those who are superior in strength?’

- 55 After having released the Bull, the Fire goes to his own abode. And the Bull goes too, tormented by pain and grief. That mighty Bull, son of Surabhī, becomes downcast by shame and pain and thinks: ‘I am powerless; Vahni is powerful; I have been so humiliated by him: he has become master of (my) life, but I am not bereft of my vital airs by him. My power is futile and so is my bawling: it is like a raincloud in autumn which has shed its water. Today I shall give up my life, swearing that he shall not again break my pride. For a weakling who has fallen into the hands of wicked enemies, I think dying is superior to living. What is life to him?’
- 61 Then the Bull hears a voice from the sky: ‘Son of Surabhī, don’t despair, do what I say! Turn to Rudra, who is stronger than anyone; then you shall conquer Fire. O Bull, he, the creator of all beings, he shall drive away your pain.’ Sanatkumāra continues. Having heard this from a noble Sādhyā,¹⁹⁶ he goes to the Himavat mountain and practises severe *tapas*. After having been fixed on Him for a thousand years, the Lord of all beings, in the company of Ambā and the Gaṇas, addresses him: ‘O blessed son of Surabhī, I am pleased with you, son; make your wishes, I will fulfil them, no matter how many.’
- 67 Sanatkumāra continues. After he has seen the Lord together with Ambā and the Gaṇas, he bows to His feet, looks up and bows again, repeating this several times; then he says: ‘May there be no decay of (my) *tapas*, this is my wish, O Lord of the World (Jagatpati), and unsurpassed strength, and everlasting mastership in yoga; I (wish to be) your vehicle (*vāhana*); and as I am being slighted (*vimānitaḥ*) by Agni,¹⁹⁷ I wish to see the Saṃvartaka fire in the Mare’s Mouth (Vaḍavāmukha) captured by you.’
- 71 After having granted these boons, (the Lord) rubs his left side and creates a very strong Rudra, who is crowned by a diadem, three-eyed, ornamented, his broad chest protected by a cuirass, provided with leather chaps to protect arm and fingers, and carrying a bow, sword, and divine weapons.¹⁹⁸ Rudra (i.e. Śiva) tells that Rudra to fetch the Saṃvartaka fire at the Vaḍavāmukha and to bring him in. The Gaṇanāyaka bows to His feet and goes to the ocean, where he sees (that) Fire (Hutaśana). After heavy fighting he captures the Saṃvartaka fire and brings him to Deva.

196 Sādhyas are a rather indeterminate group of gods (see Hopkins 1915, 175). In SP_{Bh} 116.66 Viṣṇu in his Vāmana form passes himself off as a Sādhyā, son of Dharmā, to King Bali.

197 We had expected a *nirukti* here that would explain the wish to become Śiva’s vehicle, but the text uses the word *vāhana* instead of *vimāna*. As it stands, the bull having been dishonoured (*vimānita*) explains his wish for vengeance.

198 Cf. SP 31.50–51.

- 76 Vyāsa wishes to know more about the fight of the diadem-crowned one and the Fire. Sanatkumāra tells that, when the angry Gaṇapa had gone to the Saṃvartaka fire, he speaks to him as follows. ‘Deva, who is Lord of the world and wears the crescent, orders you, O Vahni, to appease Vṛṣa as follows. You and your friend should say to Vṛṣabha: “I pay obeisance.” Obey his order and do what you have to do.’ Hearing Devadeva’s order, Fire is not too pleased and says: ‘I and my companion are directed by Devadeva and by Him alone; having appointed me here (in my present office), He shall not appoint me elsewhere, ever.¹⁹⁹ Go and tell Him. But if He should order me again, then I shall act accordingly.’
- 83 The Gaṇeśvara answers that the childish and the foolish, who are without force and intelligence, would leave, if they were addressed in such a way. An order given by mighty ones and those who wield authority is given only once, and, that messenger is the best, who accomplishes his task. He, for one, has been sent here by that mighty creator of the universe as (His) envoy to accomplish his task completely. If he (the Fire) does not do as he is told, he will capture him and bring him today, trembling, before Dyubhṛt.²⁰⁰
- 87 Sanatkumāra continues. After he is addressed in this way, the glowing (Fire) is furious and runs at the Gaṇapa, shouting ‘stop, stop.’ He (the Gaṇapa) hits the assailant forcefully with the rain-cloud weapon, but the impetuous (Fire) flames up. Thereupon he strikes him with the mighty thunderbolt in his breast, the flaming one, which is swollen with rage. Hit by (that) weapon, the mighty lord of fire, though full of energy, is stupified, halts for a moment in confusion, and is smokeless. At that moment the Gaṇapa, swollen with anger, handcuffs the trembling Fire with Rudra’s noose.
- 92 When they see him fettered and fallen down, his sons and friends come running toward the Gaṇapa, by the thousands, with weapons in their hands. After the Gaṇapa has conquered them as well, he leads the Fire quickly to Hara, as a sacrificial animal to the sacrifice. When Mahādeva sees that governor of the ocean brought in, He says to Vṛṣabha: ‘Tell me, what is to be done with him?’ When the bull sees him so pitiful and sad, he bows to (Hara’s) feet and speaks.
- 96 ‘O God, Sadasatpati,²⁰¹ this glorious power of yours has been shown.

199 The argument is that Fire has been installed by Śiva at the Mare’s Mouth in his office of protecting the ocean. He has not been released from this office by the only one who could do that, viz. Śiva himself, so he will stick to his guns.

200 This name of Śiva, ‘Carrier of Heaven/Light’ seems to be a hapax, but the evidence of S₂ and S₃ is quite certain, while the R and A recensions may have replaced it by Indubhṛt, which is equally rare, but expresses a more common idea.

201 See below n. 237 on p. 71.

This wretch is pitiful and without power, O powerful one; let him go, he is beaten. All his sons and friends have been beaten. I wish that you do not kill him, but set him free.’ Maheśa, having heard the words spoken by Vṛṣabha, is pleased and releases Fire laughingly. After making that Rudra into a lord of the Gaṇeśvaras, free of rebirth and its sorrows, the Lord is presenting him with the prosperous Manoramaṇa continent (*dvīpa*),²⁰² which is movable and adorned with golden palaces that fulfil all wishes.

- 102 At that time the gods approach Devadeva and speak to Him. ‘This mighty Bull, governed by you, has earlier filled the universe with his arrogant bellowing and has disturbed its balance: He traversed the sky impetuously, making all quarters and celestial vehicles spin helplessly by his bellowing. And now that he has received a favour,²⁰³ a means should be provided, O Deva, so that he will not do the same to us again. You are our refuge, Deveśa, and the saviour of all beings who are overcome by fear.’ Deva answers that he shall arrange that their fear will stop and all worlds will return to their natural state.
- 108 Thereupon, to fulfil their wish, the Lord creates a Gaṇeśa, with lovely earrings, very mighty, with a huge body, his mouth widely open up to his ears, hard like the thunderbolt, with mighty fangs, broad-chested, having a mighty sword, bow and splendid cuirass, and possessed of three eyes, carrying two ever-filled quivers,²⁰⁴ and clad in a skin—he is wielding the bow in one and an arrow in the other hand—and, just as Mount Meru, he is brightening the sky, which is (adorned) with lightning, the sun and twinkling planets and stars, by way of his upper garment.²⁰⁵ The Lord addresses him as Prabhākara and speaks to him in the presence of all the gods: ‘By my decree you, Prabhākara, are a repository of the qualities of the gods and, provided with supremacy, you must contain the Bull’s impetuosity.²⁰⁶ I will give you that celestial Indradvīpa to live,²⁰⁷ Jyotsnā

202 The Dvīpa is not known from other sources.

203 See SP 33.69–71.

204 For SP 33.111ab *akṣayaḥ ... iṣudhī* compare SP_{Bh} 78.32a and Rām. 7.25.12a. The idea is that these quivers are automatically replenished. The reading in SP 33.111a *tyartham* is uncertain. For the irregular sandhi compare SP 54.32c (*asau ’nu*) and SP 63.28d (*asau ’sureśvaraḥ*) and see SP III, 70 (cf. GES 1.7).

205 The idea expressed in this simile is that the Gaṇapa has the shining sky as his upper garment, just as the sky is the garment of Mount Meru. This implies that, notwithstanding his animal skin and weaponry, the Gaṇapa is naked.

206 It should be understood that this decree is implemented by the entering of all divinities into the bull (below SP 33.116–129), since nowhere it is said that Prabhākara undertakes any action. Alternatively, one would have to assume that some text has been lost, but of this there is no trace in any of the MSS.

207 See Kirfel 1967, 61 and WG 16, 110, 133.

shall be your wife,²⁰⁸ and, by decree, you will be my immortal Mahāga-
ṇapati.’

- 116 Thereupon, after bowing to Him, all gods take up their own abodes [in him] and Deva appears as the owner of the Bull (Vṛṣa).²⁰⁹ Dharma is said to be Vṛṣa in the front part,²¹⁰ Yajña attaches himself to the hinder part; Sun and Moon attach themselves to the eyes,²¹¹ Brahmā to the head, Varuṇa to the tongue, and Vāyu lives inside; Viṣṇu, Bhaga, Pūṣan, and Śakra are established in the (four) feet and the other Ādityas resort to the shanks and thighs, the Rudras to the ears, nose, neck, lips and jaw, the weapons to his hoofs, the *cakra* and *vajra* to the two horns, Mitra to the anus, and the (Vedic) metres to the tail; the mountains are the bones, Śrī the faeces,²¹² his urine is the elixer of life, the Ṛṣis are his hairs,²¹³ the stars and planets his joints; the oblations, Vedic sacrifices, Hymns, Stotras and (sacrificial) rewards become his flesh, the rivers and oceans his blood, the universe his mouth, the rays of light his teeth,²¹⁴ and the (medical) herbs the marrow; cattle are the entrails, plants, creepers, trees, shrubs and the

208 In SP_{RA} 167.4.47 (*Āmrātakesvaramāhātmya*) the Gaṇapa Prabhākara is the husband of Jyotsnā.

209 SP 33.116d *vṛṣavān*, either from *vṛṣavat-*, or from *vṛṣa-vah/uh-*, similar to the stem *anaḍ-uh-*, (irregular) nominative *anaḍvān*.

210 See above SP 33.27. Yajña cannot be the front part, since he has lost his head. Together Dharma and Yajña constitute the body of the Bull, i.e. of Śiva’s vehicle. The idea that Dharma is embodied in or personified by a bull is old (see e.g. MaS 1.81: *catuspāt sakalo dharmah*, and MaS 8.16: *vṛṣo hi bhagavān dharmas* (cf. VDhP 3.48.18)). Making the bull Śiva’s vehicle, implies that Śiva has become the supreme lord of the Dharma, or that the Dharma has been accommodated in Saivism.

211 Cf. SP_{Bh} 78.64d and Rām. 6.105.7d.

212 Cf. SP_{Bh} 98.2a, MBh 5.129.11 *494, SP_{Bh} 111.76b (*sarve ’sthīni ca parvatāḥ*), and SP_{Bh} 111.78a (*purīṣam śrīr abhūt tasyāḥ*).

213 Cf. SP_{Bh} 98.20c (*romāntareṣu ṛṣayah*), VmP 65.28d, VDh 77.55d (*romāṇi ca maharṣayah*).

214 All MSS support the reading *hastā* (plural) in SP 33.124c. We suspect an early corruption here. If the original reading was *hastau*, dual, a comparison with the (anthropomorphic) boar may be considered. SP_{Bh} 98.9b speaks of the *hastau* of Varāha. Like the bull here, the (cosmic) boar (Yajña-)varāha had earlier been said to correlate to all sorts of divinities in the *Harivaṃśa* (HV 31.21–30; cf. MtP 148.67–77, SP_{Bh} 97.39). This idea goes back to the (Vedic) cosmic boar (*emūṣa*), being a form of Prajāpati in ŚBr 14.1.2.11, and TaiSa 7.1.5.1 (Gonda 1969, 138f.). However, the comparison with Varāha is less plausible because, unlike Varāha, the bull is never represented in anthropomorphic form, so that two legs/hands (*hastau*) or three or more forelegs (*hastā(s)*) would both seem inappropriate. Their equation with the ‘rays of light’ also seems out of place. We conjecture the original reading may have been *dantā*, teeth, which fits the ‘rays of light’ and is in the proper place, after the ‘mouth’ has been described in SP 33.124ab (conjecture proposed by Prof. Diwakar Acharya).

like (his) excrement and sinews;²¹⁵ Nāgas become his vessels,²¹⁶ the Vasus his seed, the Aśvins his stomach and abdomen, the clouds wreathed by lightning his skin; Piśācas, Rākṣasas, Yakṣas, Gandharvas and Apsarases become his nerves, veins, lust and arrogance, and humans, Mātṛs, and other living beings are the pores of the skin of this Bull. In this way that Son of Surabhī, provided with supremacy, becomes the great god who embodies all gods.

130 *śrutiphala*.²¹⁷

34

Enjoying themselves on Mount Mandara, Śiva calls Umā ‘Dark Lady’ (Kṛṣṇā) in jest. Devī is offended and insists on practising asceticism in order to earn the boons of having a fair complexion and a son. She resorts to a golden peak in the Himālayas made for her by Śiva and begins her *tapas*. She puts down her jewellery, which creates the stream Alamkāradhārā. A tiger appears, which sits by her side. She decides to be gracious to it.

In the time Devī practises asceticism, Śiva goes to Upamanyu. When his mother is unable to offer him milk, the sage turns to Śiva and starts practising *tapas*. Śiva appears to him in the form of Indra. Upamanyu refuses to accept a boon from Indra. Rudra appears to him in his own form and offers him anything he wishes. Upamanyu asks for milk porridge without depending on a specific source of it (*anāśraya*), such as a cow. Śiva says that this is impossible and disappears. He approaches him again in the form of Brahmā. Upamanyu also rejects Brahmā’s boon. Then Śiva appears in his own form. He gives him the continent surrounded by the milk-ocean (Kṣīroda). He and his family can always have milk. Upamanyu praises Śiva in a hymn. Śiva is satisfied and goes to Sukeśa. (ॐ p. 206)

- 1 Sanatkumāra says that the story about how Devapa (i.e. Śiva) came to ride a bull instead of a cloud is now concluded. Vyāsa asks Sanatkumāra another question: how did Devī who originally had a dark complexion, obtain a fair complexion?²¹⁸
- 3 Sanatkumāra speaks to Vyāsa. Umā and the Destroyer of Kāma’s body (Kāmāṅganāśana, i.e. Śiva) are enjoying themselves with the Pramathas on Mt Mandara. One day Deva infuriates her by playfully calling her ‘Dark

215 We take *sakṛt* in SP 33.125b as an orthographical variant of *śakṛt*.

216 Cf. SP_{Bh} 98.2b (*nadyo nāḍyaś ca tasya tu*).

217 The metre of SP 33.134 is an Upajāti.

218 For this part of the story of Kauśikī compare VmP 28.6–29, ŚiP *Vāyavīyasaṃhitā* 1.24–27, and *Haracaritacintāmaṇi* (HCC 22). See also Yokochi’s *Introduction* in SP III, 5.

Lady' (Kṛṣṇā) in the course of their conversation. Mahādeva embraces her and tries to appease her, telling her repeatedly that he had just been teasing her and that he will never do it again. The Wielder of the Pināka bow (Pinākadhṛk, i.e. Śiva) begs her to stop being angry. When she hears his words, the Daughter-of-the-Foremost-of-the mountains (i.e. Umā) is pleased and says that He is her Lord, worthy of veneration.²¹⁹

- 10 Pleased by her flattering words, Pinākadhṛk gratifies her with the offer of boons. She humbly asks him to give her a beautiful fair complexion, since it breaks her heart to hear him call her 'Dark Lady.' She then goes on to ask him to let her have a son.²²⁰ She also asks for permission to practise *tapas* in order to earn these boons.
- 14 Hara responds with a laugh, saying that there is no need for *tapas* because he will grant her whatever she wishes at once. However, the Daughter-of-the-Mountain insists that he must grant all her wishes only after she has finished practising *tapas*. On hearing this, he who knows all matters to be done gives her permission. After Satī has walked around him three times clockwise and bowed down at his feet, the Daughter-of-the-Foremost-of-the mountains flies up into the air and sets out for the Mountain (i.e. Himavat).
- 18 Soon Devī reaches Himavat and sees that the hermitages of great sages adorn its slopes. Passing the Mānasa lake, the Bindu lake (Bindusaras), the Pāṇḍu rock (Pāṇḍuśilā), the Source of the Gaṅgā (Gaṅgāprabhava), Mahālaya, the Devadāru forest (Devadāruvana), and other renowned forests, Satī turns to the northern side of that mountain and finds a beautiful and divine, golden peak, standing solitary, where herbs grow in abundance.²²¹

219 The context seems to require at least two more pādas after this.

220 The text of SP 34.12c–f is problematic. See Yokochi's *Introduction* in SP III, n. 40 on p. 23.

221 The route to and location of this mountain peak, which is called Gaurīśikhara in SP 69.40cd and SPs 167.49–51, is problematic and has been discussed extensively by Bisschop 2006, 177–79 and Yokochi in the *Introduction* of SP III, n. 9 pp. 5f. and in the latter's annotation of this passage in SP III, 80. Here we follow a slightly different approach.

The problematic nature is not only due to the mixture of mythic and geographic realities, but is also partly caused by uncertainties in the Sanskrit text. SP 34.19bcd is based on R and A alone, whereas for SP 34.20–21, apart from A (missing SP 34.20ab) and R, only S₄ is available (from the 5th syllable of SP 34.20a onwards). Bhaṭṭarāi conjectures one hemistich lost after SP 34.19. R adds two pādas after SP 34.21b. The expression *tasyottareṇa śailasya* in SP 34.21a is, as it stands, ambiguous, since it is not clear which rock/mountain is meant. If it is thought to refer to the Pāṇḍuśilā in SP 34.19c, the positioning of Mahālaya and Devadāruvana in SP 34.20ab is awkward. If, which seems more likely, it refers to *himavantam* in SP 34.18b, it would imply that Devī goes to the northern side of the Himālaya after

- 22 The peak is covered with trees made of precious stones, with leaves made of dark-green gems. Here and there, red and yellow minerals, heaps of black minerals, rock crystal, nuggets of gold and many-coloured gems can be seen. There are many different kinds of trees,²²² including golden ones. Cascades and mountain streams make the place delightful.²²³ It resounds with the sweet calls of many different sorts of birds and is home to a large variety of wild animals. The peak, which resembles Mount Meru and Mount Mandara and abounds in all sorts of flowers and fruits, is like

an unavailing journey along the southern slopes.

Devī comes to the Himavat from Mt Mandara, which belongs to the realm of mythological mountains. Other toponyms mentioned in this itinerary may refer to places on earth in the Western Himālaya. The Mānasasaras (Mansarovar) is commonly identified with the big lake at the foot of the Kailāsa mountain in southern Tibet. The Bindusaras may be the sacred lake that Dey s.v. situates ‘on the Rudra-Himālaya, two miles south of Gaṅgotri.’ It is connected with the myth of the Gaṅgāvātāra in SP_{Bh} 128.44–46 (cf. MBh 2.3.9, MBh 6.7.41, Rām. 1.42.6–7, WG 129 vss. 23–24, 131 vss. 40–41). Bhagīratha is said to have performed *tapas* here in order to make the Ganges descend. The Bindusaras is the result of this and seven streams, including the Ganges, are said to flow from this lake. The location of the Pāṇḍuśīlā is unknown (SP_{RA} 167.1.5 mentions a *śīlāpaṭṭa* in the vicinity of Mt Mandara, described as a rock resembling a white lotus (*pāṇḍukamalasamsthite* = *pāṇḍukamalasamṇibhe?*), on which Śiva and Pārvatī sit, but this can hardly be the Pāṇḍu Rock mentioned here). The Gaṅgāprabhava may be Gangotri; Mahālaya (SP_S 167.30–31 locates Śiva’s footprints here (see Bisschop 2006, 179)) and Devadāruvana (MBh 13.26.25, SP_S 167.72, VāP 1.23.183–86) seem to refer to locations south of Kedāra (Kedārnāth) (Bisschop 2006, 177f., 180, 195). It might be doubted whether the composer had a specific geographic mountain in mind (see in particular SP 34.31 and 39 and SP_{Bh} 109.50, where Varāha (Viṣṇu) goes to a Gaurīśikhara in order to liberate his son Vṛka from Skanda).

Devī, it can be argued, may have been thought of as flying from one mythic mountain to another, on her way passing a few sites in the Himālaya that the composers and we know to be real places of pilgrimage, in order to give the myth some ponderability. It might be futile to extract the Gaurīśikhara from its mythic context. Against this observation, on the other hand, is the fact that SP 69.37–77 gives a description (Māhātmya) of this mountain and its surroundings, for which see below n. 223 on p. 68. It is interesting to compare this itinerary with the opposite route followed by the cloud in the *Meghadūta*. The cloud goes from Kanakhala on the Gaṅgā to Gaṅgāprabhava, (Devadāruvana), Śiva’s footprints, Krauñcarandhra (probably the Niti Pass), Kailāsa/Mānasa (*Meghadūta* 50, 52, 53, 57, 58, 62).

222 SP 34.24ab ≈ MBh 3.155.46ab and MtP 118.3ab; SP 34.24cd ≈ MBh 3.155.46cd and MtP 118.8cd; SP 34.27c ≈ MtP 118.26c.

223 Cf. the Māhātmya of the Gaurīśikhara in SP 69.37–77 and Agrāraṇya (SP 69.40, cf. SP_S 167.50), in which it is said to be the source of a river named Niścīrā (SP 69.68, cf. MBh 3.82.119–132). Here are also the two Stanakuṇḍas (SP 69.58), the Alamkārādhārā stream (SP 34.50, SP 69.60), and the Nīlakuṇḍa (SP 69.62). Although some of these names are known from other sources (e.g. MBh 3.82.131), none have been identified with any measure of certainty (see the discussion in Yokochi’s *Introduction* in SP III, n. 9 on pp. 5f. and Bisschop 2006, 184f.). As it stands, this Māhātmya, cannot solve the hermeneutic problems discussed above (n. 221 on p. 67).

a paradise where no evildoer can enter, a well laid-out garden, the abode of Śrī (i.e. riches).

- 32 There are trees that grant wishes, trees that give milk, and trees that bear all sorts of fruits and flowers. There are also golden trees; some trees provide food for both gods and men, with all the six flavours, some clothing and jewellery, some bedding, some honey, and some various other delightful things. Some trees produce women and others men. On this peak the ground is made of precious stones and a gentle and fragrant breeze blows.²²⁴
- 38 Rudra created the peak to please Devī before she came there. He made sure it was not accessible to any god or creature. On that peak Devī practises severe *tapas*, wearing two garments made of bark and living only on fruits, leaves, water or wind. Sometimes she stands on one leg, gazing at the sun and holding all her senses in check. Wishing to have a son, she worships and meditates solely on Mahādeva.
- 44 To protect her, Mahādeva had already appointed invisible chiefs of the Gaṇas (Gaṇādhyakṣas):²²⁵ Ajaikapād, Rudra, Diṇḍimuṇḍeśvara, Kāpālin, Bhārabhūti, Aṣāḍhi,²²⁶ Nikumbha, Śatamanyu, Bhūtamohana, Kāladaṇḍadhara, Mr̥tyudaṇḍadhara, Brahmadaṇḍadhara and Ghoracakradhara. Facing in every direction, the Gaṇeśvaras guard the peak on all sides so that not [even] a divine being can approach.
- 49 When she put down her jewellery on a rock, a stream of holy water flowed from the jewels. This stream, called Alaṅkāradhārā, which never dries up and which destroys sin, can still be seen there.²²⁷
- 51 On the day that the Daughter-of-the-Mountain starts her *tapas* a big tiger appears, terrifying all the other creatures with its claws and teeth. Emerging from a cave, it yawns, spewing out sparks of fire. Then it sees her and approaches, intending to devour her. But, finding itself paralysed by the power of her *tapas*, it ponders: ‘The power of the *tapas* of this woman, whom I have seen before by the side of Śarva, is so great that I think that she is not human. Or is this the Daughter-of-Himavat, who is always faithful to Maheśvara and amuses herself on Mt Mandara in his

224 Compare SP 34.32–37 with SP 32.82–84, MBh 6.8.3–6 and other texts (see above n. 118 on p. 46).

225 For Ajaikapād and the following Gaṇas see Yokochi’s annotation *ad* SP 34.44 (SP III).

226 Diṇḍimuṇḍa, Bhārabhūti and Aṣāḍhi (or Āṣāḍhi) feature in SPs 167.115–116 as the names of Śiva’s descents in the Tretā, Kṛta and Dvāpara *yugas* respectively. Diṇḍimuṇḍeśvara may be identical with Diṇḍicaṇḍeśvara, which occurs in SP_{Bh} 159.9d as an epithet of Śiva. For Diṇḍin/Diṇḍika/*diṇḍika* see Bakker 2014, 207 n. 607.

227 See SP 69.53, 60–61.

company? But if this is the case, she has no need of *tapas*. Therefore, this must be another beautiful woman.’ Realizing that it is paralysed and is unable to kill her, the tiger resolves to stay with her until her death and then to devour her at will, as a hungry sage eats a fruit. With these thoughts, the tiger sits by her side, keeping its eyes, ears and tail still and gazing at her. Devī sees the tiger looking up at her intently and decides to be gracious to it.²²⁸

- 62 At Vyāsa’s request, Sanatkumāra tells what Deva did during the time that Devī, intent on getting a fair complexion, was practising *tapas* for the sake of obtaining a son.²²⁹ The Lord, whose emblem is the bull (Govṛṣadhvaḥ), goes to Upamanyu to bestow His grace on him.²³⁰
- 65 This sage had once drunk the most delicious milk that remained of a fire oblation in the house of his maternal uncle. He asks from his mother the same milk,²³¹ but she gives him a mixture of water and flour. The sage tells his mother that this is not milk,²³² but his mother answers: ‘From where could we get milk or food? Go worship Mahādeva and he will give it to you.’²³³
- 69 Disappointed the sage takes refuge with Śaṅkara.²³⁴ While looking in the sun, standing on one leg, he meditates on Hara, while eating only fruits during the first thousand divine years, fallen leaves in the second, and only water in the third. In the fourth period of a thousand years he feeds on the wind, completely fixed on Mahādeva. Then Śarva is satisfied and

228 This tiger will be called Somanandin and become Devī’s Gaṇeśvara (SP 55.21–23). Cf. VmP 28.14–21 and ŚiP *Vāyavīyasamhitā* 1.25.8–17, 26.1–23, 27.28–35. In HCC 22 two lions appear instead of a tiger. A lion emerges from Umā’s mouth at the end of her asceticism in MtP 157.4–6. The story of Devī and Somanandin is resumed in SP 53ff. For Somanandin see Yokochi’s *Introduction* in SP III, 16–22.

229 These deeds of Śiva are told in SP 34.62–52.127. See SP 52.128.

230 The story of Upamanyu is found in MBh 13.14.75–196, where Upamanyu, son of Vyāghrapada and the elder brother of Dhaumya, tells Kṛṣṇa his own story. The same story is found in the *Haracaritacintāmaṇi* (HCC 19–20). See also LiP 1.107–08 and ŚiP *Vāyavīyasamhitā* 1.35. In the versions of MBh 13, HCC (very similar to that of MBh 13), and LiP, Śiva takes only Indra’s form, not Brahmā’s. For the Upamanyu story see further Sutton 2005 and Barois 2009.

231 Cf. LiP 1.107.4–6ab: *kadācit kṣīram alpam ca pītavān mātulāśrame | irṣyayā mātulasuto hy apibat kṣīram uttamam || 4 || pītavā sthitaṃ yathākāmaṃ dṛṣtvā provāca mātaram | mātara mātara mahābhāge mama dehi tapasvini || 5 || gavyaṃ kṣīram atisvādu nālpam uṣṇaṃ namāmy aham |*.

232 For SP 34.66cd–67ab compare MBh 13.14.78: *tataḥ piṣṭaṃ samāloḍya toyena saha mādava | āvayoḥ kṣīram ity eva pānārtham upanīyate || 78 ||*. Cf. also LiP 1.107.6cd–9. SP 34.67cd ≈ LiP 1.107.10cd.

233 Cf. MBh 13.14.82–84 and LiP 1.107.12–15ab. SP 34.68a ≈ LiP 1.107.15a.

234 SP 34.69d = MBh 13.14.84b. Cf. LiP 1.107.16cd–19. SP 34.70d = SP 20.69d, SP 21.5b, SP 31.102d.

appears to him in the form of Śakra.²³⁵

- 74 Śakra says that he is satisfied and wants to give a boon.²³⁶ Upamanyu welcomes the king of the gods politely. He says that he thinks that the *tapas* he practised is indeed great and without stain, that he is now able to see Indra, the lord of the cosmos. He offers him water for his feet etc. and then asks the lord of being and non-being (Sadasatpati):²³⁷ ‘What can I do for you? If it is not too difficult, it will be done immediately!’ Śakra replies that he once was the best friend of his father. Because of that friendship he has come when he saw him suffering in his *tapas*. He offers the boon again. Upamanyu replies that he is devoted to Mahādeva, and only from Him does he wish a boon.²³⁸ Śakra tells Upamanyu that Mahādeva, the Sadasatpati, will not be seen by anybody. Because of his friendship with Upamanyu’s father, he (Upamanyu) is a true (*dharmatas*) son (*suta*) to him. He offers the boon once again. Upamanyu tells him to leave. ‘We have exchanged the proper courtesies; you may go; I will ask a boon only from Rudra; obeisance to you!’ Maheśvara in the disguise of Indra tells him that he will repent; what will Rudra do for him? He (Indra) will go and wishes him well in his efforts directed towards Rudra, but he (Upamanyu) may remember him.
- 85 When he is gone, Rudra assumes his own form, appears before him quietly and speaks: ‘Tell me as soon as you have thought it over,²³⁹ I shall give the boon.’ When he sees Deveśa, Upamanyu bows and asks the Lord, if He

235 Cf. MBh 13.14.86–88; LiP 1.107.24cd–25ab.

236 SP 34.74cd ≈ LiP 1.107.32ab. Cf. MBh 13.14.92.

237 Cf. SP 25.1, SP 33.96, and SP 34.80, where this epithet is used for Śiva (also in MBh 13.17.63). In MBh 14 App.1 No.4 l.1537 the epithet (*sadasaspati*) is used for Viṣṇu. Minoru Hara conjectures *sadasatpatim* (for *sadasaspatim*) in the introductory *praśaṃsā* (1) of Kauṇḍinya’s *Pañcārthabhāṣya* 1.1. In the present context the use of this epithet by Upamanyu to address a lower god like Indra may be part of his condescending tone towards Indra.

238 Cf. MBh 13.14.94.

239 *niścintya* (SP 34.86c), not given in the dictionaries, is attested several times in the *Skandapurāṇa* (SP 9.12c (*sunīścintya*), SP 16.13c (*pariniścintya*), SP 57.19a (*vinīścintya*), and SP 62.59c (*sunīścintya*)). *niścintya* is always supported by the S MSS, and R and A usually read *niścitya* instead. *niścitya*, if understood to derive from √ *cit-* may be considered nearly synonymous with *niścintya*, meaning ‘thinking over,’ ‘reflecting.’ It might well be that, in the manuscript transmission of the *Mahābhārata*, original *niścintya* has often been rewritten as *niścitya* (just as R and A do in the transmission of our text). If original, *niścitya/viniścitya* may be better understood as being derived from √ *ci-*, ‘to decide,’ ‘to determine.’

In our edition of SP 12.52d (SP I p. 186) we read *aniścitya*. The required meaning here is unequivocally ‘without consideration,’ (not ‘without deciding/determining’). Another check of the MSS S₂ and S₃ (S₁ is missing) shows that the S reading is actually *aniścintya* and that our edition should be emended accordingly.

is truly satisfied with him, to grant him what he asks: ‘I wish to eat milk porridge without being dependent on any material source of it (*anāśritya*), either human or divine.’²⁴⁰ Deva answers that being (completely) independent of anything is impossible. He should name a source (*āśraya*), even grass (if he likes), and formulate (his wish) accordingly. Upamanyu answers that the aim of his effort is to be independent of anything thanks to His grace; He should bestow that. Deva repeats that there will be no milk porridge for him without depending on something. He disappears.

- 93 Then Pinākadhṛk assumes the form of Brahmā in order to test him and again speaks to him. Brahmā says that he is impressed by his asceticism and that he is prepared to bestow a boon. Upamanyu says: ‘O lord, creator of the cosmos, my *tapas* is indeed great that I may see you, but I am devoted to Maheśvara; He is my highest aim and wish. Therefore I do not ask a boon from you.’ Brahmā answers that Rudra did not grant him an easy-to-get milk porridge; why should He now bestow a superior boon? Brahmā offers him to become Prajāpati, Indra, Viṣṇu, etc.; he should become the protector of the world worshipped by everybody. He should give up Maheśvara. That Īśāna will not give him even a single blade of grass!
- 100 Upamanyu says that nothing is withheld from him by that Great Noble One (Mahātman). The Lord of all beings is sovereign. He acts as he wishes: ‘If He gives, I profit, if not, just as well. No use to waste words on it, I love what He gives me, whether hell, or human bondage (*paśutva*), or whatever else. I don’t wish that you grant me to become Viṣṇu, or Śakra, O Brahmā. Go, you can save yourself the trouble.’²⁴¹
- 104 Sanatkumāra continues that, being thus addressed by that *brahmarṣi*, the lord of the gods (Brahmā) spoke to him again for the purpose of a boon, but Upamanyu, his thoughts fixed on Īśāna, remained silent, whereupon the god (Brahmā) disappeared. When the three-eyed Lord, wielder of the Pināka bow, sees his state of devotion (*bhāvanā*), He shows Himself in His own form:²⁴² with three eyes, matted hair, girded by a snake, clad in a tiger-skin, covered by the skin of a black antelope, holding a *kamaṇḍalu*, a stick, and a lance and loudly laughing, surrounded by many Gaṇapas. He says: ‘Son, son, I am satisfied with your *tapas*.’
- 110 ‘Through my grace you shall be immortal, without aging and suffering,²⁴³ capable of assuming every form at will, and illustrious. Accept this conti-

240 Cf. MBh 13.14.189ab.

241 Cf. MBh 13.14.94–98.

242 Śiva appears here without his wife, who usually accompanies him. She is obviously not present because she is practicing *tapas* on a Himālaya peak.

243 Cf. MBh 13.14.191ab. A similar formula is found e.g. in SP 22.5ab, SP 35.26ab, SP 69.39ab, and SP_{Bh} 162.50ab.

ment (*dvīpa*) surrounded by an ocean of milk (Kṣīroda) that is created by me and can move at will.²⁴⁴ Furnished with great yogic power, eat your milk porridge, my boy, together with your family.²⁴⁵ I bless this whole family of yours as well as the seven earlier generations of it. Whoever are family of yours, they will always be noble persons (*mahāsattva*), and live at the Milk-ocean.²⁴⁶

- 115 After having accepted that boon, Upamanyu praises Bhava.²⁴⁷ He offers obeisance to Viśveśa, the Lord of all immortals, etc., to the one who kills the enemies of the gods, whose course is impetuous (*caṇḍavega*), who is the Lord of ancestors and gods, and who kills the buffalo. He pays obeisance to Him as the one who has the form of a woman, to Skanda, Viśākha and Viśvaksraṣṭṛ.²⁴⁸ He pays obeisance to the one who is the bond (*pāśa*), the unfathomable one, the one who is the aim and summum bonum (*śreyas*), the one who is the heart.
- 121 Sanatkumāra continues. After He has sniffed his head, put him at rest and dismissed him, the almighty Lord goes to Sukeśa. Upamanyu was thus freed by Hara from his rage (*manyu*) (for milk) by a boon.²⁴⁹

244 Living on a continent surrounded by milk will mean that Upamanyu is no longer dependent on any specific source for his favourite dish. Cf. MBh 13.14.192ab–193ab and LiP 1.107.55–56.

245 Cf. MBh 13.14.189ab.

246 Cf. MBh 13.14.193cd–194, LiP 1.107.54ab. All MSS support *kṣīrodavāsinaḥ* in SP 34.114d. This family lives on a continent surrounded by the milk ocean, not in the Milk Ocean. The text is somewhat elliptical, which explains Bhaṭṭarārī's conjecture: *kṣīraudanāśanāḥ*, which may be equivalent to *kṣīrodanāśinaḥ*, 'eating milk porridge.' It furnishes them with unlimited access to milk, so that they are no longer dependent on a specific source, such as a cow or Kalpavṛkṣa, which is the import of the story. Throughout this story of Upamanyu, with its cheeky and dazzling dialogues, the composer speaks tongue in cheek. This is the main difference with the same story as told in the *Mahābhārata* and *Liṅgapurāṇa*.

247 The Stotra that follows seems a brief version of Upamanyu's hymn of praise in MBh 13.14.150–166. Textual parallels are found in a part of the Stotra (after MBh 13.14.153), which the editors have relegated to the Appendix I No. 6, in particular MBh 13 App. 1 No. 6 ll. 38, 42–45, 49, 52.

248 Viśvaksraṣṭṛ is to be considered an orthographic variant of Viṣvaksraṣṭṛ, 'the ubiquitous creator.' Cf. Viṣvaksena at SP 23.48c and SP 33.16a, where S₂ and S₃ read *viśvaksena*.

249 The metre of the four 12-syllabic pādas of the concluding verse SP 34.122 is: ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡. This is not a common metre in classical Sanskrit literature, although the scansion of this pāda, *sa bha ra ya*, is identical with the even quarters of the Mālabhāriṇī, which is a specific form of the Aupacchandāsaka. For this metre see the *Introduction* (p. 12).

35

A pious brahmin finds his ancestors clinging to a clump of grass. They tell him he is that clump and only when he produces offspring can they be saved from falling into hell. He tells them that he has taken a vow of celibacy, but that he will save them all the same. He resorts to Śiva. After long *tapas*, Śiva appears in the guise of Viṣṇu, but the brahmin refuses to accept boons from anyone but Śiva. Then Śiva himself appears and grants that he be his Gaṇapa Sukeśa. He gives him the mountain Trikūṭa as a residence and promises that his ancestors will become released due to his piety. They will join him as Gaṇapas. Vyāsa asks Sanatkumāra how Sukeśa came to request his ancestors to tell him about these hells. (६३७ p. 227)

- 1 Sanatkumāra announces that the Lord made a brahmin into the Gaṇeśa Sukeśa. Vyāsa wants to know how this happened and how his *tapas* pleased the Lord so much that he granted him Gaṇeśa-hood.²⁵⁰
- 3 A pious brahmin born in the lineage of Vasiṣṭha, who was dedicated to pilgrimage, once, being in a foreign country, saw in a forest a ferocious tiger. The brahmin quickly leaves the road and enters a terrifying wood that is empty of living beings. There he sees men holding on to a clump of grass with their heads down, crying piteously.²⁵¹ He asks them who they are. They answer that they are his ancestors. Due to his fault they are hanging upside down, in this Naraka, clinging to grass, that is clinging to him.²⁵² Men desire sons, thinking that they can save them from hell,²⁵³ but he lets them fall into it.
- 10 The brahmin speaks. ‘You should lift yourself out of this pit with the help of all the meritorious deeds that I have performed since my birth,²⁵⁴ and the *tapas* that I have collected by going on pilgrimage.’ The ancestors answer: ‘We are not able to escape from this pit by means of (your) *tapas*, nor by sacrifice, nor in any other way. Do as we tell you: produce good offspring! Then we may escape from this pit.’
- 13 The brahmin answers that he has taken a vow of chastity. He will not take a wife, but he will save his ancestors. He leaves them with pain in his heart and takes refuge with Rudra. When the ancestors have disappeared, he remains living on air alone under the open sky, immobile like a stick, his

250 This story of Sukeśa was briefly told by Kaśyapa to Himavat in SP 11.5–17. For the motif of the rescue of ancestors hanging upside down above hell see SP I, 80f. n. 61.

251 Cf. MBh 1.41.3–5. For SP 35.6–7 see also SP 11.9–10. SP 35.6b = MBh 1.41.4b, 22b.

252 Cf. SP 11.12 and MBh 3.94.13d where, in a similar context, Agastya finds his *pitṛs* hanging in a *garta*.

253 Cf. SP 57.26ab. For attestations in Sanskrit literature of this belief see Kane II, 561.

254 SP 35.10cd, cf. SP 12.50ab, MaS 8.90, VDhP 3.327.28ab.

breathing suspended,²⁵⁵ meditating on Rudra, and muttering ‘*rudras*.’²⁵⁶ After a month a terrible thunderstorm arises, but he does not experience any pain or breakdown. Then, in the seventh month, Deva speaks to him in the form of Viṣṇu.

- 20 Viṣṇu offers him a boon, but when Sukeśa sees that it is Nārāyaṇa who has come, he tells him that he will only accept a boon from Śaṃkara.²⁵⁷ Viṣṇu tells him to shut up. Even gods are not able to see Hara. Sukeśa answers: ‘O Cakreśa, whether holy or unholy, I desire a boon only from Śaṃkara and not from you or anybody else. Because all gods, including you, ought to worship that God (Deva), therefore he is called the foremost.’
- 25 When Hara sees that he is steadfast, he is satisfied and says to him:²⁵⁸ ‘Be forever my Gaṇapa.’ He offers him freedom of old age and suffering, sovereignty, and the status of being his favourite. And also he gives him a divine mountain named Trikūṭa, made by himself, which can move at will and is furnished with golden palaces.²⁵⁹ Those for whose sake he has propitiated Him, those ancestors will be saved from hell by him, acting as a good son (*suputra*), and they will become Gaṇeśas. These Gaṇeśvaras will be his servants, following his will, and they will forever be without suffering.²⁶⁰ And he himself will be celebrated as Sukeśa, who will be possessed of the eightfold mastery.²⁶¹
- 31 Sanatkumāra continues. After he (i.e. Sukeśa) has seen that his fathers were saved from hell and raised to the status of Gaṇeśvaras, he is happy and speaks to Maheśvara: ‘Lord, Gaṇeśa-hood and sovereignty have been reached, just as immortality and freedom of old age; these fathers of mine have been saved and made Gaṇapas, and I have obtained a mountain that moves freely at will thanks to your grace. I wish that you, Mahādeva, along with Umā and the Pravareśvaras,²⁶² be always well-disposed and

255 SP 35.15, cf. Rām. 7.35.62cd. For SP 35.15c compare SP 52.104c.

256 For the *japa* of ‘*rudras*’ see also SP 20.65, SP 21.2, and SP 51.12.

257 There is a slight inconsistency in that the brahmin is called Sukeśa here, before that name is given to him in SP 35.30 (cf. SP 11.17). In SP 34.74–109 Upamanyu passes a similar test, when Śiva appears to him in the guise of Indra and Brahmā.

258 S₁ inserts two pādas after SP 35.25ab, saying that Śiva gives up his form as Viṣṇu.

259 From the context it is clear that in the present case a mythological mountain is meant. For other Trikūṭas in Sanskrit literature and their possible locations see Kane IV, 813.

260 The inversion of roles is worked out in SP 36.50–51. For the concept of *suputra* (= *satputra*) see below n. 374 on p. 104.

261 See *ad* SP 27.13d (SP II A, 198f.).

262 ‘Pravareśvara’ used here apparently as a synonym of Gaṇeśvara (cf. SP 54.29d and SP_{Bh} 158.89d), but in SP 35.37b and SP 36.50d the term *pravara* is used in the sense of ‘ancestor.’ ‘Pravareśvara’ may therefore in the present context connote ‘ancestors’ who have the status of Gaṇeśvaras. In SP 36.55 and SP 38.2b the Gaṇapa Sukeśa is called Pravareśvara, ‘Lord of the ancestors.’

open to access.’ This is all granted by the Lord. He incites him to pursue his own destination, after having settled on this mountain together with his ancestors, and to protect the gods and brahmins.

- 38 Mahādeva sends him forth and disappears, but Sukeśa, (settled) on that mountain in that city which is like heaven, asks his ancestors about the nature of the hells. Vyāsa asks why the Gaṇapa (i.e. Sukeśa) questions his ancestors and what the latter tell. He wants to hear this, either in full or in brief, but truthfully, (since) it brings happiness to all. The one spoken to, the son of the creator of the gods (i.e. Sanatkumāra), the mighty one who moves freely, he sung thus the old story that connects to the world of the gods and wipes out evil.²⁶³

36

Sukeśa on Mount Trikūṭa thanks his ancestors for having made him happy again. The ancestors tell him that it is only his power that has saved them from hell, not their own doing. Sukeśa disagrees and tells his ancesors that it is their good deeds that has enabled him to save them. He only replicates his fathers. Thus they have saved themselves. His ancestors come to share this insight and declare themselves to be his ‘sons.’ They tell a story that illustrates this inversion. The sons of Brahmā, who had been cursed by him to become bereft of their senses, are told by him to do penance and to ask their own sons how they should do it. These sons instruct them and thus become their (spiritual) ‘fathers,’ while the fathers, having become pupils, are their ‘sons.’ The sons turned ‘fathers’ ask for a boon, viz. that offerings to the *pitr̥s* precede the ones to the *devas*. Sukeśa’s ancestors ask him how they, as his ‘sons,’ can serve him and he asks them to tell him all about the hells. (ॐ p. 235)

- 1 Sanatkumāra continues. (Sukeśa) sits in a golden palace (*vimāna*) on that Trikūṭa mountain, in a city, full of womanfolk, created by Deva.²⁶⁴ After he has convoked all the ancestors and sees that they are comfortably seated, he says to them: ‘Thanks to your *tejas*, I experience such a power. By you has been done that, by which I have now been made enjoying happiness.’ The ancestors answer their son that he is wrong; his power is not due to their grace. They were being tormented in a terrifying hell, but because of his prowess they have reached happiness. He, as ‘a good son’ (*suputra*),²⁶⁵ has saved them from hell; they do not see anyone else like him. They are fortunate in having a son like this. If he had not been

263 The metre of SP 35.42 is Vaṃśastha.

264 See SP 35.27, 39.

265 For the concept of the ‘good son’ (*satputra/suputra*) see below n. 374 on p. 104.

there as their relative, they, wicked ones, would be cooking at that very moment in a hell for many thousands of years. Many living beings are tortured there, owing to their very bad conduct. For them there is no *tapas*.

- 9 Sukeśa answers his ancestors that he is not speaking falsely, nor has he earlier done so, namely that, at the time, his power was due to their influence. They should listen and not repudiate the word that he speaks truthfully. ‘O fathers, I do not repudiate the gods; who would repudiate (them)?’²⁶⁶ He continues by saying that the fathers perform deeds that are approved of by the wise and consequently they always pray that their descendants may be numerous, descendants who, being lawful, grateful, and virtuous, will rescue them from hell forever. The *dharma*, caused by unfaltering (adherence) to their own duties (*svadharmā*) and the performance of that duty, when properly complied to, produces good offspring, which is lawful, virtuous, affectionate, and dedicated to saving them.
- 15 Produced by them in accordance with the Dharma and in great concentration, he is furnished with their *tapas*, and (as such), after worshipping Deva, he was able to rescue the fathers from hell. The *tapas* and good conduct, this is their influence; what is his (part) in this? Is this spoken falsely? And this is the holy revelation of the Veda, if they should need a proof of (his earlier words) ‘by you yourselves has been done’:²⁶⁷ ‘From each limb are you born, from the heart have you come into being, you are the self by the name of “son”; being such, may you live a thousand autumns!’²⁶⁸ Born from their limbs and from their hearts, he has rescued them, that is, he thus rescued himself. Therefore they should all agree that they have been saved from that hell by their own *karman*. One does not pass across a bad destination through the *karman* of someone else, for it is ordained that fruition takes place in accordance with one’s own *karman*.
- 22 Sanatkumāra says that the fathers, thus addressed, are in tears and speak: ‘Is one who speaks like you not approved of by the Lord? Your words befit

266 SP 36.10cd *pitāro* vocative plural, or anomalous accusative plural (instead of *pitṛīn*; cf. GES 2.12, 13); SP 36.10d *devatān* instead of *devatās*. For *pitāro devatāḥ*, the godlike status of the ancestors, see *Āpastamba-Dharmasūtra* (ĀpDhS 2.7.16.3), MBh 13.30.5cd, MBh 13.34.10cd.

267 This refers to what Sukeśa said in SP 36.3: *bhavadbhis tat kṛtam*.

268 See Bloomfield 1906 (*A Vedic Concordance*) s.v. *aṅgād-aṅgāt sambhavasī* and s.v. *ātmā vai putranāmāsi*. Pādas SP 36.18ab and cd separately in ŚBr 14.9.4.8, ŚBr 14.9.4.26 and BAU 6.4.8, BAU 6.4.26. The first time that these two hemistiches are combined in one verse is in KauṣU 2.11. This verse (SP 36.18) is found with minor variants throughout Sanskrit literature; it is, for instance, quoted by Kauṇḍinya in *Pañcārthabhāṣya* 5.25. It is to be recited either at the return from a journey or at the birth of a son. Cf. Kane V, 772 n. 1247.

a great, virtuous being. O son, could the Supreme Being, Govṛṣadhvaja, fulfil the wishes of someone who is not so (great) in the way that He has fulfilled yours? You are a creator, you are our kinsman, you are a genitor, you are a “father,” for we are your “sons.” As regards this, we shall tell you what once happened in the past. May you recall to our minds that which has been sung in the *śruti* and *smṛti*.²⁶⁹

- 27 The fathers tell that, when Brahmā had procured sons, he tells them to worship him. Thereupon they (only) worship themselves.²⁷⁰ Brahmā becomes cross with them and tells them that they will be bereft of their intellect. Cursed thus, all these celestials become depressed and begin praising that god Brahmā. When they see that he is propitiated, they tell him: ‘Our intellect has been destroyed; therefore give it back to us, O Lord, and forgive what we have done out of ignorance.’ Brahmā tells the humble gods tenderly that they should do penance (*prāyaścitta*); then they will leave all evil that they have committed behind them. The gods respond that they lack the intelligence by which they could know those penances. Brahmā answers that they should ask their own sons; then they will obtain bliss and, having regained intelligence, they will become knowers of the Dharma. They should not act otherwise.
- 34 The ancestors continue. The gods ask their sons about the penances, as well as about the Dharma, Veda, and auxiliary books. These good sons tell them everything in accordance with the truth. Thereupon they regain intelligence and obtain their wishes; pleased, they say to their own sons: ‘You are not our sons, but we, O sons, are your “sons,” you who have restored lasting knowledge to us!’²⁷¹ When they have thus spoken, Brahmā arrives and tells that the gods speak the truth: all their sons are rightly called ‘fathers.’ Therefore their sons will be ‘fathers’ for always and they will be ‘sons.’ For secret doctrines are not told to someone who is not a pupil; son and pupil are synonymous, from which it follows that these (gods) are ‘sons.’ Fathers are safe thanks to sons, and they save their sons. When they have (thus) saved (their sons), they attain to the state of father, thanks to that (good) work. The fathers (in this case) have been saved by their sons from ignorance as well as from hell and therefore these (sons) are ‘fathers,’ while these (fathers) are ‘sons.’²⁷² A

269 The following story of the inversion of ‘father’ and ‘son’ (SP 36.27–49) corresponds, though not verbatim, to HV 12.21–41.

270 For this theme see Saindon 1998, 200 n. 42.

271 Cf. HV 12.27cd in which the gods are called ‘sons’ by their sons, whereas in SP 36.37ab the gods declare themselves to be ‘sons.’

272 This is the general rule: due to the ritual activity of their (biological) sons, fathers pass across hell and reach to the world of the ancestors, and the sons are performing this ritual duty, after their (biological) fathers have saved them from ignorance, that is, have taught them. Here the sons have saved their (biological) fathers from

father (*pitā*) is someone who protects (*pāti*), and a father generates. Their sons are ‘fathers’ in both these meanings.²⁷³

- 45 After having heard the words spoken by Brahmā, these (gods) consider their sons as ‘fathers’ and they become ‘sons.’ After they have reached the state of ‘son,’ they are happy and full of force, and they gratify those ‘fathers’ with boons. The wish of these ‘fathers’ is that they should be offered first: one who sacrifices to the gods without offering to them first, he will not reap the fruits of (his sacrifice) but goes to hell.²⁷⁴ After the gods have granted this wish of their ‘fathers,’ they and Brahmā go from where they had come.
- 50 The ancestors continue by saying: ‘O son (i.e. Sukeśa), we, bereft of reason, have been saved from hell by you; having come to reason, we are made ancestors (*pravara*).²⁷⁵ Therefore we venerate you as a “father,” you who protect us for great danger. Tell us, how can we, your “sons,” serve you?’
- 52 Sanatkumāra continues by telling that Sukeśa, thus addressed, speaks to the ancestors that he agrees with what they have told, for mutual fatherhood has been proclaimed by all (authorities). His wish is that his question may be answered. The ancestors answer that there is nothing that he does not know and that he asks (merely) to be told (something)

ignorance and they are therefore called ‘fathers,’ i.e. these sons are the spiritual fathers of their biological fathers (cf. SP 49.23). The inversion of roles thus plays on the exchange of biological and spiritual fatherhood.

- 273 The sons have protected their fathers from hell and they have generated them as knowers of the Dharma, that is they have made them ‘twice borns’ (*dvija*), normally a task of the biological father who acts as a teacher. See *ad* SP 49.23. Cf. Saindon 1998, 202 n. 56.
- 274 The intention of SP 36.47cd is twofold: general and specific. In general, all sacrificers should perform the *śrāddha* ritual, in addition to sacrifices to the gods. But there seems to be a specific rule that, in the new moon ritual, a *piṇḍapitṛyajña* should be performed before the *homa* sacrifice to the gods, but on this opinion differs. Heesterman 1997 refers to a ritualistic compromise struck in the context of the myth of Indra’s killing of Vṛtra and observes (p. 249): ‘The fathers could have their sacrificial feast on the eve of the new moon before the gods have theirs on the next day.’ (This is based on TaiBr 1.3.10.1–2). However, Manu seems to prescribe the reverse in MaS 3.203–04, but adds in MaS 3.205 that the *śrāddha* should begin and end with a sacrifice to the gods (*daivādyantaṃ tad iṭheta pitṛādyantaṃ na tad bhavet | pitṛādyantaṃ tv iṭhamānaḥ kṣipraṃ naśyati sāvayaḥ ||*). It would seem that this myth as told in the *Harivaṃśa* is meant to settle the issue in favour of the priority of the *śrāddha*, i.e. the *pitṛs*, when it says (HV 12.35): *yo ’niṣṭvā ca pitṛñ śrāddhaiḥ kriyāḥ kāścit kariṣyati | rākṣasā dānavā nāgāḥ phalaṃ prāpsyanti tasya tat ||*, which is directly against MaS 3.204: *teṣāṃ āraḥṣabhūtaṃ tu pūrvaṃ daivaṃ nūyojayet | raksāṃsi hi vilumpanti śrāddham āraḥṣavarjitam ||*.
- 275 The fathers have come to reason in the sense that they now see that they could be saved, not by the procreation of Sukeśa (SP 35.11), but by his *tapas* and devotion to Śiva. Like the fathers in the Brahmā story, they have thus been saved from ignorance by their son.

for the sake of authority. What they know, have heard or experienced, that they are prepared to tell him according to their ability.

- 57 Sukeśa remarks that they have been tormented in a terrible hell. Therefore they know of the procedures in all hells. He wants to hear about their nature, arrangement, the length of stay (in them), and their order. They should tell him how many of those hells there are, and who and what sort of beings there are who are tortured in them, and how they suffer. How does a human being fall into it, how is he tormented, and after how much time is he set free? And once set free, how does he pass on? They should tell all of this, and so they do.²⁷⁶

37

Suśarman describes to his son Sukeśa the realm of the hells. He sums up 13 great Narakas. Each of these hells has a series of ‘elevations’ (*ucchraya*) attached to it, places where the sinner finds some temporary relief. He describes how these hells in general work. The path to these hells is just as gruesome. Once arrived at the residence of Yama, the sinner is judged and sentenced and then thrown into a particular hell. He does not see the end of it till the moment of his release, when a door in the perimeter suddenly shows up. Then Suśarman begins his description of individual hells with the Yamalācala Naraka. (☞ p. 246)

- 1 Sanatkumāra speaks. Thereupon those ancestors introduce one named ‘Suśarman’ to the latter’s own son (viz. Sukeśa), being the foundation of his (i.e. Suśarman’s) (lineage).²⁷⁷ The ancestors say: ‘This one here, O son, the world-famous Suśarman, he is your father. He shall tell you all that you have asked.’ Thereupon Suśarman addresses him and speaks about this to Sukeśa, the foremost of the Gaṇas.²⁷⁸

276 The concluding verse SP 36.62 is an Aupacchandasaka (Mālabhāriṇī). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

277 The *Mahābhārata* (MBh 1.69.17) calls the son the *pratiṣṭhā* of the family lineage: *kulavaṃśapratīṣṭhāṃ hi pitarāḥ putram abruvan | uttamaṃ sarvadharmāṇāṃ tasmāt putraṃ na samtyajet ||* (cf. MBh 1.89.27ab).

278 The composer of the RA recension of the SP must have wondered how Suśarman could have known all that which follows, since he, though on the brink of falling into hell, is as yet saved from it by his son. To account for this apparent inconsistency the RA composer inserted 14 pādas (reduced to 10 in A) after SP 37.3, in which Suśarman explains to his son that he has not experienced the atrocities himself, but has heard about them from people who were raised out of hell after their evil had been consumed (see crit. app. ad SP 37.4a).

- 4 O lord of the Gaṇeśvaras, listen, these are the well-known hells (Narakas), which strike terror in all beings and are dangerous to approach and hard to cross: Yamalācala, Śālmala, Kālasūtraka, Kumbhīpāka, Asipatravana, Vaitaraṇī, Ayoghana, Padma, Mahāpadma, Raurava, Mahāraurava, Tamastamataara. These are the great hells (Narakas).²⁷⁹ Further, there are ‘elevations’ (*ucchraya*).²⁸⁰
- 9 Each of these (hells) has eight elevations, and they are also called Narakas. In the elevations the torture is interrupted, but in the other (Narakas) it is not interrupted; this is the difference. There is incessant pain for those people (who have fallen into hell) due to their evil *karman*, and there is an interruption due to the exhaustion of the evil; the order thereof is explained, but the extent is not simply told. Owing to the fact that one’s *karman* is pervasive, one perceives the end only when the evil has been consumed. The hell is very extensive and one does not see the end of it. When one’s evil is destroyed, (only then) does one see (the end). Hear how this comes about.
- 13 An evildoer who has fallen into hell due to his *karman* proceeds in a certain direction, while he is being tormented extremely gruesomely. When one has gone along a path of many *yojanas* and, after many years, (still) does not see the end of it, one turns around. Then, turned back, one goes in another direction, senselessly, while one is tortured anew, and (eventually) one turns around again. Thus going in all directions without reaching an end, the wretches are gruesomely tortured there. At the end of their evil, they see that (the hell) is circumscribed and has a doorway; through that they are released. All Narakas are like this: without end, everlasting, and their finiteness cannot be measured in *yojanas*.
- 19 Listen, I will tell you how and for how long a human being falls (into hell).²⁸¹ When a wicked one has committed evil deeds, at the very end he abandons his body, struck down by painful disease. He is fettered by Yama’s messengers and conducted along a rough path propelled by pain, his body contorted. Offand on he is pierced by iron pikes and tormented by hairs, excrements, bones and dirt. Stumbling through rugged holes, he is

279 None of the lists of hells presented by Kirfel 1967, 147–173 matches the present list of 13 Narakas. A common number of hells is 21 (e.g. MaS 4.88–90) or 28 (e.g. VāP 2.39.146–49). The Śaiva Siddhānta works with the concept of 32 basic hells (Sanderson 2003–04, 422; Goodall 2004, 282f. n. 490).

280 The concept of the ‘elevations’ (*ucchraya*), which the text explains below, seems to be unknown in other Śaiva literature on hells. The concept is similar to that of the *utsada* (Pāli: *ussada*) found in (later) Buddhist literature on hells, being a sort of supplementary hell belonging to a major hell (*mahānaraka*). See Edgerton’s BHSD s.v.; Kirfel 1967, 201f.; Van Put 2007, 205ff.

281 Chapter 7 of the *Śivadharmottara* contains a description of Yama’s city, the way to it, a description of hells, and the meeting with Citragupta (cf. Hazra 1956, 40).

broken and every now and then he is scattered by a hail of stones.²⁸² He is dragged along by Yama's messengers, his ligaments, arms, feet, knees and head injured; he is sawn down along with thorny trees, split and bound together with creepers.²⁸³ In this way, he is brought over excruciating paths of all sorts to the residence of Yama, his will broken by pain.

- 26 Then, without reaching Yama (in person), but commanded by him from a distance, he arrives at Citragupta, where his deeds are read out. The witnesses of mankind, viz. Soma, Agni, Varuṇa, Vāyu, and Sūrya, report what he has done. Addressed, judged and sentenced by Citragupta, he falls into a hell upside down.
- 29 Assaulted by sharp lances, arrows, hatchets etc. day and night, and crying out loudly, he reaches a hell after one thousand years. After having been tortured there incessantly for a hundred thousand years, he reaches hell's end.
- 33 Set free from this great hell, he takes refuge in an elevation, where he is touched by a cool breeze and finds relief. When, after having obtained such a rest, his tortures are forgotten and he (finally) falls asleep for a moment, a Rākṣasa jolts him awake. Afflicted by pain again, he moans woefully and remains in that condition. Then the Rākṣasa drags him away to be tortured again, with some interruptions and at full consciousness. After having been tortured there for a thousand years, he is tortured anew for the same period in another dreadful elevation. After he has gone through eight elevations in this way, he is reborn as a worm, a moth or something similar, in accordance with the evil he has committed.
- 39 I will tell you succinctly, O son, who are the wretched people that go to that dreadful Naraka.²⁸⁴ The first hell mentioned is the Yamalācala.²⁸⁵

282 SP 37.23–28ab is taken over in the *Śivadharmasaṃgraha* 4.17–22.

283 We read *pāṭyate* in SP 37.24e. For the combination of *pāṭyate* and *bhidyate* in the context of hellish tortures see MBh 13.117.29, MBh 13 App. 1 No. 15 l. 2670. The meaning 'to saw' for *pāṭyate* is suggested by MkP 14.11 and VmP 12.6.

284 SP 37.39 seems to be out of place and would fit better after SP 37.44.

285 This hell is known in Śaiva sources by various names. It is similar to the Saṃghāta hell of Buddhist literature (see Kirfel 1967, 202f.) The name Yamalācala itself seems to be specific to the *Skandapurāṇa*. The *Guhyasūtra* of the *Niśvāsataṭṭvasaṃhitā* knows a Giriyāmala hell (NiTS *Guhyasūtra* 4.46, 111; see Sanderson 2003–04, 423, n. 270), and the *Parākhyatantra* seems to refer to it as the Yugmaparvata (*Parākhyatantra* 5.14, *Parākhyatantra* 5.26: Yugmāśma); cf. *Tantrasadbhāva* 10.88. Yamalādri in *Svacchandatantra* 10.46b. Yugmaparvata (dual) in SkP *Revākhaṇḍa* 155.98 and in the *Angkor Vat Inscription*, K. 299 (NIC II–III, 56–163; see Sanderson 2003–04, 422, n. 269). Yugmagiri in *Brahmayāmala* 31.103, *Brahmayāmala* 32.42; Yamalaparvata occurs in the list of Mahānarakas in the (Vietnamese) Hoà Lai stele inscription published by Griffiths & Southworth 2011, 280, 283 (this part of the inscription should date to Śaka 700, AD 777/78), in the *Śivadharmasaṃgraha* 4.69, 74 and *Śivadharmottara* 7.765. Also

There are two mountains full of lions, tigers and other animals, as well as men with raised weapons and trees without leaves but with adamant thorns. In between there is a plain covered with adamant, unbreakable needles, which is surrounded by dreadful men with swords in their hands. The (two mountains) are encircled by an iron fence and covered by a net.

- 45 Here men are punished who have intercourse with a woman against her will or with one who is the wife of another,²⁸⁶ as well as those men who violate virgins. And those men will go to the Yamalācala who appropriate deposits, meat and alcohol, harm other people, offend the senses, wear false insignes, who kill wild animals, eat meat that is left over (from a funerary ceremony) (*prṣṭhamāṃsa*), who eat food that is not consecrated (*vr̥thāmāṃsa*), and those who poison food.²⁸⁷ To that (hell) also goes the unclean man who does not atone for the birth of a twin (*yamala*).²⁸⁸
- 50 The one who has arrived there and is assaulted by those men mentioned above and is cut by their swords, he flees to that mountain. There he is mauled by tigers etc. Mauled by them, he climbs a tree, where he is lacerated by sharp thorns and birds. If he then wishes to go to a cave or hiding place, he is scorched by fire; afflicted by pains he turns back. If he then reaches the intermediate space between those two (mountains), his

in, what according to Neuss is the ‘real’ *Revākhaṇḍa* of the *Skandapurāṇa*: once in the singular (52.119), once in the dual (108.22); both in lists of hells (http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/3_purana/skprevkku.htm). A Yugmācala features in another Āgama list of hells: *Mataṅgaparameśvara Vidyāpāda* 23.79.

286 In SP 37.45c we have accepted *parākyāṃ metri causa* (instead of *pārakyāṃ*).

287 MBh 12.186.13: *yajuśāsaṃskṛtaṃ māṃsaṃ nivṛtto māṃsabhakṣaṇāt | na bhakṣayey vr̥thāmāṃsaṃ prṣṭhamāṃsaṃ ca varjayet* || (cf. BrP 228.26). *prṣṭhamāṃsa* according to Nīlakaṇṭha’s commentary (*ad loc.* = MBh Bombay ed. 12.193.13) is *caramamāṃsa*, meat that is left over from a funerary ceremony (*śrāddhaśeṣa*), which seems to imply that it is eaten outside the ritual context (cf. MaS 5.31–32, which declares that the eating of meat in a sacrificial context, including ancestor rites, is allowed). Nīlakaṇṭha adduces the authority of Maheśvara’s *Viśva(prakāśa)*: *prṣṭham caramamātre syāt iti viśvaḥ* |. Alternatively, though less likely in our view, one may understand *prṣṭhamāṃsa* to be the meat of a pack, riding, or draught animal. *Ad* MBh 13.96.16 (Bombay ed. 13.94.16) Nīlakaṇṭha glosses: *‘prṣṭhamāṃsāni’ prṣṭhavāhānāṃ hayavṛṣabhoṣṭradīnāṃ māṃsāni*. According to Nīlakaṇṭha *ad* MBh 12.186.13, *vr̥thāmāṃsa* is meat that has not been consecrated at all (*asaṃskṛtamāṃsa*), i.e. that does not serve any purpose (*vr̥thā*). Cf. MaS 5.34: *na tādr̥śaṃ bhavaty eno mṛgahantur dhanārthinah | yādr̥śaṃ bhavati pretya vr̥thāmāṃsāni khādataḥ* ||. We would like to thank James Fitzgerald, who drew our attention to Nīlakaṇṭha’s interpretation.

288 This categorisation is, no doubt, suggested by the name of the hell, Yamalācala. For the inauspiciousness of twins and the various (Vedic) rites of atonement at their birth see Gonda 1980, 133. More in general, Meyer 1937 II, 165f. n. 3. Cf. *Umāmaheśvarasaṃvāda* 15.80 *yamalau yatra jāyeta tadgr̥haṃ hy aśucir bhavet | na tatra pitṛdevās ca homamantrakriyāpi ca* ||.

feet are pierced by needles. The two mountains, when they see him being broken and unable to get away, quickly roll towards him and squeeze him. He undergoes that torture while crying pitifully, being squeezed by the mountains as sugarcane in a press. Once he is mauled, broken, lacerated and scorched, he receives another body. Tortured in this way for many years he becomes extremely miserable. After he has reached the door he goes forth and is thrown into the elevations.²⁸⁹

59 *śrutiphala*.²⁹⁰

38

Suśarman describes the hell Kūṭṣāśālmali (Śālmala). (𑀓𑀲 p. 257)

- 1 Suśarman announces that he will speak about the Naraka of the śālmali trees, where men with very bad *karman* go.²⁹¹ There are thousands of śālmali trees, many yojanas high, having large thorns, O Pravareśvara.²⁹² They are fenced in by an iron wall and covered by a big net above. Men with furious faces, armed with thunderbolts, hatchets and stones and wielding swords and cudgels, are present there. These cruel men, whose hands hold all sorts of weapons, torture their victims gruesomely. Cut by Rākṣasas there, a man flees in every direction, suffering terribly, but wherever he goes he is beaten up. When he falls into a hole, very strong Rākṣasas get him and hew him down mercilessly, while they abuse the villain, wherever he has fallen, and pronounce the evil he has committed in the past. Then, when he stands up, broken, he goes to another region set with needles and thorns, while being pursued by Rākṣasas.

289 The description pattern of this Yamalācala hell differs somewhat from that of the hells following in the next chapters. From the latter it becomes clear that the duration of each successive hell is increased by one hundred thousand years (see SP 42.11). The second hell, Kūṭṣāśālmali, lasts two hundred thousand years. We may infer from this that a stay in the Yamalācala is believed to last one hundred thousand years, which number is indeed mentioned in SP 37.32.

290 SP 37.59 is a Aupacchandāsaka-Cāruhāsinī. For this metre see the *Introduction* (p. 12).

291 This is the Śālmala hell mentioned in SP 37.5, also named Kūṭṣāśālmali in SP 38.18 (also in MBh 13.112.81; MBh 18.2.25, NiTS *Niśvāsamukha* 4.99). MaS 4.90: *śālmaliṃ nadīm*. For *Parākhyatantra* 5.27 see Goodall *ad loc.* (2004, p. 286 n. 506). Cf. Kirfel 1967, 153.

292 Sukeśa addressed as Pravareśvara (see above n. 262 on p. 75).

- 10 There, tormented again by sharp needles and iron thorns, he falls down, screaming of pain. And there too, Rākṣasas with weapons in their hands attack him. If he flees into a tree, he is pierced by thorns and mutilated by all sorts of instruments and iron-beaked birds. His ears, eyes, nose and lips cut off, he falls onto the earth and his whole body is pierced by cruel needles. Those wicked men who undergo these painful tortures, hear them being proclaimed.
- 15 An arsonist, one who serves poisoned (food), a sodomite, one who ejaculates within a man; a poisoner, one who is selling meat,²⁹³ one who travels over sea,²⁹⁴ a wicked one who keeps sweets to himself,²⁹⁵ one who does not revere a guest, or one who breaks his promises; a brahmin who neglects the Veda, goes naked into the water (to bathe), a bard,²⁹⁶ one who conducts ceremonies for unworthy people,²⁹⁷ and teaches Śūdras; and a usurer, a miser, or one who sells Vedic knowledge. All these wicked men go to the hell known as the Kūṭṣālmali.
- 19 After two hundred thousand years they are released and thrown upon an elevation, where they find some relief for a brief period. They are thrown into that hell until their evil has been consumed, just as is the case in the other hells.
- 21 *śrutiphala*.²⁹⁸

39

Suśarman describes the hell Kālasūtraka. (𑀓𑀭 p. 262)

293 Cf. *Śivadharmasaṃgraha* 4.43ab: *agnidāhakarās caiva viṣadā viṣabhakṣakāḥ*|. We take *garadātr* as synonymous with *viṣabhakṣakāḥ*. SP 38.15d may express two evildoers, but could also be taken as referring to one, viz. he who sells tainted meat.

294 See Arp 2000 (reviewed by von Hinüber in IJ 50 (2007), 61f.).

295 Cf. ViS 45.27: *mṛṣṭāśy ekākī vātagulmī*, saying that such a person who eats sweets without sharing, after staying in hell, will, when he eventually has obtained a human birth again, suffer from a disease caused by a wind disorder (see Meulenbeld 1999–2002 IIa, 51).

296 A *ghāṇṭika* in ViS 45.25 is said to be reborn eventually, after hell, as a thief. The *ghāṇṭika/ghāṇṭika* is a strolling ballad-singer or bard who carries a bell (AK 2.8.97). He is classified among people with very low social status (cf. MBh 13 App. 1 No. 14 l. 215).

297 Cf. MaS 4.205–06.

298 The metre of the odd pādas of SP 38.21 is a Mālabhāriṇī and of the even pādas Viyoginī (Vaitāliya). For these metres see the *Introduction* (p. 12).

- 1 Suśarman continues with the third Naraka, the Kālasūtraka, which is also encircled by a high wall and covered by an iron net.²⁹⁹ All Narakas are similarly covered and provided with elevations; no need to repeat it. Wretched men who cause grief and fear are tortured there, as well as those who traffic in women and cattle,³⁰⁰ abuse their own Dharma and brahmins, and the one who stealthly snatches away the learned books from (his) teachers; the one who reviles his teacher, father, mother, father-in-law,³⁰¹ elder brother or other respectable persons, who scolds them and despises them, who violates hermitages and secrets, who takes what is not given—he will go to that (hell).
- 7 Those wicked men who have fallen into this terrible hell are tortured by order of Mr̥tyu for the full three hundred thousand years, while they are crying senselessly. The (extent of the) evil committed is measured again and again with a black thread (*kālasūtra*) by those servants of Yama (Kṣiṃkaras), and (proportionate parts of) their bodies are cut off, by blunt weapons, day and night, without pause.³⁰² When the time is over, a man moves on to the elevations. After some interruption, that man is thrown in hell again, until all the evil committed by him is completely consumed.
- 10 *śrutiphala*.³⁰³

40

Suśarman describes the hell named Kumbhīpāka. (ॐ p. 265)

- 1 Suśarman continues with the description of the dreadful hell called ‘the Marmite,’ Kumbhīpāka.³⁰⁴ There are many iron pots (*kumbhī*), resembling mountains of lamp-black, which are filled with oil and are heated above

299 For the Kālasūtra(ka) hell see e.g. MBh 14 App.1 No.4 l.932, MaS 4.88, AK 1.11.2, *Parākhyatantra* 5.20; Kirfel 1967, 153.

300 Cf. BrP 150.9.

301 Cf. *Śivadharmasaṃgraha* 4.72cd (in the description of the Yamalaparvata hell): *ākrośayed yaḥ pitaraṃ mātaraṃ śvaśuraṃ gurum* |.

302 See Goodall 2004, 284f. n. 500.

303 The metre of SP 39.10 is Aupacchandasaka–Cāruhāsini. For this metre see the *Introduction* (p. 12).

304 MBh 13.117.30. The Kumbhīpāka hell is not mentioned in the list of twenty-one, but features in the list of 140 given in ŚiP *Umāsaṃhitā* 8.29 and several Āgamas (Goodall 2004, 282f. n. 490); *Parākhyatantra* 5.16 (Kumbhāpāka). Cf. Kirfel 1967, 155f.

fires. Dreadful Rākṣasas are busy striking terror into evildoers by pressing them into those boiling pots again and again; they shriek horribly! He will tell which people are boiled there for four hundred thousand years.

- 5 He who causes the ruin of one who prepares roasted or boiled food, he who sets fire to houses, to woods, threshing floors or cow-pens, he who spoils the cooking of food, hinders the eating (thereof), and who destroys or sets fire to the sacrifice; the swindler and the false witness; he who builds a fire altar, performs a fire sacrifice, or offers food with false motives, and he who disgraces the Vedas; the villain who steals the implements of the artisan;³⁰⁵ all these people are tortured there. After they have obtained some rest in an elevation, they fall once more into hell, until the consumption (of their evil) is complete.
- 10 *śrutiphala*.³⁰⁶

41

Suśarman describes the hell named Asipatravana. (☞ p. 268)

- 1 Suśarman continues with the description of the Naraka Asipatravana, which inspires all beings with dread.³⁰⁷ The trees there are called Asipatra; they are high, thick and have big branches. Their sharp leaves (*patra*) resemble swords (*asi*), but, since they are not made of iron, they surpass iron (swords). They exceed in cutting power on account of their sharpness. These trees are full of those leaves and they have thorns as well.
- 5 The people there, fettered by evil *karman*, are struck down by Rakṣases with swords, clubs etc., and they are burnt by fire. They seek refuge in those trees, but when the leaves see them coming, they fall and cut them to pieces. Their heads and necks cut (off), they go away from that place, (but) they are confronted with the Rākṣasas and the trees time and again.

305 Cf. *Śivadharmasaṃgraha* 4.55cd–56 (speaking of the Kumbhī-/Lohī-pāka hell): *haret kṛṣṇāyasaṃ yas tu karmakopaskaraṃ naraḥ | śilpināṃś caiva sarveśāṃ karmayogopajīvinām | ye harantīha bhāṇḍāni lohīpāke narādhamāḥ ||*.

306 SP 40.10's metre is Mālabhāriṇī (except pāda b which is a Cāruhāsini). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

307 For the Asipatravana hell see e.g. MBh 13.112.81, MBh 18.2.23 (seen by Yudhiṣṭhira); MaS 4.90; Kirfel 1967, 152. For Buddhist sources see Van Put 2007, 220.

They are tortured there for five hundred thousand years; then they reach the elevations. After a rest, they are pushed from the elevation into hell again, helpless and stupefied, till their evil has been consumed.

- 10 The following people will go to that hell. The wicked one who cuts a tree that is an adopted son,³⁰⁸ either in a garden or village, and sells (its wood); the man who causes a fully-grown tree to perish, wherever it stands, in a hermitage, along the road or pond, in a garden or in a temple compound, around a house, watering place, riverbank, or crossroads; the fool who destroys trees, creepers, bushes, or grasses, for the sake of their shade-giving (leaves), flowers or fruits, or to promote his own business; the fool who picks their flowers and fruits for his own gain out of desire, not for the sake of the gods or ancestors; the one who blocks offrivers and fills in wells, the one who cuts a tree because of its foliage and bark, or makes it perish; the one who expels people who are seated in the shade, or the one who scares them off or hinders them in their own place. All these people go to that great hell and its elevations; they return as impure beings to the circle of rebirth after their release.
- 19 *śrutiphala*.³⁰⁹

42

Suśarman describes the hell named Vaitaraṇī River. (𑀓𑀲 p. 272)

308 A *kṛtaka* is an adopted son. See MBh 13.49.18: *kaścic ca kṛtakaḥ putraḥ saṃgrahād eva lakṣyate | na tatra retaḥ kṣetraṃ vā pramāṇaṃ syād yudhiṣṭhira* ||. According to the Śīvadharmasaṃgraha 4.9–10, the one who destroys a *putrakṛta*-tree is said to go to the Śālmalītaruvana (cf. SP 38). The equivalence between a well-maintained tree and a son is expressed in VDhP 3.297.13–15: *eko 'pi ropīto vṛkṣaḥ putrakāryakaro bhavet | devān prasūnaiḥ prīṇāti chāyayā cātithūṃs tathā | phalair manuṣyaṇ prīṇāti nārakyaṇ nāsti pādape | api puṣpaphalair hīne drume pānthasya viśramah || chāyāyāṃ stokakālena bahupuṇyaṃ prayacchati | deve varṣati yad vṛkṣāt patrebhyaḥ sravate jalam* ||. Cf. VarP 172.40, MtP 154.512. Trees are comparable to sons (*putravat*), ViS 91.4: *vṛkṣāropayitur vṛkṣāḥ paraloke putrā bhavanti* (cf. Das 1988, 68). Childless women (or couples) are recommended to embrace a tree, in particular the aśvattha and udumbara (MBh 3.115.23), and girls to kick one (the aśoka tree) in order to make it flower (the *dohada* motif). See SP 12.3 and annotation *ad loc.* In SP_{Bh} 158–62 Devī adopts an aśoka tree as her son. Tree worship is basically a fertility cult (Viennot 1954, 119f.; Meyer 1937 II, 133ff.).

309 The metre of SP 41.19 is a Mālabhāriṇī. For this metre see the *Introduction* (p. 12).

- 1 Suśarman continues with the next (hell), the River Vaitaraṇī, which destroys evil and conveys fear to those with bad *karman*. The unholy Vaitaraṇī river, whose banks are cut by chisels, is full of hair, bones, blood, and caustic fluids.³¹⁰ It is populated by all sorts of horrendous animals like alligators and makaras. It is bordered by the asipatra trees and it is overgrown by duckweed. On its banks is a terrifying forest, full of creatures like śarabhas, bears, tigers, and men. Those who have committed evil deeds are injured by these tigers etc., and are thrown into that river. Stuck in the duckweed, they are eaten by those aquatic monsters, while they are burnt by the acrid waters and scream with pain.
- 8 They are tortured for (six) hundred thousand years.³¹¹ Then they are thrown upon the elevations. After a rest, they are pushed from the elevation into hell again, helpless and stupefied, till their evil has been consumed.³¹² They return to the circle of rebirth and, having passed the threshold of death,³¹³ they (fall) in these Narakas, over and over again.

310 In addition to a river in the Kurukṣetra area (the place Triviṣṭapa is situated on its banks, MBh 3.81.70) and another one in Kaliṅga (where one finds the Viraja Tīrtha, MBh 3.83.6)—the Pāṇḍavas took a bath here and made an offering to the ancestors (MBh 3.114.13)—the *Mahābhārata* identifies the Vaitaraṇī with the River Gaṅgā insofar as the latter flows in the realm of the ancestors (MBh 1.158.18–19). It protects this realm from evildoers, who are said not to be able to cross it. To this idea funerary rites are connected that are meant to enable the dying or the dead to cross this river to reach that realm safely. This usually takes the form of a *godāna*, a gift of a cow, sometimes also called Vaitaraṇī. The dying man, or his son after death, donates a cow or calf to a brahmin while holding it by its tail, symbolizing the crossing of this dreadful river (e.g. Kane IV, 133, 545). In modern days this is still one of the most common rites performed by pilgrims in *tīrthas*. Usually the cow or calf is provided by the *paṇḍā* or river priest himself. The *yajamāna* holds this cow by its tail, while mantras are uttered by the priest, and then he pays the priest a fixed amount, in lieu of the cow, plus a *dakṣiṇā* (Bakker 1986 I, 156f.).

The Vaitaraṇī as a river in hell is found also in the *Mahābhārata*. In his descent into hell Yudhiṣṭhira, before he arrives in the Asipatravana hell, *dadarśoṣṇodakaiḥ pūrṇāṃ nadīm cāpi sudurgamām*, which may be no other than the Vaitaraṇī river (cf. AK 1.11.2: *pretā vaitaraṇī sindhu*). The Vaitaraṇī as hell is found in the VāP 1.39.148, 169 and BḍP 3.2.149, 171 (WG 191 ff. vss. 4, 26), and *Parākhyatantra* 5.29 (Kierfel 1967, 148, 151). For Buddhist sources see Van Put 2007, 221 (= Kṣārodakā Nadī or ‘Caustic River’).

311 SP 42.8b is out of context (cf. SP 42.9d). This pāda may have been lost or corrupted at a very early stage of the transmission and was subsequently filled in with the present formulaic phrase. Based on this assumption we adopted the reading of S₂ and S₃ in pāda a, since the variant reading of pāda a in S₁ forms a complete sentence, giving the impression of a secondary emendation. The original pāda b may have included the words *ṣaṭ* and *yātyante/yātītās* similar to the wordings in SP 40.4ab, SP 41.8ab and SP 43.5ab.

312 SP 42.9 is identical to SP 41.9.

313 SP 42.10c *tīrṇo ’ntam* literally ‘one who has crossed death,’ i.e. ‘after death’ (*pātyate* is to be supplied). The expression is not known from other texts.

The duration of the stay in each successive hell increases with one hundred thousand years, and in the successive elevations with a thousand.³¹⁴

- 12 Here follows a list of the beings who go to that terrible hell. He who curses a river or treats it with contempt, enters it nakedly, has intercourse with a woman there, spits in it, or passes urine or defecates therein;³¹⁵ he who withholds water meant for public fields, gardens, or for drinking, who breaks up a dam, a tank, or spoils a lotus-pond; and he who violates a woman, whether she is chaste or not; he who steals a lotus or destroys one, and one who threatens his trade companions, either on their journey or at home. All these wicked men go to that dreadful hell.
- 17 *śrutiphala*.³¹⁶

43

Suśarman describes the hell named Ayoghana. (𑀓𑀲 p. 276)

- 1 Suśarman announces that he will speak of another Naraka, named the ‘Sledgehammer’ (Ayoghana).³¹⁷ Here live those frightful, very powerful men who resemble Yama, his servants (Kīṃkaras), who are all masters of yoga (*yogeśvara*). Like blacksmiths grasp a ball of iron that is heated in the fire with tongs, place it on an iron anvil and strike it with other (iron) hammers, so are people there crushed by intimidating Rākṣasas. They are tortured in this way for seven hundred thousand years, owing to their own *karman*, and similarly they suffer torture on the elevations.
- 6 The following wretched people will go to that hell and its elevations. He who kicks his father, mother or a respectable person with his foot, or another man or woman with his hand or a whip, as well as he who disrespects

314 SP 42.10–11 seem to belong to a general description of the hells (note the unspecified *eṣu narakeṣu* in SP 42.10cd), rather than to this specific hell Vaitaraṇī. Verses SP 42.8–11 as a whole may replace an original reading that had been lost right at the start.

315 NiTS *Guhyasūtra* 4.119: *krimayaś caiva bhakṣyante bhūmihartāro mānavāḥ | mūtroccāraṃ tu toyeṣu kṛtvā vaitaraṇīm patet ||*. Cf. *Śivadharmaśaṃgraha* 4.81–82ab.

316 The metre of SP 41.17 is Viyoginī (Vaitāliya). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

317 No other textual attestations have been found of this Ayoghana Naraka. Iron pellets (*ayoguḍa*) are important implements of torture in Buddhist hells (Van Put 2007, 209ff.).

a mendicant or the (sacrificial) fire; he who let die a child, woman, man, a eunuch or other for profit; the wicked one who deceives his brothers for some gain, or his father, mother or sister; a husband who deceives his wife and sons,³¹⁸ or the wife who wrongs her husband and sons—the destination of (all) of them is this (hell). This is also proclaimed for those who defile temple images, holy places, knowledge, and holy sciences.

12 *śrutiphala*.³¹⁹

44

Suśarman describes the hell named Padma. (𑀓𑀲 p. 279)

- 1 Suśarman announces that he will speak of another (hell) named Padma, which strikes terror into evildoers.³²⁰ In it is a fire, which is called ‘the scorching one;’ it burns like a furnace. Again and again, men are grilled there, while they glow like fire and wither like the petals of a lotus (*padma*).³²¹ In the middle stands an iron pillar, which they embrace; it is even worse than fire.³²² The following people go straight to that (hell) and are incessantly tortured in this way, also on the elevations.
- 5 He who commits adultery with his teacher’s wife or steals his property; the one who constantly consumes and destroys matters that belong to the gods, or one who steals property belonging to brahmins,³²³ or children,

318 *atisaṃ-dhayet* in SP 43.10b is an irregular form of $\sqrt{dhā}$ (3), probably caused by confusion with \sqrt{dhe} (1), ‘to suck, drink, absorb.’

319 The metre of SP 43.12b and d is Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka); SP 43.12a and c add an extra *akṣara* in the Aupacchandāsaka cadence (- ∪ - ∪ - ∪ -). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

320 The Padma hell is mentioned in *Śivadharmottara* 7.752, *Parākhyatantra* 5.12 and in the list of 140 hells presented in Kirfel 1967, 154f. According to Sanderson (2003–04, 422 n. 270), this hell is also mentioned in the NiTS *Niśvāsamukha* (f. 17v6–18r1). It figures among the 32 hells that are depicted in the bas-relief on the wall of the eastern section of the southern gallery of the great temple of Angkor Vat (Sanderson 2003-04, 422 n. 269). The Buddhist tradition also knows a hell under this name (Van Put 2007, 224). The *Abhidharmakośabhāṣya* 3.59cd, for instance, refers to the Padma hell as being cold.

321 *dhāmyamāna* in SP 44.2f is the causative passive of \sqrt{dham} , instead of the more common *dhmāpyamāna*, derived from the alternative $\sqrt{dhmā}$ (to blow, to fan; caus.: to melt, to consume by fire (MW)); cf. SP 45.3d.

322 The iron pillar is mentioned as a separate hell in *Parākhyatantra* 5.15.

323 In MBh 13.104 a *caṇḍāla* speaks of the consequences of stealing cows from brahmins. See below n. 328 on p. 92.

or women (*strīdhana*), or has it appropriated by force; one who deserts the timorous, or kills a refugee,³²⁴ or desires his property, or steals temple property;³²⁵ one who eats everything,³²⁶ sells water,³²⁷ or *soma*,³²⁸ destroys (sacrificial) fires; one who wields arson or poison or, in battle, kills a man who has lost his weapon, who begs (for his life), who has sunken down (*upaviṣṭa*), who is fleeing, or who is negotiating.³²⁹ All these deranged minds go to that (hell).

11 *śrutiphala*.³³⁰

45

Suśarman describes the hell named Mahāpadma. (𑀓𑀭 p. 282)

- 1 Suśarman announces that he will speak of Mahāpadma, another hell, in which live these horrific servants of Yama.³³¹ They cut up evildoers with blunt swords, without mercy, and confer their flesh on them.³³² After

324 For SP 44.7b compare MBh 12.145.8f. and MBh 13.98.11d.

325 It may concern ‘those who steal flowers, who pluck flowers from the garden of a Śiva [temple],’ as this is specified in the inscription that is connected to the depiction of the Padma hell on the great Angkor Vat temple (Sanderson 2003–04, 423).

326 Eating everything (i.e. especially non-vegetarian) is a feature of the Śūdra in MBh 12.182.7c and of the Mleccha in MBh 3.188.52ab. In MBh 3.186.27c the fact that some Brāhmaṇas are *sarvabhakṣa* is seen as a symptom of the Kaliyuga (cf. MBh 12.279.24a). Cf. SP_{Bh} 111.16cd–19cd.

327 The idea may be that water should be offered to a guest or anyone who is in need of it, and not sold.

328 The Somavikrayin is included among the evil doers going to the Padma hell in NiTS *Guhyasūtra* 4.74c. The idea may be that *soma* that remains from the sacrificial ceremony cannot be sold. In MBh 13.104.5–6 a *caṇḍāla* tells that once impurity from cows that had been stolen from a brahmin had spoiled *soma*. Those who drank from that *soma* went straight to hell (MBh 13.104.5–6). Therefore *soma* should not be sold. Those who purchase or sell *soma* go to the Raurava hell (MBh 13.104.12–13). The seller of Soma also occurs in SP_{Bh} 158.33a, in a passage that explains how ancestors in hell may be released.

329 For the rules of war see *Arthaśāstra* 13.4.52; cf. Bakker 2007a, 31ff.

330 The metre of SP 44.11 is Mālabhāriṇī (Aupacchandasaka). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

331 The Mahāpadma hell is mentioned in the NiTS *Niśvāsamukha* 4.103 (= f. 17v6–18r1, Sanderson 2003–04, 422 n. 270), *Śivadharmottara* 7.754, and *Parākhyatantra* 5.12. It features in Buddhist sources (Van Put 2007, 224), and this hell is among the 32 hells that are depicted in Angkor Vat (Sanderson 2003–04, 422 n. 269).

332 The *Śivadharmottara* 7.848 also refers to Yama’s servants cutting the flesh of inhabitants of hell and feeding it to them (cf. *Śivadharmasamgraha* 7.68).

having been fed their own flesh, they become like lotus (*padma*) petals and wither in the fire, day and night. The horrific servants of Yama open their mouths and pour melted iron into them. Women infused with iron and men glowing like fire meet and embrace: they melt, again and again. There are many trees there to which these unhappy ones take refuge, but even these pour down fire. And there are many rocks, which, when they embrace them, are like fire and burn them terribly. Such is the Mahāpadma hell.

- 8 A thief of gold, the man who has intercourse with his mother, or a mother who has it with her son, the one who spreads falsehoods regarding the Veda, the selfish one, and the one who pays respect to mendicants;³³³ the man of low birth who hears or propounds the *śruti*, and the fool who harasses or disdains brahmins; and the one who, though he is not entitled to it, hears from brahmins and proclaims secret doctrines that belong to the hermitage; and the heretic mendicants, Nirgranthas and Ājīvakas—as well as the brahmin who supports them: to hell they go.³³⁴
- 12 The wicked one who reviles yoga, the ancestors, the masters of yoga and the Yoga doctrine, and the fool who loves to ridicule those who are experts of the Veda and of the system of social rank and station; the rationalist (Hetuka) and the atheist (Nāstivādin)—all go to that (hell).³³⁵ This is the truth. They who have been tortured there in the way described as the result of their own actions, they will be born again as worms etc., due to what remains of their (bad) karma.
- 15 *śrutiphala*.³³⁶

333 For *śravaṇa* (SP 45.8f) see below *ad* SP 45.11.

334 The word *śravaṇa* in SP 45.8f and SP 45.11a may be used synonymously with *śramaṇa* (cf. the reading of S₂^{pc} in SP 45.8f). This probably refers to Buddhist mendicants as distinguished from the Nirgranthas, used mostly to denote the Jainas, and the Ājīvakas. SP 45.11ab thus seems to refer to the three major heterodox religions of India of the time. Nowhere else in the *Skandapurāṇa* are these religions alluded to again, but SP 48.10 refers to the followers of the false doctrine of Kapila, i.e. the Sāṃkhyas. It goes against the style of the SP, which tends to ignore all historical reality as much as possible, in particular if it contradicts the timeless Śaiva universe that is presented. The fact that this reference occurs here may point to the fact that these chapters dealing with hells have a background different from the main portion of the text (see also below n. 343 on p. 95 and n. 362 on p. 99, SP 46.10, SP 49.21).

335 Cf. SP 48.10e which refers to the Nāstikas.

336 The metre of SP 45.15 is Mālabhāriṇī (Aupacchandāsaka). For this metre see the *Introduction* (p. 12). For *daivavidhi* (SP 45.15b) compare MBh 12.139.13, where it seems to mean something like ‘natural/fateful course of events.’

46

Suśarman describes the hell named Raurava. (𑀓𑀭 p. 286)

- 1 Suśarman describes the hell named Raurava.³³⁷ This hell is named *raurava* because of the frightening sound of *ru* which is heard there again and again.³³⁸ It is filled with blazing dung and in its centre is a red-hot iron pillar.³³⁹ A man, plunged into this (hell), burns terribly while he is sinking in (the dung), shouting of pain, fainting and collapsing, again and again. After he has raised himself with great pains, he reaches another spot, only to sink again in the same way. When he has struggled out and taken refuge at the pillar, he is burnt by that as well. When he breaks away from it, he goes down again. In this way he is tortured for many years; eventually he reaches the elevations.
- 8 The men who go there are teachers of the law who are given to drinking,³⁴⁰ killers of father, mother, brother or guru; the wicked one who slaughters a cow or oppresses people, a throat-cutter, a cheater and a sorcerer;³⁴¹ an unmarried man whose younger brother is married, a married man whose elder brother is unmarried,³⁴² and one who is attached to the cremation

337 The Raurava hell belongs to the oldest group of hells and is mentioned in nearly all sources in which hells are described or enumerated (MaS 4.88, AK 1.11.1, NiTS *Niśvāsamukha* 4.104, *Parākhyatantra* 5.12, *Śivadharmasaṃgraha* 4.49–60; Kirfel 1967, 147ff.; Sanderson 2003–04, 422). MBh 13.104.12–13 tells us that those who purchase or sell *soma* go to the Raurava hell (see above n. 328 on p. 92). It is one of the eight ‘hot hells’ that develop out of the single Mahāniraya hell in Buddhist cosmology (Van Put 2007, 209f.).

338 The etymology (*nirukti*) refers to the \sqrt{ru} , ‘to roar,’ and the nominal root stem *ru-* and vowel stem *rava-*, meaning ‘sound/roar (of fear).’ Cf. Liṅgayasūrin’s commentary ad AK 1.11.1: *ruḥ duḥkhaṃ, tasya ravo ’treti rauravaḥ*; the *Parākhyatantra* 5.16cd refers to \sqrt{rud} (‘to weep’): *rudantaḥ prāṇīno yatra nikṣipyante sa rauravaḥ*.

339 Cf. *Śivadharmasaṃgraha* 4.51.

340 An alternative interpretation of SP 46.8b takes *surāpādharmadeśakāḥ* as referring to two categories of wicked men. Either as a case of double sandhi: *surā-pāḥ adharmadeśakāḥ*, or as a dvanda compound of *surāpa* and *adharmadeśakāḥ*: ‘drinkers of liquor and teachers of unlawful practices.’

341 SP 46.9cd *galakarttṛ* seems not to be attested elsewhere. It may have a figurative meaning (such as ‘bloodhound’); *kūṭamānin* must be someone who makes a living by measuring fraudulently (*kūṭamāna*; cf. MBh 3.186.46), i.e. a cheat. According to the *Śivadharmasaṃgraha* 4.75 a *kūṭamānopajīvin* goes to the Kūṭaśālmali hell. *karmaṇa* may be synonymous with *kārmaṇa*, ‘magic.’

342 For *parivitti* and *parivettṛ* see AK 7.55–56 (cf. MBh 12.35.4). According to MaS 3.172 both go to hell. Kane II, 546: ‘When a male got married before his elder brother or where a person married a younger girl before her elder sister was married, this act was called *parivedana* and was severely condemned as a serious encroachment on the rights of seniority and a sin.’

ground;³⁴³ one who has (social) intercourse with the son of a remarried woman,³⁴⁴ and one in whose house a paramour (of his wife) resides; all these go to the Raurava hell.

- 11 *śrutiphala*.³⁴⁵

47

Suśarman describes the hell named Mahāraurava. (☞ p. 289)

- 1 Suśarman describes the hell named Mahāraurava.³⁴⁶ Here are springs, ponds, dung glowing like gold, and streams brimming with fire; and there are many iron pillars, thorny trees and all sorts of Rākṣasas with sharp weapons. In this hell a man who has committed a great evil falls, deformed and crying incessantly.
- 3 After his skull is cracked by Rākṣasas, a man is roasted here in the blazing dung. Then, in order to cool down, he dives into a pond, in which his pain is doubled by caustic liquid. After he has emerged hastily, he climbs a tree or a pillar, where he is pierced by sharp thorns and iron needles. He then falls in a stream of fire, crying pitifully. Tortured in this way and tormented by thirst, he resorts to a spring to drink, but this too pours forth red-hot, molten iron. Stupified he dies. When his torture is completed, he is released from this fearful (hell), but is subsequently tortured terribly on the elevations.

343 This is another indication that these chapters on the hells come from another, non-Pāśupata background (see also below *ad* SP 49.21, n. 362 on p. 99). SP 9.8, SP 14.13, and SP_{Bh} 72.95 call Śiva *śmaśānarati*. Cf. HV App. 1 No. 31 l. 1085, VāP 1.24.137. Kauśika is initiated in the cremation ground of Ujjain (SP_S 167.126–28). See also above n. 334 on p. 93 and below n. 352 on p. 97.

344 Cf. MaS 3.155. *punarbhūṣita* is *paunarbhava*, son of a remarried woman (for the varieties see Kane II, 608ff.).

345 The metre of SP 46.11 is Viyoginī (Vaitāliya). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

346 The Mahāraurava belongs, together with the Raurava hell, with which it is often mentioned in one compound, to the oldest group of hells and is mentioned in nearly all sources in which hells are described or enumerated (MaS 4.88, AK 1.11.1, NiTS *Niśvāsamukha* 4.104, *Parākhyatantra* 5.16; *Śivadharmasaṅgraha* 4.88–97. Kirfel 1967, 149ff.; Sanderson 2003–04, 422). MBh 13 App. 1 No. 15 ll. 2699f. tells us that the suffering in this hell is twice as great as in the Raurava hell. Buddhist sources also group the Mahāraurava with the Raurava hell (Van Put 2007, 2009).

- 10 To this hell go: the regicide, the one who behaves disrespectfully towards the queen, the one who gives false hope, who spoils a holy place, a thief, a traitor, a pimp, and one who obstructs an offering to a brahmin, cow, or sacrificial fire; he who sells his wife or children, he who steals sacrificial implements or something belonging to yogins; the perpetrator of frauds and his mates, the (corrupt) brahmin and the (corrupt) administrator,³⁴⁷ and the brahmin who does not maintain the sacrificial fires but keeps a brown cow,³⁴⁸ the sanctimonious sacrificer and the one who does not give food in regular rituals; the one who carries off a prince and the one who plans a famine or harm against a country, woman or property, and the one who always seeks to inflame a country.
- 16 *śrutiphala*.³⁴⁹

48

Suśarman describes the hell named Tamas. (𑀓 p. 293)

- 1 Suśarman describes the hell named Tamas.³⁵⁰ When a man is falling into it, he is cut up by very cruel Rākṣasas with all sorts of weapons like swords etc., so that he senselessly, engulfed by darkness, arrives in that hell. His body broken and his figure paralysed, he undergoes terrible torture. That hell is called Tamas, because a man undergoes the most horrific torture there without respite, while he is engulfed by darkness (*tamas*). The fool undergoes there all tortures known, as a consequence of his own evil. When he has suffered the torture in requital for his deeds, he undergoes further torment on the elevations.

³⁴⁷ *coragrāha* (SP 47.13a) may be equivalent to *cauryagrāha*, someone who seizes through theft or fraud. *brāhmaṇādhikṛta* and *dharmādhikṛta* seem to refer to officials. Sircar 1966 (*Indian Epigraphical Glossary*) s.v. *dharmādhikārin* gives: ‘an officer in charge of civil and criminal justice.’

³⁴⁸ The idea seems to be that a brahmin is only entitled to have a cow, if he uses the milk for sacrificial purposes.

³⁴⁹ The metre of SP 47.16 is Viyoginī (Vaitālīya). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

³⁵⁰ The Tamas hell belongs to Kirfel’s ‘erste Gruppe’ (Kirfel 1967, 149). Manu knows only the Tāmīra hell (MaS 4.88). *Parākhyatantra* 5.12, 17 describes the Tamas hell. The NiTS *Niśvāsamukha* 4.104 (f. 17v6–18r1) knows the hells named Śīta-tamas and Andhatamas. The Angkor Vat inscription seems to read Śīta and Sāndratamas (Sanderson 2003–04, 422 n. 269f.); cf. *Parākhyatantra* 5.15: Andhātāmasa.

- 8 A brahmin killer, an abortionist, a brahmin who drinks liquor, the wretch who prevents thirsty cattle from drinking and the blind one who, when an appeal is made to him, does not give an emaciated brahmin (his share),³⁵¹ or the one who turns down the needy; the one who destroys the sciences, the man—as said in the (orthodox) tradition (*smṛta*)—who kills a cow, or follows the false doctrine of Kapila,³⁵² or who abuses the Vedic, lawful and material order, as well as the bad atheists (Nāstika)—these (all) go to that (hell).
- 11 *śrutiphala*.³⁵³

49

Suśarman describes the hell named Tamastamatara followed by a listing of evil doers who have to go through all hells. (𑀓𑀲 p. 296)

- 1 Suśarman describes the hell named Tamastamatara (‘darker than dark’), where light does not exist. When a vicious man falls into it, he is bereft of his senses by Rākṣasas, and therefore that (hell) is also called ‘dark’ (*tamas*).³⁵⁴ That fool is burnt by fire. When he has died and is quickly

351 Cf. MBh 13.25.5.

352 As is pointed out above (p. 21) and by Yokochi in her *Introduction in Skandapurāṇa* Vol. III, 67ff., our text regularly uses *taddhita* formation without *vrddhi* of the first syllable. The manuscript evidence of SP 48.10a strongly suggests that *kapilaś* here is a case in point. The followers of Kapila, the Kāpilas, are those who adhere to the Sāṃkhya system (see e.g. MBh 12.211.9–11). This is another instance of historicity that seems specific to these chapters on the hells (see above n. 334 on p. 93). Moreover, although the Pāśupatas look down on the Sāṃkhyas as inferior, they usually do not condemn them, since their philosophy is partly acknowledged (see Hara 1973 in: Hara 2002, 17–31). SP_{Bh} 172.59–66 tells that the Daitya Prahlāda turns to Āsuri, the pupil of Kapila, and thus becomes the Sāṃkhya *ācārya* Pañcaśikha, who, thanks to the Sāṃkhyasiddhānta, transcends the threefold suffering and reaches *brahman* (cf. SP_{Bh} 175.30–34). The declaration of the Sāṃkhya as a false doctrine here seems to be one more indication that these hell chapters have a non-Pāśupata background (see above n. 343 on p. 95).

353 The metre of SP 48.11 is Viyoginī (Vaitāliya). For this metre see the *Introduction* (p. 12).

354 The Tamastamatara hell is not known from other sources. The *nirukti* given is not that of *tamastamatara*, but of *tamas*. The Tamastamatara hell, however, is listed as a separate (13th) hell in SP 37.8 (cf. SP 50.33, where a Tamas hell is distinguished from an earlier Tamas hell in SP 50.30a). As in the case of the Padma and the Mahāpadma, and the Raurava and Mahāraurava, the Tamas and Tamastamatara hells are to be considered as a pair. These three pairs are added

restored to life, being bereft of his eyesight and senses, he is cleft and cut into pieces by Rākṣasas. Tormented like this he resorts to another place, but there he is captured again by those (Rākṣasas) and slaughtered like cattle. Then he is thrown into pits, where he drowns in fiery dung and loses consciousness; groaning,³⁵⁵ he resuscitates. After having thus experienced many pains, he reaches the end of (this) hell and is thrown upon the elevations.

- 7 The abortionist, the servant who desires the kingdom (thinking) that the incumbent king is undeserving and wants to kill him; the one who, while not being a learned master, acts like one, the one who acts destructively in respect of the sciences, spells, herbs, along with the remedies for diseases, or whoever praises the Dānavas; the teacher who does not give instruction because of enmity—such a man goes to that terrible dark hell.³⁵⁶
- 10 After having got hold of an ungrateful person (*kṛtaghna*), all those Narakas and servants of Yama bow to Yama and say: ‘O Lord, we are unable to annihilate this evil; design another means.’ Yama asks the foremost of the seers how there could be a requital for the evil deed of the wicked, ungrateful one, in view of the dreadfulness thereof. Then the clairvoyant³⁵⁷ seers tell Yama that requital of the brahmin killer, liquor drinker, thief, and breaker of vows is ordained by holy men, but for the ungrateful one there is no requital.
- 16 Then this son of the sun (Mārtaṇḍatanaya)³⁵⁸ orders the Narakas: ‘All of you (together) should cleanse this man; there is not a single destination for him.’ Thereupon the Narakas torture this evildoer in all hells in succession, most gruesomely.³⁵⁹
- 18 The person who withholds the *piṇḍa* offerings from the husband or from the ancestors,³⁶⁰ and the one who gains (magic) knowledge from (a brah-

to the seven hells that open the series given in SP 37.5–8. The idea of seven hells conforms to the concept of the Cosmic Egg with its seven *lokas*, *pātālas*, etc. The three additional pairs of hells seem to be an accretion or afterthought.

355 SP 49.5d *niṣkūjan* ($\sqrt{kūj}$) in the meaning of ‘groaning’ on the battlefield in Rām. 6.22.28.

356 Here ends the description of the last of the thirteen hells, the Tamastamataṛa. The rest of this chapter deals with the hells in general and the ungrateful ones, who go to all of them.

357 For *dīrghheṇa cakṣuṣā* in SP 49.14b see Rām. 3.31.9.

358 Mārtaṇḍa, the Sun, is not as such named again in the *Skandapurāṇa*, nor is Yama again called his son.

359 In the following specification of the ungrateful ones (SP 49.18–21) we may recognize, broadly speaking, those who do not redeem the three debts, viz., to the ancestors (SP 49.18ab), the sages (SP 49.18cd) and the gods (SP 49.21ab) (cf. Kane II, 560f.), to which the debt to society as a whole (SP 49.19–20) may be added.

360 Cf. BrP 215.128cd–129ab.

min) but does not provide (him) with a sacrificial fee; a man who, though having been nurtured by them, does not attend on his kinsmen or ruins them, who speaks ill of a benefaction or does not fulfil a wish (of the benefactor), who does not remember a benefaction, and one who violates the social conditions; the one who does not sustain (his) bearers, dependants, benefactors, devoted servants, and those who are doing services (for him), who is witty at his wife's and workmen's expense, and the one who says: 'No gift, no offering whatsoever to him'³⁶¹—all of them Manu and the seers call 'ungrateful.'³⁶² The ungrateful person, the rogue, the atheist (Nāstika) whose doubts are not cut through, all go to these (hells) that have been described.

- 23 The generator, the preceptor, the one who bestows knowledge, the one who rescues from danger and the one who gives food, these are traditionally known as 'the five fathers';³⁶³ he who slanders them, is indignant to them, who harms or forsakes them; the one who injures a friend or spreads his defects, he who is not kind to one who has rendered a service—all these evil men devoted to sin arrive at the hells due to their evil deeds. All those that have been described go to the great hells; the other sinners go to the elevations only.

28 *śrutiphala*.

361 SP 49.21b *amuṣmin*, an anonymous. *hutaṃ* (√*hu*, 'to pour an oblation (into the fire)') suggests that a deity is meant.

362 This seems to be a reference to the legendary author of the (Mānava) Sūtra literature belonging to the Maitrāyaṇīya branch of the *Black Yajurveda* and the Dharma literature (the *Manusmṛti*), viz., Manu Svāyambhuva (cf. MBh 1.111.31). It is exceptional that authority is given to an alleged source that is outside the Śaiva or Puranic domain. It may again indicate that these chapters on hells do not come from the Pāśupata environment of the composers of the *Skandapurāṇa*, but stem from an orthodox Smārta milieu (cf. above n. 343 on p. 95). In the *Manusmṛti* the ungrateful person is ranked among the great sinners (MaS 4.214, MaS 8.89, MaS 11.191), but he or his punishment is not further specified, as our text suggests.

363 For SP 49.23 see Sternbach's *Cāṇakya-nīti-text-tradition* (Hosiarpur 1963–70), Vol. II.2, No. 381: *janitā copanētā ca yas tu vidyāṃ prayacchati | annadātā bhayatrātā pañcaite pitarāḥ smṛtāḥ* || Cf. Vallabha *ad Raghuvamśa* 1.24: *yata uktam | annadātā bhayatrātetyādi*, discussed by Goodall and Isaacson 2003, 272. A similar verse in MBh 13 App.1 No. 15 ll. 3032f.: *jyeṣṭho bhrātā narendras ca mātulaḥ śvaśuras tathā | bhayatrātā ca bhartā ca guravas te prakīrtitāḥ* ||. The conjunction of *annada* and *bhayatrāt* is also found in MBh 5 App. 1 No. 4 ll. 15–16.

50

Suśarman describes the series of rebirths of those who are released from the hells. (ॐ p.302)

- 1 Suśarman continues. He will tell about the wandering through the cycle of rebirth of those who have escaped from Naraka. Those wretches who were in the first hell, they will be born as worms, due to what remains of their *karman*. After a hundred thousand (births) as worms, they become monkeys and then hyenas. When, after having repeatedly been reborn there, they are eventually born as cows and stay at that station for a hundred births; then they become human beings of vile births. If they do not commit an offence again, they attain to an auspicious social status (*jāti*) and will not relapse into awful rebirths.
- 6 Those who are released from the second (hell) are born again as maggots during six hundred thousand (births). Then, after a million births, they are born as fishes for the same period. Then they become tigers, bears and cows. Next they are born as human beings, but vile ones on account of their *karman*.
- 9 Those who are released from the third (hell) are freed from that (bad) *karman*, but enveloped by the remainder (of it), they are born again as maggots in six hundred thousand births and then, after again another million (births), they become birds for the same period, before they become lions, snakes, cows and human beings. From the fourth (hell) they all become maggots in eight hundred thousand (births), and then again for another one million and six hundred thousand births. Then they become wild animals. After wild animals they become donkeys, then goats, gayals, cows, after which they finally reach the station of human beings. From the fifth (hell) they all become maggots in a hundred thousand (births), then elephants, camels, horses, cows and (finally) human beings. Freed from the sixth (hell), they become first maggots in two hundred thousand (births), and then a louse, a fish, and a pig; after having been a buffalo, from the cattle station one becomes a human being. When human, one is born vile and depraved.
- 18 Released from the seventh (hell) one first becomes a maggot during three hundred thousand (births) and then, after having reached the station of trees for a similar period, one becomes a creeper, a bush, after which one is born as an elephant; after having been a cow, one becomes a human being. From the eighth (hell) one becomes a maggot in four hundred thousand (births); then, after having been born as a herb, plant and grass, and having been a cow, one is born as a vile man. Released from the ninth

(hell), one is born as a maggot in five hundred thousand (rebirths), then as a bird, a fish, reptile, dog, (all) for the same period; then one becomes a Kiṃnara,³⁶⁴ from Kiṃnara a cow, and thereafter a human being. Released from the tenth (hell) one becomes a maggot in six hundred thousand (births) and then one becomes a monkey; from monkey a wild cock, a crow, a pheasant, a tree-splitter (?),³⁶⁵ cat, ant, cow—each for the same long period—and then a human being.

- 28 Released from the Mahāraurava hell, there are first seven hundred thousand births as a maggot, then one attains a birth as a fish; then dog, ass, *bhaināśin*,³⁶⁶ parrot, cow, before one becomes a hermaphrodite. Released from the Tamas hell one will go through eight hundred thousand births as a worm in excrement; then one is born as a dog, and a cakravāka bird, again and again; after having become a frog, one is reborn as a bird or wild animal; and then one is born as a Kiṃnara, leopard, śarabha, cow, and finally one attains the status of a human being. Released from the Tamas hell,³⁶⁷ one is born as a maggot in nine hundred thousand births. Then one becomes a crow, a bird of prey, a vulture and an owl. Then again one becomes a tree, a shrub, a deer, a cow, and human being. Having been born in that womb and died (there?) a hundred thousand times, one is reborn as a depraved and reviled man.³⁶⁸
- 37 When one is born here (on earth) after having been in all these hells, then one will pass through the entire cycle of rebirth. When he attains to the status of a human being in the course of time, he will again and again be born in a vile position. Due to his own *karman*, this bad fellow will be born as a being who is unwanted, miserable, depraved and misshapen.³⁶⁹

364 In view of its position between dog and cow, we should think here of a Kiṃnara as a being that is half horse, half human. Vallabhadeva *ad Kumārasambhava* 1.11 identifies the *aśvamukhyas* (in 11d) as Kiṃnarīs. Of Kiṃnarīs he says that they are of two types: *kiṃnarānāṃ hi dve rūpe: kecid aśvamukhāḥ puruṣaśarīrāḥ kecid manuṣyamukhā aśvaśarīrā iti* |.

365 SP 50.27a *vṛkṣadāraka* literally means a ‘tree-splitter.’ Probably a woodpecker is meant, synonymous with *vṛkṣakuṭṭaka* (Dave 1985, 119ff.).

366 SP 50.29b *bhaināśin* meaning unclear, probably a kind of parakeet. Suś *Sūtrasthāna* 46.67–71 lists the species belonging to the *pratuda* group of animals/birds. In the list *bhedāśin* is mentioned immediately before *śuka* (parrot). Meulenbeld 1999–2002, Vol. Ib, 343 n. 554: ‘The same as the *putraśuka* according to Ḍalhaṇa, but some regard it as the *bhekāśin*. P. Rāy et al. (1980): *Palaornis torquatus*, the small parakeet. [...] K.N. Dave (1985: 144) regards *bhedāśin* and *putraśuka* as names for the Indian loriquet.’

367 The Tamastamatara hell may be meant; see above n. 354 on p. 97.

368 The meaning of SP 50.35d–36 is not completely clear. It is possible to interpret *tatra garbhe sa vai mṛtaḥ* as referring to stillborn children.

369 Hereafter S₁ inserts two verses (10 pādas) (accepted in Bhaṭṭarāi’s edition), in which the rebirth is mentioned of people who are hostile towards the brahminical values.

Suśarman concludes the exposition to his son of the true nature of the Narakas, their succession, interruption, and respective conditions.

41 *śrutiphala*.³⁷⁰

51

Sukeśa thinks of Rudra as the only possible saviour of those beings who live in hell. He goes to the ocean to practise the *japa* of ‘*rudras*.’ Worried by the heating up of the world, Brahmā and the gods ask Śiva to grant Sukeśa his wishes. Śiva does so and all inhabitants of hell are saved. Śiva returns to Mount Mandara. (ॐ p. 309)

- 1 Sanatkumāra relates that Sukeśa becomes very sad, when he reflects on that destination (of hell) for (all those) people as told by his father. When he, thus engulfed by anxiety, is not able to devise a means of liberating them and remains silent, the ancestors speak to him as follows. ‘Why are you so concerned, while the Lord is present? This is not your fate.’ Sukeśa answers that he is pondering upon a means of liberating those people from the pain that is caused by their *karman*. The ancestors answer that there is no liberation for them but through ‘destruction’ of the *karman* committed here on earth by oneself, that the ‘destruction’ is (only) through ‘consumption,’ and that for them ‘consumption’ is inevitably ordained (to take place) in hell. Those hells cannot be overcome without the destruction of *karman*. A wise man does not embark upon matters that cannot be done, just like crossing the ocean leads toward death.³⁷¹
- 9 Full of love, (Sukeśa) answers his ancestors: ‘You should not underestimate me, (your) son. What power do I have to rescue those people by way of force, O “sons”? I shall save them with the help of Mahādeva’s grace! All those desperate people who stay in hell shall be brought to safety in the same way as you have been saved.’
- 12 Having thus addressed them, the Gaṇanāyaka enters the ocean and, standing in its waters, he begins the *japa* of ‘*rudras*,’ pure at heart, immovable and well concentrated.³⁷² Due to the *tapas* practised by him, the entire universe is heated up. The gods ask Brahmā how it is possible that they

370 The metre of SP 50.43 is a Vamśastha (Jagatī).

371 Crossing an ocean cannot be done without putting oneself at great risk. For the orthodox abhorrence of seafaring see Arp 2000.

372 See *ad* SP 35.16.

become heated involuntarily. Whose prowess and yoga is it; who is practising such a terrible *tapas*? He (i.e. Brahmā) should make him realize his intention before he (actually) burns and boils with rage. Brahmā answers that they need not worry, since it is not an unauthorized person, but this Gaṇanāyaka of Rudra who has entered the ocean to practise the *japa* of ‘*rudras*.’ He has no bad intentions regarding the world, but he wants to lift the inhabitants out of hell. If you please, we shall go to Rudra and make an appeal so that He fulfils his wish.

- 21 They consent, and all the gods together with Brahmā go to Mount Mandara. Introduced by Nandin, they see Deva, praise him, and say the following: ‘Your Gaṇanāyaka, Sukeśa, practises *tapas* out of pity with the living beings; please fulfil his wishes.’ Devadeva, having heard their request, goes to Sukeśa together with Brahmā and the rest. The ocean and all the sages welcome Śaṃkara and bow to him. Devadeva friendly addresses that foremost of the Gaṇapas: ‘Stand up, Sukeśa, and ask what you wish; I will grant it; I consider you equal to Nandin!’ Sukeśa stands up and makes his wish: ‘My mind is haunted by those people staying in hell. Please make that they all are released, O Jagatpati. Today I would like to plead for their deliverance.’
- 31 Deva grants his wish and says: ‘The people staying in hell will be released. Thanks to your devotion and compassion you are dear to me. Stay determined and powerful!’ Thereupon all the inhabitants of hell board celestial vehicles, go to Devadeva and Sukeśa, and bow to them. Deva says to Sukeśa that everyone who saves people from whatever disaster gains immeasurable merit and will not return to the cycle of rebirth. One who continuously wishes mentally to liberate people from pain, he too is released from all suffering. And one who, having obtained merit for himself, shares it with (other) people for the sake of happiness, he will also be freed from all suffering. With his yoga and power, he (i.e. Sukeśa) is so much intent upon saving people. Is there one equal to him on earth? Sukeśa answers that it is all due to His grace. He does not wish to do anything else. He is His servant and slave; no wonder that he is such.
- 40 Sanatkumāra concludes by saying that Deva allows leave to the Gaṇanāyaka and goes to Mandara surrounded by all immortals. And the gods, when they look at the inhabitants of hell in their vehicles and see that the suffering of the world has been abated, return to where they came from.
- 42 *śrutiphala*.³⁷³

373 The metre of SP 51.43 is a Śārdūlavikrīḍita.

52

Sanatkumāra specifies the men who will not go to hell, even if they are engaged in evil. These are those who stick to the *dharmā* and have a ‘good son’ (*satputra*). Women may avoid hell by being wholly devoted to their husbands and by considering them their god. End of the Naraka Cycle.

The story of Kāṣṭhakūṭa, son of Bhūmanyu. Despite the latter’s old age, but thanks to his propitiation of Śiva through severe asceticism, his wife Yaśā bears a son named Kāṣṭhakūṭa. The dialogue between Kāṣṭhakūṭa and his parents about his study elsewhere. When Kāṣṭhakūṭa returns, his father has died and his mother dies of grief soon thereafter. Kāṣṭhakūṭa practises asceticism to restore them to life. Śiva denies this possibility, but he grants that he and his parents become Gaṇapas residing on Mount Śveta. (𑀓𑀲 p.317)

- 1 Vyāsa asks who are the beings that do not go to Naraka; those of good conduct, though they are engaged in evil? And what is the best rebirth for women, obtained by which behaviour?
- 3 Sanatkumāra answers that he will specify which men will not go to Naraka, although they are engaged in evil. Neither the one who builds a fire altar will go to hell, nor the one who has a good son (*satputra*),³⁷⁴ who keeps the cow observance,³⁷⁵ who offers an Aśvamedha, who gives a thousand cows, who studies the Veda, who mutters (*japa*) ‘Rudra,’ nor the man who saves a brahmin from deadly danger, and, committed to the law (*dharmā*), serves him appropriately, (also) when he is ill, miserable or disabled. Neither will he go there, who takes care of a cow that has collapsed. And the devotee who worships Maheśa with great zeal will not go there either.³⁷⁶
- 9 Brahmins who abide by their *dharmā*, follow the Vedic lore and are engaged in their six duties,³⁷⁷ they will not (go to hell). The twice-borns

374 SP_{Bh} 158.10 seems to express a slightly different view: *pitṛṃs tathāśubhair ghorair veṣṭitān rākṣasārditān | satputras trāyate devi netaraḥ pāpaniścayaḥ || 10 ||*. This makes the ‘good son’ the only rescue for ancestors who are caught up in evil. The added qualification, ‘not one who is intent on evil’ implies that the *Skandapurāṇa* takes *satputra* to mean chiefly ‘a virtuous son.’ In the Dharmasāstra literature this quality is seen as being directly related to the sort of wedlock in which the son is born: a *satputra* is a son from an approved marriage, an *asatputra* from a marriage considered less favourable, such as sons from a Brahmin father and Śūdra mother (MaS 9.154, MaS 3.37–42; cf. Kane II, 524).

375 For the ancient ascetic practice of imitating the behaviour of a cow, the *govrata*, see Acharya 2013.

376 All MSS apart from S₁ contain what might be an inserted marginal gloss, specifying that for others there is the cycle of rebirth. We feel that the reference to *saṃsāra* is spurious in this context.

377 The six duties of a Brahmin are: *adhyāpanam adhyayanaṃ yajanaṃ yājanaṃ tathā | dānaṃ pratigrahaṃ caiva brāhmaṇānām akalpayat ||*: Teaching, studying, sacrificing, performing sacrifices (for others), giving and accepting (gifts) (MaS

who are devoted to the Lord (Īśa), and those who are dedicated to asceticism, purity, have compassion, keep their observances, and are indifferent to property, as well as the kṣatriyas who are committed to protecting their subjects and die within battle, they (all) do not go to Naraka. Vaiśyas engaged in business, who stick to proper conduct,³⁷⁸ worship the gods and brahmins, they will not see hell but go to heaven. Śūdras who are free of arrogance and who venerate the upper three classes (*varṇa*), the brahmins in particular, they will not see a hell but will have a good rebirth. And in all four classes there are men who are dedicated to Śiva, performing rituals in veneration of Śarva—they will not go to hell, but reach the highest station.

- 15 Those who build a temple and worship Devadeva and other (gods), they will save their ancestors from Naraka, and likewise do those who sink lotus ponds and plant trees. And those who always help twice-borns and others who are suffering, they will not go there either. Those who are without anger, who venerate gods and brahmins and always offer gifts, they will not fall down. Those who are committed to their own *dharma*, who love the truth and avoid evil undertakings, they do not see Naraka. The one who worships liṅgas is free of all that (scil. hell), and he who meditates, or the holy man who mutters (*japa*), and the yogin, even if they commit all sorts of evil, they will not be tainted.³⁷⁹
- 21 For women her husband is the highest god; all those who consider the *dharma* do not see it otherwise. A woman who has left her husband does not reap any fruit, whatever she gives or offers, either in words, or in her mind or in deeds. A woman who is obedient to her husband in these three ways and who, even if he has died, does not think of another man, and who transfers whatever merit she earns to her husband, that woman will not go to any Naraka and she will not return to the dreadful circle of rebirth. But for the other (women) there is no doubt regarding Naraka.³⁸⁰
- 26 Sanatkumāra continues. Having blessed Sukeśa in this way, (Deva) goes to the Kāṣṭhakūṭāśrama to bless that ascetic Kāṣṭhakūṭa.³⁸¹ Vyāsa wants to hear more of the asceticism of this brahmin, how long it took before he received a boon from Maheśvara, and who he is.³⁸² Sanatkumāra answers.

1.88).

378 Cf. SP_{Bh} 126.39 where all sons of Sagara who have abandoned proper conduct are burnt (*nyāyadharmabahiskṛta*).

379 Cf. PS 5.20: *siddhayogī na lipyate karmaṇā pātakena vā*.

380 Here ends the Naraka Cycle.

381 The transition to a new subject is abrupt and the transmission of the text is problematic. SP 52.26 lacks an explicit subject. S₁ seems to remedy the problem through two additional pādas (one illegible).

382 The following story of Kāṣṭhakūṭa is not known from other sources. Kāṣṭhakūṭa as a Gaṇapa is known to MBh 2 App. 1 No. 3 l. 21 and LiP 1.103.27.

- 29 There was a brahmin named Kṛṣṇa in the lineage of Gautama. His son was Bhūmanyu, who was married to Yaśā, belonging to the Atri lineage.³⁸³ When he does not get a son and reaches old age, he sadly says to his wife: through a son men strive to attain to (higher) worlds and to become without obligation; afflicted by old age, I have no son. With my permission you should go to another man of the same *gotra* (i.e. a Gautama) for the sake of a son; I ask you this in all humility.³⁸⁴
- 33 Yaśā answers that she cannot accept what he says. A woman like her cannot consider such a thing. Born in the lineage of Atri, she has come to the Gautama lineage. How could she possibly do this? Through asceticism one pursues wealth, happy ways of living, sons, a lineage and (higher) worlds; he should practise *tapas*! By *tapas* Śakti begot Parāśara,³⁸⁵ Cya-vana begot Aurva,³⁸⁶ Vasiṣṭha begot Indrapramati by Kapiñjalī,³⁸⁷ and Śilāda begot his son Nandin.³⁸⁸ Like them he should practise *tapas*; he will get a perfect son. When he saw her in the past, Brahmā's own son Atri told her that she would become the mother of a good son (*satputra*).³⁸⁹ That shall not prove wrong! Provided with all the *tapas* in him and that which has accumulated in her thanks to him, he should worship Rudra.

383 There might be an intended ambiguity here. In addition to the primary meaning, 'descendant of Atri' (cf. SP 52.34), an *ātreyī* is a woman immediately after her menses, which are usually considered to last three days. After the third day a bath is prescribed and she becomes free from the various restrictions during the menses. It is believed that she may easily conceive in that period (see Jamison 1991, 213–23).

384 The type of wedlock proposed is that of the levirate (*niyoga*); see MaS 9.59–63, Kane II, 599–607.

385 See SP 16.14.

386 MBh 1.60.43–45.

387 Indrapramati is mentioned in SP_{Bh} 128.20 as one of the *ṛṣis*. The birth of Indrapramati is given in an enigmatic passage in LiP 1.63.89–90: *ata ūrdhvaṃ nibodhadhvam indrapramitisambhavam | vasiṣṭhasya kapiñjalyo ghṛtācyām udapadyata || trimūrtir yaḥ samākhyāta indrapramitir ucyate | pṛthoḥ sutāyāṃ saṃbhūto bhadras tasyā-bhavad vasuḥ ||*. The commentary by Gaṇeśa Nātu explains that Kapiñjalya is the son of Vasiṣṭha and the Apsaras Ghṛtācī and is silent on LiP 1.63.90. However, we may read *kapiñjalyā* instead of *kapiñjalyo* (LiP 1.63.89c), which could mean that Ghṛtācī was the surrogate mother of Indrapramiti while his actual parents were Vasiṣṭha and Kapiñjalī, on account of which he is also called *trimūrti*, born from three parents (?).

388 See SP 20.22–33.

389 The fact that she has been promised a *satputra* (SP 52.40) adds to her argument above, to the effect that a woman of her standing cannot accept a son born in levirate wedlock (*niyoga*), since this is frowned upon by the orthodox, to which she reckons her family (see e.g. MaS 9.64–68, Kane II, 602). Such a son may therefore not be considered a *satputra*, i.e. not as Bhūmanyu's son (see above n.374 on p.104). This view is expressed in MaS 9.181: *ya ete 'bhīhitāḥ putrāḥ saṅgād anyabījajāḥ | yasya te bījato jātās tasya te netarasya tu ||* (cf. Kane II, 605).

- 41 Being thus addressed he is ashamed. He consents and goes to Rudra for refuge. He hastens toward the Narmadā and, aiming at Him, he settles on its bank, living by air alone for years. By that, however, he does not reach his aim. He becomes very unhappy and restricts his breathing (*prāṇāyāma*) for one year.³⁹⁰ Thereupon Deva speaks to him. ‘Why are you exhausting yourself? There will be no son for you. This exercise is counterproductive; you will not have a son.’ Thus addressed he becomes depressed and loses hope for the birth of a son. He thinks of suicide and he does not want to go home.
- 46 Tormented as he is, he prepares a pyre (*kāṣṭhakūṭa*), lights a fire and under loud cries is about to burn himself. When Rudra notices his most arduous resolve, he says to him while remaining invisible: ‘Son, son! Go, you will have a son, don’t act overhastily. That son will be called Kāṣṭhakūṭa.’ Happy, the great ascetic goes to his wife and begets a son, the great sage Kāṣṭhakūṭa. When the latter reaches the age of discretion, he thinks that his father is too old to teach him and for that reason he wants to go elsewhere for Veda study.
- 51 He goes to his father and mother, bows and tells them: ‘I am born as your son for the sake of the Dharma, not out of passion. I have been wanted by you as a son, because you considered that, as such, I would save you as well as the grandfathers, that the lineage would not be interrupted, that you both would reach heaven due to “a good son” (*suputra*), and (finally) that you would be free of debt regarding the ancestors.³⁹¹ Since I am not initiated into the revealed and traditional lore (*śruti & smṛti*) and not proficient in matters of the Dharma, I would, in my ignorance, act in such a way that the ancestors will be unhappy and you will sink into hell and live there for a long time like a sinner. Because of age and also because of your paternal love you are not able to educate me properly. And mother here too, always thinking ‘he is our only son,’ stands in the way of a strict teaching by you. The thought occurs to me that I must go to another teacher, who is always austere and without tenderness, but competent, yet I shall not make a resolve to that effect, because I realise that there would be no-one to serve you. And this should also not remain unsaid: I consider you two my supreme authority regarding whatever, good or bad.’
- 60 Thus addressed the parents embrace him, their eyes full of tears. Bhūmanyu says that obedience of a noble son to the fathers is of two kinds: a son’s physical obedience belonging to the terrestrial world, and the spiritual (*dharmada*) one, which pertains to yonder world and by which the

390 Cf. SP 52.103.

391 The Sanskrit word *pitṛ* is used for both ‘father’ and ‘ancestor,’ an ambiguity that connects the subject of the Kāṣṭhakūṭa myth with the overall theme of the Naraka Cycle which is concerned with the ancestors.

fathers pass over and reach forever their desired station (i.e. the world of the ancestors). They wish the spiritual (duties) performed rather than the terrestrial ones. Therefore he should perform the rituals that pertain to yonder world. He should go and study the *śruti* and *smṛti*.

- 64 His mother tells him to do as his father says, so that Bhava may be gracious toward him. After a grievous pregnancy he was obtained at great pains in order to accomplish all that is needed. He was obtained thanks to Mahādeva, after his father too had gone through terrible *tapas* and had given up breathing. He should behave appropriately and act in such a way that both may still be alive when they meet again and be pleased with him.
- 68 Sanatkumāra continues. After he has (thus) received permission to leave from both parents, he makes a reverential circumambulation and departs. Discharged by both of them, he goes to Cyavana, just as the oblation comes to Varuṇa, when sent up by the *Ṛc* and the *Yajus* (Vedas). After having studied under him to the latter's satisfaction, he is given the final blessing (*saphala*), just as the one who is dedicated to the Veda (is rewarded) by the gods, when they have obtained their due.
- 71 Then, after his son has left, the father dies. After completing his study, Kāṣṭhakūṭa returns and sees his mother, distressed, like (royal) fortune (Śrī) without instruction. When Kāṣṭhakūṭa sees her crying and engulfed by sorrow, he speaks to her, like Jayanta to Paulomī after Śakra had vanished:³⁹² 'I performed a water offering (to the deceased) when I learnt about the (sad news). Don't drown your mind in sorrow, this is the eternal law, for gods, seers and yogins, how much more for mortals, O mother; don't cry. I am the self (*ātman*) brought forth by that self (*ātman*) of him, by his very own power (*tejas*).³⁹³ Look at me, one who has accomplished his duties, like Gāyatrī at her own son. I have studied thoroughly the Vedas and their auxiliaries (Aṅgas and Upāṅgas), the appended works (Upaveda) and those that concern the self. Whatever a man can learn, all that has been learnt, what is to be heard has been heard, and homage has been done to yogins. This perfection should cheer you up; cherish me as Gāyatrī does the sacrifice!'

392 This might refer to the battle between the gods led by Indra and his son Jayanta with the Rākṣasas, led by the son of Rāvaṇa, Rāvaṇi (Indrajit), as told in Rām. 7.28–29. Jayanta is rescued from the battlefield by his maternal grandfather Puloman (Rām. 7.28.18) and Indra is captured by Rāvaṇi (Rām. 7.29.28–29). The particular dialogue between Jayanta and his mother that may be referred to here is not known, but the simile 'like Jayanta to Paulomī' (cf. MBh 1.106.4, MBh 1.213.58, MBh 1 App. 1 No. 48 l. 42) may be a variant of what Hopkins (1915, 141) calls 'a stereotyped phrase,' viz. 'like Indra with Paulomī' (MBh 10.11.24, MBh 3.154.61 786* l. 8, Rām. 7.12.6).

393 See SP 36.18.

- 80 Sanatkumāra continues that his mother Yaśā, her pain increased by hearing these words, speaks weepingly to her son: ‘This is not what I am sad about. That he has died is accepted. All mortals are ordained to die. And he was an accomplished man, steeped in asceticism. There is nothing that we should grieve at in regard to him. My son, I weep for myself, because I have been left behind. I have not followed him in death, since I was longing for your arrival. For women the presence of wealth, food, kinsmen, sons and relatives is not what the presence of a husband is: if a husband is there, then everything is; without husband, there is nothing, for everything is painful to women whose husband is no more. Moreover, it causes me pain that I cannot welcome you together with him today, like Śrī welcomes happiness together with Viṣṇu. He often said to me: “When Kāṣṭhakūṭa shall come back as a learned man, then I will choose a lovely bride for him: the virtuous daughter of Kāśyapa Udala; she will be devoted to Kāṣṭhakūṭa. Once I shall see my son with a jewel of a wife, I shall hand over the sacrificial fires. Once I have the pleasure of being saluted (*pādagrahaṇa*) by the wife of my son, I shall bestow blessings, in words and in my heart.” It was not to be, not for him as a father with dreams, who loved his son. This is what torments me, O son. I have earlier said to you in his presence, when you were about to go: “May we both still be alive when we see you again.”³⁹⁴ It was not to happen. Since it is not broken, my heart must be hard like a diamond today, O son, I who am not a good wife (*a-satī*), as I see you here, O son, while he is no longer there.’
- 94 Thereupon she falls to the ground, bewailing the loss of her husband like an osprey. Kāṣṭhakūṭa sees that she has died, performs the cremation ceremony, and mourns. ‘Ah father of mine, to me who am confused and no (longer) know the *dharma*, you and your wife do no more speak; where have you gone? Surely you have told me to go and study; so I have studied and come back today, but why do you not speak to me? Surely you have got me as your son due to your *tapas*, great concentration, and thanks to Devadeva Rudra; why do you not speak? Ah father, what have I done wrong, that you and mother are no longer there to welcome me. Ah, you have died because of me alone, a bad son; this I find unlawful, that no-one kills me who has killed a father!’
- 101 Mourning in this way and heartened by many seers, the great ascetic pours out a (funerary) libation and makes this vow, which is difficult to observe: ‘From today on I shall no longer breathe and the breaths in my body will circulate no longer. I shall stand on one leg, with raised arms, unblinking, petrified like a piece of wood (*kāṣṭha*). My vow will last till I shall see

394 SP 52.67.

Rudra and my father and his wife.’

- 106 Sanatkumāra continues. There the great ascetic stands, meditating on Maheśvara, while being watched by those seers. On the eighth day Śaṅkara himself, pleased with his trust in God and by his devotion to his father, speaks: ‘Kāṣṭhakūṭa, I shall give you divine sight. See me without fear, me who is invisible even for yogins. Tell me, O son, which wish you have, I shall give it to you. Think of it and put it forward.’ Thereupon he sees Deveśa. He falls at His feet and speaks loud and clear: ‘I wish that both, my father and mother, who have died, may live.’ Deva answers that his parents have fallen into hell and that they cannot be restored to life.³⁹⁵ He should ask something else. Kāṣṭhakūṭa says: ‘I have no other wish. This (vow) has been undertaken for the sake of the father. Put it forth, obeisance to you.’
- 114 Deva declares that, once the body of someone who died has been cremated, it is not possible to unite that with life again. Neither of his parents any longer has a body. With regard to the body, just as his father (conferred one) on him, so should he do.³⁹⁶ He should confer (on him) his body, then both shall live. Kāṣṭhakūṭa answers that nothing is impossible for Him to do, if He wants to do it. Moreover, one can see the polar star appear without a body. Without his parents, he feels no attachment to his body. Therefore He may take it, if He pleases. This body (*aṅga*) of his has risen from his (father’s) body (*aṅga*); therefore Deveśa should confer it (on his father), since for him it is useless.
- 119 Sanatkumāra continues. The Lord laughs and kindly answers the excellent seer, since he wishes to do him good: ‘You have passed this test. I am truly satisfied with your devotion to your father. Listen to me. You will be my Gaṇapa named Kāṣṭhakūṭa, immortal, without becoming older, furnished with sovereignty and yogic powers, and you shall live in a celestial palace (*vimāna*) that can move at will, made by myself. All these seers of this hermitage will likewise become Gaṇeśvaras and attend upon you. And your father Bhūmanyu and his wife will become your companions and be like you. And I shall give you the divine Śveta Mountain to reside on,³⁹⁷ which can move at will and is full of palaces.’

395 This may come as a surprise, since it seemed such a virtuous and pious elderly couple, but to understand it we should keep in mind that this chapter, like the preceding ones, is concerned with *pitṛ* (father/ancestor), and, as a corollary, it continues the theme of hell. Like Sukeśa, Kāṣṭhakūṭa has no offspring of his own, though this is not thematized in the present context.

396 SP 52.115 refers to the doctrine mentioned in SP 36.18. See also SP 52.118b *aṅgād aṅgam*.

397 The Śveta(parvata), see MBh 2.24.27, MBh 3.220.24, MBh 3.264.66, etc. WG 7 vs. 6 etc. Cf. Kirfel 1967, 101.

- 127 The Lord, having blessed him and endowed him with strength, goes back to Mandara. And that (seer) goes to the desired land. All these things that have been told, Deva did while Devī was engaged in asceticism on a mountaintop of her father (i.e. the Himavat).³⁹⁸
- 129 *śrutiphala*.³⁹⁹

398 For this mountaintop see SP 34.21 and annotation *ad loc.* The Vindhyavāsīnī Cycle will continue in SP 53–69 (SP III).

399 The metre of SP 52.131 is Vīyoginī (Vaitāliya), see *Introduction*, p. 12.

Skandapurāṇa

Adhyāyas 31–52

Symbols and Abbreviations in the Apparatus

- ⟨ ⟩ In the layer of apparatus recording lacunae, these brackets enclose references (by *pāda* letter and raised syllable number) to illegible or lost syllables in the Nepalese manuscripts.
In the registers with variants, they enclose syllables of a manuscript reading that have been cancelled.
- () In the layer of apparatus recording lacunae, these parentheses enclose references (by *pāda* letter and raised syllable number) to poorly legible syllables in the Nepalese manuscripts.
In the registers with variants, they are used in reporting a manuscript reading to enclose syllables that are uncertain. They are also used after a siglum to enclose comments in English.
In the main, lowest register, only when a lemma is long, they are used to enclose siglum of a manuscript that supports the lemma except for minor differences. The minor differences in the manuscript reading are recorded separately in a layer of apparatus devoted to the readings of the recension to which it belongs.
- ← → Used within the layer of apparatus recording lacunae to indicate that a lacuna extends beyond the verse-boundary.
- ++ These plus-signs enclose syllables of a manuscript reading that have been added (usually in the margin, occasionally between lines).
- { } Enclose variants of individual manuscripts reported within a larger variant of the group to save space (cf. SP I, 52).
- Used to separate different lemmas within the same *pāda*.
 - ⊔ Represents a gap left open by a scribe.
- ... Used to represent illegible or lost syllables in a manuscript reading when the illegible or lost portion extends beyond the lemma.
- ± Used only in the layer of apparatus devoted to the readings of the *Am-bikākhaṇḍa* recension, to indicate that trivial individual variants within a larger variant have been suppressed.
- ∪ ∩ √ Used to represent illegible or lost syllables that should be assumed to be metrically light, heavy, or indifferent.
- * After siglum denotes the second occurrence of a line that is repeated.

conj.	conjecture	em.	emendation
ac	before correction	pc	after correction
f.	folio	col.	colophon
r	recto	v	verso
om.	omit(s)	i.m.	in the margin
sec.	second	m.c.	metri causa

Sigla of the Manuscripts and the Edition Used

- S₁ National Archives, Kathmandu, MS 2-229. Rotographs preserved in the Bodleian Library, Oxford, as MS Max Müller, Rotogr. 34. Described in Shastri 1905, 141-146; Gambier Parry 1930, 22-25 (No. 22); *Bṛhatsūcīpatram* vol. 8, 278; Bhaṭṭarāi 1988, *prastāvanā* p. 37. Microfilmed by the NGMPP on reel No. B 11/4. Palm-leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. Bhaṭṭarāi's siglum *kha*. This manuscript is dated 234 (AD 810/811). For further description see SP I, 32.
- S₂ National Archives, Kathmandu, MS 1-831. Described in *Bṛhatsūcīpatram* vol. 8, 292; Bhaṭṭarāi 1988, *prastāvanā* p. 36. Microfilmed by the NGMPP on reel B 12/3. Palm-leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. Bhaṭṭarāi's siglum *ka*. Undated. For further description see SP I, 33.
- S₃ Bodleian Library, Oxford, MS Sansk. a. 14 (R). Palm-leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. This manuscript was acquired by the Bodleian Library in 1992; it is not listed in any printed catalogue, and was not used by Bhaṭṭarāi. Undated. For further description see SP I, 33f.
- S₄ National Archives, Kathmandu, MS 4-2260. Described in *Bṛhatsūcīpatram* vol. 8, 292; Bhaṭṭarāi 1988, *prastāvanā* p. 37. Microfilmed by the NGMPP on reel B 12/2. Palm-leaf, early Nepalese 'Licchavi' script. Bhaṭṭarāi's siglum *ga*. Undated. This manuscript forms part of the same codex as S₃. For further description see SP I, 34.
- R Asiatic Society, Calcutta, MS G-3909. Paper, an early Bengali script. Described in Shastri 1928, 568-572. Dated Śaka 1604 (AD 1682). Not used by Bhaṭṭarāi. For further description see SP I, 34f.
- A₂ India Office Library MS 662-663. Described in Eggeling 1899, 1321b-1323a. Paper, Devanāgarī script. Not used by Bhaṭṭarāi. See SP I, 35.
- A₃ Asiatic Society, Calcutta, MS G-972. Described in Mitra 1882, 117-121; Shastri 1928, 579 (see also the Preface p. clxxviii); Bhaṭṭarāi 1988, *prastāvanā* p. 37. Paper, Devanāgarī script. This is the only A manuscript used (or mentioned) by Bhaṭṭarāi (his siglum *gha*). See SP I, 35.
- A₅ Maharaja Mansingh Pustak Prakash Library, Jodhpur, MS 1053. Paper, Devanāgarī script. Described in Vyas & Kshirsagar 1986, 122f. Not used by Bhaṭṭarāi. See SP II A, 10.
- A₇ Dhakka University Library, MS 3376. Paper, an early Bengali script. Mentioned in the *New Catalogus Catalogorum* I, 362. Not used by Bhaṭṭarāi. See SP II A, 10f.
- A We use this siglum to denote the above-mentioned *Ambikākhaṇḍa* manuscripts as a group, or a reading unanimously shared by them all. See SP III, 62f.
- Bh The edition by Kṛṣṇaprasāda Bhaṭṭarāi. See *Skandapurāṇa* in References.

एकत्रिंशत्तमो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे देवो देवीं प्राह गिरीन्द्रजाम् ।
प्रयाम दातुं यक्षाय वरं भक्ताय भाविनि ॥ १ ॥
भक्तो मम वरारोहे तपसा हतकिल्बिषः ।
अर्हो वरमसौ लब्धमस्मत्तो भुवनेश्वरि ॥ २ ॥
एवमुक्त्वा तदा देवः सह देव्या जगत्पतिः ।
जगाम यक्षो यत्रास्ते कृशो धमनिसंततः ॥ ३ ॥
तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरिकेशं वृषध्वजः ।
दिव्यं चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत्स शंकरम् ॥ ४ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

अथ यक्षस्तदा व्यास शनैरुन्मील्य लोचने ।
अपश्यत्सगणं देवं वृषं चैव-म्-उपाश्रितम् ॥ ५ ॥

1c प्रयाम] जगाम R 2b हत°] (हु)त° R 2c अर्हो] अहो R • लब्ध°] लब्धु° R 3a तदा देवः] ततो देवो R 3d °सन्ततः] °शन्ततः R 4b वृषध्वजः] वृषध्वज R^{PC}, व्र-□ R^{ac} (unmetrical) 4cd] शङ्कर R (there is an insertion mark, but no insertion) 5d वृषं चैव-म्-उपाश्रितम्] वृषं श्वेतमुपागतं R

1b देवीं प्राह] देवीमाह A₃A₅, देवीन्त्वाह A₇ • गिरीन्द्र°] A₃A₅, गिरिन्द्र° A₇ 1c प्रयाम] व्रजाम A 2b हत°] दग्ध° A 2c अर्हो] अहो A 3a तदा] ततो A 4ab] om. A 4c °दात्तस्मै] A₃A₅, °दा तस्मै A₇ 4d °त्स] A₃A₇, °त्सं° A₅ (unmetrical) 5b लोचने] A₃A₅, चक्षुषे A₇ 5d चैव-म्-उपाश्रितम्] श्वेतमुपाश्रितं A₅, श्वेतमुपाश्रितं A₃A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ (from 21 a⁴; f. 49 lost) photos 1.18b (f. 50^f), 1.19a (f. 50^v), 1.20b (f. 51^f), 1.21a (f. 51^v), 8.28a (f. 52^f) and 8.27a (f. 52^v) (one third of f. 52 lost); S₂ (from 11 c¹) exposures 37–40a (f. 44^f–46^v); S₃ f. 46^v–50^f; R f. 62^v–66^f (f. 65^v faded out and largely retraced); A₃ f. 36^v–39^f; A₅ f. 64^f–69^v; A₇ f. 51^v–54^v.

1b देवीं प्राह] R, देवी प्राह S₃, देवीमाह Bh • गिरीन्द्र°] RA₃A₅Bh, गिरिन्द्र° S₃ 1c प्रयाम] S₃, व्रजाम Bh • दातुं] RABh, दातु S₃ 2b हत°] S₃, दग्ध° Bh 2c अर्हो] em. Bh, अहो S₃ • °मसौ] RABh, °मसे S₃ 2cd लब्धम°] A, लब्धम° S₃, लब्धुम° Bh (em.) 3a °मुक्त्वा] RABh, °मुक्तो S₃ • तदा] S₃, ततो Bh 3b जगत्पतिः] S₃^{PC}RABh, जत्पतिः S₃^{ac} (unmetrical) 3d धमनि°] RABh, धन्मनि° S₃ 4ab] S₃(R), om. Bh 4c °दात्तस्मै] A₃A₅, °दा तस्मै S₃, °दाच्चैव Bh (conj.) 4d °त्स शंकरम्] A₃A₇Bh, °त्संकरं S₃ (unmetrical) 5d वृषं चैव-म्-उपाश्रितम्] conj., वृषश्वेतमुपाश्रितं S₃, वृषकेतुमुपाश्रितम् Bh (conj.)

देव उवाच ।

बलं ददानि ते पूर्वं त्रैकाल्यं दर्शनं तथा ।

सावर्ण्यं च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ॥ ६ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च ।

पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥ ७ ॥

उवाच स तदा यक्षो वरदो ऽस्मीति चोदितः ।

भगवन्भक्तिमग्यां तु त्वय्यनन्यां विधत्स्व मे ॥ ८ ॥

अन्नदत्त्वं च लोकानां गाणपत्यं तथाक्षयम् ।

अविमुक्ते च ते स्थाने पश्येयं सर्वदा यथा ।

एतदिच्छामि देवेश दत्तं वरमनुत्तमम् ॥ ९ ॥

देव उवाच ।

जरामरणसंत्यक्तः सर्वशोकविवर्जितः ।

भविष्यसि गणाध्यक्षो वरदः सर्वपूजितः ॥ १० ॥

6 देव] देवदेव R 6a बलं] वरन् R 6b त्रैकाल्यं दर्शनं] त्रैलोक्य{°क्य° R^{ac}}+दुष्कृतं+ R (unmetrical) 6c सावर्ण्यं च] नावल्यञ्च R 7a लब्ध्वा] लब्धा R 8a उवाच स तदा यक्षो] ततस्तु भ+ग+वा{°व° R^{ac}}न् प्राह R 8c भक्तिमग्यां तु] मुक्तिमव्यक्तां R 8d त्वय्यनन्यां] त्वय्यन-
न्तां R 9b गाणपत्यं] गानपत्यं R 9c अविमुक्ते च] अविमुक्तञ्च R 10 देव] देवदेव R 10b °शोक°] °लोक° R

6 देव] देवदेव A 6a बलं] वरं A 6b त्रैकाल्यं] त्रैलोक्ये A₃A₅, त्रैलोक्य° A₇ (unmetrical) 6c सावर्ण्यं] सारत्वं A 7a लब्ध्वा] A₃, लब्धा A₅, लब्धं A₇ 7b °रेणाक्षतेन] °रेणाक्षतेन A₃ A₅, °रो लक्षतेन A₇ 7c पादयोः] A₃A₅, पादयो A₇ 8a स तदा यक्षो] स तदा तेन A₅, तदा तेन A₃^{ac} (unmetrical), त तदा तेन A₃^{pc}A₇ 8c भगवन्] A₅A₇, भगवान् A₃ • °मग्यां तु] °मव्यग्रां A₅A₇, °मव्यग्रं A₃ 8d त्वय्यनन्यां] त्वयि ना{न° A₇}न्यं A 9a अन्नदत्त्वं] अनुदत्तं A 9b गाणपत्यं] सोनपत्यं A₃A₅, लोकञ्चापि A₇ 10 देव] देवदेव A 10a °संत्यक्तः] °संत्यक्त° A 10b °शोक°] °लोक° A 10cd] om. A₅

6 देव] em., देवदेव S₃Bh 6a बलं] S₃, वरं Bh • ददानि] S₃RA, ददामि Bh (em.) • पूर्व] RABh, पूर्व S₃ 6b त्रैकाल्यं] S₃, त्रैलोक्ये Bh • दर्शनं त°] ABh^{pc}, दर्शनन्त° S₃, नर्श-
नं त° Bh^{ac} (typo) 6c सावर्ण्यं च] conj. (cf. MtP 180.91c), स्ववर्णाञ्च S₃, सारत्वं च Bh 7a ततः] RABh, तत S₃ (unmetrical) • लब्ध्वा] A₃Bh, लब्धा S₃ 7c पादयोः] RA₃A₅Bh, पादयो S₃ 8a स तदा यक्षो] S₃, च तदेशेन Bh (conj.?) 8c भगवन्] S₃RA₅A₇Bh (em.?) • °मग्यां तु] S₃, °मव्यग्रां Bh (em.?) 8d त्वय्यनन्यां] conj. Bh, त्वय्यनन्या S₃ • विधत्स्व] RABh, विधत्स्व S₃ 9a अन्नदत्त्वं] RBh (conj.?), अन्नदत्तं S₃ 9b गाणपत्यं] conj. Bh, गा-
णापत्यं S₃ 9d पश्येयं] S₃RA, वसेयं Bh (conj.) 9e एतदिच्छामि] S₃RA, एतमिच्छामि Bh (conj.) 9f दत्तं] RABh, दत्त S₃ (unmetrical) 10 देव] em., देवदेव S₃Bh 10a °संत्यक्तः] RBh (em.?), °संत्यक्त° S₃ 10b °शोक°] S₃Bh (conj.) • °वर्जितः] S₃^{pc}RABh, °वर्जित S₃^{ac} 10d वरदः] RABh, वरद S₃ (unmetrical)

अजय्यश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यसमन्वितः ।
 अन्नदश्चापि लोकेभ्यः क्षेत्रपालो भविष्यसि ॥ ११ ॥
 महाबलो महासत्त्वो ब्रह्मण्यो ऽथ मम प्रियः ।
 त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च ॥ १२ ॥
 उद्भ्रमः संभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ ।
 तवाज्ञया करिष्येते लोकस्योद्भ्रमसंभ्रमौ ॥ १३ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवं स भगवान्व्यास यक्षं कृत्वा गणेश्वरम् ।
 जगाम धाम देवेशः सह तेन सुरेश्वरः ॥ १४ ॥
 अथ दृष्ट्वा ततो देवीं देवदेवो वृषध्वजः ।
 तप्यतो मन्दरस्याशु वरदानार्थमब्रवीत् ॥ १५ ॥
 देव उवाच ।
 देवि फुल्लारविन्दाक्षि गमिष्यामि सुमध्यमे ।
 मन्दरं पर्वतश्रेष्ठमनुग्रहवरेप्सया ॥ १६ ॥
 सभार्यः ससुतश्चैव स हि मां ससुहृज्जनः ।
 प्रसन्नस्तपसा श्रेष्ठो मन्दरः पर्वतोत्तमः ॥ १७ ॥

11a अजय्य°] अयज्य° R 12b ऽथ मम] मम च R 14a स भगवान्] संभगवन् R 14c
 धाम] वाम° R 15c तप्यतो] यास्यावो R 16 देव] देवदेव R 16a °रविन्दाक्षि] °रवृन्दाक्षि
 R 17b °हृज्जनः] °हृज्जनान् R 17c प्रसन्नस्तपसा] अयनत्तपसा R 17d मन्दरः पर्वतोत्तमः]
 मद्भक्तः पुरुषोत्तमः R

11c अन्नद°] अर्थद° A 12b ऽथ मम] मम च A 13a उद्भ्रमः संभ्रम°] तद्भ्रमः सं{स° A₃A₇}भ्र-
 म° A 14c धाम] वाम° A 14d सुरेश्वरः] नरेश्वरः A 15c °स्याशु] A₃, °स्याश A₅,
 °स्यान्त A₇ 16 देव] देवदेव A 16a फुल्ला°] पूर्णा° A₃A₇, पूर्णा° A₃ 16c पर्वत°] A₅,
 पूर्वतः A₃, पूवतः A₇ 16cd °श्रेष्ठम°] A₃A₇, °श्रेष्ठ अ° A₅ 17c प्रसन्नस्तपसा] प्रपन्नस्त{°त°
 A₇}पसां A 17d मन्दरः] मद्भक्तः A

11(←a¹-b⁸)(c¹-c²) S₂

11a सर्वेषां] RABh, सर्वेषा S₃ 13a उद्भ्रमः] RBh (em.?), उद्भ्रमस् S₂, उद्भ्रम° S₃ (or द्व,
 unmetrical) 13c करिष्येते] RABh, करिष्येति S₂S₃ 13d °संभ्रमौ] S₂RABh, °संभ्रमौ S₃
 14c धाम] S₂^{pc}Bh, वाम° S₂^{ac}S₃ • देवेशः] S₂^{pc}S₃^{pc}RABh, देवेश S₂^{ac}S₃^{ac} 14d सह] S₂^{pc}S₃R
 ABh, हस S₂^{ac} • सुरेश्वरः] S₂RBh, स्वरेश्वरः S₃ 15a देवी] S₂RABh, देवी S₃ 16 देव]
 em., देवदेव S₂S₃Bh 16a फुल्ला°] S₂RBh, फुला° S₃ (unmetrical) 16c मन्दरं] S₂RABh,
 मन्दर° S₃ (unmetrical) • पर्वत°] RA₃Bh (em.?), पर्वतः S₂^{ac}S₃, पर्वतां S₂^{pc} • °श्रेष्ठ°] S₂R
 A₃A₇Bh, श्रेष्ठ° S₃ 17a सभार्यः] S₂RABh, सभार्य° S₃ 17b °सुहृज्जनः] S₂ABh, °सुहृजतः
 S₃ (unmetrical) 17c प्रसन्न°] S₂S₃, प्रपन्न° Bh • °स्तपसा] em. (cf. R), °स्तपसो S₂S₃,
 °स्तापस° Bh (conj.?: in a note Bh suggests तपतां) • श्रेष्ठो] S₂RABh, श्रेष्ठो S₃ 17d मन्दरः]
 S₂Bh, मन्दर° S₃ (unmetrical)

अद्य वर्षसहस्राणि पञ्च दिव्यानि पार्वति ।
 तप्यते तपसा श्रेष्ठो मयि सर्वात्मभावितः ॥ १८ ॥
 देव्युवाच ।
 नय मामपि देवेश मन्दरं चारुकन्दरम् ।
 न रंस्ये ऽहं विना देव त्वया सर्वजगत्पते ॥ १९ ॥
 ततो देवः प्रहस्यैनामुवाच परमेश्वरः ।
 अविमुक्तं न मोक्तव्यं कथं त्वं यातुमिच्छसि ॥ २० ॥
 देव्युवाच ।
 इह चैव निवत्स्यामि गमिष्यामि च मन्दरम् ।
 अविमुक्तमिदं स्थानं ततो देव भविष्यति ॥ २१ ॥
 देव उवाच ।
 एवमेतद्वरारोहे यथा वदसि पार्वति ।
 ऐश्वर्यात्सर्वगा हि त्वं यथाहं देवि सर्वगः ॥ २२ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततः स भगवान्देवो वृषमारुह्य सर्वगम् ।
 सोमः सनन्दिः सगणो मन्दरं प्रययौ हरः ॥ २३ ॥

18a °सहस्राणि] °सहस्राणि R 18d सर्वात्म°] सर्वार्थ° R 20c अविमुक्तं] विप्रमुक्तं R 20d °मिच्छसि] °मर्हसि R 21d ततो] (कु)तो R • भविष्यति] भविष्यसि R 22 देव] देवदेव R 22c °गा हि] °गासि R 22d सर्वगः] R^{pc}, सर्वः ऽः R^{ac} 23b सर्वगम्] सर्वगः R 23cd] सोमः स+नन्दिःसगणो मन्दरं प्रययौ हरः+ R

18c तपसा] तपसां A₅A₇, तपतां A₃ 19 देव्युवाच] om. A 19c रंस्ये] A₇, वत्स्ये A₃A₅ 19d-21c] om. A₇ 20d त्वं यातुमिच्छसि] भूयात्त{ °त° A₅}मर्हसि A₃A₅ 21 देव्युवाच] A₃, देव्युवाच A₅ 21a नि°] न A₃A₅ 21cd] अविमुक्तं ततो देव भविष्यति न संशयः A₃A₅, भविष्यति न संशयः A₇ (cf. 19c) 22 देव उ°] A₅, देवदेव उ° A₃, देव्यु° A₇ 22c ऐश्वर्यात्सर्वगा हि त्वं] ऐश्वर्य्यसर्वगा ह्येत्वं A₇, ऐ{ए° A₅}श्वर्य्यं सर्वगं ह्येतत् A₃A₅ 22d यथाहं देवि सर्वगः] यथा त्वं देवि सर्वगः A 23speaker indication-b] om. A 23c सनन्दिः] सनन्दी A

21(←speaker indication-a³)(a⁴, b¹, c⁸-d³)(d⁴-d⁵)(d⁶-d⁸) S₁ 22(speaker indication syll. 1-2)(3)(a¹)(a²) S₁, (b⁴) S₃ 23(b⁶) S₁

18c तप्यते] S₂RABh, तप्यतो S₃ • तपसा] S₂S₃R, तपतां Bh • श्रेष्ठो] RABh, श्रेष्ठो S₂, श्रेष्ठो S₃ 18d °भावितः] S₂S₃RA, °भावतः Bh (em.?) 19c रंस्ये] S₂RA₇Bh, रस्ये S₃ 20a देवः] S₂^{pc}RA₃A₅Bh, देव S₂^{ac}S₃ • °हस्यैना°] S₂RA₃A₅Bh, °हस्यैता° S₃ 21 देव्युवाच] S₂RA₃Bh, देव्यु S₃ 21c स्थानं] S₁S₂RBh, स्थान S₃ 21d भविष्यति] S₂Bh, °(वि) °(सि) S₁ (third akṣara has subscript य्), भविष्यसि S₃ 22 देव उवाच] A₅, ऽ ऽ(उ) S₁, देवदेव उ S₂S₃, देवदेव उवाच Bh 22c ऐश्वर्यात्सर्व°] S₂^{ac}S₃RBh, ऐश्वर्य्य(रर)+र्य्य+त्सर्व° S₁, ऐश्वर्यात्सर्व° S₂^{pc} 22d सर्वगः] S₁S₃R^{pc}, सर्वगः S₂Bh 23a ततः] S₁S₂RBh, तत S₃ (unmetrical) 23c सोमः सनन्दिः] S₂, ससोमनन्दि° S₁, सोमः सनन्दि° S₃, सोमः सनन्दी Bh • सगणो] S₁S₂R^{pc}ABh, सगणे S₃ 23d °रं प्रययौ] S₂^{pc}ABh, °र प्रययौ S₁ (tops lost), °रं प्रययौ S₂^{ac}S₃

स गत्वा भुवनेशानस्तप्यमानं परं तपः ।
 अपश्यन्मन्दरं तत्र दृष्ट्वा चैनमुवाच ह ॥ २४ ॥
 वरदो ऽस्मि गिरीशाद्य तपसानेन ते भृशम् ।
 वरं वृणु यथेष्टं त्वं सर्वं तत्प्रददानि ते ॥ २५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स एवमुक्तः शर्वेण दृष्ट्वा त्रिभुवनेश्वरम् ।
 सोमं सनन्दिनं चैव प्रणम्य वृषवाहनम् ॥ २६ ॥
 पुनः पुनर्हरं दृष्ट्वा देवीं चैव पुनः पुनः ।
 पुनः पुनर्गणांश्चैव नन्दिनं च ननाम सः ॥ २७ ॥
 तं तथा व्याकुलं दृष्ट्वा हर्षजास्राविलेक्षणम् ।
 वरेण च्छन्दयामास भूय एव हरो गिरिम् ॥ २८ ॥

24b °मानं] °मानः R 24c °न्मन्दरं] °न्मन्दिरन् R 25a गिरीशाद्य] शिरे राजन् R 25d °ददानि] °ददामि R 26a शर्वेण] सर्वेण R 27a °हरं] °हरिं R 27d ननाम] रराम R 28d After this R adds 4 pādas with speaker indication reading देवदेव उवाच । वरं वृणीष्व भद्रन्ते वरदो हं तवानघ । यथेष्टं दातुमिच्छामि वरं वरय भूधर ।

24a स गत्वा] गत्वा तु A 24d चैनमु°] A₃A₅, चैवमु° A₇ 25ab] वरदो स्मीति गिरि{°री° A₇ (unmetrical)}शो तस्येद्य{तस्योच A₅, यL A₇ (unmetrical)} तपसा दृश A 25c यथेष्टं त्वं] यथेष्टस्त्वं A₃A₅, यथेष्टन्स्त्वं A₇ 25d सर्वं तत्] तत्सर्वं A₃A₅, तं सर्वं A₇ • °ददानि] A₃A₅, °ददामि A₇ 26a–28b] om. A 28c च्छन्दया°] A₃, च्छन्नया° A₅, च्छन्नया° A₇ 28d After this A adds 4 pādas with speaker indication reading देवदेव उवाच । वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदो हं तवा{°दा° A₃A₇}चल । यथेष्टं दातुमिच्छामि वरं वरय भूधर । ±

24(b¹–b²) S₁ 27(c⁶–c⁸) S₁

24ab भुवनेशानस्त°] RABh, भुवनेशानं ± S₁, भुवनेशानं+ः+न्त° S₂, तु वनेशानं त° S₃ 24d दृष्ट्वा] S₁S₂RABh, दृष्टो S₃ • चैनमु°] RA₃A₅Bh, चैनमु° S₁, चैवमु° S₂S₃ 25a गिरीशाद्य] S₁, गि(शा)रिज्ञान S₂^{ac} (unmetrical), गिरीज्ञान S₂^{pc}Bh, गिरिज्ञान S₃ (unmetrical) 25b तपसा-नेन ते] S₁S₂R, तपसो नेन ते S₃, तुष्टस्ते तपसा Bh (conj.; in a note Bh conjectures तुष्टोद्य from A₃) 25c वरं] S₂S₃RABh, वरं S₁ • वृणु] S₃RABh, शृणु S₁S₂ • यथेष्टं] S₂^{pc}RBh, यथेष्ट S₁S₂^{ac}S₃ 25d °ददानि] S₁S₂S₃A₃A₅, °ददामि Bh (conj.) 26a °मुक्तः] S₁S₂RBh, °मुक्त S₃ 26b त्रि°] S₂S₃RBh, तृ° S₁ 27a पुनर्] S₂S₃RBh, पुन S₁ 27b देवीं] S₁S₂RBh, देवी S₃ 27cd] (S₂)(R)Bh, पुनर्गणांशानां ± ± नन्दिनञ्च गणेश्वरान् S₁, पुनर्गणांश्चैव नन्दिनञ्च ननाम स तन्तथा S₃ (unmetrical, cf. 28a) 27d सः] RBh (em.?), स S₂ 28a तं तथा] S₁S₂RBh, +तं सः+ S₃ (i.m. in Bengali script, unmetrical) • व्याकुलं] S₂S₃RBh, व्यास तान् S₁ 28b °लेक्षणम्] S₂R, °लेक्षणं S₁, °लेखणं S₃, °लेक्षणः Bh (conj.) 28c वरेण] S₁S₂^{pc}S₃RABh, ((च्छन्दयामास)) वरेण S₂ 28d After this Bh adds 4 pādas with speaker indication reading देवदेव उवाच । वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोहं तवाचल । यथेष्टं दातुमिच्छामि वरं वरय भूधर ॥ २८ ॥

मन्दर उवाच ।

भगवन् यदि तुष्टो ऽसि देवदेव जगत्पते ।

मयि ते वासमिच्छामि सोमस्य सगणस्य च ॥ २९ ॥

इच्छामि देवदेवेश पादस्पर्शेन ते सदा ।

पवित्रीकृतमात्मानं सोमेन सगणेन च ॥ ३० ॥

नान्यं वरमिहेच्छामि त्वत्तो देव जगद्गुरो ।

एष एव वरो मह्यं दीयतां भुवनेश्वर ।

एवमस्त्विति तं प्राह मन्दरं वरदस्तदा ॥ ३१ ॥

भगवानुवाच ।

सनन्दी सह देव्या च निवत्स्यामि सदा त्वयि ।

त्वं चापि भूभृतां श्रेष्ठो जरामरणवर्जितः ।

अभेद्यश्चैव वज्रेण मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ३२ ॥

रम्यश्च सर्वभूतानां हेमरत्नविभूषितः ।

अप्सरोगणसंकीर्णः सुरसिद्धनिषेवितः ॥ ३३ ॥

29 मन्दर] सनत्कुमार R 31a वरमि०] पुरमि० R 31b जगद्गुरो] भगवानुवाच R 31c वरो] वतो R 31d भुवनेश्वर] R^{PC}, भु॥ R^{AC} (unmetrical) 31e Before this R adds श्रीभगवानुवाच (cf. 32) 31f °दस्तदा] °दः शिवः R 32 भगवानुवाच] om. R (cf. app. on 31e) 32a सनन्दी] सनन्दिः R

29a भगवन्] A₃A₅, भगवान् A₇ 30b °स्पर्शेन ते सदा] °स्प{°र्ष० A₇}श्रनतेजसा A 31a नान्यं वर०] नान्यन्वर० A₇, माल्यन्नर० A₃, मात्मानं र० A₅ 31b त्वत्तो] त्राता A • जगद्गुरो] A₃A₅, जगद्गुरोः A₇ 31e Before this A₅ and A₇ add भगवानुवाच and A₃ श्रीभगवानुवाच (cf. 32) • तं] A₇, तत् A₃A₅ 31f °दस्तदा] °दस्तथा A 32 भगवानुवाच] om. A (cf. app. on 31e) 32a³-33a] om. A₅ 32a देव्या] A₇, देव्यां A₃ 32b त्वयि] A₃, °श्रयि A₇ 32c श्रेष्ठो] A₇, श्रेष्ठो A₃ 32e वज्रेण] A₇, राजान A₃ 33d °निषेवितः] °निसेवितः A₃A₇, निशेषितः A₅

30(d⁴-d⁵)(d⁶) S₁, (b⁶) S₂ 31(e⁴, e⁶-f¹, f⁵-f⁷)(f⁸) S₂ 33(a¹-a⁴) S₁

29 मन्दर] S₂S₃ABh, मन्द S₁^{PC}, मन्य S₁^{AC} 29a °वन्यदि] S₂S₃RA₃A₅Bh, °वन्यदि S₁ 29c ते वासमि०] S₂S₃^{PC}RA, देवासमि० S₁, ते वागमि० S₃^{AC}, ते वासि० Bh (typo, unmetrical) 30b ते सदा] S₁S₂S₃^{PC}RBh, तेज(सा) S₃^{AC} 31a नान्यं वरमिहे०] S₂S₃Bh, न चान्यं वरमि० S₁ 31b त्वत्तो] S₁RBh, त्वन्नो S₂, त्वं नो S₃ • जगद्गुरो] S₂S₃A₃A₅Bh, जगद्गुरोः S₁ 31c मह्यं] S₁^{PC} S₂RABh, मह्य S₁^{AC}S₃ 31d °नेश्वर] S₂^{PC}R^{PC}ABh, °नेश्वरम् S₁, °नेश्वरः S₂^{AC}S₃ 31e Before this S₁ adds सन उ, S₂ भगवानुवाच, S₃ भगु उ and Bh सनत्कुमार उवाच (cf. 32) 31f वरदस्तदा] S₃Bh (conj.?), चारुकन्दरं S₁ (cf. 19b), व(रदस्त) S₂ 32 भगवानुवाच] conj., om. S₁S₂S₃Bh (cf. app. on 31e) 32c श्रेष्ठो] S₂RA₇Bh, श्रेष्ठं S₁, श्रेष्ठो S₃ 32d °वर्जितः] S₁^{PC}S₂RA₃A₇Bh, °वर्जितः S₁^{AC} (unmetrical), °वर्जित S₃ 33a रम्यश्च सर्वभूतानां] S₂S₃RA₃A₇Bh, ऽ ऽ ऽ ऽ मणीयश्च S₁ 33b हेमरत्न०] S₁S₂RABh, हेमनत्न० S₃ 33c °संकीर्णः] S₁S₂^{PC}RABh, °संकीर्ण S₂^{AC}S₃ 33d सुरसिद्धनिषेवितः] S₂RBh, सिद्धचारणसेवितः S₁, सुरसिद्धनिसेवितः S₃

सनत्कुमार उवाच ।

सन्न-म्-एवासृजत्तत्र जम्बूनदमयं महत् ।

मनसातिगुणं व्यास न तेनास्ति समं क्वचित् ॥ ३४ ॥

न तादृग्ब्रह्मणो ऽप्यस्ति किमुतान्यस्य कस्यचित् ।

तेजसा वर्ष्मणा कान्त्या वृष नाम्नेति विश्रुतम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

भगवन्ब्रह्मणः सूनो सर्वयोगेश्वरेश्वर ।

न मे तृप्तिस्त्वयाख्याते देवदेवस्य चेष्टिते ॥ ३६ ॥

अभवज्जलदः पूर्वं वाहनं रुद्रवल्लभम् ।

तत्कथं संपरित्यज्य वृषभे मतिमादधे ॥ ३७ ॥

34a सन्न-म्-एवासृजत्] ततो सृजद्गृहं R **34b** जम्बूनद°] जाम्बूनद° R **34c** मनसाति°] मनसाद्धि° R **35ab**] om. R **35c** वर्ष्मणा] ब्रह्मणा R **35d** After this R adds 8 pādas reading तत्रस्थो भगवान्देवः कालीन्देवीमभाषत । सा क्रुद्धा वर्ष्मणहेतोश्च अपत्यार्थञ्च कालि(जा) । तपस्तताप लोके च सोमनन्दिनमेव च । कौशिकीश्चैव वरदां सिंहञ्च रथमेव च । **36a** °ब्रह्मणः सूनो] °न्देवताश्रेष्ठ R **36c** °ख्याते] °ख्यातो R **36d** After this R adds 8 pādas reading स वृषो दयितश्चैव वाहनत्वम्महाबलः । केनागमन्महासत्वो महेशस्य महात्मनः । कस्य पुत्रः कस्य नसा कथं यज्ज° R° ज्ञे तथैव च । किन्तपः किं बलञ्चास्य एतदिच्छामि वेदितुं । **37a** अभवज्जलदः] जलदश्चाभवत् R **37b** °नं रुद्रवल्लभम्] °नन्तवल्लभः R **37c** संपरित्यज्य] त्वं परित्यक्त्वा R

34a सन्न-म्-एवासृजत्] ततो सृजद्गृहं A **34b** जम्बू°] जांबू° A₃, जाम्बु° A₅A₇ (unmetrical) **34c-35d**] om. A, instead of this A has 2 pādas reading कौशिकीं { °की A₃A₇ } चैव वरदां सैत्यं { °त्व A₅, °त्वं A₇ } च रथमेव च । **36b** योगेश्वरेश्वर] योगेश्वरेश्वरः A₃A₇, योगेश्वर A₅ (unmetrical) **36d** After this A adds 8 pādas reading स वृषो दयितश्चैव वारनं { धारण° A₃A₅ } त्वं महाबलः { °ल A₃A₇ } । केनागमन्महासद्दो { °सिद्धो A₅, °शब्दो A₃ } महेशस्य महात्मनः । कस्य पुत्रः कस्य नसा कथं यज्ञे तथैव च । किं तपः किं फलं चा { त° A₃A₅ } स्य एतदिच्छामि वेदितुं । ± **37c** तत्कथं संपरि°] A₃, तत्कथं स परि° A₅, ततः कथं परि° A₇ **37d** वृषभे मतिमादधे] वृषवाहनमादधे { °दे A₇ } A

34(b³)(b⁴)(b⁵) S₁, (b¹)(b²) S₂ **36**(a¹-a³)(a⁴) S₁ **37**(b⁷)(b⁸) S₁, (c¹-c⁶) S₂

34a सन्न-म्-एवासृजत्तत्र] conj., स्वयमेव सृजत्सन्नं S₁, सन्न चाप्यसृजत्तत्र S₂S₃, ततोसृजद् गृहं तत्र Bh **34b** °मयं] S₁S₃RABh, °मय S₂ (tops lost, unmetrical) **34c** °गुणं व्यास] S₂S₃RBh, °गुणैर्युक्तं S₁ **34d** तेनास्ति] S₂S₃RBh, तत्तेन S₁ • समं] S₁S₂RBh, सम S₃ **35ab**] (S₂)S₃Bh, न तादृक्सर्वलोकेषु रमणीयम्भवेत्क्वचित् S₁ **35a** °ब्रह्मणो] S₃Bh (em.?), °ब्रह्मणो S₂ **35c** वर्ष्मणा] S₁^{pc}S₂Bh, वर्ष्मणा S₁^{ac}, वर्ष्मण S₃ **35d** वृष नाम्नेति विश्रुतम्] S₂S₃^{pc}R, ऋद्ध्या दिव्यगुणादपि S₁, वृष नाम्नो तिविश्रुतम् S₃^{ac}, वृषनाम्नातिविश्रुतम् Bh (conj.?) **36a** °ब्रह्मणः] S₁^{pc}ABh, ऽ(ब्र)ह्मणः S₁, °वान्ब्रह्मणस् S₂^{ac}, °ब्रह्मणो S₃ **36b** °योगेश्वरेश्वर] S₁^{pc}RBh, °भूतभवेश्वरः S₁, °योगेश्वरेश्वरः S₂^{ac}S₃ **36c** तृप्ति°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, मूर्ध्नि S₁^{ac} • °ख्याते] S₂S₃ABh, °ख्यातं S₁ **36d** चेष्टिते] RABh, सांप्रतं S₁, चेष्टितं S₂S₃ • After this Bh adds 8 pādas reading स वृषो दयितश्चैव वाहनत्वं(typo) महाबलः । केनागमन्महाशब्दो महेशस्य महात्मनः ॥ कस्य पुत्रः कस्य नसा कथं यज्ञे तथैव च । किं तपः किं फलं तस्य एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ (conj.) **37a** अभवज्ज°] S₁^{pc}S₂ABh, अभवज्ज° S₁^{ac}S₃ (unmetrical) **37b** रुद्र°] S₂S₃ABh, हर° S₁ • °वल्लभम्] S₂ABh, °वल्लं ऽ S₁, °वल्लं S₃ (unmetrical) **37c** तत्कथं संपरि°] S₂S₃A₃, तत्कथं स परि° S₁, स कथं तत् परि° Bh (conj.?) **37d** वृषभे मतिमादधे] S₂RBh, वाहनं वृषभ भवेत् S₁, वृषभे मतिमाधे S₃

सनत्कुमार उवाच ।

पुरा वेदः सुतो जज्ञे ब्रह्मणः प्रथमो ऽद्भुतः ।

द्वितीयश्चैव यज्ञो ऽभूत्तं च लोके ऽभ्ययुञ्जत ॥ ३८ ॥

स लोकाप्यायनकरः प्रयुक्तो ब्रह्मणा स्वयम् ।

प्रजा विवर्धयिषता नावर्धयदशेषतः ॥ ३९ ॥

आत्मानमथ स ज्ञात्वा नातितेजसमच्युतः ।

तताप सुमहद्वास तपो यज्ञः सुदुश्चरम् ॥ ४० ॥

अथ तुष्टस्तदा देवः शर्वो यज्ञस्य सुव्रत ।

उवाच वरदो ऽस्मीति स वव्रे वरदं वरम् ॥ ४१ ॥

यज्ञ उवाच ।

भगवँल्लोकसिद्धार्थं प्रयुक्तो ऽहं स्वयम्भुवा ।

न च मे ऽस्ति तथावीर्यं तन्मे यच्छ नमस्तव ॥ ४२ ॥

38a जज्ञे] यज्ञे R 38b प्रथमो ऽद्भुतः] परमाद्भुतः R 38d लोके ऽभ्य०] लोके न्य० R 39c
वर्धयिषता] वद्धयिषता R 40a स ज्ञात्वा] सज्ञात्वा R 40b मच्युतः] मच्युत R 41a
स्तदा] स्ततो R 41b शर्वो] सर्वो R 41d वरदं] विपुलं R 42c ऽस्ति] तत् R 42d
यच्छ] यच्च R

38a वेदः सुतो जज्ञे] देवसुतो यज्ञे{ज्ञो A₇} A 38b प्रथमो ऽद्भुतः] परमाद्भुतः A 38d लोके
ऽभ्ययुञ्जत] लोको ह्य{थ A₇}पुञ्जयत्{येत् A₃A₇} A 39a अप्यायनकरः] A₃, अप्यायनकरः A₅,
नरक० A₇ (unmetrical) 39cd प्रजा विवर्धयिषता ना०] प्रजां विवर्धयिता ना०{तां नां A₅, त नो
A₇} A (unmetrical) 39d After this A has 42-44. 40a मथ स] मथ सं० A₃, मथ स
A₅A₇ 40b मच्युतः] A₅, मच्युत A₃A₇ 40d तपो यज्ञः सुदुश्चरम्] ततो यज्ञः{ज्ञो A₇} सु{स
A₅A₇}दुस्तरं A 41a देवः] देव A 41b शर्वो] सर्वो A₃, सर्व० A₅A₇ • सुव्रत] A₃A₇, सुव्रत
A₅ (unmetrical) 41d वव्रे] A₃A₅, वव्रे A₇ • वरदं] विपुलं A 42-44] A has this after
39. 42b ऽहं] A₇, यं A₃A₅ 42d तन्मे यच्छ नमस्तव] अन्यमुषु{मृत्यु० A₇}नम{नममलो०
A₅}स्तवः A (A₃A₅ unmetrical)

39(b¹-b²)(b³) S₁ 40(c⁴)(c⁵-c⁶) S₁, (c⁶) S₂^{PC}

38a वेदः] S₂^{PC}RBh, देव० S₁, वेद० S₂^{AC}S₃ • जज्ञे] S₂Bh, जज्ञो S₁, यज्ञे S₃ (or जज्ञो) 38c
यज्ञो] S₁RABh, यज्ञे S₂S₃ 38d लोके ऽभ्य०] S₁S₂S₃, लोके न्य० Bh (conj.?) • युञ्जत]
S₂^{PC}RBh, युञ्जतः S₁S₃, युञ्जतः S₂^{AC} 39a नरकः] S₁RA₃A₅Bh, नरक० S₂S₃ 39b ब्रह्मणा] S₁
S₂RABh^{PC}, ब्रह्मण S₃, ब्रह्महणा Bh^{AC} (typo) 39c वर्धयिषता] S₁S₃Bh, वर्धयिष्यता S₂ 39d
After this Bh conjectures loss of 4 pādas, has 42-44 and conjectures loss of 4 pādas. 40b
मच्युतः] S₁A₃Bh, मच्युतः S₂^{PC}S₃, मच्युतः S₂^{AC} 40c सुमहद्] S₂^{PC}S₃RABh, ऽ(मह) S₁, सु-
मद् S₂^{AC} (unmetrical) 40d यज्ञः] S₂S₃RA₃A₅Bh, यच्च S₁ 41a देवः] S₁S₂^{PC}RBh, देव S₂^{AC}S₃
41b शर्वो] S₁Bh, सर्वो S₂S₃ • सुव्रत] RA₃A₇Bh, तत्सुतः S₁, सुव्रतः S₂S₃ 41d वव्रे] S₁S₂
S₃^{PC}RA₃A₅Bh, ववे S₃^{AC} • वरदं वरम्] S₂S₃Bh, वरमुत्तमं S₁ 42-44] (R), om. S₁S₂S₃, Bh
has this after 39 (cf. app. on 39d). 42b ऽहं] RA₇Bh (conj.) 42c ऽस्ति] ABh 42cd यं
तन्मे यच्छ] conj. (cf. R), यंमन्यमिच्छ Bh (conj.) • स्तव] RBh (em.?)

देव उवाच ।

जीमूतो भव लोकानां तव सिद्धिर्भविष्यति ।
ततो ऽमृताभिरद्भिस्त्वं लोकान्संवर्धयिष्यसि ॥ ४३ ॥

यज्ञ उवाच ।

जीमूतत्वं यदि मम लोकसिद्धिकरं शुभम् ।
तस्माद्भवन्तं पृष्टेन वहेयं विद्युतालयः ॥ ४४ ॥
यथाहं यज्ञभावे ऽपि वहामि त्वां महाप्रभम् ।
तथैव जलदत्त्वे ऽपि वहेयमहमव्ययम् ॥ ४५ ॥
सनत्कुमार उवाच ।

एवमस्त्विति संप्रोच्य वाहनत्वे व्यकल्पयत् ।
जीमूतं व्यास भगवान्यज्ञमूर्तिमतिप्रभम् ॥ ४६ ॥
यदा तु यजतो व्यास दक्षस्य सुमहात्मनः ।
शिरश्छिन्नं शरेणाशु यज्ञस्यामिततेजसः ।
तदाशिरस्कं तं यज्ञं वाहनत्वादपानुदत् ॥ ४७ ॥

43d °न्संवर्ध°] °न्स वर्द्ध° R (unmetrical) 45a °भावे ऽपि] °भावो ऽपि R 47a यदा तु] मन्मूर्तिं R 47b दक्षस्य सु°] स दक्षस्य R 47c शरेणाशु] (घ)रेणाशु R 47f °त्वादपा°] °त्वानपा° R

43 देव] देवदेव A 43b °र्भविष्यति] A₇, °र्भविष्यसि A₃A₅ 43c °रद्भिस्त्वं] °रतिस्त्वं A (unmetrical) 44a जीमूतत्वं] जीमूतस्त्वं A₃A₇, जीवमूतस्त्वं A₅ (unmetrical) 44c तस्माद्] अस्मद् A • पृष्टेन] A₇, पृष्टेन A₃A₅ 44d °तालयः] A₅, °तालय A₃, °तानयः A₇ 45c जलदत्त्वे ऽपि] वरमिच्छामि A₃, वरमिप्सामि A₅A₇ 45d वहेयमहम°] वहेमं मइमं A₇, वहेयं भ-इम° A₅, वहेयं भद्रम° A₃ 46a संप्रोच्य] तं प्रोच्य A 46b वाहनत्वे व्य°] वाहनत्वे ति° {पि A₇} A 47a यजतो] +य+जते A₇, जपते A₃, जये A₅ (unmetrical) 47c शिरश्छिन्नं] A₃A₅, शिरश्छिन्नं A₇ • °णाशु] A₃A₇, °णाशु A₅ 47e °शिरस्कं तं] °शिर{°षः A₃A₅}क्षतं A 47f वाहनत्वादपानुदत्] वाहनं दुपा{यदुया° A₅}न्वदत् A (A₃A₇ unmetrical)

45(c³-c⁴) S₁

43 देव] R, देवदेव Bh 43b °र्भविष्यति] RA₇Bh (em.?) 43c °रद्भिस्त्वं] RBh (conj.?) 43d °न्संवर्ध°] ABh 44a जीमूतत्वं] RBh (conj.?) 44c तस्माद्] R, अस्मद् Bh • पृष्टेन] RA₇Bh (em.?) 44d °तालयः] RA₅, °तालय(?) Bh 45a यथाहं] S₂S₃RABh, यदाहं S₁ • °भावे ऽपि] S₂^{PC}A, °भावेति S₁S₂^{AC}S₃, °भावेन Bh (conj.) 45b °प्रभम्] S₂S₃RA, °प्रभाम् S₁, °प्रभ Bh (conj.) 45d वहेयमहम°] S₂S₃R, वहेम त्वायम° S₁, वहेयं त्वाहम° Bh (conj.?) • °व्ययम्] S₁S₂S₃RA, °व्यम् Bh (typo, unmetrical) 46a संप्रोच्य] S₂RBh, स प्रोच्य S₁S₃ 46b वाहनत्वे] S₂S₃RBh, वाहनं तद् S₁ 46c जीमूतं] S₂^{PC}S₃^{PC}RABh, जीवितं S₁, जीमूत S₂^{AC}S₃^{AC} 47a यदा] S₁S₃ABh, यजा S₂^{AC}, यज्ञं S₂^{PC} 47c शिरश्छिन्नं] S₂RA₃A₅Bh, शिरश्छिन्नं S₁, शिरश्छिन्नं S₃ • °णाशु] S₁S₂^{AC}S₃RA₃A₇Bh, °णाशुर् S₂^{PC} 47e तदा°] S₂S₃RABh, यदा° S₁ 47f °त्वादपानुदत्] S₂S₃Bh, °त्वा+न+नुदद्भृशम् S₁ (S₁^{PC} unmetrical)

व्यास उवाच ।

कथं यज्ञं स दक्षस्य भगवानाहनच्छुभम् ।
कारणं चात्र किं विप्र येन तं हतवान्प्रभुः ॥ ४८ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शापः पूर्वं समाख्यातः कारणं मुनिसत्तम ।
इदं च शृणु मे भूयो विस्तरेण पुरातनम् ॥ ४९ ॥
पुरा हि ब्रह्मणो वक्त्रात्क्षुवतो ऽभिविनिःसृतः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्रश्च शरी तूणी शरासनी ॥ ५० ॥
खड्गी किरीटमाली च कुण्डली कवची तथा ।
महोरस्को महोत्साहः पुरुषः काञ्चनप्रभः ॥ ५१ ॥
क्षुप इत्येव नाम्ना तं ब्रह्मा स्वयमभाषत ।
तमिन्द्रो वरयामास राजानं भुवि लोकपम् ॥ ५२ ॥

48b °नाहनच्छुभम्] °न् भवत्सुतम् R (unmetrical) 48d तं] त्वं R 49a शापः] पापः R • समा°] मया° R 49c इदं च शृणु मे भूयो] इदम्मे शृणु भूयो पि R 50ab वक्त्रात्क्षुवतो] व्यास क्षुवतो R 50d तूणी शरासनी] तूली शराशनी R 51c महोरस्को] महोरक्षो R 52a नाम्ना तं] तं नाम्ना R 52d भुवि] भूमि° R

48b °नाहनच्छुभम्] °न् हनतः सुतं A₃, °न् हनतस्सुतं A₇, °नत् सुतं A₅ (unmetrical) 48c विप्र] क्षिप्रं A₃A₇, क्षितं A₅ (unmetrical) 49 सनत्कुमार उवाच] om. A 49a शापः] A₃ A₅, शत्या A₇ 49b °सत्तम] A₃A₅, °सत्तमः A₇ 49c Before this A adds सनत्कुमार उवाच । 50ab वक्त्रात्क्षुवतो] वक्त्रा क्षुवतो A₇, वक्त्रा क्षुरतो A₃A₅ 50b ऽभिविनिःसृतः] भुवि निः{नि° A₅A₇ (unmetrical)}सृतः A 50c °गोधाङ्गुलित्रश्च] A₃, °गोलाङ्गुलित्रश्च A₅, गोधाङ्गुलित्रश्च A₇ 50d शरी तूणी शरासनी] शरी तूनी सनासनः A₇, शरीरनिसनाशनः A₃A₅ 51c महोरस्को] महार{°व° A₃}क्षो A 52d भुवि] A₃A₅, भूवि A₇ • लोकपम्] A₃A₇, लोकयं A₅

48(speaker indication syll. 1)(2)(b⁴-b⁶) S₁ 50(d⁶-d⁷) S₁ 51(a², c¹)(c²-c⁷)(c⁸-d⁴) S₁

48b °वानाहनच्छु°] S₂Bh, °वा(नन्तकृ)च्छु° S₁ (akṣaras i.m. below mostly lost), °वानाहनच्छु° S₃ 48d तं] S₁S₂^{pc}S₃ABh, तां S₂^{ac} • °वान्प्रभुः] S₁S₂RABh, °वा प्रभुः S₃ 49a शापः] S₁S₂^{pc}S₃A₃A₅Bh, शाप S₂^{ac} • °ख्यातः] S₂RABh, °ख्यात S₁, °ख्यातङ् S₃ 49b °सत्तम] R A₃A₅Bh, °सत्तमः S₁S₂S₃ 50ab वक्त्रात्] S₁Bh, वक्त्रा S₂S₃ 50b °निःसृतः] RA₃Bh, °निर्गतः S₁, °निसृतः S₂S₃ (unmetrical) 50c °गोधाङ्गुलित्रश्च] S₂RA₃, °गोधाङ्गुलिश्चैव S₁, °गोधाङ्गुलिस्त्रश्च S₃, °गोधाङ्गुलित्रश्च Bh (typo) 50d शरी] S₁S₃RABh, सरी S₂ • तूणी] S₂S₃Bh, तूर्णी S₁ • शरासनी] S₃Bh (em.?), श-°नी S₁, शराशनी S₂ 51a खड्गी] RABh, ख(ङ्गी) S₁, शृङ्गी S₂, शृङ्गी S₃ • किरीट°] S₁S₂^{pc}S₃RABh, किरीटि° S₂^{ac} 51b कुण्डली कवची] S₂S₃RABh, कवची कुण्डली S₁ 51c °त्साहः] RABh, °(हः) S₁, °त्साहो S₂S₃ 52a °त्येव नाम्ना] S₂S₃ABh, °त्येतनान्ना S₁ 52b °भाषत] S₂^{ac}RABh, °भाषतः S₁S₂^{pc}S₃ 52d भुवि] S₁A₃A₅Bh, भूमि° S₂^{ac}S₃, भूवि S₂^{pc} • लोकपम्] S₁S₃RA₃A₇Bh, °लोकम् S₂ (unmetrical)

सो ऽब्रवीद्यदि मे वज्रमायुधं त्वं प्रयच्छसि ।
 ततः स्यां भुवि राजाहं नान्यथा रोचते मम ॥ ५३ ॥
 इन्द्र उवाच ।
 चिन्तितं करमेतत्ते वज्रमेष्यति नान्यथा ।
 एवं भवतु भद्रं ते भव राजा प्रजाहितः ॥ ५४ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स एवमुक्तस्तेजस्वी राजा भुवि बभूव ह ।
 च्यावनिश्च दधीचो ऽस्य सखा समभवत्तदा ॥ ५५ ॥
 स तेन सह संगम्य सुखासीनो वरासने ।
 चक्रे कथा विचित्रार्थाः प्रीयमाणः पुनः पुनः ॥ ५६ ॥
 अथाभवत्तयोर्व्यास रागो जातिकृतः प्रभुः ।
 क्षत्रं श्रेष्ठं न वा श्रेष्ठं ब्रह्म श्रेष्ठं न वेति च ॥ ५७ ॥

53ab वज्रमायुधं त्वं प्रयच्छसि] वज्रं { °ज्र ° R^{ac} } मां त्वं अयसि देवप R 53c ततः] ततो R 54a करमे °] कर्म ए ° R 54b °ज्रमेष्यति] °ज्रं यास्यति R 54c एवं भवतु] एतच्चवकु R 54d भव] तव R 55c च्यावनिश्च दधीचो ऽस्य] च्यावलिश्च दधीतिश्च R 55d °त्तदा] °त्तथा R 56b वरासने] वरानने R 57a °त्तयोर्] °त्तथा R 57b रागो जातिकृतः प्रभुः] नाशो यातिकृतः पुनः R 57c क्षत्रं] क्षेत्र ° R • न वा] नव ° R 57d श्रेष्ठं] श्रेष्ठ R

53ab वज्रमायुधं] देव वज्रमायुध A₇ (unmetrical), देव वद्रुमां वधं A₃ (unmetrical), देव वद मां A₅
 53b त्वं प्रयच्छसि] स्वं प्रयच्छति A 53c ततः स्यां] ततो स्य A 53d रोचते मम] मम रोचते
 A 54a करमे °] तवमे ° A₃A₅, एवमे ° A₇ 54b वज्रमेष्यति] वरं दास्यति A 54d प्रजाहितः]
 A₃A₇, हितः A₅ (unmetrical) 55c च्यावनिश्च दधीचो ऽस्य] च्याव { व्याव ° A₃, व्यास ° A₅ } मी च
 दधीचस्य A 56a संगम्य] संगत्य A 56c °चित्रार्थाः] °चित्रार्था A 56d प्रीयमाणः] A₃A₅,
 प्रियमाणः A₇ 57b प्रभुः] पुनः A 57c क्षत्रं] क्षेत्र A • श्रेष्ठं न वा श्रेष्ठं] श्रेष्ठमवश्रेष्ठं A₇, श्रेष्ठमरं
 श्रेष्ठं A₃, श्रेष्ठं ब्रह्मर श्रेष्ठं A₅ (unmetrical) 57d श्रेष्ठं] A₇, श्रेष्ठ A₅, श्रेष्ठं A₃ • वेति] चेति A

54(a¹)(a²-a³) S₁, (d¹) S₂ 57(b⁴) S₂

53b °युधं त्वं] S₁S₂, °युधत्वं S₃, °युधं स्वं Bh 53c स्यां] S₂S₃RBh, स्याद् S₁ 54 इन्द्र
 उवाच] S₁^{pc}S₂S₃RABh, om. S₁^{ac} 54a चिन्तितं] S₂RABh, ञ (न्तत) S₁ (tops lost, unmetrical),
 चिन्तित ° S₃ (unmetrical) • भेतत्ते] S₁^{pc}S₂S₃ABh, °मेन्तत्ते S₁^{ac} 54b °ज्रमेष्यति] S₁Bh,
 °ज्रं यास्यति S₂S₃ 54d भव] S₂S₃ABh, तव S₁ • राजा] S₁S₂RABh, राज S₃ • प्रजा-
 हितः] S₂S₃RA₃A₇Bh, हि न (ः) प्रजाः S₁ 55a बभूव] S₂S₃RABh, मभूव S₁ 55c च्यावनि °]
 S₂S₃Bh, व्यासनि ° S₁ 56a संगम्य] R, संगस्य S₁, संगत्य S₂S₃Bh 56b वरासने] S₃ABh,
 वरानने S₁, वराशने S₂ 56c °चित्रार्थाः] S₂RBh, °चित्रार्था S₁, °चित्रार्था S₃ 56d प्रीयमाणः]
 S₂RA₃A₅Bh, प्रीयमाणः S₁S₃ 57a °योर्व्यास] ABh, °यो व्यास S₁, °योद्वास S₂S₃ 57b प्रभुः]
 S₁^{pc}, प्रभु S₁^{ac}, पुनः S₂S₃Bh 57c क्षत्रं] S₂^{pc}Bh, क्षत्र S₁, क्षेत्रं S₂^{ac}S₃ • श्रेष्ठं] S₂RA₅Bh, श्रेष्ठ
 S₁, श्रेष्ठ S₃ • श्रेष्ठं] S₁RA₃A₇Bh, श्रेष्ठ S₂, श्रेष्ठ S₃ 57d श्रेष्ठं] S₁S₂A₇Bh, श्रेष्ठ S₃ •
 वेति] S₁S₂S₃^{ac}RBh, वेत्ति S₃^{pc}

क्षुपो ऽब्रवीत्क्षत्रमिति दधीचो ब्रह्म वेति च ।
 अब्रूतां कारणे चोभे न व्यवर्तत कश्चन ॥ ५८ ॥
 अथ तीक्ष्णतया चैव तपोधिकतया तथा ।
 ब्राह्मणत्वस्य चाग्यत्वात्तथा दैवकृतेन च ॥ ५९ ॥
 क्रुद्धो दधीचस्तं व्यास वामहस्तेन मूर्धनि ।
 आजघान महातेजा वज्रेणाताडयत्स च ॥ ६० ॥
 वज्रेण स द्विधा छिन्नः शक्रमाह्वयदव्ययः ।
 सो ऽवदत्त्वं महायोगः शक्तः संधातुमात्मना ॥ ६१ ॥
 स्वदेहं स तथा श्रुत्वा दधीचो योगमायया ।
 संधयामास शर्वं च शरणं समपद्यत ॥ ६२ ॥

58c अब्रूतां] ब्रह्मतां R 58d न व्यवर्तत] नावदत्तत्र R 59a °तया चैव] °तपाञ्चै{चै० R^{ac}}व R 59c चाग्यत्वात्] चाग्रित्वा+त्+ R 60a दधीचस्तं] दधीचित्तं R 61c °त्वं महायोगः] °त्तं महायोगं R 61d संधातुमात्मना] संत्रातुमात्मनः R 62ab तथा श्रुत्वा दधीचो] तपाकृत्वा देरीशो R 62cd] शान्त्वयामास पूर्वस्य कारणं समपद्यत R

58a °त्क्षत्रं] °त्क्षेत्रं A 58b वेति] चेति A 58c अब्रूतां कारणे] अत्रती{°ति A₅ (unmetrical)} कारणं A 58d व्यवर्तत] प्रवर्तत A • कश्चन] A₃, कश्चन A₅, कश्चनः A₇ 59] om. A₇ 59b तपोधिकतया तथा] A₃, पोधिकतया A₅ (unmetrical) 59c °त्वस्य चाग्यत्वात्] °त्वन्यचार्यत्वा A 60d °णाताडयत्स च] °णाताडयत्तदा A₃, °ण ताडयं तदा A₅, °ण ताडयत्सदा A₇ 61a द्विधा] A₃, विधा A₅, द्विधा A₇ • छिन्नः] छिन्नं A₃, छिन्न A₅A₇ 61b °माह्वयदं] A₃, °माहायदं A₅, °माह्वयदं A₇ 61c सो ऽवदत्त्वं महायोगः] योमदत्तं महायोगं A_± 61d शक्तः संधातुं] शक्तः शक्रान्तं A₃A₇, शक्रांतं A₅ (unmetrical) 62a स्वं] सं A 62cd] शान्त्वयामास सर्वं च शरण्यं समपद्यत A_±

60(b⁸) S₁, (a⁴)(b⁷)(b⁸, c³) S₃ 61(b¹) S₂

58a ऽब्रवीत्क्षत्रं] S₃RBh, प्रवी क्षत्त्वं S₁, ब्रवी क्षेत्रं S₂^{ac}, ब्रवी क्षत्रं S₂^{pc} 58b वेति च] R, चेति च S₁, वेति ह S₂S₃, चेति ह Bh 58c चोभे] S₂S₃RA, चोभौ S₁Bh 58d व्यवर्तत] em., व्यवर्तन S₁, व्यकर्तत S₂S₃, न्यवर्तत Bh (conj.) • कश्चन] S₁S₂^{pc}RA₃Bh, कश्चनः S₂^{ac}S₃ 59b तपो] S₁S₂RA₃Bh, तयो S₂^{ac}, वयो S₂^{pc} 59c चाग्यत्वात्] S₁S₂^{pc}Bh, चाग्यत्वा S₂^{ac}S₃ 60a क्रुद्धो] S₁S₂S₃RABh^{pc}, क्रुद्धो Bh^{ac} (typo) • दधीचस्तं] S₂^{pc}ABh, दधीच तं S₁, दधीच ऽ S₂^{ac}, द(धा)चस्त S₃ (tops lost) 60c महातेजा] S₁S₂RABh, महातेज S₃ 60d °ताडयत्] S₁S₂S₃RA₃A₇, °तडयत् Bh (typo) 61a वज्रेण] S₁S₂RABh, वज्रेणा S₃ 61b शक्रं] S₁^{ac}S₂S₃RABh, शुक्रं S₁^{pc} • °माह्वयदं] S₂S₃RA₃Bh, °माह्वयदं S₁ • °व्ययः] S₁S₂^{pc}RABh, °व्यय S₂^{ac}S₃ 61c °योगः] S₂S₃Bh, °योग S₁ 61d शक्तः संधां] S₁Bh, शक्तस्सर्वां S₂, शक्तसर्वां S₃ • °मात्मना] S₁ABh, °मात्मनः S₂S₃ 62a स्वं] S₁R, स्वन् S₂, स्वं S₃Bh • श्रुत्वा] S₁^{pc}A, - ऽ S₁^{ac}, त्यक्त्वा S₂S₃, °भूतं Bh (conj., Bh reads भूत्वा in S₁) 62c संधयां] S₂S₃Bh, संन्धयां S₁ 62d °पद्यत] S₁^{pc}S₂S₃RABh, °पद्यतः S₁^{ac}

स सुरेश्वरमाराध्य प्राप्यावध्यत्वमुत्तमम् ।
 वज्रास्थित्वमभेद्यत्वमजरत्वं च शंकरात् ।
 सर्वभूतानुकम्पित्वं महायोगित्वमेव च ॥ ६३ ॥
 पुनरागात्क्षुपं द्रष्टुं पुनः सख्यमभूत्तयोः ।
 रागो जातिकृतो यश्च पूर्ववत्स बभूव ह ॥ ६४ ॥
 वामपादेन चाप्येनं क्षुपं स समताडयत् ।
 पुनश्च वज्रमादाय स चैनमहनत्तदा ।
 न चार्तिं न व्यथां तस्य तद्वज्रमकरोन्मुने ॥ ६५ ॥
 अवध्यत्वमथो ज्ञात्वा क्षुपस्तस्य महात्मनः ।
 नारायणं समासाद्य वरार्थं समराधयत् ॥ ६६ ॥
 वरदो ऽस्मीति तुष्टेन विष्णुना स च चोदितः ।
 प्रोवाच प्रणतो विष्णुमिदं व्यास महामनाः ॥ ६७ ॥
 क्षुप उवाच ।
 दधीचो नाम विप्रर्षिरवध्यो ऽक्षय एव च ।
 सखा मम हृषीकेश स च मामाह नित्यदा ॥ ६८ ॥

63ab °माराध्य प्राप्यावध्यत्व°] °मासाध्य प्राप तम्बर° R **63c** वज्रास्थि°] यज्ञास्ति° R **64a**
 °रागात्] °रागा R • द्रष्टुं] द्रष्टुं R **64c** यश्च] यस्य R **64d** °त्स बभूव] °त्सम्बभूव R **65b**
 स सम°] समर° R **65e** चार्तिं] चार्तिर् R **65f** °द्वज्रम°] °द्वज्रञ्चा° R **66d** °राधयत्]
 °धारयत् R **68b** ऽक्षय] क्षुप R

63a स सुरे°] A₇, तं वरे° A₃A₅ **63ab** °राध्य प्राप्यावध्यत्व°] °राध्यं संप्राप्य वर° A₃A₇, °राध्य
 संशयवर° A₅ (unmetrical) **63c** °स्थित्वम°] A₇, °स्थिमम° A₃A₅ **63f** महायोगि°] मोहयो-
 नि° A **64a** द्रष्टुं] द्रष्टुं A₃, द्रष्टुं A₅, दृष्टुं A₇ **64c** यश्च] A₃A₇, पञ्च A₅ **65a** चाप्येनं]
 A₃A₇, चाप्येनं A₅ (unmetrical) **65b** स] A₇, तं A₃, om. A₅ (unmetrical) **65e** चार्तिं]
 A₃, चार्ति A₅, चार्तिर् A₇ **65f** तद्वज्रम°] तद्वज्रं चा° A₃, न वज्रं चा° A₅, त वज्रं चा° A₇ **66d**
 °राधयत्] °वारयत् A **67b** च] तु A **67d** महामनाः] महातपाः A **68d** मामाह नित्यदा]
 नामहनत्सदा A

64(a⁷) S₂ **65(b⁸)** S₁ **67(a¹)** S₂

63a स] S₁^{pc}S₂S₃RA₇Bh, स्व° S₁^{ac} **64b** पुनः] S₁S₂RABh, पुन S₃ • °मभूत्] S₂S₃^{pc}RA
 Bh, °मभू S₁S₃^{ac} **64c** यश्च] S₂S₃A₃A₇Bh, यश्च S₁ **64d** °त्स बभूव] S₂S₃^{ac}ABh, °त्संबभूव
 S₁S₃^{pc} **65a** चाप्येनं] S₁S₂S₃^{pc}RA₃A₇Bh (नं retraced in S₁), चाप्येवं S₃^{ac} **65b** स सम°] S₃
 A₇Bh (em.?), समभि° S₁, श सम° S₂ • °ताडयत्] S₃^{pc}RABh, °ता{°चा° S₁^{ac}}ड(यं) S₁,
 (°डा)डयत् S₂^{ac}, °ताडयेत् S₃^{pc}, °डाडयेत् S₃^{ac} **65e** चार्तिं] S₂A₃Bh, चार्तिन् S₁, चार्ति S₃ •
 °थो तस्य] S₂S₃RABh, °थाञ्चास्य S₁ **65f** °रोन्मुने] S₂RABh (or °मुं° in S₂), °रोमुंने S₁S₃
66a °मथो] S₂S₃RABh, °मथ S₁ **66d** °र्थं समराधयत्] S₂Bh, °र्थमतपत्तमः S₁, °र्थं समराध-
 यत् S₃ **67a** तुष्टेन] S₂S₃RABh, तुष्टो स्मि S₁ **67b** विष्णुना] S₁S₂S₃RA, विष्णुना Bh (typo)
 • स च] S₂S₃RBh, सम° S₁ **67d** महामनाः] S₃^{pc}RBh, महात्मना S₁S₂^{ac}S₃ **68b** °रवध्यो]
 S₂S₃RABh, °रवद्वा° S₁ • ऽक्षय एव] S₁ABh, क्षयमेव S₂S₃ **68c** सखा] S₁S₃RABh, शखा
 S₂ • हृषीकेश] S₂S₃RABh, हृषीकेश S₁

बिभेम्यहं न देवस्य राक्षसस्यासुरस्य वा ।
 पिशाचस्याथ यक्षस्य वयसो मानुषस्य वा ।
 बिभेमीति यथा ब्रूयात्तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६९ ॥
 एवमुक्तो नरेशेन स विष्णुर्लोकभावनः ।
 तथास्त्विति च तं प्रोच्य दधीचस्याश्रमं ययौ ॥ ७० ॥
 स प्रविश्याश्रमं व्यास दधीचेनाभिपूजितः ।
 अभिवाद्याञ्जलिं कृत्वा दधीचमिदमब्रवीत् ॥ ७१ ॥
 भगवन्ब्राह्मणश्रेष्ठ पितामहसमद्युते ।
 वरमेकं वृणे त्वत्तस्तद्भवान्दातुमर्हसि ॥ ७२ ॥
 प्रसादितो ऽहं विप्रेन्द्र क्षुपेण शुभकर्मणा ।
 वरदो ऽस्मीति चाप्युक्तो वरं वव्रे महामुने ।
 प्रोक्तं त्वया बिभेमीति ब्रूहि तन्मदनुग्रहात् ॥ ७३ ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो ब्राह्मणस्य न संशयः ।
 अवध्यश्चापि सर्वेषां महायोगबलान्वितः ।
 अभीतस्त्वं तथाप्यद्य मदर्थं वद तत्प्रभो ॥ ७४ ॥

69b वा] च R 69d वा] R^{pc}, (च) R^{ac} 69f त्वं कर्तुं] कर्तुं त्वं R 70b °भावनः] °भा-
 वतः R 71b दधीचेना°] दधीचस्या° R 72a °श्रेष्ठ] °श्रेष्ठे R 72b °समद्युते] °महाद्युते R
 73ab विप्रेन्द्र क्षुपेण] क्षुपेण तेनैव R 73e प्रोक्तं] प्रोक्ते R 73f तन्] त्वं R 74b ब्राह्मणस्य]
 ब्रह्मणस्य R 74e अभीतस्त्वं] अभित(स्थु)स् R

69b °स्यासुर°] A₃, °स्य सुर° A₃A₇ 69c यक्षस्य] A₃A₇, यस्य A₅ (unmetrical) 69d मा-
 नुषस्य वा] मा{या° A₇}युषस्य च A 69ef ब्रूयात्तथा त्वं] ब्रू{ब्रु° A₇ (unmetrical)}यात् तत्तथा A
 70a नरेशेन] नरेन्द्रेण A 70c-75f] om. A

69(e⁴-e⁵) S₂ 71(c⁵-c⁶) S₁ 72(c⁷-c⁸) S₂ 74(b⁸) S₁, <d¹-d⁵>(d⁶-d⁷) S₂

69a °म्यहं] S₁S₂RABh, °म्यह S₃ • देवस्य] S₂S₃RABh, देवस्या S₁ 69b राक्षस°] S₁RA
 Bh, राक्षसे° S₂S₃ 69c पिशाच°] S₁S₂^{pc}S₃RABh, पिशाचा° S₂^{ac} • °स्याथ यक्षस्य] S₂S₃RA₃
 A₇Bh, °यक्षराजस्य S₁ 69e ब्रूयात्] S₂S₃RA₃A₅Bh, ब्रूया S₁ 70a नरेशेन] S₁S₂RBh, नरेशेन
 S₃ (unmetrical) 70b विष्णुर्] S₂RABh, विष्णु S₁S₃ (unmetrical) • °भावनः] S₂S₃ABh,
 °भावनं S₁ 70d °स्याश्रमं] S₁S₂RBh, °स्याश्रम S₃ (unmetrical) 71b दधीचे°] S₂S₃Bh,
 मधीचे° S₁ 71c °वाद्याञ्जलिं] S₁S₂^{pc}S₃RBh, °वाद्यञ्जलिं S₂^{ac} 71d °मिदम°] S₁^{pc}S₂S₃RBh,
 °मदम° S₁^{ac} 72a °वन्ब्राह्मण°] S₁S₂S₃RBh^{pc}, °वन् ब्रह्मण° Bh^{ac} (typo) • °श्रेष्ठ] S₁S₂Bh,
 °श्रेष्ठ S₃ 72c वृणे] S₁S₂RBh, वृणो° S₃ 72cd त्वत्तस्तद्] R, त्वत्तः स S₁, (त्वत्) तद् S₂^{ac}
 (unmetrical), (हं तं) तद् S₂^{pc}, °त्त्वत्तत्तद् S₃, हं यं तं Bh (conj.) 72d °मर्हसि] S₁S₂S₃R, °मर्हति
 Bh (em.) 73b क्षुपेण] S₁Bh, क्षुपेण S₂S₃ 73d वव्रे] S₁^{pc}RBh, व(धो) S₂^{ac} (unmetrical), वव्रे
 S₂, विप्रे S₃ 73e प्रोक्तं] S₁S₂Bh, प्रोक्त S₃ • बिभेमीति] S₂S₃RBh, मिभे{°भै° S₁^{ac}}ति वा S₁
 (unmetrical) 73f ब्रूहि तन्मद°] S₃Bh (em.?), वाक्यन्तं मद° S₁, ब्रूहि तन्मेद° S₂ 74a अभयं]
 S₁S₂RBh, अभय S₃ (unmetrical) • °भूतेभ्यो] S₂S₃RBh, °भूतानां S₁ 74c सर्वेषां] S₁RBh,
 सर्वेषा S₂S₃ 74d °लान्वितः] S₂S₃RBh, °लान्वितं S₁^{pc}, °लान्वितं S₁^{ac} 74e अभीतस्त्वं] conj.
 Bh (in a note Bh reads °तश्च in S₂), अभीतो पि S₁, अभीतस्त्व S₂S₃ (tops lost in S₂) • तथाप्यद्य]
 S₁^{pc}S₂S₃RBh, तथापद्य S₁^{ac} 74f मदर्थं] S₁S₂RBh, मदर्थ S₃ • वद तत्] S₂S₃RBh, त्वं वद S₁

दधीचस्त्वेवमुक्तो वै विष्णुना मधुरं तदा ।
 उवाच न बिभेमीति भूयो भूयो जनार्दनम् ।
 नाहं वक्ष्ये बिभेमीति नोक्तं नाप्युच्यते मया ॥ ७५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवमुक्तश्चक्रपाणिश्च्यावनिं क्रोधमूर्च्छितः ।
 उवाच चक्रमुद्यम्य भयमस्य विदर्शयन् ॥ ७६ ॥
 एवमेव हि कर्तव्या ये भूत्वा बलवत्तराः ।
 अस्वामिन इव प्रेम्णा ब्रुवते दुर्बलं जनम् ॥ ७७ ॥
 न चेद्द्रक्ष्यसि भीतो ऽस्मीत्येतच्चक्रं ततस्तव ।
 सुनसं मुखमादाय महीं संप्रापयिष्यति ॥ ७८ ॥
 च्यावनिरुवाच ।
 किं वृथा चक्रमुद्यम्य त्वं विष्णो क्लेशमर्च्छसि ।
 नाहं चक्रस्य ते गम्यः प्रसादात् त्र्यम्बकस्य तु ॥ ७९ ॥

75de] om.R 75f नाप्यु°] चाप्यु° R 76a-79 speaker indication] om.R 79b त्वं विष्णो
 क्लेशमर्च्छसि] विष्णोर्भृशं समर्हसि R 79c गम्यः] वध्य R

76ab °णिश्च्यावनिं] °णिर्दधीच° A₅, °णिर्दधीच° A₃, °निर्दधीच° A₇ 77b भूत्वा] भूता A 77c
 प्रेम्णा] A₃A₇, प्रेम्ना A₅ 77d ब्रुवते] ब्रुते A₇ (unmetrical), विब्रुते A₃A₅ • जनं] बलं A 78a
 चेद्द्रक्ष्यसि] च वक्ष्या{°क्षा° A₅}मि A 78b °त्येतच्च°] A₃A₇, °त्येत च° A₅ 78c सुनसं मुख-
 मा°] नृशंसशिवया° A₃A₅, मृशंसशिर आ° A₇ 78d संप्राप°] A₇, स प्राप° A₃, स शप° A₅
 79 च्यावनिरु°] ध्यासनिरु° A₃A₅, व्यास उ° A₇ 79b त्वं विष्णो क्लेशमर्च्छसि] विष्णोश्च क्लेशमर्च्छसि
 A₇, विष्णोश्चक्रं समर्हसि A₃A₅ 79c गम्यः] मन्यः A₃A₅, वध्यः A₇

75(f¹) S₃ 76(b⁷-d⁵) S₂ 79(d³-d⁷)(d⁸) S₂

75a °स्त्वेवमु°] S₁S₂^{pc}R, °स्त्वेवमु° S₂^{ac}S₃, °श्चैवमु° Bh (conj.?) • वै] S₁S₂S₃R, पि
 Bh (conj.?) 75d भूयो भूयो] S₂S₃Bh, भूयो भूय S₁ • जनार्दनम्] S₂^{pc}Bh, जनार्दनं S₁
 (unmetrical), जनार्दनः S₂^{ac}S₃ 75e वक्ष्ये] S₂S₃Bh, वक्ष्येद् S₁ 76ab °णिश्च्यावनिं] S₃^{pc}Bh
 (em.?), °णि च्यावनिङ् S₁, °णिश्च्यावनि S₂S₃^{ac} (unmetrical, tops lost in S₂) 76c चक्रमु°]
 S₁^{pc}S₃ABh, क्रमु° S₁^{ac} (unmetrical) 76d °दर्शयन्] S₂S₃ABh, °दर्शयम् S₁ 77b °वत्तराः]
 S₁^{pc}S₂^{pc}ABh, °वत्तरा S₁^{ac}, °वत्तरा S₂^{ac}S₃ 77c प्रेम्णा] S₂A₃A₇Bh, प्रेम्ना S₁S₃ 78a चेद्द्रक्ष्यसि]
 S₂S₃, चे वक्षसि S₁, चेद् द्रक्ष्यसि Bh (conj.?) • भीतो] S₁S₂S₃A, भीती° Bh (typo) 78b
 °त्येतच्च°] S₂A₃A₇Bh, °त्येवं च° S₁, °त्येत च° S₃ 78c सुनसं मुखमादाय] S₂S₃, सनसं सुमुखं ते
 द्य S₁, सुनसं शिर आदाय Bh (conj.) 78d महीं संप्रापयिष्यति] S₃A₇Bh (em.?), महीन्त्वं सन्त्रयि-
 ष्यसि{°ति S₁^{ac}} S₁, महीन्सम्प्रापयिष्यति S₂ 79 च्यावनिरुवाच] em., दधीचि उवाच S₁, च्यावन
 उ S₂S₃, दधीचिरुवाच Bh (em.?) 79b त्वं विष्णो] S₁S₃, त्वं विष्णोः S₂, विष्णो त्वं Bh (conj.?)
 • क्लेशमर्च्छसि] em., क्लिशयसे नचे S₁, क्लेशमर्च्छसि S₂S₃, क्लेशमिच्छसि Bh (conj.?) 79c नाहं]
 S₁S₂RABh, नाह S₃ • गम्यः] em. Bh (silently), गम्य S₁S₂S₃ 79d °त् त्र्यम्बकस्य तु]
 S₁S₃RABh, +त्+ (त्र्यम्ब+क+स्य) S₂ (upper parts lost)

किं तु जिज्ञासया यामि लोकपालशरण्यताम् ।
 तेषां निष्क्रियतां ज्ञात्वा ततो ध्यास्यामि शंकरम् ॥ ८० ॥
 एवमुक्त्वा च्यावनिस्तु प्राद्रवद्वरुणं प्रति ।
 शरणं तं प्रपन्नश्च स ददावभयं प्रभुः ॥ ८१ ॥
 तत्र विष्णोश्च देवस्य वरुणस्य च धीमतः ।
 युद्धं समभवद्वोरं बहूनब्दान्विभीषणम् ॥ ८२ ॥
 निगृहीते तु वरुणे च्यावनिर्यममभ्यगात् ।
 स चास्याभयदस्तस्मै विष्णुना निर्जितो युधि ।
 ततो ऽग्निमभ्यगाद्वास सो ऽपि तेनाभिनिर्जितः ॥ ८३ ॥
 ततः स मुष्टिमादाय कुशानां च्यावनिः शुभम् ।
 स्वमाश्रममुपागम्य तिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ॥ ८४ ॥
 जिज्ञासार्थं लोकपालानहं शरणमेयिवान् ।
 अबलास्ते च सर्वे ऽपि मय्येव बलमुत्तमम् ॥ ८५ ॥

80a यामि] ऽमास R 80c निष्क्रिय°] नक्रिय° R 80d ध्यास्यामि] यास्यामि R 81a च्या-
 वनि°] च्यावलि° R 81c तं प्रपन्नश्च] ते प्रपन्नस्य R 81d ददाव°] ददौ चा° R 82d ऽनब्दा-
 न्वि°] ऽनब्दाति° R 83a निगृहीते तु वरुणे] जिते तु वरुणे तत्र R 83b च्यावनि°] च्यावलि°
 R 83c स] न R • ऽदस्तस्मै] ऽदः सो पि R 83f तेनाभि°] तेनाति° R 84ab] कुशमुष्टिं
 मदादाय दधीचो थ शिवं सुवन् R 85ab ऽसार्थं लोकपालानहं] ऽसां लोकपालान्+लान्नां कुर्वन् R 85b
 ऽमेयिवान्] ऽमीजिवान् R

80a जिज्ञासया यामि] जिज्ञास{°श° A₇}यामास A 80c निष्क्रिय°] A₃A₇, तिष्क्रिय° A₅ 81-
 83] om. A 84b कुशानां च्यावनिः शुभम्] कुशान्यां च्या{व्या° A₃A₅}वने स्थितः A± 84d तिष्ठ
 तिष्ठेत्ये] A₃, तिष्ठ तिष्ठेत्ये° A₅, तिष्ठ इत्ये° A₇ (unmetrical) 85ab ऽपालानहं] ऽपाला अहं A₅,
 ऽपालानां अहं A₃A₇ (unmetrical) 85b ऽमेयिवान्] ऽमीयिवान् A 85c-88d] om. A

80(a¹) S₂ 83(a⁴) S₂ 85(d⁶-d⁷) S₁

80a जिज्ञासया] S₁S₃RA₃A₅Bh, जिज्ञाशया S₂ 80b लोकपाल°] S₂S₃RABh, लोकपालं S₁ •
 ऽशरण्यताम्] S₁S₂^{PC}RABh, ऽशरण्यता S₂^{AC}S₃ 80c ऽषां निष्क्रियतां] A₃A₇Bh, ऽषां निष्क्रियता
 S₁, ऽषान्निष्क्रियतां S₂, ऽषां निष्क्रमतां S₃ 80d ध्यास्यामि] S₂S₃A, ध्यायामि S₁, यास्यामि Bh
 (conj.) 81a च्यावनि°] S₁Bh, ऽश्वावनि° S₂S₃ 81b ऽद्वरुणं] S₁S₂RBh, ऽद्वरुणं S₃ • प्रति]
 S₂S₃RBh, प्रतिः S₁ 81c शरणं] S₁S₂^{PC}S₃RBh, (ति)शरणं S₂ 81d स ददाव°] S₁, प्रसादा-
 द° S₂S₃, संप्रदाद° Bh (conj.) 82a तत्र] S₂S₃RBh, तत्तु S₁ 82c युद्धं] S₁S₂RBh, युद्ध S₃
 (unmetrical) 82d ऽनब्दान्वि°] S₁S₂Bh, ऽनब्धां वि° S₃ • ऽभीषणम्] S₁S₂S₃R, ऽभीषणम्
 Bh (typo, unmetrical) 83a तु] S₁, थ S₂S₃Bh • वरुणे] S₁^{PC}S₂S₃Bh, विरुणे S₁^{AC} 83b
 ऽमभ्यगात्] R, ऽमभ्यगां S₁, ऽमभ्ययात् S₂S₃Bh 83c चास्या°] S₂S₃R, चास्मा° S₁, चाप्य° Bh
 (conj.) 83d निर्जितो] S₁^{PC}S₂S₃RBh, निर्जितो S₁^{AC} 83e ऽमभ्यगाद्] S₁R, ऽमभ्ययाद् S₂S₃Bh
 83f ऽपि] S₂S₃RBh, हि S₁ • ऽनिर्जितः] S₁S₂^{PC}RBh, ऽनिर्जिता S₂^{AC}S₃^{PC}, ऽनिर्जितो S₃^{AC} 84a
 ततः] S₁S₂ABh, तत S₃ (unmetrical) 84b ऽनिः शुभम्] em., ऽनिस्तदा S₁Bh, ऽनिशुभः S₂,
 ऽनिस्तुभः S₃ 84c स्वमा°] S₂S₃RABh, समा° S₁ 84d तिष्ठ] S₁S₂RA₃A₇Bh, तिष्ठ S₃ •
 ऽभाषत] S₂S₃RABh, ऽभाषतः S₁ 85ab ऽपालानहं] S₁Bh, ऽपालानहं S₂, ऽपालां नाहं S₃ 85b
 ऽमेयिवान्] S₁S₃Bh, ऽमेयिवात् S₂

अद्य गर्वं च दर्पं च बलं यच्च तवाद्भुतम् ।
 तत्सर्वं नाशयिष्यामि तिष्ठेदानीं जनार्दन ॥ ८६ ॥
 ततो युद्धं समभवत्तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 नारायणस्य च व्यास च्यावनेश्च महात्मनः ॥ ८७ ॥
 यान्यस्त्राणि शरा ये च नारायणकरच्युताः ।
 योगेन तान्दधीचो ऽसौ कुशमुष्टौ न्यवेशयत् ॥ ८८ ॥
 ततो विष्णोर्योगबलाद्गात्रेभ्यः संप्रजज्ञिरे ।
 देवा युयुधिरे सर्वे विष्णुना सह दंशिताः ॥ ८९ ॥
 तानप्यशेषतः सर्वान्सायुधान्सह वाहनैः ।
 कुशमुष्टौ सुसंकुद्धो विष्णुवर्जं न्यवेशयत् ॥ ९० ॥
 ततः सर्वामरैर्व्यास कुशमुष्टिं प्रवेशितैः ।
 योगेन तेजसा चैव दधीचेन महात्मना ॥ ९१ ॥

86a अद्य गर्वं] अभ्याचलञ् R **86b** यच्च तवा०] यच्छ् {०ञ् R^{ac}}त चा० R **86c** ०त्सर्वं] ०त्स-
 र्वं R **86d** जनार्दन] जनार्दन् R (unmetrical) **87c** ०स्य च] ०स्याथ R **88a** शरा] शतधा
 R (unmetrical) **88b** ०कर०] ०करा० R **88cd**] R^{pc}, यो ० R^{ac} **90c** कुशमुष्टौ सुसं०]
 (००) + कुश + पुष्पेः समं R **90d** विष्णुवर्जं न्यवेशयत्] विष्णुवर्जं न्यवेशयत् R **91a** सर्वामरैर्] सर्वामरैर्
 R **91b** ०मुष्टिं] ०मुष्टि० R

89b संप्रज०] A₃A₇, संप्राज० A₃ (unmetrical) **89c** सर्वे] तत्र A₃A₅, चक्रं A₇ **89d** दंशिताः]
 A₃A₅, दंशिता A₇ **90b** ०युधान्] A₃A₇, ०युधा A₅ **90b** वाहनैः] A₃A₇, वाहनेः A₅ **90c**
 ०मुष्टौ] ०मुष्टिं A **90d** ०वर्जं] ०चक्रं A • ०वेशयत्] A₃A₅, ०वेशयेत् A₇ **91ab**] om. A₇
91b कुशमुष्टिं प्रवेशितैः] नित् छेदानीं जनार्दनः A₃, नित्छेदां जनार्दनः A₅ (cf. 86d)

86(b³) S₃ **88**(c¹-c³)(c⁴-c⁸) S₁ **90**(c¹-d⁸→) S₁ **91**(←a¹-c⁶) S₁, (b⁴-b⁵) S₃

86a गर्वं] S₁S₂^{pc}S₃Bh, ००ञ् S₂^{ac} **86b** ०लं यच्च] R^{ac}Bh (conj.?), ०लं यत्ते S₁, ०लञ्च S₂, ०लं
 यच्च S₃^{pc}, ०लं चञ् S₃^{ac} • तवाद्भुतम्] S₂S₃Bh, तदाद्भुतं S₁ (subscript भु corrected) **86d** तिष्ठे०]
 S₁S₂RBh, तिष्ठे० S₃ • जनार्दन] S₁S₂^{pc}Bh, जनार्दनः S₂^{ac}S₃ **87a** Before this Bh adds सनत्कुमार
 उवाच । **87ab** ०वत्तुमुलं] S₂RBh, ०वं तुमुलं S₁, ०वत्तुमुषलं S₃ (unmetrical) **87cd** व्यास च्या०]
 S₁S₂RBh, व्यासञ्चया० S₃ **87d** महात्मनः] S₁^{pc}S₂S₃RBh, महात्मन S₁^{ac} **88a** च] S₂S₃S₃^{pc}RBh,
 चे S₃^{ac} **88b** ०च्युताः] S₁^{pc}S₂^{pc}RBh, ०च्युता S₁^{ac}S₂^{ac}S₃ **88d** ०मुष्टौ] S₁S₂R^{pc}Bh, ०मुष्टे S₃ •
 ०वेशयत्] S₁S₂S₃R^{pc}, ०वेशयेत् Bh (typo) **89a** ततो वि०] S₂S₃RABh, ततोद्दि० S₁ **89ab**
 ०लाद्गात्रेभ्यः] S₂^{pc}RABh, ०लाद्गात्रेभ्यः S₁, ०ला गात्रेभ्यस् S₂^{ac}, ०लाग्रेभ्य S₃ (unmetrical) **89b**
 संप्रज०] S₂RA₃A₇Bh, संप्रज० S₁, संप्रज० S₃ **89d** दंशिताः] S₁^{pc}RA₃A₅Bh, दंशिता S₁^{ac}S₂^{ac}S₃,
 दंशिताः S₂^{pc} **90b** ०युधान्] S₂S₃RA₃A₇Bh, ०युधा S₁ **90b** वाहनैः] S₂^{pc}S₃RA₃A₇Bh, वाहनैः
 S₁S₂^{ac} (visarga possibly lost in S₁) **90c** सु०] S₂S₃A, स Bh (conj.) **90d** विष्णुवर्जं] em.
 Bh (silently), विष्णुवर्जं S₂^{ac}, विष्णुवर्जं S₂^{pc}, विष्णुवर्जं S₃ (unmetrical) • ०वेशयत्] S₃A₃A₅Bh,
 ०वेशयेत् S₂ **91a** ततः सर्वामरैर्] S₂A₃A₅Bh, तत सर्वामरैर् S₃ **91b** ०मुष्टिं] S₂S₃, ०मुष्टौ Bh
 (conj.) **91c** ०सा चैव] S₂S₃RABh, .. देव S₁ (tops lost)

विष्णुं संविग्नरूपं तु कोपावेशात्प्रमोहितम् ।
 तत्रागम्य स्वयं ब्रह्मा तदा वचनमब्रवीत् ॥ ९२ ॥
 किं तवानेन गोविन्द वृथा यत्नेन सद्विजे ।
 कृतेनास्य दधीचस्य शर्वाल्लभवरस्य तु ॥ ९३ ॥
 किं न वेत्सि यथा ह्येष प्रसादात्परमेश्वरात् ।
 अवध्यत्वं सुयोगित्वं गुणैश्वर्यत्वमेव च ।
 वज्रास्थिसारतां चैव लब्धवान्स्वयमीश्वरात् ॥ ९४ ॥
 न चैवं त्वद्विधा देव ब्राह्मणेषु विकुर्वते ।
 तस्मादाशु निवर्तस्व क्षमयैनं द्विजोत्तमम् ॥ ९५ ॥
 ततो ब्रह्मवचः श्रुत्वा स विष्णुर्लोकभावनः ।
 योगेन तद्वलं ज्ञात्वा दधीचस्य च शंकरात् ।
 क्षमयामास विप्रेन्द्रं स्वं चावासमथाभ्यगात् ॥ ९६ ॥
 ब्रह्मापि तमृषिं सान्त्व्य पूजयित्वा च लोकपः ।
 जगामादर्शनं व्यास सह सर्वामरैस्तदा ॥ ९७ ॥

92b °मोहितम्] °मोदितं R 92c °गम्य] °गत्य R 93b यत्नेन] यत्नेन R 93d शर्वा°] सर्वा° R 94e वज्रास्थि°] व(प्रास्ति)+लास्थि°+ R 94f °न्स्वयमी°] °न् वरमी° R 95d क्षमयैनं] क्षमैनञ्च R 96b °लोक°] °नोक° R 96e क्षमया°] क्षामया° R^{PC}, क्षयमया° R^{ac} 96f स्वं चावासमथा°] स्वयञ्च (ञ्)(व्या)सम° R 97a सान्त्व्य] शान्त्वा R

92a संविग्न°] सविग्न° { °ध्र° A₅ } A • तु] A₃, तुं A₅A₇ 92b कोपावेशात्] केशावेशात् { °शत् A₇ } A 92c °गम्य] °गत्य A 93b यत्नेन] A₅A₇, जत्नेन A₃ 93c-95b] om. A 95c निवर्तस्व] A₃, निवर्तस्म A₅A₇ 95d क्षमयैनं] सखेदेन A₅, मा रवेदेन A₃ (unmetrical), मा स्वेदे A₇ (unmetrical) 96a °वचः] A₃A₅, °वचं A₇ 96cd] repeated in A₅. 96d च शंकरात्] महात्मनः A₃A₅A₅*, महात्मना A₇ 96f चावास°] च वास° A 97a सान्त्व्य] शात्वा A₃A₅, शान्त्य A₇ 97b च] A₃A₅, तु A₇ 97c जगामा°] जगाम A

92(b⁸) S₂ 93(c⁸-d⁸->) S₁ 94(←a¹-e²) S₁, (a⁸-a⁹, b⁸, c⁶, f²) S₃ 96(c²-f⁸->) S₁ 97(←a¹-a⁸) S₁

92a विष्णुं] S₂^{PC}RABh, विष्णु S₁S₂^{ac}S₃ • संविग्न°] S₂S₃RBh, संविग्न° S₁ • °रूपं तु] S₁S₂RA₃Bh, °रूपन्त्र S₃ (न्त्र retraced) 92b कोपावेशात्] S₂S₃RBh, कोपाद्वेषात् S₁ 92c °गम्य] S₁S₂^{PC}S₃Bh, °गम्या S₂^{ac} 92d तदा] S₁S₂^{ac}S₃RABh, ऽस S₂^{PC}? (an illegible or erased ak.sara and स in Bengali script below तदा, unmetrical) 93b यत्नेन] S₂S₃A₅A₇Bh, क्लेशेन S₁ • स-द्विजे] S₁RABh, सद्विजः S₂S₃ 93c °नास्य] S₁S₃R, °नाथ S₂Bh 93d शर्वाल] S₂Bh, शर्वा S₃ 94a ह्येष] S₂RBh, ह्येहेष S₃^{ac} (unmetrical), ह्ये(तदा) S₃^{PC} (unmetrical) 94b °त्परमेश्वरात्] S₂S₃R, °त्पारमेश्वरात् Bh (em.?) 94e °सारतां] S₁S₂S₃^{ac}RBh, °मजरता S₃^{PC} (i.m. in Bengali script, unmetrical) 94f °वान्स्वय°] S₂S₃Bh, °वांस्त्वय° S₁ 95a चैवं त्वद्विधा] S₂RBh, चैन त्वं विद्वो S₁, चैव त्वद्विधा S₃ 95c °दाशु] S₂S₃RABh, °देवं S₁ 95d क्षमयैनं द्वि°] S₁^{PC}Bh, क्षमयेन(द्व)° S₁^{ac}, क्षमयैनं द्वि° S₂S₃ 96a ततो ब्रह्मवचः] S₂S₃RA₃A₅Bh, ब्रह्मणो वचनं S₁ 96b विष्णुर्] S₂S₃RABh, विष्णु° S₁ (unmetrical) 96c योगेन] S₃RABh, यो... S₁, योसेन S₂ 96d च शंकरात्] S₂S₃R, महात्मनः Bh 96e क्षमया°] A, क्षामया° S₂S₃Bh 96f चावास°] S₂Bh, चाचास° S₃ 97a तमृषिं] S₂^{PC}S₃RABh, त्मृषिं S₂^{ac} • सान्त्व्य] S₂Bh, सात्वा S₃ 97b पूजयित्वा च लोकपः] RA₃A₅, पूजितश्चापि कोकजः S₁, पूजयित्वा +त्रि+लोकपः S₂, पूजयित्वा च लोकपः S₃, पूजयित्वा त्रिलोकपः Bh 97c जगामा°] S₁S₂^{PC}RBh, जगाम S₂^{ac}S₃

दधीचो ऽपि महातेजास्तपस्तेपे स्वके ऽश्रमे ।
 महादेवप्रसादार्थमुग्रं वाय्वम्बुभोजनः ॥ ९८ ॥
 अथास्य युक्तस्य तदा तपसा भास्करद्युतेः ।
 तुतोष भगवांस्त्र्यक्षस्तुष्टश्चैवाब्रवीदिदम् ॥ ९९ ॥
 देव उवाच ।
 च्यावने तपसानेन तव तुष्टो ऽस्मि सुव्रत ।
 ब्रूहि यत्ते ऽभिलषितं कृतमेव हि तन्मया ॥ १०० ॥
 दधीच उवाच ।
 भगवन् यदि तुष्टो ऽसि यदि देयो वरश्च मे ।
 इच्छामि विष्णुना सार्धं सर्वान्देवांस्त्वया जितान् ॥ १०१ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततः प्रहस्य वरदो दधीचमृषिसत्तमम् ।
 एवमस्त्विति तं प्राह प्रणतार्तिहरो हरः ॥ १०२ ॥

98b स्वके] स्वमा० R 98d ०मुग्रं] ०मुग्र० R 99a अथास्य युक्तस्य तदा] तपोयुक्तस्य तस्याथ R
 99b ०द्युतेः] ०द्युतिः R 99c ०वांस्त्र्यक्षं] ०वान् देव० R 100d कृतमेव हि तन्] कृतञ्च (मो)दि-
 तम् R (unmetrical) 101 दधीच उ०] दधिचिरु० R 101d सर्वान्] सर्वं० R 102 सनत्कुमार
 उवाच] om. R

98a महातेजास्] महातेजा A 98b स्वके] स्वका० A₃A₅, षुका० A₇ 98cd ०धमुग्रं वाय्वम्बु०]
 ०धसुभ्रसम्वायु० A₇, ०र्थे सुभ्रं वायु० A₃, ०र्थे भृशं वायुः A₅ (unmetrical) 99a अथास्य युक्तस्य
 तदा] अगमास्य युक्तस्य A₇ (unmetrical), अथास्य युक्तस्य A₃ (unmetrical), अथाशपस्य युक्तस्य A₅
 99b ०द्युतेः] ०द्युतिः A 99c ०वांस्त्र्यक्षं] A₅, ०वान् त्र्यक्षं A₃, ०वान् त्रक्ष A₇ 100 दे-
 व] देवदेव A 100a च्यावने] A₇, व्यावने A₅, व्यावमे A₃ 100c ०लषितं] A₃A₇, ०लसितं A₅
 100d तन्मया] A₃A₇, तन्प्रया A₅ 101 दधीच] A₃A₇, दधीचो दधीच A₅ 101d सर्वान्देवांस्त्वया
 जितान्] सर्वे देवास्त्वया जिताः A

98(b³-b⁴) S₁ 99(b³)(b⁴-d⁸→) S₁ 100(←speaker indication-b⁸) S₁ 102(a⁴-d⁸→) S₁

98a महातेजास्] S₂^{PC}RBh, महातेजा S₁S₂^{AC}S₃ 98b स्वके] S₁S₃, स्व० S₂ (unmetrical; an
 insertion mark after स्व, akṣara i.m. possibly lost), स्वका० Bh 98cd ०दार्थमु०] S₁S₃R
 Bh, ०दार्थमु० S₂ 98d वाय्वम्बु०] S₂S₃RBh, वाय्वम्बु० S₁ • ०भोजनः] S₁RABh, ०भोजनं
 S₂S₃ 99b ०द्युतेः] S₂S₃^{PC}Bh, ०द्युते S₃^{AC} 99c तुतोष] S₃RABh, स्तुतोष S₂ • ०वांस्त्र्यक्षं]
 S₂A₅Bh, ०वांस्त्र्यक्षं S₃ 100 देव] R, देवदेव S₂S₃Bh 100a ०सानेन] S₂RABh, ०सा तेन
 S₃ 100b सुव्रत] S₂^{PC}RABh, सुव्रतः S₂^{AC}S₃ 100c ऽभिलषितं] S₂^{PC}S₃RA₃A₇Bh, भिलषितं S₁
 (unmetrical), तिल(शि)तं S₂^{AC} 100d कृतमे०] S₁S₂^{PC}S₃ABh, कृमे० S₂^{AC} (unmetrical) • त-
 न्मया] S₂S₃A₃A₇Bh, तन्मया S₁ 101 दधीच उवाच] S₃A₃A₇, दधीच उवाच S₁, दधी उ S₂,
 दधीचिरुवाच Bh (em.?) 101a ०वन्यदि] S₂S₃RABh, ०वन्यदि S₁ 101b मे] S₂S₃RABh,
 नः S₁ 101c सार्धं] S₁S₂RABh, सार्द्धं S₃ 101d सर्वान्] S₂S₃Bh, मया S₁ 102a ततः]
 S₁S₂S₃RA, तत Bh (typo) 102b ०सत्तमम्] S₂^{PC}RABh, ०सत्तमः S₂^{AC}S₃

तस्मिन्दत्ते तदा तेन त्र्यम्बकेन वरे शुभे ।
 अमन्यत स्थितं वैरं क्षुपेण सह वै ऋषिः ॥ १०३ ॥
 ध्यायन्तं तं तथा दृष्ट्वा भगवान्णोवृषध्वजः ।
 उवाच वरमन्यच्च ब्रूहि विप्र ददानि ते ॥ १०४ ॥
 दधीच उवाच ।
 यस्मात्स्थितमिदं वैरं वरदानात्तव प्रभो ।
 इह तस्मात्तव स्थानं नाम्नैतेन भवत्वज ॥ १०५ ॥
 देव उवाच ।
 स्थानेश्वरमिति ख्यातं नाम्नैतत्स्थानमुत्तमम् ।
 भवितुं क्रोशपर्यन्तं नानापुष्पलताकुलम् ॥ १०६ ॥
 अत्र यो ऽभ्यर्चयेन्मां तु परं नियममास्थितः ।
 त्रिरात्रोपोषितः सम्यक्स्रात्वा नद्यां तु मानवः ॥ १०७ ॥

103b वरे शुभे] वरान् शुभान् R 103c स्थितं] स्थिरं R 103d क्षुपेण] क्षुपेण R • ऋषिः] ऋषेः+R 104a दृष्ट्वा] ज्ञात्वा R 104d विप्र ददानि] विप्र ददामि R (unmetrical) 105 दधीच उ] दधीचिरु R 105a °दं वैरं] °दम्बैर R 105d भवत्वज] भवन्नज R 106 देव] देवदेव R 106ab स्थानेश्वरमिति ख्यातं नाम्नैतत्] देवस्थानेषु{°श्च° R^{ac}}र इति नाम्नैव R 106c भवितुं क्रोश°] भवचक्रेण R 107a अत्र] तत्र R 107b परं नि°] परमन्नि° R (unmetrical) 107c त्रिरात्रोपोषितः] स त्रिरात्रोपोषितः R

103a °न्दत्ते] °चुक्ते A₃A₅, °चुक्ते A₇ 103c स्थितं वैरं] स्थिरं वैरं{°रत् A₇} A₃A₇, स्थितमिदं A₅ 104a ध्यायन्तं तं] ध्यानतस्तं{°स्त A₇} A • तथा दृष्ट्वा] A₃A₇, तदा दृष्ट्वा A₅ 104b °ध्वजः] A₃A₇, A₅ inserts 33.120b¹-130b⁵ between ध्व and जः 104c °मन्यच्च] A₃A₅, °मन्यच्च A₇ 104d ददानि] A₃A₇, ददामि A₅ 105 दधीच] A₅A₇, दधात् A₃ 105a °त्स्थित°] °त् स्थिर° A • वैरं] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) 105b °त्तव] °त् भुवि A 105c स्थानं] A₅, स्थान° A₃A₇ 105d नाम्नै°] नाम्ना A₃, नाम्न A₅, नाम्नि A₇ • भवत्वज] भवद्विज A₃, भवद्विजः A₅, तवाद्विज A₇ 106 देव] देवदेव A 106ab स्थानेश्वरमिति ख्यातं नाम्नैतत्] देवस्थानेश्वरमिति नाम्नैव A 106c भवितुं क्रोशपर्यन्तं] भवतु क्रोशपश्यन्तं A 107a अत्र] तत्र A • ऽभ्यर्चयेन्] A₃, भ्यर्चयेन् A₅, भ्यर्चयेन् A₇ 107b परं] सदा A

103(←a¹-b⁸) S₁ 105(b⁶-d⁸→) S₁ 106(←speaker indication-b⁸) S₁

103b त्र्यम्बकेन] S₂S₃RA, त्र्यम्बकेण Bh (em.?) 103c स्थितं] S₁Bh, स्थिरं S₂, स्थिर° S₃ (unmetrical) 103d ऋषिः] S₁^{pc}S₂^{pc}ABh, ऋषि S₁^{ac}S₂^{ac}S₃ 104a दृष्ट्वा] S₁^{pc}S₂S₃A₃A₇Bh, (द्व)ष्ट्वा S₁^{ac} 104b °वान्णोवृष°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, °वां(शो)वृष° S₁^{ac} 104c °मन्यच्च] S₁S₂RA₃ A₅, °मन्य च S₃ (unmetrical), °मन्यं च Bh (em.) 104d विप्र] S₁ABh, विप्रन् S₂, विप्रं S₃ • ददानि] S₁S₂S₃A₃A₇, ददामि Bh (Bh reads °मि in S₂) 105 दधीच उवाच] S₂S₃A₃A₇ (दधी उ in S₂), दधीचि उवाच S₁, दधीचिरुवाच Bh (em.?) 105a वैरं] S₂S₃A₃A₇Bh, देवं S₁ 105b °दानात्त°] S₂S₃RBh, °दानां त° S₁ 105d °त्वज] em. Bh (silently), °त्वजः S₂S₃ 106 देव] em., देवदे S₂, देवदेव S₃Bh 106c भवितुं क्रोश°] conj. Bh (silently), भवे चक्रेष° S₁, भवितुं क्रोश° S₂S₃ (unmetrical) 106cd °न्तं नाना°] S₂S₃RABh, °न्तंनाना° S₁ 106d °लता°] S₁S₃RABh, °तला° S₂ 107a ऽभ्यर्चयेन्] S₁S₃^{pc}RA₃Bh, भ्यर्चये S₂, भ्यर्चये S₃^{ac} 107c त्रि°] S₂S₃ABh, तृ° S₁ • °पोषितः] S₁ABh, °पोषितो S₂S₃

ब्राह्मणं भोजयित्वा च चरुं धर्मेण संयुतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ १०८ ॥
 स्थाणुतीर्थं च भवितुं तवैव पापनाशनम् ।
 अश्वमेधफलं ह्यत्र स्नातः प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ १०९ ॥
 अयं चापि वटः श्रीमान्स्थितो ऽहं यत्र साम्प्रतम् ।
 वरं दातुं मदाख्यातो नाम्ना स्थाणुवटो महान् ।
 भविष्यति न संदेहः फलं चास्यापि मे शृणु ॥ ११० ॥
 यो ऽत्र तिष्ठेदहोरात्रं वाग्यतो नियताशनः ।
 चीर्णं वर्षं भवेत्तेन स्थाणुव्रतमनुत्तमम् ॥ १११ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो गणपः स भवेन्मम ।
 अकम्पनो नाम महान्महायोगबलान्वितः ॥ ११२ ॥
 यश्च प्राणान्नियमवान्यमवानथवा पुनः ।
 परित्यजेत मनुजस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥ ११३ ॥

108a च] तु R 108b संयुतः] संयुतं R 108c °पाप°] R^{ac}, °शाप° R^{pc} 109ab °तीर्थं
 च भवितुं तवैव] °तीर्थन्तु यो भ्येत्य तवैतत् R 109cd °लं ह्यत्र स्नातः] °लन्त्र स्नातं R 110c
 मदाख्यातो] समायातो R 110f °स्यापि] °स्याशि R (शि retraced) 112c अकम्पनो] प्रकम्पनो
 R 113b °न्यमवानथवा] °न् यत्नवान् सवंधा R 113cd °जेत मनुजस्तस्य] °जेत् मनुदस्तस्य तस्य
 R (unmetrical)

108a ब्राह्मणं] ब्राह्मणान् A₃A₇, ब्राह्मणानन् A₅ (unmetrical) 108b चरुं] वर° A • संयुतः]
 संयुतं A 108d रुद्र°] मम A 109a स्थाणुतीर्थं च भवितुं] स्थानुच्च{ °नं च A₃A₅} तीर्थं यो द्येत{द्ये
 A₃(unmetrical), द्ये A₇(unmetrical)} A 109b तवैव पापनाशनम्] तथैतत् पापनाशनात् A₃A₇, त-
 थैव तत्पापनात् A₅ (unmetrical) 109c ह्यत्र] यत्र A 110] om. A 111b वाग्यतो] A₃A₅,
 वाग्यता A₇ • °ताशनः] °तासनः A 111cd] om. A 112c अकम्पनो] A₃A₅, अकल्पनो
 A₇ 113b °न्यमवानथवा] °न् यत्नवान् सवंधा A± 113cd] om. A

108(c³-d⁸→) S₁ 109(←a¹-c⁸) S₁ 111(a⁶-a⁷)(a⁸-d⁸→) S₁, (b⁴-b⁵, c⁴-c⁵) S₂ 112(←a¹-b²)
 S₁ 113(c³-c⁴)(c⁵-c⁶)(c⁷-d⁶) S₂

108a ब्राह्मणं] S₁S₂S₃^{ac}RBh, ब्राह्मणां S₃^{pc} 108b चरुं] S₁RBh, चरु S₂S₃ • संयुतः] S₁Bh,
 संयुतं S₂S₃ 108c सर्वपापवि°] R^{ac}ABh, सर्व°... S₁, स सर्वपाप° S₂, स सर्वपाप° S₃ 108d
 रुद्र°] S₂S₃R, मम Bh • °वाप्नुयात्] S₂S₃RA, °वाप्नुयात् Bh (typo, unmetrical) 109a स्था-
 णु°] S₂^{pc}RBh, स्थानु° S₂^{ac}S₃ 109b तवैव] S₂S₃, तथैतत् Bh 109c ह्यत्र] S₂^{pc}S₃^{pc}Bh, ह्यत्रं
 S₂^{ac}S₃^{ac} 110a चापि] S₁S₂S₃^{pc}RBh, चापी S₃^{ac} 110c वरं दातुं] RBh (em.?), वरन्दातु S₁,
 वरन्दातुन् S₂, वर(न्द)दातुन् S₃ • °दाख्यातो] S₁S₂S₃, °दाख्यातो Bh (typo?) 110d स्थाणु°]
 S₁S₂RBh, स्थानु° S₃ • महान्] S₂S₃RBh, भवत् S₁ 110e संदेहः] RBh (em.?), संदेह S₁
 S₃, सन्देह S₂^{pc}, स(दे)हो S₂^{ac} 110f चास्यापि] S₂, चाप्यस्य S₁Bh, चा ॒ ~ S₃^{ac}, चाख्यामि S₃^{pc}
 111a तिष्ठेद°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, तिष्ठेद° S₁^{ac} 111b वाग्यतो] S₂S₃RA₃A₅, संयतो Bh (conj.?)
 • °ताशनः] S₂^{pc}S₃RBh, °ताशनिः S₂^{ac} 111c वर्षं] S₂S₃R, स्वयं Bh (conj.?) 112a °विनि-
 र्मुक्तो] S₂RABh, °निर्मुक्तो S₃ (unmetrical) 112b गणपः स] S₂RABh, ...पः सं° S₁, गणप स
 S₃ (unmetrical) • °न्मम] S₂S₃RABh, °न्ममः S₁ 112c अकम्पनो] S₂S₃A₃A₅Bh, अकम्पनो
 S₁ • महान्] S₂S₃RABh, (म)गणो S₁ 113c मनुजस्] S₃Bh (em.?), मनुजं S₁, (म) ॒ ~ S₂
 113d पुण्य°] S₁S₃^{pc}RBh, पुण्या° S₃^{ac}

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वबन्धविवर्जितः ।
 गणेश्वरो नन्दिसमः स मे भवति सर्वगः ॥ ११४ ॥
 स्थानेश्वरे यस्त्विदमेकरात्रं स्थित्वा क्षपेत्सर्वमशेषतो हि ।
 स सर्वपापप्रविमुक्तचेता गणेश्वरो मे भवितातिभीमः ॥ ११५ ॥

स्कन्दपुराण एकत्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३१ ॥

114b °बन्धवि°] °बन्धन° R 114c गणेश्वरो] महेश्वरो R 114d सर्वगः] सर्वशः R 115b
 क्षपेत्] पठेत् R 115c °पापप्र°] °पापञ्च R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे दधीचिमाहा-
 त्म्यन्नाम एकत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ (ओं) R

114b °बन्धवि°] °बन्धन° A 114c गणेश्वरो] महेश्वरो A 114d सर्वगः] नित्यशः A 115a
 °रात्रं] A₃A₇, °रात्रे A₅ 115b क्षपेत्] पठेत् A 115c] सर्वपापविनिर्मुक्ता च A₃A₇ (unmetrical),
 ते सर्वपापाणि भवन्ति मुक्तो A₅ 115d भविताति°] भवितेति A Col. इति श्री{इति A₇}स्कन्दपुराणे
 एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे दधीचिमाहात्म्ये एक{°त्म्ये A₃, °त्म्यैक° A₇}त्रिंशत्तमो ध्यायः
 A± (A₃ adds ३०, A₅ ३१ and A₇ ओं)

114(a⁶)(a⁷-d⁸->) S₁, (c⁸, d²) S₂ 115(←a¹-b³)(b⁴-b⁷) S₁

114a °पापवि°] S₁RABh, °पातक° S₂S₃ • °र्मुक्तः] S₂^{pc}RABh, °र्मुक्त S₂^{ac}S₃ 114b °वर्जि-
 तः] S₂^{pc}S₃RABh, °वर्जिताः S₂^{ac} 114c गणेश्वरो] S₂S₃, गणेश्वरो Bh (typo) 114cd °समः
 स] RABh, °स(मो) स S₂, °समो ग S₃ 115a °स्त्वदमेक°] S₂S₃RA, °स्त्वह चैक° Bh (conj.?)
 • °रात्रं] S₂RA₃A₇Bh, °रात्र S₃ 115c °चेता] S₂S₃RBh, °देहो S₁ 115d °तातिभीमः] R
 Bh (em.?), °ता स तेनेति S₁ (इति part of col.), °तातिभीमेति S₂S₃ (इति part of col.) Col.
 ११७ (in letter numerals)॥ स्कन्दपुराणे क्षुपदधीचविवादो नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे मेक(त्रिंशत्तमो
 ध्याय)⋯ S₂, ⊙॥ स्कन्दपुराणे मेकत्रिंशत्तमो ध्याय+:+॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे क्षुपदधीचविवादो नाम
 एकत्रिंशत्तमोध्यायः Bh

द्वात्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु व्यास दक्षः प्रजापतिः ।

अयजत्सो ऽश्वमेधेन राजा प्राचेतसात्मजः ॥ १ ॥

तत्र देवनिकायानां भागधेयानि सर्वशः ।

हव्यवाहस्तदा तत्र वहन्मन्त्रैः समीरितः ॥ २ ॥

वहन्तं तमपश्यच्च देवी गिरिवरात्मजा ।

अनुस्मरन्ती तद्वैरं शापकारणमेव च ॥ ३ ॥

उवाच चैनं गिरिजा बोधयन्ती पुरातनम् ।

स्रक्ष्णं मधुरया वाचा कारणेन समन्वितम् ॥ ४ ॥

त्वं देव सर्वदेवानां गतिश्च शरणं तथा ।

त्वया विना कथं यज्ञो वर्तते सर्वदेवप ॥ ५ ॥

देवानां भागधेयानि वहत्यग्निरयं भव ।

नायं तव महेशान किं कारणमतिद्युते ॥ ६ ॥

2d-3a] om. R 3c तद्वैरं] तत्रैव R 5a त्वं देव] R^{pc}, त्वद्धेव R^{ac} 5b शरणं तथा] शरणा-
र्थिनां R 6b °ग्निरयं भव] °ग्निरयन्त्वव R 6d किं कारण°] किङ्करेण R

1c अयजत्सो ऽश्वमेधेन] A₃, आयत्सो श्वमेधेन A₅ (unmetrical), अजयत् शाश्वमेधेन A₇ 1d प्रा-
चेत°] प्रचेत° A (unmetrical) 2a °निकायानां] °निकायां च A 2d समीरितः] समाहितः A
3a वहन्तं तमपश्यच्च] तं वहन्तमपश्यन्ती A 3cd] om. A 4c स्रक्ष्णं] A₃A₅, स्रक्ष्णं A₇ 5a
त्वं देव] A₃A₅, त्वन्त्वेव A₇ 5b गतिश्च शरणं तथा] गतिं च शरणार्थिनां A₃A₅, गतिश्च शरणात्मिकां
A₇ 5d °देवप] A₃, °देवपः A₅A₇ 6b °ग्निरयं भव] °ग्निरयं तव A₃A₅, °ग्नित्यग्निरवहन्त्ववः
A₇ (unmetrical) 6cd] om. A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 8.27a (f. 52^v), 1.13a (f. 53^f, one third of left part
broken off), 1.12b (f. 53^v), 1.24b (f. 54^f), 1.25a (f. 54^v), 1.5a (f. 55^f), 1.4b (f. 55^v), 1.14b (f. 56^f),
1.15a (f. 56^v, mostly effaced and retraced), 6.18a (f. 57^f, mostly effaced and partly retraced), 6.17b
(f. 57^v, mostly effaced), 1.31b (f. 58^f), 1.32a (f. 58^v), 6.17a (f. 59^f) and 6.16b (f. 59^v); S₂ exposures
40a-45b (f. 46^v-52^f); S₃ f. 50^f-56^v; R f. 66^f-72^v; A₃ f. 39^f-43^f; A₅ f. 69^v-78^v (f. 73 and 74 are
reversed); A₇ f. 54^v-60^v.

1(a⁴-d⁸→) S₁, (speaker indication) S₂ 2(←a¹-d⁸→) S₁ 3(←a¹-b⁶) S₁, (d¹-d³) S₂ 5(b⁶-
c²)(c³-d⁸→) S₁ 6(←a¹-d⁴) S₁

1a काले] S₂^{pc} S₃RABh, का S₂^{ac} (unmetrical) 1b दक्षः] S₂^{pc} S₃^{pc} RABh, दक्ष S₂^{ac} S₃^{ac} • प्रजा-
पतिः] S₂S₃^{pc} RABh, प्रजापति S₃^{ac} 2cd तत्र वह°] S₂^{ac} S₃RA, तत्रावह° S₂^{pc} Bh 2d °न्मन्त्रैः]
S₂ABh, °न्मन्त्रैः S₃ • समीरितः] em. Bh, समीरितम् S₂S₃ 3a वहन्तं] S₂^{pc} Bh, वहन्तस् S₂^{ac} S₃
• °पश्यच्च] S₂S₃^{pc} Bh, °पश्य च S₃^{ac} (unmetrical) 3c तद्वैरं] S₁S₂Bh, तद्वैर S₃ 4c स्रक्ष्णं]
S₁RA₃A₅, स्रिष्टं S₃Bh, स्रिष्टम् S₂ 5a देव] S₁S₃R^{pc} A₃A₅, देवस् S₂, देवः Bh 5b गतिश्च]
S₂S₃RBh, त्व गतिः S₁ 5c यज्ञो] S₃RABh, यज्ञे S₂^{pc}, यज्ञे S₂^{ac} 6d °मतिद्युते] S₂S₃RBh,
°महाद्युते S₁

साम्ना सर्वसुराध्यक्ष विक्रमेण विना विभो ।
 अयं मूढो ऽवलितश्च राजा प्राचेतसात्मजः ।
 अनुस्मरन्पूर्ववैरं नैव दास्यत्यशासितः ॥ ७ ॥
 दधीचस्य वरश्चापि त्वया दत्तस्तदा प्रभो ।
 तस्यायमागतः कालस्तदर्थेन विधीयताम् ॥ ८ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा व्यास भगवान्वृषभध्वजः ।
 उवाच प्रहसन्देवीं पिता तव शुचिस्मिते ।
 पूर्वजन्मनि सुश्रोणि प्रजापतिसुतः शुभे ॥ ९ ॥
 मम त्वं भावविज्ञानं कुर्वती देवि भाषसे ।
 न हि दुःखं पितुर्लोके कश्चिदिच्छति भामिनि ॥ १० ॥
 ललाटे भृकुटीं कृत्वा ततो देव्यायतेक्षणा ।
 क्रोधात्करेण नासाग्रं संममर्दं शुचिस्मिता ॥ ११ ॥

7a साम्ना सर्वसुराध्यक्ष] न साम्ना सिध्यते कार्यं R 7c मूढो] मृत्यो R 7f °शासितः] °पा-
 सितः R 8ab वरश्चापि त्वया दत्तस्तदा] त्वया दत्ता वरास्ते तस्तदा R 8d °स्तदर्थेन] °स्तदा
 (स्वे)न R 9a व्यास] देव्या R 9b भगवान्वृषभध्वजः] भगवन्गोवृषभध्वजः R 9f शुभे] शुभः R
 10b देवि] देव R 10d भामिनि] भाविनि R 11a भृकुटीं] भृकुटी R 11c °त्करेण नासाग्रं]
 °त्करालनासाग्रं R 11d संममर्दं] स्वं ममर्दं R

7a साम्ना सर्वसुराध्यक्ष] न सत्वो सिध्यते कार्यं A₃, न सत्वो सिध्यते कार्यं A₅, न साम्ना सिद्धते कार्यं A₇
 7b विभो] प्रभो A 7c मूढो ऽवलितश्च] मूढोपलितश्च A 7d प्राचेतसात्मजः] प्राचेतसात्मजः A
 (unmetrical) 7e °वैरं] A₃A₇, °वैर A₅ 7f °शासितः] °शस्थितः A₃, °शाशिनः A₅, °शा-
 स्थिता A₇ 8b त्वया] तया A 8cd कालस्तदर्थेन विधीयताम्] कालस्तदा तेन विधीयते A 9c
 प्रहसन्देवीं] A₇, प्रहन्देवीं A₃ (unmetrical), प्रहसन्देवी A₅ 9ef] om. A 10b कुर्वती] A₃A₅,
 कुर्वती A₇ • देवि] A₃A₇, देव A₅ 10d भामिनि] भाविनि A 11a Before this A adds 2
 pādas reading एवमुक्ता तदा देवी देवेन विमलात्मना । ± • ललाटे भृकुटीं] नाना वै भृकुटीं A₃, नाना
 चैव भ्रुवो कुटीं A₅ (unmetrical), नाना चैव भृकुटीं A₇ (unmetrical) 11c क्रोधात्करेण नासाग्रं]
 कुद्धाकारेण नाशाय A₃A₅, कुद्धा भीषणनासा सा A₇ 11d संममर्दं] तन्ममर्दं A

8(c⁴-d⁸→) S₁, (d³) S₂ 9(←speaker indication-c³) S₁, (e¹-e⁴) S₃ 11(b³-d⁸→) S₁

7a साम्ना सर्वसुराध्यक्ष] em., साम्ना सर्वसुराध्यक्षा S₁, साम्ना सर्वसुराध्यक्ष S₂S₃, न साम्ना सिध्य-
 ते कार्यं Bh (conj.) 7b विभो] S₁S₂S₃R, प्रभो Bh 7c अयं] S₁S₂RABh, अय S₃ 7d
 प्राचेतसात्मजः] S₂S₃RBh, प्राचेतसात्मज S₁ 7ef °वैरं नैव] S₁S₂RA₃A₇Bh, °वैरन्यैव S₃ 7f
 °शासितः] S₁RBh, °शाशितः S₂S₃^{pc}, °शाशिनः S₃^{ac} 8a दधीचस्य] S₂S₃RABh, दधीचश्च S₁
 8b दत्तस्तदा] S₂S₃ABh, दत्त स्वयं S₁ 8d °स्तदर्थेन] S₂^{pc}Bh, °स्तद(र्वे)न S₂^{ac}, °स्तदत्वेन S₃^{pc},
 °स्तदन्वेन S₃^{ac} 9c प्रहसन्देवीं] S₁RA₇Bh, प्रहसन्देवी S₂, प्रहसं देवी S₃ 9e °जन्मनि] S₁S₂
 RBh, (°जन्मा)नि S₃ • सुश्रोणि] S₂S₃RBh, स्त्वाश्रोणि S₁ 9f °सुतः] S₁S₂RBh, °सुत S₃
 10a त्वं भाव°] S₁RABh, त्वभाव° S₂S₃ 10b कुर्वती] S₂S₃RA₃A₅Bh, कुर्वन्ती S₁ 10c दुःखं]
 S₁S₂RABh, दुखं S₃ (unmetrical) 10d °दिच्छति] S₂S₃RABh, °दिच्छन्ति S₁ 11a Before
 this Bh adds 2 pādas reading एवमुक्ता तदा व्यास देवेन विमलात्मना । • भृकुटीं] S₂^{ac}S₃Bh, भृकुटीं
 S₁, भृकुटीं S₃^{pc} 11b देव्यायतेक्षणा] S₂RABh, देव्यातेक्षणा S₃ (unmetrical) 11c नासाग्रं]
 S₂RBh, नासाग्रं S₃ 11d संममर्दं] conj. Bh (silently), सम्मयर्दं S₂^{ac}, स ममर्दं S₂^{pc}, सम्मदर्यं
 S₃^{ac}, सम्मर्दर्यं S₃^{pc}

तस्यां संमृद्यमानायां नासिकायामतिप्रभा ।
जज्ञे स्त्री भृकुटीवक्त्रा चतुर्दंष्ट्रा त्रिलोचना ।
बद्धगोधाङ्गुलित्रा च कवचाबद्धमेखला ॥ १२ ॥
सखङ्गा सधनुष्का च सतूणीरा पताकिनी ।
द्वादशास्या दशभुजा तनुमध्या तमोनिभा ॥ १३ ॥
घनस्तनी पृथुकटी नागनासोरुरव्यया ।
भद्रकालीति तां प्राह देवीं देवी शुभानना ॥ १४ ॥
ततो ऽब्रवीत्तदा देवमेषा सृष्टा मया प्रभो ।
त्वमप्यन्यं सृज गणमनुरूपं नमो ऽस्तु ते ॥ १५ ॥
ततो देवस्तदा स्कन्धं स्वमैक्षत सुभास्वरम् ।
तस्माज्जज्ञे पुमान्दिव्यस्त्रैलोक्यं सहरन्निव ॥ १६ ॥

12a संमृद्यमानायां] स मृत्युमानायां R 12b °प्रभा] °श्रुता R 12c भृकुटीवक्त्रा] भृकुटीवक्त्रा च R
12e-14d] om. R 15b सृष्टा मया] पुष्पमया R 15c त्वम°] तम° R 16a स्कन्धं] स्कन्दं
R 16c तस्माज्जज्ञे] तस्माद्यज्ञे R

12a-d] om. A 12f कवचाबद्ध°] कवरी बद्ध° A₃A₅, कवची बन्ध° A₇ 13a सधनुष्का] च
सवाहा A₃A₅, च सन्वाहा A₇ (unmetrical) 13b सतूणीरा] सतूली च A₃, सशूली च A₅, सतूणी च
A₇ 13c द्वादशास्या] A₃A₅, द्वाद+सा+श्या A₇ 13d तनुमध्या तमोनिभा] A₃A₇, प्रभोनिभा A₅
(unmetrical) 14a घनस्तनी] तुङ्गस्तनी A 14b नागनासोरुरव्यया] नागपाशवरायुधा A₃, नाग-
पाशधरायुधा A₅, नागपा वरायुधा A₇ (unmetrical) 14d देवी] देवः A₃, देवा A₅, देवो A₇ •
शुभानना] शुभाननां A₃A₇, शुभाननं A₅ 15ab देवमेषा] A₃A₇, देवमया A₅ 15b सृष्टा] A₃,
स्रष्टा A₅, दृष्टा A₇ 15c त्वम°] A₃A₅, तम° A₇ 16a स्कन्धं] स्कन्दं A 16b स्वमैक्षत सुभा-
स्वरम्] त्ववयैक्षत्प्रभां वरं A₃A₅, त्वरयैक्षत भास्वरं A₇ (unmetrical) 16c तस्माज्जज्ञे पुमान्दिव्यस्
तस्माद्यज्ञे महादेवी A₃A₅, तस्माद्यद्धि महद्देवी A₇ 16d सहरन्निव] प्रदहन्निव A

12(←a¹-b²) S₁, (b⁷-b⁸)(c¹-c³, c⁸)(d¹)(d², d⁶) S₃ 13(a³) S₁ 14(a¹-d⁸→) S₁ 15(a¹-a²)(b⁵)
S₁

12a संमृद्यमानायां] S₃Bh, समृद्यमानायां S₂ 12b नासिकायामतिप्रभा] S₂Bh, ...काग्रान्मतिप्रभाः
S₁, नासिकायामति ° ऽ S₃ 12c जज्ञे] S₁S₂RBh, (यज्ञे) S₃ • भृकुटी°] S₁S₃Bh, भृकुटी°
S₂ 12d चतुर्दंष्ट्रा] RBh (em.?), चतुर्दंष्ट्रा S₁, चतुर्दंष्ट्रा S₂, ऽ(तु)र्दंष्ट्रा S₃ 13a सखङ्गा] S₃A,
सख(गां) S₁, सखङ्ग S₂, सखङ्गा Bh (typo?) • सधनुष्का] S₂S₃Bh, सधनुष्का S₁ 13b सतूणीरा]
S₂S₃Bh, सतूनीरा S₁ 13c द्वादशास्या] S₁S₂^{pc}S₃A₃A₅Bh, द्वादश्यास्या S₂^{ac} 13d तमोनिभा] S₂S₃
A₃A₇Bh, °तिमोहिनी S₁ 14d देवीं देवी] S₂S₃^{ac}Bh, देवान्देवी S₃^{pc}? 15a °त्तदा] S₂S₃RABh,
ततो S₁ 15ab देवमेषा] S₁S₂^{pc}RA₃A₇Bh, देविमेषा S₂^{ac}S₃ 15c °प्यन्यं] S₁S₂RABh, °प्यन्य
S₃ (unmetrical) 16a ततो] S₂S₃RABh, स्तदा S₁ 16b स्वमैक्षत सुभास्वरम्] R, स्तमैक्षत
सुभास्वरं S₁, स्वमैक्षत सुभासुरम् S₂S₃, स्वमवैक्षत भास्वरम् Bh (conj.) 16c तस्माज्जज्ञे] S₁^{pc}S₂^{pc}
Bh, तस्मा जज्ञे S₁^{ac}S₂^{ac}, तस्मा यज्ञे S₃ 16cd पुमान्दिव्यस्त्रैलोक्यं] S₂^{pc}RBh, पुमां दिव्यत्रैलोक्यं S₁,
पुमान्दिव्यत्रैलोक्यं S₂^{ac}S₃ 16d सहरन्निव] S₁S₂S₃R, प्रदहन्निव Bh

भृकुटीभूषितास्यश्च बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
 कवची बद्धतूणीरः शरी खङ्गी शरासनी ।
 त्र्यक्षश्चतुर्भुजश्चैव वज्रसंहननो युवा ॥ १७ ॥
 स सृष्टः प्रणतो भूत्वा हरिर्नाम्ना गणेश्वरः ।
 उवाच प्राञ्जलिभूत्वा देवदेवं सहोमया ।
 आज्ञापय सुरेशान यत्कर्तव्यं मया विभो ॥ १८ ॥
 ततः स भगवानाह हरिं तं गणनायकम् ।
 प्राचेतसात्मजस्येमं यज्ञं गच्छ विनाशय ।
 भद्रकाल्या सहाशु त्वमेतत्कृत्यं गणेश्वर ॥ १९ ॥
 ततो ऽस्य भगवान्देवो गणेशान्कामरूपिणः ।

— — — — — ॥ २० ॥

17a भृकुटी°] भृकुटी° R 17c °तूणीरः] °तूणी च R^{pc}, °तूली च R^{ac} 18a स सृष्टः] स दृष्टः R 18e आज्ञापय] प्रज्ञापय R 19b हरिं तं] हरितं R 19e भद्रकाल्या] तत्र काल्या R 19f गणेश्वर] भवेश्वर R^{pc}, भवेश्वरा R^{ac} 20a ततो ऽस्य] ततः स R 20cd] स्वगात्रेभ्यो सृजद्दीमान्नाम्नारूपधरास्ततः R

17a भृकुटी°] भृकुटी° A₃A₅, भृकुटी° A₇ 17b °त्रवान्] A₃, °द्रवान् A₅A₇ 17c °तूणीरः] °तूणी च A₃, °तूणीर A₅, °तूनीर A₇ 17e चतुर्भुज°] A₃A₅, चण्डभुज° A₇ 17f वज्रसंहननो] रद्रुसंहजनो A₃, दद्रुसंहजनो A₅, वद्रुसंहननो A₇ 18a स सृष्टः] संतुष्टा A₃, संतुष्टः A₅, सन्तुष्ट A₇ 18b हरिर्नाम्ना गणेश्वरः] हरिर्नाम गणेश्वरः A₃, हरिर्नाम गणेश्वरैः A₅A₇ 18e सुरेशान] स्वर्गवशान् A₃, °त्स्वर्गवशात् A₅, सुदरशान A₇ (unmetrical) 18f विभो] प्रभो A 19ab हरिं तं] A₃A₇, हरितं A₅ 19c प्राचेतसात्मजस्येमं] प्राचेतससुता तस्य A₃, प्राचेतसः सुता तस्य A₅, प्राचेतससुतस्य यं A₇ 19d यज्ञं] A₇, मंग A₃, मंग A₅ 19ef] om. A 20a ततो ऽस्य] ततः स A 20b गणेशान्] गणेशः A₃, गणेशन् A₅, गणेशं A₇ 20cd] स्वगात्रेभ्यो सृजद्दीमान्नाम्ना रूपधरान् गणान् A₃, सगात्रेभ्यो सृजं तद्गनारूपधरान् गणान् A₅ (unmetrical), स्वगात्रेभ्यो सृजद्दीमान्नाम्ना व्यपधरान् गणान् A₇

17(a⁷-e⁷) S₁, (a¹-a³) S₂ 19(b³-f³) S₁, (b⁸-c¹)(c²-c⁶) S₂

17a भृकुटी°] S₁S₃Bh, भृकुटी° S₂ • °भूषितास्यश्च] S₂S₃RABh, °दूशिता... S₁ 17c °तूणीरः] S₂^{pc}Bh, °तूणीर S₂^{ac}S₃ 17d खङ्गी] S₃RA, खङ्गी S₂, खङ्गी Bh (typo?) • शरासनी] S₃RABh, सरासनी S₂ 17e त्र्यक्षश्चतुर्भुज°] RA₃A₅Bh, त्र्यक्षश्च सुभुज° S₂, दक्षिणश्च सहुज° S₃ 17f °संहननो] S₁^{pc}S₂S₃RA₇Bh, संहनो S₁^{ac} (unmetrical) 18b हरिर्नाम्ना] S₂RBh, हरिर्नाम्ना S₁, हरिर्नाम्ना S₃ 18c प्राञ्जलिभूत्वा] S₁S₂RABh, प्राञ्जलि भूत्वा S₃ (unmetrical) 18e सुरेशान] S₁^{pc}S₂S₃RBh, सुरेशान S₁^{ac} 18f यत्कर्तव्यं] S₂S₃RABh, य कर्तव्यं S₁ 19a भगवानाह] S₂S₃RABh, भगवां देव S₁ 19c प्राचेतसात्मजस्येमं] R, (प्रा) ऽ ऽ ऽ ऽ -स्येमं S₂, प्राचेतसात्मजस्येमं S₃, प्राचेतससुतस्यास्य Bh (conj.) 19f °तत्कृत्यं] S₂RBh, °तत्कृत्यं S₁, °तत्कृत्य S₃ • गणेश्वर] S₂^{pc}Bh, नवेश्वरः S₁, गणेश्वरः S₂^{ac}S₃ 20a ततो ऽस्य] S₁S₂S₃, ततः स Bh • भगवान्देवो] S₁S₂^{pc}RABh, भगवान्देव S₂^{ac}S₃ 20b गणेशान्कामरूपिणः] RBh (conj.), गणेशं कामरूपिणं S₁, गणेशा+ः+ कामरूपिण+ः+ S₂, गणेशान्कामरूपिण S₃ 20cd] Loss of 2 pādas conjectured, om. S₁S₂S₃, स्वगात्रेभ्यो सृजद्दीमान्नाम्नारूपधरान्गणान् Bh (conj.)

पस्पर्श बाहुं सम्यक्तु तस्मिञ्जाता महाबलाः ।
 कोट्यस्ता नवतिश्चैव शतं चैव तदा प्रभोः ।
 सर्वाञ्चोवाच भगवान्यज्ञं प्रमथतानघाः ॥ २१ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्तौ तेन सैन्येन महताभिसमावृतौ ।
 जग्मतुः सागरोन्नादमेघाशनिविनादितौ ॥ २२ ॥
 देवो ऽपि सह पार्वत्या रैभ्याश्चमसमीपतः ।
 स्थित्वापश्यद्गणेशानां कर्म तद्यज्ञनाशनम् ॥ २३ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 वृक्षाः कनखला यत्र गङ्गाद्वारसमीपगाः ।
 सुवर्णशृङ्गश्च गिरिर्मैरुपर्वतसंनिभः ।
 तस्मिन्प्रदेशे दक्षस्य यज्ञो ऽयमभवत्तदा ॥ २४ ॥

21a-d] om. R 21e सर्वाञ्चोवाच] R^{pc}, सर्वाञ्चोवाच R^{ac} 21f प्रमथतानघाः] प्रमथतो नघः
 R 22a सैन्येन] सौम्येन R 22b महताभिः] महतातिः R 22c सागरोन्नादः] सागरोन्नादैर्
 R 23a रैभ्याश्चमः] +तस्या+श्चमः R 24a कनखला यत्र] कनखले ये तु R 24f ऽयमभवत्]
 सावभवत् R

21a पस्पर्श बाहुं सम्यक्तु] स्पर्श बाहुनसम्यक् A₃A₇ (unmetrical), स्पर्श बाहनसम्यक् A₅ 21b म-
 हाबलाः] महात्मना A 21d शतं चैव तदा प्रभोः] नतास्तेषां भवेत्प्रभो A₃, नतास्तेषां भवेत्प्रभो A₅,
 नतास्ते प्यभवन् प्रभो A₇ 21e सर्वाञ्चोवाच] स ताञ्चोवाच A₃A₇, स ताञ्चोवाच A₅ 21f प्रमथताः]
 A₇, प्रमथं ताः A₃, प्रमताः A₅ (unmetrical) 22a सैन्येन] सौम्येन A₃A₅, शौम्येन A₇ 22b
 महताभिः] महतातिः A₃A₇, महतोतिः A₅ 22c सागरोन्नादः] सागरैर्नादैर् A₃A₇, सागरैःनाः A₅
 (unmetrical) 22d विनादितौ] विनादितैः A₃A₇, विनादितैः A₅ (unmetrical) 23b रैभ्याश्चमस-
 मीपतः] A₃A₅, वैश्वानरसमप्रभाः A₇ 23c स्थित्वापश्यः] समपश्यः A₃A₇, समपः A₅ (unmetrical)
 23d तद्यज्ञः] A₃A₅, तन्यज्ञः A₇ 24a वृक्षाः कनखला यत्र] वृक्षाश्च काननेयास्तु A₃, वृक्षाश्च कारन-
 नेयास्तु A₅ (unmetrical), जिद्धाश्च कालसे यास्तु A₇ 24b समीपगाः] A₅, समीपगा A₃A₇ 24c
 सुवर्णः] A₇, स्वरंतीः A₃, स्वरेतीः A₅ • शृङ्गश्च] गृह्णाश्च A₃, गृहाश्च A₅, शृङ्गाश्च A₇ •
 गिरिर्] A₇, गिरेर् A₃A₅ 24d संनिभः] A₇, सन्निभाः A₃, सन्निभा A₅ 24e तस्मिन्] तस्य
 A 24f ऽयमभवत्] सावभवत् A₃A₇, सारभवत् A₅

21(a³-a⁴, c²-c³)(c⁴-c⁵)(c⁶-c⁷)(c⁸-d¹)(d²-d⁷)(d⁸)(e¹-e⁸)(f¹)(f²)(f³-f⁸→) S₁ 22(←a¹-d⁴) S₁
 23(b³-b⁸, c⁴-c⁶, d², d⁷-d⁸) S₁ 24(a¹-a⁸)(b¹-b⁵)(b⁶-c¹)(c²)(c³-c⁴, d⁶-d⁸)(e¹-f⁸→) S₁

21a पस्पर्श] S₂S₃Bh, संस्प(शा) S₁ • बाहुं] S₁S₂Bh, बाहु S₃ • सम्यक्तु] S₁S₃, सम्यक्त S₂^{pc},
 सम्यज्ञ S₂^{ac}, सम्यक् च Bh (conj.) 21b तस्मिञ्जाता] S₁A, तस्मिन्जाता S₂, तस्मि जाता S₃,
 तस्माज्जाता Bh (conj.) • महाबलाः] S₁Bh, महात्मनः S₂^{pc}, महात्मना S₂^{ac}S₃ 21c कोट्यस्ता
 नवतिश्चैव] ABh, को(टस्ते)ऽ-~f-~ऽ-~ S₁, कोट्यास्ता नवतिश्चैव S₂^{pc}, कोट्यास्ता नवतिश्चैव S₂^{ac}S₃ 21d
 प्रभोः] conj. Bh, (प)ऽ-~ S₁, प्रभो S₂S₃ 21e सर्वाञ्चोवाच भगवान्] S₂R^{pc}, (सर्वाञ्चोवाच भगवां)
 S₁, सर्वाञ्चोवाच भगवा S₃ 22c जग्मतुः] S₂RABh, जग्मतु S₃ (unmetrical) 22d विनादितौ]
 S₁^{ac}S₂S₃R, विनादिनौ S^{pc}, विनादितैः Bh 23c ऽद्वेषणानां] S^{pc}RA, ऽ(द्वेषे)णानां S^{ac}, ऽद्वेषे-
 शाना S₂S₃ 24a कनखला यत्र] conj. (cf. Bh 74.2c), (कनखलेयास्तु) S₁, कनखलेयास्तु S₂S₃Bh
 24d म्मेरुः] S₂RABh, म्मेरुः S₁, मेरुः S₃ • ऽपर्वतसंनिभः] S₂S₃RA₇Bh, ऽपर्वत(सन्निभ) S₁
 24e तस्मिन्] S₂RBh, तस्मि S₃ 24f यज्ञो] RABh, यज्ञे S₂S₃ • ऽयमभवत्] S₂S₃, सावभवत्
 Bh

गणेश्वरबलं चागाङ्गीमं कालीपुरोगमम् ।
 ते संप्राप्य महाभागाः सर्वे दीप्तानलप्रभाः ।
 ऊचुस्तं यजमानं च ऋत्विजोऽथ मुनीन्सुरान् ॥ २५ ॥
 वयं ह्यनुचराः सर्वे शर्वस्य परमात्मनः ।
 इहाभिलिप्सवः प्राप्ता भागान्यच्छ्वमीप्सितान् ॥ २६ ॥
 तपसा यज्ञभागार्हा बलेन नियमेन वा ।
 ऐश्वर्येणाथ योगेन येन तेन पुरो हि वः ।
 सर्वं चास्मास्वपि हि तद्वयमप्यंशभागिनः ॥ २७ ॥
 अथ चेत्स्वामिनो देवास्तेन भागार्हतां गताः ।
 स्वामित्वे च बलं हेतुस्तपो वा नात्र संशयः ।
 अस्मास्वेवोभयं तच्च स्वामित्वं तेन नो वरम् ॥ २८ ॥
 अथ चेत्कस्यचिदियमाज्ञा मुनिसुरोत्तमाः ।
 भागो भवद्भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम् ।
 तं ब्रूत यो ज्ञापयति वेत्स्यामो हि वयं ततः ॥ २९ ॥

25f ऋत्विजोऽथ] द्विजानथ R^{pc}, द्विजा(थ) R^{ac} (unmetrical) 26c इहाभिलिप्सवः] इहाभिलिप्सवः R 26d °न्यच्छ्वमीप्सितान्] °न्यच्छथ मत्स्थितान् R 27b वा] च R 27d पुरो हि वः] वयं सुराः R 27ef] सर्वं चास्मासु विद्येत तद्वयं ह्यग्रं च R^{ac} भागिनः R 28e अस्मास्वेवोभयं तच्च] अस्मासु चोभयन्तत्र R 29d नास्मभ्यमिति] नास्मस्वगति R

25c ते संप्राप्य महाभागाः] ते प्राप्य महतो{स इतो A₃} भागान्{त् A₇} A 25d-26a] om. A 26b शर्वस्य] सर्वे वै A₃A₇, सर्वे व A₅ 26c °लिप्सवः] °लिप्सव A 26d °न्यच्छ्व°] °न्यध्वर° A 27b बलेन] बलेना A • वा] च A 27c ऐश्वर्येणाथ] ऐश्वर्येणाभि° A 27d पुरो हि वः] वयं सुराः A 27e चास्मास्वपि] चास्मासु पि A₃A₇, चास्मासु प A₅ 27ef हि तद्वयमप्यंश°] हितं तत्त्व{त्व A₇}यं ह्यंश° A 27f °भागिनः] A₃A₇, °भावनः A₅ 28a चेत्स्वामिनो] वक्ष्यामि नो A₃, वक्ष्यामि नो A₅A₇ 28ab देवास्तेन] देवा तेन A 28b °र्हतां गताः] A₅, °र्हतां गता A₃, °र्हतां गता A₇ 28cd] om. A 28e अस्मास्वेवोभयं तच्च] अस्मासु चो{यो A₇}भयं यच्च A 29b मुनि°] देवा° A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) 29c देयस्तु] देयास्तु A 29f वयं ततः] वयं मताः A₃, च यं मताः A₅, वयमतः A₇ (unmetrical)

25(←a¹-c²) S₁ 27(a⁵-e⁵) S₁ 29(a⁸-e⁷) S₁, (d²-d³)(d⁴-f³) S₃

25c °भागाः] S₁S₂^{pc}RBh, °भागा S₂^{ac}S₃ 25d °प्रभाः] S₁S₂^{pc}RBh, °प्रभा S₂^{ac}S₃ 26a ह्यनुचराः] S₁S₂S₃^{pc}RBh, ह्यनुचरा S₃^{ac} 26b परमात्मनः] S₁S₂^{pc}S₃RABh, परमात्मनाम् S₂^{ac} 26c °लिप्सवः] S₂S₃RBh, °लिप्सव S₁ 26d °मीप्सितान्] S₂S₃ABh, °मीप्सितम् S₁ 27d तेन] S₂RABh, ते +वै+ S₃ 27e चास्मास्वपि] S₂^{pc}S₃Bh, ∴स्वपि S₁, चास्मास्वपि S₂^{ac} 27ef हि तद्वयम्] em. Bh (silently), तद्वयम् S₁ (unmetrical), हितःद्वयम् S₂S₃ 28ab देवास्तेन] S₂S₃RBh, देवा तेन S₁ 28c बलं] S₂S₃RBh, बलां S₁ 28e अस्मास्वेवो°] S₂S₃Bh, अस्मास्वैवो° S₁ • °भयं तच्च] S₁S₃Bh, °भयन्तच्च S₂ 29a °चिदियम्] S₂S₃RABh, °चिद... S₁ 29d नास्मभ्य°] S₁ABh, नास्मभ्य° S₂, ना(स्मभ्य°) S₃

एवमुक्तास्तु हरिणा सर्वे देवपुरःसराः ।
 ऊचुर्मन्त्राः प्रमाणं वो भागं प्रति गणेश्वराः ॥ ३० ॥
 मन्त्राप्यूचुः सुरान्यूयं तमोपहतचेतसः ।
 येन प्रथमभागार्हं न यजध्वं महेश्वरम् ॥ ३१ ॥
 मन्त्रैस्ते प्रोच्यमानापि नैव भागान्दुर्गदा ।
 तदा यातास्ततो मन्त्रा ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ३२ ॥
 ततः शक्रादयो देवाः सर्वानूचुर्गणेश्वरान् ।
 युष्मान्निहन्मो विक्रम्य सर्वानेवागतान्युधि ॥ ३३ ॥
 तेषां सगर्वं तद्वाक्यं श्रुत्वा हरिरमित्रजित् ।
 उवाच प्रहसन्सर्वानिदं वचनमूर्जितम् ॥ ३४ ॥
 मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलगर्वितैः ।
 यस्मात्प्रसह्य तस्माद्दो नाशयाम्यद्य गर्वितम् ॥ ३५ ॥

30c °मन्त्राः] °मन्त्रा° R **30d** After this R adds 2 pādas and speaker indication, reading तैस्तथा ते पृच्छमाना{नो R^{ac}} मन्त्रानूचुर्गणेश्वराः । मन्त्रा ऊचुः । **31a** मन्त्राप्यूचुः सुरान्यूयं] सुरान्व-पांस्तान् भागार्हास् R **31b** °चेतसा R **32a** °स्ते प्रोच्यमानापि] °स्तु प्रोच्यमाना वै R **32b** भागान्] भागं R **32c** तदा यातास्ततो] देवांस्त्यक्तागता R **33b** सर्वानूचु°] सर्व ऊचु° R • °गणेश्वरान्] °गणेश्वराः R

30a °मुक्तास्तु] °मुक्ता तु A₃, °मुक्ता तु A₅, °मुक्तान्तु A₇ **30b** देव°] देवाः A₃A₇, देवा A₅ • °सराः] A₃A₅, °सुराः A₇ **30c** °मन्त्राः] °मन्त्रा° A₃, °मन्त्रं A₅, °मन्त्रा° A₇ • वो] ते A **30d**] After this A₃ and A₇ add 2 pādas reading तैस्तथाप्युच्यमानास्ते मन्त्रानूचु यथाक्रमं ।, A₅ adds 4 pādas reading तैस्तथाप्युच्यमाणांसु ते भागं प्रति गणेश्वरः । तैस्तथाप्युच्यमानास्ते मन्त्रानूचुर्यथाक्रमं । **31a** मन्त्राप्यूचुः सुरान्यूयं] अब्रुवन्स्त्रय भा(र्)गार्हास् A₃, अब्रुवन्स्त्रय भागार्हास् A₅ (unmetrical), अवरन्मयं भागार्हास् A₇ (unmetrical) **31b** °चेतसाः] A₃A₇, °चेतसाः A₅ **31cd** प्रथमभागार्हं न] प्रथमभागार्हान् न A₃A₇, प्रथमभागार्हाननन् A₅ (unmetrical) **32**] om. A **33b** सर्वानूचु°] सर्वे ऊचु° A **33c** युष्मान्निहन्मो] यस्मान्निहत्य A **33d** °गतान्युधि] °गता युधि A₃A₇, °गतो युधिः A₅ **34a** सगर्वं] सर्वत्र A **34c** उवाच] A₃A₅, तान्वो A₇ (unmetrical) • प्रहसन्] A₅A₇, प्रहन् A₃ (unmetrical) **34d** °मूर्जितम्] °मन्त्रवीत् A **35bc** °बलगर्वितैः । यस्मात्प्रसह्य] °बलगर्वितैः । यस्मात्प्रलभ्य A₃A₇, बलभ्य A₅ (unmetrical) **35d** गर्वितम्] गर्जितं A₃A₇, गर्जितं A₅ (unmetrical)

30(d⁶) S₁ **31**(d⁴-d⁸->) S₁ **32**(←a¹-d⁴) S₁ **35**(a⁴-d⁸->) S₁, (c⁴-c⁵)(c⁶-c⁸)(d¹-d⁸) S₂

30a °मुक्तास्तु] S₂S₃RBh, °मुक्तास्तु S₁ **30b** °पुरःसराः] S₁S₂RA₃A₅Bh, °पुरसराः S₃ (unmetrical) **30c** °मन्त्राः] S₂Bh, °मन्त्रा° S₁, मन्त्रा° S₃ • प्रमाणं वो] S₂S₃RBh, प्रमाणस्ते S₁ **31a** °प्यूचुः] S₂Bh, °प्यूचु S₁S₃ **31c** प्रथम°] S₂S₃RBh, प्रथम° S₁ **31d** न यजध्वं] S₂S₃RA₃A₇, न यज... S₁, नायजध्वं Bh (conj.?) **32a** °स्ते] conj. Bh (silently), °स्तेः S₂, °स्तैः S₃ **33a** ततः] S₁S₂S₃^{pc}RABh, तत S₃^{ac} • देवाः] S₁S₂S₃^{pc}RABh, देवा S₃^{ac} **33b** सर्वानूचुर्] S₂S₃, सर्वानूचु S₁, सर्वे ऊचुर् Bh • After this Bh conjectures loss of 2 pādas, starting त्यक्त्वा **33c** °निहन्मो] RBh (conj.?), °निहन्मि S₁, °निहद S₂S₃ **33d** सर्वानेवागतान्युधि] S₂S₃RBh, सर्वानेवागताद्युधि S₁ **34a** सगर्वं] S₁S₃RBh, सगर्वं S₂ **34c** प्रहसन्] S₁S₂S₃^{pc}RA₅A₇Bh, प्रहस S₃^{ac} (unmetrical) **34d** °मूर्जितम्] S₁S₂S₃RBh^{pc}, °सूर्जितम् Bh^{ac} (typo) **35a** मन्त्राः] S₂S₃RABh, मन्त्रा S₁ **35b** °गर्वितैः] Bh suggests °दपितैः in a note. **35c** °त्प्रसह्य] S₂^{pc}RBh, °त्प्र(स)(सह्य) S₂, °त्प्रसह्य S₃ (unmetrical) **35d** गर्वितम्] R, (गर्जिता)+न्+ S₂, गर्जितान् S₃Bh (in a note Bh suggests गर्वितान्)

ऋत्विग्भिर्भागधेयैश्च सह यज्ञेन चोद्यतः ।
 येषां च बलवत्ता वस्तान्सर्वान्नाशयाम्यहम् ॥ ३६ ॥
 एवमुक्त्वा स तेजस्वी हरिभद्रः प्रतापवान् ।
 भद्रकाली च संक्रुद्धावभिदुद्रुवतुः सुरान् ॥ ३७ ॥
 गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूपानुत्पाद्य चिक्षिपुः ।
 प्रस्थात्रा सह होतारमश्वं चैव गणेश्वराः ।
 गृहीत्वा कुपिताः सर्वे गङ्गास्रोतसि चिक्षिपुः ॥ ३८ ॥
 यजमानं च पाशेन बद्ध्वा निन्युर्यथासुखम् ।
 वेदीमध्ये कुशानन्ये स्रुचो ऽन्ये चमसानपि ।
 व्यनाशयंश्चिक्षिपुश्च शालाश्चान्ये ऽभ्यदीपयन् ॥ ३९ ॥
 हरिभद्रो ऽपि दीप्तात्मा शक्रस्योद्यच्छतः करम् ।
 व्यष्टम्भयददीनात्मा तथान्येषां दिवौकसाम् ॥ ४० ॥

36b चोद्यतः] चोदितः R 36cd येषां च बलवत्ता वस्तान्सर्वान्] यद्वलं यत्तपो वापि तत्सर्वान् R 37b
 भद्रः] ०रुद्रः R 38c प्रस्थात्रा] पृच्छस्व R^{ac}, आगत्य R^{pc} (i.m.) 38cd होतारमश्वं चैव] होत्रा
 च मथश्चैव R 39a पाशेन] योगेन R 39d स्रुचो] श्रुचो R 39e व्यनाशयंश्च] व्यनामयन् R
 39f शालाश्चा०] मालाश्चा० R 40a भद्रो] ०रुद्रो R 40c व्यष्टम्भयद०] व्यस्तम्भयद० R 40d
 तथा०] यथा० R

36a ऋत्विग्भिर्] ऋद्धिं ते A 36b चोद्यतः] चोदितः A₃A₇, योदितः A₅ 36cd येषां च बलवत्ता
 वस्तान्सर्वान्] यद्वलं यत्तपो वापि तत्सर्व A± 37a तेजस्वी] A₃A₇, तेजस्व A₅ 37b हरिभद्रः]
 हरिरुद्र A₃, हरिरुद्रः A₅, हरिरुद्र A₇ 37cd संक्रुद्धावभि०] A₇, संक्रुद्धा अभि० A₃, संद्वारभि० A₅
 (unmetrical) 37d ०दुद्रुवतुः] A₃, ०दुद्रुवतः A₅, ०दुद्रुवतुः A₇ 38b ०नुत्पाद्य] ०नुत्पाद्य A₃A₅,
 ०म्मुत्पाद्य A₇ 38c प्रस्थात्रा] प्रस्थता A₃, प्रस्थिता A₅, प्रस्तता A₇ 38cd होतारमश्वं चैव] होत्रा
 च मथं चैव A₃, होत्रात्रा च मथं चैव A₅ (unmetrical), होत्रा च मथश्चैव A₇ 39a यजमानं च]
 रत्नमार्णं च A₃A₅, बद्धमानाञ्च A₇ 39c वेदीमध्ये कुशानन्ये] तेषामन्ये कुशानान्ये {न्य A₇} A 39d
 स्रुचो ऽन्ये चमसानपि] A₃, श्रुचो न्ये चमसानपि A₅, श्रुचो ऽन्योन्योमसानपि A₇ 39f शालाश्चान्ये]
 A₃A₇, शालिन्ये A₅ (unmetrical) 40a हरिभद्रो] हरिरुद्रो A₃, हरिरुद्रो A₅A₇ • दीप्तात्मा] A₃,
 दीप्तात्मात्र A₅ (unmetrical), दीप्ताद्वा A₇ 40b शक्रस्योद्यच्छतः] शक्रस्यामुंचतः A₃A₅, शक्रस्योद्यच्छतं
 A₇ 40c व्यष्टम्भयद०] A₃, व्यकृतयद० A₅, व्यष्टन्तयद० A₇ 40d तथान्येषां] A₃, तथान्येषा A₅,
 थोन्येषां A₇ (unmetrical)

36(←a¹-a³) S₁, (a¹-a⁵)(a⁷-a⁸)(b¹) S₂ 38(a⁵-e⁶) S₁ 40(a⁶-a⁸)(b¹-c⁷)(c⁸-d⁸) S₁

36b सह] S₁RABh, (स) S₂ (unmetrical), स S₃ (unmetrical) 36c बलवत्ता] S₁S₂S₃Bh^{pc},
 लवत्ता Bh^{ac} (typo, unmetrical) 36cd वस्तान्सर्वान्] em. Bh (silently), वो तां सर्वा S₁, वो
 तान्सर्वान् S₂, वो तां सर्वा S₃ 37b भद्रः] S₂^{pc}Bh, भद्र S₁S₂^{ac}S₃ 37cd संक्रुद्धावभि०] S₁R
 A₇, संक्रुद्धा अभि० S₂Bh, सक्रुद्धा अभि० S₃ 37d ०दुद्रुवतुः] S₂RA₃Bh, ०दुद्रावतुः S₁, ०दुद्रुवतुः
 S₃ 38a गणेश्वराश्च] S₂S₃RABh, गणेश्वरा... S₁ 38b ०नुत्पाद्य] S₂S₃^{pc}RBh, ०नुत्पाद्या S₃^{ac}
 (unmetrical) 38d गणेश्वराः] S₂^{pc}RABh, गणेश्वरान् S₂^{ac}S₃ 39a यजमानं] S₁S₂RBh, यजमानां
 S₃ 39b निन्युर्] S₂S₃RABh, निन्दार् S₁ 39c ०मध्ये] S₁R, ०मन्ये S₂S₃Bh • कुशानन्ये]
 S₁RBh, कुशामन्ये S₂S₃ 39d स्रुचो] S₁A₃Bh, स्रुचो S₂S₃ • चमसानपि] S₃RA₃, चमसापरे
 S₁, चमशानपि S₂, चमसानपरं Bh (conj.) 39f शालाश्चान्ये] S₂S₃A₃A₇Bh, शाला चान्ये S₁
 • ऽभ्यदीपयन्] S₁S₂RABh, भ्यदीपयत् S₃ 40a दीप्तात्मा] S₂S₃RA₃Bh, (दीप्तार्चिः) S₁ 40c
 व्यष्टम्भयद०] S₂A₃Bh, व्यष्टभयद० S₃

भगस्य नेत्रे पूष्णश्च दशनात्रुषिताननः ।
धनुष्कोट्या समाहृत्य मिषतां स न्यपातयत् ॥ ४१ ॥
विष्णोश्चक्रं च तद्द्वोरं युगान्तादित्यवर्चसम् ।
व्यष्टम्भयददीनात्मा करस्थं न चचाल ह ॥ ४२ ॥
तुषितांश्च तथा देवानुद्युक्तान्युद्धलालसान् ।
वायव्यास्त्रेण संहृत्य पृथिव्यां तान्न्यपातयत् ॥ ४३ ॥
अन्यांश्च देवान्देवो ऽसौ सर्वान्युद्धाय संस्थितान् ।
मोहनेनास्त्रवीर्येण संमोहयदनिन्दितः ॥ ४४ ॥
राजानश्चापि ये केचित्त्रायाता दिदृक्षवः ।
तान्सर्वानस्त्रवीर्येण स्वगृहाननयद्बलात् ॥ ४५ ॥
तत्प्रविध्वस्तकलशं भग्नयूपं सतोरणम् ।
प्रदीपितमहाशालं दृष्ट्वा यज्ञो ऽभिदुद्रुवे ॥ ४६ ॥

41a पूष्णश्च] प्रश्नस्य R^{ac}, प्रणस्य R^{pc} (i.m.) 41b दशनात्रुषिताननः] दर्शनात्कुपिताननः R 41d मिषतां] मिषतः R 42c व्यष्टम्भयद°] अ(२)+स्त+म्भयद° R 43ab तथा देवानुद्युक्तान्युद्ध°] ततो देवानप्युक्तान्युद्ध° R 44a देवो ऽसौ] देवेश R 45b तत्रायाता] तत्र याता R 46a तत्प्रविध्वस्तकलशं] तत्प्रविध्वस्तकलुषं R 46c प्रदीपित°] तं प्रदीप्त° R

41b दशनात्रुषिताननः] दर्शनात्कुपिताननः A 41cd समाहृत्य मिषतां] महासत्वमिधस्तां A₃, महासत्वमितथस्तां A₅ (unmetrical), महासतमिहस्तां A₇ 41d न्यपातयत्] न्यवारयत् A 43a तुषितांश्च] A₇, तुषिताश्च A₃A₅ • तथा] ततो A 43ab देवानुद्युक्तान्युद्ध°] देवास्तानुद्युक्तार्द° A₃, देवास्तानुद्युक्त्यर्ण° A₅, देवानुगवज्जम्पर्द° A₇ 43c वायव्यास्त्रेण] A₇, वायव्याद्दुस्त्रेण A₃ (unmetrical), वायव्यास्त्रेण A₅ 43d पृथिव्यां तान्] पृथिव्यांस्तु A₃A₅, पृथिव्यां तु A₇ 44a देवान्देवो ऽसौ] A₃, देवो सौ A₅ (unmetrical), देवान्देवेशो A₇ 44b सर्वान्युद्धाय] यज्ञकौश[ष A₇]-ल्य° A 44c मोहनेनास्त्र°] तान्मोहनास्त्र° A₃A₅, मोहानास्त्र° A₇ (unmetrical) 44d संमोहयद°] A₃A₇, संमोहनायद° A₅ (unmetrical) 45b तत्रायाता दिदृक्षवः] तत्र तत्र समागतान् A₃, तत्र समागतान् A₅ (unmetrical), तत्र यात्रासमागृहान् A₇ 46a तत्प्रविध्वस्त°] तद् विध्वान्त° A₃A₅, यज्ञं विध्वान्त° A₇ 46c °शालं] A₇, °शानं A₃A₅

42(a⁵) S₃ 43(c¹-c⁴)(c⁵) S₁ 44(c⁵-c⁷) S₃ 46(d¹-d²)(d³) S₁

41b °नृषिताननः] S₂S₃Bh, °दृषिताननः S₁ 41d मिषतां] S₁S₂Bh, मिषता S₃ • स न्यपातयत्] S₁S₂S₃R, संन्यपातयत् Bh (conj.) 42b °वर्चसम्] S₁RABh, °सन्निभं S₂, °सनिभं S₃ 43a तुषितांश्च] S₂S₃RA₇Bh, तुषिताश्च S₁ (anusvāra possibly lost) 43b °नुद्युक्तान्युद्ध°] S₂Bh, °नुद्युक्ताद्युद्ध° S₁, °नुद्युद्युद्ध° S₃ (unmetrical) • °लालसान्] S₁S₃RABh, °लालशान् S₂ 43c संहृत्य] S₁S₃RABh, संहृत्य S₂ 43d पृथिव्यां तान्] RBh (conj.?), पृथिव्यांस्तु S₁, पृथिव्यान्ते S₂S₃ • °पातयत्] S₁S₂RABh, °थावयत् S₃ 44a अन्यांश्च] S₁S₂RABh, अन्याश्च S₃ • देवान्देवो] S₁S₂A₃Bh, देवादेवो S₃ 44b सर्वान्युद्धाय संस्थितान्] S₂S₃RBh, स तान्युद्धसमुत्थितान् S₁ 44c °वीर्येण] S₁S₂S₃RA, °वर्येण Bh (conj.) 44d संमोहय°] S₁S₂RA₇Bh, स मोहय° S₃ (anusvāra possibly lost) 45a ये] S₁^{pc}S₂S₃RABh, om. S₁^{ac} (unmetrical) 45b तत्रायाता] S₁S₂^{pc}S₃Bh, तत्राया S₂^{ac} (unmetrical) 45d स्वगृहाननयद्] S₂S₃RABh, स्वगृहात्रयनं S₁ 46a °कलशं] S₁S₃ABh, °कलश S₂ (anusvāra possibly lost) 46b °यूपं] S₁RA, °यूप° S₂S₃Bh 46c प्रदीपित°] S₁ABh, प्रदीपिता° S₂S₃ • °शालं] S₁RA₇Bh, °सालं S₂, °साल S₃ 46d ऽभिदुद्रुवे] S₂S₃RABh, भिदुद्रुवुः S₁

तं तदा मृगरूपेण धावन्तं गगनं प्रति ।
हरिः शरं समाधाय विशिरस्कमथाकरोत् ॥ ४७ ॥
शरं चापरमादाय वीरभद्रः प्रतापवान् ।
पलायमानं तं यज्ञं ससार मृगरूपिणम् ॥ ४८ ॥
सनत्कुमार उवाच ।
एवं ते निकृता व्यास गणैः काल्या तथैव च ।
हरिणा चैव देवेन सर्वे शरणमागताः ॥ ४९ ॥
तान्प्रपन्नास्तदा सर्वान्देवान्समुनिलोकपान् ।
हरिः काल्या सहैवाह गच्छध्वं सोममव्ययम् ।
प्रसादयध्वं देवेशं ततो वो भविता शमः ॥ ५० ॥

47b गगनं] +न+ग(ग)रं R 47c शरं] परं R 48a शरं चापरमादाय] सशरञ्चापमादाय R 48d ससार] स(म)रं R^{ac}, सगरं R^{pc} • After this R adds 2 pādas reading नक्षत्रसमतां यातं हरिर्द्धन्वी तमन्वगात् । 49a निकृता] विकृता R 49b काल्या] काल्यास् R 49d सर्वे शरणमागताः] तं देवाः परमं ययुः R 50a °न्प्रपन्नास्तदा] °न् प्रयत्तास्तदा R^{pc}, °न् प्रय(ते)स्तदा R^{ac} 50f शमः] समः R

47a तं] A₃A₅, तान् A₇ 47b धावन्तं] A₃, धावतं A₅, धावयन्तं A₇ (unmetrical) 47c हरिः शरं] A₇, हरिः सवत् A₃, हरिवत् A₅ (unmetrical) 48a शरं चापरमादाय] सशरं चापमादाय A 48b °भद्रः] A₃, °भद्र A₅, °भद्र A₇ 48c पलायमानं] पलायमानस्तु{न्तु A₇} A (unmetrical) 48d ससार] संवरं A • After this A₃ and A₅ add 2 pādas reading नक्षत्रसमतां यातं द्वाबद्धं वीतमभ्यगात् । 49 सनत्कुमार उवाच] om. A 49a निकृता] निर्गता A₃A₇, विनिर्गता A₅ (unmetrical) 49b गणैः काल्या तथैव च] सर्वे वै त्रिदिवोकसः A₃, सर्वे त्रिदिवोकसः A₅ (unmetrical), सर्वे वै त्रिदिवोकसाः A₇ 49c चैव] वैरं A 49d सर्वे शरणमागताः] तं सर्वे शरणं गताः A 50a °पन्नास्तदा] °प{°श° A₇}न्नान्ततः A 50b °न्देवान्समुनि°] A₃A₇, °न्ततः सर्वान् देवास्सुमनि° A₅ (unmetrical) 50c काल्या सहैवाह] A₃, कल्या सहैवाह A₅, सम्प्रजयन्नाह A₇ 50f शमः] समः A

50(a¹-a³) S₁

47b धावन्तं] S₂S₃RA₃Bh, धावन्त S₁ 47c हरिः] S₂RA₃A₇, हरि S₁S₃ (unmetrical) • समाधाय] S₁S₂S₃RA, स सन्धाय Bh (conj.) 47d विशिरस्क°] S₂S₃RABh, विशिरस्कर° S₁ (unmetrical) 48a शरं चापरमादाय] S₂S₃Bh, शरं चापं समादाय S₁ 48b °भद्रः] S₁^{pc}RA₃Bh, °भद्र° S₁^{ac}S₂, °भद्र° S₃ 48d ससार] S₁S₂Bh, संसार° S₃ • After this S₁ adds 2 pādas i.m. by sec. hand, reading नक्षत्रसमतां यातं हरिर्द्धन्वी तमन्वयात् ।, while Bh adds नक्षत्रसमतां यातं द्वाबद्धं वीतमभ्यगात् । (cf. 32.123) 49b गणैः काल्या] conj. Bh, गणै काल्यास् S₁, गणै भद्रास् S₂S₃ 49d °गताः] S₂S₃ABh, °गता S₁ 50a °पन्नास्तदा] S₂Bh, °पन्नास्तदा S₁, °पन्नास्तदा S₃ 50b सर्वान्देवान्समुनि°] RA₃A₇Bh, सर्वान्देवां सर्वान् S₁, सर्वान्समुनि° S₂ (unmetrical), सर्वा देवा समुनि° S₃ 50c हरिः] S₂RABh, हरि° S₁S₃ 50d गच्छध्वं] S₂S₃RABh, गच्छध्वां S₁ 50f शमः] S₁Bh, मम S₂S₃

सनत्कुमार उवाच ।

त एवमुक्त्वा हरिणा जग्मुर्देवं प्रमन्यवः ।

प्रसादयितुमव्यग्रा दुःखशोकसमन्विताः ॥ ५१ ॥

ततस्ते नातिदूरे तु साम्बं सगणमीश्वरम् ।

अपश्यन्त महात्मानं सर्वे तद्गतमानसाः ॥ ५२ ॥

ते तं दृष्ट्वा प्रणम्योच्चैस्तुष्टुवुर्दक्षितेजसम् ।

वाग्भिरावाहनीयाभिः कृत्वा ब्रह्माणमग्रतः ॥ ५३ ॥

देवा ऊचुः ।

नमस्ते सुरशत्रुघ्न सुरयज्ञप्रवर्तक ।

महायज्ञ महासत्त्व महाक्रतुशतस्तुत ॥ ५४ ॥

नमो यज्ञविनाशाय वेदसर्वस्वदाय च ।

शिपिविष्टकृते विष्णोर्नरसिंहाभिघातिने ॥ ५५ ॥

मन्दराद्रिनिवासाय शुभसर्वस्वदाय च ।

महाविमानयानाय ऋतुविघ्नकराय च ॥ ५६ ॥

51 सनत्कुमार उवाच] om. R 51a त एवमुक्त्वा] एवमुक्त्वास्तु R 51b प्रमन्यवः] समन्यवः R 52b साम्बं] सोमं R 52c अपश्यन्त] अपश्यन्तं R 55b वेद°] देव° R 55c शिपिविष्टकृते विष्णोर्] गिरिविष्टकृते विष्णो R 56a मन्दराद्रि°] मन्दरेन्द्र° R

51 सनत्कुमार उवाच] om. A 51a त एवमुक्त्वा] एवमुक्त्वास्तु A₃, एवमुक्त्वा A₅ (unmetrical), एवमुक्त्वास्तु A₇ 51b After this A₃ and A₅ add सनत्कुमार उवाच । 51c °मव्यग्रा] A₃A₅, °मव्यग्रा A₇ 51d °समन्विताः] A₃A₇, °समन्वितः A₅ 52a नातिदूरे तु] दुरारोहं A₃A₅, वरारोहं A₇ 52b साम्बं सगणमीश्वरम्] सोमं शरणमीश्वरं A₃A₅, सोमं शरणमब्रवीत् A₇ 52c अपश्यन्त] अपश्यन्तं A 53a प्रणम्योच्चैस्तु°] प्रणम्योच्चुस्तु° A₃A₇, प्रणम्येचुः तु° A₅ 53c वाग्भिरावाहनीयाभिः] वाग्भिरादरणीयाभिः A₃, वाङ्मिवाहबलीयाभिः A₅, वाङ्मिरादरनीयाभिः A₇ 54d महाक्रतुशतस्तुत] महाक्रतुसतस्तुसः A₃A₅, महादेव नमो स्तु ते A₇ 55b वेदसर्व°] देवसर्व° A₃, देवासुर्व° A₅, देवः सर्व° A₇ 55cd] om. A₃A₇ • °कृते विष्णोर्नर°] °कृतो विष्टो नार° A₃ 56a मन्दराद्रिनिवासाय] मन्दरेन्द्रविना{°णा° A₇}शाय A 56b शुभ°] सुभ° A₃A₇, स्तुभय° A₅ (unmetrical) 56cd] om. A

51(c⁶-c⁸) S₂ 52(c⁴-c⁶) S₁ 55(c⁴-d¹) S₁

51a एवमुक्त्वा] S₂S₃Bh, एवमुक्त्वा S₁ 51b जग्मुर्देवं] RABh, जग्मु देवं S₁S₃, जग्मु देवं S₂ 51c °मव्यग्रा] S₁S₂RA₃A₅Bh, °मन्यग्रा S₃ 51d °समन्विताः] S₁S₂^{pc}RA₃A₇Bh, °समन्विता S₂^{ac}S₃ 52a तु] S₁S₂^{ac}S₃R, न S₂^{pc} 52c महात्मानं] S₂S₃RA, ..त्मानं S₁, महात्मानः Bh (conj.) 52d तद्गत°] S₁S₂^{pc}RABh, तद् S₂^{ac} (unmetrical), तं गत° S₃ 53ab प्रणम्योच्चैस्तुष्टुवुर्] S₂RBh, प्रणम्योच्चैस्तुष्टुवु S₁, प्रणम्योच्चै तुष्टुवन् S₃ 53c वाग्भिरावाहनीयाभिः] S₂^{pc}R, वाग्भिः संस्कृतयुक्ताभिः S₁, वाग्भिरावाहनीयाभि S₂^{ac}S₃, वाग्भिराहवनीयाभिः Bh (conj.) 54a °घ्न] S₁S₃RABh, °घ्ने S₂ 54b °प्रवर्तक] RA, °प्रमर्दकः S₁Bh, °प्रवर्तकः S₂S₃ 54d °स्तुत] RBh (conj.?), °स्तुह S₁, °स्तुतः S₂S₃ 55c शिपिविष्ट°] A₃Bh, शिपिविष्ट° S₁, शिविविष्ट° S₂S₃ 55cd विष्णोर्नर°] em. Bh (silently), ..र° S₁, विष्णो (न्न)+न+र° S₂, विष्णो नर° S₃ 56a मन्दराद्रि°] S₁Bh, मन्दरेन्द्र° S₂S₃ • °निवासाय] S₁S₃RBh, °विनाशाय S₂ 56d ऋतु°] S₁S₂S₃R, ऋतु° Bh (typo?) • च] S₁S₃RBh, च य S₂ (unmetrical)

मन्त्रान्तःकरणायैव मन्त्रव्रतकराय च ।
 पूष्णो दन्तविनाशाय भगनेत्रहराय च ॥ ५७ ॥
 विष्टम्भनाय शक्रस्य विष्णोश्चक्रस्य चैव हि ।
 नमो यज्ञप्रणेत्रे च यज्ञोत्पत्तिकराय च ॥ ५८ ॥
 वरदानाधिगम्याय ब्रह्मणो जनकाय च ।
 व्याघ्रचर्मभृते तुभ्यं कृष्णचर्माम्बराय च ॥ ५९ ॥
 नमः स्रग्वरमालाय नरपित्रे तथैव च ।
 उत्पादकाय विष्णोश्च जयाय विजयाय च ॥ ६० ॥
 नमो मन्युविनाशाय वीरभद्रप्रजाय च ।
 नमो हर्षाय कोपाय गणेश्वरसृजे नमः ॥ ६१ ॥
 नमो देवानुतापाय मृगबाणार्पणाय च ।
 नमस्ते भगवन्देव नमस्ते भगवञ्छिव ॥ ६२ ॥
 नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते लोकभावन ।
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं यज्ञो देवाश्च यज्ञहन् ।
 प्रसीद मा क्रुधो ऽस्माकं मा नः कृत्वा विनाशय ॥ ६३ ॥

57ab] om. R 57c पूष्णो] पूष्णोर् R 59a °दानाधि°] °दानाभि° R 59c °भृते] °वृते
 R 59d कृष्ण°] गज° R 60a स्रग्वर°] स्रग्वर° R 61a मन्यु°] मृत्यु° R 61b °भद्र°]
 R^{pc}, °बद्र° R^{ac} 62d भगवञ्छिव] भगवाञ्छिव R 63b लोक°] विश्व° R 63d यज्ञो देवाश्च
 यज्ञहन्] देवा यज्ञस्तथैव च R

57a मन्त्रान्तः°] मन्त्रान्त° A 57b °व्रत°] A₃A₅, °व्रत° A₇ 57c पूष्णो दन्तविनाशाय] A₃
 A₇, पुष्पहंतविनाशाय A₅ 57d °नेत्रहराय] °नेत्राभवाय A₃A₅, °नेत्रभवाय A₇ 58] om. A₃ (A₂
 (ff. 85^v-86^f) used for A₃) 58b विष्णोश्चक्रस्य चैव हि] विष्णुबाहुस्तथैव हि A₂A₅, विष्णुबाहुस्तथैव
 च A₇ 58c °प्रणेत्रे च] °प्रणेतुश्च A 59a °दानाधि°] °दानादि° A 59b ब्रह्मणो] A₃, ब्रह्मणे
 A₅A₇ 59c-60b] om. A 61ab] om. A 62ab] om. A 62d भगवञ्छिव] भगवान्
 शिव A₃A₅, भवान् शिव A₇ (unmetrical) 63b लोक°] सर्व° A 63c विश्व] सर्व° A₃A₇, सर्व
 A₅

57(d⁷) S₁ 58(c⁵-c⁶)(c⁷-d⁶) S₁ 61(b¹-b⁴) S₁ 62(a³-a⁵) S₁, (c³)(c⁴-d⁸→) S₃ 63(←a¹-a⁴)
 S₃

57a मन्त्रान्तः°] S₂Bh, मन्त्रार्क° S₁, मन्त्रान्त° S₃ • °करणायैव] S₁S₂S₃A, °करणायैव Bh (typo,
 unmetrical) 57c पूष्णो] S₃A₃A₇Bh, पूष्णोर् S₁S₂ 58c °प्रणेत्रे च] RBh (conj.), (प्रणे)··
 S₁, °प्रणेतुश्च S₂S₃ 59ab] S₁(R)(A)Bh, om. S₂S₃ 59c तुभ्यं] S₃RBh, चैव S₁, तुभ्यां S₂
 60d च] S₁S₃RABh, om. S₂ (unmetrical) 62b °बाणार्पणाय] RBh (em.), °माणार्पणाय S₁,
 °बाणार्पयाय S₂, °बाणर्पपाय S₃ 62c भगवन्] RABh, भगवां S₁, भगवान् S₂ 62d भगवञ्छिव]
 em. Bh (silently), भगवाञ्छिवः S₁, भगवां शिवः S₂ 63b °भावन] RABh, °भावनः S₁S₂S₃
 63c सृष्ट°] S₂S₃RABh, सृष्टि° S₁ 63d यज्ञो देवाश्च यज्ञहन्] S₁S₃ABh, यज्ञ देवाश्च यज्ञह S₂

सनत्कुमार उवाच ।

य इमं पठते नित्यं नियतः प्रातरुत्थितः ।

न तस्य विघ्नरूपाणि कदाचित्संभवन्त्युत ॥ ६४ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

स एवमुक्तो देवेशस्तदा तान्स्तुवतः स्थितान् ।

उवाच प्रहसन्वाक्यं सर्वान्देवान्समागतान् ॥ ६५ ॥

देव उवाच ।

नाहं क्रुद्धो भवन्तो मे नित्यमेवातिवल्लभाः ।

क्रुद्धे हि मयि युष्माकं न स्याज्जीवं क्षणान्तरे ॥ ६६ ॥

एवमुक्त्वा तदा देवः सुराणां हितकाम्यया ।

प्रावेशयत्सुरान्सर्वास्ततस्तान्योगमायया ।

स्वे शरीरे महादेवो विस्मापयितुमोजसा ॥ ६७ ॥

64a इमं] इदं R 65a °मुक्तो] R^{pc}, °मुक्ते R^{ac} • देवेशश्] देवेश R 65b तान्स्तुवतः स्थितान्] ता+न्+द्वरतस्थितान् R 66 देव] देवदेव R 66b °मेवाति°] °मेवाभि° R 66d क्षणान्तरे] क्षणान्तरेत् R 67a एवमुक्त्वा] एवमुक्तो R

64speaker indication-d] om. A 65ab देवेशस्तदा] देवेशः सदा A₃, देवेश सदास् A₅, देवे(ष) सदा A₇ 65b तान्स्तुवतः] A₃, तान्स्तुवताः A₅, तान्स्तुवतुः A₇ 65c प्रहसन्वाक्यं] च महादेव A₃A₇, महादेवः A₅ (unmetrical) 65d सर्वान्देवान्समागतान्] सर्वात्मा सर्वभावनः A 66 देव] देवदेव A 66b °वल्लभाः] A₃A₅, °वल्लभा A₇ 66c क्रुद्धे] A₇, क्रुद्धो A₃A₅ 66d न स्याज्जीवं] न्रस्याजीव्यं A₃, भ्रसस्याजीव्यं A₅ (unmetrical), शस्याजीव्यं A₇ 67a एवमुक्त्वा] A₃, एवमुक्त्वा A₅A₇ 67cd] om. A 67ef] मे{मेस्वे A₇(unmetrical)} शरीरे महावाहो विश्वापयितुमोजसा A • After this A adds 2 pādas reading प्रवेशयामास तदा योगेनातिबलीयसा ।

64(c⁷-c⁸) S₁ 65(b²-b⁸)(c¹-c⁸)(d¹-d²) S₃ 67(d²-d³) S₁

64b नियतः] S^{pc}S₂S₃R, निय S^{ac} (unmetrical), प्रयतः Bh (conj.) • °रुत्थितः] S₁RBh, °स्थितः S₂, °संस्थितः S₃ 64c °रूपाणि] S₂RBh, °रू- ऽ S₁, °रूप्याणि S₃ 64d °भवन्त्युत] RBh (em.?), °भवन्त्युतः S₁S₂, °भवन्त्युतः S₃ 65 सनत्कुमार उवाच] S₂S₃RABh, om. S₁ 65ab देवेशस्तदा तान्] em. Bh (silently), देवेशो देवतां S₁, देवेश तदा तां S₂, देवेश त(दा ता) S₃ (anusvāra possibly lost) 65b स्थितान्] S₁RABh, स्थिताम् S₂, (स्थिताम्) S₃ 65d सर्वान्देवान्समागतान्] S₁R, सर्वान्देवां समागताम् S₂, (सर्वा) देवा देवसमागतां S₃ (unmetrical), सर्वात्मा सर्वभावनः Bh 66 देव उवाच] conj., om. S₁, देवदेव उ S₂, देवदे उ S₃, देवदेव उवाच Bh 66a नाहं] S₁S₃R ABh, नाह S₂ 66b °मेवाति°] S₂S₃ABh, °मेव हि S₁ • °वल्लभाः] S₁S^{pc}RA₃A₅, °वल्लभा S^{ac}, °वल्लभा S₃ (unmetrical), °वल्लभाः Bh (typo) 66c क्रुद्धे] S₂S₃RA₇Bh, क्रुद्धो S₁ 66d स्याज्जीवं] S₂RBh, स्याजीवं S₁S₃ 67a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । • एवमुक्त्वा] S₂A₃Bh, एवमुक्त्वास् S₁, एवमुक्त्वा S₃ • देवः] S₁S^{pc}RABh, देव S^{ac}S₃ 67c प्रावेशयत्सुरान्सर्वास्] RBh (em.), प्रावेशयं सुरान्सर्वांन् S₁, प्रावेशयत्सुरान्सर्वां S₂, प्रावेशय सुरा सर्वां S₃ 67e स्वे] S₁RBh, श्च S₂S₃

ते प्रविष्टास्तदा देहमीश्वरस्य महात्मनः ।
 सप्तलोकसमायुक्तमपश्यञ्जगदद्भुतम् ॥ ६८ ॥
 ते परिभ्रम्य ताँल्लोकान्कृत्स्नान्सर्वे भयान्विताः ।
 पञ्चाक्षं गणपं वीरं तत्रापश्यन्समागताः ॥ ६९ ॥
 तेन ते सुरशार्दूलाः सर्वे ह्यूर्ध्वमतन्द्रिताः ।
 आक्षिप्तास्तन्मुहूर्तेन लोकमन्यमुपागताः ॥ ७० ॥
 अपश्यंस्ते महाभागा नगरं सूर्यसंनिभम् ।
 स्फाटिकेनातिमहता प्राकारेणाभिसंवृतम् ।
 शृङ्गैश्च विविधैश्चित्रैर्मणिहेमोज्ज्वलैः शुभैः ॥ ७१ ॥
 ततो ऽपरमपश्यंस्ते तन्मध्ये सुरसत्तमाः ।
 सप्तयोजनकोटीकं समन्तान्नगरं शुभम् ।
 राजतेनावृतं दिव्यं प्राकारेणेन्दुवर्चसा ॥ ७२ ॥

68d °पश्यञ्जगदद्भुतम्] °पश्यञ्च जगत्ततः R 69a ते परिभ्रम्य ताँल्लोकान्] ते (प्र) २ २ °तान्लोकात् R^{ac}, ते प्रविश्य तान्लोकान् R^{pc} (unmetrical, sec. hand) 69b कृत्स्नान्] कृत्स्नान् R 69d °पश्यन्समागताः] °पश्यत् समागतं R 70b ह्यूर्ध्वमतन्द्रिताः] युद्धसमन्विताः R 70d °मन्यमुपा°] °पालमुपा° R 71d प्राकारेणा°] आकारेणा° R 71e-74d] om. R

68a ते] A₃A₅, तं A₇ 68b °मीश्वरस्य] °मुमेश्(र A₇)स्य A 68d °पश्यञ्जगदद्भुतम्] °पश्यञ्च जगत्ततः A 69b भयान्विताः] A₃, भयान्वितः A₅A₇ 69c पञ्चाक्षं गणपं वीरं] यक्षान्{यक्षं A₇} गणपवीरं तं A 69d °गताः] °गतं A 70a शार्दूलाः] A₃, °शार्दूल A₅, °शार्दूला A₇ 70b ह्यूर्ध्वमतन्द्रिताः] वै सूर्यवर्चसः A 70d °मन्यमुपा°] A₃, °मन्यमुपा° A₅A₇ 71a अपश्यंस्ते] अपश्यंस्तैर् A₃A₅, अपश्यं वै A₇ 71b नगरं] A₃A₇, नरं A₅ (unmetrical) 71c स्फाटिकेनातिमहता] केनापि{ति A₇} महता व्यास A 71d °भिसंवृतम्] °तिसद्युतं A₃A₇, °तिसंयुतः A₅ 71ef °श्चित्रैर्मणिहेमोज्ज्वलैः शुभैः] °श्चित्रैः सुशोभितमनोहरं A[±] 72a °पश्यंस्ते] °पश्यन्तं A 72c °कोटीकं] °कोट्या वै A₃, °कोट्या च, °कोट्यानां A₇ 72f प्राकारेणेन्दुवर्चसा] A₃, प्राकारेणे दुर्वसा A₅ (unmetrical), प्राकारेन्दुवर्चसां A₇

68(c⁷-c⁸, d⁶)(d⁷)(d⁸) S₂ 71(a¹-a³) S₁, (a⁴, b⁴, b⁷-b⁸)(c¹-d⁸)(e¹-e²) S₂ 72(f⁵) S₂

68a प्रविष्टास्] S₂^{pc} RABh, प्रविष्टा S₁S₂^{ac}S₃ 68d °पश्यञ्जगदद्भुतम्] conj. Bh, °पश्यञ्जगत्ततः-तः S₁, °पश्य+न्+जग(द) २(तः) S₂, °पश्यजगदद्भुतः S₃ 69a परिभ्रम्य] S₂S₃ABh, परिभ्रम्य S₁ 69b कृत्स्नान्] S₂ABh, +कृ+त्स्ना S₁, कृष्णां S₃ • भयान्विताः] S₂S₃RA₃Bh, भयादितां S₁ 69cd] om. S₁ 70a सुरशार्दूलाः] S₂RA₃Bh, गणशा(ल)द्वीला S₁, सुरशार्दूला S₃ 70b ह्यूर्ध्व°] S₂S₃Bh, द्वूर्ध्व° S₁ • तन्द्रिताः] S₂Bh, °तन्द्रिताः S₁, °तन्द्रिता S₃ 70c °स्तन्मुहूर्तेन] S₂R ABh, °स्ते मुहूर्तेन S₁, °स्तन्मुहूर्तेन S₃ (unmetrical) 70d °गताः] S₁S₂^{pc} RABh, °गता S₂^{ac}S₃ 71a अपश्यंस्ते] S₃RBh, २ २ २न्ते S₁, अपश्य(स्ते) S₂ 71b नगरं] S₁S₂RA₃A₇Bh, नगर° S₃ 71ef °श्चित्रैर्मणिहे°] em. Bh (silently), °श्चित्तैर्मणिहे° S₁, °श्चित्रैर्मणिहे° S₂, °श्चित्रैर्मणिहे° S₃ 72d समन्तान्नगरं] S₁S₂^{pc} ABh, समन्तान्नगरं S₂^{ac}S₃ 72f प्राकारेणेन्दु°] S₁A₃Bh, प्राकारेणा(न्दु)° S₂, प्राकारेण दु° S₃

तस्य मध्ये ऽपरं चोच्चं षड्कोटीविस्तृतं पुरम् ।
जाम्बूनदमयेनैव प्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ ७३ ॥
तस्य मध्ये पुनश्चान्यत्पञ्चकोटीप्रमाणतः ।
इन्द्रनीलोपलेनैव प्राकारेण समावृतम् ॥ ७४ ॥
तस्य मध्ये ह्यपश्यंस्ते विबुधा मुनिसत्तम ।
चतुर्योजनकोटीकं विस्तारायामतः समम् ।
वैडूर्योपलयुक्तेन प्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ ७५ ॥
नगरं तस्य मध्ये च त्रिकोटीयोजनं शुभम् ।
सर्वरत्नविचित्रेण प्राकारेणाभिसंवृतम् ॥ ७६ ॥
तस्य मध्ये ऽपरं चान्यद्विकोटीविस्तृतं शुभम् ।
पद्मरागमयेनैव प्राकारेण परिष्कृतम् ॥ ७७ ॥
तेषां मध्ये जनपदाः सर्वदुःखविवर्जिताः ।
शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे च स्थिरयौवनाः ॥ ७८ ॥

75a ह्यपश्यंस्ते] ह्यपश्यन्त R 75e वैडूर्योपल°] वैडूर्योत्पल° R 75f प्राकारेणाभिसंवृतम्] प्राकारेणार्कसन्निभं R 77] R has this after 85. 78c शुक्लाभिजन°] शुद्धाभि+जन+ R

73a चोच्चं] चान्यं A 73c जाम्बू°] A₃A₇, जांबु° A₅ 73d प्राकारेणाभि°] प्राकारेणाति° A 74a तस्य मध्ये पुनश्चान्यत्] तस्योद्धतश्चास्यां A₃ (unmetrical), तस्योर्ध्वलतस्ततश्चास्या A₅ (unmetrical), तस्योर्द्धतस्ततश्चान्यत् A₇ 74b °कोटी°] °कोट्याः A₃, °कोट्यः A₅, °कोट्यैः A₇ 74c °नीलोपलेनैव] °नीलोत्पलेनैव A₃A₇, °नीलोत्पलेन च A₅ 75a ह्यपश्यंस्ते] ह्यपश्यंत A₃, ह्यपश्यंत A₅, अपश्यन्त A₇ 75b विबुधा मुनिसत्तम] विविधान्मुनिसत्तमान् A 75c °कोटीकम्] A₃A₅, °कोटीणां A₇ 75d °रायामतः] A₃, °रं यामतः A₅, °रमायतः A₇ 75e वैडूर्यो°] A₅, वैडूर्यो° A₃A₇ 76] om. A 77] A has this after 85. 77ab ऽपरं चान्यद्वि°] च पद्मरागद्वि° A± 78c शुक्लाभि°] शुक्लाभि° A₃, शुक्लाभि° A₅, शुक्लाभि° A₇ • °संपन्नाः] A₃A₅, °सम्पन्ना A₇

73(a⁵-c¹) S₁, (a⁶-b²)(b³)(b⁸-c³)(c⁴-d⁸→) S₂ 74(←a¹-a⁴) S₂ 75(e¹) S₁ 76(c⁷)(c⁸-d³) S₂

73a चोच्चं] em., (चोच्च) S₂, चोचं S₃, चोर्ध्वं Bh (conj.) 73b षड्कोटीविस्तृतं] A, (षड्को) ऽविस्त्रितम् S₂, षड्कोटीस्त्रितं S₃ (unmetrical), षड्कोट्या विस्तृतं Bh (conj.) 73c जाम्बू°] S₂A₃A₇Bh, ऽम्ब° S₁, जांबू° S₃ 73d प्राकारेणाभि°] S₃, प्राकारेणैव S₁, प्राकारेण सु° Bh (conj.) 74a पुनश्चान्यत्] conj., पुनश्चास्य S₁, ततश्चान्यत् S₂Bh, ततश्चान्य S₃ 74b °कोटी°] S₁Bh, °कोट्या S₂S₃ 74c °नीलोपलेनैव] S₂S₃Bh, °नीलोत्पलेनैव S₁ 75a °पश्यंस्ते] S₂Bh, °पश्यंस्ते S₁, °पश्यन्ते S₃ 75b विबुधा] RBh (em.?), विबुद्धा S₁S₂S₃ • °सत्तम] RBh (em.?), °सत्तमः S₁S₂S₃ 75d °रायामतः] S₁S₂RA₃Bh, °रायामत S₃ (unmetrical) 75e वैडूर्यो°] S₂S₃A₅, ऽडूर्यो° S₁, वैडूर्यो° Bh 76b त्रिकोटी°] S₂S₃RBh, त्रिकोटि S₁ 77] The insertion of this after 76 conjectured; S₁, S₂, S₃ and Bh have this after 85. 77a ऽपरं] S₂S₃R, पुरं S₁Bh 77ab चान्यद्वि°] S₂S₃RBh, चान्यं द्वि° S₁ 77b °विस्तृतं] S₂S₃RA, °विस्त्रितं S₁ 78a °पदाः] S₁S₂^{PC}S₃RABh, °पदा S₂^{AC} 78b °विवर्जिताः] S₁RABh, °विवर्जिता S₂S₃ 78c शुक्लाभि°] S₂S₃Bh, शुक्लाभिः S₁^{PC}, शुक्लाभिः S₁^{AC} • °संपन्नाः] RA₃A₃Bh, °सम्पन्ना S₁, °सम्पन्ना S₂S₃

क्षुत्पिपासाविनिर्मुक्ता रोगशोकविवर्जिताः ।
 अमरा जरया त्यक्ता नित्यं मुदितमानसाः ॥ ७९ ॥
 दीर्घिकाभिर्विचित्राभिर्वापीभिश्चाप्यलंकृताः ।
 वृक्षैर्नानाविधैश्चित्रैः सदापुष्पफलोपगैः ॥ ८० ॥
 सर्वभक्षान्प्रसूयन्ते वृक्षास्तत्रापरे शुभाः ।
 अपरे चाप्यलंकारान्सर्ववासांसि चापरे ॥ ८१ ॥
 अपरे सर्वपुष्पाणि सर्वाण्येव फलानि च ।
 सर्वभावांस्तथा चान्ये मधु चामाक्षिकं शुभम् ॥ ८२ ॥
 अपरे क्षीरिणस्तत्र वृक्षा व्यास महाप्रभाः ।
 क्षीरं क्षरन्ति ते नित्यं सर्वगव्यसमन्वितम् ॥ ८३ ॥
 सर्वा मणिमयी भूमिः शुभा काञ्चनवालुका ।
 उद्भिदान्युदकान्यत्र गिरिप्रस्रवणानि च ॥ ८४ ॥

79a °विनिर्मुक्ता] °विभक्ता हि R 80b °कृताः] °कृतं R 81a °भक्षान्प्रसूयन्ते] °भ-
 क्षा(ञ्)+न्वि+सूजन्ते R 82b सर्वाण्येव] सद्वाण्येकं R 82d मधु चामाक्षिकं] मधुनामाक्षिकं R
 83d सर्वगव्यं] दिव्यं रसं R^{bc}, दिव्यरसं R^{pc} (unmetrical) 84b शुभा काञ्चनवालुका] शुद्धका-
 ञ्चनवाचकाः R 84c उद्भिदां] औद्भिदां R

79a क्षुत्पिपासां] A₅, क्षुत्पिपाशां A₃A₇ • °विनिर्मुक्ता] °विमुक्ता हि A₃A₇, °विमुक्तो हि A₅
 79b रोगशोकं] रागलोभं A 79c अमरा] अजरा A • जरया] A₃, जरय A₅, मरया A₇
 80a दीर्घिकाभिर्] A₃A₇, दीर्घिकाभिर् A₅ 80b °कृताः] °कृतं A 80d °फलोपगैः] A₃A₅,
 °फलोपगैः A₇ 81a °भक्षान्] A₃A₅, °भक्षा A₇ 81c अपरे] A₃A₇, अपरेश् A₅ • °कारान्]
 °कारं A 81d सर्वं] ददुर् A 82b सर्वाण्येव] A₃A₇, सर्वान्येकं A₅ 82c सर्वभावांस्] स-
 वाण्येव A₃A₇, सर्वान्यव A₅ 82d मधु चामाक्षिकं] मधुरैर्माक्षिकैः {°कं A₇} A • शुभम्] A₃A₇,
 om. A₅ (unmetrical) 83a अपरे क्षीरिणस्] अपरे क्षीरेण A₃A₇, अपरेण A₅ (unmetrical) 83b
 °प्रभाः] A₃A₅, °प्रभा A₇ 83c ते] भो A 83d सर्वगव्यं] सर्वदिव्यं A₃A₅, ससद्द्विदिव्यं A₇
 (unmetrical) 84b शुभा काञ्चनवालुका] A₃, शुक्राभाः काञ्चनवालुकाः A₅ (unmetrical), शुभाः काञ्च-
 नवात्मकाः A₇ 84c उद्भिदां] तद्भिदां A 84d गिरिं] गिरेः A₃A₇, गिरः A₅ • प्रस्रवणानि]
 A₃A₅, प्रस्रवणानि A₇

79a क्षुत्पिपासां] S₁S₂S₃RA₅, क्षुत्पिपासां Bh (typo) • °विनिर्मुक्ता] S₁Bh, °विमुक्ता हि S₂S₃
 79b °विवर्जिताः] S₁RABh, °विवर्जिता S₂S₃ 79c अमरा जरया] S₂S₃RBh, अजरा अमरा S₁
 80a दीर्घिकाभिर्विचित्राभिर्] S₂RA₃A₇Bh, दीर्घिकाभि विचित्राभिर् S₁, दीर्घिकाभिर्विचित्राभि S₃ 80b
 °कृताः] conj. Bh (silently), °कृतां S₁, °कृता S₂S₃ 80c वृक्षैर्] S₁S₂RABh, वृक्षै S₃ 81a
 °भक्षान्प्रसूयन्ते] S₂A₃A₅Bh, °भक्षानि पूर्यन्ते S₁, °भक्षा प्रसूयन्ते S₃ 81b शुभाः] S₁S₂^{pc}RABh,
 शुभा S₂^{ac}S₃ 81cd] om. S₁ 81c °कारान्] S₃RBh, °कारं S₂ 82b सर्वाण्येव] S₁A₃A₇Bh,
 सवाण्यैव S₂S₃ 82c °भावांस्तथा] S₁RBh, °भावास्तथा S₂S₃ 82d चामाक्षिकं] S₂S₃Bh, चाम-
 क्षिकं S₁ 83b महाप्रभाः] S₂^{pc}RA₃A₅Bh, समाप्रभाः S₁, महाप्रभा S₂^{ac}S₃ 83d सर्वगव्यं] conj.,
 सर्वं दिव्यं S₁, सर्वं दिव्यं S₂S₃, सर्वं गव्यं Bh (conj.) • °समन्वितम्] S₂S₃RA, °मन्विताः S₁
 (unmetrical), °समन्विताः Bh (conj.) 84a सर्वा] S₂S₃RABh, सर्वं S₁ • भूमिः] RABh,
 भूमि S₁S₂S₃ 84b शुभा] S₂S₃A₃Bh, शुभाः S₁ • °वालुका] A₃Bh, °वालुकाः S₁, °चुल्लिका S₂,
 °चुल्लिका S₃ (unmetrical) 84c उद्भिदान्युदकां] S₁S₂Bh, उद्भिदान्युदकां S₃ 84d °प्रस्रवणानि]
 S₂S₃RA₃A₅Bh, प्रसनानि S₁ (unmetrical)

न तेषु क्रोधो लोभो वा युद्धं द्वेषो ऽथ मत्सरः ।
 न मानो नैव च स्तम्भो न दोषास्तत्र चापरे ॥ ८५ ॥
 ईदृशानि पुराणि स्म व्यतिक्रम्य सुरास्ततः ।
 कोटीयोजनविस्तीर्णं समन्ताद्बह्विनावृतम् ॥ ८६ ॥
 संवर्तकानलाकारं दुर्निरीक्ष्यं पुरं महत् ।
 अद्वारं ददृशुर्दिव्यमनन्तं ते सुरोत्तमाः ।
 दृष्ट्वा जग्मुः परं चैव विस्मयं भयमेव च ॥ ८७ ॥
 तान्भीतवदानान्व्यास वेपमानान्सुरेश्वरान् ।
 पञ्चाक्षो गणपः प्राह मा भीर्भवतु वः सुराः ॥ ८८ ॥
 इदं तत्सुमहद्वोरं पुरं घोरानलावृतम् ।
 द्रष्टव्यं वो महात्मानो यत्कृतेनागतास्त्वह ॥ ८९ ॥

85b युद्धं] युद्ध° R • ऽथ] न R 85d After this R has 77. 86ab स्म व्यतिक्रम्य] या व्यतिक्रम्य R^{ac}, यान्यतिक्रम्य R^{pc} 86c कोटी°] कोटि° R 87b दुर्निरीक्ष्यं] दुर्निरीक्षं R 89b घोरानला°] घोरानना° R 89c द्रष्टव्यं वो महात्मानो] द्रष्टव्यो वो महात्मा वै R 89d यत्कृतेना°] यज्ञे तेना° R

85b युद्धं] A₃A₇, युयुद्धे A₅ 85c मानो] A₃A₅, मामो A₇ 85d दोषास्] A₃A₅, दोषोस् A₇ • After this A has 77. 86c कोटी°] A₇, कोटि° A₃A₅ 86d °द्वह्विनावृतम्] °दुद्धमावृतं A₃, °दुद्धमावृतं A₅, °दुद्धमागतं A₇ • After this A adds 89cd and the following speaker indication. 87a °कानलाकारं] °काननाकारं A₃A₅, °कालनाकानं A₇ 87b दुर्निरीक्ष्यं] दुर्निरीक्षं A₃A₅, दुर्निरीक्षं A₇ 87cd °दिव्यमनन्तं ते] A₇, °दिव्यमनन्तं A₃ (unmetrical), °दिव्यमनन्तं ते A₅ 87e जग्मुः परं चैव] A₃A₅, जग्मु पुरञ्चैव A₇ 88ab] om. A 88c पञ्चाक्षो A • गणपः] A₇, गणप A₃A₅ 88d भीर्भवतु] भी भवत्तवः A₃, भिभवत्तवः A₅, भी भवन्तवः A₇ • सुराः] A₅, सुरा A₃A₇ 89ab °महद्वोरं पुरं] A₃A₇, °महाद्वारे घोरं A₅ 89b घोरानला°] घोरानना° A 89c-90 speaker indication] A has this after 86cd and repeats it here. 89c द्रष्टव्यं वो महात्मानो] द्रष्टव्यो वो महात्मा वै AA *± 89d यत्कृतेनागता°] A₃A₃*A₅, यत्कृतेन गता° A₅*, सद्गतेनागता° A₇, यत्कृतेन्यगता° A₇*

87(e³) S₁

85a क्रोधो] S₁RABh, क्रोध° S₂S₃ 85b युद्धं] S₂S₃A₃A₇Bh, युद्ध° S₁ 85c मानो] S₁RA₃A₅, मोहो S₂S₃Bh 85d दोषास्] S₁S₂RA₃A₅Bh, दोषा S₃ 85d After this S₁, S₂, S₃ and Bh have 77 (see ad loc.). 86b व्यतिक्रम्य] S₁S₂R^{ac}ABh, व्यक्रम्य S₃ (unmetrical) 87a संवर्त°] S₁S₂RABh, सवर्त्त° S₃ 87b दुर्निरीक्ष्यं] S₂Bh, दुर्निरीक्ष्यम् S₁, दुर्निरी{(न्दी) S₃^{ac}}क्षं S₃ 87c अद्वारं ददृशुर्] S₁S₂RABh, अद्वार ददृशु S₃ 87d °मनन्तं] S₁S₂RABh, °मनन्त S₃ (unmetrical) 87e जग्मुः] S₁RA₃A₅Bh, जग्मुः S₁, जग्मु S₃ 87f विस्मयं] S₁S₂RABh, विस्मय° S₃ (unmetrical) 88a तान्भीतवदानान्] S₂RBh, तन्भीतवदाना S₁, ता भीतवदानां S₃ 88b वेपमानान्] S₂S₃RBh, वेपमाना S₁ 88c गणपः] S₂^{pc}RA₃Bh, गणप S₁S₂^{ac}S₃ 88d सुराः] S₁RA₅Bh, सुरा S₂S₃ 89a तत्] RABh, तं S₁S₂S₃ 89c द्रष्टव्यं] S₁S₂, द्रष्टव्य S₃, द्रष्टव्य Bh (typo, unmetrical) • महात्मानो] S₁S₂S₃, महात्मनो Bh (typo, unmetrical) 89d यत्कृतेनागता°] S₁S₂S₃A₃A₅*A₅, यत्कृते चागता° Bh (conj.)

सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्त्वा स पञ्चाक्षः शूलेनानलवर्चसा ।

पश्यतां सुरसंघानां द्वारं चक्रे महाबलः ॥ ९० ॥

ते प्रविष्टा महात्मानः पञ्चाक्षसहिताः सुराः ।

दिव्यं ददृशिरे पूर्णं सिंहानां तत्पुरं महत् ॥ ९१ ॥

मेरुमन्दरकल्पानां नखदंष्ट्रावतां तथा ।

घोराणामग्निवर्णानां क्रुद्धानामतितेजसाम् ॥ ९२ ॥

तेषामेकस्तदा सिंहश्छित्त्वा बन्धनमूर्जितः ।

अन्वधावत संक्रुद्धः प्रलम्बितमहासटः ॥ ९३ ॥

तस्य सिंहस्य नादेन भैरवेण दिवौकसः ।

विषण्णवदनाः सर्वे पञ्चाक्षं शरणं ययुः ॥ ९४ ॥

90a एवमुक्त्वा] एवमुक्तो R 90d चक्रे] भीमं R 92b नखं] खरं R 92d °मिततेजसाम्] °मपि तेजसां R 93ab सिंहश्छित्त्वा] सिंह स्थित्वा R 93b बन्धनं] +(दृ)+ल्लव° R 93d °सटः] °पटः R 94b भैरवेण] भैरवेण R

90a एवमुक्त्वा] A₃A₇, एवमुक्त्वा A₅ • पञ्चाक्षः] A₅A₇, पञ्चास्यः A₃ 90b शूलेनानलवर्चसा] शू-
लेन नील{लीन° A₃}वर्चसा A 90d °बलः] °नदः A 91b पञ्चाक्ष°] पञ्चास्य° A₃, पञ्चाक्षः
A₅A₇ • °सहिताः] A₃A₇, °प्रहिता A₅ 91d तत्पुरं महत्] A₃, तत् A₅ (unmetrical), तत्परं
महत् A₇ 92a °मन्दर°] °कन्दर° A 93ab सिंहश्छित्त्वा] A₃A₇, सिंह स्थित्वा A₅ 93c अ-
न्वधावत संक्रुद्धः] अन्वधावत् सुसंक्रुद्धः A₃A₅, अन्वधावत् सुक्रुद्ध A₇ (unmetrical) 93d °सटः] A₃,
°षटः A₅A₇ 94a नादेन] A₃A₅, नानेन A₇ 94b भैरवेण] A₃A₅, भैरवेण A₇ 94c विषण्ण°]
विषण्ण° A₃ (unmetrical), विषसाह° A₅ (unmetrical), विषदु° A₇ (unmetrical) 94d पञ्चाक्षं]
A₃A₅, पञ्चाख्यं A₇

90(b¹-b⁴)(b⁵-b⁶)(b⁷-b⁸)S₁ 91(a¹-a⁸)(b¹-b⁴)(b⁵)(b⁶-b⁸, c⁸-d¹, d⁵-d⁶)(d⁷-d⁸→)S₂^{pc} 92(←
a¹-a²)(a⁸-b³, c¹-d²)S₂^{pc} 93(a¹-b⁵)(b⁶-d⁸)S₂^{pc} 94(b¹-b⁴)S₂

90a एवमुक्त्वा] S₁S₂^{pc}A₃A₇Bh, एवमुक्त्वा S₂^{ac}S₃ • पञ्चाक्षः] S₁RA₅A₇Bh, पञ्चाक्ष S₂S₃ 90b
After this S₁ adds 93a-94b. 90c पश्यतां] S₁S₂RABh, पश्यता S₃ 90d °बलः] S₃S₃RBh,
°बल S₂ 91a-93d] om. S₂^{ac}, S₂^{pc} has this i.m. by sec. hand (tops of most of these akṣaras
lost) 91a महात्मानः] S₁RABh, महात्मान S₃ 91b °सहिताः] S₁S₃^{pc}RA₃A₇Bh, °(स) (त्)
S₂^{pc}, °सहिता S₃^{ac} • सुराः] S₁S₂^{pc}RABh, सुरा S₃ 91c पूर्णं] S₃RABh, पूर्णं S₁ (anusvāra
possibly lost), पू(ष्ण) S₂^{pc} 91d तत्पुरं] S₁RA₃Bh, त(त्पर) S₂^{pc}, तत्परम् S₃ 92d °मति-
तेजसाम्] S₂^{pc}S₃ABh, °मिततेजसाम् S₁ 93a-94b] S₁ has this after 90b and repeats it here.
93ab सिंहश्छित्त्वा] em. Bh (silently), सिंहश्छित्त्वा S₁S₁^{*}S₃, (सिंहश्छित्त्वा) S₂^{pc} (upper parts lost)
93b °मूर्जितः] S₃RABh, °मूर्जितं S₁, °मूर्जितं S₁^{*} 93c अन्वधावत] S₁^{*}RBh, अन्वधावन्त S₁,
अन्वाधावत S₃ • संक्रुद्धः] S₁S₁^{*}RA₃A₅Bh, संक्रुद्धः S₃ 94a सिंहस्य] S₁S₁^{*}S₂RABh, सिंहा-
स्य S₃ 94b भैरवेण] S₂S₃A₃A₅Bh, भैरवेण S₁S₁^{*} 94c विषण्ण°] S₁S₂RBh, विषण्ण° S₃ •
°वदनाः] S₁S₂RABh, °वदना S₃ • सर्वे] S₂S₃RABh, om. S₁ (unmetrical)

पञ्चाक्ष उवाच ।

न भेतव्यं सुरा देवं दर्शयाम्यधुना हि वः ।

इत्युक्त्वा ददृशुः शर्वं सहसा ते सहोमया ।

न चैव तत्पुरं व्यास न सिंहात्रापि किञ्चन ॥ ९५ ॥

वेपमाना भयेनेशं शरणं पर्युपागताः ।

ताञ्छरण्यः स भगवानुवाच प्रहसंस्तदा ।

आमन्त्र्य सर्वान्देवेशो भयार्तास्तान्दिवौकसः ॥ ९६ ॥

दृष्ट्वा हि वो मम क्रोधाः सिंहरूपा भयानकाः ।

एकेन तेषां रौद्रेण सर्वे यूयं विनिर्जिताः ॥ ९७ ॥

यदि सर्वानहं क्रोधाद्विसृजेयं कथञ्चन ।

न भवेयुरसंदेहात्सर्वे यूयं क्षणात्सुराः ॥ ९८ ॥

इयं तु देवी युष्माकं कुपिता पर्वतात्मजा ।

एतां प्रसादयत वै नाहं कुप्यामि वः सुराः ॥ ९९ ॥

95c शर्वं] सर्वं R 95e तत्पुरं] तान्+सुरा+ R 96c ताञ्छरण्यः] तान् शरण्य+:+ R 96f
°स्तान्] °स्त्रि° R 97a क्रोधाः] क्रोधा R 97b भयानकाः] भयावहा R

95 speaker indication-b] om. A 95c इत्युक्त्वा] इत्युक्त्वा A₃A₇, इत्युक्त्वा A₅ • शर्वं] सर्वं
A 95f सिंहात्रापि] सिंहो नापि A 96c ताञ्छरण्यः] A₃, तान् शरण्य A₅A₇ 96f भयार्तास्
A₃, भयार्तास् A₅A₇ 97] om. A 98a क्रोधाद्] क्रुद्धो A 98c भवेयुरसंदेहात्] भवे{°व°
A₅}त्सुरसंदेहः A 98d क्षणात्सुराः] क्षिणायुधाः A₃A₅, क्षिणायुधा A₇ 99b पर्वतात्मजा] A₃A₅,
पर्वताग्रजा A₇

96(c⁵)(c⁶-d⁸) S₂, (e³, e⁶-e⁷)(e⁸-f⁴)(f⁵-f⁶)(f⁷-f⁸→) S₃ 97(←a¹-a²)(a³) S₃ 99(c⁷-d¹)(d²) S₂,
(d⁶-d⁸) S₃

95a भेतव्यं] S₁S₂RBh, भेतव्य S₃ • देवं] S₁S₂RBh, देव S₃ 95b °म्यधुना] S₁S₂RBh, °म्य-
धु S₃ (unmetrical) • After this Bh adds सनत्कुमार उवाच । 95c इत्युक्त्वा] RBh (conj.), इत्युक्त्वा
S₁S₂S₃ • ददृशुः] S₁S₂RABh, ददृशु S₃ (unmetrical) • शर्वं] conj. Bh, सर्वं S₁S₂S₃ 95d
ते सहोमया] S₁RABh, तैस्समोहया S₂, तै समोहया S₃ 95f सिंहात्रापि] R, सिंहा नापि S₁S₃, सिंहं
नापि S₂Bh • किञ्चन] RABh, किञ्चनः S₁S₂S₃ 96a भयेनेशं] S₁RABh, भयैनेशं S₂, भयैनेशं
S₃ 96c ताञ्छरण्यः] S₂R^{pc}A₃Bh, तां भयार्तां S₁, ता शरण्य S₃ (unmetrical) 96e आमन्त्र्य]
S₁S₃RABh, आमन्त्र्यस् S₂ • सर्वान्] S₂RABh, सर्वान् S₁, सर्वा S₃ 96f भयार्तास्तान्] A₃,
भयार्तास्तान् S₁, भयात्रस्ता S₂, भयत्रस्तान् Bh (conj.) 97a दृष्ट्वा] RBh (conj.), दृष्ट्वा S₁, दृष्ट्वा S₂
• क्रोधाः] S₁Bh, क्रोधा S₂S₃ 97b सिंह°] S₁S₂RBh, सिंहा° S₃ • भयानकाः] S₁Bh, भयान-
का S₂S₃ 97c एकेन] S₁S₂RBh, एकेण S₃ 97d सर्वे यूयं] S₁S₂S₃R, यूयं सर्वे Bh (conj.) •
विनिर्जिताः] S₂R, विवर्जिताः S₁, विनिर्जिता S₃, पि तर्जिताः Bh (conj.) 98a क्रोधाद्] S₂S₃RBh
(in a note Bh suggests क्रोधान्.), क्रोधा S₁ 98b कथञ्चन] S₂^{pc}RA, कथञ्चनः S₁S₂^{ac}S₃, कदाचन Bh
(conj.) 98c भवेयुर°] S₁S₂S₃R, भवेत न Bh (conj.) • °संदेहात्] R, °संदेहो S₁S₃, °सन्देहो
S₂, सन्देहः Bh 98d क्षणात्सुराः] R, क्षणान्तरे S₁Bh, क्षणाच्छ्रभा+:+ S₂, क्षणच्छ्रभा S₃ 99d
नाहं कुप्यामि वः सुराः] S₁RABh, (ना)॒कुर्यामि वा सुराः(ः) S₂, नाहंः कुर्यामि (वा सुरा) S₃

सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्तवति स्वामिन्युद्धता ताम्रलोचना ।

देवी देवीं मुखाद्द्वोरां ससृजे भयवर्धनीम् ॥ १०० ॥

दंष्ट्राकरालवदनां बहुपादकराङ्गुलिम् ।

धनुःपरशुखड्गेषुचक्रशूलासिधारिणीम् ॥ १०१ ॥

ज्वलदर्कसहस्रांशुतेजसा विश्वरूपिणीम् ।

दशयोजनसाहस्रस्तस्या देहः प्रकीर्तितः ॥ १०२ ॥

भयाभिभूतास्ते देवा वध्यमानाश्च सर्वशः ।

न शेकुः पुरतः स्थातुं व्याघ्रान्मृगगणा इव ॥ १०३ ॥

ततो व्यथितचित्तास्ते कालकर्णया भयात्सुराः ।

भस्मराशिं स्थितं पार्श्वे देवस्य विविशुर्भयात् ॥ १०४ ॥

100c देवी देवीं] देवीन्देवं R **100d** भयवर्धनीम्] +बल+वर्द्धिनी R **101b** °कराङ्गुलिम्] °कराङ्गु-
लीम् R **101c** °खड्गेषु°] °खड्गोथ R **102b** विश्वरूपिणीम्] विप्रकाशिणी R **102c** °साहस्रस्]
°साहस्रं R **103a** भया°] तया° R **103c** स्थातुं] तत्र R **103d** व्याघ्रान्] व्याघ्रे R **104c**
°राशिं] °राशि R **104d** देवस्य] देवास्ते R

100a °वति] A₇, °रति A₃A₅ **100b** °न्युद्धता ताम्र°] °नुद्धतस्ताम्र° A₃, °नुद्धतस्ताम° A₅,
°न्युद्धतासोम्र° A₇ • °लोचना] °लोचनां A₃A₅, °लोचनं A₇ **100cd**] om. A **101b** °करा-
ङ्गुलिम्] A₇, °करांगतिं A₃, °कर्षगतिं A₅ **101c** धनुःपरशु°] A₃A₅, धनुपरसु° A₇ (unmetrical)
102b °रूपिणीम्] A₃, °रूपणीं A₅, °रूपिणी A₇ **102c** °योजन°] A₃A₇, °याजन° A₅ **102cd**
°साहस्रस्तस्या देहः प्रकीर्तितः] °साहस्रस्विस्तीर्णा ददृशुस्ततः A₃, °साहस्रस्तस्या देव प्रकीर्तिताः A₅, °वि-
स्तीर्णा साहस्रं ददृशुस्ततः A₇ **103a** भया°] तया° A • देवा] A₃A₅, देवो A₇ **103b** वध्य-
मानाश्च] बर्द्धमानाश्च A **103c** न शेकुः] तत्यजुः A₃A₇, तत्यजुः A₅ • स्थातुं] स्थानं A **103d**
व्याघ्रान्] A₃, व्याघ्रा A₅, व्याघ्रे A₇ **104b** °कर्णया] °कल्प° A • °भयात्सुराः] °भयात्पुरा
A₃A₅, °भयःपुराः A₇ **104c** °राशिं] A₃A₅, °राशिं A₇ **104d** देवस्य] देवास्ते A

100(speaker indication-b⁸)(c⁵-c⁶) S₃ **102**(c¹-c⁴) S₁, <d⁷-d⁸) S₂ **104**(b⁶-b⁷) S₁

100b °न्युद्धता] RA₇Bh, °न्युद्धवा S₁S₂ • ताम्र°] S₁RBh, ताम्र° S₂ **100c** देवीं] S₂^{pc}Bh,
देवी S₁S₂^{ac}S₃ • मुखाद्] S₂RBh, मुखां S₁, (मुखा) S₃ **100d** ससृजे] S₂S₃RBh, ससृजेद् S₁
101a दंष्ट्रा°] S₁S₂RABh, दंष्ट्रा° S₃ • °वदनां] RABh, °दशनां S₁, °वदना S₂S₃ **101c** ध-
नुः°] S₂RA₃A₅Bh, धनु° S₁, धनु° S₃ (unmetrical) • °खड्गेषु°] A, °खड्गेषु S₁, °खड्गेषु°
S₂, °खड्गेषु S₃^{ac}, °खड्गेषु S₃^{pc}, °खड्गेषु° Bh (conj.) **101d** °शूलासि°] S₁S₂S₃RA, °शू-
लेषु° Bh (conj.) **102a** °दर्क°] S₁RABh, °दङ्क° S₂S₃ **102b** °तेजसा] S₁S₃RA, °तेजसा°
S₂^{ac}, °तेजसां S₂^{pc}Bh **102cd** °साहस्रस्तस्या] S₂^{pc}S₃A₅Bh, °साहस्र तस्य S₁, °साहस्रस्तस्या S₂^{ac}
102d देहः] S₂^{pc}RBh, देह S₁S₂^{ac}S₃ • प्रकीर्तितः] R, प्रमाणतः S₁Bh, प्रकी ~ ऽ S₂, प्रकीर्तिताः
S₃ **103a** भया°] S₂S₃, स्तया° S₁, तया° Bh • देवा] S₁S₂^{pc}RA₃A₅Bh, देव S₂^{ac}S₃ **103c**
शेकुः] S₂S₃RBh, शेकु S₁ • स्थातुं] S₂Bh, स्थातु S₁S₃ **103d** व्याघ्रान्मृग°] S₂A₃Bh, व्याघ्रा
मृग° S₁, व्याघ्रमृग° S₃ **104a** व्यथित°] S₂S₃RABh, व्यथितश् S₁ (unmetrical) **104b** °क-
र्णया] S₁R, °कर्ण° S₂S₃, °कर्णी° Bh (conj.) • °त्सुराः] S₁S₂^{pc}RBh, °त्सुरा S₂^{ac}S₃ **104c**
°राशिं] A₃A₅Bh, °राशि S₁S₂S₃ • स्थितं] S₁RABh, स्थितां S₂S₃

तान्दृष्ट्वा भस्मकूटं तु प्रविष्टाञ्छरणार्थिनः ।
 सुरान्भस्मविलिप्ताङ्गान्देवीं देवी न्यषेधयत् ॥ १०५ ॥
 देव्युवाच ।
 कालकर्णिं निवर्तस्व मा वधीः सुरसत्तमान् ।
 एते पाशुपतीभूता भस्मना दिग्धमूर्तयः ॥ १०६ ॥
 एतत्पशुपतिप्रोक्तं व्रतं पाशुपतं पुरा ।
 यद्भस्मना पवित्रेण स्नानं स्नानेभ्य उत्तमम् ॥ १०७ ॥
 एते भगवतो ऽवश्यमनुग्राह्याः सुरोत्तमाः ।
 भस्म येन प्रविष्टास्तु तस्मान्मैतान्विनाशय ॥ १०८ ॥
 रौद्राः पशव एते हि प्रवेशाद्भस्मनो ऽधुना ।
 जाताश्च गणपाः सर्वे हन्तव्या न त्वयेश्वरि ॥ १०९ ॥

105a °कूटं] °कूटैस् R 106c पाशुपती°] पाशुपता R^{PC}, पशुपता R^{ac} • °भूता] भूत्वा R
 106d भस्मना दिग्ध°] भस्म+ना+ दिव्य° R 107a °पति°] °पतिः R 107b व्रतं] प्रोक्तं R
 107d स्नानं स्नानेभ्य] स्थानं स्थानेभ्य R 108a भगवतो] भगवता° R 108c भस्म येन प्रविष्टास्तु]
 भस्मन्येव प्रविष्टाशु R 108d तस्मान्मैतान्] तस्मान्नेतान् R 109b भस्मनो ऽधुना] भस्मराशिषु R

105c °विलिप्ताङ्गान्] A₅, °विलिप्तां तान् A₃, °विनिष्टाङ्गा A₇ 105d देवीं देवी] सवान् देवी A₃,
 सर्वान्देवी A₃A₇ • न्यषेधयत्] A₃, न्यषेययत् A₅, न्यशेधयत् A₇ 106a निवर्तस्व] A₃, विवर्त्त
 A₅ (unmetrical), विवर्त्तस्व A₇ 106b वधीः] धाव A₃, धारं A₅, धवे A₇ 106c पाशुपती°]
 पाशुपता° A 106d भस्मना दिग्ध°] भस्मनिर्दिग्ध° A₃, भस्मनिर्दिग्ध° A₅A₇ 107a °त्पशुपति°]
 °त्पाशुपतिः A₃A₅, °त्पशुपतिः A₇ 107d स्नानं स्नानेभ्य] स्थानं स्थानेभ्य A 108ab] om. A
 108c भस्म येन] भस्मान्येवं A₃, भस्मान्येव A₅A₇ • प्रविष्टास्तु] A₅, प्रविष्टांस्तु A₃A₇ 108d
 तस्मान्मैतान्विनाशय] तस्मान्नेतान्निशामय A₃A₅, तस्मान्नेतान् शंशयः A₇ 109b भस्मनो ऽधुना] भ-
 स्मराशिषु A 109c जाताश्च] जाताः सु° A₃, जाता सु A₅A₇ 109d त्वयेश्वरि] A₇, द्वयेश्वरि
 A₃A₅

105(c¹-c³) S₁ 107(c⁷) S₁ 108(c³) S₁ 109(b⁶) S₂

105a तान्] S₁S₂RABh, ता S₃ 105b प्रविष्टाञ्] S₁S₂^{PC}RABh, प्रविष्टा S₁^{ac}S₃ 105c सुरान्]
 S₂RABh, सुरा S₃ • °विलिप्ताङ्गान्] S₂S₃RA₃Bh, °विलिप्तांगा S₁ 105d देवीं देवी] S₁R, देवो
 देवीं S₂, देवो देवी S₃, देवी देवी Bh (conj.) 106a °कर्णि] S₁RABh, °कर्णी S₂S₃ 106b
 वधीः] S₁RBh, वधीत् S₂, वधी S₃ 106c पाशुपती°] S₁Bh, पाशुपता S₂S₃ 106d °सत्तमान्]
 S₁RABh, °सत्तमाम् S₂S₃ 107a °पति°] S₁S₃Bh, °पतिः S₂ 108a ऽवश्य°] S₁RBh, व-
 श्या° S₂S₃ 108b °ग्राह्याः] RBh (em.), °गृह्या S₁, °ग्राह्या S₂S₃ 108c भस्म येन] S₂S₃Bh,
 भस्म(न्ये)न S₁ • प्रविष्टास्तु] S₁A₃Bh, प्रविष्टास्ते S₂S₃ 108d तस्मान्मैतान्] S₂Bh, तस्मानेतान्
 S₁, तस्मान्मैता S₃ 109a रौद्राः] S₂^{PC}RABh, रौद्रा S₁S₂^{ac}S₃ 109b भस्मनो ऽधुना] conj., भ-
 स्मसाधुना S₁S₃, भस्म ऽधुना S₂, भस्मसाधुना Bh (conj.) 109c गणपाः] S₁S₂RABh, गणपा S₃
 109d हन्तव्या] S₁RABh, हत्तव्या S₂S₃

नैषां मृत्युः प्रभवति शंकरार्पितचेतसाम् ।

मया ह्येतद्गतं पूर्वं चरितं सार्वकामिकम् ॥ ११० ॥

इत्युक्ता कालकर्णी तु देव्या भैरवरूपिणी ।

न्यवर्तत सुरेभ्यस्तु कोपं तत्याज चोत्थितम् ॥ १११ ॥

कालकर्णी निवृत्तां तु दृष्ट्वा ते ऽपि सुरास्ततः ।

शान्तं च भयमत्युग्रं तुष्टुवुर्हिमवत्सुताम् ॥ ११२ ॥

देवा ऊचुः ।

हरवरमहिषीं महादेवपत्नीं प्रियां त्र्यम्बकस्याम्बिकां वाचमेकाक्षरां लो-
कसंहारकर्त्रीमुमां देवदेवस्य पत्नीं शुभां शङ्खकुन्देन्दुहाराम्बुगौ¹⁰रोग्रदंष्ट्रां

110a नैषां] नैषा R **110b** शंकरार्पितचेतसाम्] स्वाकारात् परमेश्वरात् R **110c** मया ह्येतद्] म-
याप्येतद् R **111a** तु] च R **111b** देव्या] देवी R • रूपिणी] रूपिणी R **111c** न्यवर्तत]
न्यवर्तय+त्+ R **112c** भयं] R^{PC}, भवं R^{AC} **113.4-5** वाचमेकाक्षरां] वामामेका+म्ब+(व)रां R
(unmetrical) **113.6** कर्त्रीमुमां] कर्त्तृमुत्तमाम् । R (unmetrical) **113.9** हाराम्बुं] om. R

110c मया ह्येतद्] ममाप्येतद् A₃, ममाप्यत् A₅ (unmetrical), समाप्येतद् A₇ **110d** कामिकम्]
A₃A₅, कामिकां A₇ **111a** इत्युक्ता] A₇, इत्युक्त्वा A₃, इत्युक्त्वा A₅ • कर्णी] A₃, कर्णि A₅,
कर्णीन् A₇ **111b** देव्या] देवी A • रूपिणी] रूपितं A₃A₅, रूपिन् A₇ **111c** सुरेभ्यस्तु]
सुरेभ्यश्च A₃A₇, सुरेभ्यश्च A₅ **112b** ऽपि] तु A • स्ततः] स्तदा A **112c** मत्युग्रं] A₅A₇,
मत्युग्रं A₃ **113.1** हरवरं] A₇, हरारं A₃ (unmetrical), हरवरं A₅ (unmetrical) **113.1-2**
महिषीं] A₃A₅, महिषिं A₇ **113.2-3** पत्नीं] A₃A₇, पत्नि A₅ **113.4** स्याम्बिकां] A₇,
स्याम्बिकां A₃, स्याम्बिकां A₅ **113.4** वाचमे] त्रिच{क A₃}रणामे A (unmetrical) **113.6**
कर्त्रीमुमां] A₃, कर्त्तृमुमां A₅ (unmetrical), कर्त्तृमुमां A₇ **113.7-8** देवदेवस्य पत्नीं] देवस्य प-
त्नीं {पत्नि A₅} A (unmetrical) **113.8-9** कुन्देन्दुं] A₃A₇, कुन्देदुं A₅ (unmetrical) **113.10**
दंष्ट्रां] A₃A₇, दंष्ट्रा A₅

110(d⁵) S₂ **111(c⁵-c⁷)** S₁ **112(b⁷, c²-d³)(d⁴-d⁸)** S₂

113 After 112 follow a verse of the daṇḍaka metre, of which each pāda has different length, and
an additional pāda of the same metre; each of these 5 pādas is numbered independently. Within
each pāda a set of 2 gaṇas (6 akṣaras) is numbered by an arabic figure placed at the beginning of
the set. In the lacuna register an akṣara concerned is indicated by the number of set containing it
and its place within the set; e.g. 2.2 means the second akṣara of the second set of 2 gaṇas.

113(10.3-4) S₁, (speaker indication-1.5)(1.6-2.1)(2.2-6)(3.1-2)(3.3-4.1)(4.2, 4, 5.2) S₂

110a नैषां] S₁S₂ABh, नैषा S₃ • मृत्युः] S₁RABh, मृत्यु S₂S₃ **110c** पूर्वं] S₁S₂S₃RA, शर्वं
Bh (typo?) **110d** चरितं] S₁S₂RABh, चरित S₃ (unmetrical) • सार्वं] S₁RABh, स(व)ं
S₂, सर्वं S₃ **111a** इत्युक्ता] RA₇Bh, इत्युक्त्वा S₁S₂S₃ **111b** रूपिणी] S₂S₃Bh, रूपिणी S₁
111c न्यवर्तत] S₂S₃ABh, निवर्तत S₁ **111d** तत्याज चोत्थितम्] RABh, तत्याज्यञ्चोत्थिता S₁,
त्यक्त्वा जवोत्थितम् S₂, त्यक्त्वा जवोत्थितम् S₃ **112a** कर्णी] S₂RABh, कर्णिं S₁, कर्णी S₃
• निवृत्तां] RABh, निवृत्तां S₁S₂, निवृत्तां S₃ **112b** सुरास्ततः] S₁RBh, सुरास्ततः S₂, सुरास्ततः
S₃ **112c** शान्तं च भयमत्युग्रं] S₁R^{PC}A₅A₇Bh, शा... S₂, शान्तव भयत्युग्रं S₃ (unmetrical) **112d**
तुष्टुवुर्] S₃RABh, तुष्टुवु S₁ (unmetrical) **113** देवा ऊचुः] S₃RABh, देव उ S₁ **113.1-2** म-
हिषीं] S₁S₃^{PC}RA₃A₅Bh, महिषी S₂, महिषी S₃^{AC} **113.2-3** पत्नीं प्रियां] S₁RA₃A₇Bh, पत्नीं
पत्नीं - S₂, पत्नीं प्रियान् S₃^{AC} (unmetrical), पत्नीं प्रियां । न् S₃^{PC} **113.4** वाचमे] S₁S₂Bh, वाचमे
S₃ (unmetrical) **113.6** कर्त्रीमुमां] S₂A₃Bh, कर्त्तृमुमा S₁, कर्त्तृ(॥)मुमां S₃ **113.7-8** पत्नीं]
S₁S₂S₃RA₃A₇, पत्नीं Bh (typo) **113.8-9** कुन्देन्दुं] S₁S₂RA₃A₇Bh, कुन्दे S₃ (unmetrical)
113.10 दंष्ट्रां] S₂RA₃A₇Bh, दंष्ट्रा S₁, दंष्ट्रा S₃ (unmetrical)

जया¹¹माहवे दुर्निरी¹²क्ष्यामचिन्त्योग्रदृ¹³ष्टिं विशालेक्षणां¹⁴ पीतकौशेयव¹⁵स्त्रां
महाशूलघ¹⁶ण्टापताकाध्वजां¹⁷ दिव्यगन्धाज्यधू¹⁸पप्रियां कालद¹⁹ण्डासिचर्मा-
ग्रह²⁰स्तां वपाशोणिता²¹न्त्रावसापूर्णभा²²ण्डां दिशां दक्षिणां²³ चारुचामीक-
रा²⁴बद्धपट्टां युगा²⁵न्तानलाभेक्षणा²⁶मट्टहासान्सृज²⁷न्तीं यथाकामक²⁸र्त्रीमन-
ङ्गायुधा²⁹विक्षतां शूरसे³⁰नानदीं विश्रुतां³¹ मन्दरावासनि³²त्यां दिविष्टां प्र-
प³³द्ये ऽहमेकानसीम् ॥ ११३ ॥

113.10 जया°] जयाजया° R (unmetrical) 113.12-13 °मचिन्त्योग्रदृष्टिं] °मचिन्त्योग्रभूमिं R
113.15 महा°] om. R (unmetrical) 113.18-19 °दण्डासि°] °दण्डासि° R 113.20-21 व-
पाशोणितान्त्रावसा°] त्वचाशोणिताद्रीं वशा° R 113.22 दिशां] om. R (unmetrical) 113.24-25
°बद्धपट्टां युगान्ता°] °वज्रघण्टां प्रशान्ता° R 113.26 °णामट्ट°] °णामट्ट° R 113.27-28 °क-
र्त्री°] °कर्त्ता° R 113.28-29 °युधाविक्षतां] °युधां वीक्षितां R (unmetrical) 113.29-30 °से-
नानदीं विश्रुतां] °सेनां नदीं विश्रुतां R 113.32 दिविष्टां] दिति त्वां R^{pc}, मिति त्वां R^{ac} 113.33
ऽहमेकानसीम्] हमेकसतीं R

113.10-12 जयामाहवे दुर्निरीक्ष्यामचिन्त्योग्र°] जायामाहवे{°रे A₃A₅} दुर्निरीक्षां अग्निभ्योग्र° A_±
(unmetrical) 113.14-15 °कौशेयवस्त्रां] A₅, °कौशेय{°ष° A₇}वस्त्रा° A₃A₇ 113.15-16 महा-
शूलघण्टापताकाध्वजां] महातूलपताकरजां A_± (unmetrical) 113.17 °गन्धाज्य°] A₃, °गन्धाध्य°
A₇, °गंधाड्य° A₅ (unmetrical) 113.18 °प्रियां] A₃A₇, °प्रीयां A₅ (unmetrical) 113.18-19
°दण्डासि°] A₇, °दत्तासि° A₃A₅ 113.20-21 वपाशोणितान्त्रावसा°] त्वचा{°या° A₅}शोणितान्त्र-
रसा° A₃A₅ (unmetrical), चत्वाशोणितान्त्रवशा° A₇ (unmetrical) 113.21-22 °भाण्डां] A₃A₇,
°भाडां A₅ 113.22 दक्षिणां चारु°] दक्षिणाभि° A (unmetrical) 113.24 °पट्टां] °कत्यां A₇,
°रूढां A₃, रुद्रा A₅ 113.26-27 °हासान्सृजन्तीं] A₃, °हासा सृजन्तीं A₇, हासां सृजतीर् A₅
(unmetrical) 113.27-28 °कर्त्री°] A₃, °कर्त्री° A₇, °त्री° A₅ (unmetrical) 113.28-29 °म-
नङ्गायुधाविक्षतां] °मनङ्गा{°ज्ञा° A₃A₅}युधारि{°नि° A₇}क्षती{°ति A₅(unmetrical)} A 113.29-30
शूरसेनानदीं] श्वरसेनां न{ना° A₇(unmetrical)}दं A₃A₇, श्वरसेनादं A₅ (unmetrical) 113.32 °त्यां
दिविष्टां] °त्यां दितिं A₃A₇ (unmetrical), °त्यादिति A₅ (unmetrical) 113.33 ऽहमेकानसीम्]
A₃A₅, हामेकान° A₇ (unmetrical) 113.33.6-114.10.6] om. A₇ (unmetrical)

113(26.5-6) S₁, (12.4-13.2)(14.3-16.4)(16.5, 17.5-21.2, 22.2-5)(31.2-32.5) S₂, (20.4)(20.5) S₃

113.11-12 दुर्निरीक्ष्या°] S₁S₂S₃^{pc}RBh, दुर्निरीक्ष्य° S₃^{ac} (unmetrical) 113.12-13 °मचिन्त्योग्रदृ-
ष्टिं] S₂(lower parts lost) S₃Bh, °मति योगदृष्टि S₁ (unmetrical) 113.14 °कौशेय°] S₁S₃RA₃A₅,
°कौशेय° Bh (typo) 113.16 °पताकाध्वजां] S₃RBh, °पताकध्वजान् S₁, ° -- °जा S₂ (upper
parts lost, fourth akṣara has subscript व्) 113.17-18 °धूपप्रियां] S₁RA₃A₇Bh, °(पाप्रिया) S₂
(upper parts lost, first akṣara has subscript ऊ), °धूपप्रिया S₃ 113.20-21 °तान्त्रा°] S₂S₃ (upper
parts lost in S₂), °तान्त्रा° S₁, °तान्त्र° Bh (unmetrical) 113.21-22 °पूर्णभाण्डां] S₁RA₃A₇Bh,
°पूर्णभाण्डान् S₂ (tops lost), °पूर्णभाण्डा S₃ (unmetrical) 113.24 °बद्ध°] S₁S₂ABh, °बद्धबद्ध°
S₂ (unmetrical) 113.25-26 °णामट्ट°] S₁S₂ABh, °णामट्ट° S₃ 113.26-27 °हासान्सृजन्तीं]
RA₃Bh, °हासां ° -न्तीन् S₁, °हासा सृजन्तीं S₂, °हासा सृजन्ती S₃ 113.27-28 °कर्त्रीम°]
A₃Bh, °हन्त्रीम° S₁, °कर्त्रीम° S₂, °कन्तीम° S₃ 113.29 °विक्षतां] S₁S₃Bh, °विक्षता S₂ (tops
lost) 113.29-30 °सेनानदीं] S₂S₃, °सेनानदी° S₁, °सेनां नदी° Bh (em.?) 113.32 °त्यां
दिविष्टां] conj. Bh, °त्यान्दिविष्टाम् S₁, °त्यां दिति॥ त्वां S₃ 113.32-114.1 °पद्ये ऽहमेकानसीम्॥
अ°] A₃A₅, °पद्यामहे कानसां {°सीं S₁^{pc}} अ° S₁, °पद्येमहे (कान)सीम° S₂^{ac}, °पद्यामहे॥ सानसी॥ म°
S₂^{pc}, °पद्येमहे कानसीम° S₃^{ac}, °पद्येमहे कान(भी)मा° S₃^{pc} (unmetrical), °पद्यामहे कानसी(ष्टि)म° Bh
(ष्टि conj. and unmetrical)

¹असुरमहिष²दारणीं दारणीं ³दुन्दुभेः सुम्भमा⁴रीं निसुम्भस्य मृत्युं वि-
भां सोमसूर्याग्निभासां सृज⁷त्कान्तिमिष्टप्रदां ⁸शोकदुःखार्तिह⁹र्त्रीं विशोकां
सुघो¹⁰रां वरामन्तक¹¹स्यान्तकर्त्रीं मुने¹²र्जामदग्न्यस्य चो¹³र्जा तथा राज-
रा¹⁴ज्ञीमनोज्ञां करा¹⁵लां ह्रियं दण्डनी¹⁶तिं स्थितिं सिद्धिमि¹⁷ष्टां शुभां का-
लरा¹⁸त्रीमपर्णां समा¹⁹धिं शरण्यां नगे²⁰न्द्राधिवासप्रियां ²¹क्षीरनद्यब्धिवा²²सां

114.2-3 दारणीं दुन्दुभेः] दुन्दुभैर्मरणीं R 114.3-5 सुम्भमारीं निसुम्भस्य] शुम्भनिशुम्भसारणीं R (unmetrical) 114.4-6 मृत्युं विभां सोमसूर्याग्निभासां] मृत्युनिभां सां R (unmetrical) 114.7 मिष्टप्रदां] मीष(त्प्र)सादां R (unmetrical) 114.8-9 हर्त्रीं] हन्त्रीं R 114.9-10 सुघोरां] सुघोरां R 114.11 कर्त्रीं] याते R 114.12-13 र्जामदग्न्यस्य चोर्जा] र्यामदग्न्यसुतो(ज्ञां)+र्जा+ R (unmetrical) 114.13-14 राजराज्ञीमनोज्ञां] राजराज्ञीं R 114.15 करालां ह्रियं] करासाङ्गायां R (unmetrical) 114.15-16 नीतिं स्थितिं] नीतिस्थितां R 114.18-19 समाधिं] समाधिं R (unmetrical) 114.19-20 नगेन्द्राधिवासं] नगेन्द्रं R 114.21-22 क्षीरनद्यब्धिवासां] क्षीरोदधिस्थां R (unmetrical)

114.2-3 दारणीं दुन्दुभेः] दुन्दुभैर्मरणीं A₃, दंढुभैर्मरणीं A₅ (unmetrical) 114.3-5 सुम्भमारीं निसुम्भस्य मृत्युं विभां] शुभमावां निशुम्भस्य मृत्युतां A₃A₅ (unmetrical) 114.5-6 सोमसूर्याग्निं] सूर्यसोमस्य A₃A₅ 114.6-7 भासां सृजत्कान्तिं] सां सृजतकांतां A₃ (unmetrical), भासा सृजतं कातां A₅ (unmetrical) 114.7 प्रदां] प्रजां A₃A₅ 114.8-9 खार्तिहर्त्रीं] खार्तिहर्त्रीं A₃, खार्तिहर्त्रिन A₅ (unmetrical) 114.9-10 शोकां सुघोरां] शोकां { काद्य A₅ } अघोराणां A₃A₅ (unmetrical) 114.10-11 मन्तकस्यान्तकर्त्रीं] मन्तस्यान्तकर्त्रीं { त्री A₅ } A₃A₅ (unmetrical), स्यान्तकर्त्रीं A₇ (cf. app. on 113.33) 114.11-13 मुनेर्जामदग्न्यस्य चोर्जा] मु{मू° A₅(unmetrical)}ले जीमदग्र{ग्रा° A₅}स्य चोर्यां A₃A₅, om. A₇ (unmetrical) 114.13-14 राजराज्ञीं] A₇, जराज्ञीं राजराज्ञीं A₃ (unmetrical), जराज्ञीं A₅ (unmetrical) 114.14 मनोज्ञां] मथाज्ञीं A₃, मथाज्ञीं A₇, om. A₅ 114.15 करालां ह्रियं] करालीयां A (unmetrical) 114.15-16 नीतिं स्थितिं] A₃, नीतिं स्थितां A₇, नीतिं A₅ (unmetrical) 114.16-17 सिद्धिमिष्टां] सिद्धिमिष्टां A₇, सिद्धिमिष्टां A₃A₅ 114.17.4-20.6] om. A 114.21-22 क्षीरनद्यब्धिवासां] क्षीरोदधिस्थां A (unmetrical)

114(5.6-6.1)(9.5-6)(14.3) S₁, (16.3-4)(17.1-2) S₂, (1.4) S₃

114.1 असुरमहिषं] S₁S₂S₃^{ac}RA₃A₅Bh, असुरम् +(न)+हिषा° S₃^{pc} (unmetrical) 114.2-3 दारणीं दारणीं दुन्दुभेः] em. Bh (silently), दारणीन्दारणीन्दुन्दुभे S₁, दारणीं { णी S₂^{ac} } दुन्दुभे S₂, दारणीं दारणीं दुन्दुभे S₃ 114.3-4 सुम्भमारीं] S₁, सुन्दमारीं S₂^{pc}Bh, सुन्दमारी S₂^{ac}, सुन्दमारी S₃ 114.4 निसुम्भस्य] S₁S₂S₃, निशुम्भस्य Bh 114.5 मृत्युं] S₁S₂^{pc}S₃Bh, मृत्युं S₂^{ac} 114.5 विभां] S₁Bh, विभा S₂S₃ 114.5-6 सूर्याग्निं] S₁S₂^{pc}Bh, सूर्याग्निं S₂^{ac}S₃^{ac}, सूर्याग्निं S₃^{pc} 114.6-7 सृजत्कान्तिं] S₂S₃RBh, सृजाङ्कान्तिं S₁ 114.7 मिष्टप्रदां] S₁Bh, मिष्टप्रदा S₂^{ac} (unmetrical), मिष्टप्रदा S₂^{pc}S₃ 114.8 शोकदुःखार्तिं] S₂S₃RA₃Bh, दुःखशोकप्र° S₁ 114.8-9 हर्त्रीं] S₂Bh, हर्तृ S₁, हर्त्रीम् S₃ 114.9-10 शोकां सुघोरां वरां] conj., शोकां ~ -णां उम्बरां S₁ (retraced after णां), शोका अघोरोधनां S₂, शोकान्मुघोरोध{व} S₃^{pc}नां S₃, शोकामघोरां घनां Bh (typo, conj.?) 114.11 कर्त्रीं] S₂^{pc}A₇Bh, कर्त्रीं S₁ (retraced), र्त्रीम् S₂^{ac} (unmetrical), कर्तीं S₃^{pc}, कर्ती S₃^{ac} (unmetrical) 114.11-12 मुनेर्] S₁(retraced)S₂RBh, मुने S₃ 114.12-13 चोर्जां] S₁S₂^{pc}Bh, चोर्जा S₂^{ac}, चोर्जा S₃^{ac}, तोर्जा S₃^{pc} 114.13-14 राजराज्ञीं] S₁(retraced)A₇, राजर{रा° S₂^{ac}}रे-ज्ञीं S₂^{pc} (unmetrical), राजरथज्ञीं S₃ (unmetrical), राजराज्ञीं Bh 114.14 मनोज्ञां] S₁^{pc} (i.m.) Bh, om. S₁^{ac}, मिवज्ञां S₂S₃ (मिव retraced in S₂) 114.15 ललां ह्रियं] conj., लला क्षपान् S₁ (retraced), ललाङ्कय{प° S₂^{ac}}न् S₂, लला ह्य{द° S₃^{ac}}न् S₃, लला क्षपां Bh 114.15-16 नीतिं] S₂S₃A₃A₇Bh, नीतिं S₁(retraced) 114.17-18 रात्रीमं] S₁^{pc} (retraced)S₂S₃RBh, रात्रीमं S₁^{ac} 114.18 पपर्णां] S₂S₃^{pc}RBh, पपर्णां S₁ (retraced), पपर्णां S₃^{ac} (unmetrical) 114.19 शरण्यां] S₁(retraced)S₂RBh, शरण्यां S₃ 114.20 धिवासं] S₁(retraced)Bh, धिवासं S₂S₃ 114.21-22 क्षीरनद्यब्धिवासां] conj., क्षीर{रो° S₁^{ac}(unmetrical)}नद्याधिवासां S₁ (retraced), क्षीरोदनित्यां S₂Bh (unmetrical), क्षीरोदनित्या S₃ (unmetrical)

शुभां किङ्किणी²³ कां प्रकीर्णोर्ध्वके²⁴ शीं प्रदीप्ताग्निस²⁵ न्ध्याभ्ररागत्वेषां²⁶ बद्ध-
गोधाङ्गुलि²⁷ त्रां त्रिनेत्रां जटा²⁸ केशरक्ताम्बुजा²⁹ बद्धमालां विश³⁰ ल्यामनङ्गारि-
ने³¹ त्रोल्लकजां हेममा³² लापिनद्धस्रजां³³ दीर्घवेणीं यशः³⁴ कीर्तियुक्तां मयू³⁵ राङ्ग-
जाबद्धचि³⁶ त्रध्वजां शान्तिक³⁷ त्रीं प्रपद्ये ऽहमे³⁸ कां सदा ॥ ११४ ॥
भुजगशतकृ² ताङ्गदां दानव³ प्राणशौण्डां चिता⁴ भस्मरूक्षाङ्गके⁵ शीं महाजानु-

114.22-23 किङ्किणीकां] महाकिङ्किणीकां R (unmetrical) 114.23-24 °कीर्णोर्ध्वकेशीं] °कीर्णाद्धके-
शां R 114.25 °त्वेषां] °त्वेष R 114.27 त्रिनेत्रां] om. R 114.28 °रक्ताम्बुजा°] °वक्ताम्बु-
जा° R 114.29-31 विशल्यामनङ्गारिनेत्रोल्लकजां] विशालामलग्नाग्निनेत्रोज्वलां R 114.32 °स्रजां]
°स्रजं R 114.36 °ध्वजां] °स्रजां R 114.38 सदा] R^{ac}, सदा तां R^{pc} (unmetrical) 115.4
°रूक्षाङ्ग°] °रूक्षाङ्ग° R

114.22-23 किङ्किणीकां] A₃A₇, किकिनिकां A₅ (unmetrical) 114.23 °कीर्णोर्ध्व°] °कीर्णोर्ध्व°
A₃A₇, °कीर्णोर्ध्व° A₅ 114.24-25 °दीप्ताग्निसन्ध्याभ्र°] °दीप्ताग्निसन्ध्याभ्र° A₃A₇ (unmetrical),
°दीप्ताग्निसन्ध्याभ्र° A₅ (unmetrical) 114.25 °त्वेषां] °त्वेषी A₇, °द्वेषी A₃A₅ 114.26-27 बद्धगो-
धाङ्गुलित्रां] A₃A₅, नद्धगोधाङ्गुलित्रां A₇ (unmetrical) 114.27 त्रिनेत्रां] om. A 114.28 °केश°]
°केशा° A (unmetrical) 114.30-31 °मनङ्गारिनेत्रोल्लकजां] °मङ्गलाङ्गां त्रिनेत्रोज्वलां A 114.31-32
°मालापिनद्धस्रजां] °मालां विवद्धस्रजां A 114.33 दीर्घवेणीं] दीर्घावलीं { °लिं A₃A₅ } A (unmetrical)
114.34 °कीर्तियुक्तां] °कीर्तियुक्ता A₇ (unmetrical), °कीर्तिं { °ते° A₅ } युक्ता A₃A₅ 114.35 °रा-
ङ्गजा°] A₅A₇, °रांगजा° A₃ (unmetrical) 114.35-36 °चित्रध्वजां] A₃A₇, °चित्राद्धजां A₅
114.36-37 °कर्त्रीं] °कर्त्री A₅, °कर्त्रां A₃A₇ 115.1.1-3.4] om. A₇ (unmetrical) 115.1-
3 °शतकृताङ्गदां] शताङ्गदां A₃A₅ (unmetrical) 115.2-3 दानवप्राणशौण्डां] महनववाणशौण्डां A₃
(unmetrical), महनवावाणशौण्डां A₅ (unmetrical) 115.3 चिता°] A₃A₅, चित्तां A₇ (unmetrical)
115.4 °रूक्षाङ्ग°] °रूक्षाङ्ग° A₃A₅, °कङ्काङ्ग° A₇ 115.4-5 °केशीं] A₃A₇, °केशी A₅

114(23.6-24.2, 26.5-27.2)(27.6-28.1) S₁, (33.6) S₂

114.22-23 किङ्किणीकां] S₁(retraced)A₃A₇, महाकिङ्किणीकां S₂ (unmetrical), महाकि{ °का° S₃^{ac} } ङ्ग-
णीकां S₃ (unmetrical), महाकिकिनिकां Bh (em.?, unmetrical) 114.23 °कीर्णोर्ध्व°] S₃^{pc} Bh,
°कीर्णोर्ध्व° S₁ (retraced), °कण्णोर्ध्व° S₂S₃^{ac} 114.23-24 °केशीं] S₂S₃^{pc} ABh, (के) -ी(म्)
S₁ (retraced), °केशी S₃^{ac} 114.24-25 °सन्ध्याभ्रराग°] S₁(retraced)RBh, °सन्ध्यानुरागा° S₂,
°सन्ध्यानुराग° S₃ 114.25 °त्वेषां] S₁(retraced)S₂S₃, °त्वेषं Bh (em.?) 114.26-27 °गोधाङ्गु-
लित्रां] S₂RA₃A₅Bh, °गोधा(गुत्रा) S₁ (tops lost, unmetrical, retraced), °गोधाङ्गुलित्रा S₃ 114.27
त्रिनेत्रां] em. Bh (silently), (त्रि)नेत्रा S₁ (retraced), त्रिनेत्राञ्च S₂, तिणे{ °णो° S₃^{ac} } त्रां S₃ 114.28
°रक्ताम्बुजा°] S₁(retraced)ABh, °वक्तां भुजा° S₂S₃ 114.29-30 °शल्यामनङ्गारि°] S₂S₃Bh, °श-
ल्यामनङ्गात्रि° S₁ (retraced) 114.32 °पिनद्ध°] R, °विनद्ध° S₁ (retraced), °निबद्ध° S₂S₃Bh
• °स्रजां] S₁S₂Bh, °स्रजां S₃ 114.33 °वेणीं] S₁(retraced)R, °वेणीं सुवेणीं S₂Bh, °वेणीं सुवेणी
S₃ 114.35 °राङ्गजां] S₁(retraced)RA₃A₇Bh, °राङ्गदा° S₂S₃ 114.36 °ध्वजां] S₂A₃A₇Bh,
°द्वजां S₁ (retraced), °ध्वजा S₃ 114.36 शान्ति°] S₁(retraced)RA, राजशान्तिञ्च S₂S₃, राजसां
शान्ति° Bh (conj.?) 114.36-37 °कर्त्रीं] S₂^{pc} RBh, °हर्त्तुम् S₁ (retraced), कर्त्रिं S₂^{ac}, कर्ती
S₃ 115.1 भुजग°] S₁S₂S₃RA₃A₅, भुजङ्ग° Bh (em.?, unmetrical) 115.2 °दां दानव°] S₁^{ac}
S₂S₃R, °दाम्महादानव° S₁^{pc} (unmetrical), °दां महादानव° Bh (unmetrical) 115.3 °शौण्डां]
S₁(retraced)S₂RA₃Bh, °शौण्डा S₃ • चिता°] S₁RA₃A₅Bh, सित्ता° S₂S₃ 115.4-5 °केशीं]
S₁S₂RA₃A₇Bh, °केशी S₃

लम्बोदरां सर्पयज्ञोपवीतार्धवक्रोद्धृताक्षार्धपादार्धहस्तावतं¹⁰सां महामे-
खला¹¹दामलम्बद्विचित्रस्रजां मेघतूर्योग्रवादित्रनृत्यप्रियां गीतहास्य-
प्रलापप्रमोदप्रियां जप्यहोमोपवासाप्रवासाधिवासातिरक्तां महायोग-
विज्ञातसारानुसारोऽग्रसारं धृतिं ज्यानुघण्टावबद्धोऽग्रशब्दां महामेघ-
वज्रप्रपातोदधिप्रख्यघोषक्रियां दीक्षितांनां च दीक्षां विरूपाक्षभार्या

115.7-8 °वीतार्द्धवक्रोद्धृता°] °वीतार्द्धवक्रोद्धृता° R 115.8-9 °पादार्ध°] om. R 115.10 °मेख-
ला°] °मेखला° R 115.11 °लम्बद्वि°] °वि° R (unmetrical) 115.12 °स्रजां] °स्रज R •
मेघ°] महामेघ° R (unmetrical) 115.13-14 °नृत्य°] °नृत्य° R 115.14-15 °हास्यप्रलाप°]
°हास° R 115.16-18 °होमोपवासाप्रवासाधिवासाति°] °होमोद्वासोद्वासप्रभासाभि° R (unmetrical)
115.19-21 °विज्ञातसारानुसारो°] °विज्ञानसारानुसारो° R (unmetrical) 115.22 ज्यानु°] जम्ब°
R^{ac}, जनु° R^{pc} (unmetrical) 115.22-23 °वबद्धो°] °बद्धो° R (unmetrical) 115.25-26
°प्रख्यघोषक्रियां] °पुण्यघोषप्रियां R

115.5-6 °लम्बोदरां] °न्यं आदरां { °व्यां A₇ } A (unmetrical) 115.7 °वीतार्ध°] °वीतार्ध°
A₃A₅ (unmetrical), °वित्तीतीत्र° A₇ (unmetrical) 115.7-8 °वक्रोद्धृताक्षार्ध°] °वक्रोद्धृताक्षार्ध°
A₃, °वक्रोद्धृताक्षार्ध° { °क्षार्ध° A₅ } चं° A₅A₇ 115.8-10 °पादार्धहस्तावतंसां] °पादार्धहस्ताव-
तांशाः A (unmetrical) 115.11 °लम्बद्वि°] A₃A₅, °नम्बद्वि° A₇ 115.12 मेघ°] महा-
मेघ° A (unmetrical) 115.12.6-24.2] om. A₇ 115.12-14 °तूर्योग्रवादित्रनृत्य°] °तू-
र्यां { °र्यां A₃ } प्रचारित्रनु° { °नू° A₅ } त्य° A₃A₅ 115.14-15 °हास्य°] °हास° A₃, °महास° A₅
(unmetrical) 115.15-16 °प्रमोदप्रियां] °प्रमोदितत्रयां A₃A₅ (unmetrical) 115.16 जप्य°] ज-
प्या° A₃ (unmetrical), जप्या° A₅ (unmetrical) 115.17-19 °वासाप्रवासाधिवासातिरक्तां] °वा-
सीपुरासाधिवासाभिरक्तां A₃A₅ 115.19-20 °विज्ञातसारानु°] °विज्ञानसारार्ध° A₃A₅ 115.21-22
धृतिं ज्यानु°] धृतिं { °त्ति° A₅ (unmetrical) } जानु° A₃A₅ (unmetrical) 115.24-26 °प्रपातोदधिप्र-
ख्यघोष°] °प्रतापदधिप्रख्य { °क्ष° A₇ } घोषण° A (unmetrical) 115.28 °भार्यां] A₃A₇, °भार्यां A₅

115(8.2)(8.3, 22.1)(26.2)(26.3) S₁, (15.1) S₂

115.5-6 °लम्बोदरां] S₁(retraced)S₂RBh, °लंबोदरा S₃ 115.7 °वीतार्ध°] S₁(retraced), °वी-
तार्द्ध° S₂S₃, °वीतार्द्ध° Bh (typo?) 115.8 °ताक्षार्द्ध°] S₂S₃RBh, -r क्ष्मार्द्ध° S₁ (retraced)
115.8-9 °पादार्ध°] S₂, °पादार्द्ध° S₁(retraced)S₃Bh 115.9-10 °हस्तावतंसां] S₁(retraced)R
Bh, °हस्तां S₂S₃ 115.10-11 °मेखलादाम°] S₁(retraced)S₃ABh, °मेखलान्दाम° S₂ 115.11-
12 °लम्बद्विचित्र°] S₂^{ac}A₃A₅Bh, °लंबाविचित्र° S₁ (retraced), °लम्बद्विचित्रां S₂^{pc}, °लम्बविचित्र° S₃
(unmetrical) 115.12 मेघ°] S₁^{ac}, म(हामे)घ° S₁^{pc} (unmetrical), माह { °हा° S₃^{pc} (unmetrical) } मे-
घम्महामेघ° S₂S₃, महामेघ° Bh (unmetrical) 115.12-13 °तूर्योग्र°] S₂S₃RBh, °तूर्योग्र° S₁
(retraced) 115.13-14 °नृत्य°] S₁(retraced)A₃Bh, °नृत° S₂S₃ 115.16 °र्यां जप्य°] S₁^{ac}?
S₂S₃R (or जा° in S₃), °याज्ञाप्य° S₁^{pc}? Bh 115.17-18 °वासाप्रवासाधि°] conj., °वासां धि°
S₁ (an insertion mark before धि, some akṣaras in top margin possibly lost), °वासादवासाप्र-
वासाधि° S₂Bh, °वासादवासप्रवासाधि° S₃ 115.18-19 °रक्तां] S₁R, °रक्तं S₂S₃, °रिक्तं Bh
(typo?) 115.19-20 °विज्ञात°] S₁^{pc}S₂S₃Bh, °विज्ञान° S₁^{ac} 115.20-21 °सारोऽग्रसारं] S₂
S₃A₃A₅Bh, °सारा S₁ 115.21-22 °त्तिं ज्यानुघण्टा°] conj. Bh (silently), °त्तिज्ञा { °ज्ञा°
S₁^{ac} } नुघण्टा° S₁, °त्तिं जानुघण्टा° S₂, °त्तिं जानुघण्टा° S₃ 115.23 °शब्दां] S₁S₂RA₃A₅Bh,
°शब्दा S₃ 115.25-26 °प्रख्यघोष°] conj., °प्रख्यतीव्रोऽग्रघोष° { °षा° S₁^{ac} } S₁, °प्रख्यघोषां S₂S₃,
°प्रख्यतीव्रोऽग्रघोषां Bh (conj.?) 115.27 दीक्षां] S₁^{pc}(retraced)S₂^{pc}RABh, दिक्षां S₁^{ac}, दीक्षा S₂^{ac}S₃
115.27-28 विरूपाक्षभार्यां] S₁(retraced)S₂RA₃A₇Bh, विरूपा+क्ष+भार्या S₃

हर²⁹स्यार्धदेहाधिवा³⁰सां प्रपद्ये मुखो³¹ल्कोद्भवां देवि-म्-आ³²द्यां परां पार्वतीं
³³सर्वविद्याधिदे³⁴वां गतिं ॥ ११५ ॥

¹यमनियमद²मात्मभूतां पितृ³णां च कन्यां शुभां ⁴पर्वतेन्द्रात्मजां ⁵दक्षयज्ञा-
 न्तका⁶रीं भवस्यार्धदे⁷हाश्रितादित्यद⁸न्तावपातां सुरे⁹न्द्राग्रहस्तप्रति¹⁰स्तम्भ-
 नीं विष्णुके¹¹शापहर्त्रीं महा¹²सिंहयुक्तातिवा¹³हां महाभैरवा¹⁴भीषितां स्कन्द-
 च¹⁵न्द्रारणीं मातरं ¹⁶हस्तिवक्रस्य चा¹⁷ग्यां विशाखस्य ज¹⁸न्मारणीं नन्दिनो
¹⁹नैगमेषस्य चो²⁰त्पादनीं सर्वलो²¹कस्य चाद्यारणीं ²²मातरं योगिनां ²³योगि-

115.30-31 मुखोल्कोद्भवां] गिरीशोद्भवां R 115.31-32 देवि-म्-आद्यां] देवीमाद्यां R (unmetrical)
 116.3 शुभां] शुद्धां R (unmetrical) 116.7 °देहाश्रितादित्य°] °देहप्रियां दिव्य° R 116.8 °व-
 पातां] R^{ac}, °वदातां R^{pc} 116.11 °केशापहर्त्रीं] °केशायहन्त्री R 116.14 °भीषितां] °भाषितां
 R 116.14-15 °चन्द्रारणीं] °चन्द्रातपीं R 116.16-17 चाग्यां] चोग्यां R 116.18.4-34.1]
 om. R (unmetrical)

115.28-29 हरस्यार्ध°] हरस्य देहार्ध° A (unmetrical) 115.30-31 मुखोल्कोद्भवां] मु{सु° A₅
 A₇}खोद्भवां A (unmetrical) 115.31-32 देवि-म्-आद्यां] देवीमाया{°मयो A₇} A (unmetrical)
 115.33-34 °देवां गतिं] °दैवगति A (unmetrical) 116.1 यमनियम°] जलनियम° A₃, ज-
 लस्य नियम° A₅ (unmetrical), यम° A₇ (unmetrical) 116.1-2 °दमात्म°] °दमानु° A
 116.3 च] om. A (unmetrical) 116.4 पर्वतेन्द्रा°] पर्वता° A (unmetrical) 116.7 °श्रिता-
 दित्य°] °श्रि{°शिं° A₇}तां दिव्य° A 116.8 °वपातां] A₃A₇, °वयातां A₅ 116.10 °स्तम्भ-
 नीं] °स्तम्भस्तनीं A₇ (unmetrical), °स्तंभंतनां A₃ (unmetrical), om. A₅ (unmetrical) 116.11
 °हर्त्रीं] °हन्त्री A 116.12-13 °युक्तातिवाहां] °प्रयु{°मु° A₃A₅} क्तातिवाही A (unmetrical)
 116.13-14 °वाभीषितां] °वातिषितां A (unmetrical) 116.14-15 स्कन्दचन्द्रारणीं] सुन्दचन्द्रा-
 र{°वे° A₃A₅(unmetrical)}लां A 116.16-17 हस्तिवक्रस्य चाग्यां] वक्रस्य चाग्यां{°ग्रीं A₇} A
 (unmetrical) 116.17-18 जन्मारणीं] A₇, जन्मावलीं A₃A₅ 116.18-19 नन्दिनो नैग°] न-
 न्दिनैग° A₃A₇ (unmetrical), नन्दिनंग° A₅ (unmetrical) 116.21-22 चाद्यारणीं] पूजां{°जा° A₅}
 विद्यारणीं{°वनीं A₃, °वणीं A₅} A (unmetrical) 116.22 मातरं योगिनां] मातर° A (unmetrical)

115(29.2-3) S₁, (33.5-34.1) S₃ 116(3.5)(9.5-10.1)(14.1) S₁, (13.5-6)(14.1-4) S₂, (15.1-
 3)(15.4-5)(15.6)(16.1-17.6)(18.1) S₃

115.31 °ल्कोद्भवां] S₁(retraced)S₂Bh, °ल्कोद्भवा S₃ 115.31-32 देवि-म्-आद्यां] S₁(retraced)
 S₂, देविमाद्या S₃, देवीमाद्यां Bh (unmetrical) 115.33-34 °देवां] S₂R, °दैवां S₁ (retraced),
 (°देवा) S₃, °देवीं Bh (conj.?) 116.3 कन्यां] S₁S₂RABh, कन्या S₃ 116.5-6 °कारीं] S₂RA,
 °कत्तीम् S₁, °कारी S₃, °कर्त्रीं Bh (em.?) 116.7 °श्रितादित्य°] S₂^{pc}S₃^{ac}Bh (Bh suggests °श्रिता-
 मादित्य° (unmetrical) in a note), °श्रितान्दैत्य° S₁^{ac}, °श्रितान्दिव्य° S₁^{pc}, °श्रितान्दित्य° S₂^{ac}, °श्रितां
 दित्य° S₃^{pc} 116.8 °पातां] S₁S₂R^{ac}A₃A₇Bh, °पाता S₃ 116.9 °हस्त°] S₁(retraced)S₂RA
 Bh, °हस्ता° S₃ 116.10 °स्तम्भनीं] S₂RBh, -भिनी S₁ (retraced), °स्तम्भनी S₃ 116.11
 °हर्त्रीं] em. Bh (silently), °हर्त्रीं S₁ (retraced), °हर्त्रीं S₂, °हर्तीं S₃ 116.12-13 °वाहां]
 S₁(retraced)S₂S₃^{pc}RBh, °वाहा S₃^{ac} 116.13-14 °वाभीषितां] S₁^{pc}, °वां(म्भी)षितां S₁ (retraced),
 -ी(षितां) S₂, °वाभीषिता S₃^{ac}, °वां भीषितां Bh (em.?) 116.17-18 जन्मारणीं] S₂RA₇Bh, ज-
 न्मारणी S₁, -(मां)रणी S₃ 116.19-20 चोत्पादनीं] S₁S₃ABh, चोत्पदनीं S₂ (unmetrical) 116.21
 चाद्यारणीं] S₂, चोद्धारणीम् S₁, चाद्यारणी S₃, चाद्यारणीं पूज्यां Bh (conj.?, unmetrical)

नीं ध्यायमा²⁴नां धृतिं देववि²⁵प्रेर्महायोगत²⁶कैरगम्यां विशि²⁷ष्टष्टशिष्टाधि-
वा²⁸सां च लक्ष्मीं तरीं²⁹ भूर्भुवःस्वर्जनः³⁰ सत्यवैराजमा³¹ हात्म्यलोकारणी³² मि-
न्द्रियाणामहं³³ कारतन्मात्रक³⁴ त्रीं तमःसत्त्वरा³⁵ गप्रवृत्तिं परां³⁶ च प्रवृत्तिं म-
हे³⁷ शस्य शक्तिं तथा³⁸ चेतनां सर्ववि³⁹ ज्ञानचिन्त्यां प्रप⁴⁰द्ये ऽम्ब देवीमुमां
⁴¹मातरम् ॥ ११६ ॥

दिश तु सुखमतः सुतुष्टा महादेवपत्नीं शुभां यां वयं चिन्तयामैकबुद्ध्या

116.34-35 °रागप्रवृत्तिं परां च प्रवृत्तिं] °रागःप्रवृत्तेः पराञ्चाप्रवृत्तिर्{°त्तेर् R^{ac}} R 116.39-40 प्रपद्ये
ऽम्ब] चिन्त्यप्रदां R (unmetrical) 117.1-2 सुखमतः सु°] सुखं। ततः सं° R (unmetrical) 117.4
यां वयं] याञ्च वरं R (unmetrical) 117.4-5 °यामैक°] °यामो ह्येक° R (unmetrical)

116.24-25 °विप्रैर्] A₃, °विप्रर् A₅, °विप्रै A₇ 116.25-26 °तकैर°] °तकैर° A₇ (unmetrical),
°तकेव° A₃A₅ (unmetrical) 116.27 °शिष्टाधि°] °शिष्टावि°{°रि° A₃A₅} A 116.28 लक्ष्मीं त-
रीं] लक्ष्मी A (unmetrical) 116.29-30 °स्वर्जनःसत्यवैराज°] °स्वर्जन°{°ल° A₃}ममवैराग्य° A₃A₇
(unmetrical), °स्वजलमभैरवौयराग° A₅ (unmetrical) 116.30-31 °माहात्म्यलोकारणी°] °मा-
हात्मकरिणी° A₃A₅ (unmetrical), °महात्मकारिणी° A₇ (unmetrical) 116.32 °मिन्द्रियाणामहं°]
°मिन्द्रिया अहं° A (unmetrical) 116.33-34 °कर्त्री तमः°] °करीं°{°री A₅, °यीं A₇} नमः° A
(unmetrical) 116.35-36 °प्रवृत्तिं परां च प्रवृत्तिं] °प्रवृत्तिपरांश्च°{°राश्च A₃, °रां च A₇} प्रवृत्तेर् A±
(unmetrical) 116.37 शक्तिं] शक्तिस् A 116.38 चेतनां] चेतनानां A (unmetrical) 116.39-40
प्रपद्ये ऽम्ब] अन्त्यप्रदां A (unmetrical) 116.40-41 देवीमुमां मातरं] देवीमुमातरं A₇ (unmetrical),
देवीं°{°वी° A₅}स्वमातरं A₃A₅ (unmetrical) 117.1-2 दिश तु सुखमतः] द°{दे° A₅}शचतुर्मुखमतः सा
A (unmetrical) 117.3-4 शुभां यां] शुभाय्यां A₇, स्वभार्या A₃A₅ 117.4.2-16.2] om. A
(unmetrical)

116(26.3-5)(27.1-2, 38.2) S₁, (28.2)(28.3)(28.4)(28.5)(28.6) S₂, (32.6-33.1)(33.2)(33.3)(33.4-
36.5) S₃ 117(1.1-1.6)(2.1-2, 3.1) S₁

116.23 योगिनीं ध्या°] S₁ABh, योगिनीञ्चा° S₂, योगिनीध्या° S₃ 116.23-24 °मानां धृतिं देव°]
ABh, °मानाद्भृतिन्देवदेव° S₁ (unmetrical), मानान्धृतिर्देव° S₂, °माना धृतिदेव° S₃ (unmetrical)
116.24-25 °विप्रैर्महा°] S₂A₃Bh, °प्रियां यैर्म°{°र्मा° S₁^{ac}(unmetrical)}हा° S₁, °विप्रै महा° S₃
116.25-26 °तकैर°] S₁(retraced)S₂S₃^{pc}Bh, °तकैर° S₃^{ac} 116.28 लक्ष्मीं तरीं] conj., लक्ष्मीतरीं
S₁ (retraced), -f- ~ -f- S₂, लक्ष्मित्री S₃, लक्ष्मीं नारी (?) Bh (unmetrical) 116.29 भूर्भुव°]
S₁(retraced)S₂ABh, भुभु° S₃ (unmetrical) 116.29-30 °र्जनःसत्यवैराज°] S₂Bh, °र्जनां सद्य-
वैराज° S₁^{ac} (retraced), °र्जनां (सत्यवैराग) ~ S₁^{pc} (unmetrical), °र्जनसत्यवैराज° S₃ (unmetrical)
116.30-31 °माहात्म्य°] S₁(retraced)S₃Bh, °महात्म्य° S₂ (unmetrical) 116.31-32 °णीमि-
न्द्रिया°] S₂S₃A, °णीमिन्द्रिया° S₁ (retraced), °णी कारणीमिन्द्रिया° Bh (conj.?) 116.32-33
°णामहंकार°] S₁(retraced)S₂Bh, °णां°{°ण° S₃^{ac}}म(हङ्का) ~ S₃ 116.33-34 °कर्त्री तमः°] conj.
Bh (cf. R has तमः°), °कर्तृम्मनः° S₁ (retraced), °कर्त्रीन्नमस्° S₂ 116.36-37 प्रवृत्तिं महेश-
स्य] S₁^{pc}Bh, प्रवृत्तिम्महेश° S₁^{ac} (unmetrical), प्रवृत्तेर्महेशस्य S₂, ..हेशस्य S₃ 116.39-40 प्रपद्ये
ऽम्ब देवीमुमां] conj., प्रपद्ये सदाहमुमां°{°हंमुमां S₁^{ac}} देवदेवीमहम् S₁ (S₁^{pc} unmetrical; retraced from
सदा), प्रपद्याम देवीमुमां°{°माम् S₂} S₂S₃Bh 117.1 दिश तु] S₂S₃R, दिश त्वं Bh (unmetrical)
117.1-2 सुखमतः सु°] conj., ~ ~ (तः सा) सु° S₁ (retraced, unmetrical), सुखमतस्सा सु° S₂
(unmetrical), सुखमत सा सु° S₃ (unmetrical), सुखं मातरस्मासु Bh (conj.?, unmetrical) 117.3
°देवपत्नीं] S₂RABh, (°दे)वत्नी S₁ (retraced, unmetrical), °देवपत्नी S₃ 117.3-4 शुभां यां] S₂
S₃RBh, शुभान्या S₁ (retraced) 117.4-5 °यामैकबुद्ध्या तथा°] conj., °यामो क्षबुद्ध्या तथा° S₁
(retraced), °यामैकया सम्बिदा S₂S₃Bh

तथा^६ध्यायमानाः सदा^७दारुणं चापि सर्वं^८ कृतं यत्त्वया^९ तच्च नो नाश-
या^{१०}म्बाद्य तुष्टा यथा^{११} वै तुषारं महा^{१२}सूर्यदेहोद्भवा^{१३} यच्च नो जातिको^{१४}टी-
सहस्रेषु पूर्व^{१५} कृतं यत्करि^{१६}ष्याम यत्कुर्म त^{१७}त्सर्वमेवं च द^{१८}द्याश्च नः सर्वम^{१९}र्थ
सकामं तथा^{२०}रोग्यमूर्जां श्रियं^{२१} ज्ञानविज्ञानमे^{२२}धास्तथा धारणीं^{२३} तर्कमूहा-
मपो^{२४}हां धृतिं चार्यभा^{२५}वं गतिं चैव दि^{२६}व्यां तथा धर्मनि^{२७}त्यत्वमेतांश्च ये
^{२८}चाप्यतो ऽन्ये गुणा^{२९}स्तांश्च सर्वाञ्छुष^{३०}स्वाद्य नो देवि तु^{३१}भ्यं नमः ॥ ११७ ॥

117.6 °ध्यायमानाः] °ध्यायमानां R 117.7-8 चापि सर्वं] वापि सर्वः R 117.9 नो] om. R (unmetrical) 117.9-10 नाशयाम्बाद्य] नाशयार्य्यं +सु°+ R (R^{ac} unmetrical) 117.12 °दे-
होद्भवा] °देहोद्भवा सुप्रभा R 117.13 जाति°] याति° R 117.14-15 पूर्व] पूर्व R 117.16
यत्कुर्म] यत्कुर्म R 117.17-18 दद्याश्च] दद्याच्च R 117.20 °मूर्जां] °मूर्जं° R 117.21-22
°मेधास्] °मेधां R 117.23-24 °मपोहां] °ममोहां R 117.26-27 °नित्यत्व°] °नित्यात्व°
R^{pc} ? , °नित्यत्वे R^{ac} ? (unmetrical) 117.27-28 °मेतांश्च ये चाप्यतो ऽन्ये] °मेतां प्रयच्छाप्यतान्येव
R (unmetrical) 117.28-29 गुणास्तांश्च] गुणांस्तांश्च R 117.29-30 °ञ्छुषस्वा°] °न्ददस्वा° R

117.16 यत्कुर्म] यत्कुर्म A 117.17 °मेवं] °कतरं A₃A₇ (unmetrical), °कमातरं A₅ (unmetrical)
117.17-18 दद्याश्च] देव्याञ्च {°घ° A₃A₅} A 117.20 °मूर्जां] °मास° A₃, °माप्ति° A₅, °मात्र°
A₇ 117.21-22 ज्ञानविज्ञानमेधास्] ज्ञानं विज्ञानं {°नं A₇}मेधा A₃A₇ (unmetrical), ज्ञानमेधा A₅
117.23-24 °मूहामपोहां] °मूहापोहां A₃ (unmetrical), °महापोहा A₇ (unmetrical), °महा° A₅
(unmetrical) 117.24 धृतिं] A₃A₇, °घृतिं A₅ 117.25 गतिं] A₃A₇, गितं A₅ 117. 27-
28 °तांश्च ये चाप्यतो] °तांश्चाय वाप्यतो A₇ (unmetrical), °तांश्च य वाप्य ततो A₃A₅ (unmetrical)
117.28-30 गुणास्तांश्च सर्वाञ्छुषस्वाद्य नो] गुणांस्तां A (unmetrical)

117(18.5-19.1)(19.2-4) S₁, (13.2-3) S₃

117.7 दारुणं] S₁(retraced)S₂RBh, दारुण S₃^{ac} (unmetrical), दारुणा S₃^{pc} 117.7-8 सर्वं कृ-
तं] S₁(retraced)Bh, सर्वकृतं S₂^{pc}S₃^{ac} (unmetrical), सर्वकृतां S₂^{ac} (unmetrical), सर्वैः कृतं S₃^{pc}
117.8 यत्त्वया] S₁(retraced)S₂S₃^{ac}RBh, यद्यया S₃^{pc} 117.9 तच्च] S₁(retraced)S₂RBh, त च
S₃^{ac} (unmetrical), तं च S₃^{pc} 117.9-10 नाशयाम्बाद्य] S₁(retraced)Bh, नाशयस्त्वाद्य S₂S₃^{ac},
नाशयस्त्वद्य S₃^{pc} 117.13 यच्च] S₁(retraced)S₂S₃R, तच्च Bh (conj.?) 117.14-15 पूर्व] em.
Bh (silently), पूर्वः S₁ (retraced), सर्वे S₂S₃ 117.16 यत्कुर्म] S₁(retraced)S₂Bh, यं कुर्म
S₃ 117.17 च] S₂S₃RABh, वरं S₁ (retraced, unmetrical) 117.17-18 दद्याश्च नः] em. Bh
(silently), दद्यार्थिने S₁ (retraced), दद्याच्च नो S₂, दद्या च नो S₃ 117.19 सकामं] S₂^{pc}S₃^{pc}RA
Bh, स(म्)+का+मं S₂, सकाम S₃^{ac} (unmetrical) 117.20 °मूर्जां] S₂Bh, °माशु S₁ (retraced),
°मूर्जा° S₃ 117.21-22 °मेधास्त°] S₂S₃Bh, °माशुस्त° S₁ (retraced) 117.22 धारणीं] S₂S₃^{pc}
RA, धारिणी S₁ (retraced), धारणी S₃^{ac}, धारणां Bh (conj.?) 117.23 °मूहा°] S₂S₃RA₃Bh,
°मोहा° S₁ (retraced) 117.23-24 °मपोहां] S₁ (retraced), °मपोहं S₂S₃Bh 117.24 धृतिं]
S₁(retraced)RA₃A₇Bh, धृतं S₂S₃ 117.24-25 चार्यभावं] S₂S₃RABh, वार्यता वै S₁ (retraced)
117.25 गतिं चैव] S₁(retraced)S₂RA₃A₇Bh, गतिञ्चैव S₃ 117.25-26 दिव्यां] S₁(retraced)S₂S₃^{pc}
RABh, विद्यां S₃^{ac} 117.26-27 °नित्यत्व°] S₂S₃ABh, °नित्यत्वनित्यत्व° S₁ (retraced) 117.27
°मेतांश्च] S₁(retraced)S₂S₃^{ac}A₃A₅Bh, °मैतांश्च S₃^{pc} 117.28-29 गुणास्तांश्च] em. Bh (silently),
गुणांस्तांश्च S₁(retraced)S₂S₃ 117.29-30 °र्वाञ्छुषस्वाद्य] S₂Bh, °र्वां न् जु(स्वा)द्य S₁^{ac} (unmetrical),
°र्वां न् जुसांसुप्रभाचोद्य S₁^{pc} (unmetrical), °र्वां जुषास्वाद्य S₃ 117.30 नो] S₁(retraced)S₂S₃R, om.
Bh (unmetrical)

सनत्कुमार उवाच ।

एवं सा संस्तुता देवी देवैर्दिव्येन चेतसा ।

त्र्यम्बकानुग्रहाच्चैव देवांस्तुष्टाब्रवीदिदम् ॥ ११८ ॥

देव्युवाच ।

गच्छध्वं विज्वराः सर्वे तुष्टाहं वो न संशयः ।

कोपेन नः पुनर्देवा मा विनाशो हि वो भवेत् ॥ ११९ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स देवः प्रहसन्कपर्दी नीललोहितः ।

प्रकृतिस्थान्सुरान्सर्वांश्चकार सुरशत्रुहा ॥ १२० ॥

उवाच चैतान्देवेशो गच्छध्वं विगतज्वराः ।

यज्ञैश्चैव यदा कृत्यं तदायं भविता हि वः ।

सशिरस्को ऽदितेः पुत्रा मन्त्रेणानेन संधितः ॥ १२१ ॥

ततः स्तोत्रं च मन्त्रं च संधानकरमव्ययम् ।

ददावाथर्वणं देवः प्रोवाचेदं च सुस्वरम् ॥ १२२ ॥

118a एवं सा] एवन्तु R 118b चेतसा] चक्षुषा R 119 देव्युवाच] श्रीदेव्युवाच R 119c नः] न R 119d वो] मे R 121e पुत्रा] पुत्रो R 121f संधितः] मन्त्रितः R 122d च सुस्वरम्] सुरेश्वरम् R

118a एवं सा] एवं तु A₃A₅, एवंस्तु A₇ 118b चेतसा] चक्षुषा A 119b तुष्टाहं वो न] तुष्टा वो हं न A₃A₇, तुष्टा वो हं A₅ (unmetrical) 119c कोपेन नः] कोपेन न A₇, कोपेन तु A₃A₅ 119d मा विनाशो हि वो] मा विनाशेति वा A₃A₅, नाविनाशोति वाद् A₇ 120a ततः स] A₃, ततः A₅ (unmetrical), तत सा A₇ 121] om. A 122c^{7-d}] om. A₅ 122d सुस्वरम्] सत्वरम् A₃, सत्वरं A₇

120(b¹-b²)(b³) S₁ 121(a⁴-a⁵)(a⁶-d³)(d⁴, e²-e⁷, f⁵)(f⁶) S₁, (c¹) S₂ 122(a¹)(a²-a³, d⁵-d⁸) S₁

118a संस्तुता] S₁(retraced)RABh, संस्तुतो S₂S₃ • देवी] S₁(retraced)S₂^{PC}S₃RABh, देवि S₂^{ac} 118b देवैर्दिव्येन] S₁(retraced)RA, देवां हृष्टेन S₂S₃, देवैर्हृष्टेन Bh 118d देवांस्तुष्टा°] S₁(retraced)RABh, देवंस्तुष्टा° S₂S₃ 119a गच्छध्वं] S₁(retraced)S₂RABh, गच्छध्व S₃ 119c कोपेन नः] conj., कोपेन न S₁ (retraced), मैवं कार्ष्णं S₂S₃^{PC}Bh, मैवं कार्ष्णं S₃^{ac} 120a ततः] S₁S₂RA₃A₅Bh, तत S₃ (unmetrical) • देवः] S₁S₂^{PC}RABh, देव S₂^{ac}S₃ 120c °स्थान्सुरान्] S₂RABh, °स्थां सुरा S₁, °स्थां पुरा S₃ 121a चैतान्] RBh (conj.?), (चैता)· S₁, चैतन् S₂, चैतं S₃ 121c यज्ञैश्चैव] R, ऽज्ञैश्चैव S₂, यज्ञैश्चैव S₃Bh • कृत्यं] S₂^{ac}S₃RBh, कृत्यं+ः S₂ 121d हि वः] S₂S₃RBh, हितः S₁ 121f मन्त्रेणानेन] S₁S₃RBh, मन्त्रेणानेन S₂ 122b °करम°] S₂RABh, °मकरो S₁, °रकम° S₃ 122c देवः] S₁RA₃A₇Bh, देव S₂S₃

देव उवाच ।

नक्षत्रसमतां यातु यज्ञो ऽयं सुरसत्तमाः ।

मृगानुसारी देवो ऽपि हरिरस्य भवत्वयम् ॥ १२३ ॥

भद्रकाली हरिश्चैव गणाश्चेमे महाबलाः ।

सर्वे भद्रा भविष्यन्ति युष्माकममराः सदा ॥ १२४ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्ता भगवता देवास्ते ब्रह्मणा सह ।

शिरोभिः प्रणताः सर्वे शर्वमूचुरिदं वचः ॥ १२५ ॥

एष तावत्क्रतुश्रेष्ठस्तवैव भवतु प्रभो ।

शर्वः सुरपते देव शतमभ्यर्च्यते ऽव्यय ।

भागानां सर्वयज्ञेषु तुभ्यं सर्वं ददामहे ॥ १२६ ॥

एवमुक्तो ऽथ देवेशः सुरैः सर्वैः सुरेश्वरः ।

चकार रूपं परमं सर्वदेवमयं शुभम् ॥ १२७ ॥

123 देव] देवदेव R 123d हरिरस्य भवत्वयम्] हरस्य भवनं त्वयं R 124b गणा°] गण° R
124c भद्रा] रुद्रा R 125d शर्व°] सर्व° R 126d शतमभ्यर्च्यते ऽव्यय] शतमन्यु सभाषत R
126e भागानां] भाग+मग्रं+ R (unmetrical) 127a ऽथ] पि R 127b सर्वैः] सह R

123 देव] देवदेव A 123a °समतां] A₃A₇, °समता A₅ 123cd] om. A 124a हरिश्चैव]
हरिश्चैव A 124b °बलाः] A₃A₇, °बलः A₅ 124c भद्रा] रुद्रा A 124d सदा] A₃A₅, स-
दाः A₇ 125cd] om. A 126a⁴-127d] om. A₅ 126c शर्वः] सर्व° A₃A₇ (unmetrical)
126d शतमभ्यर्च्यते] शतमन्वच्छते A₃, सतमन्वच्छ ते A₇ • ऽव्यय] A₃, व्ययः A₇ 126e भागानां]
भागान्ना A₃, भागान्ना A₇ 126f °महे] A₃, °महे A₇ 127a ऽथ] ग्र A₃A₇

123(a¹)(a²)(b³, c¹-d⁵)(d⁶-d⁸) S₁ 124(a¹-b¹)(b²)(b³-b⁴, d⁵-d⁶)(d⁷)(d⁸) S₁, (a⁴-a⁵)(a⁶-a⁷) S₂
125(a¹)(a²)(a³, d⁴, d⁶-d⁸) S₁ 126(a¹)(a²-b¹, c¹-d⁴)(d⁵-f⁷)(f⁸) S₁, (e⁵-e⁶) S₂, (e⁷)(e⁸)(f¹-f², f⁴)
S₃ 127(b³-b⁴)(b⁵-b⁶)(b⁷-c⁵)(c⁶)(c⁷-d³)(d⁴-d⁸) S₁

123 देव] S₁S₂, देवदेव S₃Bh 123a °समतां यातु] S₁RA₃A₇Bh, °समतायान्तु S₂, °समतायां
तु S₃ 123b °सत्तमाः] S₁S₂^{pc}RABh, °सत्तम S₂^{ac}S₃ 123c मृगानु°] S₁S₂S₃R, मृगानु° Bh
(typo) 123d भवत्वयं] S₃Bh, (भ) - ° S₁, भवत्वयं S₂ 124a °काली हरिश्चैव] S₁R
Bh, °का ° (रिश्चैव) S₂, °काहिश्चैव S₃ (unmetrical) 124b °श्चेमे] S₁RABh, °श्चेमे S₂S₃ •
°बलाः] S₂S₃RA₃A₇Bh, °बला S₁ 124d °मराः सदा] RA₃A₃Bh, (°मरा) ° (दा) S₁, °पर
सादा S₂ (unmetrical), °पर सदा S₃ (unmetrical) 125b ब्रह्मणा] S₁S₂S₃RA, ब्रह्मणा Bh (typo,
unmetrical) 125d शर्व°] S₁Bh, सर्व° S₂S₃ • °रिदं वचः] S₂RBh, °रि(दम्बच) S₁, °रिद-
म्बच S₃ 126a °त्क्रतुश्रेष्ठ°] S₁RA₃A₇Bh, °त्क्रतुः श्रेष्ठ° S₂, °त्क्रतुः श्रेष्ठ° S₃ 126b °स्तवैव]
S₂S₃RA₃A₇Bh, (त्)वैव S₁ • प्रभो] S₂S₃RA₃A₇Bh, प्रभोः S₁ 126c शर्वः] R, (सर्व°) S₁
(unmetrical), सर्वस् S₂, सर्व° S₃ (unmetrical), सर्वः Bh 126d ऽव्यय] A₃Bh, व्ययः S₂S₃
126f सर्व] RA₃A₇Bh, सर्व S₂S₃ (anusvāra possibly lost in S₃) 127a देवेशः] RA₃A₇Bh, देवेश
S₁S₂S₃ 127b सुरैः सर्वैः] S₁S₂A₃A₇Bh, सुरैः सर्वैः S₃ • सुरेश्वरः] S₂S₃RA₃A₇Bh, ° -(श्वरैः)
S₁ 127c चकार] S₁S₂^{ac}? S₃RA₃A₇Bh, चकार S₂^{pc}?

स्वात्मानं ते तदा देवा ह्यपश्यन्त महेश्वरे ।
 शिरोबाहूरुपादेषु पार्श्वहस्तोदरादिषु ।
 अवस्थितान्महात्मानो मुनींश्चैव तपोधनान् ॥ १२८ ॥
 स तद्रूपं तदा कृत्वा देवान्प्रोवाच शंकरः ।
 सर्वे यूयं महात्मानो मच्छरीरसमुद्भवाः ।
 युष्माकं च शरीराणि मन्मयानि प्रपश्यत ॥ १२९ ॥
 ततस्ते देवता व्यास सर्व रुद्रात्मकं जगत् ।
 आत्मनश्चाप्यपश्यन्त विस्मयापन्नचेतसः ॥ १३० ॥
 एवं स तेषां देवेशो दर्शयित्वात्मनो बलम् ।
 उवाच सुरशार्दूलान्दृष्टा ह्येता विभूतयः ॥ १३१ ॥
 यो यां पूजयते मूर्तिं भक्त्या परमया युतः ।
 तस्य तां मूर्तिमास्थाय पूजां गृह्णाम्यहं सुराः ॥ १३२ ॥
 न भागधेयैः कृत्यं मे भागधेयानि वः सुराः ।
 सर्वाण्येव ददान्यद्य यात सर्वे गतज्वराः ॥ १३३ ॥

128a स्वात्मानं] आत्मानं R 128e अवस्थितान्महात्मानो] देवानवस्थितात्मानो R 129a तदा] तथा R 129f मन्मयानि प्र०] यन्मया विप्र R 130a ततस्ते] ततस्ता R 131d दृष्टा ह्येता वि०] दृष्टा ह्येतास्वि० R 132a यां] मां R 132b परमया युतः] परमयान्वितः R 133c ददान्यद्य] ददाम्यहं R 133d यात] जाताः R • सर्वे] R^{pc}, सङ्घ० R^{ac}

128ab] om. A 128c-f] om. A₅ 128c °बाहूरु०] A₃, °बाहूरु० A₇ 128d पार्श्व०] पा-
 श० A₃, पायु० A₇ 128e अवस्थितान्महात्मानो] देवानवस्थितात्मानो A₃A₇ 129e-130b] om. A
 130c आत्मनश्चाप्य०] आत्मानं चाप्य० A 131a स तेषां] तेषां स A 131c °शार्दूलान्] °शार्दूल
 A₃A₅, °साहूलान् A₇ 131d दृष्टा] दृष्टा A₃A₇, दृष्टो A₅ 132a यां] मां A • पूजयते] A₃A₅,
 पूजयेन् A₇ (unmetrical) • मूर्ति] A₃A₇, मूर्ति A₅ 132c तां] A₃A₇, तो A₅ 133b वः]
 यः A₃A₇, ये A₅ 133cd] om. A

128(a⁵, b⁶-c⁴)(c⁵-c⁷)(c⁸-d⁵, e¹-e⁵, e⁷)(f³-f⁸→) S₁, (c³)(c⁴-c²)(e³-e⁶, f²) S₂ 129(←a¹-a⁸)(b¹-
 b²)(b³)(b⁴-b⁵, c²)(c⁴-c⁷)(c⁸, e²)(e³-e⁴)(e⁵-e⁸)(f¹-f²)(f³-f⁸) S₁ 130(a¹-a², b⁵-c², c⁵) S₁, (c⁷-
 c⁸)(d¹-d⁸→) S₂ 131(←a¹-d⁸→) S₁, (←a¹-a²)(a³) S₂ 132(←a¹-a²)(a³, b¹-b³, b⁷-c⁶)(c⁷-
 d⁸→) S₁ 133(←a¹-d⁸→) S₁

128a स्वात्मानं ते तदा] S₂S₃Bh, स्वयमन्य(न्द)दौ S₁ 128b ह्यपश्यन्त] S₂S₃RBh, ह्यपश्यन्त
 S₁ • महेश्वरे] S₂^{pc}S₃RBh, महेश्वर) S₁, महेश्वरः S₂^{ac} 128c °बाहूरु०] S₃^{pc}RA₃Bh, (°बाहु)..
 S₁, (°बा)..
 S₂, °बाहूरु० S₃^{ac} 128d पार्श्व०] S₃R, (पार्श्व०) S₁, वस्ति० Bh (conj.?) 128f
 °धनान्] S₃RA₃A₇Bh, °धनान् S₂ 129b देवान्] S₂^{pc}RABh, (देवा) S₁, देवा S₂^{ac}S₃ 129f
 प्रपश्यत] S₁S₂^{pc}RBh, प्रपश्यतः S₂^{ac}S₃ 130a ततस्ते] S₂S₃Bh, ततस् S₃ (unmetrical) • देव-
 ता] S₁RBh, तेजसा S₂S₃ 130b सर्वे] RBh (conj.?), सङ्घ० S₁, सर्व० S₂S₃ • रुद्रात्मकं जगत्]
 S₂S₃RBh, रुद्रा(त्मज्ञगत्) S₁ (unmetrical) 130c आत्मनश्चाप्य०] S₂S₃R, (आत्म)नैश्च (प०) S₁,
 आत्मानं चाप्य० Bh 131b दर्शयित्वात्मनो] RABh, दर्शित्वात्मनो S₂ (unmetrical), दर्शयित्वा म-
 नो S₃ 131c °शार्दूलान्] RBh, °शार्दूलं S₂S₃ 131d दृष्टा] conj. Bh, दृष्टा S₂S₃ • ह्येता
 वि०] ABh, ह्येतास्वि० S₂, हेतास्वि० S₃ 132a यां] conj. Bh (silently), यम् S₂, य S₃ •
 मूर्ति] S₂RA₃A₇Bh, मूर्ति S₁ (anusvāra possibly lost), मूर्ति S₃ 132c तां] S₁S₂RA₃A₇Bh, ता
 S₃ 133a °धेयैः] S₂^{pc}S₃RABh, °धेयै S₂^{ac} 133b वः] S₂RBh, व S₃ (unmetrical) 133c
 ददान्यद्य] S₂S₃, ददाम्यद्य Bh (conj.) 133d यात] S₃Bh, यातास् S₂^{pc}, यातस् S₂^{ac}

देवा ऊचुः ।

गुह्यमेतत्परं देव त्वयास्माकं निदर्शितम् ।

एवं यो वेत्स्यते मर्त्यः स लोकान्प्राप्स्यते ऽव्ययान् ॥ १३४ ॥

इदं च भगवन्स्थानं भद्रेश्वरमिति श्रुतम् ।

भविष्यति जगच्छ्रेष्ठं स्थानेभ्यः पुण्यकृत्तमम् ॥ १३५ ॥

समन्ताद्योजनं चैव रुद्रक्षेत्रं सनातनम् ।

मृतो ऽत्र गणपो देव वल्लभस्ते भविष्यति ॥ १३६ ॥

यश्चेमं कीर्तयेन्नित्यं कल्यमुत्थाय यज्ञहन् ।

श्रावयेच्चापि द्विजेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १३७ ॥

भद्रकर्णहृदे चास्मिन्सत्त्वा यो ऽभ्यर्चयेद्धरम् ।

साधयित्वा चरुं चैव भोजयेद्ब्राह्मणं शुचिः ॥ १३८ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो यत्र तत्र मृतो नरः ।

मोदते ऽप्सरसां मध्ये दिवि देव इवापरः ॥ १३९ ॥

135d स्थानेभ्यः पुण्यकृत्तमम्] पुण्येभ्यः पुण्यमुत्तमं R 136c मृतो ऽत्र] शूद्रोऽपि R 137a कीर्तये०]
वर्त्तये० R 137c श्रावयेच्चापि द्विजेभ्यः] स्वयम्वा मानवः सम्यक् R 138b यो] ये R 139d दिवि
देव इवापरः] देवदेवश्च चा(ऽ)परः R

134cd] om. A 135a भगवन्] A₃, भगवान् A₅A₇ 135b श्रुतम्] स्मृतं A 135d स्थानेभ्यः
पुण्यकृत्तमम्] पुण्येभ्यः पुण्यमुत्तमं A 136cd] om. A 137a कीर्तयेन्नित्यं] A₃A₇, कीर्तये नित्यं
A₅ 137b कल्यमुत्थाय] कल्पमुत्थाय A₃, कल्पमुत्थाय A₅, कल्यमुत्थाय A₇ 137c श्रावयेच्चापि
द्विजेभ्यः] स्वयं वा मानवः सम्यक् A 138ab] om. A 138d शुचिः] A₃A₅, शुचि A₇ 139c
ऽप्सरसां] चाप्सरसां A (unmetrical) 139d दिवि] दिवि A • इवापरः] इवामरः A₃A₅, इवासनः
A₇

134(←speaker indication-d⁸→) S₁, (speaker indication-a¹)(b⁷-b⁸) S₂ 135(←a¹-b¹)(d²-d⁸) S₁
136(a¹-b⁸)(c¹-c⁸)(d¹)(d²-d⁶) S₁ 137(a¹-a³)(a⁴-a⁵)(a⁶-a⁸)(b¹-b²)(b³-b⁶)(b⁷-b⁸)(c¹-c⁷)(c⁸-
d⁸→) S₁ 138(←a¹-a⁶)(a⁷-b⁸) S₁ 139(a¹-a⁶)(a⁷-a⁸)(b¹-c⁴, d⁵-d⁶) S₁

134a गुह्य०] RABh, ...ह्य० S₂, मह्य० S₃ • देव] RABh, देवं S₂S₃ 134c मर्त्यः] S₂RBh,
मर्त्य S₃ 135a भगवन्] S₂RA₃Bh, भवं S₃ (unmetrical) 135b श्रुतम्] S₁S₃RBh, श्रुतन् S₂
135d स्थानेभ्यः] S₁, पुण्येभ्यः S₂S₃Bh • कृत्तमम्] S₂S₃, (कृत्तम) S₁, वत्तमम् Bh (conj.)
136c गणपो] S₁S₂RBh, गणयो S₂ 137a यश्चेमं] S₁S₂RA, यश्चेम S₂ (anusvāra possibly lost),
यश्चेदं Bh (conj.) • कीर्तयेन्नित्यं] A₃A₇Bh, ऽ ऽ (येन्नित्यं) S₁, कीर्तये नित्यं S₂, कीर्तये नित्यं
S₃ 137b कल्यमुत्थाय] S₂S₃R, ऽ ऽ (मुत्थाय) S₁, कल्य उत्थाय Bh (conj.) • यज्ञहन्] RABh,
(य) ऽ ऽ S₁, यज्ञहम् S₂S₃ 137c श्रावयेच्चापि द्विजेभ्यः] conj., (श्रावयेच्चापि द्विजे) ऽ S₁, उषो{पो
S₂}प्य मानवस्सम्यक् S₂, उपोप्य मानव सम्यक् S₃, श्रावयेच्चापि विप्रेभ्यः Bh (Bh possibly read thus
in S₁.) 138b ऽभ्यर्चयेद्धरम्] S₁^{pc}S₃RBh, हरमर्चते S₁, भ्यर्चयेद्धरः S₂^{cc} 138d ब्राह्मणं] S₁RA,
ब्राह्मणां S₂, ब्राह्मणां S₃, ब्राह्मणान् Bh (em.) • शुचिः] S₂RA₃A₅Bh, शुभं S₁, शुचि S₃ 139a
सर्वपापविनिर्मुक्तो] RA, (सर्वपापविनि) - ऽ S₁, स सर्वपापनिर्मुक्तो S₂S₃Bh 139d इवापरः] S₁Bh,
इवामरः S₂S₃

यत्र चोक्तं त्वया देव स्थितेन भगवन्प्रभो ।
 हरिभद्रेति पुण्यो ऽयं त्वत्प्रसादाद्भवत्वज ॥ १४० ॥
 अश्वमेधस्य यत्पुण्यं सम्यगिष्टस्य यज्ञहन् ।
 तदत्र देव भवतु नरस्याभ्यर्च्य सर्वदा ॥ १४१ ॥
 परित्यक्ष्यति यश्चात्र कश्चित्प्राणान्नरोत्तमः ।
 हरिभद्रस्य स गणो भविष्यति महाबलः ॥ १४२ ॥
 एवमस्त्विति स प्रोच्य मन्दरं चारुकन्दरम् ।
 जगाम भगवाञ्छर्वः सोमो गणशतैर्वृतः ॥ १४३ ॥
 देवापि राज्ञा सहितास्तस्मिन्स्थाने यथासुखम् ।
 तस्थुर्ब्रह्मा च विष्णुश्च जग्मतुर्देवपृष्ठतः ॥ १४४ ॥
 स गत्वा स्तोकमध्वानमुभाभ्यां सहितः प्रभुः ।
 नातिदूरे ततः प्राह तिष्ठ विष्णो महाबल ॥ १४५ ॥
 स प्रणम्य ततः पादौ हरस्य पुरुषोत्तमः ।
 तस्थावाग्रं समालम्ब्य स कुब्जः समपद्यत ॥ १४६ ॥

141d सर्वदा] शङ्करम् R **142a** परित्यक्ष्यति] परित्यजति R **143a** स] R^{pc}, सा R^{ac} **143d**
 °शतैर्] °पतैर् R **144a** देवापि] देवा हि R **144b** °सुखम्] स्वयं R **145a** स्तोक°] देव°
 R **146c** °वाग्रं] °वास्त्रं R **146d-147a**] om. R

140b स्थितेन भगवन्] तिष्ठते भगवान् A **140cd**] om. A **141cd**] om. A **142a** परि-
 त्यक्ष्यति] परित्यजति A₃A₇, परित्यज्यति A₅ **144a** राज्ञा] यज्ञ° A **144ab** सहितास्तस्मिन्]
 A₃A₅, °सहितामस्मिन् A₇ **144ab** सहितास्तस्मिन्] A₃A₅, सहितामस्मिन् A₇ **144b** °सुखम्]
 A₃A₅, °शुखं A₇ **145d** °बल] A₃A₅, °बलः A₇ **146c** तस्थावाग्रं] तस्थानामन A (unmetrical)
146d कुब्जः समपद्यत] कुर्वत्परमं तप A₃, कुर्वन्परमं तपः A₅, कुर्वस्वापरन्तपः A₇

140(c⁸)(d¹-d⁸) S₁ **141**(a¹-a⁶)(a⁷-b⁸)(c¹-c²) S₁ **142**(a⁴-b⁴)(b⁵)(b⁶-b⁷) S₁ **143**(c¹-c²)
 S₁, (c⁴-c⁷)(c⁸-d⁸→) S₃ **144**(a⁴-a⁵, b⁶-b⁷)(b⁸-d²)(d³-d⁴) S₁, (←a¹-a⁶)(a⁷) S₃ **145**(b¹-
 b⁸)(c¹)(c²)(c³)(c⁴-c⁸) S₁ **146**(d⁶)(d⁷-d⁸→) S₃

140a चोक्तं] S₁S₂RABh, चोक्त S₃ **140b** °न्प्रभो] S₁S₂^{pc}RABh, °न्प्रभोः S₂^{ac}S₃ **140c** हरिभ-
 द्रेति] R, हरिभद्रेति S₁S₂S₃Bh, • पुण्यो ऽयं] RBh, (पुण्यो) S₁, पुण्येयं S₂S₃ **140d** °त्वज]
 RBh(conj.?), (त्वजः) S₁, °त्वजः S₂S₃ **141b** °गिष्टस्य] S₃RABh, °गिष्टस्य S₂ • यज्ञहन्]
 RABh, यज्ञहं S₂S₃ **141d** °भ्यर्च्य सर्वदा] S₃, °भ्यर्चनः सदा S₁, °भ्यर्चं सर्वदा S₂, °भ्यर्चतः सदा
 Bh (conj.) **142a** परित्यक्ष्यति] em. Bh (silently), परित्यक्षति S₁, परित्यक्षति S₂S₃ **143a**
 Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । **143c** भगवाञ्छर्वः] S₁S₂RABh, (भगवा श) S₃ **143d**
 °शतैर्] S₂ABh, °शतै S₁ **144ab** सहितास्तस्मिन्] S₂^{pc}RA₃A₅Bh, सहिता तस्मिं S₁, सहितस्तस्मिं
 S₂^{ac}, ...f~तस्तस्मि S₃ **144b** °सुखम्] A₃A₅Bh, (°सु) S₁, °सुखः S₂S₃ **144c** तस्थुर्ब्रह्मा]
 S₃RABh, तस्यु ब्रह्मा S₃ • विष्णुश्च] S₂RABh, विष्णु च S₃ (unmetrical) **144d** जग्मतुर्]
 S₂^{pc}RABh, ... (तुर्) S₁, जग्मते S₂^{ac}, जग्मतु S₃ • °पृष्ठतः] S₁S₂RABh, °पृष्ठतः S₃ **145b**
 सहितः] S₁S₂RABh, सहितं S₃ **145d** विष्णो] S₁S₃RABh, विष्णोर् S₂ • °बल] S₁S₂^{pc}RA₃
 A₅Bh, °बलः S₂^{ac}S₃ **146c** तस्थावाग्रं] S₁S₂Bh, तस्थवाग्रं S₃ **146d** कुब्जः] S₁S₂Bh, कुब्ज S₃
 • समपद्यत] S₂^{pc}Bh, समुपद्यत S₁, समपद्यतः S₂^{ac}, सम(प) S₃

यस्मादास्रं समालम्ब्य तस्मिन्देशे स्थितो हरिः ।
 निरीक्षमाणो देवेशं देशस्तस्मादभूदसौ ॥ १४७ ॥
 कुब्जाम्रक इति ख्यातो विष्णोः क्षेत्रं समृद्धिमत् ।
 पुण्यं निवर्तनान्यष्टौ गोसहस्रफलप्रदम् ॥ १४८ ॥
 नातिदूरं ततो गत्वा भूयो देवः पितामहम् ।
 निवर्तेत्यब्रवीद्वास गगनं च समाविशत् ॥ १४९ ॥
 तस्मिन्वियद्गते देवे ब्रह्मा प्राञ्जलिरुन्मुखः ।
 प्रदक्षिणं समावृत्य प्रणम्य प्रययौ ततः ॥ १५० ॥
 यस्मात्तत्र हरं तेन कुर्वता वै प्रदक्षिणम् ।
 आवर्तः स्वशरीरस्य प्रकृतः पुण्यकर्मणा ।
 तस्मात्स देशो विख्यातो ब्रह्मावर्तेति शोभनः ॥ १५१ ॥
 अश्वमेधफलं तत्र स्नातः प्राप्नोति मानवः ।
 साधयित्वा चरुं चात्र भोजयित्वा तथा द्विजम् ।
 प्राणान्परित्यज्य ततो ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ १५२ ॥

147c निरीक्षमाणो] निरीक्ष्यमानो R 147d देशस्तस्मादभूदसौ] ततस्तस्मिन्नभूदसौ R 148a कुब्जा-
 म्रक इति ख्यातो] कुब्जास्व इति विख्यातं R 148b विष्णोः] विष्णोः++ R 148c निवर्तनान्यष्टौ]
 निवर्तनाद्विष्णोर् R 148d °फलप्रदम्] °फलं लभेत् R 149c निवर्तेत्य°] निवर्तेत्य° R 149d
 गगनं च] गगणञ्च R 151a यस्मात्] तस्मात् R 152e प्राणान्परित्यज्य ततो] प्राणं परित्यजेद्यस्तु
 R

147ab] om. A 147cd देवेशं देशस्तस्मादभूदसौ] देवेशं तन्मातुर्भूतलं भवेत् A₃A₅, देवेशमुवाच परमं
 वचः A₇ 148ab] om. A 148c पुण्यं निवर्तनान्यष्टौ] पुण्यनिवर्तनाद्विष्णोर् A± (unmetrical)
 149a °दूरं] A₃A₇, °दूरे A₅ 149ab गत्वा भूयो देवः] भूयो देवदेवः { °व A₇ } A 149c निवर्ते-
 त्य°] निवर्तस्वा° A 149d गगनं च] गगनाञ्च A₃, सगणञ्च A₅, गगणाञ्च A₇ 150ab] om. A
 151ab] om. A 151c आवर्तः स्व°] आवर्ततां A₃A₅, आवर्तनां A₇ 151d प्रकृतः] प्रकृतेः
 A 151e देशो] A₇, देवो A₃A₅ 151f शोभनः] A₃A₇, शोभने A₅ 152d द्विजम्] द्विजः A
 152e प्राणान्परित्यज्य ततो] प्राणं परित्यजेद्यस्तु A

147(b⁴)(b⁵)(b⁶-d³)(d⁴-d⁸) S₁, (←a¹-c²) S₃ 148(a¹-a⁸)(c¹-d¹)(d²-d⁸) S₁ 149(c⁴) S₁, (b⁵-b⁶)
 S₂ 150(a¹, a⁸)(b¹-d⁸→) S₁, (c⁴-c⁵)(c⁶-c⁷)(c⁸) S₃ 151(←a¹-a⁶)(a⁷-b⁴)(b⁵-b⁸)(c¹-c³)(c⁴-
 f⁸→) S₁ 152(←a¹-e⁶) S₁

147a समालम्ब्य] S₂Bh, समालक्ष्य S₁ 147c निरीक्षमाणो] ABh, निरीक्ष्यमाणो S₂, ..क्षमाणो S₃
 147cd देवेशं देशस्] S₂Bh, देवेशस् S₃ (unmetrical) 148a कुब्जाम्रक] S₁S₂^{Pc}S₃Bh, कुब्जम्रक S₂^{ac}
 148b विष्णोः] S₁S₂R^{Pc}Bh, विष्णो S₃ 148c निवर्तनान्यष्टौ] S₂S₃, निवर्तनाद्विष्णोर् Bh 149a
 °दूरं] S₂S₃RA₃A₇Bh, °दूरे S₁ 149b देवः] S₂S₃RA₃A₅Bh, देव S₁ 151c आवर्तः] S₂RBh,
 (आवृत्य) S₁, आवृत्य S₃ 151f शोभनः] RA₃A₇Bh, शोभना S₂S₃ 152a स्नातः] S₂^{Pc}RABh,
 स्नात S₂^{ac}, स्नान S₃ 152d द्विजम्] S₂S₃R, द्विजान् Bh (conj.?) 152e ततो] S₁Bh, तथा S₂S₃

ततो ऽभ्येत्य सुरैः सार्धं ब्रह्मा विष्णुपुरःसरम् ।
 भद्रेश्वरे पशुपतेर्महिमानमथाकरोत् ॥ १५३ ॥
 स लिङ्गं तत्र संस्थाप्य पूजां कृत्वातिभास्वराम् ।
 भद्रकर्णहृदे स्नात्वा सह देवैर्दिवं ययौ ॥ १५४ ॥
 तं प्रयान्तं तदा दक्षो ब्रह्माणमिदमूचिवान् ।
 कर्तव्यं किं मया देव मम तद्ब्रूहि पृच्छतः ॥ १५५ ॥
 पितामह उवाच ।
 प्रसादय महेष्वासं शर्वमुग्रं कपर्दिनम् ।
 ततो यज्ञसमाप्तिं च लोकांश्च प्राप्स्यसे ऽक्षयान् ॥ १५६ ॥
 स एवमुक्तो देवेन ब्रह्मणा व्यास तत्त्वतः ।
 लिङ्गं कनखले कृत्वा रुद्रमभ्यर्चयत्तदा ॥ १५७ ॥
 तस्य संवत्सरशते पूर्णे दिव्ये प्रजापतेः ।
 महादेवो ऽद्रिजां प्राह प्रहसन्नारिमूर्धनि ॥ १५८ ॥
 प्राचेतसात्मजो देवि स्थितस्तपसि संयतः ।
 पश्यैनं मद्गतेनेशे चेतसा समवस्थितम् ॥ १५९ ॥

153b °सरम्] °सरः R 153c भद्रेश्वरे] भद्रेश्वरः R 153d °मानमथा°] °मानं यथा° R 154b °तिभास्वराम्] तु भास्वराम् R 155a प्रयान्तं] प्रयातन् R 155b °मूचिवान्] °मन्त्रवीत् R 156b शर्व°] सर्व° R 157b तत्त्वतः] तत्कृतः R 158a संवत्सरशते] संवत्सरश्चैव R 159c मद्गतेनेशे] मद्गतेनेति R

153a सार्धं] A₃A₇, सार्द्धं A₅ 153b विष्णु°] A₅A₇, विष्णुः A₃ • °पुरःसरम्] सुरेश्वरः A₃, °पुरःसरः A₅A₇ 153cd] om. A 154b °भास्वराम्] A₃, °भास्वरं A₅A₇ 154cd] om. A 155a तं प्रयान्तं] तं प्रयातं A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) 155c किं मया] A₃A₅, किमया A₇ 156a महेष्वासं] A₃, महेष्वासं A₅, महेशानं A₇ 156b शर्व°] सर्व° A 156d लोकांश्च] A₃A₅, लोकानां A₇ • प्राप्स्यसे] प्राप्यते A 157d °र्चयत्तदा] A₃, °र्चयेत्तदा A₅A₇ 158a-159b] om. A 159c पश्यैनं मद्गतेनेशे] तदस्य दुष्टभावस्य A (cf. 163a)

154(d¹-d⁶) S₁ 155(a¹)(a²-a⁸)(c¹-d⁴) S₁ 159(c⁶) S₂

153a ऽभ्येत्य] S₁RABh, न्येभ्यस् S₂, न्येभ्य S₃ • सुरैः सार्धं] S₁S₂RA₃A₅Bh, सुरैः सार्द्धं S₃ 153b °पुरःसरम्] S₁, °परस्परं S₂S₃, °पुरःसरैः Bh (conj.) 153c °पतेर्] S₂^{pc}RBh, °पते S₁S₂^{ac}S₃ 153c भद्रेश्वरे] S₂S₃Bh, भद्रेश्वर° S₁ 154a लिङ्गं] S₁S₂RABh, लिङ्गान् S₃ 154c °हृदे] S₁S₂RBh, °हृदे S₃ 154d देवैर्दिवं] S₂RBh, (देव दिव) S₁ (unmetr., tops lost), देवैर्दिवं S₃ 155a प्रयान्तं] em. Bh, (प्रयान्त) S₁ (tops lost), प्रयातं S₂^{pc}S₃, प्रयातां S₂^{ac} • तदा] S₁S₂^{pc}S₃RABh, त(था)दा S₂ 155c किं मया] S₂RA₃A₅Bh, किमया S₃ 156a महेष्वासं] S₂RA₃Bh, महेशानं S₁, महेष्वास S₃ 156b शर्व°] S₂S₃Bh, सर्व° S₁ • °मुग्रं] S₁S₂RABh, °मुग्र° S₃ 156d लोकांश्च प्राप्स्यसे] S₂S₃RBh, लोकां चावाप्स्यसे S₁ • ऽक्षयान्] S₁RABh, क्षयात् S₂S₃ 157a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । 157b ब्रह्मणा] S₁S₂RABh, ब्राह्मण S₃ 157d °र्चयत्तदा] S₂S₃RA₃Bh, °र्चयत्तदा S₁ (unmetrical) 158c ऽद्रिजां] S₂RBh, द्विजां S₁, द्विजा S₃ 159b स्थितस्] S₂S₃RBh, स्थितं S₁ 159c पश्यैनं मद्गते°] S₂RBh, पश्येन्नम्मद्गते° S₁, पश्येनम्मगते° S₃

ततो दृष्ट्वा महादेवी वायुभक्षमवस्थितम् ।
 लिङ्गं परमया भक्त्या पूजयन्तं महेश्वरम् ॥ १६० ॥
 उवाच हृषिता देवी देवं सर्वसुरार्चितम् ।
 कृताञ्जलिपुटा व्यास सर्वदेवपतिं पतिम् ॥ १६१ ॥
 देव्युवाच ।
 क्षुद्रो ऽयं दुष्टचेताश्च स्तब्धो मानी च दुर्मतिः ।
 दिष्ट्या त्वया विनिकृतस्त्वामेव शरणं गतः ॥ १६२ ॥
 तदस्य दुष्टभावस्य प्रसन्नस्य महेश्वर ।
 क्षन्तुमर्हसि भक्तस्य त्वामस्यार्थे प्रसादये ॥ १६३ ॥
 देव उवाच ।
 त्वमेव देवि यच्छास्मै वरानिष्टान्यथासुखम् ।
 अनुज्ञाता मया सुभ्रु त्वमेवास्य वरं दिश ॥ १६४ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्तौ देवदेवेशौ संगतौ सृगणैर्वृतौ ।
 ऊचतुः पश्य दक्षावां तुष्टौ दिव्येन चक्षुषा ॥ १६५ ॥

160b °भक्ष°] °भक्ष्य° R 161d सर्वदेव°] देवदेव° R 162 देव्युवाच] श्रीदेव्युवाच R 162b स्तब्धो] स्तब्धो R • मानी च] मानीव R 162c त्वया] चायं R 162cd °कृतस्त्वा°] R^{PC}, °कृत(ः)स्त्वा° R 163a दुष्ट°] पृष्ट° R 163b प्रसन्नस्य] प्रयत्नस्य R • महेश्वर] महेश्वरि R 164 देव] देवदेव R 164a देवि यच्छास्मै] दिवि यच्छास्मै R 164b वरानिष्टान्] व{वा R^{ac}}रानिष्टान् R 165cd दक्षावां तुष्टौ] देवो वां पुष्पैर् R

160a महादेवी] वायुभुक्तं A₃A₇, वायुभक्तं A₅ 160b वायुभक्षमव°] द्विजं देवीमव° A₃A₇, द्विजं देवीम° A₅ (unmetrical) 161a हृषिता] A₇, कृषिता A₃, हृषि A₅ (unmetrical) 161cd] om. A 162a क्षुद्रो] क्षत्रो A 162b मानी] A₇, मीनी A₃, मान A₅ 162c त्वया विनिकृतस्] चायं विनिहितः A 163a तदस्य] A₇, तत्तस्य A₃A₅ • दुष्टभावस्य] त्वं स्वभावस्य A₃A₇, त्वभावस्य A₅ (unmetrical) 163b प्रसन्नस्य] प्रपन्नस्य A 163c क्षन्तुमर्हसि भक्तस्य] शरणं देहि{°रि A₅} देवेश{देवस्य A₇} A 163d त्वामस्यार्थे प्रसादये] नान्यव्रतरतस्य च A 164 देव] देवदेव A 164a यच्छास्मै] यच्छास्मै A 164b °सुखम्] °सुखान् A 164c सुभ्रु] A₃A₇, सुभ्र A₃ 164d दिश] A₃A₅, दिशं A₇ 165a °देवेशौ] A₃, °देवेश A₃A₇ 165b सगणैर्] A₇, स्वगणैर् A₃, स्वगणै A₅ 165cd] om. A

160(a¹) S₁ 162(c¹-c²) S₃ 165(b⁵-b⁶) S₂

160b °भक्षमवस्थितम्] S₂S₃Bh, °भक्षः समास्थितां S₁ 160c लिङ्गं] S₁RA, लिङ्गे S₂Bh, लिङ्गे S₃ 160d पूजयन्तं] S₁S₂RABh, पूजयन्त S₃ 161c °पुटा] S₁RBh, °पुटो S₂S₃ • व्यास] S₂S₃RBh, देवी S₁ 161d °पतिं] S₁S₂RBh, °पति° S₃ (unmetrical) 162 देव्युवाच] S₂S₃ABh, देव उ S₁ 162a °चेताश्च] S₂S₃RABh, °चेता च S₁ 162cd °कृतस्त्वा°] S₁R^{PC}Bh, °कृतः स्त्वा° S₂S₃ 162d गतः] S₂S₃RABh, गतम् S₁ 163b प्रसन्नस्य] S₁, प्रपन्नस्य S₂S₃Bh, • महेश्वर] ABh, महेश्वरं S₁, महेश्वरि S₂, महेश्वरिः S₃ 163c क्षन्तु°] S₂S₃RBh, क्षातु° S₁^{PC}, क्षान्त° S₁^{ac} 163d त्वामस्यार्थे] RBh, ममस्यार्थे S₁, त्वामस्यार्थम् S₂, त्वामस्यार्च्छं S₃ • प्रसादये] RBh (conj.?), प्रसादयेत् S₁S₂S₃ 164 देव] S₁, देवदेव S₂Bh, देवदे S₃ 164b वरानिष्टान्] S₁S₃ABh, वरान्यष्टान् S₂ 164c सुभ्रु] RA₃A₇Bh, सुभ्रु S₁^{PC}S₃, सुङ्ग S₁^{ac}, सुभ्रून् S₂ 164d दिश] S₂S₃RA₃A₅Bh, दिशः S₁ 165a °देवेशौ] S₂RA₃Bh, °देवेशौ S₁, °देवो सौ S₃ 165b सगणैर्] S₂RA₇, सगणै S₁S₃, स्वगणैर् Bh 165d तुष्टौ] S₂S₃Bh, तुष्टो S₁

प्राचेतस महाभाग वरदौ स्व महातपः ।
 शापशान्त्यर्थमेतत्ते वरं दक्षि तवेप्सितम् ॥ १६६ ॥
 यस्ते यज्ञो गणैर्ध्वस्तः फलं तस्य त्वमाप्नुहि ।
 कामरूपधरः श्रीमान्गणेशश्च भवस्व मे ॥ १६७ ॥
 अक्षयश्चाव्ययश्चैव दुःखशोकविवर्जितः ।
 भविष्यसि महाभाग मम चैव समीपगः ॥ १६८ ॥
 देव्युवाच ।
 वृणुष्व भूयः किं चान्यत्प्रयच्छतु महेश्वरः ।
 सुदुष्करमपि ह्येष वरं दद्यात्त्वयार्थितः ॥ १६९ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा दक्षो हिमवत्सुतया तया ।
 प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा इदमाह महाद्युतिः ॥ १७० ॥

166a प्राचेतस] प्राचेत R (unmetrical) • °भाग] R^{pc}, °भागा R^{ac} **166b** °तपः] °तपाः R **166d** दक्षि तवेप्सितम्] दद्यां यथेप्सितं R **167a** यस्ते यज्ञो गणैर्ध्वस्तः] यज्ञो यज्ञ गणैर्ध्वस्त R **168a** °श्चाव्ययश्चैव] °श्चामरैः सवैर् R **168d** मम चैव] आवयोर्वै R **169** देव्युवाच] श्रीदेव्युवाच R **169a** वृणुष्व] शृणुष्व R **169b** किं चान्यत्] किञ्चा+द्य+ R **169c** सुदुष्करमपि] सुदुष्करमति R **169d** दद्यात्त्वयार्थितः] दिश त्वयार्थितः R

166a प्राचेतस] A₃A₇, प्राचेतसं A₃ **166b** स्व] सु° A **166c** शाप°] तपः° A **166d** दक्षि] A₇, देवि A₃A₅ • तवेप्सितम्] यथेप्सितं A **167b** त्वमाप्नुहि] तमाप्नुहि A **167d** गणेशश्च] A₃A₇, गणेशस्य A₅ • भवस्व] A₃A₅, भवश्च A₇ **169a** वृणुष्व] शृणुष्व A **169ab** किं चान्यत्प्रयच्छतु] किं चास्य प्रयच्छतु A₃A₅, किञ्चास्यात्प्रयच्छसि A₇ **169b** महेश्वरः] A₅, महेश्वर A₃, महाभुजः A₇ **169c** सुदुष्करमपि ह्येष] अहक्षमपि ह्येष A₃ (unmetrical), अहक्षमपि ह्येषलं A₅ (unmetrical), अक्षयश्चापि वरं A₇ (unmetrical) **169d** त्वयार्थितः] स{श A₇}दाशिवः A **170b** तया] तथा A **170c** प्रणतो] प्रयतो A

166(b⁴) S₁ **168(a¹-a⁵)** S₁, (a⁵-a⁷)(a⁸-b⁶)(b⁷) S₂ **169(b⁶)** S₂

166b वरदौ] RABh, वरदो S₁S₂S₃ • स्व] S₁R, स्मि S₂S₃, स्वो Bh (conj.) • °तपः] S₂S₃ ABh, °तप S₁ • After this Bh conjectures loss of 2 pādas **166c** °मेतत्ते] S₂S₃RA, °मेतत्ते S₁, °मेत् ते Bh (typo) **166d** वरं दक्षि] S₁S₂A₇Bh, वरदग्मि S₃ **167a** यस्ते] S₂S₃ABh, यत्ते S₁ • °ध्वस्तः] S₁ABh, °ध्वस्तं S₂S₃ **167d** भवस्व] S₁S₃RA₃A₅Bh, भवश्च S₂ **168a** °श्चाव्यय°] S₁A, °श्चामर° S₂, °श्चामर° S₃Bh **169** देव्युवाच] S₂S₃ABh, om. S₁ **169a** वृणुष्व] S₁, शृणुष्व S₂S₃Bh • भूयः] S₂S₃RABh, भूय S₁ • किं चान्यत्] S₂S₃Bh, किञ्चान्य S₁ **169b** महेश्वरः] S₁RA₃Bh, म(हे)श्वरम् S₂, महेश्वरं S₃ **169c** सुदुष्कर°] S₁Bh, सुदुःकर° S₂, सुदुकर° S₃ (unmetrical) • ह्येष] S₂S₃RA₃Bh, ह्येषो S₁ **169d** त्वयार्थितः] S₂S₃Bh, त्वयार्थितः S₁ **170b** तया] S₂S₃RBh, तदा S₁ **170c** प्राञ्जलिः] S₁S₂RABh, प्राञ्जलि S₃ **170d** °द्युतिः] S₂RA, °मतिः S₁Bh, °द्युति S₃

दक्ष उवाच ।

यो देवस्त्रिभुवनजन्मनाशकर्ता यं मूढा न विदुरनुक्तमेकमेव ।

भक्तानामशुभहरं पिनाकपाणिं तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ॥ १७१ ॥

यो ऽज्ञानादसुरतयातिमानमोहान्नास्माभिः सह खलु पूजितो ऽद्रिपुत्र्या ।

यः शापं मम रुषितो ददौ सुरेशस्तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ॥ १७२ ॥

यः स्रष्टा सुरगणयक्षराक्षसानां नागानां दितिसुतदानवेन्द्रनृणाम् ।

भूतानां पशुमृगपक्षिपन्नगानां तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ॥ १७३ ॥

यः क्रोधान्महदसृजद्गणेश्वरेशं सिंहेन्द्रं हरिममितप्रभावरूपम् ।

पत्नीं चाप्यमितगुणप्रभावयुक्तां तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ॥ १७४ ॥

यो देवान्सहवरुणान्सवित्तगोपान्सब्रह्मान्सशतमखान्सविष्णुवायून् ।

इन्द्राग्यान्समुनिमहायुधान्विजिग्ये तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ॥ १७५ ॥

171a °नाश°] °नांस° R 171b °रनुक्तमेकमेव] °रनन्तमेव R (unmetrical) 171d देवं] दे-
व R (unmetrical) • शरणगता] शरणङ्गता R (unmetrical) 172a °यातिमान°] °याभिमान°
R 172ab °मोहान्नास्माभिः] °मोहितास्माभिः R 172d शरणगता] शरणङ्गता R (unmetrical)
173b °नृणाम्] °नृणाम् R 174a क्रोधान्मह°] क्रोधा° R (unmetrical) 174c °गुण°] °बल°
R 175a °न्सवित्तगोपान्] °न्सहवित्तगो R (unmetrical) 175b स्रष्टाग्यान्सशत°] ब्रह्मा सतत° R
(unmetrical) 175c इन्द्राग्यान्समुनि°] सेन्द्राग्नीन्समिति° R

171b यं] A₃A₅, य A₇ • °रनुक्त°] °व्यक्त° A (unmetrical) 171c °हरं] A₃A₇, °हर A₅
(unmetrical) • °पाणिं] A₃A₇, °पाणि A₅ 171d देवं] A₃A₇, देवे A₅ • शरण°] शरण° A₃
A₇ (unmetrical), शरण° A₅ (unmetrical) • वयं] A₅A₇, om. A₃ (unmetrical) • °भार्यम्]
A₃A₅, °भार्य्यां A₇ 172-173] om. A (an insertion mark after 171d in A₇) 174ab] om.
A₇ 174a यः] om. A₃A₅ (unmetrical) • °दसृजद्गणेश्वरेशं] °दसृजदनिश्वरेशं A₃ (unmetrical),
°दसृजदनिश्वरेशं A₅ (unmetrical) 174c-176d] om. A

171(speaker indication)(a¹-a¹⁰) S₂ 173(a¹²-a¹³)(b¹-b⁵, c¹)(c²) S₂

171a देवस्त्रि°] S₃^{PC}RABh, देव त्° S₁, देवस्त्रि° S₃^{AC} 171b यं मूढा] S₂S₃RA₃A₅Bh, यन्मूढा S₁
• °रनुक्त°] S₂S₃^{PC}Bh, °रभक्त° S₁, °(र)रनुक्त° S₃ 171c °पाणिं] S₂S₃RA₃A₇Bh, °पाणिंस् S₁
171d तं] S₁S₃RABh, त S₃ (unmetrical) • °गता] S₂S₃RABh, °गतो S₁ • वयं] S₁S₂R
A₅A₇Bh, वय S₃ (unmetrical) • °भार्यम्] S₂S₃^{AC}RA₃A₅Bh, °भार्य्यां S₁, °भार्य्याम् S₃^{PC} 172b
सह] S₁S₃RBh, स S₂ (unmetrical) 172b °न्नास्माभिः] S₂Bh, °न्न स्माभिस् S₁, °न्नास्माभि S₃
(unmetrical) 172c यः शापं] S₂RBh, य शापं S₁ (unmetrical), यश्काप S₃ (unmetrical) •
रुषितो] S₂S₃RBh, रुषितौ S₁ 172d देवं] S₁S₂RBh, देव S₃ (unmetrical) • शरण°] S₁S₂
Bh, शरण° S₃ (unmetrical) • वयं] S₁S₂RBh, वय S₃ • °भार्यम्] S₂RBh, °भार्य्यः S₁,
°भार्य्यः S₃ 173b नागानां] R, नागाना S₁, सिद्धानां S₃Bh • °दानवेन्द्रनृणाम्] S₂S₃Bh, °दा-
नवा{व S₁^{AC}}न्नराणाम् S₁ (retraced) 173c-174d] om. S₃ 173c °पन्नगानां] S₁S₂R, °पत्तगानां
Bh (typo) 173d °भार्यम्] S₂RBh, °भार्य्यः S₁ 174a क्रोधान्मह°] S₁^{PC}S₂A₃A₅, क्रोधान्मह+
S₁, क्रोधान्मह° Bh (typo) • °दसृजद्] S₂RBh, °दसृजं S₁ • गणेश्वरेशं] S₁RBh, गणेश्वरेश S₂
174c पत्नीं] S₂RBh, पत्नी S₁ • °ममित°] S₂R, °ममृत° S₁, °ममित° Bh (typo) 174d
देवं] S₁S₃^{PC}RBh, देवा S₂^{AC} 175a यो देवान्सहवरुणान्सवित्त°] S₂S₃Bh, देवानां स{म S₁^{AC}}हवरणां
सत्ति° S₁ • °गोपान्] S₁S₂Bh, °गोपा S₃ 175b °न्सशत°] S₂S₃Bh, °न्कुलिश° S₁ • °म-
खान्] RBh (conj.), °पतीन् S₁, °ऋतून् S₂S₃ (unmetrical) 175c इन्द्राग्यान्] S₂Bh, इन्द्राग्यान्
S₁, इन्द्राग्या S₃ • °युधान्] S₁S₂RBh, °युधा S₃ 175d देवं शरण°] S₁S₂RBh, देव शरण° S₃
(unmetrical)

यत्किञ्चिन्मयि कलुषं कृतं च दुष्टं ह्यज्ञानादपि च हि रागदोषमोहात् ।
 तत्सर्वं मम सह भार्ययाद्य शर्वो विश्वात्मा क्षमतु महानुभावभावात् ॥ १७६ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 तत एवं स देवेशं स्तुत्वा सास्राविलेक्षणः ।
 प्रसार्य बाहू सर्वेण शरीरेणापतद्भुवि ॥ १७७ ॥
 तं प्रपन्नं तदा देवो दक्षं सास्राविलेक्षणम् ।
 सह देव्या महाभाग स्वयमुत्थापयद्वली ॥ १७८ ॥
 तस्यास्रूण्यपतन्भूमौ बिन्दुभूतानि तत्र वै ।
 तानि सम्प्रति विप्रेन्द्र नदी तु समपद्यत ॥ १७९ ॥
 तामुवाच महादेवो नदीं वै पुण्यलक्षणाम् ।
 अर्जुनादस्रुबिन्दोस्त्वं यस्मादेव विनिःसृता ।
 तस्मात्ख्याता भवित्री त्वमर्जुना नामतः शुभा ॥ १८० ॥

176a यत्] तत् R 176ab दुष्टं ह्यज्ञा°] दुष्टमज्ञा° R 176b च] व R 176c सह भार्ययाद्य शर्वो] सभार्यया सह सर्वो R (unmetrical) 176d विश्वात्मा क्षमतु] विश्वात्मना क्षमतु R (unmetrical) • °भावात्] °चित्तः R 177b सास्रा°] सास्रा° R 177c सर्वेण] शर्वेण R 178a प्रपन्नं] प्रयत्नं R 178b सास्रा°] सास्रा° R 178c सह देव्या] हसन्देव्या R 178d स्वयमुत्थापयद्वली] स्वयं पु(ण्यावयव)+ (त्या)नय+द्वली R (R^{ac} unmetrical) 179a °स्यास्रूण्य°] °स्यास्रू{°श्रु° R^{ac}}ण्य° R 179b बिन्दु°] विष्णु° R^{pc}, om. R^{ac} (unmetrical) 179c सम्प्रति] संहत्य R 180c °दस्रु°] °दस्रु° R 180d °देव] °देव R

177b सास्राविलेक्षणः] °सौ आविले{णे A₇}क्षणेः A 177cd] om. A 178a प्रपन्नं] प्रपन्नस् A 178b सास्राविलेक्षणम्] स{सा A₇} आविलेपनं A 178c °भाग] °भाग A 178d °पयद्वली] A₃, °पयध्वली A₅, °पयद्वली A₇ 179a तस्यास्रूण्यपतन्] तस्यास्रु निपतद् A₃A₅, तस्य श्रेणि न्यपेतद् A₇ (unmetrical) 179b बिन्दु°] विष्णु° A 179c सम्प्रति] संहत्य A₃A₇, स हत्य A₅ (unmetrical) 180a तामु°] A₃A₇, तमु° A₅ 180c अर्जुनादस्रु°] युंजनादोश्रु° A₃, त्मुंजनादोश्रु° A₅, मुञ्जनादस्रु° A₇ 180d विनिःसृता] विनिसृता A (unmetrical) 180ef त्वमर्जुना] त्वं भुंजना A₃, त्वमुंज A₅ (unmetrical), त्वं युञ्जना A₇ 180f शुभा] A₃A₅, शुभाः A₇

176(b¹³) S₂, (c⁹-c¹⁰) S₃ 177(d¹) S₁ 178(c⁸)(d¹-d⁸->) S₃ 179(←a¹-b⁴) S₃

176a °न्मयि] S₁S₂R, मयि S₃ (unmetrical), °त्वयि Bh (conj.) • °षं कृतं च] S₁RBh, °षच्च कृतं च S₂ (unmetrical), °षं च कृत्यं च S₃ (unmetrical) 176b °मोहात्] S₂S₃RBh, °मोहान् S₁ 176c मम सह] Bh (conj.), सह मम S₁S₂S₃ • शर्वो] S₁Bh, सर्वो S₂S₃ 176d °भावात्] S₂S₃Bh, om. S₁^{ac}, °चित्तः S₁^{pc} (i.m. sec. hand; Bh reads this as °युक्तिः) 177c प्रसार्य] S₁S₂S₃R, प्रसार्य Bh (typo) • सर्वेण] S₂S₃Bh, शर्वेण S₁ 177d °पतद्भुवि] S₂S₃RBh, °पतं भुविः S₁ 178c सह देव्या] S₂S₃A, देव्या सह S₁Bh 178d °मुत्थापयद्] S₂A₃Bh, °मुत्थापयं S₁ 179a °स्यास्रूण्य°] em., °स्यास्रूण्य° S₁, °स्यास्रूण्य° S₂, °स्यास्रूण्य° Bh (em.?) 179b °भूतानि तत्र] S₁S₂RABh, ..ता तत्र S₃ (unmetrical) 179c तानि] S₁RABh, नाति S₂^{pc}S₃, -ति S₂^{ac} 179d °पद्यत] S₃RABh, °पद्यतः S₁S₂ 180a तामु°] S₁S₂RA₃A₇Bh, तमु° S₃ • महा°] S₂S₃RA, ततो S₁Bh • नदी°] S₁S₂^{pc}RABh, नदी S₂^{ac}S₃ 180b °लक्षणाम्] S₁S₂^{pc}RA, °लक्षणम् S₂^{ac}S₃ 180c °दस्रु°] S₂, चास्रु° S₁, °दस्रु° S₃, °दस्रु° Bh (em.?) 180d °देव] S₂S₃^{pc}A, देवि S₁S₃^{ac}, °देवि Bh (conj.) • विनिःसृता] RBh (conj.?), विनिसृता S₁S₂S₃ (unmetrical) 180f नामतः] S₁S₂RABh, नामत S₃ (unmetrical) • शुभा] S₂S₃RA₃A₅Bh, शुभाः S₁

पर्व पर्व समासाद्य वहिष्यसि महायशे ।
 अश्वमेधफलं चापि त्वयि स्नातो ह्यवाप्स्यति ॥ १८१ ॥
 मृतश्च तव तीरे ऽस्मिन्नियमेनेतरेण वा ।
 न पुनर्जन्म मानुष्ये दुर्गतिं चोपलप्स्यते ॥ १८२ ॥
 त्रिरात्रोपोषितो यश्च चरुं कृत्वा निवेद्य च ।
 ब्राह्मणं भोजयेत्स्नातस्त्वयि सो ऽपि गमिष्यति ।
 गवां लोकं महातेजा न च तस्मात्पतिष्यति ॥ १८३ ॥
 एवं स सृष्ट्वा सरितं कृत्वा चैवाप्यनुग्रहम् ।
 तमाश्वस्य सुरेशस्तु दक्षं प्राह नृपं तदा ॥ १८४ ॥
 गतं तस्माद्भयं ते ऽस्तु गणेशो मे भव प्रियः ।
 ब्रूहि किं ते पुनः साधो ददानि वरमीप्सितम् ॥ १८५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 अथ दक्षस्तदोवाच प्रणम्य शुभया गिरा ।
 भूयो भूयः समाश्वस्य निरीक्ष्य च पुनः पुनः ॥ १८६ ॥

181a पर्व पर्व] पर्व पर्व R 181d स्नातो ह्यवाप्स्यति] स्नात्वा ह्यवाप्स्यत R 182c न पुनर्] पुनस्तु R 182d दुर्गतिं चोप०] दुर्गतिन्नापि R^{pc}, दुर्गतिर्नाप० R^{ac} 183c स्नातस्त्वयि] स्नात्वा त्वयि R 183e लोकं] लोको R 184c सुरेशस्तु] सुरेशानो R 185a गतं तस्मा०] गतमेत० R • ते ऽस्तु] दक्ष R

181a पर्व पर्व] A₃A₅, सर्व पर्व A₇ 181b वहिष्यसि महायशे] भविष्यसि महायशाः{सा A₇} A 182c मानुष्ये] माराध्य A 182d दुर्गतिं] त्वद्गतिर् A₃A₅, दुर्गतिर् A₇ 183ef] om. A 184a स सृष्ट्वा] सृष्ट्वा च A • सरितं] A₇, सवितं A₃A₅ 184b अनुग्रहम्] नूतनम् A₃A₅, नूत्तमं A₇ 184c तमाश्वस्य सुरेशस्तु] तदाश्व{स्वा A₃}स्य सुरेशानो A 185a तस्माद्भयं ते ऽस्तु] ते म{मे A₅}भयं दक्ष A 185c पुनः] मनः A 185d ददानि] ददामि A 186c समाश्वस्य] A₇, समास्वास्य A₃A₅

181(b⁸)(c¹-d⁸→) S₃ 182(←a¹-a⁶)(a⁷) S₃ 184(c⁵, c⁶-d³) S₁, (b⁶-c⁴)(c⁵-c⁷)(c⁸-d⁴) S₃

181a पर्व पर्व] S₁^{pc}S₂S₃A₃A₅Bh, पर्वन्पर्व S₁^{ac} • साद्य] S₂S₃RABh, साद्य S₁ 182a ऽस्मिन्] S₁RABh, स्मि S₂S₃ 182c पुनर्जन्म] S₂ABh, पुनर्जन्म S₁, पुन जन्म S₃ (unmetrical) 182d दुर्गतिं] S₁R^{pc}Bh, न दुर्गाञ् S₂S₃ 183cd त्स्नातस्त्वयि] S₁S₂ABh, त्स्नात त्वयि S₃ 183e लोकं] S₂S₃Bh, लोका S₁ 183f त्पतिष्यति] S₂S₃RBh, व्य{वि S₁^{ac}}विष्यति S₁ 184a Before this S₁ adds सन उ।, while Bh adds सनत्कुमार उवाच। 184a सृष्ट्वा] S₁S₂RBh, सृष्ट्वा S₃ • सरितं] S₂S₃RA₇Bh, सरितां S₁ 184c सुरेशस्तु] S₂Bh, (सु)रे(शा तु) S₁, ~ ---(तु) S₃ 184d दक्षं] S₂RABh, (दक्ष) S₁S₃ 185a Before this S₁ adds देवि उ।, while Bh adds देवदेव उवाच। 185a ऽद्भयं ते] S₂S₃Bh, ऽद्भयन्ते S₁ 185b भव] S₂S₃RBh, तत S₁ 185c पुनः] S₁RBh, भवस् S₂, भव S₃ 185d ददानि] S₂S₃RBh, ददाति S₁ • मीप्सितम्] S₂S₃RABh, मुत्तमं S₁ 186a त्स्तदोवाच] S₂RABh, त्स्ततोवाच S₁S₃ 186b प्रणम्य] S₂S₃RABh, प्रणम्य S₁ 186c भूयः समाश्वस्य] S₂RA₇, प्रणम्य निश्चस्य S₁, भूय समाश्वस्य S₃, भूयः समाश्वस्य Bh (conj.) 186d पुनः पुनः] S₁S₂RABh, पुनपुनः S₃ (unmetrical)

दक्ष उवाच ।

यदि तुष्टो ऽसि मे देव भवत्वत्र तवाव्यय ।

स्थानं पुण्यं पवित्रं च वर एषो ऽस्तु मे शिव ॥ १८७ ॥

देव उवाच ।

एते च मुनिकन्ये द्वे तप आस्थाय दुष्करम् ।

कणैः संवत्सरे पूर्णे खलेन च यतो ऽशनम् ।

कृतवत्यौ महाभागे त्वं च दक्ष यतः स्थितः ॥ १८८ ॥

इदं कनखलं तस्मान्मम स्थानं भविष्यति ।

तीर्थं चैव महत्पुण्यं गङ्गासागरसंमितम् ॥ १८९ ॥

नात्र पापा न च शठा नास्तिका न च मानिनः ।

लप्स्यन्ते वै सदागन्तुं न च वस्तुं कथंचन ।

मृतो ऽत्र न पुनर्जन्म लप्स्यते मम तेजसा ॥ १९० ॥

अत्राभिगम्य स्नात्वा च चरुं कृत्वा तथैव व ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥ १९१ ॥

ततो गणपतिं तत्र हरिभद्रमयोजयत् ।

कालीं चास्मै ददौ प्रीतो भार्या सर्वगुणोदिताम् ॥ १९२ ॥

187b भवत्वत्र तवाव्यय] भवत्वेतत्तदाव्ययम् R 187c स्थानं] स्नानं R 187d वर एषो ऽस्तु मे शिव] भवत्वेत यदक्षरम् R 188 speaker indication-b] om. R 188d यतो ऽशनम्] ततो गण R 188f यतः] पते R 190a नात्र] नात्म° R 190b च मानिनः] वसानिव R 190c लप्स्यन्ते] लप्स्यते R • सदा] तदा R 190d कथंचन] कदाचन R 190e ऽत्र न] पुनः R 192c कालीं] काली R • ददौ प्रीतो] प्रीता वै दाद् R^{PC}, प्रीतां वै R^{ac} (unmetrical)

187b भवत्वत्र तवाव्यय] भवत्वेतु तदाव्ययं A₅A₇, भवत्वेतत्तदाव्ययं A₃ 188 देव] देवदेव A 188c कणैः] कालः A • संवत्सरे] A₃A₇, संवत्सर° A₅ (unmetrical) • पूर्णे] A₃A₅, पुण्ये A₇ 188d यतो ऽशनम्] ततो श {स A₃}नं A 188e °वत्यौ] °वाद्या A 188f यतः] ततः A 189a-197b] om. A

188(c¹)(c²) S₂

187a मे देव] S₁S₂^{PC}S₃RABh, (देव भ) S₂^{ac} (unmetrical) 187b भवत्वत्र तवा°] S₂, भवत्व तु तवा° S₁, भव त्वं तत्र वा° S₃, भवत्वेतत्तवा° Bh (conj.) • °व्यय] conj. Bh, °व्ययः S₁S₂S₃ 187c पुण्यं पवित्रं च] S₂S₃RA, पवित्रं पुण्यञ्च S₁, पवित्रं पुण्यं च Bh 188 देव] S₁, देवदेव S₂S₃Bh 188c कणैः] S₁RBh, ऽ (णै)स् S₂, कणै S₃ • संवत्सरे] S₂^{PC}RA₃A₇Bh, संवत्सरैः S₁, सम्वरे S₂^{ac} (unmetrical), साम्बत्सरे S₃ 188d यतो ऽशनम्] S₂S₃Bh, यतोषणम् S₁ 188e °वत्यौ] S₂S₃RBh, °कृत्यौ S₁ 189c तीर्थं] S₁S₃RBh, तीर्थञ् S₂ 189d °संमितम्] S₁^{PC}R, °संमतं S₁^{ac}, °सन्निभम् S₂S₃Bh 190a नात्र] S₂^{PC}S₃Bh, न च S₁, ना ऽ S₂^{ac} 190c गन्तुं] S₁S₃RBh, गन्तु S₃ 190d वस्तुं] S₂RBh, वक्तुं S₁, वस्तु S₃ • कथंचन] em. Bh (silently), कथञ्चनः S₁S₂S₃ 190e ऽत्र] S₂S₃Bh, न्त S₁ • पुनर्जन्म] S₁S₂RBh, पुनर्जन्म S₃ (unmetrical) 190f लप्स्यते] S₂S₃RBh, लप्स्यन्ते S₁ 191a अत्रा°] S₂S₃RBh, तत्त्वा° S₁ 191b चरुं] S₁S₂RBh, चरु S₃ 191c °विनिर्मुक्तः] S₁R, °विमुक्तात्मा S₂S₃Bh 192b °योजयत्] S₁^{PC}S₂S₃RABh, °याजयत् S₁^{ac} 192c कालीं] S₂S₃Bh, काली S₁ • प्रीतो] em., प्रीतौ S₁, प्रीत्या S₂^{PC}Bh, प्रीत्य S₂^{ac}S₃ 192d भार्या] RBh (em.?), भार्या S₁, भार्या S₂S₃

वरांश्च विपुलान्दिव्यान्द्दीपं चापि घृतोदकम् ।
 बाहुजेभ्यश्च सुबहून्नाणेभ्यः प्रददौ वरान् ॥ १९३ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवं स दक्षयज्ञो वै विध्वस्तो व्यास शम्भुना ।
 यज्ञस्य च शिरश्छिन्नं यथैतत्कथितं तव ॥ १९४ ॥
 व्यास उवाच ।
 सा देवीमुखजा दिव्या घोरा देवभयंकरी ।
 ऋ वा गता कथं वापि ह्येतदिच्छामि वेदितुम् ॥ १९५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स्तुता यदा भगवती प्रणतैः सुरसत्तमैः ।
 तदास्यजाम्बिकां प्राह ब्रूहि किं करवाण्यहम् ॥ १९६ ॥
 ततो ब्रह्मा महादेवीं प्रणम्य बहुमानतः ।
 उवाच दुहितृत्वे मे भवत्वेषा सुरेश्वरि ॥ १९७ ॥
 एवमस्त्वित्युमा प्रोच्य तां देवीं प्रददौ सुताम् ।
 मृत्युस्त्वमिति सो ऽप्युक्त्वा घोरे कर्मण्ययोजयत् ।
 सर्वप्राणभृतां देवीं प्राणापहरणे शुभाम् ॥ १९८ ॥

193b द्वीपं चापि] दीपञ्चापि R 194c शिरश्छिन्नं] शिरश्छिन्नं R 194d यथैतत्] यथैतं R 195a
 °मुखजा] सुखदा R 195b घोरा देव°] घोरा राव° R 196c °जाम्बिकां] साम्बिका R 196d
 °वाण्यहम्] °वान्यहम् R 197c दुहितृत्वे मे] मे दुहितृत्वे R (unmetrical) 198e सर्वप्राण°] सर्व
 प्राण° R 198f प्राणाप°] प्राणाय R

197c दुहितृत्वे मे] मे दुहितृत्वे A (unmetrical) 197d सुरेश्वरि] A₃, सुरेश्वरी A₅, श्वरेश्वरि A₇
 198a °मस्त्वित्युमा प्रोच्य] A₃A₅, °मास्त्वित्युमां प्रेच्य A₇ 198c सो ऽप्युक्त्वा] A₃A₇, सोप्युक्त्वा
 A₅ 198e °प्राण°] °पाप° A • °भृतां] A₇, °भृता A₃A₅ • देवी] A₃, देवी A₅A₇ 198f
 शुभाम्] शुभा A

193a वरांश्च] S₁S₂^{pc}RBh, वराश्च S₂^{ac}S₃ 193b द्वीपं चापि] S₁S₂^{pc}S₃Bh, द्वीपाञ्चापि S₂^{ac} • घृतो-
 दकम्] S₁^{pc}S₂S₃RBh, घृतोदनं S₁^{ac} 194c शिरश्छिन्नं] S₁^{pc}S₂^{pc}Bh, शिरश्छिन्नं S₁^{ac}, शिर+ः+छिन्नं
 S₂, शिरश्छिन्नं S₃ (unmetrical) 195a °मुखजा] S₁S₂Bh, सुखदा S₃ 195ab दिव्या घोरा]
 S₂S₃R, घोरा दिव्या S₁Bh 195b °भयंकरी] S₁S₂^{pc}RBh, °भयङ्करि S₂^{ac}, °भयाङ्करि S₃ 195c
 ऋ] S₂S₃RBh, क्ष S₁ 195d °तदिच्छामि] S₁RBh, °तमिच्छामि S₂, °तम्मिच्छामि S₃ 196a
 यदा] S₂S₃RBh, हि सा S₁ • भगवती] S₁S₂S₃^{pc}RBh, भगवति S₃^{ac} 196b प्रणतैः] S₂RBh,
 प्रणम्य S₁, प्रणतै S₃ 196c °जाम्बिकां] conj., साम्बिका S₁, साम्बिकाम् S₂, साम्बिकां S₃, साम्बिका
 Bh 197a °देवी] S₁S₂^{pc}RBh, °देवी S₂^{ac}S₃ 198a Before this S₁ adds सन उ ।, while Bh
 adds सनत्कुमार उवाच । 198a °मस्त्वित्युमा प्रोच्य] RA₃A₅Bh, °मस्त्विति प्रोवाच्य S₁, °मस्त्वित्युमा
 देवी S₂S₃ 198b तां देवीं] S₁RABh, प्रोवाच्य S₂, प्रोच्य S₃ (unmetrical) 198c °मिति] S₂
 S₃RABh, °मसि S₁ • सो ऽप्युक्त्वा] RA₃A₇Bh, साप्युक्त्वा S₁S₂S₃ 198d कर्मण्य°] S₁^{pc}RABh,
 कम्मण्य° S₁^{ac}, कर्माण्य° S₂S₃ • °योजयत्] S₂S₃RABh, °योजयेत् S₁ 198e °भृतां] S₁S₂RA₇
 Bh, °भृता S₃ • देवी] S₂S₃RA₃Bh, देवी S₁ 198f प्राणाप°] S₂ABh, प्राणाप्र° S₁, प्राणा°
 S₃ (unmetrical)

सापि तत्कार्यकरणे नियुक्ता ब्रह्मणा स्वयम् ।

† उद्ववाह सदेवेशा सदोद्युक्ता त्वया मया † ॥ १९९ ॥

----- ॥ २०० ॥

य इमं दक्षयज्ञस्य विध्वंसनमनुत्तमम् ।

भद्रेश्वरप्रतिष्ठां च दक्षानुग्रहमेव च ॥ २०१ ॥

पठेत शृणुयाद्वापि श्रावयीत द्विजानपि ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ २०२ ॥

भगनयननिपातं दक्षयज्ञे दवाग्निं

मदनपुरहुताशं चन्द्रलेखोज्ज्वलाङ्गम् ।

सुरगुरुमुखकालं सप्तलोकाधिपालं

शरणमुपगतो ऽहं शंकरं शर्महेतोः ॥ २०३ ॥

इति स्कन्दपुराणे द्वात्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३२ ॥

199cd] उद्वाहः क्रियतां काल त्वयास्माद्{त्वयास्य R^{ac}} दुहितुर्मम R 200] om. R 201a इमं] इदं R 202a पठेत शृणुया°] यः पठेच्छृणुया° R 203c सुरगुरुमुख°] दनुजदितिज° R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे दक्षयज्ञनाशो नाम द्वात्रिंशत्तमो ऽध्यायः R

199a °करणे] °कारणे A 199cd] उद्वाहः क्रि{क्री A₃}यतां काल त्वयास्यात् दुहितुर्मम A 200] om. A 201a इमं] इदं A 202a पठेत] पठेद्वा A 203] om. A Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामंविकाखंडे दक्षयज्ञनाशो नाम द्वात्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३२ ॥ A± (A₇ omits number)

199c उद्ववाह सदेवेशा] S₂, उद्वाहन्तु सदेवेशो S₁, उद्ववाह सदेवेशा S₃, ऊर्ध्वबाहुः सदेवेशा Bh (conj.)
199d सदोद्युक्ता] S₂S₃Bh, सदोद्युक्ता S₁ 200] Loss of four or more pādas conjectured, om. S₁S₂S₃Bh 201a इमं] S₁S₂, इमान् S₃, इदं Bh • दक्षयज्ञस्य] S₁S₂RABh, दक्षस्य S₃ (unmetrical) 202a पठेत] S₁S₂S₃, पठेद्वा Bh 202c सर्वपापविनिर्मुक्तः] S₁RA, स सर्वपापविनिर्मुक्तो S₂S₃, स सर्वपापविनिर्मुक्तः Bh (typo) 202d °लोके] S₁S₂RABh, °लोक S₃ 203a °निपात] S₁RBh, °निपाती S₂S₃ • °यज्ञे दवाग्निम्] S₂RBh, °यज्ञान्तकर्त्ता S₁, °यज्ञे दवाग्नि S₃ 203b °लेखो°] S₁RBh, °रेखो° S₂, °लेखे S₃ 203c °गुरु°] S₂S₃Bh, °गुरुं S₁ (unmetrical) • °मुख°] S₂^{ac}?, °सुख° S₁S₂^{pc}S₃, °मख° Bh (conj.) • °पालम्] S₂S₃RBh, °वासं S₁ 203d °हेतोः] S₂S₃RBh, °हेतोरिति S₁ (इति part of col.) Col. ॥ २२९ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे दक्षयज्ञप्रमथने ॥ आदितः प्रभृति सर्वैकत्वेन श्लोक २०५४ ॥ © S₁, स्कन्दपुराणे द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ © S₂S₃, इति स्कन्दपुराणे दक्षयज्ञप्रमथने द्वात्रिंशोऽध्यायः Bh

त्रयस्त्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

यथा तु वृषभो देवमवहन्मुनिपुङ्गव ।

तत्ते ऽहं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥ १ ॥

पूर्वमेव महासत्त्वो धर्मो यज्ञसहायवान् ।

तताप विपुलं व्यास तपः परमदुश्चरम् ॥ २ ॥

हिमवन्तं गिरिं प्राप्य वाय्वाहारौ बभूवतुः ।

वर्षाणां तु सहस्राणि दश द्वादश चैव हि ।

मानुषाणि ततो भूयः शाकाहारौ बभूवतुः ॥ ३ ॥

ततश्चिरात्तयोर्देवो गणैः सह महाद्युतिः ।

सर्वैः समानरूपैस्तेर्दर्शनं प्रददौ हरः ॥ ४ ॥

1d नमस्कृत्वा] नमः कृत्वा R 3c सहस्राणि] सहस्राणि R 3d हि] ह R 4a ऽश्चिरात्तयोर्देवो]
 ऽश्च भगवान्देवो R 4cd ऽरूपैस्तेः] ऽरूपस्थैः R

1b ऽपुङ्गव] A₃A₅, ऽपुङ्गवः A₇ 1c तत्ते] A₃A₅, तत्त्वे A₇ • संप्र०] A₃A₅, स प्र० A₇ 1d
 वृषध्वजम्] महेश्वरं A 2b धर्मो यज्ञ०] धीमान्यज्ञः A 3ab] om. A 3f बभूवतुः] A₃A₅,
 बभूवतु A₇ 4a ऽश्चिरात्तयोर्देवो] ऽश्च भगवान्देवो A 4c सर्वैः] A₃A₅, सर्वैः A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ (up to 122b⁸; f. 63 lost) photos 6.16b (f. 59^V), 7.3a
 (f. 60^F), 7.2b (f. 60^V), 6.16a (f. 61^F), 6.15b (f. 61^V), 1.18a (f. 62^F) and 1.17b (f. 62^V); S₂ exposures
 45b–49 (f. 52^F–55^V); S₃ f. 56^V–60^V; R f. 72^V–76^V; A₃ f. 43^F–45^F; A₅ f. 78^V–83^F; A₇ f. 60^V–63^V.

4(c⁴) S₁

1a यथा] S₁^{PC}S₂S₃RABh, (अ)थ S₁^{ac} • वृषभो देव०] S₁^{PC}S₂S₃RABh, वृषयोद्देव S₁^{ac} 1b ऽम-
 वहन्मुनि०] S₁^{PC}S₂S₃RABh, ऽमवहुं मुनि० S₁^{ac} • ऽपुङ्गव] S₁S₂^{PC}RA₃A₅Bh, ऽपुङ्गवः S₂^{ac}S₃ 1c
 तत्ते] S₂S₃RA₃A₅Bh, ततो S₁ • संप्र०] S₁S₂RA₃A₅, संप्र० S₃ (unmetrical) 1d नमस्कृत्वा]
 S₁S₂S₃A, नमस्कृत्य Bh (conj.) • वृषध्वजम्] S₂S₃RBh, वृषध्वं+जं+ S₁ (unmetrical) 2b यज्ञ-
 सहायवान्] S₃RBh, यज्ञसहायवान् S₁, यज्ञस्सहायवान् S₂ 2c तताप] S₁^{PC}S₂S₃RABh, ततोप S₁^{ac}
 • विपुलं] S₁S₂^{PC}S₃RA, विपुलाम् S₂^{ac} • व्यास] S₁S₂S₃RA, न्यास० Bh (typo?) 2d तपः]
 S₁S₂RABh, तपं S₃ 3a हिमवन्तं] S₂S₃RBh, हिमवन्त० S₁ • प्राप्य] S₁S₂^{PC}S₃RBh, प्रा(प्त)
 S₂^{ac} 3b ऽहारौ] S₂S₃RBh, ऽहारो S₁ • बभूवतुः] S₂S₃RBh, बभूवतु S₁ 3c वर्षाणां] S₂
 S₃RABh, वर्षणाम् S₁ 3d द्वादश] S₁S₂S₃^{PC}RABh, द्वा(श)श S₃^{ac} • हि] S₂S₃A, तु S₁, तौ
 Bh (conj.) 3e भूयः] S₂S₃RABh, भूय S₁ 3f ऽहारो बभूवतुः] S₂S₃RA₃A₅Bh, ऽहारो बभूवतु
 S₁ 4a ततश्चिरा०] S₂S₃, ततो चिरा० S₁Bh • ऽर्देवो] S₁S₂^{PC}Bh, ऽर्देवौ S₂^{ac}, ऽर्देवौ S₃ 4b
 गणैः] S₁S₂RABh, गणै S₃ • महाद्युतिः] S₂RABh, माहाद्युति S₁, महाद्युति S₃ 4c सर्वैः] S₂
 RA₃A₅Bh, सर्वै S₁, सर्वै S₃ • समान०] S₂S₃RABh, स(म)+न+ S₁ (right side of म lost) 4cd
 ऽरूपैस्तेर्दर्शनं प्र०] S₂ABh, ऽरूपैस्ते दशनाम्प० S₁, ऽरूपैस्ते दर्शनं प्र० S₃

तांस्तौ महेश्वरान्दृष्ट्वा बहून्वै सदृशप्रभान् ।
 परस्परममन्येतां को न्वेषामीश्वरो भवेत् ॥ ५ ॥
 तौ तदा वीक्ष्य संमन्त्र्य स्मृत्वा चैव पुनः पुनः ।
 मध्ये महेश्वरं तेषां मेनाते तेजसां निधिम् ॥ ६ ॥
 तौ तं मध्ये भवं देवं प्रणम्य बहुमानतः ।
 शिरसोरञ्जलिं कृत्वा तुष्टुवाते ऽमितौजसौ ॥ ७ ॥
 नमस्त्रैलोक्यनाथाय दिग्वासायामृतात्मने ।
 चतुष्पथनिवासाय चतुष्पथरताय च ॥ ८ ॥
 चतुर्व्यूहाय देवाय त्रिनेत्राय भवाय च ।
 चतुर्मुखाय शुद्धाय जलान्तरविचारिणे ॥ ९ ॥
 इन्द्रानुग्रहकर्त्रे च ब्रह्मानुग्रहकारिणे ।
 ऊर्ध्वलिङ्गाय देवाय मदनायामदाय च ॥ १० ॥
 नमो हिरण्यवर्णाय सूर्याक्षाय तथैव च ।
 नमः पवित्रकेशाय दीर्घजिह्वाय चैव हि ॥ ११ ॥
 नमस्ते नैकपादाय एकाक्षाय नमो नमः ।
 नमः सहस्रघण्टाय सहस्राक्षाय वै नमः ॥ १२ ॥

5d न्वेषामी०] वै स्वामी० R 6d मेनाते] मन्येते R 7a तं] तु R 7c शिरसोरञ्जलिं कृत्वा] शिरस्यञ्जलिमाधाय R 7d ऽमितौजसौ] मितौजसम् R 8d चतुष्पथ०] चतुष्पथ० R 9a ऽव्यू-
 हाय] ऽव्यूहाय R 9b भवाय च] नमो नमः R 9c-12b] om. R

5b बहून्वै सदृश०] बहून्विसहस० A₃A₅, बहुन्विषदृश० A₇ 5c *मन्येतां] *मन्येत A 5d न्वेषा-
 मी०] वेषामी० A 6a-8b] om. A 8d *रताय] *रथाय A 9a देवाय] After this A₅ has
 तथैव च नमः । सह (unmetrical) 9b भवाय] वृषाय A 9cd] om. A 10a इन्द्रानुग्रहकर्त्रे
 च] चन्द्रनिग्रहकर्त्रे च A₃A₇, चंद्रनिग्रहस्ताक्षाय वै नमः । सहस्राक्षाय वै नमः । A₅ (unmetrical) 10b
 ब्रह्मानुग्रहकारिणे] A₃A₇, नमः सहस्रकर्त्रे च ब्रह्मानुग्रहकारिणे A₅ (unmetrical) 10d मदनयामदाय
 च] देवदेवाय वै नमः A₃A₇, ममो नमः । दनाय रदाचय च । A₅ (unmetrical) 11c-12b] om. A

5(d⁷-d⁸) S₂, (a⁸)(b⁵-b⁷) S₃ 6(a¹, a⁴, a⁶, c⁵)(c⁶-c⁷)(c⁸-d⁵)(d⁶-d⁸) S₂ 7(a¹-a²)(a³-a⁷) S₁,
 (c⁶)(c⁷-d⁸→) S₃ 8(←a¹-b¹)(b²) S₃ 9(d⁵-d⁶) S₁ 10(a¹-a⁵)(a⁶)(a⁷)(a⁸-b²) S₁, (d⁴)(d⁵-d⁸→)
 S₃ 11(←a¹-c¹)(c²) S₃

5b बहून्वै] S₁S₂^{PC}RBh, बहूवै S₂^{AC}, बहू वै S₃ 5c *मन्येतां] RBh (em.?), *मन्येता S₁, *मन्येतां
 S₂S₃ 5d को न्वेषामी०] S₂S₃Bh, कान्वैशामी० S₁ 6c तेषां] S₃^{PC}RBh, तेषा S₁S₃^{AC}, - ऽऽ S₂
 (anusvāra possibly lost) 6d तेजसां निधिम्] RBh (em.?), तेजसांनिधिम् S₁, (तेज)- ऽ ऽ S₂,
 तेजसन्निधिः S₃ 7a तौ तं मध्ये भवं] S₂Bh, ऽ ऽ ऽ (भगवा) S₁ (tops lost, third akṣara has subscript
 य), तौ तं मध्ये भवन् S₃ 7c *रञ्जलिं] S₁, *रञ्जली S₂Bh, *रञ्ज(ली) S₃ 7d तुष्टुवाते] RBh
 (em.), तुष्टुवाते S₁S₂^{AC}, तुष्टुवातो S₂^{PC} 8a Before this Bh adds धर्मयज्ञावृत्तुः । 9a देवाय]
 S₁S₂^{PC}S₃RABh, देवाय S₂^{AC} 9b त्रिनेत्राय] S₁RABh, त्रिनेत्राय S₂S₃ • भवाय] S₁Bh, *तताय
 S₂S₃ 9d जलान्तर०] S₁S₂S₃, जलान्तर० Bh (conj.) • विचारिणे] S₂S₃Bh, (*चारा)रिणे S₁
 (unmetrical, tops lost, Bh reports *शरीरिणे) 10c ऊर्ध्व०] S₁S₂ABh, ऊर्ध्व० S₃ 10d *या-
 मदाय] S₁Bh, *य मदाय S₂, (*य) S₃ 11c पवित्र०] S₁^{AC}S₂S₃Bh, पवित्रे S₁^{PC} 11d हि]
 S₂^{AC}S₃Bh, ह S₁S₂^{PC}? 12c नमः] S₁S₂RABh, नम S₃ (unmetrical) • *षण्टाय] S₂RABh,
 *षण्टाय S₁S₃

नमः पिनाकिने चैव ध्वजिने च नमो नमः ।
 नमः सहस्रशीर्षाय संवर्ताय नमो नमः ॥ १३ ॥
 नमः स्तव्याय वै नित्यं शत्रुघ्नाय नमो नमः ।
 नमो भवाय भव्याय भावनाय नमो नमः ॥ १४ ॥
 नमो वराय वै नित्यं वरदाय तथैव च ।
 गोकर्णाय नमो नित्यमैश्वर्यपतये नमः ॥ १५ ॥
 नमो ऽस्तु विश्वक्सेनाय प्रभासाय नमस्तथा ।
 नमो ऽस्तु ते ऽन्नदायैव प्राणदाय नमो ऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 नमः प्रवर्तकायैव पद्ममालाय वै नमः ।
 नमो महारवायैव भैरवाय नमो नमः ॥ १७ ॥
 नमश्चतुर्मुखायैव महादेवाय वै नमः ।
 नमो ऽस्तु ब्रह्मणे चैव ध्रुवायैवाचलाय च ॥ १८ ॥
 नमो ऽस्तु नारीरूपाय सुभगाय नमो नमः ।
 मध्यमाय नमस्ते ऽस्तु नमस्ते सर्वतस्तथा ॥ १९ ॥
 नमो ऽनुमन्ता मन्ता त्वं सर्वभूतप्रवर्तकः ।
 आवयोरीप्सितान्कामान्विधत्स्व भुवनेश्वर ॥ २० ॥

14a नमः स्तव्याय वै] नमस्ते ध्यायते R 14cd] om. R 15a वराय] चराय R 16a विश्व-
 क्सेनाय] विश्वसेनाय R 16d-17a] om. R 17c महारवायैव] महेश्वरवायैव R^{ac} (unmetrical),
 महेश्वरायैव R^{pc} 17d भैरवाय नमो नमः] भैरवायैव+व ते+ नमः R 20d भुवनेश्वर] परमेश्वर R

13ab] om. A 14ab] om. A 15c-17d] om. A 18c-24d] om. A

14(a⁵-b⁴)(b⁵-b⁷)(b⁸)S₃

13c नमः] S₁S₂RABh, नम S₃ (unmetrical) 14a नमः स्तव्याय] S₂S₃Bh, नमव्याय S₁
 (unmetrical) 14b शत्रुघ्नाय] S₂S₃RBh, शत्रुघ्नय S₁ 15cd नित्यमैश्वर्यं] S₂S₃RBh, नित्यमैश्व-
 र्यं S₁ 16a विश्वक्सेनाय] em. Bh (silently), विश्वसेनाय S₁, विश्वक्सेनाय S₂S₃ 16b नमस्तथा]
 S₂S₃R, नमो नमः S₁Bh 16c ऽन्नदायैव] S₂S₃RBh, नदायैव S₁ 16d प्राणदाय] S₂S₃Bh, प्रण-
 दाय S₁ 17a प्रवर्तकायैव] S₂S₃Bh, प्रमर्तकायैव S₁ 17c महारवायैव] S₁, महारथायैव S₂S₃Bh
 18d वाचलाय] S₂S₃R, वा चलाय S₁Bh 19c मध्यमाय] S₁S₃RBh, पध्यमाय S₂ • ऽस्तु]
 S₂S₃RBh, तु S₁ 20a ऽनुमन्ता] S₂S₃RBh, स्तु मन्ता S₁ 20b प्रवर्तकः] S₁RBh, प्रवर्तकम्
 S₂S₃ 20c ऽरीप्सितान्] RBh (em.), ऽरीप्सितन् S₁, ऽरीप्सितं S₂S₃ 20d धत्स्व] S₂S₃RBh,
 धस्व S₁ • भुवनेश्वर] em. Bh (silently), भवनेश्वरः S₁, भुवनेश्वरः S₂S₃ • After this S₁ adds
 two pādas reading सङ्गलोकपतिः श्रेष्ठ ददासि भक्तये सदा ।

सनत्कुमार उवाच ।

यो ऽनेन स्तौति वै नित्यं नियमेन समन्वितः ।

सर्वकामैः स संपन्नो यथेष्टां गतिमाप्नुयात् ॥ २१ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

अथ देवस्तु तान्सर्वाननयत्प्रकृतिं गणान् ।

नन्दिनं चैव देवीं च स्वयं चात्मानमच्युतम् ।

उवाच चैतौ तुष्टो ऽस्मि गृह्यतामीप्सितो वरः ॥ २२ ॥

देवावूचतुः ।

यदि तुष्टो ऽसि देवेश यदि देयो वरश्च नौ ।

जात्यन्तरगतौ नित्यं वहेव त्वां सुरेश्वर ॥ २३ ॥

इदं च गुह्यं स्थानं नौ तपसातीव भावितम् ।

तव चैव प्रसादेन भवेत्पुण्यं सुरेश्वर ॥ २४ ॥

देव उवाच ।

इदं मे परमं गुह्यं भवितुं स्थानमुत्तमम् ।

पञ्चेषुक्षेपमात्रं वै मृतो ऽत्र गणपो भवेत् ॥ २५ ॥

21c स संपन्नो] सुसम्पन्नो R 21d यथेष्टां गतिं] यथेष्टङ्गतिं R 22b °त्प्रकृतिं गणान्] °त्प्र-
कृतिपुङ्ग(वा)+मा+न् R (unmetrical) 22d °मच्युतम्] °मव्ययम् R 22f गृह्यतामीप्सितो] मृग्य-
तामीप्सिता R 23 देवावूचतुः] तावूचतुः R^{PC}, तामूचतुः R^{AC} 23c जात्यन्तरं] गत्यन्तरं R
25 देव] देवदेव R 25a मे] वां R

25 देव] देवदेव A 25a मे] वै A 25b भवितुं] A₃A₅, भवित्व A₇ 25c °क्षेपं] A₇, °क्षपं
A₃, °क्षयं A₅ • वै] A₃A₇, च A₅ 25d ऽत्र] A₃A₇, त्र A₅

24(d³-d⁸->) S₁ 25(←-speaker indication-a³)(a⁴-b³, b⁶-b⁸) S₁

21c सर्वं] S₂S₃RBh, सर्वं S₁ • °कामैः स संपन्नो] S₂^{PC}Bh, कामैश्च सम्पन्नो{°त्रा S₁^{AC}} S₁, कामै-
स्सम्पन्नो S₂^{PC} (unmetrical), कामै स पन्नो S₃ (unmetrical) 22 सनत्कुमार उवाच] S₂S₃RBh, om.
S₁ 22a देवस्तु] S₁S₂^{PC}S₃RBh, देवास्तु S₂^{AC} 22ab तान्सर्वाननयं] RBh (em.?), तान्सर्वं नुनुयं
S₁, तां सर्वां ननयं S₂S₃ 22b गणान्] S₂S₃Bh, गणात् S₁ 22d °मच्युतम्] conj., °मुच्यते S₁,
°मच्युतः S₂^{PC}, °मुच्यते S₂^{AC}S₃, °मच्युत Bh (conj.) 22e चैतौ] S₂^{PC}RBh, चैतो S₁S₂^{AC}S₃ 22f
गृह्यतां] S₂S₃Bh, मृग्यतां S₁ • °मीप्सितो वरः] S₁Bh, °मीप्सितम्वरन् S₂, °मीप्सितं वरं S₃
23 देवावूचतुः] conj., देव्यु ऊचु S₁^{AC}, देव्यु उवच S₁^{PC}, देवा उ S₂S₃, देवौ ऊचतुः Bh (conj.?) 23b
नौ] S₂^{PC}RBh, नः S₁, नो S₂^{AC}S₃ 23d वहेव] RBh (em.), वत्तेम S₁, वहेयन् S₂, वहेय S₃ •
सुरेश्वर] S₂^{PC}RBh, सुरेश्वरः S₁S₂^{AC}S₃ 24a गुह्यं] S₁S₂RBh, गुह्यं S₃ • स्थानं नौ] S₂S₃RBh,
स्थानन्ते S₁ 24d सुरेश्वर] S₂^{PC}RBh, सुरेश्वरः S₂^{AC}S₃ 25 देव] em., देवदेव S₂S₃Bh 25a
मे परमं] conj., ऽ(परमं) S₁, मम परं S₂S₃Bh • गुह्यं] S₁S₂RABh, गुह्यं S₃ 25b भवितुं]
S₂S₃RA₃A₅Bh, (भवित्वं) S₁ 25d ऽत्र] S₁^{PC}RA₃A₇Bh, तु S₁^{AC}S₂S₃

यस्मान्मध्ये भवो ऽस्मीति युवयोरर्चितः स्थितः ।
 तस्मान्नाम्ना तु विख्यातमिदं भवतु मध्यमम् ॥ २६ ॥
 युवां जात्यन्तरं प्राप्य पूजितौ बलवत्तरौ ।
 वाहनत्वं समासाद्य लोकान्संधारयिष्यथः ॥ २७ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 तत एवं तदा देवस्तावुक्त्वा देवसत्तमौ ।
 जगाम गणपैः सार्धं मन्दरं हेमकन्दरम् ॥ २८ ॥
 गते ऽथ देवे सगणे कालेन बहुना ततः ।
 मन्वन्तरे ऽस्मिन्सुरभी रुद्रमाराधयच्छुभा ॥ २९ ॥
 तया वर्षसहस्रेण तपसा तोषितो भवः ।
 जगाम दर्शनं व्यास वरदो ऽस्मीति चाब्रवीत् ॥ ३० ॥
 सा वद्रे पुत्रमतुलं सर्वप्राणभृतां वरम् ।
 पुत्राञ्चान्यान्महासत्त्वान्याज्ञियान्सुरसत्तमान् ॥ ३१ ॥

26a भवो] तवो R^{ac}, तवा° R^{Pc} 26d भवतु] भवति R 27a जात्यन्तरं] R^{Pc}, यात्यन्तरं R^{ac}
 27d लोकान्संधारयिष्यथः] लोकानां धारयिष्यथ R 28b °स्तावुक्त्वा] R^{Pc}, °स्ता बुद्धा R^{ac} 29a
 सगणे] R^{ac}, सगणेश R^{Pc} (unmetrical) 29b बहुना ततः] बहुमानतः R 31d °न्याज्ञियान्]
 °नन्याञ्च R

26c तु] A₃A₇, त A₅ 26d भवतु मध्यमम्] भवतुमव्ययं A₃A₅, मध्ये तु संज्ञित A₇ 27a यु-
 वां] A₃A₇, युवां A₅ • जात्यन्तरं] A₃A₅, यात्यन्तरं A₇ 27c वाहनत्वं] A₃A₇, वाहनत्वं A₅
 (unmetrical) 27d लोकान्संधारयिष्यथ] लोकान्त्वे विचरिष्यथ A 28ab देवस्तावुक्त्वा] देव ता बु-
 द्धा A₃A₇, देव तां बुद्ध्वा A₅ 28c गणपैः] A₃A₅, गणपै A₇ 28d हेमकन्दरम्] A₃, om. A₅
 (unmetrical), देवकन्दरं A₇ 29a गते ऽथ देवे सगणे] गगनं देवेशगणेः A₃, सगणं देवेशगणैः A₅,
 गगणं देवदेशगणैः A₇ (unmetrical) 29b बहुना ततः] बहुमानतः A 29c मन्वन्तरे ऽस्मिन्] मन्व-
 न्तरेण A 29d °माराधय°] A₇, सारथिय° A₃A₅ 31b °प्राण°] A₃A₅, °प्रा° A₇ (unmetrical)
 31d °न्याज्ञियान्] °न् श्रेष्ठाञ्च A

26(c⁶-c⁸, d²-d⁴)(d⁵-d⁸→) S₁ 27(←a¹-c²)(c³-c⁸)(d¹-d²)(d³-d⁸) S₁ 28(a⁴) S₁

26c तस्मान्नाम्ना] S₂RABh, तस्मा नाम्ना S₁S₃ • तु] S₁S₂RA₃A₇Bh, om. S₃ (unmetrical)
 26cd °ख्यातमिदं] RABh, °(ख्यात)मि(द) S₁ (unmetrical, tops lost), °ख्यातमिदम् S₂, °ख्यातमिद
 S₃ (unmetrical) 27a युवां] S₂^{Pc}S₃RA₃A₇Bh, युवं S₂^{ac} 27c वाहनत्वं] S₃RA₃A₇Bh, ... (नत्व)
 S₁ (anusvāra possibly lost), वाहनत्वं S₂ • समासाद्य] S₁S₂S₃RA, ममासाद्य Bh (conj.) 27d
 °यिष्यथः] S₂^{Pc}Bh, °यिष्यथ S₁, °यिष्यथ S₂^{ac}S₃ 28ab देवस्तावुक्त्वा] S₂^{Pc}R^{Pc}Bh, देव{°वि S₁^{ac}}
 तांमुक्त्वा S₁, देव तावुक्त्वा S₂^{ac}, देव तावुक्त्वा S₃ 28c गणपैः] S₁S₂RA₃A₅Bh, गणपै S₃ 29a दे-
 वे] S₁S₂^{Pc}S₃RA₃A₅Bh, देवै S₂^{ac} 29c ऽस्मिन्सुरभी] S₁S₂^{Pc}RBh, स्मिं सुरभि S₂^{ac}, स्मि सुरभी S₃
 29d रुद्र°] S₂S₃RABh, रुद्रा° S₁ 30d ऽस्मीति चा°] S₂S₃RABh, स्मीत्यथा° S₁ 31a वद्रे]
 RABh, वद्रे S₁, वद्रे S₂, वधे S₃ 31b °प्राण°] S₁^{Pc}S₂S₃RA₃A₅Bh, °प्राणि° S₁^{ac} • °तां व-
 रम्] S₁RABh, °ताम्वरः S₂^{ac}S₃, °ताम्वर S₂^{Pc} 31c पुत्राञ्च°] S₁S₂RABh, पुत्राञ्चा° S₃ 31cd
 °न्यान्महासत्त्वान्याज्ञियान्] em., °न्यान्महासत्त्वान्याज्ञि{°जि° S₁^{ac}}यान् S₁, °न्यां महासत्त्वान्याज्ञिया
 S₂^{ac}S₃, °न्यां महासत्त्वान्याज्ञिकान् S₂^{Pc}, °न्यान्महासत्त्वान्याज्ञियान् Bh (conj.) 31d °सत्तमान्] RA
 Bh, °सत्तमाम् S₁S₂S₃

तथा दुहितरश्चान्या जगद्धात्र्यः सुशोभनाः ।
 ततः सर्वं ददौ देवो ह्यदृश्यत्वं जगाम च ॥ ३२ ॥
 तस्मिन्गते महादेवे सुरभी दीप्ततेजसम् ।
 सर्वभूताग्रजं पुत्रं वृषभं समसूयत ॥ ३३ ॥
 एकादश तथा रुद्रान्वृषभस्यानुजाञ्छुभान् ।
 सप्त कन्याश्च ता गावो जगद्धात्र्यः प्रसूयत ॥ ३४ ॥
 वृषभः स तु संगत्य नित्यं प्रातः कृताह्निकः ।
 पितरं मातरं चैव तथैव च पितामहम् ।
 अभिवाद्य ययौ शुभ्रश्चतुर्दिग्गजसेवितम् ॥ ३५ ॥
 वनं सिद्धगणावासं यत्र सा ह्यमृतोद्भवा ।
 दूर्वामृतरसा दिव्या छिन्नदग्धप्ररोहिणी ॥ ३६ ॥

34a एकादश तथा रुद्रान्] रुद्रानेकादशांश्चान्यान् R^{pc}, रुद्रानेकादशांश्चान्यांश्च R^{ac} (unmetrical) 34c सप्त] संगृह्य R (unmetrical) 34d °द्वात्र्यः] °द्वात्री R 35b कृताह्निकः] सधार्मिकः R 35e ययौ] ददौ R • शुभ्र°] सुभ्र° R^{pc}, सुभ्रु° R^{ac} 36c दूर्वा°] दूरा° R 36d छिन्नदग्ध°] च्छिन्नदग्ध R

32a °श्चान्या] °श्चान्यान् A 32b °द्वात्र्यः] A₃A₅, °द्वात्र A₇ • सुशोभनाः] शुशोभनाः A₃, शुशोभनः A₅, शुशोभनान् A₇ 32c ततः सर्वं ददौ] A₇, तत्सर्वं प्रददौ A₃A₅ 33c पुत्रं] पुण्यं A 34a एकादश तथा रुद्रान्] रुद्रानेकादशांश्चान्यांश्च A 34b °नुजाञ्छुभान्] A₃A₇, °नुजान् A₅ (unmetrical) 34c ता गावो] सुभगा A₃A₅, सभागा A₇ (unmetrical) 34d °द्वात्र्यः] °द्वात्री A 35a संगत्य] संगम्य A₃, संगस्य A₅, सङ्गस्य A₇ 35b नित्यं प्रातः] प्रातन्नित्यं A 35e °वाद्य ययौ] °गम्य ययौ A₃A₅, °वाह्य मयौ A₇ • शुभ्रश्] शुभ्रं A₃A₅, शुभ्रौ A₇ 35f °दिग्गज°] A₇, °दिग्गज° A₃ (unmetrical), °दिग्गज° A₅ 36a वनं] A₃, बलिं A₅, बलं A₇ 36c दूर्वामृतरसा] दूर्वामृतवसा A₃A₅, दुर्वामृतरसा A₇ 36d छिन्नदग्ध°] भिन्नदग्ध° A₃A₅, भिन्नमेघ° A₇

32a तथा] S₁RABh, तदा S₂S₃ • दुहितरश्चान्या] S₂S₃R, दुहितरश्चान्यां S₁, दुहितृश्चान्याश्च Bh (conj.) 32b °द्वात्र्यः] S₁S₃RA₃A₅, °द्वात्र्यास् S₂, °द्वात्रीः Bh (conj.) • °शोभनाः] S₁^{pc}S₂^{pc}RA₃Bh, °शोभना S₁^{ac}S₂^{ac}S₃ 32c ततः] S₁S₂RA₇Bh, तत S₃ • देवो] S₁S₂^{pc}S₃RABh, दोवो S₂^{ac} 32d ह्यदृश्यत्वं] S₁S₂^{pc}RABh, ददृश्यत्वं S₂^{ac}, ददृशत्वं S₃ 33b °तेजसम्] S₂RABh, °तेजसां S₁S₃ 33c °ताग्रजं] S₁S₂RABh, °ताग्रज्जं S₃ (unmetrical) 33d °सूयत] S₂S₃RABh, °सूयतः S₁ 34a एकादश तथा रुद्रान्] S₂Bh, एकादशैते रुद्राणां S₁, एकादश तथा रुद्रं S₃ 34b वृषभस्यानुजाञ्छुभान्] S₂S₃RA₃A₇Bh, व्यास तस्याम्प्रजां शुभं S₁ 34c कन्याश्च] S₁S₃RABh, कन्यांश्च S₂ • ता गावो] S₁S₂S₃R, ता गा वै Bh (conj.) 34d °द्वात्र्यः] S₁^{pc}S₂^{pc}, °द्वात्र्याः S₁^{ac}, °द्वात्र्य S₂^{pc}S₃, °द्वात्री Bh • प्रसूयत] S₂S₃RABh, प्रसूयते S₁ 35a वृषभः] S₁S₂^{pc}RABh, वृषभं S₂^{ac}S₃ 35b नित्यं] S₁S₂^{pc}S₃RBh, नित्यां S₂^{ac} • प्रातः] S₂S₃RBh, प्रात S₁ 35c पितरं] S₂S₃RABh, पितं+r+ S₁ 35d पितामहम्] S₂S₃RABh, पितामहान् S₁ 35e °वाद्य ययौ] S₁S₂S₃, °वाद्यायते Bh (conj.) • शुभ्रश्] em. Bh (silently), शुभ्र S₁, सुभ्रश् S₂S₃ 35f °दिग्गज°] S₁S₂RA₇Bh, °दिग्गज° S₃ 36a °वासं] S₂S₃RABh, °कीर्णं S₁ 36b °तोद्भवा] S₂S₃RABh, °तोद्भवाः S₁ 36c दूर्वा°] S₁^{pc}(i.m.)Bh, ऊर्ध्व° S₁^{ac}, पूर्वा° S₂S₃ 36d °रोहिणी] S₂S₃RA, °रोहिणी S₁, °सेहणी Bh (conj.)

स कदाचिद्वने तस्मिंश्चरंस्तप्तस्तुषार्दितः ।
जगाम सागरं पातुं वृषराट् सुरभीसुतः ॥ ३७ ॥
सो ऽवगाह्य महाग्रासः सागरस्य तदा महत् ।
मध्यं व्यादाय वदनं सङ्घषं सतिमिंगिलम् ।
अपिबत्सागरजलं न च तृप्तिमुपागमत् ॥ ३८ ॥
तस्मिन्पीयति दैत्येन्द्राः संनद्धाः सासिमार्गणाः ।
सधनुष्पाणयः सर्वे सहस्राणि चतुर्दश ॥ ३९ ॥
निष्पेतुः शक्रसंकाशा यमकालानलोपमाः ।
मयपुत्रा महासत्त्वा वृषभं प्रति वेगिताः ॥ ४० ॥
तांस्तथा रुषितान्दैत्यान्सासिमुद्गरतोमरान् ।
सहैव सागराम्भोभिरपिबत्स महाबलः ॥ ४१ ॥
तान्पीतान्पीयमानांश्च दृष्ट्वा ह्यर्णववासिनः ।
वित्रेसुः सहसा सर्वे विनेदुश्चापि दुःखिताः ॥ ४२ ॥

37b °स्तप्तस्तुषार्दितः] °स्तुषार्दितो वृषः R 38a °ग्रासः] °गाह्यं R^{ac}, °गाह्यं R^{pc} 38b साग-
रस्य तदा महत्] सागरं स तदाविशत् R 38c मध्यं] मध्ये R 38d सङ्घषं सतिमिंगिलम्] सामर्षं
इव पुष्करं R 38f °मुपागमत्] °मुपागतः R 39a °न्पीयति] °न् पिबति R 39c °धनुष्पा-
णयः] °धनुःपाणयः R 40a निष्पेतुः] निःपेतुः R 40b यम°] महा° R 40c मय°] मम
R 40d वेगिताः] वेगिताः R^{ac}?, वेगिताः R^{pc}? 41b °मुद्गरतोमरान्] °तोमरमुद्गरान् R 41c
सागराम्भोभि°] सागराक्षोभि° R 42b ह्यर्णववासिनः] ते ह्यर्णववासिनः R

37a-38d] om. A 39a °न्पीयति] °न् पिबति A • दैत्येन्द्राः] A₃A₇, विप्रेन्द्राः A₅ 39b
संनद्धाः सासि°] सुसन्नद्धा द्वि° A 39c सधनुष्पाणयः सर्वे] सागरस्था महासत्त्वा{त्त्वाः A₇} A 40a
निष्पेतुः] A₃A₇, निष्पेतु A₃ 40b यम°] महा° A 40c मय°] यम° A₃A₅, मय° A₇ 41c
सहैव] सदैव A 42a-44ab] om. A

40(d⁶)(d⁷-d⁸) S₁, (a⁷-b²)(b³) S₃ 42(d¹-d⁶) S₂, (c⁴)(c⁵-d⁸) S₃

37a कदाचि°] S₁S₂S₃R, कदाचि° Bh (typo) 37ab तस्मिंश्चरंस्तप्तस्तुषार्दितः] conj., तस्मिञ्च-
रन्तन्तृषयाद्धित S₁, तस्मिंश्चर(न्स्तृ)स्तुषार्दितः{°डा° S₂^{ac}}द्धितः S₂ (unmetrical, an akṣara i.m. possibly
lost), तस्मिंश्चरन्स्तुषार्दितः S₃, तस्मिंश्चरन् तृप्तस्तुषार्दितः Bh 37c सागरं] S₁S₂RBh, सागर S₃
(unmetrical) • पातुं] S₂S₃RBh, प्रातुं S₁ 37d °सुतः] S₁^{pc}S₂S₃RBh, °सुत S₁^{ac} 38a ऽव-
गाह्य] S₁^{pc}S₂S₃RBh, वगाह्य S₁^{ac} • महाग्रासः] S₂^{pc}Bh, महङ्गासं S₁, महाग्रास S₂^{ac}S₃ 38b तदा
महत्] S₁S₃Bh, ददामि मत् S₂^{pc}, तदा मत् S₂^{ac} (unmetrical) 38c व्यादाय] S₁S₂^{pc}S₃RBh, व्यादय
S₂^{ac} (unmetrical) 38d सङ्घषं] S₂^{pc}Bh, सराषं S₁, स(रु)षं S₂^{ac}, सरुषं S₃ • °तिमिंगिलम्] S₁
S₂^{pc}Bh, °तिमिंगलं S₂^{ac}S₃ 38e अपिबत्] S₁S₂RABh, अविवत् S₃ 38f °मुपागमत्] S₂S₃ABh,
°मुपागमं S₁ 39a तस्मिन्पीयति] S₁S₂^{ac}S₃, तस्मिं पीबति S₂^{pc}, तस्मिन्पिबति Bh • दैत्येन्द्राः]
S₂RA₃A₇Bh, दैत्येन्द्राः S₁, दैत्येन्द्र S₃ 39b संनद्धाः] S₁S₂RBh, संनद्धाः S₃ • सासि°] S₁^{pc}S₃R
Bh, सापि S₁^{ac}, साशि° S₂ 39c °ष्पाणयः] S₁S₂Bh, °ष्पाणय S₃ (unmetrical) 39d चतुर्दश]
RABh, चतुर्दशः S₁S₂, चतुर्दशः S₃ 40a निष्पेतुः] S₁S₂A₃A₇Bh, निष्पेतु S₃ 40c मय°] conj.
Bh (silently), यम° S₁S₂S₃ 40d वृषभं] S₂S₃RABh, वृषभ S₁ • वेगिताः] S₂^{pc}ABh, -(गि-
ता): S₁, वेगिता S₂^{ac}S₃ 41a तांस्तथा] S₁S₂RABh, तास्तथा S₃ • रुषितान्दैत्यान्] S₁S₃RABh,
रु{ऋ° S₂^{ac}}षितान्दैत्यां S₂ 41b °मुद्गरतोमरान्] S₁^{pc}ABh, °(द्वि)मुद्गरतोमरान् S₁, °मुद्गरवामरान्
S₂, °मुद्गरमरान् S₃ (unmetrical) 42a तान्पीतान्पीयमानांश्च] S₂RBh, तां सर्वां पीयमानानि S₁, तां
पीतां पीयमानान्च S₃ 42b ह्यर्णव°] S^{pc}Bh, ह्यर्णव° S₁^{ac}, ह्यर्णव° S₂S₃ • °वासिनः] S₁RBh,
°वासिनाम् S₂S₃ 42c वित्रेसुः] S₂S₃RBh, वित्रेषु S₁

ततः समुद्रो भगवान्पीयमानः सुदुःखितः ।
वडवामुखमागत्य संवर्त शरणं ययौ ॥ ४३ ॥
स चानलः सुसंरब्धो दत्त्वा तस्मै महाबलः ।
अभयं वृषमागत्य प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः ॥ ४४ ॥
संवर्त उवाच ।
सर्वभूतशरण्यो ऽयं दैत्यानां चालयः शुभः ।
नैनं हीनं भवानद्भिः कर्तुमर्हसि वीर्यवान् ॥ ४५ ॥
वृष उवाच ।
न मे मतिरभूदग्ने निःशेषं कर्तुमम्बुधिम् ।
भवांस्त्वस्य यतो मन्ता करिष्ये ऽहं ततो ऽद्य वै ॥ ४६ ॥
यस्ते दर्पश्च गर्वश्च यद्बलं यच्च पौरुषम् ।
तन्मे दर्शय हव्येश पिबाम्येनं तवाग्रतः ॥ ४७ ॥
एवमुक्त्वा वृषेन्द्रस्तु वडवामुखवासिनम् ।
संरब्धः सागरं पातुं निःशेषमुपचक्रमे ॥ ४८ ॥

43ab] om. R 45 संवर्त] सनत्कुमार R 45d °मर्हसि] °मर्हति R 46 वृष] वृषभ R 46ab °दग्ने निः°] °दग्नेर्निः° R 46c मन्ता] R^{Pc}, रन्ता R^{ac} 48c संरब्धः] संरब्धः R

45a °शरण्यो ऽयं] A₃A₇, °शरण्याय A₅ 45d °मर्हसि] °मर्हति A₃A₅, °मर्हति A₇ 46a मे मतिर°] मतिवत्य° A₃A₇, भवतिवत्य° A₅ (unmetrical) • °दग्ने] °दग्ने A 46b °मम्बुधिम्] °म्बुभिः A 46c भवांस्त्वस्य] भवांश्चास्य A 47a यस्ते दर्पश्च] यच्च दर्पं च A • गर्वश्च] A₃, गर्वश्च A₅A₇ 47c तन्मे] ततो A • हव्येश] A₃A₇, हव्येश A₅ 48a °मुक्त्वा] A₃, °मुक्त्वा A₅A₇ 48c संरब्धः] A₃A₇, संरब्धः A₅

43(b⁸) S₁, (a⁴, b⁵)(b⁶-b⁷)(b⁸)(c⁸) S₂, (←a¹-a⁷)(a⁸) S₃ 45(d²)(d³-d⁷)(d⁸) S₂, (c⁸)(d¹-d⁸→) S₃ 46(a¹-a²)(a³)(a⁴)(a⁵-a⁸)(b¹) S₁, (←speaker indication-b²)(b³) S₃ 47(d¹) S₁

43b पीयमानः] S₂Bh, पीयमान S₁, पीयमाना S₃ • °दुःखितः] S₁Bh, - °(ता) S₂^{ac}, - °(तः) S₂^{Pc}, °दुःखिता S₃ 43c वडवा°] S₁S₂^{Pc}S₃RBh, वडावा° S₂^{ac} • °मागत्य] S₃RBh, °मासाद्य S₁, °मागः S₂ 43d संवर्त] S₁RBh, संवर्त° S₂S₃ (anusvāra possibly lost in S₂) 44a चानलः] S₂RBh, चानल S₁S₃ 44b तस्मै] S₁S₂S₃R, तस्य Bh (conj.) 44d °चेदं] S₁S₂RABh, °चेद S₃ 45 संवर्त] ABh, सन S₁S₂S₃ 45a °शरण्यो ऽयं] RA₃A₇Bh, शरण्येवान् S₁^{ac}, शरण्यो यन् S₁^{Pc}, °शरण्यो य S₂S₃ (anusvāra possibly lost in S₂) 45b चालयः] S₂S₂^{Pc}RABh, च लयः S₁, चालय S₃^{ac} (unmetrical) • शुभः] S₂S₃RABh, शुभं S₁ 45c भवानद्भिः] S₂RABh, भवां शोषं S₁, भवान(द्भिः) S₃ (visarga possibly lost) 45d °मर्हसि] S₁, °मर्हति Bh 46 वृष] S₁S₂A, वृषभ Bh (conj.?) 46a मति°] S₂^{Pc}RBh, रति° S₂^{ac}, ऽf ° S₁ 46c भवांस्त्वस्य] S₁RBh, भवान्तस्य S₂S₃ • मन्ता] S₂S₃R^{Pc}ABh, सक्ता S₁ 46d ऽहं] S₂S₃RABh, ह S₁ 47b यच्च] S₁S₂RABh, यच्च S₃ • पौरुषम्] S₁S₃RABh, पौरुषन् S₂ 47c हव्येश] S₂S₃RA₃A₇Bh, हव्येष S₁ 47d पिबाम्ये°] S₂S₃RABh, (पि)बामे° S₁ 48a Before this S₁ adds सन उ।, while Bh adds सनत्कुमार उवाच। • °मुक्त्वा] S₁S₂RA₃Bh, °मुक्त्वा S₃ 48c संरब्धः] S₂A₃A₇, संरभो S₁^{ac}, संरभा S₁^{Pc}, संरब्ध S₃, संरम्भात् Bh (conj.) 48d निःशेष°] S₁S₂RABh, निशेष° S₃

अनल उवाच ।

न मे त्वं प्रतिमः शत्रुर्न च वैरं त्वया हि मे ।

यत्तु कृत्यं समारब्धस्तत्करिष्ये तथा ह्यहम् ॥ ४९ ॥

न त्वं पास्यसि रक्षिष्ये सागरं मम संनिधौ ।

अहं त्वां वारयिष्यामि सुरभीसुत कथन ॥ ५० ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततस्तं भगवान्वह्निरुपसृत्य महाद्युतिः ।

गले जग्राह बलवान्न चचाल ततः स च ॥ ५१ ॥

यत्पीतं छर्दयामास तत्तोयं दानवैर्विना ।

औदरेणाग्निना तस्य ते दग्धाः सर्व एव हि ॥ ५२ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः संवर्तको वह्निर्निगृहीतं ककुत्सिनम् ।

विसृज्योवाच गच्छेति न त्वां हन्मि वृषेश्वर ॥ ५३ ॥

49ab मे त्वं प्रतिमः शत्रुर्न] (ऽ)+त्वं+प्रतिमतः शक्रन् R 49cd समारब्धस्] समारब्धं R^{Pc}, सारध्वं R^{ac} (unmetrical) 49d तथा ह्यहम्] तवाप्यहं R 50a पास्यसि] पश्यसि R 50c वारयिष्यामि] धारयिष्यामि R 50d °सुत कथन] °सुतं प्रीयतां R 51 सनत्कुमार उवाच] om. R 51b °रुपसृत्य महाद्युतिः] °न्निगृहीतं ककुत्सिनं R (cf. 53b) 51c गले] जले R • बलवा°] भगव° R 51d स च] सुरः R 52a यत्पीतं] तत्पीतं R 52b तत्तोयं] ततो यं R 53c विसृज्यो°] विगृह्यो° R^{Pc}, विपृह्यो° R^{ac}

49a शत्रुर्न] शक्र न A₃A₅, शक्रु न A₇ 49cd] om. A 50a त्वं पास्यसि] हि यास्यसि A 50cd] om. A 51b °रुपसृत्य] °रुपसृत्य A₃A₇, °रुपसृत्य A₅ 52a छर्दयामास] निर्दयामास A 52b तत्तोयं] A₃A₅, तं तोयं A₇ 52c औदरेणा°] औदरेना° A 52cd दग्धाः] दग्धा A 53ab वह्निर्नि°] A₃A₇, वह्नी नि° A₅ 53b ककुत्सिनम्] ककुत्सिनं A 53c विसृज्यो°] A₃A₅, विसृज्यो° A₇ 53d वृषेश्वर] A₃A₅, वृषेश्वरः A₇

49(a³-a⁴) S₁, (a³-a⁶)(a⁷-b²)(b³-b⁵) S₃ 52(a⁸, b³, b⁶) S₁

49ab शत्रुर्न च वैरं त्वया हि मे] conj., शत्रुर्विद्यते हि ममाद्य वै S₁, शक्र न च वैरं त्वया हि मे S₂, - ऽ - ऽ (वरत्व)या हि मे S₃ (upper parts of वरत्व lost), शक्रौ न च वैरं त्वया हि मे Bh (conj.) 49c यत्तु कृत्यं समारब्धस्] conj., यत्तु कर्तुंसमारब्धो S₁, यत्र कृत्यं समारब्धो S₂, ययत्र कृत्यं समारब्धो S₃ (unmetrical), यत्र कृत्येहमाबद्धस् Bh (conj.) 50a पास्यसि] S₁^{Pc}S₃Bh, प्रास्यसि S₁^{ac}, पाश्यसि S₂ 50b सागरं] S₁S₂RABh, सागम् S₃ (unmetrical) 50c वारयिष्यामि] S₁S₂Bh, वाचयिष्यामि S₃ 50d कथन] S₂^{Pc}Bh, कथनः S₁S₂^{ac}S₃ 51a ततस्तं] S₂S₃RABh, ततस्त्वं S₁ 51b °रुपसृत्य] S₁S₂S₃, °रुपसृत्य Bh • °द्युतिः] S₁S₂ABh, °द्युति S₃ 51c बलवा°] S₁S₂^{Pc}S₃ABh, बलावा° S₂^{ac} (unmetrical) 51d ततः] S₁S₂RABh, तत S₃ (unmetrical) 52b दानवैर्विना] S₁S₂^{Pc}S₃RA Bh, दान((विना))+वैर्वि+ना S₂ 52c औदरेणा°] S₂S₃RBh, उदरेणा° S₁ 52cd तस्य ते दग्धाः] RBh (em.?), दग्धा तस्य ते S₁, तस्य ते दग्धा S₂S₃ 53 सनत्कुमार उवाच] S₂S₃RABh, om. S₁ 53a ततः] S₁S₂RABh, तत S₃ 53ab वह्निर्नि°] S₂RA₃A₇Bh, वह्नि नि° S₁S₃ 53b ककुत्सिनम्] S₁S₂RBh, भकुत्सिनं S₃ 53d त्वां] S₁RABh, ते S₂S₃ • वृषेश्वर] RA₃A₅Bh, वृषेश्वरः S₁, वृषेश्वरं S₂S₃

शक्तस्तवाहं दहने ह्यशक्तो मे भवान्वधे ।
 तथाप्यहं न गर्जामि गर्जितैः किं बलीयसाम् ॥ ५४ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 विसृज्य वृषभं वह्निराशु यातः स्वमालयम् ।
 वृषभो ऽपि जगामैव दुःखशोकाभिसंवृतः ॥ ५५ ॥
 सो ऽवमानेन तेजस्वी महोक्षः सुरभीसुतः ।
 दुःखेन चातिसन्नात्मा जगामैवं विचिन्तयन् ॥ ५६ ॥
 अबलो ऽहं बली वह्निर्येनास्मि निकृतस्तथा ।
 जीवितेशेन भूत्वा च नाहं प्राणैर्वियोजितः ॥ ५७ ॥
 मोघं मम बलं सर्वं तथा चैवाभिगर्जितम् ।
 शरज्जलधरस्येव विहीनस्याद्भिरम्बरे ॥ ५८ ॥
 अद्य प्राणानहं त्यक्ष्ये नियतो व्रतमास्थितः ।
 यथा न पुनरेवं मे मानभङ्गो भविष्यति ॥ ५९ ॥

54a दहने] हनने R 54b भवान्वधे] भवान् मूधे R 56b महोक्षः] महाज्ञः R 56c चातिसन्ना-
 त्मा] च विघूर्णात्मा R 57a अबलो] अबनो R 57b निकृत°] विकृत° R 58a मम] तव R
 58b चैवाभि°] चैवाति° R 59a त्यक्ष्ये] त्यज्य R 59b नियतो] नियम° R

54ab] om. A 54c °प्यहं न] °द्यहन्न A₃A₅, °द्यहम्य A₇ • गर्जामि] गच्छामि A 54d
 बलीयसाम्] बलीयसा A 55a विसृज्य] विभज्य A₃A₅, विभद्य A₇ 55c जगामैव] जगादै(दि
 A₇)वं A 55d °शोकाभि°] °शोकाति° A 56a सो ऽवमानेन] A₅, शोचमानेन A₃, मोचमानेन
 A₇ 56c चातिसन्नात्मा] च विषण्मात्मा A₃, च विषणात्मा A₅ (unmetrical), च विषमात्मा A₇
 (unmetrical) 57b °नास्मि निकृत°] A₃, °नास्मिन्निकृत° A₅A₇ 57c जीवितेशेन] जीवितेन A₃
 A₇ (unmetrical), जीवितेन स A₅ 57d प्राणै°] पानै° A₃A₇, यानै° A₅ 58a मोघं मम बलं]
 मेघम्मबलं A₃ (unmetrical), मेघम्मबलं A₅ (unmetrical), मेघमरणं A₇ (unmetrical) 58b चैवा-
 भि°] A₃A₅, चैवाति° A₇ 58c °धरस्येव] °धरस्यैव A 59a त्यक्ष्ये] A₃, त्यक्षे A₅A₇ 59b
 नियतो] नियम° A 59cd] om. A

54a शक्तस्त°] S₁^{pc}S₂^{pc}S₃RBh, अशक्तस्त° S₁^{ac} (unmetrical), शक्तन्त° S₂^{ac} • दहने] S₂S₃Bh,
 दुहितुं S₁ 54c °प्यहं] S₁RBh, ह्यहं S₂S₃ 54d बलीयसाम्] S₁RBh, बलीयसा S₂S₃ 55a
 वृषभं] S₁^{pc}S₂S₃RABh, विषभं S₁^{ac} 55c जगामैव] S₁RBh, जगामैवन् S₂, जगामैवं S₃ 55d
 °संवृतः] S₁S₂^{ac}RABh, °संवृतं S₂^{pc}S₃ 56a सो ऽवमानेन] S₂S₃RA₅Bh, सेवमानेन S₁ • ते-
 जस्वी] S₂S₃RABh, तेजस्मी S₁ 56b महोक्षः] ABh, महोक्षा S₁^{pc}, महाक्षा S₁^{ac}, महोक्षान् S₂
 S₃ 56c चातिसन्नात्मा] S₁, चाभिसन्नात्मा S₂S₃Bh 56d विचिन्तयन्] S₂S₃RABh, विचिंयन् S₁
 (unmetrical) 57a बली] S₂S₃RABh, बलो S₁ 57b °नास्मि निकृतस्तथा] A₃, °नास्मिन्निकृ-
 तं ततः S₁, °नाहं निकृतस्तथा S₂S₃Bh 57c जीवितेशेन भूत्वा च] S₂S₃RBh, जीवित्वं शेषकालेति
 S₁ 57d प्राणैर्] S₁S₂RBh, प्राणै S₃ • °योजितः] S₁RABh, °योजितं S₂S₃ 58a मोघं]
 S₁S₂RBh, मोघ S₃ (unmetrical) 58b चैवाभि°] S₂S₃A₃A₅Bh, चैवाति° S₁ 58c शरज्जल°]
 S₁RABh, शरज्जल° S₃ (unmetrical), सरज्जल° S₂ • °धरस्येव] RBh (em.), °धरस्यैव S₂S₃
 S₃ 58d °रम्बरे] S₁S₂^{pc}RABh, °रम्बुरे S₂^{ac}S₃ 59a अद्य प्रा°] S₂S₃RABh, अद्यत्प्रा° S₁ •
 °नहं] S₁S₂RABh, °नह S₃ • त्यक्ष्ये] S₁S₃A₃Bh, त्यक्षे S₂^{pc}, त्र्यक्षे S₂^{ac} 59b नियतो] S₂S₃
 Bh, नियतं S₁ • °मास्थितः] S₁S₂^{pc}S₃RABh, °मासितः S₂^{ac} 59d °भङ्गो] S₁S₂RBh, भगो S₃
 (unmetrical)

शत्रूणां निगृहीतस्य दुर्बलस्य दुरात्मनाम् ।
 जीवितान्मरणं मन्ये विशिष्टं जीवितेन किम् ॥ ६० ॥
 स एवं चिन्तयन्नुक्षा वाचं शुश्राव खाच्छुभाम् ।
 सौरभेय न भेतव्यं यद्वीमि कुरुष्व तत् ॥ ६१ ॥
 रुद्रं सर्वसुरेशानं सर्वेभ्यो बलवत्तरम् ।
 तं प्रपद्यस्व देवेशं ततो जेष्यसि पावकम् ॥ ६२ ॥
 स स्रष्टा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां न संशयः ।
 स ते दुःखमिदं सर्वं व्यपनेष्यति गोवृष ॥ ६३ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा महातेजाः साध्यस्य सुमहात्मनः ।
 हिमवन्तं गिरिं प्राप्य तताप विपुलं तपः ॥ ६४ ॥
 तस्य वर्षसहस्रेण तत्परस्य तदाशिषः ।
 भगवान्सर्वभूतेशः साम्बः सगण ऊचिवान् ॥ ६५ ॥

60a शत्रूणां] शत्रूणां R **60b** दुरात्मनाम्] महात्मनः R **60c** जीवितान्] जीवितं R **61a**
 °नुक्षा] °न् व्यास R^{PC}, °न् □ R^{AC} **61b** खाच्छुभाम्] खात्पुनः R **61c** सौरभेय] न भेतव्यं R
62a सर्वसुरेशानं] सर्वं महेशानं R **62c** प्रपद्यस्व देवेशं] प्रपद्य सुरेशानं R **63c** स ते] पद्वीं R
63d व्यपनेष्यति गो°] व्ययन्नेष्यति ते R **64a** °तेजाः] °तेजा R **64b** साध्यस्य] सा ५ ५ R^{AC},
 सम्मोह° R^{PC} • सुमहात्मनः] °सहितानलः R **65c** भगवान्] भगवन् R

60a शत्रूणां नि°] शक्रूना नि° A₃, शत्रूणा नि° A₅, शक्रूना नि° A₇ **60b** दुरात्मनाम्] महात्मनः A
61ab] एतस्मिन्नंतरे प्राह साध्यः सु{स A₅}मधुरं वचः A **61c** भेतव्यं] A₃A₅, ते द्रव्यं A₇ **62d**
 जेष्यसि] A₃A₇, जेष्यति A₅ **63a** स्रष्टा] A₃A₅, स्रष्टा A₇ **63cd**] om. A **64a** °तेजाः]
 A₃^{PC}, °तेजा A₃^{AC}A₅A₇ **65b** तदाशिषः] तदा शिवः A **65c** भगवान्] भगवन् A • °भूतेशः]
 A₃, °धर्मूतेशः A₅ (unmetrical), °भूतेश A₇

60(d¹-d³) S₂ 63(d⁶) S₂

60a शत्रूणां नि°] S₂^{AC}S₃, शत्रुभि न्नि° S₁, शत्रूणा नि° S₂^{PC}Bh **60b** दुर्बलस्य दुरात्मनाम्] conj.,
 दुःस्वलो बलवत्तरैः S₁, दुर्बलस्य दुरात्मना S₂S₃, दुर्बलस्य दुरात्मनः Bh (conj.) **61a** Before this S₁
 adds सन उ।, while Bh adds सनत्कुमार उवाच। • °नुक्षा] S₂Bh, °नुक्का S₁, °नुक्ष्या S₃ **61b**
 खाच्छुभाम्] conj. Bh, यच्छुभं S₁, खाच्छुभं S₂S₃ **61c** सौरभेय] S₁S₂RABh, सौरभेय सौरभेय S₃
 (unmetrical) **61d** तत्] S₂S₃RABh, तं S₁ **62a** °सुरेशानं] S₂S₃ABh, °सुरेशानां S₁ **62b**
 °वत्तरम्] S₁S₃RABh, °वत्तरन् S₂ **62d** जेष्यसि] S₂S₃RA₃A₇Bh, ज्येष्यसि S₁ **63a** स] S₂S₃
 RABh, सः S₁ • स्रष्टा] S₁S₂RA₃A₅Bh, स्रष्टा S₃ **63c** सर्वं] S₂S₃RBh, सर्वे S₁ **63d** गोवृष]
 S₁, (सो)वृषः S₂, गोवृषः S₃, भो वृष Bh (conj.?) **64a** °तेजाः] A₃^{PC}Bh, °तेजा S₁S₂, °तेज
 S₃ **64b** साध्यस्य] S₁^{PC}S₂S₃RABh, सेध्यस्य S₁^{AC} **64c** गिरिं] S₁S₂RABh, गिरि S₃ **65a**
 वर्ष°] S₂S₃RABh, ववर्ष° S₁ (unmetrical) **65c** °भूतेशः] S₂^{PC}RA₃Bh, °भूतेष S₁, °भूतेश S₂^{AC}S₃
65d ऊचिवान्] S₁RABh, रुचिवान् S₂S₃ **65d** साम्बः] S₂RABh, सांब S₁ (unmetrical), साम्ब
 S₃ (unmetrical)

देव उवाच ।

सौरभेय महाभाग तुष्टो ऽस्मि तव पुत्रक ।
इष्टान्ब्रूहि वरान्वत्स दास्ये तान्सुबहूनपि ॥ ६६ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स देवं संदृश्य साम्बं सगणमीश्वरम् ।
प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिः सुसमाहितः ॥ ६७ ॥

भूयो भूयो निरीक्ष्यैनं प्रणम्य च पुनः पुनः ।
उवाच तपसो ऽक्षय्यमिच्छेयं वै जगत्पते ॥ ६८ ॥

बलं चानुत्तमं देव योगैश्वर्यं तथाक्षयम् ।
त्वदीयो वाहनश्चाहमग्निनैवं विमानितः ॥ ६९ ॥
संवर्तकानलं चैव वडवामुखवासिनम् ।
द्रष्टुमिच्छामि देवेश निगृहीतं त्वयाव्यय ॥ ७० ॥

66 देव] देवदेव R 66d दास्ये तान्सुबहूनपि] दास्यते सुमहानपि R 67 सनत्कुमार उवाच] om.
R 67a देवं संदृश्य] देव संप्राप्य R 68d वै जगत्पते] विजयं पते R 69b योगैश्वर्यं तथाक्षयम्]
योगैश्वर्यसमाकुलं R 69cd °श्चाहमग्निनैवं विमानितः] °श्चास्मि अग्निनैवं विमानतः R 70cd] R
repeats this after 83d. 70c द्रष्टुमि°] R, द्रष्टुं ने° R* • देवेश] RR*^{pc}, देवेश R*^{ac} 70d
°तं त्वयाव्यय] R, °तस्त्वयाधुना R*

66 देव] देवदेव A 66c इष्टान्] इष्टं A • वरान्वत्स] वरं त्वं च A₃A₅, वर त्वच्च A₇ 66d
तान्सुबहूनपि] हं चानुकूलतः A 69a देव] A₃A₅, चैव A₇ 69b योगैश्वर्यं] A₃A₇, योगैश्वर्य A₅
69c त्वदीयो वाहनश्चा°] त्वदीयं वाहनं चा° A₃, त्वदीयवाहनं चा° A₅, त्वदीयवाहनत्रा° A₇ 69d
°मग्निनैवं वि°] °मिच्छामि त्वद्वि° A • °मानितः] °जानितः A₃, °यानतः A₅, °माणतः A₇
70a °कानलं] A₇, °काननं A₃, °काचननं A₅ (unmetrical) 70cd] A repeats this instead
of 83cd. 70c द्रष्टु°] A₃A₅*, द्रष्टु° A₅A₇*A₇*, दृष्णु° A₇ • °मिच्छामि] A₅A₇A₇*, °मि A₃
(unmetrical), °मिच्छति A₃A₅* • देवेश] A, देवेशो A* 70d निगृहीतं] A₃A₃*A₅A₅*, निग्र-
हीतं A₇A₇* • त्वयाव्यय] त्वयाव्ययं A, वृष त्वया A₃*, वृषं त्वया A₅*, वृषं तथा A₇*

66(b⁶) S₁ 70(b⁸) S₁

66 देव] S₁, देवदेव S₂S₃Bh 66b ऽस्मि तव] S₁RABh, स्मिन्त्व S₂S₃ • पुत्रक] S₂^{pc}RABh,
+२+३कः S₁, पुत्रकः S₂^{ac}S₃ 66c वरान्वत्स] S₂RBh, वरां सत्वां S₁, वरा वत्स S₃ 66d तान्] S₁
S₂Bh, ता S₃ • °बहूनपि] S₂S₃Bh, °बहून्यपि S₁ 67a ततः] S₁S₂RABh, तत S₃ (unmetrical)
• देवं] S₁S₂ABh, देव S₃ 67b साम्बं] S₁S₂^{pc}S₃RABh, साम्बां S₂^{ac} 67d प्राञ्जलिः] S₁S₂RA
Bh, प्राञ्जलि S₃ 68a निरीक्ष्यैनं] S₂S₃RABh, निरीक्ष्येनं S₁ 68b पुनः पुनः] S₁S₂RABh,
पुनपुनः S₃ (unmetrical) 69a चानुत्तमं] S₁S₂RABh, चानुत्तम S₃ (unmetrical) 69b योगैश्वर्यं]
S₂S₃A₃A₇Bh, योगैश्वर्यं S₁ 69cd °श्चाहमग्नि°] S₁S₂^{pc}Bh, °श्चाहमग्नि° S₂^{ac}S₃ 69d °नैवं]
S₂S₃Bh, °नेवं S₁ • विमानितः] S₁^{pc}S₂^{pc}Bh, विमानतः S₁^{ac}, विमानिनः S₂^{ac}S₃ 70a °कान-
लं चैव] S₂S₃RA₇Bh, °कानलश्चैव S₁ 70c देवेश] S₁RR*^{pc}ABh, देवेश S₂S₃ 70d निगृहीतं]
S₂S₃RA₃A₃*A₅A₅*Bh, निगृह्य S₁ • °याव्यय] S₂S₃RBh, °याव्ययम् S₁

सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्तस्तु तान्दत्त्वा वरान्सत्यवतीसुत ।

वामपार्श्वं तदामृज्य रुद्रमेकं ससर्ज ह ॥ ७१ ॥

किरीटमालिनं त्र्यक्षं कुण्डलाङ्गदभूषणम् ।

महोरस्कं कवचिनं धनुर्हस्तं महाबलम् ।

बद्धगोधाङ्गुलित्रं च खङ्गदिव्यास्त्रधारिणम् ॥ ७२ ॥

तमाह रुद्रो गच्छेति वडवामुखवासिनम् ।

संवर्तकानलं बद्धा विस्फुरन्तमिहानय ॥ ७३ ॥

वन्दित्वा चरणौ तस्य सोमस्य गणनायकः ।

जगाम सागरं वेगाद्दर्श च हुताशनम् ॥ ७४ ॥

स युद्धं बलवान्कृत्वा सुघोरं रोमहर्षणम् ।

संवर्तकानलं बद्धा देवपार्श्वमुपानयत् ॥ ७५ ॥

71a तान्दत्त्वा] तान्दृष्ट्वा R 72f °दिव्यास्त्र°] °निस्त्रिंश° R 73a रुद्रो] रुद्रा R

71a °स्तु तान्दत्त्वा] A₇, °स्तु तं दत्त्वा A₃, °स्ततो दत्त्वा A₅ 71b °सुत] A₃A₅, °सुतः A₇
71c-72b] om. A 72c महोरस्कं] अहोरक्षं A₃A₅, महोरक्षं A₇ 72ef] om. A 73c °नलं
बद्धा] A₃, °नलंध्वा A₅ (unmetrical), °ननं बद्धा A₇ 75b सुघोरं] A₇, अघोरं A₃A₅ • रोम°]
लोम° A 75d °मुपानयत्] °मुपागमत् A

75(a⁸)(b¹)(b²-b⁵)(b⁶)(b⁷)(b⁸-c²)(c³)(c⁴-c⁵) S₃

71a तान्] S₁S₂^{ac}S₃RA₇Bh, तन् S₂^{pc} 71b वरान्] S₁S₂RABh, वरा S₃ • °सुत] S₂^{pc}RA₃
A₅Bh, °सुतः S₁S₂^{ac}S₃ 71c वामपार्श्वं तदा] R, वामपार्श्वं तदा° S₁, वामपार्श्वन्तथा° S₂, वाम-
पार्श्वन्तथा° S₃, वामं पार्श्वं तथा° Bh 71d रुद्रमेकं] S₁^{pc}S₂S₃RBh, रुद्रारुद्रामेकं S₁^{ac} (unmetrical)
72b °भूषणम्] S₂S₃RBh, °भूषितम् S₁ 72cd महोरस्कं कवचिनं धनुर्हस्तं] S₂RBh, महोदरस्कङ्कव-
विनद्धनुर्हस्तं S₁ (unmetrical), महोरस्ककवचिनं धनुर्हस्तम् S₃ 72f खङ्ग°] S₂S₃R, ख+ङ्ग+° S₁^{pc},
खङ्ग° Bh 73a रुद्रो] S₁A, रुद्रं S₂Bh, रुद्र S₃ 73c °नलं बद्धा] S₁S₂RA₃Bh, °नलं बद्धा S₃
73d विस्फुरन्तमि°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, विस्फुरन्तमि° S₁^{ac} • °हानय] S₁^{pc}S₂S₃RABh, °हानलं S₁^{ac}
74a Before this S₁ adds सन उ।, while Bh adds सनत्कुमार उवाच। 74b °नायकः] S₁S₂S₃^{pc}R
ABh, °नायक S₃^{ac} 74c वेगाद्] S₂S₃RABh, वेता S₁ 75a युद्धं] S₁S₂RABh, युद्ध S₃ •
बलवान्कृत्वा] RA, महतः कृत्वा S₁, बलवत्कृत्वा S₂Bh, बलव कृ(त्वा) S₃ 75b रोम°] S₁R, लोम°
S₂, (लोम°) S₃ 75c बद्धा] S₂S₃RABh, ध्वद्धा S₁^{ac}, बद्धा S₁^{pc} 75d देवपार्श्वमुपानयत्] RBh
(conj., in a note Bh suggests °मथानयत्), पार्श्वन्देवस्य तत्क्षणात् S₁, देवपार्श्वमिहानयत् S₂S₃

व्यास उवाच ।

कीदृक्तद्युद्धमभवत्किरीटेः पावकस्य च ।

एतदिच्छामि विज्ञातुं वद त्वं वदतां वर ॥ ७६ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

स गत्वा गणपः क्रुद्धः संवर्तकमथानलम् ।

उवाच क्रोधरक्ताक्षस्तदा वचनमर्थवत् ॥ ७७ ॥

स्वामी सर्वस्य जगतो देवश्चन्द्रार्धभूषणः ।

आज्ञापयति वहे त्वं वृषमेवं प्रसादय ॥ ७८ ॥

प्रणतोऽस्मीति तं ब्रूहि वृषभं ससुहृज्जनः ।

निदेशे तिष्ठ चैवास्य यत्कर्तव्यं च तत्कुरु ॥ ७९ ॥

एवमुक्तोऽनलः श्रुत्वा देवदेवस्य तद्वचः ।

उवाच नातिसंहृष्ट इदं वचनमर्थवत् ॥ ८० ॥

नियोज्यो देवदेवस्य तस्यैवाहं सहानुगः ।

न च मां स नियुक्तेह योक्ष्यतेऽन्यत्र कर्हिचित् ॥ ८१ ॥

76a कीदृक्तद्युद्धम°] कीदृक् युद्धं सम° R 76b °त्किरीटेः] °त्किरीटैः R 77c °रक्ता°] R^{PC}, °रक्तो° R^{AC} 78c आज्ञापयति] प्रज्ञापयति R • त्वं] त्वां R 78d °मेवं] °मेनं R 80cd °हृष्ट इदं] °हृष्टस्त्विदं R 81b सहानुगः] महानुगः R 81c स नियुक्तेह] सुनियुक्तो हि R

76a कीदृक्तद्युद्धम°] कीदृग्युद्धं सम° A 76b °त्किरीटेः] °त्किरीटी A 76c विज्ञातुं] A₃A₅, विज्ञातु A₇ 76d वद त्वं] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) • वर] A₃A₅, वरः A₇ 77b °कमथानलम्] °कमथाननं A₃A₇, °कथाननं A₅ (unmetrical) 78a Before this A adds गणप उवाच । 78c त्वं] त्वां A 78d °मेवं] °मेनं A • प्रसादय] A₃A₅, प्रशादय A₇ 79cd] om. A 80a Before this A adds सनत्कुमार उवाच । 80cd °हृष्ट इदं] °हृष्टस्त्वि{मि A₇}दं A 80d °मर्थवत्] °मन्नवीत् A 81a Before this A adds अनल उवाच । • नियोज्यो] नियोज्य A₃A₅, निवेश्य A₇ 81b सहानुगः] सदानुगः A 81cd] om. A

77(c⁴)(c⁵-d⁸->) S₃ 78(←a¹-b¹) S₃ 81(a³)(a⁴-d⁴)(d⁵) S₃

76a कीदृक्तद्युद्ध°] S₁S₂Bh, कीदृक्त युद्ध° S₃ 76ab °भवत्किरीटेः] conj., °भवः किरीटे S^{PC} (किरीटे i.m. sec. hand), °भवः क्षिपते S^{AC}, °भवद्विद्विपतेः S₂S₃Bh 76c विज्ञातुं] S₁S₂RA₃A₅Bh, विज्ञातु S₃ 76d वद] S^{PC}S₂S₃RA₃A₇Bh, व(र)द S₁ • °तां वर] RA₃A₅Bh, °तां वरः S₁, °ताम्वरः S₂S₃ 77a क्रुद्धः] S^{PC}RABh, क्रुद्धः S^{AC}, क्रुद्धः S^{PC}, क्रुद्धास् S^{AC}, क्रुद्ध S₃ 77cd °रक्ताक्षस्तदा] S₂RABh, °रक्ताक्ष तदा S^{PC}, °वक्ताक्ष तदा S^{AC} 78a Before this Bh adds गणप उवाच । 78b देवश्चन्द्रार्ध°] S₁RABh, देवश्चन्द्रवि° S^{PC}, देवश्चन्द्राव° S^{AC}, ...व चन्द्राव° S₃ 78c त्वं] S₁S₂S₃, त्वां Bh 78d °मेवं] S₁S₂S₃, °मेनं Bh • प्रसादय] S₂S₃RA₃A₅Bh, प्रसाधय S₁ 79a तं ब्रूहि] S^{PC}RABh, तद्ब्रूहि S₁, नम्ब्रूहि S₂, नं ब्रूहि S₃ 79b °हृज्जनः] S₂S₃RABh, °हृज्जनः S₁ 79c चैवास्य] S₂S₃RBh, चैवस्य S₁ 79d तत्कुरु] S^{PC}RBh, तत्कुरुः S₂S^{AC}S₃ 80a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । 80b तद्वचः] S₁S^{PC}RABh, तद्वच S^{AC}S₃ 80cd °हृष्ट इदं] S₁, °हृष्टस्त्विदम् S₂S₃, °हृष्टस्त्विदं Bh 81a Before this Bh adds अनल उवाच । • नियोज्यो] S₁S₂RBh, नियोज्य S₃ 81b सहानुगः] S₁S₂, सदानुगः Bh 81c नियुक्तेह] S₂Bh, नियुक्तोह S₁ 81d कर्हिचित्] S₁RBh, कर्हिचित् S₂S₃

गच्छ मद्बचनाद्बृहि भगवन्तं त्रिलोचनम् ।
यदि मां वक्ष्यति पुनः करिष्ये ऽहं ततस्तथा ॥ ८२ ॥
गणेश्वर उवाच ।
बालिशा बत ये ऽप्राज्ञा बलज्ञानबहिष्कृताः ।
त एवमुक्ता गच्छन्ति यथा मां त्वं प्रभाषसे ॥ ८३ ॥
सकृदाज्ञा बलवतां सकृत्प्रभवतामपि ।
दूतश्चापि स वै श्रेष्ठो यो भवेदर्थसाधकः ॥ ८४ ॥
सो ऽहं बलवता तेन लोककर्त्रा पिनाकिना ।
दूतः सर्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रहितो बलवानिह ॥ ८५ ॥
न चेद्वचो मे कर्तासि बद्धा त्वाहं ततो ऽद्य वै ।
विस्फुरन्तं महापाशैर्नेष्यामि द्युभृतो ऽन्तिकम् ॥ ८६ ॥
सनत्कुमार उवाच ।
स एवमुक्तस्तेजस्वी क्रोधदीप्तानलेक्षणः ।
गणपं प्रति दुद्राव तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८७ ॥

82a मद्बचनाद्] सद्बचना R 82c वक्ष्यति] वक्षति R 83 R has 87ab after the speaker indication.
83ab] बालिशा ये तपोहीना प्रज्ञाबलपरिस्कृताः R 83c °मुक्ता] °मुक्ता R 83d त्वं प्र°] सुप्र° R
• After this R repeats 70cd (see ad.loc.). 85a बलवता तेन] बलवतान्तेन R 85d बलवा°]
धनवा° R 86c महापाशै°] महापापै° R 86d °मि द्यु°] °मीन्दु° R 87ab] R has this
before 83a and repeats it here. 87a स एवमुक्तस्तेजस्वी] R, एवमुक्तस्तेजस्वी R*^{ac} (unmetrical),
एवमुक्तः स तेजस्वी R*^{pc} 87c गणपं] स गणं R

82a मद्बचनाद्बृहि] A₇, नद्बचनाद्बृहि A₃, मद्बचना बृहि A₅ (unmetrical) 82c वक्ष्यति] रक्षति A
82d ततस्तथा] शुभं तथा A 83ab] वानिसात्पतितो विप्र ज्ञानलज्जोबहिष्कृतः A₃A₅, बालिशात्प-
तितो विप्र ज्ञानविप्रो महिष्कृतः A₇ 83cd] Instead of this A repeats 70cd (see ad.loc.). 84a
°दाज्ञा बलवतां] °दाङ्गारलवतां A₃, °दाङ्गारलवतां A₅, °दाज्ञा बलवतां A₇ 84cd] om. A 85a
बलवता] A₃A₇, बलवतां A₅ 85b °कर्त्रा] A₅, °कर्ता A₃A₇ 85cd] om. A 86a चेद्वचो]
तद्वचो A 86b बद्धा त्वाहं] बद्धाहं त्वां A₃A₅, द्वाहं त्वां A₇ (unmetrical) 86c विस्फुरन्तं] A₃
A₅, विस्फुरन्तं A₇ 86d °नेष्यामि द्युभृतो ऽन्तिकम्] °ने{र्ले A₇}ष्यामीन्दुभृतो न्तिकं A₃A₇, °नेष्यामि
दुतोत्तिकं A₅ (unmetrical) 87a स एवमुक्त°] A₃A₅, एवमुक्त° A₇ (unmetrical) 87c गणपं] स
गणं A₃A₅, स्यानं A₇ (unmetrical)

84(c⁶) S₂, (c⁶-c⁸)(d¹-d⁸->) S₃ 85(a¹-a²) S₁, (<-a¹-a³)(a⁴-a⁶, c⁸) S₃ 86(b⁵)(b⁶-b⁸, c²-d³) S₁
87(c⁴-c⁵)(c⁶-c⁷)(c⁸-d³)(d⁴-d⁵) S₁, (a⁸-c²)(c³)(c⁴)(c⁵) S₂

82a मद्बचनाद्] A₇Bh (em.?), मद्बचनां S₁, मद्ब+च+नाम् S₂, तवचना S₃ (unmetrical) 82b °न्तं
त्रिलोचनम्] RABh, °न्तं तृलोचनं S₁, °न्तन्तृलोचनम् S₂S₃ 82d ऽहं] S₁S₂RABh, ह S₃ 83b
°बहिष्कृताः] S₁^{pc}S₂^{pc}Bh, °बहिष्कृताः S₁^{ac} (unmetrical), °बहिष्कृता S₂^{ac}S₃ 83c °मुक्ता] S₂S₃Bh,
°मुक्ता S₁ 84c वै] S₂RBh, वै S₁, (व) S₃ (tops lost) • श्रेष्ठो] S₁S₂RBh, (श्रष्ट) S₃ (upper
parts lost) 85a बलवता तेन] S₁A₃A₇Bh, बलवतानेन S₂, ऽ(लवता)नेन S₃ 85b °कर्त्रा]
S₂RA₅Bh, °कर्ता S₁S₃ (bottoms lost in S₁) 85c दूतः] S₁S₂^{pc}RBh, दूत S₂^{ac}S₃ 86a चेद्वचो
मे] S₂S₃RBh, चेद्वचोषे S₁ 86c विस्फुरन्तं महा°] RA₃A₅Bh, वि(स्फुरन्तं महत्°) S₁ (lower parts
lost), विस्फुरन्तः महा° S₂, विस्फुरन्तर्महा° S₃ 86d °नेष्यामि द्युभृतो] S₂S₃Bh, (°नेष्ये)ऽहं हरो
S₁ 87a स एवमु°] S₁^{pc}S₂S₃RA₃A₅Bh, स एम्° S₁^{ac} (unmetrical) 87b °लेक्षणः] S₂^{pc}RR*^a
Bh, °तेक्षण S₁, (°लेक्षण) S₂^{ac} (tops lost), °लेक्षणं S₃

तमापतन्तं वेगेन पर्जन्यास्त्रेण सो बली ।
 ताडयामास बलवान्स प्रजज्वाल वेगवान् ॥ ८८ ॥
 ज्वलन्तं तं तदाभ्यासमागतं क्रोधमूर्च्छितम् ।
 अशन्यस्त्रेण महता स जघान स्तनान्तरे ॥ ८९ ॥
 अभ्याहतस्ततो ऽस्त्रेण तेजोवानपि मूर्च्छितः ।
 तस्थौ मुहूर्तं संविग्नो विधूमो दहनेश्वरः ॥ ९० ॥
 ततस्तं रुद्रपाशेन बबन्ध करयोस्तदा ।
 विस्फुरन्तं महावह्निं गणपः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ९१ ॥
 तं बद्धं पाशवर्येण पतितं वीक्ष्य चैव हि ।
 तस्य पुत्रसुहृद्द्वर्गा विविधायुधपाणयः ।
 दुद्रुवुर्गणपं क्रुद्धाः शतशो ऽथ सहस्रशः ॥ ९२ ॥
 तानप्यसौ विनिर्जित्य गणपस्तं हुताशनम् ।
 उपनिन्ये हरायाशु पशुं मेध्यमिवाध्वरे ॥ ९३ ॥
 तमानीतं महादेवः संप्रेक्ष्यार्णवभोजनम् ।
 उवाच वृषभं ब्रूहि किमस्य क्रियतामिति ॥ ९४ ॥

88d प्रजज्वाल°] प्रजं बल° R **89a** ज्वलन्तं तं] प्रलम्बन्तं R **89b** °मूर्च्छितम्] °मूर्जितम् R
89c अशन्यस्त्रेण] अशन्यद्रोण R **90b** तेजोवानपि] तेजोषामपि R^{ac}, तेजषामपि R^{pc} • मूर्च्छित-
 तः] मूर्जितः R **90c** मुहूर्तं संविग्नो] मूहुत्तमुद्दिघ्नो R^{pc}, मूर्त्तं सन्विद्यो R^{ac} (unmetrical) **91a**
 °पाशेन] °शापेन R **91b** °स्तदा] °स्तथा R **91d** °मूर्च्छितः] R^{pc}, °मूर्(ज्ज)ितः R^{ac} **92c**
 पुत्र°] पुत्राः R **93a** तानप्यसौ] तान् पश्यन् स+ R **94b** °भोजनम्] °भोजनं R^{ac}, °तो जलं
 R^{pc}

88b पर्जन्यास्त्रेण सो ऽबली] पतिन्यास्त्रेण सो बली A₃A₅, दुर्निरीक्षं सहायणी A₇ **89a** ज्वलन्तं तं]
 प्रज्वलन्तं A₃A₅, प्रज्वलन् A₇ (unmetrical) • तदाभ्यास°] A₅A₇, तदाभ्यास° A₃ **90a** अभ्याह-
 तस्] शस्त्राहतस् A₃, स आहतस् A₅A₇ **90b** तेजोवा°] तेजवा° A • मूर्च्छितः] A₃A₅, मूर्चितः
 A₇ **90c-91b**] om. A **91d** °मूर्च्छितः] A₃A₅, °मूर्चितः A₇ **92ab**] om. A **92c** °द्वर्गा]
 °द्वाता A₃A₅, °भ्राता A₇ **92d** °पाणयः] A₅A₇, °पाणय A₃ **92e** क्रुद्धाः] A₃A₇, क्रुद्धा A₅
93a तानप्यसौ] अनेकशो A **93c-94b**] om. A

88(b⁷-b⁸, d⁸) S₁ **89**(a³-a⁵, a⁷)(a⁸-d⁴)(d⁵) S₁ **92**(c³-c⁴)(c⁵-d⁴) S₁

88a वेगेन] S₁S₂RABh, वेगेण S₃ **88b** पर्जन्या°] S₂S₃RBh, तर्जन्या° S₁ • बली] S₂S₃R
 A₃A₅, (प्रणी) S₁, स्ववित् Bh (conj.) **88d** स प्र°] S₁RABh, सः प्र° S₂, सम्प्र° S₃ **89a**
 तदाभ्यास°] S₂S₃^{pc}RA₅A₇Bh, (त)दा(भ्य)° S₁, त(था)दाभ्यास° S₃ **89b** °मागतं] S₂RABh,
 °मागत S₃ **90a** ऽस्त्रेण] S₁S₂RABh, स्त्रेण S₃ **90b** तेजोवानपि] S₂S₃, तेजोवामपि S₁, वेग-
 वानपि Bh (conj.?) • मूर्च्छितः] S₁S₂A₃A₅Bh, मूर्च्छितः S₃ **90c** मुहूर्तं] S₂Bh, मुहूर्त्त° S₁S₃
90d दहनेश्वरः] S₂S₃RBh, ज्वलनेश्वरः S₁ **91a** रुद्र°] S₁S₂^{ac}S₃RBh, रुद्रः S₂^{pc} **91c** महावह्निं]
 S₂S₃RABh, महानग्निङ् S₁ **91d** °मूर्च्छितः] S₁S₂R^{pc}A₃A₅Bh, °मूर्च्छितः S₃ **92a** बद्धं] S₂S₃R
 Bh, बद्ध° S₁ **92d** °पाणयः] S₂S₃RA₅A₇Bh, °पाणय S₁ **92e** दुद्रुवु°] S₁RABh, दुद्रुवु° S₂S₃
 • क्रुद्धाः] S₁S₂^{pc}RA₅A₇Bh, क्रुद्धा S₂^{ac}S₃ **93b** गणपस्तं] S₂S₃RABh, गणस्तं स S₁ **93c** उपनि-
 न्ये] S₂S₃RBh, उपरिन्व्ये S₁ • हरायाशु] S₂^{pc}RBh, हरायाशुः S₁, हरायांशु S₂^{ac}S₃ **93d** पशुं]
 S₁RBh, पशु S₂S₃ **94a** तमानीतं] S₂RBh, तमाहेन S₁, तमानीत S₃ • महादेवः] S₂^{pc}RBh,
 महादेवं S₁S₂^{ac}S₃ **94b** संप्रेक्ष्या°] S₁S₂^{pc}RBh, सम्प्रेक्षा° S₂^{ac}, संप्रेक्षा° S₃

स तं कृपणमालक्ष्य महोक्षा दीनचेतसम् ।
 प्रणम्य शिरसा पादाविदमाह कृताञ्जलिः ॥ ९५ ॥
 भगवन्देवदेवेश सर्वलोकमहेश्वर ।
 दृष्टमेतत्तव विभो माहात्म्यं सदसत्पते ॥ ९६ ॥
 दीनो ऽयं कृपणश्चापि ह्यबलश्च महाबल ।
 विसृज्यतां सुरश्रेष्ठ हत एष न संशयः ॥ ९७ ॥
 पुत्रा ह्यस्य हताः सर्वे सुहृदश्चैव सर्वशः ।
 दीनस्यास्य न मे देव वध इष्टो विमुच्यताम् ॥ ९८ ॥
 एतद्रुचो महेशो वै वृषभस्याभिभाषितम् ।
 श्रुत्वा तुष्टः प्रहस्यैनं दहनं व्यसृजत्तदा ॥ ९९ ॥
 रुद्रं तं च जराशोकजन्ममृत्युविवर्जितम् ।
 गणेश्वरपतिं कृत्वा द्वीपमस्मै ददत्प्रभुः ।
 मनोरमणमित्येव नाम्ना ख्यातं महर्द्धिमत् ॥ १०० ॥

97a °श्चापि] °श्चास्मि R 97b महाबल] महाबलः R 98d वध इष्टो] वधश्चेष्टो R 99a महेशो वै] महेश्वासो R 99d After this R adds 4 pādas reading किरीटिने ददौ सर्वं वामे पार्श्वे सदा स्थितिम् । गणानामाधिपत्यञ्च तल्लभत्वं तथात्मनः । 100ab रुद्रं तं च जराशोकजन्म°] रुद्रो वृषञ्च तं साक्षाज्जन्म° R 100c °पतिं] °पति+:+ R 100e °मित्येव] °मित्येवं R

95a कृपण°] गणप° A 95b महोक्षा] महोल्का A 96a भगवन्देवदेवेश] भगवा{व A₇}न्देवता-विद्य A 96b °महेश्वर] A₃, °महेश्वरे A₅, °महेश्वरः A₇ 96cd] om. A 97b ह्यबलश्च] ह्यनलश्च A₃A₇, ह्यनलस्य A₅ 97cd] om. A 98a पुत्रा ह्यस्य] पुत्रास्तस्य A 98cd] om. A 99a महेशो वै] महेश्वासो A₃, महेश्वासो A₅A₇ 99b वृषभस्याभि°] A₃A₇, वृषभस्याभि° A₅ 99d व्यसृजत्तदा] विसृजत्तदा A 100a रुद्रं] रुद्रस् A 100cd] om. A 100e मनोरमण°] मालाचमन° A

98(a⁴-a⁵)(a⁶-b⁴) S₃ 100(d⁸-e¹) S₁

95b महोक्षा] S₂S₃RBh, महोक्षो S₁ 95d कृताञ्जलिः] S₁S₂S₃^{pc}RABh, कृताञ्जलि S₃^{ac} 96b °महेश्वर] S₁S₂^{pc}RA₃Bh, °महेश्वरम् S₂^{ac}S₃ 96d माहात्म्यं सदसत्पते] R, माहात्म्यन्ते जगत्पते S₁, माहात्म्यस्सदसत्पते S₂, माहात्म्य सदसत्पते S₃, माहात्म्यं सदसत्पते Bh (conj.?) 97a दीनो ऽयं] S₁RA, दृष्टायं S₂^{pc}S₃, दृष्टायां S₂^{ac}, दृष्टो यं Bh (conj.?) • °श्चापि] S₂S₃ABh, °श्चैव S₁ 97b महाबल] S₁ABh, महात्मनः S₂S₃ 97c °श्रेष्ठ] S₁S₂RBh, °श्रेष्ठ S₃ 97d एष] S₁S₂RBh, एव S₃ 99a महेशो] S₂S₃Bh, महेशो S₁ 99b वृषभस्याभि°] S₂S₃RA₃A₇, वृषभस्यापि S₁, वृषभस्याभि Bh (typo) 99c तुष्टः] S₁^{pc}RABh, तुष्ट S₁S₂^{ac}S₃ • प्रहस्यैनं] S₂S₃RABh, प्रहस्यैनन् S₁ 99d दहनं] S₁S₂RABh, दहन S₃ • व्यसृजत्तदा] S₂S₃RBh, व्यसृजं तथा S₁ 100a रुद्रं] S₂S₃Bh, रुद्रस् S₁ 100b °जन्म°] S₁S₂ABh, °जन्म° S₃ 100d °मस्मै] S₂S₃RBh, °मस्यै S₁ 100e मनोरमण°] S₃RBh, (म)तो{(वो) S₁^{ac}}रमण° S₁^{pc}, मनोरमण° S₂ • °मित्येव] S₁S₃ABh, °मित्येवं S₂ 100f महर्द्धिमत्] S₂S₃RABh, महर्द्धिमं S₁

दिव्यं कामगमं व्यास भवनैरुपशोभितम् ।
जाम्बूनदमयैः शुभ्रैः सर्वकामसमन्वितैः ॥ १०१ ॥
तस्मिन्काले तदा देवाः सर्वे ब्रह्मपुरःसराः ।
देवदेवं समागम्य वाक्यमूचुर्यथार्थवत् ॥ १०२ ॥
भगवन्देवतारिघ्न वृषो ऽयं देवसत्तम ।
त्वया ह्यध्यासितः पूर्वं नादेनापूरयद्वली ।
त्रैलोक्यमखिलं दर्पादस्वस्थं कृतवान्प्रभो ॥ १०३ ॥
वेगेन च दिशः सर्वा विमानैः सह भूतप ।
भ्रामयन्विवशं नादाद्गगने संचचार ह ॥ १०४ ॥
अधुना वरलब्धश्च अस्मान्भूयस्तथैव ह ।
यथा न कुरुते देव उपायः संविधीयताम् ॥ १०५ ॥
त्वं नो गतिश्च देवेश शरणं चैव भूतप ।
सदा भयाभिभूतानां त्वं त्राता सर्वशः प्रभो ॥ १०६ ॥

101a दिव्यं] द्विपं R • व्यास] प्राप R 101c जाम्बूनद°] R^{pc}, जम्बूनद° R^{ac} 101d °स-
मन्वितैः] °समन्विताः R 104c भ्रामयन्विवशं] ((भ्राम)) + त्रास + यन्त्रिदशान् R 104d °द्गगने संच-
चार] °द्गगणेशञ्चचार R 105b भूयस्तथैव ह] भूयो विशेषतः R 105c कुरुते] बाधते R 105d
संविधीयताम्] परिधीयतां R 106d सर्वशः] सर्वतः R

101a दिव्यं कामगमं] दिव्यकामपदं A 101b भवनैरुप°] भगवानूप° A 102a देवाः] व्यास A
102b सर्वे ब्रह्मपुरःसराः] गणपैरुपशोभितं A 103ab] om. A 103c ह्यध्यासितः] नासादितः A₃
A₅, आत्मासितं A₇ 103e दर्पा°] A₃A₇, दर्या A₅ 103f °दस्वस्थं] °दम्भः सं° A₃A₅, °दम्भशः
A₇ • °न्प्रभो] A₃A₅, °न्प्रभोः A₇ 104] om. A 105b अस्मान्] कृत्स्नान् A₃A₅, कृत्स्नान्
A₇ • ह] च A 106a देवेश] ते देव A₃A₇, देव A₅ (unmetrical) 106d त्वं त्राता] रक्षिता
A₃, om. A₃A₇ (unmetrical) • सर्वशः] सर्वतः A

102(b²-b⁵) S₁ 103(c⁴) S₁ 104(d⁷-d⁸) S₁

101a दिव्यं काम°] S₂S₃Bh, दिव्यंङ्काम° S₁ 101b °रुप°] S₁RBh, रुद्र° S₂S₃ 101c जाम्बून-
दमयैः] S₃R^{pc}ABh, जाम्बूनदमयै S₁, जम्बूनदमयैः S₂ • शुभ्रैः] S₁^{pc}S₂S₃RABh, शुभ्रैः S₁^{ac} 102a
देवाः] S₁S₂^{pc}RBh, देवा S₂^{ac}S₃ 102b °पुरःसराः] S₁RBh, (°प)रस्सरा++ S₂ (bottoms lost),
°पुरसरा S₃ (unmetrical) 102c देवदेवं] S₁S₂RABh, देवदेव S₃ 102d °थार्थवत्] S₂S₃RABh,
°थात्थवत् S₁ 103a भगवन्] S₁S₂^{pc}S₃RBh, भगवान् S₂^{ac} • °तारिघ्न] S₁RBh, °तारिग्न S₂S₃
103b ऽयं] S₁S₂RBh, य S₃ (unmetrical) • देव°] S₁^{pc}S₂S₃RBh, दैव° S₁^{ac} 103c ह्यध्या-
सितः] S₂S₃RBh, ह्य(द्व्य)सितः S₁^{pc}, ह्य(द्व्य)सितः S₁^{ac} 103d °पूरयद्] S₂S₃RABh, °पूरयं S₁
103e °मखिलं] S₁S₂^{pc}RABh, °मखिल S₂^{ac}S₃ (unmetrical) • दर्पा°] S₂S₃RA₃A₇Bh, दर्पा° S₁
103f °दस्वस्थं] S₁S₂^{pc}RBh, °दस्वस्थ S₂^{ac}S₃ (tops lost in S₃) • °वान्प्रभो] S₂RA₃A₅Bh, °वां
प्रभोः S₁, °व्यान्प्रभो S₃ 104a दिशः] S₁S₂RBh, दिश S₃ (unmetrical) 104b विमानैः] S₁S₂
RBh, विमानै S₃ • भूतप] S₂S₃RBh, भूतपः S₁ 104c °यन्विवशं ना°] conj., °यद्विवशान्ना°
S₁S₃, °यद्विवशान्ना° S₂, °यन्त्रिदशान्ना° Bh (conj.) 104cd °दाद्गगने] S₁Bh, °दा गगने S₂S₃
104d संचचार] S₁S₂Bh, स चार S₃ (unmetrical) 105b अस्मान्] RBh (em.?), अस्माद् S₁S₂
S₃ • ह] S₁S₂S₃, च Bh 105d उपायः] S₁S₂RABh, उपाय S₃ • संविधीयताम्] S₁A, स
विधीयताम् S₂Bh (tops lost in S₂), सा विधीयतां S₃ 106b भूतप] S₂^{pc}S₃RABh, भूतपः S₁^{pc}S₂^{ac},
भूतयः S₁^{ac} 106d त्राता] S₁S₃RBh, भ्राता S₂ • सर्वशः] S₁S₂Bh, सर्वसं S₃

देव उवाच ।

यथा भयं न भवति यथा स्वस्थाश्च नित्यशः ।

लोका भवन्ति सर्वे वै तथा हि विदधामि वः ॥ १०७ ॥

ततः स भगवान्व्यास देवदेवो महाद्युतिः ।

असृजद्वरदानार्थं गणेशं चारुकुण्डलम् ॥ १०८ ॥

आ कर्णादारितास्यं च महाकायं महाबलम् ।

महापरिघबाहुं च वज्रसंहननं दृढम् ॥ १०९ ॥

महादंष्ट्रं महोरस्कं महाखड्गधनुर्धरम् ।

दीप्ताङ्गारकनेत्रं च त्रिनेत्रं कवचोज्ज्वलम् ॥ ११० ॥

विभ्रन्तमक्षयौ ऽत्यर्थमिषुधी चर्मवाससम् ।

शरमेकेन हस्तेन धनुरेकेन चोद्धहन् ॥ १११ ॥

ग्रहनक्षत्रचित्रेण तडित्सूर्यवता तथा ।

उत्तरीयेण वियता भास्वन्तं मेरुकूटवत् ॥ ११२ ॥

107 देव] देवदेव R 107a भयं न] वयन् R 107b स्वस्थाश्च] सुस्थाश्च R 107d तथा हि] त-
थाहं R 108c असृजद्] अपृजद् R 110a °दंष्ट्रं] °दंष्ट्रं R 110c दीप्ताङ्गारकनेत्रं च] दीप्ताङ्गारश्च
+नेत्रश्च+ R 111a विभ्रन्तमक्षयौ] विभ्रत्समक्षम° R 112c उत्तरीयेण] उत्तरायणेन R (unmetrical)
112d भास्वन्तं] भाषन्त R

107 देव] देवदेव A 107cd] तथा करिष्ये वृषभं गच्छेत्वं च यथासुखं A 108ab] om. A 108c
°दानार्थं] °दानेन A 109a आ कर्णादारितास्यं च] A₃, आकर्णादारितास्यं च A₅, आ कर्णादारितास्यश्च
A₇ 109d वज्र°] रज° A₃A₅, तमः° A₇ • °संहननं] A₃A₅, °संहरनं A₇ 110a °दंष्ट्रं]
A₃, °दंष्ट्र° A₅A₇ • महोरस्कं] महावक्षं A₃, °महोरक्षं A₅A₇ 110b °खड्ग°] A₃A₇, °खड्ग° A₅
110d त्रिनेत्रं कवचोज्ज्वलम्] वपुस्तस्य च पिंगलं A 111ab °क्षयौ ऽत्यर्थमिषुधी] °क्षमत्यर्थमेकधा{था
A₅} A 111c शरमेकेन] सरामेकेन A₃, शरानेकेन A₅, शरामेकेन A₇ 112cd] om. A₇ 112c
उत्तरीयेण वियता] उत्तरं येन ब्रुवता A₃A₅ 112d भास्वन्तं] A₃, भास्वं A₅ (unmetrical)

107(c¹-d⁵) S₁ 112(c⁶)(c⁷-d¹)(d²-d³) S₃

107 देव] S₁, देवदेव S₂S₃Bh 107d तथा हि] S₂S₃, (तथाहं) S₁ (tops lost), तथाहं Bh (conj.?)
• वः] S₁RBh, च S₂S₃ 108 Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । 108a ततः] S₁S₂R
Bh, तत S₃ (unmetrical) 108b °द्युतिः] S₁S₂RBh, °द्युति S₃ 108c °दानार्थं] R, °दानश्च
S₁, °दानाश्च S₂S₃, °दानाश्च Bh (conj.) 109a आ कर्णादारितास्यं च] RA₃Bh, आकर्णादारिता-
स्यश्च S₁, आ कर्णादारिता{°त° S₂^{ac}}स्यश्च S₂, आकर्णादारितास्यश्च S₃ 109b °कायं] S₂RABh,
°कालं S₁, °काय° S₃ 109d °संहननं] S₂S₃RA₃A₅Bh, °संहनं S₁ (unmetrical) 110a °दंष्ट्रं]
S₁S₂A₃Bh, °दंष्ट्रं S₃ 110b °खड्ग°] S₂S₃RA₃A₇Bh, °खड्ग° S₁ 110c दीप्ताङ्गारक°] S₂S₃A
Bh, दीप्ताङ्गारक° S₁ 110d त्रिनेत्रं] RBh (em.), तृनेत्र° S₁, त्रिनेत्रं S₂S₃ 111a विभ्रन्तमक्षयौ]
conj., विभ्रन्तमक्षया° S₁, विभ्रन्तमक्षयो S₂, विभ्रान्तमक्षयो S₃, विभ्रन्तं चाक्षये° Bh (conj.?) 111b
°मिषुधी] S₁^{pc}RBh, °मिषुधीञ् S₁S₂^{ac}S₃ • °वाससम्] S₂S₃RABh, चासि च S₁ 111a शरमे°]
S₁S₃RBh, सरमे° S₂ 111d चोद्धहन्] S₁S₂S₃RA, विभ्रतम् Bh (conj.) 112b °त्सूर्यवता तथा]
S₂RA, °त्सूर्यावभासिना S₁, °सूर्यवता तथा S₃, °त्सूर्यावभासिता Bh (typo?) 112c उत्तरीयेण]
S₁^{pc}S₃Bh, उत्तरीयेन S₁S₂^{ac} 112d भास्वन्तं] S₂A₃Bh, भास्वन्ते S₁, ऽ(स्वन्त) S₃

प्रभाकरेति सुव्यक्तमामन्त्र्य भगवानिदम् ।
 अब्रवीत्सर्वदेवानां समक्षं तं प्रभाकरम् ॥ ११३ ॥
 प्रभाकर मयाज्ञाप्तस्त्वं देवानां गुणाकर ।
 परमैश्वर्यसंयुक्तो वृषवेगं निवारय ॥ ११४ ॥
 निवासार्थं च दिव्यं तमिन्द्रद्वीपं ददामि ते ।
 ज्योत्स्ना भवित्री पत्नी ते तथा चैवाजरामरः ।
 भविष्यसि मयाज्ञाप्तो महागणपतिर्मम ॥ ११५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्तं देवताः सर्वाः प्रणम्य ब्रह्मणा सह ।
 जग्मुः स्वानि क्षयानि स्म देवो ऽपि वृषवान्बभौ ॥ ११६ ॥
 मुखतो ऽर्धं वृषो धर्मो जघनं यज्ञ उच्यते ।
 चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ च ब्रह्मा मूर्धानमाश्रितः ॥ ११७ ॥
 जिह्वायां तस्य वरुणो वायुरन्तश्चरः स्वयम् ।
 पादा विष्णुर्भगश्चैव पूषा शक्रश्च संस्थिताः ॥ ११८ ॥

114a मयाज्ञाप्तम्] *मपक्षय्यं R 114b गुणाकर] गुणाकरं R 115ab दिव्यं तमि०] द्वीपान्ते इ०
 R 115c भवित्री] सवित्री R 115e *ज्ञाप्तो] *ज्ञाप्तो R 116a देवताः] R^{pc}, देवतान् R^{ac} •
 सर्वाः] सर्वे R 116b ब्रह्मणा] मुनिभिः R 116c स्वानि क्षयानि] स्थानि क्षयानि R 116d वृ-
 षवान्] वृषभान् R 118b स्वयम्] सुखम् R 118c पादा] पादौ R 118d संस्थिताः] कीर्तितः
 R

113a प्रभाकरेति] A₃, प्रभाकरेति A₅, प्रभाकरेति A₇ • सुव्यक्त०] A₇, स्वव्यक्त० A₃A₅ 113d
 समक्षं तं] समक्षं तु A 114a-117b] om. A 117d मूर्धान०] A₃A₅, मूर्धान० A₇ 118cd]
 om. A

115(b²-d⁷)(d⁸) S₃ 118(b⁵-b⁶)(b⁷-b⁸) S₁, (a⁴)(a⁵-d⁸→) S₃

113a प्रभाकरेति] S₂S₃RA₃Bh, प्रकरेति] S₁ • सुव्यक्त०] S₁^{pc}S₂S₃RA₇Bh, सु((वि))+व्य+क्त० S₁
 113d समक्षं तं] S₂S₃RBh, स समक्षं S₁ 114ab *ज्ञाप्तस्त्वं] S₁, *ज्ञातस्त्वं S₂, *ज्ञातस्त्वं
 S₃, *ज्ञातस्त्वं Bh (em.) 114b गुणाकर] S₂S₃Bh, गुणाकरः S₁ 114c परमैश्वर्यं] S₂S₃RBh,
 परमैश्वर्यं S₁ 114d निवारय] S₁S₂^{pc}RBh, निवारयत् S₂^{ac}S₃ 115a निवासार्थं च] S₁S₂RBh,
 निवासार्थं S₃ 115ab तमिन्द्र०] S₂S₃Bh, +च+मिन्द्र० S₁ 115b *द्वीपं ददामि] RBh (em.?),
 *द्वीपं ददामि S₁, *द्वीपन्त ददामि S₂^{pc} (unmetrical), *द्वीपन्तादामि S₂^{ac} (unmetrical) 115c ज्यो-
 त्स्ना] S₂RBh, जात्स्ना S₁ 115d *रामरः] S₂RBh, *रामरा S₁, ... (रः) S₃ 115e *ज्ञाप्तो]
 S₂, *ज्ञाप्तम् S₁, *ज्ञाप्तो S₃Bh (em.) 115f *पतिर्मम] S₂S₃RBh, *पतिं मम S₁ 116a देव-
 ताः] S₁S₂R^{pc}Bh, देवता S₃ • सर्वाः] S₂Bh, सर्वा S₁, सर्वा S₃ 116d वृषवान्बभौ] S₂S₃Bh,
 वृषलाच्छन S₁ 117a ऽर्धं] S₁RBh, ध्वम् S₂S₃ 117b जघनं] S₁S₂RBh, जघन S₃ 117c
 चक्षुषी चन्द्र०] S₁RABh, चक्षुषीचन्द्र० S₂, चक्षुषी चन्द्र० S₃ • *सूर्यौ च] S₂S₃RABh, *सूर्ये तु S₁
 117d मूर्धान०] S₂S₃RA₃A₃Bh, मूर्धानान० S₁ • *माश्रितः] S₂S₃RABh, *माश्रिताः S₁ 118a
 वरुणो] S₁RABh, वरुणे S₂ 118c पादा] conj., पादाद् S₁, पादान् S₂Bh • *भगश्चैव] S₂RBh,
 *भगश्चैव S₁ 118d संस्थिताः] em. Bh, संस्थिता S₁, संस्थितौ S₂

जङ्घाः शेषास्तथादित्या ऊरुश्चैव समाश्रिताः ।
 रुद्राः कर्णौ च नासां च ग्रीवोष्ठौ हनुमेव च ॥ ११९ ॥
 आयुधानि खुरास्तस्य चक्रवज्रे च शृङ्गयोः ।
 अपाने च स्वयं मित्रः पुच्छं छन्दांसि सर्वशः ॥ १२० ॥
 अस्थीनि पर्वताः सर्वे पुरीषं श्रीरभूच्छुभा ।
 मूत्रं चास्याभवद्विव्यममृतं व्यास पावनम् ॥ १२१ ॥
 रोमाणि ऋषयः सर्वे नक्षत्राणि च सर्वशः ।
 ग्रहास्तस्याभवन्व्यास सन्धयः शुभदर्शनाः ॥ १२२ ॥
 इष्टयो वेदयज्ञाश्च मन्त्राः स्तोत्राः फलानि च ।
 अभवंस्तस्य मांसानि रुधिरं सरिदर्णवाः ॥ १२३ ॥
 सप्तलोकं मुखं ह्यासीत्तस्याप्रतिमतेजसः ।
 दन्ता मरीचयश्चैव मज्जा औषध्य एव च ॥ १२४ ॥

119ab] जंघा शेषस्तथादित्यौ उरुश्चैव समाश्रितः R 119c नासां] नासा R 120c स्वयं मित्रः] स्वयमिन्द्रः R 122a रोमाणि] रोमानि R 122c °स्याभवन्] °स्याभवद् R 123b स्तोत्राः] स्वाहा R 123c अभवंस्तस्य] प्रभवस्तस्य R 124a सप्तलोकं] सप्तलोकाः R 124c दन्ता] हस्ता R 124d मज्जा औषध्य] मज्जा(५)+न्यो+षध्य R

119a जङ्घाः] जंघा A • °स्तथादित्या] °स्तथा दिव्या A 119b ऊरुश्चैव] उरुश्चैव A • °श्रिताः] A₃A₇, °श्रिताः A₅ 120a खुरास्तस्य] क्षुरप्रस्य A₃A₇, क्षुरप्रत्यस्य A₅ (unmetrical) 120b⁴-130b⁵] A₅ inserts this between 31.104b⁷ and b⁸; variants in that insertion are not reported. 120c मित्रः] मित्रं A 121c चास्याभव°] चाभव° A₃ (unmetrical), च भव° A₅ (unmetrical), चो भव° A₇ (unmetrical) 122a-124b] om. A 124c दन्ता] हस्ता A

119(←a¹-a⁷) S₃ 120(c¹-c³) S₁ 121(a⁸)(b¹-d⁴) S₁, (d⁷) S₂, (d³-d⁴)(d⁵-d⁸→) S₃ 122(c¹-d⁸→) S₁ (one folio lost after this), (←a¹-c⁷) S₃ 124(c⁸)(d¹-d⁴)(d⁵-d⁶) S₂

119a जङ्घाः] em. Bh (silently), जंघा S₁, जंघा S₂ • °स्तथादित्या] S₁^{pc}S₂Bh, °स्तथा दिव्या S₁^{ac} 119b ऊरुश्चैव] em., ऊरुश्चैव S₁Bh, ऊरु चैवा° S₂^{ac}, ऊरु चैव S₂^{pc}S₃ • °श्रिताः] S₂^{pc}A₃A₇Bh, °श्रिता S₁, °श्रिता S₂^{ac}S₃ 119c रुद्राः] RABh, रुद्रा S₁, रुद्रा S₂S₃ • कर्णौ] S₂RABh, कर्णौ S₁, कर्णौ S₃ 119d ग्रीवोष्ठौ] S₂RABh, ग्रीवोष्ठो S₁, ग्रीवोष्ठौ S₃ • हनुमेव] S₂S₃RABh, हनुमेव S₁ 120a खुरा°] S₂S₃RBh, क्षुरा° S₁ 120b चक्रवज्रे] S₂^{ac}S₃^{pc}RA, चक्रे वज्रे S₁, चक्रवज्रे S₂^{pc} (or °ज्रौ), (वज्र)चक्रवज्रे S₃ (or °ज्रौ), चक्रवज्रौ Bh (Bh possibly read thus in S₂) • शृङ्गयोः] S₁^{pc}S₂S₃^{pc}RABh, शृङ्गयो S₁^{ac}S₃^{ac} 120c स्वयं मित्रः] em. Bh, स्वयं मित्र S₁, स्वयमिन्द्र S₂, स्वय मित्र S₃ (unmetrical) 120d पुच्छं छन्दांसि] RA, पुच्छान्नद्या S₁ (unmetrical), पुच्छन्दानानि S₂, पुच्छदानादि S₃, पुच्छं दानानि Bh 121a पर्वताः] S₁S₂RABh, पर्वता S₃ 121b पुरीषं] RABh, पुरीशं S₂, पुरीष S₃ 121c चास्याभवद्] RBh (em.?), चास्या भवन् S₂^{ac}S₃, चास्याभवन् S₂^{pc} 121cd °व्यममृतं] S₃(tops lost)RABh, °व्यममृतम् S₂ 122c °स्तस्याभव°] S₁^{pc}RBh, °स्तस्य भव° S₂^{ac} 123d °दर्णवाः] RBh (em.?), °दाणर्णवाः S₂S₃ 124a °लोकं] em. Bh (silently), °लोक° S₂S₃ • मुखं] S₂RBh, °मुख S₃ 124b °तेजसः] S₂R Bh, °तेजसाः S₃ 124c दन्ता] conj., हस्ता S₂Bh, हस्त S₃ 124d मज्जा औषध्य एव] ABh, ५ ५ ५ ५ ५ (मे)व S₂ (fifth akṣara has subscript य), मज्जाप्यौषध्यमेव S₃

अन्नभूताश्च पशवः सकृत्स्नायुश्च वीरुधः ।
 वल्ल्योऽथ वृक्षगुल्माश्च तथैवान्ये नगाः शुभाः ॥ १२५ ॥
 नागास्तस्याभवन्नाड्यो वसवः शुक्रसंचयः ।
 आमपङ्काशयौ तस्य तौ देवावश्विनौ स्मृतौ ।
 मेघास्तस्याभवंस्त्वक्च तडिन्मालाविभूषिताः ॥ १२६ ॥
 पिशाचा राक्षसा यक्षा गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 शिरा धमन्योऽथ मदो दर्पश्चैवाभिजज्ञिरे ॥ १२७ ॥
 मानुषा मातरश्चैव भूतानि विविधानि च ।
 रोमकूपाणि तस्यासन्वृषस्य सुमहात्मनः ॥ १२८ ॥
 एवं स भगवान्देवः परमैश्वर्यसंयुतः ।
 सौरभेयो महादेवः सर्वदेवमयोऽभवत् ॥ १२९ ॥
 य इमं सौरभेयस्य जन्म कर्म च तत्त्वतः ।
 माहात्म्यमखिलं चैव शृणुयाद्वा पठेत वा ॥ १३० ॥
 नित्यं शुचिरदीनात्मा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 मृतश्च काले काले वा रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ १३१ ॥

125a अन्न°] मन्त्र° R 125b °त्स्नायुश्च] °त्स्नानञ्च R 125cd वल्ल्योऽथ वृक्षगुल्माश्च तथैवा-
 न्ये] व(ल्यो)+स्थ्यो+ वृक्षाश्च गुल्माश्च तथा चान्ये R 126a नागा°] नखा° R • °न्नाड्यो] °न्नद्यो
 R 126b °संचयः] एव च R 126c °पङ्काशयौ] °+प+क्षाशयौ R 126d देवावश्विनौ स्मृतौ]
 देवौ चाश्विनौ सुतौ R 126e °भवंस्त्वक्च] °भवन्वक्षः R 127c ऽथ मदो] वेदो थ R 128c
 °कूपाणि] °कूपानि R 129d ऽभवत्] भवेत् R 130a इमं] इदं R

125a अन्न°] मंत्र° A₃A₅, मन्त्रं A₇ 125b °त्स्नायुश्च] °त्स्नानं च A 125c वल्ल्योऽथ वृक्ष°]
 वाल्याथ वृक्षा A₃, मानुषा वाल्याथ वृक्षा A₅ (unmetrical), वान्याथ वृक्षा A₇ 125d तथैवान्ये] तथा
 चान्ये A 126a नागा°] गाव° A₃A₅, नगा° A₇ • °न्नाड्यो] °त्सद्यो A 126b वसवः शुक्र°]
 वसवः □ A₃, पशवो च सु° A₅, वसवश्चाभि° A₇ 126d °वश्विनौ स्मृतौ] °वश्वि{°स्वि° A₅}नीसुतौ
 A 126e-127d] om. A 128cd तस्यासन्वृषस्य सु°] तस्याथ वृषभस्य A 129a °न्देवः] A₃,
 °न्देव A₃A₇ 130a इमं] इदं A 130cd] om. A

125(b⁴) S₂ 126(e²-e⁴, f²-f⁵)(f⁶-f⁷)(f⁸) S₂ 127(a¹-a⁶) S₂ 130(a⁷-a⁸)(b¹) S₂

125a अन्न°] conj., मन्त्र° S₂S₃Bh • पशवः] RABh, पशवा S₂^{ac}, पशव S₂^{pc}S₃ 125b °त्स्ना-
 युश्च] conj. Bh, °त्स्ना(य)श्च S₂^{pc}, °त्स्नानञ्च S₂^{ac}S₃ 125c वल्ल्यो] em. Bh (silently), वल्ल्यो S₂S₃
 125d शुभाः] RABh, शुभा S₂S₃ 126a °भवन्ना°] S₂Bh, °भव ना° S₃ 126c °ङ्काशयौ]
 S₃ABh, °ङ्काशयौ S₂ 126d स्मृतौ] S₃Bh (em.?), स्मृतौ S₂ 126f तडिन्माला°] S₂RBh,
 डडिमाला° S₃ • °विभूषिताः] R, (°वि) - °(ता) S₂, °विभूषिता S₃, - - - - Bh 127a
 पिशाचा राक्षसा] S₃R, - - - - - Bh 127d दर्प°] S₂S₃R, दर्पा° Bh (conj.?) 128d °न्वृ-
 षस्य सु°] S₂S₃R, °न्वृषभस्य Bh 129a एवं] S₂RABh, एव S₃ (unmetrical) • °वान्देवः]
 S₂^{pc}RA₃Bh, °वान्देव S₂^{ac}, °वां देव S₃ 129b °संयुतः] S₂^{pc}RABh, °संयुतम् S₂^{ac}S₃ 129c
 महादेवः] S₂^{pc}RABh, महादेव S₂^{ac}, महादेवं S₃ 129d ऽभवत्] ABh, महत् S₂S₃ 130a इमं]
 S₂S₃, इदं Bh 130c माहात्म्य°] S₂S₃R, माहात्म्य° Bh (typo) 131b °पापैः] S₂RABh, °पापै
 S₃ 131d °मवाप्नुयात्] S₂RABh, °मवानुयात् S₃

नेदं शठाय दातव्यं श्राव्यं वापि कथंचन ।
 न नास्तिकाय दुष्टाय तथा वा पापकर्मिणे ॥ १३२ ॥
 इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकाय महात्मने ।
 देयं श्राव्यं च शुचये गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ १३३ ॥
 यो लोकदेवप्रभवेन तेन सर्वार्थसिद्धेन महाबलेन ।
 यात्यम्बुदाम्भोनिधिगर्जितेन स वो ऽस्तु नित्यं सुमना महेशः ॥ १३४ ॥

इति स्कन्दपुराणे त्रयस्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३३ ॥

132b श्राव्यं वापि] श्राव्यञ्चापि R 132c दुष्टाय] दृष्टाय R 132d वा पापकर्मिणे] चापायकारिणे
 R 134a यो] +स+ R • °देव°] °वेद° R 134c यात्यम्बु°] जात्यम्बु° R Col. इति
 श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे वृषोत्पत्तिमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः R

132] om. A 134] om. A Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामंबिकाखण्डे
 वृषोत्पत्तिमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ A± (A₇ omits number)

132a दातव्यं] S₂RBh, दातव्य S₃ 132b कथंचन] S₂^{pc}RBh, कथञ्चनः S₂^{ac}S₃ 132d °कर्मि-
 णे] S₂S₃, °कर्मणे Bh (conj.) 133b धार्मिकाय] S₂RABh, धर्मिकाय S₃ 134a °देव°] S₂S₃,
 °वेद° Bh (conj.) 134d महेशः] RBh (em.?), महेशेति S₂S₃ (इति part of col.) Col.
 स्कन्दपुराणे त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ○ S₂, ○ ॥ स्कन्दपुराणे ध्याय(३० (in letter numerals)) ॥ ३३ (in
 letter numerals) ॥ ○ S₃, इति स्कन्दपुराणे वृषोत्पत्तिमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः Bh

चतुस्त्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

एवं स भगवान्व्यास मेघमुत्सृज्य देवपः ।

वृषवाहः समभवद्यथा ते कथितं मया ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

कथं भगवती देवी कृष्णा गौरत्वमागता ।

कारणं तत्र किं चापि एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

आसीनौ मन्दरप्रस्थे उमाकामाङ्गनाशनौ ।

रेमतुः प्रमथैः सार्धं नानारूपधरैस्तदा ॥ ३ ॥

अथ देवेन तत्रस्था क्रीडता सा कथान्तरे ।

कृष्णेत्युक्ता भगवती सा चुकोप मनस्विनी ॥ ४ ॥

कुपितां तां महादेवः परिष्वज्य महाद्युतिः ।

उवाचासकृदव्यग्रः सान्त्वयन्मधुरं वचः ॥ ५ ॥

2d एतदि०] ह्येतदि० R 3b °कामाङ्ग०] कामङ्ग० R 3c रेमतुः] रेमाते R^{pc}, रेमिरे R^{ac} 3d °रैस्तदा] °रैः सदा R 5b परिष्वज्य] परिहास्य R 5c °चासकृद०] °च सकृद० R 5d सान्त्वयन्] शान्त्वयन् R

1b मेघमुत्सृज्य देवपः] जीमूत्वत्{जीमूत्वं A₃, °मिदं च A₅(unmetrical)} सृज्य दैवपः{°तः A₇} A[±] 1c समभवद्] स भगवान् A 2a कथं] केयं A₃A₅, को यं A₇ 2b °मागता] A₃, °मागताः A₅A₇ 2c चापि] वापि A 2d एतदि०] ह्येतदि० A 3b °नाशनौ] A₃, °नासनौ A₅A₇ 3c प्रमथैः] A₃A₇, प्रथयैः A₅ 3d °रैस्तदा] °रैः{°रै A₅} सदा A 4c कृष्णेत्युक्ता] कृष्णा इत्युक्ता A (unmetrical) 5a महादेवः] A₃A₅, महादेव A₇ 5b महाद्युतिः] महामतिः A 5c °दव्यग्रः] °दव्यग्रं A 5d सान्त्वयन्] A₃A₇, शान्त्वयं A₅

Manuscripts available for this chapter: S₁ (from 22 a¹; f. 63 lost) photos 6.15a (f. 64^f), 6.14b (f. 64^v), 1.29b (f. 65^f), 1.30a (f. 65^v), 7.10b (f. 66^f) and 7.11a (f. 66^v); S₂ (up to 9 b⁸ and from 85 c²; f. 56 and 57 lost) exposures 49 (f. 55^v) and 50–51b (f. 58^f–59^f); S₃ (up to 19 a⁴ and from 118 b⁶) f. 60^v and f. 64^f (f. 64^f effaced and partly retraced, one third lost); S₄ (from 20 a⁵ up to 116 d⁸) exposures 14a (f. 61^f), 13b (f. 61^v), 6b (f. 62^f), 5b (f. 62^v), 4b (f. 63^f) and 3b (f. 63^v) (one third of f. 62 and 63 lost); R f. 76^v–80^v; A₃ f. 45^f–47^v; A₅ f. 83^f–88^f; A₇ f. 63^f–66^v.

1a स] S₂^{pc}S₃RABh, सं S₂^{ac} 1b देवपः] S₂^{pc}RBh, देवप S₂^{ac}S₃ 1c °हः समभवद्] RBh (conj.), °हस्स भगवान् S₂, °ह स भगवान् S₃ (unmetrical) 2d एतदि०] conj., ह्येतदि० S₂S₃Bh • वेदितुम्] S₂RABh, वेदितु S₃ 3a आसीनौ] S₂^{pc}RABh, आसीनो S₂^{ac}S₃ 3c रेमतुः] S₂S₃A, रेमाते Bh (conj.) • प्रमथैः सार्द्धं] S₂RA₃A₇Bh, प्रमथै सार्द्धं S₃ 4d मनस्विनी] S₂S₃^{pc}RABh, मनस्विनी S₃^{ac} 5a महादेवः] S₂^{pc}RA₃A₅Bh, महादेव S₂^{ac}S₃ 5b महाद्युतिः] S₂RBh, महाद्युति S₃ 5c °दव्यग्रः] S₂^{pc}RBh, °दव्यग्र S₂^{ac}S₃ 5d सान्त्वयन्म०] S₂A₃A₇Bh, सान्त्वय म० S₃ (unmetrical) • °रं वचः] S₂^{pc}RABh, °रस्वच S₂^{ac}, °रस्तच S₃

देव उवाच ।

देवि मा क्रोधमनघे कृथा विश्वसृगव्यये ।

हास्यं प्रकृतमेतन्मे कृष्णेति समुदाहृतम् ॥ ६ ॥

अद्यप्रभृति नानेन वचसाहं शुभानने ।

वक्ष्यामि त्वां त्यज क्रोधं तामुवाच पिनाकधृक् ॥ ७ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

तमेवंवादिनं देवं श्रुत्वा गिरिवरात्मजा ।

अगमत्परमां तुष्टिमिदं चोवाच सुस्वरम् ॥ ८ ॥

देव्युवाच ।

त्वं गुरुः सर्वलोकस्य पूज्यो भर्ता ममैव च ।

----- ॥ ९ ॥

इति तेनेष्टवचसा तुष्टो देव्याः पिनाकधृक् ।

वरेण च्छन्दयामास तयैषो ऽभ्यर्थितो वरः ॥ १० ॥

यदा यदा वदसि मां कृष्णेति वदतां वर ।

तदा तदा मे हृदयं विदीर्यत इव प्रभो ॥ ११ ॥

6 देव उवाच] om. R 6b °गव्यये] °गव्ययः R 6c हास्यं प्रकृतमे°] यस्य प्रकृतिमे° R 6d कृष्णेति] कृत्स्नेति R 8d सुस्वरम्] सुम्बरं R^{pc}, मुम्बरं R^{ac} 9 देव्युवाच] om. R 9cd] om. R 10a °वचसा] °मनसा R 10d तयैषो ऽभ्यर्थितो वरः] स तथा प्रार्थितो वरं R 11d इव] इति R

6 देव उवाच] देवदेव उवाच A 6c-9d] om. A 10a तेनेष्ट°] A₇, तेनष्ट° A₃A₅ 10b देव्याः] देव्या A 10d तयैषो ऽभ्यर्थितो] तयैषो{°सो A₇} भ्यर्चिं {°न्नि° A₃A₅}तो A 11a वदसि] A₅, वदमि A₃, वचसि A₇ 11b वर] A₃, वरः A₅A₇

9(c¹-d⁸-) S₂ (after this two folios lost)

6 देव उवाच] em., देवदेव उ S₂S₃, देवदेव उवाच Bh 6b कृथा] RABh, वृथा S₂S₃ 7c त्वां त्यज क्रोधं] S₂RBh, त्वा त्यज क्रोधां S₃ 7d तामुवाच पिनाकधृक्] S₂S₃R, ----- Bh (conj.) 8a °मेवंवादिनं] S₂^{pc}S₃RBh, °मेवांवादिनन् S₂^{ac}, °मेववदिनं Bh (typo) • देवं] S₂R Bh, देव S₃ 8c °त्परमां] S₂RBh, °त्परमा° S₃ 9a गुरुः] S₂RBh, गुरु S₃ (unmetrical) 9b पूज्यो] S₂RBh, पूजो S₃ 9cd] Loss of 2 pādas conjectured, om. S₃, Bh conjectures loss of 6 pādas. 10a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच। • तेनेष्ट°] S₃RA₇Bh (em.) 10b देव्याः] RBh (em.?), देव्या S₃ 10d तयैषो ऽभ्यर्थितो] conj. Bh (silently), त एषाभ्यर्थितो S₃ 11a Before this Bh adds देव्युवाच। • वदसि] S₃RA₅Bh (conj.?) 11b °तां वर] RA₃Bh, °ताम्बरः S₃

एतदर्थमहं पादौ प्रणम्य तव शंकर ।
 विज्ञापयामि सर्वेश गौरवर्णमनुत्तमम् ।
 विज्ञापयामि पुत्रश्च यथा मम भवेदिति ॥ १२ ॥
 यदि तुष्टो ऽसि मे देव यदि देयो वरश्च मे ।
 तपश्चरितुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १३ ॥
 ततो हरः प्रहस्यैनामुवाच तपसा हि किम् ।
 तपसा काङ्क्षितं यत्ते तदद्यैव ददानि ते ॥ १४ ॥
 इत्युक्त्वा गिरिजा प्राह तप्ते तपसि पुष्कले ।
 त्वमेव दाता भगवन्वरान्मह्यं यथेप्सितान् ॥ १५ ॥
 तदा विज्ञापितेनैवं सर्वकार्यार्थदर्शिना ।
 अनुज्ञाता सती भक्त्या चकार त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ १६ ॥
 चरणौ च नमस्कृत्य शिरसामिततेजसः ।
 प्रस्थिता वियदुत्पत्य गिरिं गिरिवरात्मजा ॥ १७ ॥
 सा क्षणादागता देवी हिमवन्तं नगोत्तमम् ।
 ददर्श ऋषिमुख्यानामाम्रमैरुपशोभितम् ॥ १८ ॥

12ef] तत्कुर्व्यात्प्रणमे देव पुत्रोपि भविता ह्यहं R • After this R adds 4 pādas reading जगद्धर्ता सुरेशान त्वया तुल्यपराक्रमः । अग्रणीः सर्वदेवानां पूजितः सर्वदेवतेः । 13a मे देव] R^{pc}, देवेश R^{ac}
 14c यत्ते] यत्तु R 14d °दद्यैव ददानि] °दत्यैव ददामि R 15b तप्ते] तपे R 15cd °वन्व-
 रान्मह्यं] °वान् मह्यन्देहि R 16d प्रदक्षिणम्] R^{ac}, प्रदक्षिण R^{pc} 17a चरणौ] चरणे R 17c
 वियदुत्पत्य] वियदुत्सुत्य R

12ab] om. A 12d °वर्णम°] A₇, °वंतम° A₃A₅ 12ef] Instead of this A has 4 pādas
 reading जगद्धर्ता सुरे{°वे° A₃}शान आत्मतुल्यपराक्रमः । अग्रणीः सर्वदेवानां सर्वदेवनिषूदनः । ± 13b
 वरश्च] A₃, वरस्य A₃A₇ 14a हरः] A₇, वरः A₃A₅ 14c काङ्क्षितं] A₃A₇, कंक्षितं A₅ • यत्ते]
 या{पा° A₃}तु A 14d °दद्यैव] A₇, °दत्यैव A₃, °दस्यैव A₅ • ददानि] ददामि A 15d °वन्व-
 रान्मह्यं] A₃A₇, °न् मह्यन्देहि A₅ 16ab] om. A₅ 16a °तेनैव] °तेनैव A₃A₇ 16cd] om.
 A 17ab] चरणौ च नमस्कृत्य शिवस्यामिततेजसः A₃A₇, स्यामितेजसः A₅ (unmetrical) 17cd]
 om. A

16(b²-b⁸)(c¹-c⁴)(c⁵-d⁵)(d⁶)(d⁷)(d⁸) S₃

12ab] (S₃)R, Bh conjectures loss of 2 pādas 12a एतदर्थमहं] R, एतर्थमह S₃ (unmetrical)
 12b शंकर] R, शङ्करः S₃ 12cd] R(A₃)(A₅)A₇Bh (conj.), om. S₃ 12ef] S₃, Bh
 conjectures loss of 6 pādas, has 4 pādas reading जगद्धर्ता सुरेशान आत्मतुल्यपराक्रमः । अग्रणीः
 सर्वदेवानां सर्वदेवनिषूदनः । (conj.) and conjectures loss of 2 pādas 14a Before this Bh adds
 सनत्कुमार उवाच । • हरः] RA₇, हर S₃, भवः Bh (conj.) 14c काङ्क्षितं] RA₃A₇Bh, °ङ्क्षितं
 S₃ (unmetrical) • यत्ते] S₃, यत्तु Bh (em.?) 14d °दद्यैव] A₇Bh (em.), °दद्यैव S₃ •
 ददानि] S₃, ददामि Bh 15cd °वन्वरान्] A₃A₇Bh, °वं वरा S₃ 15d यथेप्सितान्] RABh,
 यथेप्सितं S₃ • After this Bh conjectures loss of 2 pādas. 16a °तेनैव] S₃RBh (em.) 16cd]
 R^{ac}, ~ ~ ~ (सती भ) ~ (च) ~ (र) f ~ (प) - f ~ ~ S₃ (lower parts lost), Bh conjectures loss of
 2 pādas. 17b शिरसा°] S₃R, शिवस्या° Bh 17cd] (S₃)(R), om. Bh 17c वियदुत्पत्य]
 conj., वियतोत्पत्य S₃ 18b °वन्तं नगो°] S₃^{ac}RABh, °वन्तन्वगो° S₃^{pc} 18c ऋषि°] RABh,
 रिषि° S₃ 18cd °मुख्यानामा°] RABh, °मुख्यानामा° S₃

सरो मानसमासाद्य तथा बिन्दुसरश्च तत् ।
 दिव्यां पाण्डुशिलां चैव गङ्गाप्रभवमेव च ॥ १९ ॥
 ततो महालयं प्राप्य देवदारुवनं तथा ।
 अन्यानि च ततो ऽग्याणि वनान्यासाद्य सा सती ॥ २० ॥
 तस्योत्तरेण शैलस्य गत्वा सातिमनोहरम् ।
 अपश्यच्छिखरं दिव्यमेकमेकान्तमाश्रितम् ।
 चामीकरमयं दिव्यं सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ २१ ॥
 इन्द्रनीलमहानीलनीलोपलतलैः शुभैः ।
 वृक्षैर्मणिमयैश्चित्रैः सर्वतः परिसंवृतम् ॥ २२ ॥
 क्वचिन्मनःशिलाशृङ्गं हरितालोपलं क्वचित् ।
 क्वचिदञ्जनपुञ्जाभं स्फटिकोपलमेव च ।
 क्वचिद्धेमोपलं दिव्यं क्वचिच्चित्रोपलं पुनः ॥ २३ ॥
 सालतालतमालैश्च प्रियालाम्रातकैस्तथा ।
 अशोकैश्चम्पकैर्लोध्रैः कदम्बाम्रातिमुक्तकैः ॥ २४ ॥

20c ततो ऽग्याणि] तपोग्राणि R **21b** गत्वा साति°] तासा+म+ति° R • After this R adds 4 pādas reading रम्यं मुनिगणाकीर्णं दिव्यप्रष्पसमाकुलं । स्थानं मनोरमं शुभं संप्राप्ता पुरवद्धिता ॥ **22ab**] वज्रवैद्यैर्यसहितं मणिविद्रुमशोभितं R **23a** °न्मनःशिला°] R^{pc}, °न्मनशिला° R^{ac} **23b** °लोपलं] °लोपमं R **23c** °पुञ्जाभं] °प्रख्याभं R **23d** स्फटिकोपल°] स्फटिको(त्)पल° R **23e** °मोपलं दिव्यं] °मो(त्)पलञ्चैव R **23f** °त्रोपलं] R^{pc}, °त्रोत्पलं R^{ac} **24a** सालतालतमालैश्च] शाल(ता-ल)तमालतालैश्च R (unmetrical) **24b** प्रियाला°] पियाला° R **24d** °म्रातिमुक्तकैः] °म्रातमुक्तकैः R

19d गङ्गा°] गदा° A **20ab**] om. A **20c** ततो ऽग्याणि] तपोग्रा{°ग्या° A₇}णां A **20d** वनान्यासाद्य सा सती] वलान्यासाश्च शाश्वती A₃, वलान्यासांश्च शाश्वती A₅, वणान्यासाश्च साप्तती A₇ **21a** शैलस्य] सैलस्य A₇, शैवस्य A₃A₅ **21d** °माश्रितम्] °माश्रिता{°ताः A₅} A **22b** °नीलो-पलतलैः शुभैः] °नीलोत्पलमयं शुभं A **22d** °संवृतम्] °वारितं A **23a-24b**] om. A **24c** °कैर्लोध्रैः] °कैश्चैव A₃A₇, °कैव A₅ (unmetrical) **24d** °म्रातिमुक्तकैः] °म्रातयुक्तकैः A

19(a⁴)(a⁵-d⁸->) S₃ **20**(←a¹-a⁴) S₃ (f. 61^f of S₄ starts from a⁵) **21**(f²-f³)(f⁴-f⁸->) S₄ **22**(a¹-a², b⁷-b⁸) S₁, (←a¹-c²) S₄ **23**(c³)(c⁴-f⁸) S₁ **24**(b⁶-b⁸) S₁, (a⁸-d⁸->) S₄

19d गङ्गा°] RBh (conj.) • After this Bh conjectures loss of 2 pādas **20a** ततो महा°] RBh (conj.?) **20c** ततो ऽग्याणि] conj. Bh, ततो ग्याणां S₄ **21b** साति°] S₄A, चाति° Bh (conj.?) **21cd** दिव्यमेक°] RABh, दिव्यमेक° S₄ **21f** °समन्वितम्] RA, °समावृतम् Bh (conj.) **22b** °नीलोपलतलैः शुभैः] conj. Bh, °नीलोत्पलतल(शुभ) S₁ (tops lost, unmetrical) **22c** वृक्षैर्म°] RABh, वृक्षम्म° S₁ (tops lost), ष-ऽम° S₄ • °श्चित्रैः] S₁RABh, °श्चित्रै S₄ **22d** °संवृतम्] RBh (em.?), °संवृतः S₁, °संस्थितं S₄ **23ab**] S₁ and Bh have these 2 pādas after 23ef. **23a** °न्मनःशिला°] R^{pc}Bh (em.), °न्मनच्छिला° S₁, °न्मणिच्छिलां S₄ **23b** °लोपलं] conj., °लोपमं S₁S₄Bh **23d** °कोपल°] R^{pc}Bh (em.), °कोत्पल° S₄ **23e** क्वचिद्धे°] RBh (em.?), क्वचिद् हे° S₄ **23f** क्वचिच्] RBh (em.?), क्वचि S₄ **24a** सालतालत°] S₁S₄, शालैस्तालैस्त° Bh (conj.) **24b** °कैस्तथा] S₁R, °कैरपि Bh (conj.?) **24c** °कैर्लोध्रैः] RBh (em.?), °कै लोध्रै S₁ **24d** °म्रातिमुक्तकैः] conj. Bh, °म्रातमुक्तकैः S₁

नागपुन्नागतिलकैः सुरभीचन्दनैरपि ।
 धातकीकेतकीभिश्च तथैवोद्दालकैरपि ॥ २५ ॥
 कदलीभिश्च चित्राभिः खर्जूरैः पनसैरपि ।
 बकुलैर्नालिकेरैश्च पद्मषण्डैश्च शोभितम् ॥ २६ ॥
 कपित्थैः खदिरैश्चैव भव्यैः पारावतैरपि ।
 मृद्धीकामण्डपैश्चैव तथाङ्कोटैः समावृतम् ॥ २७ ॥
 सदापुष्पफलोपेतैश्चारुचामीकरप्रभैः ।
 तथा प्रस्रवणैश्चैव नदीभिश्चोपशोभितम् ॥ २८ ॥
 पक्षिभिर्मधुरालापैः समन्ताच्चाभिनादितम् ।
 मयूरचातकोपेतं हंसचक्राह्वसंकुलम् ।
 सारसैः खञ्जरीटैश्च हारीतैश्चाभिनादितम् ॥ २९ ॥
 जीवञ्जीवसमाकीर्णं महिषर्क्षसमाकुलम् ।
 सिंहशार्दूलचरितं शरभेभसमाकुलम् ॥ ३० ॥

25b °चन्दनै°] °बकुलै° R 26c °नालि°] °न्नारि° R 27c °मण्डपै°] °मूलकै° R 27d
 तथाङ्कोटैः] तथाङ्कोटैः R 28c प्रस्रवणैः] प्रस्रवनै° R 28d °श्चोप°] °श्चैव R 29b °च्चाभि°]
 °चानु° R 29cdef] om. R 30c °चरितं] °रचितं R 30d शरभेभ°] शरभैश्च R

25a °तिलकैः] A_5A_7 , °तिलकै A_3 25b सुरभी°] सुरभि° A_5 (unmetrical), सुरभिश् A_3 , सु-
 रभैश् A_7 25c-26d] om. A 27b भव्यैः] भवैः A 27cd] om. A 28a सदा°] मञ्जु°
 A 28cd] om. A 29b °च्चाभि°] °च्चाति° A_3 , °च्चात्त° A_7 , °च्चा° A_5 (unmetrical) 29f
 हारीतै°] A_3 , हारितै° A_7 , हरितै° A_5 • °च्चाभि°] °च्चापि A 30a °समाकीर्णं] °कसंकीर्णं A
 30cd] om. A

25(c⁵)(c⁶-d⁸→) S₁, (←a¹-a⁶) S₄ 26(←a¹-b³) S₁ 27(a⁸)(b¹-d⁸→) S₄ 28(d²)(d³-d⁸→) S₁,
 (←a¹-a⁶) S₄ 29(←a¹-b²)(b³) S₁, (f⁵-f⁶)(f⁷-f⁸→) S₄ 30(←a¹-c⁶) S₄

25a °तिलकैः] S₁RA₅A₇Bh, °लकै S₄ 25d °वोद्दाल°] RBh (em.?), °वोदाल° S₄ 26b
 खर्जूरैः] RBh (em.?), खर्जूरै S₄ 26c बकुलैर्ना°] RBh (em.?), बकुलै ना° S₁, बकुलैरा° S₄^{ac},
 बकुलै न्ना° S₄^{pc} 26d °षण्डैश्च] S₄RBh, °शण्डैश्च S₁ • शोभितम्] S₄RBh, (शो)भित S₁^{ac}, रोचि-
 तं S₁^{pc} 27a कपित्थैः] S₁RABh, कपित्थैः S₄ 28c प्रस्रवणै°] S₄Bh, प्रस्रवनै° S₁ (स retraced)
 29a °रालापैः] RABh, °राभाषे S₄ 29b °च्चाभि°] em. Bh (silently), °च्चाभि° S₁, चानु° S₄
 29c मयूरचा°] S₁ABh, मयूरच्चा° S₄ 29d °चक्राह्व°] S₁^{pc}S₄ABh, °क्राह्व° S₁^{ac} (unmetrical)
 • °संकुलम्] S₁ABh, °सःकुलं S₄^{ac}, °संःकुलं S₄^{pc} 29e सारसैः] S₄ABh, सारसै S₁ 29f
 हारीतैश्चा°] S₁A₃Bh, हारितैश्चा° S₄ (tops lost) 30b महिषर्क्ष°] RABh, महिषर्क्ष° S₁ 30d
 शरभेभ°] S₁Bh, शरकेभ° S₄

मेरुमन्दरसंकाशं सर्वपुष्पफलप्रदम् ।
 रम्यं स्वर्गमिवागम्यं पापानां क्रूरकर्मिणाम् ।
 श्रियाः स्वलंकृतावासमुद्यानमिव सत्कृतम् ॥ ३१ ॥
 तत्र केचिन्मधुफला वृक्षाः सर्वत्र कामदाः ।
 अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ॥ ३२ ॥
 अपरे सर्वपुष्पाणि फलानि च महीरुहाः ।
 पुष्पन्ते च फलन्ते च काञ्चनाश्चापरे द्रुमाः ॥ ३३ ॥
 फलन्ति भक्ष्याण्यपरे भोजनानि च सर्वदा ।
 मानुषाण्यथ दिव्यानि षड्रसानि महाद्रुमाः ॥ ३४ ॥
 वस्त्राण्यन्ये प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ।
 तथा बहुविधा अन्ये शय्याः स्वास्तरणा द्रुमाः ॥ ३५ ॥

31d क्रूरकर्मिणाम्] क्रूरकर्मणाम् R 31e श्रिया स्वलंकृता°] श्रियालंकृतमा° R 34a फलन्ति भ-
 क्ष्याण्य°] फलन्ते भक्ष्यान्य° R 34d षड्रसानि] सहस्राणि R 35a वस्त्राण्यन्ये प्रसूयन्ते] वस्त्राण्यानि
 प्रसूजन्ते R (unmetrical) 35c °विधा अन्ये] °विधाश्चान्ये R 35d शय्याः स्वास्तरणा] शय्यास्त-
 रणका R

31d °कर्मिणाम्] °कर्मणां A 31e श्रिया स्वलंकृता°] श्रियालंकृतमा° A± 31f सत्कृतम्] संकृतं
 A₃A₇, संस्कृतं A₅ 32ab °फला वृक्षाः सर्वत्र कामदाः] °वृक्षाः{°क्षा A₅A₇} सर्वत्र कामदाः शुभाः
 A± 32c अपरे] A₅, अपार A₇, अपारे A₃ 33b फलानि] पुण्यानि A 33c पुष्पन्ते] पु-
 ष्यन्ते A 34a भक्ष्याण्य°] भक्ष्यान्य° A₇, वृक्षान्य° A₃A₅ 34b भोजनानि] भाजनानि A 34c
 मानुषाण्यथ] मानुषान्य{°ष्य° A₃A₅}थ A 35] om. A

31(b⁷-b⁸) S₁ 32(b⁷-d⁸→) S₄ 33(←a¹-a⁷) S₄ 35(c⁴-d⁸→) S₄

31b °पुष्प°] S₁S₄RA, °पुण्य° Bh (conj.) 31c °वागम्यं] S₁RABh, °वागम्य S₄ 31d
 पापानां] RABh, पापीनां S₁, पापाना S₄ • °कर्मिणाम्] S₁S₄, °कर्मणाम् Bh 31ef श्रियाः स्व-
 लंकृतावासमु°] conj., श्रिया स्वलंकृता साक्षा उ° S₁, श्रिया स्वकृतमावासमु° S₄, श्रिया स्वलंकृतं साक्षादु°
 Bh (em.) 32a केचिन्] S₄RABh, केचि S₁ 32b वृक्षाः] RBh, वृक्षा S₁S₄ • सर्वत्र] S₁R,
 सर्वतु° S₄Bh • कामदाः] RBh (Bh reads thus in S₁), कामदा S₁, का ~ २ S₄ 32d मनोरमाः]
 RABh, मनोरमा S₁ 33b महीरुहाः] RABh, महीरुहा S₁S₄ 33c पुष्पन्ते] S₁R, पुष्पन्ते S₄Bh
 33d द्रुमाः] S₁RABh, द्रुमान् S₄ 34a भक्ष्याण्य°] em. Bh (silently), भक्ष्याण्य° S₁, भक्ष्याण्य°
 S₄ 34b सर्वदा] S₁S₄ᶜRA, सर्व(श) S₄ᶜ, सर्वशः Bh 34c मानुषाण्यथ] S₄R, मानुष्यान्यथ S₁,
 मानुष्याण्यथ Bh (em.?) 34d महाद्रुमाः] S₁ᶜS₄RABh, महाद्रुमा S₁ᶜ 35a वस्त्राण्यन्ये] S₄Bh,
 वस्त्रान्यन्ये S₁ 35b फलेष्वा°] S₁RBh, फलेष्वा° S₄ 35c °विधा अन्ये] em., °विधान्ये S₁
 (unmetrical), °विधामन्ये Bh (conj.?) 35d शय्याः स्वास्तरणा] conj., शय्यां वाभरणा S₁, शय्यां
 चाभरण° Bh (conj.?, Bh adds a question mark)

अमाक्षिकं मध्वपरे अमृतप्रतिमं नगाः ।
 भोगांश्च विविधानन्ये तथैवाभरणानि च ।
 अन्ये स्त्रीः संप्रसूयन्ते मनुष्यांश्च तथापरे ॥ ३६ ॥
 सर्वा मणिमयी भूमिर्दिव्ये तस्मिञ्छिलोच्चये ।
 सुगन्धः पवनो वाति नात्यर्थं चोष्णशीतलः ॥ ३७ ॥
 यावदेव महादेवी तं गिरिं नाभ्यगच्छत ।
 प्रीत्यर्थं तावदेवासौ देव्या रुद्रेण निर्मितः ॥ ३८ ॥
 तस्यैव च प्रसादेन नासौ गम्यः शिलोच्चयः ।
 सर्वदेवनिकायानां भूतानां चैव सर्वशः ॥ ३९ ॥
 तस्मिन्नारिवरे देवी तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
 वार्क्षे दधाना रुचिरे वाससी धर्मसाधने ॥ ४० ॥
 कदाचित्सा फलाहारा कदाचित्पर्णभोजना ।
 कदाचिदम्बुभक्षाभूत्कदाचिदनिलाशना ॥ ४१ ॥

36a मध्वपरे] मधुं त्वन्ये R 36b अमृतप्रतिमं नगाः] चामृतप्रसवानघाः R 36cd °धानन्ये तथैवा-
 भरणानि च] °धान्येव धूपानन्ये विलेपनं R 36e स्त्रीः संप्र°] च स्त्री प्र° R 37b °दिव्ये] °दिव्या
 R 38b नाभ्य°] R^{pc}, नाद्य R^{ac} 38d रुद्रेण निर्मितः] भद्रेण निर्मितं R 40a Before this R
 adds सनत्कुमार उवाच । 40c रुचिरे] रुचिरे R 41d °लाशना] °लाशिना R^{ac}, °लाशिनी R^{pc}

36a °कं मध्वपरे] °कमधु त्वन्ये A 36b अमृतप्रतिमं] चामृतप्रसवा A± 36c भोगांश्च] A₃A₅,
 भोगाश्च A₇ • °धानन्ये] °धां { °धा° A₇ } श्वान्ये A 36e अन्ये स्त्रीः संप्र°] धूपानन्ये प्र° A 37b
 °दिव्ये] °दिव्या A₃, °दिव्यास् A₇, दिव्यास् A₅ 37c सुगन्धः] सुगन्ध° A 37d चोष्ण°] च
 सु° { शु° A₇ } A 38a यावदेव] सा च देव° A 38b तं गिरिं नाभ्य°] गिरिजा नाभ्य° A₃A₅,
 गिरिजाभ्य° A₇ (unmetrical) 38c-40d] om. A

36(←a¹-b⁵) S₄ 37(d⁶-d⁸) S₁ 38(a¹-a²) S₁, (d⁶-d⁷) S₁^{*}, (a⁷)(a⁸-d⁸) S₄ 39(b³-b⁷) S₁^{*}
 40(a¹-a²)(a³-a⁴) S₁, (a¹)(a²-d²)(d³-d⁴) S₁^{*} 41(c⁵, c⁸-d⁵) (d⁶-d⁸) S₁^{*}, (a⁴-d⁸→) S₄

36a अमाक्षिकं] RBh, अमाक्षिकम् S₁ 36b अमृत°] conj., चामृत° S₁Bh • नगाः] S₄A
 Bh, नगः S₁ 36c भोगांश्च] RA₃A₅Bh, भोगाश्च S₁S₄ 36e अन्ये] S₄RBh, अन्या S₁ •
 स्त्रीः] em. Bh (silently), स्त्री S₁S₄ • संप्रसूयन्ते] S₁^{pc}Bh, संप्र(दा)सूयन्ते S₁, संप्रसूयन्ते S₄
 37ab भूमिर्दिव्ये] em. Bh, भूमिः दिव्या+स्+ S₁, भूमि द्विव्ये S₄ 37b °स्मिञ्छिलोच्चये] S₁RABh,
 °स्मिञ्छिलोच्चये S₄ 37c सुगन्धः] S₄R, सुगन्ध° S₁, सुगन्धिः Bh (conj.) • वाति] S₄RABh,
 वापि S₁ 37d नात्यर्थं] S₁RABh, नात्यर्थं S₄ (unmetrical) • °शीतलः] RABh, °शीतता S₄
 38a यावदेव] S₄RBh (Bh suggests यावदेवं in a note), (याव)देवी S₁ • महादेवी] RABh, महा-
 देवो S₁, महा(दे) S₄ 38b गिरिं नाभ्यगच्छत] R^{pc}, गि+रि+ नाभ्यगच्छति S₁, गिरिं नाभ्यगच्छति
 Bh (conj.) 38c-47d] S₁ repeats this after 57d. 38c प्रीत्यर्थं] S₁^{*}RBh, पीत्यर्थं S₁ 38d
 निर्मितः] S₁Bh, f-(स्मि)त्ता { °तः S₁^{pc} ? } S₁^{*} 39b गम्यः] RBh (em.?), गम्य° S₁S₄, (गम्य°)
 S₁^{*} • शिलोच्चयः] S₁RBh, (शिलोच्च)ये S₁^{*}, शिलोच्चयः S₄ 39d भूतानां] S₁S₁^{ac}S₄RBh, भू-
 तानां S₁^{pc} 40a Before this S₄ adds सन उ। and Bh सनत्कुमार उवाच । • तस्मिन्नारि°]
 S₄RBh, ऽ ऽ (गिरि°) S₁, (च) ... S₁^{*} 40b °दुश्चरम्] S₁RBh, °दुश्चरन् S₄ 40c वार्क्षे] RBh
 (em.?), वाक्ष्ये S₁, वाक्षे S₄ 40cd रुचिरे वाससी] S₄, वसनो रुचिरे S₁, ... °ी S₁^{*}, वसने रुचिरे Bh
 (em.?) 40d °साधने] S₁S₁^{*}RBh, °साधने S₄ (unmetrical) 41a °चित्सा] S₁^{*}RABh, °चित्स्या
 S₁, (°चि) S₄ 41b कदाचित्] S₁RABh, कदाचि S₁^{*} 41c °क्षामूत्] S₁^{*}RABh, °क्षामू S₁

कदाचिदेकपादेन सूर्यस्याभिमुखी स्थिता ।
 निगृहीतेन्द्रियग्रामा सा बभूव वरानना ॥ ४२ ॥
 महादेवनमस्कारा महादेवपरायणा ।
 महादेवप्रिया देवी पुत्रार्थं च वरार्थिनी ॥ ४३ ॥
 अजैकपादं रुद्रं च दिण्डिमुण्डेश्वरं तथा ।
 कापालिनं भारभूतिमषाढिं चैव सानुगम् ।
 निकुम्भं शतमन्युं च भूतमोहनमेव च ॥ ४४ ॥
 कालदण्डधरं चैव मृत्युदण्डधरं तथा ।
 ब्रह्मदण्डधरं चैव घोरचक्रधरं तथा ॥ ४५ ॥
 एतान्गुह्यान्गणाध्यक्षानदृश्यान्सर्वतोमुखान् ।
 प्रागेव तस्या रक्षार्थं महादेवो नियुक्तवान् ॥ ४६ ॥
 उपरिष्ठादधस्ताच्च तं गिरिं ते गणेश्वराः ।
 अदृश्याः सर्वतश्चैव ररक्षुरमितौजसः ॥ ४७ ॥

42d वरानना] वरासना R **43d** च वरार्थिनी] वर्णहेतवे R **44a** °पादं] °पाद° R **44b** दि-
 ण्डिमण्डे°] दण्डिच्छण्डे° R **44c** कापालिनं] कपालिनं R **44cd** °तिमषाढिं चैव] °ति मायाविनञ्च
 R **45d** After this R adds 2 pādas reading अन्तरीक्षचरान् रुद्रान्दिशासु विदिशासु च । **47b** तं
 गिरिं ते] अन्तरीक्षे R

42b सूर्यस्याभि°] सूर्य{°र्या° A₇}माभि° A **42c** निगृहीतेन्द्रिय°] A₃, निगृहीतेन्द्रि{°तेद्रि° A₅}य°
 A₅A₇ **42d** वरानना] A₃A₅, वराणना A₇ **43d** पुत्रार्थं] A₃A₅, पुण्यार्थं A₇ • च वरार्थिनी]
 वर्णहेतवे A₇, वस्तुहेतवे A₃A₅ **44a** °पादं] A₃A₇, °पादं A₅ **44b** दिण्डिमण्डे°] दितिच्छण्डे° A₇,
 दतिच्छण्डे° A₃, दतिच्छण्डे° A₅ **44c** कापालिनं] कपालिनं A **44d** °मषाढिं] °माषाढिं A₃A₇, °मा-
 षा A₅ (unmetrical) **44e** शतमन्युं] A₇, शतमन्युं A₃A₅ **45b** मृत्युदण्ड°] घोरचक्र° A **45d**
 घोरचक्र°] घोर{°रं A₃}वज्र° A • After this A adds 2 pādas reading अन्तरी{°रिं A₃}क्षचरान्
 रुद्रान् दिशासु विदिशासु च । ± **46c** तस्या रक्षार्थं] A₃, तस्य रक्षार्थं A₇, तस्य क्षार्थं A₅ (unmetrical)
47a उपरिष्ठा°] A₇, उपविष्ठा° A₃A₅ **47b** तं गिरिं ते] गिरिं ते च A₃, गिरिं ते ग° A₅A₇ **47d**
 ररक्षुरमितौजसः] A₃A₇, रक्षुरमितौजसः A₅ (unmetrical)

42(←a¹-a⁴) S₄ **43**(c⁵-c⁸)(d¹-d⁸→) S₁* **44**(b³) S₁, (←a¹-f⁵)(f⁶) S₁*, (b²)(b³-e⁸) S₄ **45**(a⁶,
 b³)(b⁴-b⁸) S₁* **46**(d³-d⁸→) S₁*, (d⁵-d⁸→) S₄ **47**(←a¹-d³) S₁*, (←a¹-c⁴) S₄

42b स्थिता] S₁*S₄RABh, भवेत् S₁ **42c** °तेन्द्रिय°] S₁*S₄RA₃A₇Bh (न्द्र corrected in S₁*), °ते-
 न्द्रिय° S₁^{pc}, °ते(त्र)य° S₁^{ac} • °ग्रामा] S₄RABh, °ग्रामं S₁S₁* **42d** वरानना] S₁*S₄A₃A₅Bh,
 नरानना S₁ **43ab**] om. S₁* **43b** °परायणा] S₁RABh, °परायणः S₄ **43d** पुत्रार्थं] S₁^{pc}S₄R
 A₃A₅Bh, पत्रार्थञ् S₁^{ac} • वरार्थिनी] S₁Bh (Bh suggests तपस्विनी in a note), वरार्थिनी S₄ **44a**
 °पादं] S₁A₃A₇Bh, °पाद° S₄ **44b** दिण्डिमण्डे°] S₁, डि ऽ ऽ ऽ S₄, डिण्डिमण्डे° Bh (conj.?)
44d °मषाढिं] S₁, °माषाढिञ् Bh (em.?) **44e** शतमन्युं च] RA₇, गतमन्युश्च S₁, गतमन्युं च Bh
 (em.?) **45c** ब्रह्मदण्ड°] S₁S₁*RABh, ब्रह्मादण्डा° S₄ **45d** घोर°] S₁RA₃A₇Bh, घोरं S₁*S₄
 • तथा] S₁*S₄RABh, तदा S₁ • After this Bh adds 2 pādas reading अन्तरीक्षचरान् घोरान् दिशासु
 विदिशासु च । **46b** °नदृश्यान्] S₁S₁*RABh, °नादृश्य S₄ • °तोमुखान्] S₁RABh, °तस्तथा
 S₁*, °तोमुखम् S₄ **46c** प्रागेव] S₁S₁*S₁^{pc}RABh, प्रागिव S₄^{ac} • तस्या] S₁S₄RA₃Bh, चास्या
 S₁* • रक्षार्थं] S₁S₁*RA₃A₇Bh, रक्षार्थ° S₄ **47c** अदृश्याः सर्वतश्चैव] RABh, अदृश्या सर्वतश्चैव
 S₁, ..र्वतश्चैव S₄ **47d** °मितौजसः] S₄RA₃A₇Bh, °मितौजसेत् S₁, °मितौजसः S₁* (tops lost)

न तस्य गिरिशृङ्गस्य रक्षमाणस्य तैस्तदा ।
 देवदानवगन्धर्वाः शेकुर्गन्तुमुपान्तिकम् ॥ ४८ ॥
 प्रागेव स्थापितवती यानि चारुशिलातले ।
 भूषणानि नदी तेभ्यो जज्ञे पुण्यजलाश्रया ॥ ४९ ॥
 तामलंकारधारेति विश्रुतां पापनाशनीम् ।
 अद्यापि पश्यन्ति जनाः सर्वकालजलां शुभाम् ॥ ५० ॥
 यस्मिन्नेव दिने देवी सा तथातिष्ठदद्रिजा ।
 तस्मिन्नेव दिने व्यास शार्दूलो ऽपि जगाम ताम् ॥ ५१ ॥
 महाकायमुखो भीमः पिङ्गलानुलोचनः ।
 नखदंष्ट्रायुधो भीमस्त्रासनः सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥
 गुहामुखाद्विनिःसृत्य व्यजृम्भत महाबलः ।
 जृम्भतस्तस्य वदनान्निष्पेतुरनलार्चिषः ॥ ५३ ॥
 ततः स देवीमालोक्य भक्षार्थमुपचक्रमे ।
 तपसा स्तम्भितस्तस्या एतदेवान्वचिन्तयत् ॥ ५४ ॥

48a न] ते R **48b** रक्षमाणस्य तैस्तदा] रक्षमाणस्य वै तदा R **48cd** °वाः शेकुर्गन्तुमुपान्तिकम्] °र्वां न शेकुर्गन्तुमुपान्तिकम् R **49b** यानि] लिङ्गं R **49c** तेभ्यो] चैव R **49d** °लाश्रया] °ला सदा R **50a** °धारेति] °धारेति R **50b** °नाशनीम्] °नाशनीम् R **50d** °कालजलां शुभाम्] °कालं शुभां परां R **51b** तथा°] तदा° R • °दद्रिजा] °दद्रिजा R (unmetrical) **51d** ऽपि जगाम] भिजगाम R **53b** व्यजृम्भत] व्यजंभय+न्+ R **54cd** °स्तस्या एतदेवान्व°] °स्तस्य ह्येतदेवाभ्य° R

48a न] स A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) **48b** रक्षमाणस्य तैस्तदा] रक्षमाण{°णै° A₃A₅}श्च तैस्तथा A **48cd** °वाः शेकुर्गन्तुमुपान्तिकम्] °र्वां न शेकुर्गन्तु{°गण° A₃, °वण° A₅}मन्तिकं A **49**] om. A **50a** °धारेति] °धावे{°र° A₇ (unmetrical)}ति A **50b** विश्रुतां] विश्रुतां A₇, विश्रुता A₅, विश्रुतां A₃ • °नाशनीम्] °नाशिनीं A **50d** °कालजलां शुभाम्] °कालं शुभां परां A± **51b** °दद्रिजा] °दम्बिका A **51d** ऽपि जगाम] भिजगाम A **52b** °लानल°] A₇, °लानन° A₃A₅ **52c-55b**] om. A

49(d¹-d⁸->) S₄ **50**(c¹-c²) S₁, (<a¹-d⁸) S₄ **53**(c¹-d⁶)(d⁷-d⁸) S₁, (a⁷-d⁸->) S₄ **54**(<a¹-b³) S₄

48a °शृङ्गस्य] S₁RABh, °शृगास्य S₄ **48b** रक्षमाणस्य] S₄, रक्षमाणस्य S₁, रक्षमाणस्य Bh (em.?) • तैस्तदा] em., तौस्तदा S₁, तैस्तथा S₄Bh **48cd** °गन्धर्वाः शेकुर्] S₁Bh, °गान्धर्वा शेकु S₄ **48d** °मुपान्तिकम्] S₄Bh, °मुमान्तिकम् S₁ **49c** नदी] S₁RBh, नदा S₄ (tops lost) • तेभ्यो] S₄Bh, तस्या S₁ **49d** °लाश्रया] em. Bh (silently), °लाश्रये S₁ **50a** तामलं°] RABh, तमालं° S₁ **50b** °नाशनीम्] S₁, °नाशिनीं Bh **50c** अद्यापि पश्यन्ति जनाः] RA, (अद्य) पश्यन्ति च जनो S₁, पश्यन्त्यद्यापि च जनाः Bh (conj.) **51a** यस्मिन्नेव] S₄RABh, यस्मिन्देव S₁ **51b** °दद्रिजा] S₄Bh, °दद्रिजाम् S₁ **51c** व्यास] S₄RABh, व्यासः S₁ **52a** महा°] S₁S₄RA, मह° Bh (typo) • भीमः] RABh, भीम° S₁S₄ **52b** °लानल°] RA₇, °लामल° S₁S₄Bh **52c** °दंष्ट्रा°] S₁RBh, °दंष्ट्रा° S₄ **52d** °स्त्रासनः] S₁RBh, °स्त्रासन S₄ (unmetrical) **53a** °द्विनिःसृत्य] RBh (em.?), °दिनिःसृत्य S₁ (unmetrical), °द्विनिः सृत्य S₄ **53b** व्यजृम्भत] S₁^{pc}Bh, व्य(ज)म्भत S₁^{ac} **53cd**] R, ..(चिंषः) S₁, Bh conjectures loss of 2 pādas **54d** एतदे°] conj., ह्येतदे° S₁S₄Bh • °वान्वचिन्तयत्] S₁Bh, °वानुचिन्तयन् S₄

नार्येषा दृष्टपूर्वा मे शर्वपार्श्वे सुशोभना ।
 यादृशं तपसश्चास्या वीर्यं मन्ये न मानुषी ॥ ५५ ॥
 अथवा नित्यमेवासौ महेश्वरमनुव्रता ।
 मन्दरे सह देवेन रमते हिमवत्सुता ॥ ५६ ॥
 तपसा किं तदा वास्या यस्या भर्ता पिनाकधृक् ।
 तद्रूपिणीयं काप्यन्या तपोनियममास्थिता ॥ ५७ ॥
 महता तेजसा युक्ता नेयं शक्या मया शुभा ।
 हन्तुं भक्षार्थमद्येह ययाहं स्तम्भितः स्थितः ॥ ५८ ॥
 तस्मादेनामुपासिष्ये यावत्कालस्य पर्ययः ।
 स्वयमेतां मृतां पश्चाद्यथेष्टमबलामहम् ।
 भक्षयिष्ये बुभुक्षार्तो मुनिः फलमिवाश्रमे ॥ ५९ ॥
 विचिन्त्यैवं स शार्दूलो देव्यादूरे समास्थितः ।
 स्तब्धदृक्कर्णलाङ्गुल उपविष्टो निरीक्ष्य ताम् ॥ ६० ॥
 सापि देव्यूर्ध्वदृष्टिं तं दृष्ट्वा स्थितमसङ्गिनम् ।
 अनुग्रहकरीं बुद्धिं चक्रे तस्मिन्सदैव हि ॥ ६१ ॥

55b शर्वपार्श्वे सु०] सर्वपार्श्वेषु R 55d मानुषी] मानुषम् R 57b यस्या] R^{PC}, om. R^{ac}
 (unmetrical) 57c काप्यन्या] काप्यन्यां R^{ac}, काप्यन्यं R^{PC} 58b शक्या] पश्या R 58d य-
 याह] यथाह R 59a ०मुपासिष्ये] ०मुपाशि{०पि० R^{ac}}ष्ये R (स? written above शि) 59d
 ०मबला०] ०मचला० R 60d निरीक्ष्य ताम्] निरैक्षत R 61a देव्यूर्ध्व०] देव्यूर्ध्व० R 61b
 ०सङ्गिनम्] ०सङ्गिणम् R

55d मन्ये न] मन्यं न A₅, मन्यंत A₃, तादृक् न A₇ 56c मन्दरे] मन्दरं A 56d रमते] रमती
 A 57a वास्या] चास्या A 57b यस्या] A₃A₇, य A₅ (unmetrical) 57c तद्रूपिणीयं काप्य-
 न्या] तद्रूपिणीयं {०य० A₃A₅} काप्यस्या A 58b शक्या] A₇, शक्य A₃A₅ 58d ययाहं] तयाहं A
 59a ०मुपासिष्ये] A₃A₅, ०मुपाशिष्ये A₇ 59c पश्चाद्] A₃A₅, पश्च A₇ 59d ०मबला०] A₃A₅,
 ०मचला० A₇ 59e बुभुक्षार्तो] A₃A₅, नु भक्षार्थे A₇ 60c स्तब्ध०] A₇, शुद्ध० A₃A₅ 60d
 निरीक्ष्य ताम्] न्यवी{०मी० A₃A₅}क्षत A 61a देव्यूर्ध्वदृष्टिं तं] तत्रोर्ध्वदृष्टिं तत् A 61b ०सङ्गिनम्]
 A₃A₅, ०सङ्गिनं A₇

56(b⁷-d⁸→) S₁, (c⁶-d⁸→) S₄ 57(←a¹-a⁸) S₁, (←a¹-c⁷) S₄ 58(b⁵)(d⁴)(d⁵-d⁸) S₁ 59(f¹-
 f⁸→) S₁, (d⁶-d⁸)(e¹-f⁸→) S₄ 60(←a¹-b⁸)(c¹) S₁, (←a¹-b⁴)(b⁶) S₄ 61(c⁷-d²) S₁

55a नार्येषा] S₁RBh, नार्येषी S₄ 55d वीर्यं मन्ये] S₁^{PC}RBh, वीर्यम्मने S₁^{ac} (unmetrical), वीर्य-
 मन्ये S₄ 56d रमते] RBh (em.) 57a वास्या] R, चास्या Bh 57b यस्या] R^{PC}A₃A₇Bh,
 यस्य S₁ 57d ०नियम०] S₄RABh, नियत० S₁ • After this S₁ repeats 38c-47d. 58a
 Before this S₄ adds सन उ। • महता तेजसा] S₄RABh, महादेवेन ते S₁ 58b नेयं] S₄RABh,
 नायं S₁ • शक्या] S₄A₇Bh, शक्या S₁ 58d ययाहं] S₁Bh, मयाहं S₄ 59a ०मुपासिष्ये]
 S₄A₃A₅Bh, ०मुपासिष्ये S₁ 59c ०मेतां] S₁RABh, ०मेता S₄ • पश्चाद्] S₄RA₃A₅Bh, पश्चा
 S₁ 59d ०मबला०] S₁A₃A₅Bh, ०मच(ला०) S₄ 59e बुभुक्षा०] RA₃A₅Bh, मुभुक्षा० S₁ 60c
 ०लाङ्गुल] S₁S₄RA, ०लाङ्गुल Bh (typo, unmetrical) 60d निरीक्ष्य ताम्] S₁Bh, निरीक्षत S₄
 61a देव्यूर्ध्व०] S₁Bh, देव्यूर्थ० S₄ • ०दृष्टिं तं] S₄RBh, ०दृष्टिञ्च S₁ 61b ०सङ्गिनम्] A₃A₅,
 ०सङ्गिनीम् S₁, ०सङ्गिरं S₄, ०सङ्गिनी Bh (em.?) 61c अनुग्रह०] S₄RABh, अनुग्राह० S₁ •
 बुद्धि] RABh, बुद्धि S₄

व्यास उवाच ।

तपश्चरणसक्तायां देव्यां देवस्त्रिलोचनः ।

किमकुर्वत्सुरेशान एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ ६२ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

देव्यामदीनात्मतपोरतायां वर्णप्रसादं प्रति भावितायाम् ।

पुत्रार्थमासक्तमनोरथायां देवो ऽकरोद्यत्तदिदं शृणुष्व ॥ ६३ ॥

देव्यां तपसि सक्तायां भगवान्गोवृषध्वजः ।

जगामानुग्रहं कर्तुमुपमन्योर्महात्मनः ॥ ६४ ॥

स ऋषिर्मातुलगृहे कदाचित्क्षीरमुत्तमम् ।

होमशेषमतिस्वाद्दु पीतवानग्निहोत्रगः ॥ ६५ ॥

तत्स्मृत्वा मातरं प्राह देहि मातः पयो मम ।

तस्मै पिष्टं ददौ माता तोयेनालोड्य दुःखिता ॥ ६६ ॥

62a °सक्तायां] °शक्तायां R 63c °मासक्त°] °माशक्त° R 63d °द्यत्तदिदं] °द्युक्तमिदं R 64a सक्तायां] शक्तायां R 64d After this R adds 4 pādas with speaker indications reading व्यास उवाच । उपमन्युः कथं तीव्रं तद्भवान् विपुलन्तपः । कियन्तश्चैव कालञ्च कथन्तुष्टो वृषध्वजः । सनत्कुमार उवाच । 65a ऋषिर्] राम्ये R 65d पीतवानग्नि°] पी{(नी) R^{ac}}तवान् ग्नि° R (unmetrical) 66a तत्] तं R

62ab °सक्तायां देव्यां] °स{°श° A₅A₇}क्ताया देव्या A 62c °त्सुरेशान] A₃A₅, °त्सुरेशान् A₇ (unmetrical) 63-64] om. A 65a ऋषिर्मातुल°] चान्ये मातुल° A₃A₅, नैकादातुल° A₇ 65d पीतवानग्नि] पीतवान् ग्नि° A₇ (unmetrical), नी{णी° A₅}तवानग्नि° A₃A₅ • °होत्रगः] °गोत्रयोः A 66d तोयेनालोड्य] ततो येनाद्य A₅, पुत्रेणे{°ने° A₇}वाति° A₃A₇

62(c⁷-d⁸->) S₄ 63(speaker indication syll. 2)(3-b⁵)(b⁶-b⁷) S₁, (<-speaker indication-b⁴)(b⁵-b⁶) S₄ 64(b⁵)(b⁶-b⁸) S₁ 65(d⁷)(d⁸) S₁, (c¹-d⁸->) S₄ 66(a¹-a², c³)(c⁴-c⁸) S₁, (<-a¹-b⁷)(b⁸, c²) S₄

62a तपश्च°] S₄RABh, स्तपश्च° S₁ • °सक्तायां] S₂Bh, °सक्ताया S₁ 62b °लोचनः] S₄R ABh, °लोचन S₁ 62c °मकुर्वत्] RA (°त RA₅A₇) °मकुर्व S₁S₄, °मकार्षीत् Bh (conj.?) • °रेशान] RA₅A₅Bh, °रेशान S₁, °रे- - S₄ 63ab देव्यामदीनात्मतपोरतायां वर्णप्रसादं] R, ... - S₄, - - - - - Bh 63b प्रति] RBh (conj.?), °(त) S₁ (upper parts lost; first akṣara has subscript र), (प)ति S₄ (lower parts lost) 63d शृणुष्व] S₄RBh, शृणुष्व S₁ 64a सक्तायां] S₁Bh, युक्तायां S₄ 64c जगामा°] S₁S₄R, जागामा° Bh (typo) 64d °मुपमन्योर्] S₄RBh, °मुपमन्यो S₁ • After this Bh conjectures loss of 2 pādas. 65a ऋषिर्मातुल°] S₄Bh, ऋषि मातरा° S₁ (unmetrical) 65b °चित्] S₄RABh, °चि S₁ 65c होम°] RABh, होम्य° S₁ • °स्वाद्दु] RABh, °स्वाद्दु S₁ 65d °वानग्नि°] A₃A₅Bh, °वानग्नि° S₁ • °होत्रगः] R, °हो(त्र) - S₁, °होत्रिणः Bh (conj.?) 66a तत्स्मृत्वा] ABh, (तस्मृ)त्वा S₁ (तस्मृ upper parts lost) 66b मातः] RABh, मात S₁ • मम] RABh, ममः S₁, °(म) S₄

क्षीरमित्युपनीतं तं दृष्ट्वा पिष्टं तदा मुनिः ।
 नैतत्क्षीरमिति प्राह मातरं सा ततो ऽब्रवीत् ॥ ६७ ॥
 वत्स क्षीरं कुतो ऽस्माकं कुतश्चान्नं तपस्विनाम् ।
 आराधय महादेवं स ते सर्वं प्रदास्यति ॥ ६८ ॥
 इत्युक्तः स तदा मात्रा दुःखशोकपरिस्रुतः ।
 जगाम शरणं देवं सर्वभावेन शंकरम् ॥ ६९ ॥
 आदित्याभिमुखो भूत्वा पादेनैकेन संयतः ।
 मनसा चिन्तयन्नित्यं प्रणतार्तिहरं हरम् ॥ ७० ॥
 सहस्रमेकं वर्षाणां तस्थौ दिव्यं फलाशनः ।
 द्वितीयं शीर्णपर्णाशी तृतीयं चाम्बुभोजनः ॥ ७१ ॥
 महादेवपरो भूत्वा चतुर्थं वै जितेन्द्रियः ।
 तस्थौ सहस्रं वर्षाणामनिलाशन एव सः ॥ ७२ ॥
 यदा चतुर्थं तत्पूर्णं सहस्रं शरदां मुने ।
 तुष्टस्तदा ददौ शर्वः शक्ररूपेण दर्शनम् ॥ ७३ ॥

67d मातरं] माता तं R 68a वत्स] बाल R 69a तदा] ततो R 70d °तार्तिहरं] °तार्तिहरं R 71c °पर्णाशी] °पर्णासी R 72d °मनिलाशन] °मनिलाशय R 73a तत्पूर्णं] संपूर्ण R 73b शरदां] वत्सरं R 73c शर्वः] सर्वः R

67a °मित्युप°] A₇, °मित्युप° A₃A₅ • तं] तु A 67b तदा मुनिः] तदात्मनि A 67d मातरं सा] माता तदा A 68a कुतो] गतो A₇, गता° A₃A₅ 68b कुतश्चान्नं] कुतश्चार्थं A₃A₇, कु° A₅ (unmetrical) • तपस्विनां] तपस्विनी A 69a तदा] ततो A 69b °परिस्रुतः] °प्रपीडितः A 70b संयतः] शंकरं A 70d °हरं हरं] A₃A₇, °हरं A₅ (unmetrical) 71b दिव्यं] A₇, दिव्य° A₃A₅ • फलाशनः] फलाशनं A 71c °पर्णाशी] °पर्णाशी { °सी A₇ } A 71d चाम्बु°] A₇, चामु° A₅, वायु° A₃ • °भोजनः] °भोजनं A 72b वै] यो A 72c सहस्रं] सहस्रं { °श्र° A₇ } A 72cd °णामनिला°] °णां मणिना° A • सः] A₃A₅, च A₇ 73a तत्पूर्णं] गतवान् A 73c शर्वः] A₃A₅, सर्वः A₇

67(c⁶-d²)(d³) S₁ 68(d³)(d⁴-d⁸→) S₄ 69(d⁴)(d⁵-d⁸→) S₁, (←a¹-c⁸)(d¹) S₄ 70 (←a¹)(a²)(d⁷-d⁸→) S₁ 71(←a¹-a⁴)(a⁵)(a⁶)(a⁷) S₁ 72(a²-d⁴) S₄ 73(a¹-a³)(a⁴-a⁸) S₁

67a °मित्युपनीतं तं] RS₄^{pc}, °बिन्दूपरीतञ्च S₁, °मित्युपनीतन्तं S₄^{ac}, °मित्युपनीतं तद् Bh (em.?) 67b मुनिः] S₁^{pc}RBh, मुनि S₁^{ac}S₄^{pc}, मुनि S₄^{ac} 67d सा] S₁RBh, स S₄ • ततो] S₄RABh, तदा° S₁ 68a क्षीरं] S₁RABh, क्षीर S₄ 68b °श्चान्नं] S₄RBh, °श्चानन् S₁ 68d स ते] S₄RABh, सर्वे S₁ 70b संयतः] S₄RBh, संयुतः S₁ 70d °हरं हरं] S₄A₃A₇Bh, °हरो ~ ऽ S₁ 71b दिव्यं] S₄RA₇Bh, दिव्य° S₁ • फलाशनः] S₄RBh, फलाशनं S₁ 71d °भोजनः] RBh (em.?), °भोजनं S₁S₄ 72b वै] S₁R, यो Bh • जितेन्द्रियः] S₁^{pc}RABh, जितेन्द्रिय S₁^{ac} 72d °मनिला°] RBh (em.?), °मणिला° S₁ • सः] RA₃A₅, च S₁Bh, स S₄ 73a चतुर्थं तत्पूर्णं] em., ऽ(तुत्यन्त)-(र्ण) S₁ (upper parts lost; last but one akṣara has subscript ऊ), चतुर्थं तं पूर्णं S₄, चतुर्थं संपूर्णं Bh (conj.?) 73b शरदां] ABh, शरदा S₁S₄ • मुने] S₁S₄RA, मुनेः Bh (conj.) 73c तुष्टस्त°] S₁RABh, तुष्टास्त° S₄ • शर्वः] S₁A₃A₅Bh, शर्व S₄

शक्र उवाच ।

उपमन्यो महाभाग तपस्ते बहु संचितम् ।

तुष्टो ऽस्मि ते वरं ब्रूहि यद्यदिच्छसि पुत्रक ॥ ७४ ॥

उपमन्युरुवाच ।

स्वागतं देवराजस्य त्रैलोक्याधिपतेरिह ।

अद्य निष्कल्मषं मन्ये तपस्त्रीर्णं मया महत् ।

यो ऽहं त्रैलोक्यदेवेशमिन्द्रं पश्यामि दिक्पतिम् ॥ ७५ ॥

इदं पादमिदं चार्घ्यमिदमासनविष्टरम् ।

अयं च मधुपर्कस्ते गृह्यतां सदसत्पते ॥ ७६ ॥

किं करोमि तदाख्याहि प्रार्थयस्व महाबल ।

कृतमेव हि तद्विद्धि यदि स्यात्सुकरं मया ॥ ७७ ॥

शक्र उवाच ।

भवतो मे पिता विप्र सखाभूत्परमः पुरा ।

तेन स्नेहेन दृष्ट्वाहं भवन्तं तपसि स्थितम् ।

क्लिश्यमानमिहायातो ब्रूहि किं ते ददाम्यहम् ॥ ७८ ॥

74d यद्यदि०] यं यमि० R 75c अद्य निष्कल्मषं] यदि निःकल्मषं R 76ab ०मिदं चार्घ्यमि०] ०मयमर्घ्यं इ० R (unmetrical) 77b प्रार्थयस्व] अद्य यत्सु० R 78 शक्र] इन्द्र R 78c क्लिश्यमान०] (क्ल)श्यमान० R

74b बहु संचितम्] वनु{०न० A₅}सां कृतं A₃A₅, अतिदुश्चरं A₇ 75 उपमन्युरुवाच] A₃A₇, उपमन्युवाच A₅ 75c निष्कल्मषं] A₃, निष्कल्मष A₅ (unmetrical), निष्कल्मयन् A₇ 75d ०स्त्रीर्णं] A₃, ०स्त्रीर्णं A₅A₇ 76ab ०दं चार्घ्यमि०] ०दं अर्घ्यमि० A₇, ०दं अर्घ्यमि० A₃A₅ 76b ०विष्टरम्] ०विस्तरं A 76d गृह्यतां सदसत्पते] गृहानै{०ने० A₃, ०णे० A₇}तान् सदसत्पति A 77c ०मेव] ०मेवं A 78 शक्र] इन्द्र A 78a ०त्परमः] ०त्परमं A 78c-f] Instead of this A has 2 pādas reading वरं ब्रूहि महाभाग यत्ते मनसि वाञ्छितं । †

75(speaker indication syll.5-6?)(d⁸-e¹) S₁, (speaker indication syll.2-3)(4-d⁴)(d⁵) S₄ 77 (b⁸)(c¹-d⁸-) S₄ 78(b⁸) S₁, (←speaker indication-b⁵) S₄

74a महाभाग] S₁RABh, महाभागस् S₄ 74b संचितम्] S₄RBh, सञ्चयं S₁ 74c ऽस्मि ते] S₁RABh, स्मिन्ते S₄ 74d पुत्रक] S₄RABh, पुत्रकः S₁ 75 उपमन्युरुवाच] RA₃A₇Bh, उपमन्यु... S₁ (one akṣara or two lost), उ(पम)... S₄ 75d ०स्त्रीर्णं] RA₃Bh, ०स्त्रीर्णां S₁ 75e ऽहं] S₄RABh, ह S₁ 75f पश्यामि] S₁S₄^{pc}RABh, पश्याति S₄^{ac} 76ab ०दं चार्घ्यमि०] S₁, ०दञ्चार्घं इ० S₄, ०दं चार्घ्यमि० Bh (typo) 76c अयं च] S₄RABh, अयाञ्च S₁ 76d सदसत्पते] S₁R, सदसत्पते S₄ (unmetrical), सदसत्पते Bh (conj.?) 77a किं करोमि] S₁RABh, किङ्कभोमि S₄ 77b महाबल] RABh, महाबलः S₁, महाबल(ः) S₄ 77c ०मेव] RBh (em.), ०मेवं S₁ 77d मया] S₁^{pc}RABh, मयात् S₁^{ac} 78a ०भूत्परमः] RBh (em.), परमतः S₁, ...मः S₄ 78d भवन्तं] S₁RBh, भवन्त S₄ 78f ददाम्य०] S₁R, ददान्य० S₄Bh

उपमन्युरुवाच ।

देवराज्यमपि त्वत्तो नाहं कांक्षे सुरोत्तम ।

महादेवमहं भक्तस्तस्मादिच्छाम्यहं वरम् ॥ ७९ ॥

शक्र उवाच ।

महादेवं न पश्यन्ति सुरापि सदसत्पतिम् ।

न तं द्रक्ष्यसि विप्रेन्द्र ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ॥ ८० ॥

अहं पितुस्ते स्नेहेन इहायातो महाव्रत ।

धर्मतो हि सुतो मे त्वं ब्रूहि तस्माद्द्वरं वरम् ॥ ८१ ॥

उपमन्युरुवाच ।

कृतं स्वजनकृत्यं ते पूजितो ऽस्मि त्वया प्रभो ।

गच्छ नाहमृते रुद्राद्द्वरं याचे नमस्तव ॥ ८२ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्तः स तेजस्वी शक्ररूपी महेश्वरः ।

उवाच तप्यसे पञ्चात्किं ते रुद्रः करिष्यति ॥ ८३ ॥

79c °देवमहं] °देवे{ °व° R^{ac} } त्वहं R 79d °दिच्छाम्य°] R^{pc}, °च्छिष्याम्य° R^{ac} 80 शक्र] इन्द्र R 80a महादेवं] महेश्वरं R 80b सुरापि] पुरापि R 80c तं] त्वं R 81a अहं पितु-स्ते स्नेहेन] पितुस्ते स्नेहभावेन R 81b महाव्रत] स्मि पुत्रक R 81d वरम्] वर R^{pc}, व(रां) R^{ac} 83 सनत्कुमार उवाच] om. R

79 उपमन्युरुवाच] A₃, उपमन्युवाच A₅, उपमन्युरूवाच A₇ 79a देवराज्य°] देवराध्य° A 79cd भक्तस्त°] A₇, भक्त त° A₃, भक्त त° A₅ 80 शक्र] इन्द्र A 80a महादेवं] महेश्वरं A 80cd] om. A 81d वरम्] परं A 82c नाहमृते] चाहमृते A 82d नमस्तव] न संभवं A 83a तेज-स्वी] A₃A₇, तजस्वी A₅ (unmetrical) 83c तप्यसे] तप्यसे A₃A₇, त° A₅ (unmetrical) 83d करिष्यति] प्रदास्यति A

79(a⁴-a⁷)(b¹-b²)(b³)(b⁴)(b⁵-b⁷) S₁, (d¹-d⁸->) S₄ 80(a¹) S₁, (<-speaker indication-c⁷)(c⁸) S₄ 82(c⁷-d⁸->) S₁, (b⁵-b⁷)(b⁸-d⁸->) S₄ 83(<-speaker indication-a⁷)(a⁸-b²) S₁, (<-speaker indication-b⁸) S₄

79 उपमन्युरुवाच] RA₃Bh, उपमन्युवाच S₁, उपमन्यु उ S₄ 79a देवराज्य°] RBh (em.?), देरा-ज्य° S₁ (unmetrical), देवराज° S₄ • त्वत्तो] S₁RABh, त्वन्नो S₄ 79b °क्षे सुरोत्तम] RABh, -(सुरोत्त)मः S₁, °क्षो सुरोत्तमः S₄ 79c-80 speaker indication] om. S₁ 79cd भक्तस्त°] R A₇Bh (em.?), भक्त ऽ S₄ 79d °स्मादिच्छाम्यहं वरम्] R^{pc}ABh 80 शक्र उवाच] conj. Bh (silently) 80b सदसत्पतिम्] S₁RA, सदसत्पतिम् Bh (conj.?) 80c द्रक्ष्यसि] RBh (em.?), द्रक्ष्यसि S₁ • विप्रेन्द्र] S₁R, ... (न्द्र) S₄, विपेन्द्र Bh (typo) 80d मनोगतं] S₁RBh, मनोगन्तं S₄ (unmetrical) 81ab °न इहा°] S₁RABh, °नमिहा° S₁ 81b महाव्रत] S₁ABh (visarga possibly lost in S₁), महाव्रतः S₄ 81c त्वं] S₄RABh, त्व S₁ (retraced) 81d तस्माद्द्वरं वरम्] S₄, तस्मा ददाम्यहं S₁ (retraced), तस्माद् ददाम्यहम् Bh (em.?) 82 उपमन्युरुवाच] RABh, उपमं उ S₁, उपमन्यु S₄ 82a कृतं] S₁RABh, कृत° S₄ 82b ऽस्मि त्वया] S₁RABh, स्मि(न्त्वया) S₄ 82c °हमृते] S₁^{pc}RABh, °हमृते S₁^{ac} 82cd रुद्राद्द्वरं याचे] RABh 82d नमस्तव] R, न्यसंभ-वम् Bh (conj.?) 83 सनत्कुमार उवाच] ABh 83a एवमुक्तः स तेजस्वी] RA₃A₇Bh, ... ऽी S₁ 83c तप्यसे पञ्चात्] S₄RBh, तप्यतो रुद्रात् S₁

गच्छामि स्वस्ति ते चास्तु निर्विघ्नस्ते भवत्वयम् ।
 रुद्रं प्रति समारम्भः स्मरेथास्त्वं हि मां विभो ॥ ८४ ॥
 गते तस्मिंस्तदा हीन्द्रे रुद्रः स्वं रूपमास्थितः ।
 तस्यादर्शयदव्यग्र इदं चोवाच सुस्वरम् ॥ ८५ ॥
 रुद्र उवाच ।
 उपमन्यो महाभाग पश्य मां विगतज्वरः ।
 ब्रूहि निश्चिन्त्य मनसा वरं यावद्दामि ते ॥ ८६ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततः स दृष्ट्वा देवेशं शिरसाभिप्रणम्य च ।
 उवाच प्रणतो वाक्यं मनसा संप्रधारयन् ॥ ८७ ॥
 भगवन्यदि तुष्टो ऽसि सदासुरगणार्चित ।
 यद्ब्रवीमि तदीशान मह्यं यच्छ नमो ऽस्तु ते ॥ ८८ ॥
 द्रव्यं किञ्चिदनाश्रित्य मानुषं दिव्यमेव वा ।
 क्षीरोदनं समञ्जीयामयाचितमुपस्थितम् ॥ ८९ ॥

84a चास्तु] वास्तु R 84b भवत्वयम्] भवेत्वयं R 84d स्मरेथास्त्वं हि मां विभो] स्मरन् यास्यसि मामिह R 85a हीन्द्रे] इन्द्रे R 85cd °दव्यग्र इ°] °दव्यग्रमि° R 86c निश्चिन्त्य] निश्चित्य R 87d संप्रधारयन्] संप्रबोधयन् R 89a द्रव्यं] स त्वं R 89cd समञ्जीयामयाचित°] समञ्जी+यां+चिरकाल° R

84a ते चास्तु] चैवास्तु A 84b निर्विघ्न°] A₃A₇, निर्विघ्न° A₅ • भवत्वयम्] A₃A₅, भवन्वयं A₇ 84cd] रुद्रं समारंभस्म{°स्मं A₅}वनस्थाचा हि मां प्रभो A₃A₅ (unmetrical), om. A₇ 85a हीन्द्रे] इन्द्रे A₇, इन्द्र A₅, रुद्रो A₃ 85c °दव्यग्र] A₃A₇, °दाव्यग्र A₅ 85d सुस्वरम्] A₇, सस्वरं A₃A₅ 86c निश्चिन्त्य] निश्चित्य A₃A₇, निश्चत्य A₅ 86d यावद्दामि] A₇, मावर्गदामि A₃A₅ 87c वाक्यं] वाच्यं A 88b °णाञ्चित] A₇, °णाञ्चितः A₃A₅ 88c यद्] A₇, om. A₃A₅ (unmetrical) • तदीशान] A₇, तदीशानं A₃, दीशान A₅ (unmetrical) 88d यच्छ नमो] यच्छन्नमो A 89a द्रव्यं] त्वां च A 89b वा] च A 89cd] om. A

84(c¹) S₁ 85(d³-d⁸→) S₁, (←a¹-c¹)(c²) S₂, (b³-d⁸→) S₄ 86(←speaker indication-c¹) S₁, (←speaker indication-c⁷) S₄ 87(a⁵, c⁴) S₁, (d³-d⁸→) S₂ 88(d³-d⁴)(d⁵-d⁸→) S₁, (←a¹-a²)(a³-a⁷)(a⁸-b²) S₂, (b²-d⁸→) S₄ 89(←a¹-d¹)(d²) S₁, (←a¹-c⁸) S₄

84b निर्विघ्न°] S₄RA₃A₇Bh, निर्विघ्न° S₁ • °त्वयम्] RA₃A₅Bh, °त्वय S₁ (म् possibly lost), °त्वयन् S₄ 84c समारंभः] RBh (em.?), समारंभं S₁S₄ 84d मां] S₂ABh, मा S₁ 85a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच। (conj.?) 85c °स्यादर्शयद°] RA₃A₇Bh, °स्य दर्शनम° S₁, (स्या)दर्शयद° S₂ (tops lost) 86c निश्चिन्त्य] S₂, निश्चिन्ते S₁, निश्चित्य Bh 86d वरं] S₁S₂^{pc} S₄RABh, वर S₂^{ac} • यावद्दामि] S₂RA₇Bh, यावदन्दानि S₁^{pc}?, यावदद्दानि S₁^{ac}?, याव ददामि S₄ 87a ततः] S₂RABh, तत S₁S₄ (unmetrical) 87b °साभिप्रणम्य] S₂S₄RABh, °सा प्रणिपत्य S₁ 87c वाक्यं] S₁S₄RABh, वाक्य S₂ (tops lost) 87d संप्रधारयन्] ABh, यं प्रवारयत् S₁, संप्रधारयन् S₄ 88a भगवन्य°] S₄RABh, भगवन्त्य° S₁, ऽ ऽ(वन्य°) S₂ 88b सदासुरगणार्चित] RA₇Bh (em.?), यदि देयो वरश्च नः S₁, ऽ ऽ(सगण)सुरगणार्चितः(ः) S₂, स... S₄ 88c तदीशान] RA₇Bh (em.?), तमीशान S₁, तदीशानं S₂ 88d मह्यं] S₂RABh, मह्यां S₁ 89cd समञ्जीयाम°] conj. Bh (cf. R^{pc}), समञ्जीयाद° S₂, ...द° S₄

देव उवाच ।

अनाश्रित्येह नैवास्ति कस्यचिद्विजसत्तम ।

तृणमप्याश्रयं कृत्वा तस्माद्द्वद महामुने ॥ ९० ॥

उपमन्युरुवाच ।

नैवाहमाश्रये किञ्चित्प्रसादाद्भगवंस्तव ।

तदर्थश्चायमारम्भस्तत्प्रयच्छ यथार्थितम् ॥ ९१ ॥

देव उवाच ।

मुने किञ्चिदनाश्रित्य नास्ति क्षीरोदनं तव ।

इत्युक्त्वा तं महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ९२ ॥

अन्तर्धानं ततो गत्वा जिज्ञासार्थं पिनाकधृक् ।

ब्रह्मणो रूपमास्थाय भूय एनं ततो ऽब्रवीत् ॥ ९३ ॥

90 देव] देवदेव R 90b कस्यचिद्वि°] किञ्चिद्वि° R^{PC} (unmetrical), कच्चिद्वि° R^{ac} (unmetrical)
 91a °माश्रये] °माश्रित्य R 91c तदर्थ°] यदर्थ° R 91d यथार्थितम्] सुरेश्वर R^{PC}, □ R^{ac}
 92 देव] देवदेव R 92c महादेवस्] महादेव R 93a Before this R adds सनत्कुमार उवाच ।
 93a °मास्थाय] °माधाय R

90 देव] देवदेव A 90ab] om. A 90d महामुने] A₇, महात्मने A₃A₅ 91 उपमन्युरुवाच]
 A₃A₅, उपमन्युवाच A₇ 91a °माश्रये] A₅, °माश्रमाश्रये A₃ (unmetrical), °माश्रये A₇ 91b
 °त्प्रसादा°] A₃A₅, °त् प्रसादा° A₇ • °द्भगवंस्त°] A₇, °द्भगवांस्त° A₃A₅ 91c तदर्थश्चा°]
 यदर्थं चा° A • °मारम्भस्] °मारब्धं A₇, °मापमारब्धं A₃ (unmetrical), °मारद्भं A₅ 91d
 यथार्थितम्] °स्व प्रार्थितं A₃A₅, °स्व पार्थिवं A₇ 92 देव] देवदेव A 92a-d] repeated in A₃.
 92c इत्युक्त्वा] A₃A₃*A₇, इत्युक्त्वा A₅ • महादेवस्] महादेवं A 93a Before this A adds सन-
 त्कुमार उवाच ।, and after this A₃ repeats 92a-d and सनत्कुमार उवाच । • गत्वा] A₇, दत्वा A₃A₅
 93a ब्रह्मणो रूपमा°] ब्रह्मरू°रु° A₇(unmetrical)}प समा° A 93d एनं] A₃A₅, येनन् A₇

90(a⁸)(b¹)(c⁷-c⁸)(d¹-d²) S₁, (c⁵-c⁶) S₂ 91(a², b¹, b⁷-b⁸, c⁶)(c⁷-d⁸→) S₁, (a¹-d⁸→) S₄
 92(←-speaker indication-d⁸→) S₁, (←-speaker indication-b²) S₄ 93(←-a¹-a⁷)(a⁸-b⁷)(b⁸)(c¹-
 c²) S₁, (d⁸→) S₄

90 देव] em., देह S₁, देवदे S₂, देवदेव S₄Bh 90a नैवास्ति] S₂^{PC}S₄^{PC}RBh, नैवा ऽ S₁, नैवासि
 S₂^{ac}S₄^{ac} 90b °चिद्विज°] S₁S₂Bh, °चिद्विज° S₄^{PC}, °चिदिज° S₄^{ac} (unmetrical) • °सत्तम]
 S₂^{PC}RBh, °सोत्तम(ः) S₁, °सत्तमः S₂^{ac}S₄ 91 उपमन्युरुवाच] RA₃A₅Bh, उपमं उ S₁, उपमन्यू S₂S₄
 91a °माश्रये] S₂A₃A₅Bh, °माश्रये S₁ 91b °त्प्रसादा°] S₁S₂^{PC}RA₃A₅Bh, °त्प्रसादा° S₂^{ac} 91c
 तदर्थ°] S₂Bh, स्तदर्थ° S₁ 91cd °रम्भस्तत्] RBh (em.?), °रम्भो तत् S₂ 91d यथार्थितम्]
 conj. Bh, यथास्थितं S₂ 92 देव] em., देवदे S₂, देवदेव Bh 92c इत्युक्त्वा] S₂RA₃A₃*A₇Bh,
 इत्युक्त्वा S₄ • महादेवस्] S₂^{PC}Bh, महादेव S₂^{ac}S₄ 93c ब्रह्मणो] S₂RBh, ऽ(ह्य)ण S₁ (upper
 parts lost; first akṣara has subscript र्), ब्रह्मणे S₄ • रूप°] S₂S₄RBh, रूप° S₁ 93d एनं]
 S₄RA₃A₅Bh, एव S₁, एवन् S₂

ब्रह्मोवाच ।

उपमन्यो महाप्रज्ञ सुचीर्णं ते तपः शुभम् ।

तुष्टो ऽस्मि ते ब्रूहि वरं प्रयच्छामि तवानघ ॥ ९४ ॥

उपमन्युरुवाच ।

भगवन्सर्वलोकेश नमस्ते सर्वसृक्प्रभो ।

सुचीर्णं मे तपो देव यस्त्वां पश्यामि लोकप ॥ ९५ ॥

महेश्वरमहं भक्तस्तदाशीस्तत्परायणः ।

तस्माद्द्वरं वृणे देव त्वत्तो नाहमसंशयम् ॥ ९६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

रुद्रस्ते नाददद्विप्र क्षीरोदनमदुर्लभम् ।

स ते ऽन्यत्कुत एवेह दास्यते वरमुत्तमम् ॥ ९७ ॥

प्राजापत्यं सुरत्वं वा अमरत्वमथापि वा ।

इन्द्रत्वमथ सोमत्वं विष्णुत्वं वा ददामि ते ।

लोकपालो भवानस्तु सर्वलोकाभिपूजितः ॥ ९८ ॥

94 ब्रह्मोवाच] om. R 94a महाप्रज्ञ] महाभाग R 94b सुचीर्णं] संचीर्णं R 94c ब्रूहि वरं] वरं ब्रूहि R 95d लोकप] लोकपम् R 96a महेश्वरमहं] महेश्वरा(द्वा)हम् R 96b °दाशीस्त°] °दासीस्त° R 96d °संशयम्] °संशयः R 97 ब्रह्मो°] पितामह उ° R 97a °द्विप्र] °त्किञ्चित् R 97b क्षीरोदनम्] क्षीरार्थं सुष्टु R^{pc}?, □ R^{ac}? 97c ऽन्यत्कुत] न्यं कुत R 98d °त्वं वा] °त्वञ्च R

94a महाप्रज्ञ] महाप्राज्ञ A± 94b सुचीर्णं ते] संचीर्णं तु A 94c ब्रूहि वरं] वरं ब्रूहि A± 95 उपमन्युरुवाच] A₃A₅, उपमन्युवाच A₇ 95cd] om. A 96b °दाशीस्त°] °दासीत्° A 96c वृणे] A₃A₇, वृणो A₅ 96d नाहम°] A₃, नाहस° A₅A₇ 97 ब्रह्मो°] पितामह उ° A 97b °नमदुर्लभम्] °नं { °न A₅ } सुदुर्लभं A 98c सोमत्वं] A₃A₇, सामत्वं A₅ 98d विष्णुत्वं वा] विष्णुत्वं च A₅A₇, विष्णुं च A₃ (unmetrical) • ददामि] ददानि A

94(←-speaker indication-d⁸→) S₄ 95(←-speaker indication-a³)(a⁴) S₄ 96(c⁵-d⁸→) S₄ 97(←-speaker indication-d⁸→) S₄ 98(←-a¹-a³)(a⁴-a⁷, b⁸, c¹) S₄

94 ब्रह्मोवाच] ABh, ब्रह्म उ S₁S₂ 94a महाप्रज्ञ] S₁, महाप्राज्ञ S₂Bh 94b शुभम्] S₂RA Bh, शुभ S₁ 94c ऽस्मि ते] S₁RABh, स्मिन्ते S₂ • ब्रूहि वरं] S₁S₂, वरं ब्रूहि Bh 94d प्रयच्छामि तवानघ] S₁RA, तत्प्रयच्छ यथास्थितम् S₂ (cf. 91d), प्रयच्छामि यथेप्सितम् Bh (conj.) 95 उपमन्युरुवाच] RA₃A₅Bh, उपमन्युवाच S₁, उपमन्यु S₂ 95c सुचीर्णं] S₂S₄RBh, सुचीर्णं S₁ 95d यस्त्वां] S₂R, यत्वां S₁, यस्त्वा S₄, यत्वां Bh • लोकप] S₂^{pc}Bh, लोकप S₁, लोकपः S₂^{ac}S₄ 96a °हं भक्त°] S₁S₂RABh, °हम्भक्ता° S₄ 96b °दाशीस्त°] S₂^{pc}S₄Bh, °दाशी त° S₁S₂^{ac} 96c °द्वरं] S₁S₂RABh, °द्वर S₄ • वृणे] S₁RA₃A₇Bh, वृणो S₂ 96d त्वत्तो] S₂RABh, त्वत्वो S₁ • °संशयम्] S₂ABh, °संशयः S₁ 97 ब्रह्मोवाच] em. Bh (silently), ब्रह्म उ S₁S₂ 97a °स्ते नादद°] S₂RABh, °स्त्वेकं ददा° S₁ 97b क्षीरोदन°] S₁S₂A₅, क्षीरोदन° Bh (em.) 97c ऽन्यत्कुत] S₂ABh, न्यत्कुत S₁ 97d वरमु°] S₂RABh, वचमु° S₁ 98ab वा अ°] S₂^{pc}S₂S₄RA, वाम° S₂^{ac}, वाप्य° Bh (conj.?) 98c सोमत्वं] S₂S₁RA₃A₇Bh, सोमत्व S₁ 98d विष्णुत्वं वा] S₂S₄Bh, स विष्णुत्वं S₁ • ददामि] S₁R, ददानि S₂S₄Bh 98f °पूजितः] S₁S₂RABh, °पूजित S₄ (visarga possibly lost)

ब्रूहि किं ते ददान्यद्य विसृजस्व महेश्वरम् ।
 नासौ दाता तवेशानस्तृणमप्येकमक्षतम् ॥ ९९ ॥
 उपमन्युरुवाच ।
 न गृहीतं प्रभो तेन मम किञ्चिन्महात्मना ।
 ईश्वरः सर्वभूतानां न स्वामी तस्य कश्चन ॥ १०० ॥
 इच्छया कुरुते देवः सर्वकार्याणि कार्थिणाम् ।
 ददाति यदि लाभो मे न ददाति तथापि च ॥ १०१ ॥
 बहुना किं प्रलप्तेन तेन दत्तमहं वृणे ।
 नरकं वा पशुत्वं वा किं पुनर्यदतो ऽन्यथा ॥ १०२ ॥
 त्वत्तो नेच्छामि विष्णुत्वं न शक्रत्वं पितामह ।
 गच्छ सर्वसुरेशान मा वृथा क्लेशमाचर ॥ १०३ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स एवमुक्तो देवेशस्तेन ब्रह्मर्षिणा तदा ।
 तस्य तत्र पुनर्वाक्यं वरार्थमवदत्प्रभुः ॥ १०४ ॥
 उपमन्युरपीशाने मनः संधाय निश्चलम् ।
 तूष्णीं बभूव देवो ऽपि तत्रैवान्तरधीयत ॥ १०५ ॥

99a ददान्य०] ददाम्य० R 99d ०मक्षतं] ०मक्षयं R 101a देवः] देव R 101b कार्थिणाम्]
 कर्मिणाम् R 101c लाभो] रुद्रो R 101d च] सः R 102a बहुना] बहूनां R • प्रलप्तेन]
 प्रलापेन R 102c नरकं] नरत्वम् R 103b न शक्रत्वं] शक्रत्वम्वा R 103c सर्व०] शर्वं R
 104b तदा] तथा R 104d ०मवदत्] ०मददत् R 105a ०रपीशाने] ०रसीशाने R

99a ददान्य०] ददाम्य० A 100a प्रभो] पुरा A 100d न स्वामी] A₅, नास्वामी A₃A₇ •
 कश्चन] A₃A₅, कश्चनः A₇ 101a देवः] देव A 101b कार्थिणाम्] A₃A₅, कर्थिणां A₇ 101c-
 102d] om. A 103a त्वत्तो] A₃, त्वत्ते A₅, तत्ते A₇ 103b न शक्रत्वं] ब्रह्मत्वं वा A 103d
 क्लेशमा०] A₃A₅, क्लेशमा० A₇ 104b ब्रह्मर्षिणा] A₃A₇, ब्रह्मर्षिणां A₅ • तदा] तथा A 104cd
] om. A 105b संधाय] A₃A₅, शन्धाय A₇ 105cd] om. A

99(a¹-d⁸→) S₄ 100(←-speaker indication-b⁶)(b⁷-b⁸, c⁸, d³)(d⁴-d⁵)(d⁷) S₄ 102(a²-d⁸→) S₄
 103(←-a¹-c⁸) S₄ 105(b²-d⁸→) S₄

99a ०न्यद्य] S₂Bh, ०न्यस्य S₁ 99b विसृजस्व] S₂RABh, व्यसृजश्च S₁ 99c तवेशानस्] S₂R
 ABh, तवेशान S₁ 99d ०मक्षतम्] S₂A, ०मेव च S₁, ०मल्पकम् Bh (conj.) 100 उपमन्युरुवाच]
 S₂RABh (उपम उवाच in S₁), उपमन्यु S₂ 100a प्रभो तेन] S₂RBh, ममस्तेन S₁ 100c ईश्वरः]
 S₁S₂RABh, ईश्वर S₄ (unmetrical) 100d कश्चन] S₁S₂^{pc}RA₃A₅Bh, कश्चनः S₂^{ac}, क(श्च)नः S₄
 101a देवः] S₁Bh, देव S₂S₄ 101b कार्थिणाम्] S₂S₄A₃A₅Bh, कार्थिणां S₁ 101d तथापि]
 S₂S₄RBh, तदापि S₁ 102a प्रलप्तेन] S₁S₂^{ac}Bh, प्रलाप्तेन S₂^{pc} 102d किं पुनर्] S₂RBh, किम्पुन
 S₁ (unmetrical) 103a त्वत्तो] S₂RA₃Bh, ततो S₁ 103c सर्व०] S₂ABh, त्वं हि S₁ •
 ०सुरेशान] S₂^{pc}RABh, सुरेशान S₁S₂^{ac} 103d क्लेशमाचर] S₂S₄RA₃A₅Bh, क्लेशमाचरेत् S₁ 104b
 ब्रह्मर्षिणा] S₂S₄RA₃A₇Bh, ब्रह्मर्षिणां S₁ 104c ०र्वाक्यं] S₁S₂RBh, ०र्वाक्य S₄ 105a ०मन्युर-
 पी०] S₁^{pc}S₄ABh, ०मन्युरमी० S₁^{ac}, ०मन्युरपी० S₂ 105b मनः संधा०] RA₃A₅, मन्त्रः संधा० S₁,
 मन त्वाधा० S₂^{ac}, मनस्त्वाधा० S₂^{pc}, म... S₄, मन आधा० Bh (conj.) 105c बभूव देवो] S₂RBh,
 बभूवु देवो S₁ 105d ०रधीयत] S₂^{pc}RBh, ०रधीयतः S₁, ०रधीयताम् S₂^{ac}

तस्य तां भावनां ज्ञात्वा पिनाकी स त्रिलोचनः ।
 स्वमेव रूपमास्थाय दर्शयामास तत्क्षणात् ॥ १०६ ॥
 त्र्यक्षो जटी विशालाक्षः कुण्डली दीप्तलोचनः ।
 ज्वालामालाधरः श्रीमान्भुजगाबद्धमेखलः ॥ १०७ ॥
 सर्पयज्ञोपवीती च व्याघ्रचर्माम्बरच्छदः ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयश्च कमण्डलुधरस्तथा ॥ १०८ ॥
 दण्डी शूली महाहासो गणपैर्बहुभिर्वृतः ।
 उवाच पुत्र पुत्रेति तुष्टो ऽस्मि तपसा तव ॥ १०९ ॥
 अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।
 कामरूपधरः श्रीमान्मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ११० ॥
 द्वीपं चेमं गृहाण त्वं मया सृष्टं हि कामगम् ।
 क्षीरोदेन समुद्रेण सर्वतः परिवारितम् ॥ १११ ॥
 महायोगबलो भूत्वा सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।
 भुङ्क्ष्व क्षीरोदनं वत्स बन्धुभिः सहितः सदा ॥ ११२ ॥
 सप्त पूर्वाणि सर्वाणि कुलानि तव तापस ।
 इदं चैव कुलं सर्वमनुगृह्णामि सुव्रत ॥ ११३ ॥

107d °मेखलः] °मेषणः R 109a महाहासो] महानागो R 111b कामगम्] कामग R 113b
 कुलानि] दुनाति R

106b °की स] A₃, °कीश A₅, °कि स A₇ (unmetrical) 108] om. A 109a महाहासो] म-
 हाभागो A 109c पुत्र पुत्रेति] A₇, पुत्र पुत्र पुत्रेति A₃ (unmetrical), पुत्रेति A₅ (unmetrical) 109d
 ऽस्मि] A₃A₇, सि A₅ 110d °द्भविष्यसि] °भद्विष्यसि A₅, °द्भविष्यति A₃A₇ 111a द्वीपं] A₅,
 द्विपं A₃A₇ • चेमं] चैव A₃A₅, चैवं A₇ 111cd] om. A 112b सर्वज्ञः] A₃A₇, सचेतः A₅
 112c भुङ्क्ष्व] A₃, भुङ्क्ष्व A₅, भुङ्क्ष्व A₇ • क्षीरोदनं] A₇, क्षीरौदनं A₃A₅ 112d बन्धुभिः] बहुभिः
 A 113b तव तापस] A₃A₅, तपतापसा A₇

106(←a¹-c⁷)(d⁸) S₄ 108(b²-d⁸→) S₄ 109(←a¹-d¹)(d²) S₄ 111(a¹-a³) S₁, (b⁴-d⁸→) S₄
 112(←a¹-c⁸) S₄

106b °की स त्रि°] RA₃, °की संस्तु° S₁, °कीसस्त्रि° S₂, °कीशस्त्रि° Bh (em.?) 106d दर्शया°]
 S₂S₄RABh, दर्शया° S₁ 107a विशालाक्षः] S₁S₂^{pc}RABh, विशालाक्ष S₂^{ac}S₄ 107b कुण्डली]
 S₁S₂^{pc}S₄RABh, कुण्ड S₂^{ac} (unmetrical) 107c °माला°] S₂S₄RABh, °माल° S₁ • श्रीमान्]
 S₁S₂RABh, श्रीमा S₄ 108b °माम्बरच्छदः] S₁RBh, °माम्बर{°रे° S₂^{ac}}च्छदुः S₂ 109d ऽस्मि
 त°] S₁RA₃A₇Bh, स्मिन्त° S₂S₄ 110a त्यक्तः] S₁S₂^{pc}RABh, त्यक्त S₂^{ac}S₄ 110c श्रीमान्]
 S₂RABh, श्रीमान् S₁, श्रीमा S₄ 111a द्वीपं चेमं] S₂^{pc}S₄RBh, (द्विपञ्च)म S₁ (upper parts lost),
 द्वीपञ्चमां S₂^{ac} • त्वं] S₂RABh, त्व S₁S₄ 111c क्षीरोदेन] S₁R, क्षीरोदन° S₂, क्षीरोदन°
 Bh (em.?) 111d °वारितम्] S₁RBh, °वारितः S₂ 112c क्षीरोदनं] S₁S₂RA₇, क्षीरौदनं Bh
 112d बन्धुभिः] S₁S₂RBh, बन्धुभि S₄ (unmetrical) • °तः सदा] S₂RABh, °तस्तदा S₁, °त स-
 दा S₄ (unmetrical) 113b तव तापस] S₂S₄RA₃A₅Bh, तपसा तव S₁ 113d सुव्रत] S₂^{pc}RABh,
 सुव्रतः S₁S₂^{ac}S₄

सर्वे भवन्तु विप्रर्षे य इमे तव बान्धवाः ।
 मत्प्रसादान्महासत्त्वा नित्यं क्षीरोदवासिनः ॥ ११४ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स तु तं वरमादाय प्रणम्य शिरसा भवम् ।
 शिरस्यञ्जलिमाधाय अस्तौषीत्प्रयतात्मवान् ॥ ११५ ॥
 उपमन्युरुवाच ।
 नमः सर्वामरेशाय विश्वेशाय नमो नमः ।
 नमः सर्वार्तिहर्त्रे च नमः शोकहराय च ॥ ११६ ॥
 नमः पवनवेगाय नमः पवनरूपिणे ।
 नमः काञ्चनमालाय पद्ममालाय वै नमः ॥ ११७ ॥
 नमः सुररिपुधाय चण्डवेगाय वै नमः ।
 नमः पितृसुरेशाय महिषधाय वै नमः ॥ ११८ ॥
 स्त्रीरूपाय नमस्तुभ्यं सर्वरूपधराय च ।
 नमः स्कन्दविशाखाय विश्वकस्रष्ट्रे नमो नमः ॥ ११९ ॥

114a भवन्तु] भवन्ति R 115a तु तं वरमा°] तं वच+न+मा° R 116c °हर्त्रे] हन्त्रे R 116d शोकहराय] शोकापहाय R 119c °विशाखाय] °विशालाक्ष R 119d विश्वकस्रष्ट्रे] विश्वसृष्ट्रे R

114ab] om. A 115a तु तं] तु तां A₃, ततां A₅, तातं A₇ 115b प्रणम्य] यत्प्राप्य A 115c °माधाय] A₅, °मादाय A₃A₇ 115d अस्तौषीत्] A₃, अष्टौषित् A₅, तस्तौषीत् A₇ 116a नमः] A₃A₇, मनः A₅ 116cd] om. A 117b पवन°] A₃, परम° A₇, पररूम° A₅ (unmetrical) 117c-118d] om. A 119c नमः स्कन्दविशाखाय] नमः कन्द{नमस्कंद° A₅}र्पनाशाय A₃A₅, नम-स्कन्दर्पविणाशाय A₇ (unmetrical) 119d विश्वकस्रष्ट्रे] विश्वकस्रष्ट्रे A₃, विश्वकसृष्ट्रे A₅A₇

114(c⁷) S₁, (b⁶-d⁸->) S₄ 115(←-speaker indication-c⁴) S₄ 116(c⁷) S₄ 117(a¹-d⁸->) S₄ 118(b⁷-b⁸)(c⁴)(c⁵-d⁴) S₃ (S₃ starts from b⁶), (←-a¹-b⁵) S₄ 119(a²-a⁸, d³) S₃

114a भवन्तु] S₁S₂Bh, भवतु S₄ • विप्रर्षे] S₂S₄RBh, विप्रेन्द्र S₁ 114b बान्धवाः] S₂RBh, बान्धवा S₁ 114c °त्प्रसादान्] S₂RABh, °त्प्रसादा S₁ 114d क्षीरोदवासिनः] S₁S₂RA, क्षीरौ-दनाशनाः Bh (conj.) 115c °स्यञ्जलि°] S₁RABh, °स्याञ्जलि° S₂, ...लि° S₄ • °माधाय] S₁^cS₂S₄RA₃Bh, °मा(धा)धाय S₁ 115d अस्तौषीत्] S₂S₄RA₃Bh, अस्तौषी S₁ 116 उपमन्यु-रुवाच] S₂RABh (उपमन्यु उ in S₄), om. S₁, उपमन्यु S₂ 116a नमः] S₁S₂A₃A₇Bh, नम S₄ • °मरेशाय] S₂S₄RABh, °मरेषाय S₁ 116b विश्वेशाय] S₂S₃RABh, विश्वेषाय S₁ 116c स-र्वार्तिहर्त्रे] S₂S₄Bh, सञ्चित्रि{°ति° S₁^{ac}}हर्त्रे S₁ 116d नमः] S₁S₂RBh, नम S₄ 118c पितृ°] S₁RBh, पित्रि° S₂, पि॒ S₃ • °सुरेशाय] S₂S₃RBh, °सुरेषाय S₁ 118d महिषधाय] S₂S₃R, मुखधाय च S₁, मखधाय च Bh (conj.) 119a नमस्तुभ्यं] S₂RABh, नमःस्तुभ्यं S₁, (नमस्तुभ्यं) S₃ 119c नमः स्कन्दविशाखाय] S₂S₃, नमस्कन्दविशाखे च S₁, नमः कन्दर्पनाशाय Bh 119d विश्वकस्रष्ट्रे] em., विश्वकस्रष्ट्रे S₁, विशकस्रष्ट्रे S₂, विश्व(कस्र)ष्ट्रे S₃, विश्वकस्रष्ट्रे Bh (conj.)

नमो विश्वाय पाशाय नमो ऽचिन्त्याय चैव ह ।
 त्वं नो गतिश्च श्रेयश्च त्वमेव हृदयं सदा ॥ १२० ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्तं मूर्ध्नुपाघ्नाय समाश्वास्य विसृज्य च ।
 जगाम भगवान्व्यास सुकेशं प्रति स प्रभुः ॥ १२१ ॥
 उपमन्युं ज्वलितानलप्रकाशं शतमन्युं तपसा जिगीषमाणम् ।
 स चकारावनतं हरोग्रमन्युं वरदानेन तदा व्यपेतमन्युम् ॥ १२२ ॥

स्कन्दपुराणे चतुस्त्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३४ ॥

120b ह] हि R 120c °श्च श्रेयश्च] °श्चाश्रयश्च R 120d °मेव] °मेच R 122d मन्युम्]
 मन्युमिति R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे उपमन्युवरप्रदानो नाम चतुस्त्रिंशत्तमो ध्यायः R

120ab] om. A 121a मूर्ध्नुपा°] मूर्द्धनि चा° A₃A₅, चुद्धि चा° A₇ 121b समाश्वास्य] A₅
 A₇, समास्वास्य A₃ 121d सुकेशं प्रति स] सुरेशप्रतिम° A₃, सुरेशप्रतिपः A₅, सुरेशमाप्रतिमं A₇
 122a उपमन्युं] A₃, उपमन्यु A₅A₇ • °तानल°] °तानन° A 122b शतमन्युं] A₃, सतमन्युं
 A₇, तमन्यं A₅ (unmetrical) 122c °रावनतं] A₃A₅, °रान् नतं A₇ (unmetrical) Col. इ-
 ति श्री{इति A₇}स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे उपमन्युवरप्रदानो{°वरदानो A₅}नाम
 चतुस्त्रिंशत्तमो ऽध्यायः A± (A₃ and A₅ add ३४)

120(a⁵-a⁶)(c⁴-c⁵)(c⁶-c⁸) S₂, (b³-b⁴)(b⁵-d⁸->) S₃ 121(←-speaker indication-c⁴) S₃ 122
 (c⁴)(c⁵-c¹¹)(c¹²)(d¹-d¹⁰) S₂

120b ह] S₁, हि S₂Bh 121a मूर्ध्नुपा°] RBh (em.?), मूर्द्धुपा° S₁, मूर्द्धिमा° S₂^{ac}, मूर्द्धि चा° S₂^{pc}
 • °घ्राय] S₁S₂^{pc}RABh, °घ्राय्य S₂^{ac} 121b समाश्वास्य] S₂RA₅A₇Bh, समाश्वास्य S₁ 121c भ-
 गवान्] S₁S₂RABh, ऽगवा S₃ (retraced) 121d प्रभुः] S₁S₂RABh, प्रभुं S₃ (retraced) 122a
 ज्वलिता°] S₂S₃(retraced)RABh, जलिता° S₁ (unmetrical) 122b शतमन्युं तपसा] RA₃Bh, श-
 तमन्युन्तमसा S₁, गतमन्युं तपसा वि° S₂ (unmetrical), गतमन्यु तपसा वि° S₃ (retraced, unmetrical)
 122c °रावनतं] S₁S₃(retraced)RA₃A₅, (°रा)·... S₂, °र नतं Bh (conj., unmetrical) 122d
 °मन्युम्] S₂S₃(retraced)ABh, °मन्युरिति S₁ (इति part of col.) Col. १३६ (in letter numerals) ॥
 स्कन्दपुराणे उपमन्युवरप्रदानः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे चतुस्त्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्क(न्द)·... S₃,
 इति स्कन्दपुराणे उपमन्युवरप्रदानं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः Bh

पञ्चत्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स भगवान्देवः सुकेशं गणपं पुनः ।

चकार ब्राह्मणं व्यास तपःसत्यपरायणम् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

कथं स ब्राह्मणः पूर्वं गणेशत्वमुपागतः ।

केनास्य तपसा तुष्टो गणपत्वं ददौ प्रभुः ॥ २ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

आसीद्वसिष्ठकुलजो ब्राह्मणः सत्यवाक्शुचिः ।

तीर्थयात्रास्वभिरत उपवासपरायणः ॥ ३ ॥

स कदाचिद्विदेशस्थो वने ऽपश्यत्पथि स्थितम् ।

व्याघ्रं व्यात्ताननं घोरं नखदंष्ट्रायुधं वरम् ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा तं स तदा विप्रस्त्यक्त्वा पन्थानमाशुगः ।

विवेश महतीं घोरामटवीं प्राणिवर्जिताम् ॥ ५ ॥

1a °न्देवः] °न्देव R 4d °ष्ट्रायुधं वरम्] °ष्ट्राक्षिभीषणम् R 5b °माशुगः] °म(स्रु)तः R

1 speaker indication-2d] om. A 3a °कुलजो] °कुलतो A 3c °यात्रास्वभिरत] °यात्रासु नि-
रत A± 4b ऽपश्यत्पथि] पंचपथि A₃A₅, पाज्यत्पथि A₇ 4c व्यात्ताननं] व्यक्तोमलं A₃, व्यक्तामलं
A₅, भयानकं A₇ • घोरं] A₇, घोरे A₃A₅ 4d °दंष्ट्रा°] A₃A₅, °दष्का° A₇ • वरम्] °धरं
A 5a तं स] च तं A₃, तं च A₅, तं तु A₇ • तदा] A₇, सदा A₃A₅ 5b °माशुगः] °माशु
वै A₃A₅, °माशु वैः A₇ 5cd महतीं घोराम°] A₃A₇, महती घोराम° A₅ 5d प्राणि°] A₃A₅,
प्राण° A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 7.11a (f. 66^V), 6.14a (f. 67^T) and 6.13b (f. 67^V);
S₂ exposures 51b-52b (f. 59^F-60^F); S₃ (up to 29 d⁴) f. 64^F-64^V (f. 64^F effaced and partly retraced;
one third lost to the right); S₄ (from 30 d⁷) exposure 15a (f. 65^T); R f. 80^V-81^V; A₃ f. 47^V-48^T; A₅
f. 88^F-89^V; A₇ f. 66^V-67^V

1 (speaker indication-b⁸) S₃ 2(a³) S₂ 3(a¹) S₁, (a²)(a³-d⁸) S₃ 4(a¹-a³, a⁶-b¹, b⁷, c¹-c³,
c⁸-d¹) S₃ 5(a⁴-a⁶) S₃

1b सुकेशं] S₂RBh, सकेशं S₁ 1c ब्राह्मणं] S₁S₂RBh, ब्राह्मण S₃ (retraced) • व्यास] S₁S₂R
Bh, व्यास S₃ (retraced) 1d तपःसत्यपरायणम्] S₁S₂RBh, तपससत्यपरायण S₃ (retraced) 2a
ब्राह्मणः] RBh (em.?), ब्राह्मण S₁, ब्राह्मणं S₂S₃ (retraced) • पूर्वं] S₁S₂RBh, पूर्व S₃ (retraced)
2c तपसा] S₁S₂RBh, जपसा S₃ (retraced) 2d गणपत्वं] S₁R, गणेशत्वं S₂Bh, गणेशत्वं S₃
(retraced) • ददौ] S₁S₂RBh, ददौ S₃ (retraced) 3b सत्यवाक्शुचिः] RABh, सत्यवां च्छु-
चिः S₁, सत्यवाक्शु{°त्यु° S₂^{ac}}चिः S₂ 3d उपवासपरायणः] S₂RABh, उप{°ष° S₁^{ac}}वासाप{°म°
S₁^{ac}}रायण S₁ 4b ऽपश्यत्पथि] S₁R, पश्यत्पथि S₂, पश्यं पथि S₃, पश्यन्पथि Bh (typo?) 4d
°दंष्ट्रा°] S₁S₂RA₃A₅Bh, °दंष्ट्रा° S₃ • °धं वरम्] S₂S₃, °धन्तदा S₁, °धं तदा Bh 5ab]
S₂Bh, शार्दूलं विपिने दृष्ट्वा मार्गमुत्क्रम्यमाशुतः S₁, (स तदा) विप्र त्यक्त्वा पन्थानमाशुगः S₃ (unmetrical)
5c विवेश महतीं] S₂S₃RA₃A₇Bh, विवेशान्यद्वनं S₁ 5cd घोरामटवीं प्राणि°] RA₃Bh, घोरं सर्व-
प्राणिभि S₁, घोरामटवीम्प्राणि° S₂, घोरामटवीं प्राणि° S₃

तत्रापश्यत्स पुरतो वीरणस्तम्बमाश्रितान् ।
 पुरुषाँल्लम्बमानांश्च क्रन्दमानान्सुदुःखितान् ॥ ६ ॥
 तानवाक्शिरसो दृष्ट्वा लम्बमानांस्तदा द्विजान् ।
 के यूयमिति पप्रच्छ ते चैवमिदमूचिरे ॥ ७ ॥
 तव स्मः पितरः सर्वे नरके ऽस्मिन्नधोमुखाः ।
 वीरणे त्वयि लम्बामस्तव दोषेण दुर्मते ॥ ८ ॥
 पुत्रानिच्छन्ति मनुजास्तारयिष्यन्ति नस्त्वमे ।
 नरकादिति स त्वं नः पातयिष्यसि दुःखितान् ॥ ९ ॥
 विप्र उवाच ।
 मया तीर्थाभिगमनात्तपो यत्समुपार्जितम् ।
 जन्मप्रभृति यच्चापि मया किञ्चित्कृतं शुभम् ।
 तेन यूयमितो गर्तादुद्धरध्वं पितामहाः ॥ १० ॥

6a °त्स पुरतो] °त्पुराभावी R 6d क्रन्दमानान्सु°] क्रन्दमानांश्च R 7a तानवाक्शिरसो] तान-
 धःशिरसान् R 7c पप्रच्छ] पप्रच्छस् R 7d चैवमि°] चैनमि° R 8a तव स्मः] R^{PC}, तवास्मिन्
 R^{ac} 10a मया] माया R

6ab] om. A₇ 6a पुरतो] पुरतं A₃A₅ 6b °स्तम्ब°] °स्तंभ° A₃A₅ 6cd] om. A 7a
 तानवा°] A₃A₅, तालवा° A₇ 7b °मानांस्तदा] A₃, °मानास्तदा A₅, °मालांस्तदा A₇ 7c पप्र-
 च्छ] A₃, प्रपच्छ A₅, पपृच्छ A₇ 7d ते चैवमि°] तमेवमि° A 8ab] om. A 9c °दिति स
 त्वं नः] °दतिसम्पन्न{°न्नः A₇} A 9d पातयिष्यसि] पातयिष्ये च A₃A₅, पातानष्ये च A₇ 10ab
 °नात्तपो यत्] °नाद्यत्पः A₃A₇, °नाय तपः A₅ 10e गर्ता°] A₃A₅, गत्वा° A₇

6(b¹) S₁, (a¹-d⁵)(d⁶-d⁸) S₃ 7(a¹-a³, a⁷-b², b⁵, b⁷-b⁸, c², d³-d⁶) S₃ 8(d⁵-d⁸→) S₃ 9(b⁸)
 S₁, (←a¹-d⁸) S₃ 10(speaker indication syll.1)(2-3)(a¹-b²)(b³-b⁵)(b⁶-c³) S₃

6a तत्रा°] S₁^{PC}S₂RA₃A₅Bh, (प)शत्रा° S₁^{ac} 6b वीरणस्तम्बमाश्रितान्] S₂RBh, (वी)रिणस्तम्बमा-
 श्रिता S₁ 6cd पुरुषाँल्लम्बमानांश्च क्रन्द°] S₂RBh, पुरुषा लम्बमानानास्कन्द° S₁ 7a तानवाक्शिर-
 सो] A₃A₅Bh, तानवाक्शिरसो S₁ (tops lost of वा), तानवाक्शिरसो S₂^{PC}, तानधाक्शिरसो S₂^{ac}, (तानधो)शि-
 रसो S₃ 7b °नांस्तदा द्विजान्] S₂RA₃Bh, °नांस्तदां द्विजं S₁^{PC}, °नांस्तदांवि(तां) S₁^{ac}, °माना(स्त)दा
 (द्विजां) S₃ 7c के यूय°] S₂S₃RABh, के यूक° S₁ • पप्रच्छ] S₂A₃Bh, यप्रच्छस् S₁, प्रपच्छ
 S₃ 7d चैवमि°] S₁S₂S₃, चैनमि° Bh (conj.?) 8a Before this Bh adds पितर ऊचुः । (conj.?)
 • तव स्मः पितरः सर्वे] R^{PC}Bh (conj.?), सर्वे तवास्म पितरा S₁, तवास्म{°स्मा° S₂^{PC}}त्पितरस्स-
 र्वे S₂, तवास्मत्पितर सर्वे S₃ 8b ऽस्मिन्नधोमुखाः] S₁S₂^{PC}RBh, स्मिन्नधोमुखा S₂^{ac}, स्मिं अधोमुखा
 S₃ 8c वीरणे] S₂S₃RABh, वीरिणे S₁ 9a पुत्रानिच्छन्ति] S₂RABh, पुत्राणिच्छन्ति S₁ •
 मनुजास्] RABh, मनुजा S₁S₂^{ac}, मनुजान् S₂^{PC} 9c नरकादिति] S₂RBh, नरकोदिति S₁ • त्वं
 नः] S₂RBh, त्वन्न S₁ 9d दुःखितान्] S₁RABh, दुःखिताम् S₂ 10ab °नात्तपो] S₁^{PC}S₂^{PC}S₃RBh,
 °नात्तयो S₁^{ac}, °ना तपो S₂^{ac} 10c यच्चापि] S₂RABh, यच्चापि S₁, यचापि S₃ (unmetrical) 10d
 किञ्चित्] S₂S₃RABh, किञ्चि S₁ 10e यूयमितो] S₂S₃RABh, यूयनितः S₁ 10ef गर्तादुद्धरध्वं]
 S₂^{PC}S₃RA₃A₅Bh, सर्वांनुद्धरध्वं S₁, ग(त्वा)दुद्धरध्वं S₂^{ac}

पितर ऊचुः ।
 न वयं तपसा शक्या न यज्ञेनाप्यतो ऽन्यथा ।
 गर्तादस्मात्समुद्धर्तुं यद्भूमस्तत्कुरुष्व नः ॥ ११ ॥
 अपत्यं गुणसंयुक्तमुत्पादय तपोयुतम् ।
 ततो वयमितो गर्तान्मुच्येम यदि मन्यसे ॥ १२ ॥
 विप्र उवाच ।
 ऊर्ध्वरेताहमित्येतन्मया व्रतमुदाहृतम् ।
 न दारानाहरिष्यामि तारयिष्ये च वै पितृन् ॥ १३ ॥
 ततः स तांस्तदोत्सृज्य दुःखेन महता वृतः ।
 जगाम रुद्रं शरणं पितरो ऽन्तर्हितास्ततः ॥ १४ ॥
 पितृष्वन्तर्हितेष्वेवं वायुभक्षस्तदा द्विजः ।
 काष्ठलोष्टोपलीभूतो निरुच्छ्रवासो ऽवतिष्ठत ॥ १५ ॥
 संधाय स मनो रुद्रे निश्चलं सुसमाहितः ।
 हृदयेन जपन्नुद्रानाकाशे समतिष्ठत ॥ १६ ॥

11 पितर] पितामहा R 11b यज्ञेना°] यज्ञैर्ना° R 13a ऊर्ध्व°] ऊर्ध्व° R 13d च वै] वचः R 15a पितृष्वन्तर्हिते°] पितृस्व+न्त+र्हिते° R

11 पितर ऊचुः] पितामहा ऊचुः A₃A₅, पितामह उवाच A₇ 11a शक्या] A₅A₇, शक्त्या A₃ 11b न यज्ञेनाप्यतो ऽन्यथा] त्वया ज्ञात्वाप्यतो न्यथा A₃A₅, त्वया ज्ञानेन चैव हि A₇ 11d यद्भूम°] A₃, यत् ब्रूम° A₅ (unmetrical), यत् ब्रूम° A₇ (unmetrical) 12a अपत्यं गुण°] तपश्चरण° A₃A₇, नपस्तभन° A₅ 12b तपोयुतम्] A₅, सुतोत्तमं A₃A₇ 12cd] om. A 13ab] ऊर्ध्वरे{उर्ध्वर° A₅(unmetrical)}तानमित्येतन्मया व्रतमनुत्तमं A₃A₅, उर्ध्वरेताहमित्याहमित्येतस्माद्ब्रूतमुत्तमं A₇ (unmetrical) 14a ततः स तांस्तदोत्सृज्य] स तान् ततोत्सृज्य{°ह्य A₇} A₃A₇ (unmetrical), ततोपिमुत्सृज्य A₅ (unmetrical) 14d °स्ततः] ह्यतः A 15b °भक्षस्तदा] °भक्षं तथा A • द्विजः] A₃, द्विजं A₅, द्विज A₇ 15cd] om. A 16a संधाय स मनो रुद्रे] स ध्यायमानो{°ना A₃, °णो A₇} रुद्रेति A± 16c-17d] om. A

11(a⁶-d⁸->) S₃ 12(<-a¹-b⁴)(b⁵-b⁸) S₃ 14(b⁵-d⁸->) S₃ 15(<-a¹-b⁸) S₃ 16(c⁵)(c⁶-c⁷) S₂

11 पितर ऊचुः] em. Bh (silently), पितर ऊचु S₁, पितरा ऊ S₂, पितरा उ S₃ 11a वयं] S₂S₃RABh, युष्मत्° S₁ • शक्या] S₂RA₅A₇Bh, शक्त्या S₁ 11b यज्ञेनाप्यतो] S₂^{pc}, यज्ञो नाप्यतो S₁, यज्ञेनापितो S₂^{ac}, यज्ञैर्नाप्यतो Bh (conj.) 12ab °संयुक्तमु°] S₁S₂^{pc}RABh, °संयुक्तमु° S₂^{ac} 12d °न्मुच्येम] S₂S₃RBh, °न्युच्येम S₁ 13a ऊर्ध्व°] S₁S₃A₃Bh, ऊर्ध्व° S₂ 13b °मुदाहृतम्] S₂S₃R, °मुपाहृतं S₁, °मुपाकृतं Bh (conj.?, in a note Bh suggests °मुपावृतं) 14a ततः स तांस्तदोत्सृज्य] R, ततः सस्तान्ततोत्सृज्य S₁, ततस्स तान्ततो सृज्य S₂, तत स तां ततो सृज्य S₃ (unmetrical), ततस्स तान् तथोत्सृज्य Bh (conj.) 14cd शरणं पि°] S₂RABh, शरणंमि° S₁ 15c काष्ठ°] S₂S₂RBh, काष्ठ° S₃ • °लोष्टो°] S₁S₃R, °लोष्टो° S₂Bh • °भूतो] S₂S₃RBh, °भूत S₁ 15d ऽवतिष्ठत] S₁^{pc}S₂^{pc}RBh, वतिष्ठति S₁^{ac}, वतिष्ठतः S₂^{ac}S₃ 16a संधाय स मनो] R, ध्यायमान{°नो S₁^{ac}}स्ततो S₁, सन्धाय मनसो S₂S₃, सन्धाय मानसं Bh (conj.) • रुद्रे] S₂S₃RBh, रुद्र S₁^{pc}, रु(द्र) S₁^{ac} 16b निश्चलं] S₁RA, निश्चलस् S₂, निश्चल S₃ (unmetrical), निश्चलः Bh • °समाहितः] S₂S₃RABh, °समास्थितः S₁ 16c जपन्नुद्रा°] S₁RBh, °(पन्नु)द्रा° S₂, जपरुद्रा° S₃ (unmetrical) 16d °तिष्ठत] S₂^{pc}RBh, °तिष्ठतः S₁S₂^{ac}S₃

तस्य पूर्णे तदा मासि वातवर्षमभून्महत् ।
 सर्वसत्त्वप्रमथनं दुःसहं भीमशब्दवत् ॥ १७ ॥
 तेन वर्षेण महता नैव तस्याभवत्तदा ।
 दुःखं वाप्यथवा भङ्गः सम्यगेवावतस्थिवान् ॥ १८ ॥
 अथ तं भगवान्देवो मासे वर्तति सप्तमे ।
 विष्णुरूपधरो भूत्वा प्रोवाच द्विजसत्तमम् ॥ १९ ॥
 तुष्टो ऽस्मि तव भद्रं ते तपसानेन सुव्रत ।
 वरं वरय विप्रर्षे यस्ते मनसि वर्तते ॥ २० ॥
 सुकेशस्तु ततो दृष्ट्वा नारायणमुपागतम् ।
 अब्रवीच्छंकरादिच्छे वरं न भवतो ह्यहम् ॥ २१ ॥
 विष्णुरुवाच ।
 अलमेतेन विप्रर्षे निर्वन्धेन हरं प्रति ।
 देवैरपि न शक्यो ऽसौ द्रष्टुं किमुत मानुषैः ॥ २२ ॥

17a तदा] तथा R 18c वाप्यथवा भङ्गः] चाप्यथ चातङ्कः R 18d °तस्थिवान्] R^{pc}, °स्थितवान् R^{ac} (unmetrical) 19c °रूपधरो] R^{ac}, °रूपधरो R^{pc} 20c वरं] R^{ac}, वराम् R^{pc} 20d यस्ते] यत्ते R 21c °च्छंकरादिच्छे] °त्तं हरादिच्छे+त्+ R 21d वरं न] R^{ac}, वरान्न R^{pc} 22d किमुत मानुषैः] किं मानुषैः पुनः R

18a वर्षेण] मासेन A 18b तस्याभवत्] तस्य भवेत् A 18c भङ्गः] भङ्गं A 18d °वावतस्थिवान्] A₃A₇, °वाव्रतस्थितान् A₅ 20d-22a] repeated in A₅. 20d यस्ते] A₅A₅*A₇, यत्ते A₃ 21c °च्छंकरादिच्छे] °त्तं हरादिच्छे{°च्छेत् A₇} A 22 विष्णुरुवाच] देवदेव उवाच A 22a अलमेतेन] A₃, अलमेतेन A₅A₅*, अनमेतेन A₇ 22c शक्यो] A₃, शक्ये A₅, सक्यो A₇ 22d द्रष्टुं] A₃, दृष्टुं A₅, दृष्टुं A₇ • किमुत मानुषैः] किं पुनर्मानुषैः A₃ (unmetrical), किं पुनर्वाशुभं A₅, किं पुनर्मानसैः A₇ (unmetrical)

17<c⁶-d⁸-> S₃ 18<←a¹-c⁸> S₃ 19(b³-b⁵)(b⁶-c⁵)(c⁶-c⁸) S₂ 21(a¹-d⁸->) S₃ 22(b⁵)(b⁶-c⁴) S₂, <←speaker indication> S₃

17a पूर्णे] S₁^{pc}S₂RBh, पू(र्वे) S₁^{ac}, पूर्णो S₃ 17b वात°] S₁S₂S₃^{pc}RBh, ताव° S₃^{ac} 18b नैव] RABh, नैव S₁, नैव S₂ • °त्तदा] S₁RABh, °त्तदाम् S₂ 18c भङ्गः] S₁Bh, भंगो S₂ 18d °गेवाव°] S₂S₃RA₃A₇Bh, °गेवा{°गा° S₁^{ac}}वाव° S₁ (unmetrical) 19a अथ तं] S₂RA Bh, अथवा S₁, अथ त S₃ (unmetrical) 19b मासे] S₁^{pc}S₂S₃RABh, मांस S₁^{ac} 20a तुष्टो] S₁^{pc}S₂S₃RABh, तुष्टो S₁^{ac} • ऽस्मि] S₁RABh, स्मिन् S₂S₃ 20b सुव्रत] S₁^{pc}S₂^{pc}RABh, सुव्रतः S₁^{ac}S₂S₃ 21a सुकेशस्तु] S₁^{pc}S₂RABh, सुरेशस्तु S₁^{ac} 21c अब्रवी°] S₂RABh, आम्बवी° S₁ • °दिच्छे] S₂R^{ac}A₃A₅A₅*Bh, °दिच्छेद् S₁ 22 विष्णुरुवाच] S₂RBh, विष्णु उवाच S₁ 22a अलमेतेन] S₂S₃RA₃Bh, अलयेते S₁ (unmetrical) 22b निर्वन्धेन] S₁S₂RABh, निर्वन्धेन S₃ 22c शक्यो] S₂S₃RA₃Bh, शक्या° S₁

सुकेश उवाच ।
 शंकरादेव चक्रेश शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 वरं कांक्षे न च त्वत्तो न चान्यस्मात्कथंचन ॥ २३ ॥
 भवन्तो ऽपि हि तं देवं यस्मात्सर्वे समाहिताः ।
 अर्चयध्वं स्तुवध्वं च तस्माच्छ्रेष्ठः स उच्यते ॥ २४ ॥
 तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वा तुतोष भगवान्हरः ।
 उवाच चैनं विप्रेन्द्र गणपो मे भवाक्षयः ॥ २५ ॥
 अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।
 ऐश्वर्येण च संयुक्तः प्रियो मम पुरःसरः ॥ २६ ॥
 इदं च मत्कृतं दिव्यं त्रिकूटं नाम पर्वतम् ।
 भवनैः काञ्चनैर्युक्तं कामगं ते ददाम्यहम् ॥ २७ ॥

23a Before this R adds 4 pādas reading द्रष्टुं शक्यो न चाशक्यः किमेभिर्द्वौ विचारितैः । कुग्रहः सुग्रहो वायं तथापीशे मनो मम । • शंकरादेव चक्रेश] तस्मादेव वरं (हि){के R^{ac}}श R 24c स्तुवध्वं च] फलार्थाय R 24d तस्माच्छ्रेष्ठः स उच्यते] तस्मात्फलप्रदो हि सः R 25a निश्चयं] निश्चितं R 26d पुरःसरः] पुरेश्वरः R 27a इदं च] इमञ्च R

23 speaker indication-ab] om. A₅ 23a Before this A₃ adds 4 pādas reading द्रष्टुं शक्यो न वा शक्यः किमेभिर्द्वौ विचारितैः । कुग्रहः सुग्रहो वाहं तथापीशे मनो मम ।, and A₇ adds दृष्टुं शक्यो न वा शक्यः किमेभिर्द्वौ विचारितैः । कुग्रहसुग्रहो वाहं तथापीशे मनो मम । (unmetrical) 23c न च त्वत्तो] ह शत्रुञ्च A 24a ऽपि हि तं] हि हितं A₃A₅, हि तं A₇ (unmetrical) 24b °त्सर्वे] °त्सर्वं A • समाहिताः] A₃A₅, समाहितः A₇ 24c स्तुवध्वं] सुरेशं A 25b तुतोष] A₃A₇, ततोष A₅ 25c उवाच चैनं] उवाचैनं स A₃A₇, उवाचैनं A₅ (unmetrical) • विप्रेन्द्र] A₅, विप्रेन्द्र A₃A₇ 25d गणपो] A₃A₇, गणयो A₅ 26d पुरःसरः] A₃A₇, पुरः A₅ (unmetrical) 27a मत्कृतं] सकृतं A₃, सत्कृतं A₅ (unmetrical), सत्कृतं A₇ 27c भवनैः] A₃A₇, भवनैः A₅ 27d कामगं] समगं A

24(a³-d⁸→) S₃ 25(c³) S₂, (←a¹-a⁸) S₃ 27(b²-d⁸→) S₃

23a Before this Bh adds 4 pādas reading द्रष्टुं शक्यो न वा शक्यः किमेभिर्वौ विचारितैः । कुग्रहः सुग्रहो वाहं तथापीशे मनो मम । 23c कांक्षे न] S₂S₃RBh, कांक्षेन्न S₁ • त्वत्तो] S₁S₂S₃^{pc}RBh, त्वनो S₃^{ac} 23d °त्कथंचन] S₂^{pc}RABh, °त्कथंचनः S₁, °त्कथञ्चनः S₂^{ac}S₃ 24a भवन्तो] S₂RABh, भवन्ते S₁, भवन् S₃ 24b समाहिताः] S₁S₂^{pc}RA₃A₅Bh, समाहिता S₂^{ac} 24c अर्चयध्वं] S₁S₂R A, अर्चयध्वे Bh (conj.) • स्तुवध्वं] S₁, स्तुवध्वं S₂, स्तुवध्वे Bh (conj.) 25a Before this Bh adds सनत्कुमार उवाच । (conj.?) 25b तुतोष] S₁S₂RA₃A₇, तुतोय S₃, संतुष्टो Bh (conj.) • After this S₁ and Bh add two pādas reading विष्णुरूपं परित्यज्य स्वं रूपं प्रत्यपद्यत {°तः S₁^{ac}} । 25c विप्रेन्द्र] S₁RA₅Bh, विप्रेन्द्र S₂S₃ 25d गणपो मे] S₂S₃RA₃A₇Bh, गणपस्त्वम् S₁ 26c संयुक्तः] S₁S₂^{pc}RABh, संयुक्त S₂^{ac}S₃ 26d पुरःसरः] S₁S₂A₃A₇Bh, पुरसरः S₃ (unmetrical) 27a इदं] S₁S₂S₃A, इमं Bh (conj.) 27c भवनैः काञ्चनैर्युक्तं] S₂RA₃A₇Bh, भवनैः काञ्चनैः व्युक्तं S₁ 27d ददाम्यहम्] S₁RABh, ददान्यहं S₂

येषां कृते च त्वं पुत्र मां तोषयितुमुद्यतः ।
 ते चेमे पितरः सर्वे सुपुत्रेण त्वयानघ ।
 तारिता नरकाद्घोराद्गणेशत्वमुपस्थिताः ॥ २८ ॥
 किंकरास्ते भविष्यन्ति नित्यं दुःखविवर्जिताः ।
 गणेश्वरास्तवैवेमे भविष्यन्ति वशानुगाः ॥ २९ ॥
 सुकेश इति नाम्ना च प्रथितस्त्वं भविष्यसि ।
 सदा चाष्टगुणैश्वर्यसमायुक्तश्चरिष्यसि ॥ ३० ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततः स दृष्ट्वाथ पितृन्नरकात्ससुहृज्जनान् ।
 तीर्णान्गणेश्वरत्वेन पुनः पूज्येन संयुतान् ॥ ३१ ॥
 महेश्वरं हृष्टमनाः शिरसा प्राञ्जलिर्नतः ।
 उवाच हर्षमाणास्यस्तदा वचनकोविदः ॥ ३२ ॥

28a कृते च त्वं] तारयितुं R 29c °स्तवैवेमे] °स्तु ते सर्वे R 29d वशानुगाः] तवानुगाः+ R
 30b प्रथित°] प्रसिद्ध° R 30cd] om. R 31a ततः स दृष्ट्वाथ पितृन्] ततो दृष्ट्वा पितृन्सो थ R
 31b °त्ससुहृ°] °त्सुसुहृ° R 32c हर्षमाणास्यस्] हर्षमानास्यस् R^{Pc}, हर्षमानस् R^{ac}

28a कृते च त्वं] तरयितुं A₃, तारयितुं A₅A₇ 28b °मुद्यतः] A₇, °मुद्यताः A₃A₅ 28c ते चेमे
 पितरः सर्वे] त इमे पितरः सर्वे A₃A₅, इमे पितर सर्वेषु A₇ 28d त्वयानघ] A₃A₅, त्वयानघे A₇
 28e °ता नरकाद्घोराद्] °ता नरकात् A₃ (unmetrical), °ता नरकात् घोराकात् A₅ (unmetrical), °ता-
 न्नरकान् घोरात् A₇ 28f °स्थिताः] A₃A₇, °स्थितः A₅ 29c °स्तवैवेमे] °स्तवैवे व A₃, °स्तवैव
 A₅ (unmetrical), °स्तवैव मे A₇ 29d वशानुगाः] सदानुगाः A₃A₇, समुगाः A₅ (unmetrical)
 30b भविष्यसि] A₃, भविष्यति A₅A₇ 30c-32d] om. A

28(←a¹-b⁶) S₃ 29(d¹-d⁴)(d⁵-d⁸→) S₃ 30(←a¹-d⁶) S₃ (S₄ starts from d⁷) 32(b⁴, b⁷-
 c³)(c⁴-d⁸→) S₄

28a येषां कृते च त्वं पुत्र] conj., येषां कृते न (ये) मे पुत्र S₁, येषाञ्च त्वं कृते पुत्र S₂, येषां कृते
 च पुत्र त्वं Bh (conj.?) 28c पितरः] S₁S₂RA₃A₅Bh, पितर S₃ (unmetrical) 28d त्वयानघ]
 S₁^{Pc}S₂^{Pc}RA₃A₅Bh, मयानघ S₁^{ac}, त्वयानघः S₂^{ac}S₃ 28e नरकाद्घोराद्] S₂^{Pc}RBh, नरकाद्घोरा S₁S₂^{ac},
 नरका घोरा S₃ 28f गणेशत्व°] S₁S₂^{Pc}RA, गणेशन्त्वा° S₂^{ac}, गणेश त्वा° S₃, गणेशं त्वा° Bh
 • °स्थिताः] S₁RA₃A₇Bh, °स्थितः S₂S₃ 29b °वर्जिताः] S₁S₂RABh, °वर्जिता S₃ • After
 this S₁ adds two pādas reading तृकूटवासिनश्चैव जन्ममृत्युविवर्जिताः । 29c गणेश्वरा°] S₂S₃RABh,
 गणेश्वरा° S₁ • °स्तवैवेमे] S₂S₃Bh, °स्तवैवेते S₁ 30b प्रथितस्त्वं] S₁ABh, प्रथितंस्त्वं S₂ •
 भविष्यसि] S₁^{Pc}S₂^{Pc}RA₃Bh, भविष्यति S₁^{ac}, भविष्यस S₂^{ac} 30c सदा चाष्टगुणैश्वर्य°] S₂Bh, नित्ये-
 ष्टगुणैश्वर्य° S₁ 31a ततः स] S₁S₂Bh, तत स S₄ (unmetrical) 31b °हृज्जनान्] S₁RBh,
 °हृज्जनः S₂^{Pc}, °हृज्जनः S₂^{ac}, °हृज्जनः S₄ (unmetrical) 31c तीर्णान्] RBh (em.?), तीर्णं
 S₁, तीर्णा S₂, तीर्णा S₄ 31d संयुतान्] S₂^{ac}S₄RBh, संयुतः S₁, संयुताः S₂^{Pc} 32a हृष्टमनाः]
 RBh (em.?), हृष्टमना S₁S₄, हृष्टमना S₂^{ac}, हृष्टमना S₂^{Pc} 32c हर्षमाणास्यस्] S₂^{Pc}, हर्षमानश्च S₁,
 हर्षमाणास्यास् S₂^{ac}, हृष्यमाणास्यस् Bh (conj.) 32d वचन°] S₁^{Pc}S₂RBh, वच° S₁^{ac} (unmetrical)

सुकेश उवाच ।
 भगवन्गणपत्वं च लब्धमैश्वर्यमेव च ।
 अमरत्वं तथाक्षय्यं तथैवाजरता वरा ॥ ३३ ॥
 पितरस्तारिताश्चेमे गणपाञ्चैव मे कृताः ।
 नगञ्च कामगो ह्येष लब्धो मे त्वत्प्रसादतः ॥ ३४ ॥
 इच्छामि त्वां महादेव सोमं सप्रवेश्वरम् ।
 सदा सुमुखमत्यर्थं सुदृश्यं चैव कामद ॥ ३५ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 स एवमुक्तो भगवान्सुकेशेन महात्मना ।
 उवाचैवमिदं सर्वं भविष्यति गणेश्वर ॥ ३६ ॥
 इमं गिरिं समाश्रित्य सहैभिः प्रवरैर्वरैः ।
 गच्छ स्वेषां गतिं वत्स देवान्विप्रांश्च पालय ॥ ३७ ॥
 विसृज्य तं महादेवः सुकेशं गणनायकम् ।
 जगामादर्शनं सोमः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ३८ ॥

33c अमरत्वं तथा°] अमरन्त+त+था° R 33d °ता वरा] °तामराः R 35b सप्रवेश्वरम्] सह-
 गणेश्वरम् R 35d कामद] कामदं R 36d गणेश्वर] R^{PC}, गणेश्वरः R^{ac} 37b °वरैः] °भृशम्
 R

33 सुकेश उवाच] सनत्कुमार उवाच A 33cd] om. A 34a °श्चेमे] A₃A₅, °स्ते मे A₇ 34b
 कृताः] A₃A₇, कृतः A₅ 35b सप्रवेश्वरम्] सहगणेश्वरम् A₃A₇, गणेश्वरम् A₅ (unmetrical) 35c
 सदा] A₇, तदा A₃A₅ • सुमुखमत्यर्थं] स्वसुखमत्यर्थं A₃A₅, दृष्णुं महादेव A₇ 35d सुदृश्यं] स्व-
 दृशं A₃, सदृशं A₅, सुदृशञ्ज् A₇ • कामद] कामगं A 36d गणेश्वर] A₃, गणेश्वरः A₅A₇ 37b
 सहैभिः प्रवरैर्वरैः] सगणप्रवरैर्भृशं A₃A₇, सगणः प्रवरं भृशं A₅ 37c स्वेषां] श्रेष्ठां A₃A₇, श्रेष्ठां A₅
 38a विसृज्य] A₃, विसृह्यं A₅, विसृह्य A₇ 38b गण°] कुल° A 38c सोमः] देवः A

33(←speaker indication-d⁸→) S₄ 34(←a¹-a⁵) S₄ 35(d⁶-d⁸→) S₄ 36(←speaker
 indication-d⁸→) S₄ 37(←a¹-b⁵) S₄

33cd °क्षय्यं तथैवाजरता वरा] S₂Bh, °क्षय्य अजरत्वमवाप्य च S₁ 34a °श्चेमे] S₂S₄RA₃A₅Bh,
 °श्चैव S₁ 34b कृताः] S₁S₂^{PC}RA₃A₇Bh, कृता S₂^{ac}S₄ 34c कामगो] S₂S₄RABh, कामतो S₁
 34d त्वत्प्रसादतः] S₁^{PC}RABh, तत्प्रसादतः S₁^{ac}, त्वत्प्रसादजः S₂S₄ 35a त्वां] S₂^{PC}S₄RABh, त्वा
 S₁, त्वम् S₂^{ac} 35b सप्रवेश्वरम्] S₁S₂S₄^{PC}Bh, सप्रवेश्वरं S₄^{ac} 35c सुमुख°] S₂S₄RBh, सुसुख°
 S₁ • °मत्यर्थं] S₁S₂RA₃A₅Bh, °मत्यर्थं S₄ 35d सुदृश्यं चैव कामद] em. Bh, निकामन्वर्शनं तव
 S₁, सुदृश्यञ्चैव कामदं S₂, सुदृश्यं चैव... S₄ 36b महात्मना] S₂RABh, महात्मनां S₁ 36c सर्वं]
 S₂RABh, सर्वं S₁ 36d गणेश्वर] S₁S₂^{PC}R^{PC}A₃Bh, गणेश्वरं S₂^{ac} 37a समाश्रित्य] S₂^{PC}RABh,
 समाशृत्य S₁, साश्रित्य S₂^{ac} 37b प्रवरैर्वरैः] S₁S₂Bh, ... रै वरैः S₄ 37c गतिं] S₁^{PC}S₂S₄RABh,
 गतिं S₁^{ac} 37d देवान्विप्रांश्च] S₁S₂RABh, देवं विप्राश्च S₄ 38a तं महादेवः] S₂^{PC}RA, तन्महादेव
 S₁, ताम्महादेव S₂^{ac}, तम्महादेव S₄, तं ततो देवः Bh (conj.) 38c जगामादर्शनं] S₁S₂^{PC}RABh, ज-
 गाम दर्शनं S₂^{ac}S₄ • सोमः] S₁S₂^{PC}RBh, सोमं S₂^{ac}, सोम S₄ 38d पश्यताम्] S₂RABh, वश्यतां
 S₁, पश्यता S₄

सुकेशो ऽपि गिरौ तस्मिन्नगरे स्वर्गसंनिभे ।
 नरकाणां स तत्त्वार्थं पितृन्पप्रच्छ यत्नतः ॥ ३९ ॥
 व्यास उवाच ।
 किमर्थं गणपो ब्रह्मंस्तान्पितृन्पर्यपृच्छत ।
 कथं च पितरस्तत्र आचख्युस्तस्य धीमतः ॥ ४० ॥
 एतद्विस्तरशस्तात संक्षेपाद्वा यथातथम् ।
 त्वत्तो ऽहं श्रोतुमिच्छामि हितं सर्वसुखावहम् ॥ ४१ ॥
 स एवमुक्तः सुरसृक्सुतः प्रभुर्विमानकर्ता विगतप्रयोजनः ।
 जगाद वाक्यं सुरलोकबन्धनं पुराकृतं दुष्कृतसर्वनाशनम् ॥ ४२ ॥

इति स्कन्दपुराणे पञ्चत्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३५ ॥

39c नरकाणां] नरकानां R 40ab ब्रह्मंस्तान्] ब्रह्मन् स्वान् R 40d आचख्युस्] R^{PC}, आच २स् R^{ac} 41a °द्विस्तरशस्] °द्विस्तरतस् R 42b °विमान°] °द्विधान° R 42c सुरलोकबन्धनं] मुनिदेववन्दितः R 42d दुष्कृत°] दुःकृत° R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे सुकेशवरदानो नाम पञ्चत्रिंशत्तमो ध्यायः R

39c नरकाणां] नरकानां A₃A₇, नरकानां A₅ • तत्त्वार्थं] मुक्त्यर्थं A₃A₅, मुत्यर्थं A₇ 39d पितृन्प-
 प्रच्छ] A₃, पितृच्छ A₅ (unmetrical), पितृन् पपृच्छ A₇ 40ab ब्रह्मंस्तान्पितृन्पर्य°] वृक्षान् पितृन्
 पर्यप° A₃, वृक्षान् तान् पितृन् पर्य° A₅, ब्रह्म तान् पितृन् पर्य° A₇ 40c °स्तत्र] A₅A₇, °स्त A₃
 40d आचख्युस्] आचक्षुस् A • धीमतः] A₇, वामतः A₃A₅ 41] om. A 42ab सुरसृक्सुतः
 प्रभुर्विमान°] परमादरेण विधान° A₃A₇, स्वरसृक् युतप्रभुर्विधान° A₅ 42c सुरलोकबन्धनं] मुनिदे-
 ववल्लभं A Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्रत्रयां संहितायामम्बिकाखण्डे सुकेशवरप्रदानो नाम
 पंचत्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३५ ॥ A± (A₇ omits number)

39(a¹) S₂, (b⁵)(c¹-d⁸-→) S₄ 40(←-speaker indication-b⁸) S₄ 42(c³-d¹²-→) S₄

39c नरकाणां] em. Bh (silently), नरकानां S₁S₂ 39d पितृन्] S₁RA₃Bh, पितृन् S₂ 40b
 °पृच्छत] S₂^{PC}RABh, °पृच्छतः S₁S₂^{ac} 40c °स्तत्र] S₂S₄RA₅A₇Bh, °स्ते च S₁ 40d आच-
 ख्युस्] S₂R^{PC}Bh, आचख्य S₁, आचख्यु S₄ 41a °द्विस्तर°] S₁S₂^{PC}S₄RBh, °द्विर° S₂^{ac} 41c
 त्वत्तो] S₂S₄RBh, ततो S₁ 42a Before this S₁ adds सूत उ। and Bh adds सूत उवाच। •
 °मुक्तः] S₁S₂RBh, °मुक्त S₄ (unmetrical) • °सृक्सुतः] RBh (em.?), °सृत्सुतः S₁, °सृक्सुतः
 S₂, °सृक्सुत S₄ 42b °कर्ता] S₂S₄RBh, °मग्ने S₁ 42c °बन्धनं] S₂, °बन्धुः S₁, °वर्धनः
 Bh (conj., in a note Bh suggests °बान्धव) 42d °नाशनम्] S₂RBh, °नाशनमिति S₁ (इति
 part of col.) Col. ३९ (in letter numerals)॥ स्कन्दपुराणे सुकेशवरप्रदानं ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे
 पञ्चत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ... मो ध्यायः ॥ ⊙ S₄, इति स्कन्दपुराणे सुकेशवरप्रदानं नाम पंचत्रिंशो
 ध्यायः Bh

षट्त्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

त्रिकूटशिखरे तस्मिन्नगरे देवनिर्मिते ।

आसीनः काञ्चने दिव्ये विमाने स्त्रीजनाकुले ॥ १ ॥

पितृन्सर्वान्समाहूय संपूज्य विधिवत्तदा ।

सुखोपविष्टांस्तान्द्रष्ट्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

युष्माकं तेजसा सर्वमिदमैश्वर्यमीदृशम् ।

भवद्भिस्तत्कृतं देवा येनास्मि सुखभाङ्कृतः ॥ ३ ॥

पितर ऊचुः ।

मैवं वदानृतं पुत्र माधर्मस्ते भवेदिह ।

नास्मत्प्रसादादैश्वर्यं तव पुत्र कदाचन ॥ ४ ॥

1d °जनाकुले] °समाकुले R 2c सुखोपविष्टांस्तान्] उपविष्टान्मुखं R

1c आसीनः] आसने A 1d विमाने स्त्रीजनाकुले] विमानश्रीसमाकुले A 2a पितृन्सर्वान्] पितृन्{°तृन् A₃} स्वांश्च A 2b संपूज्य] A₃A₅, सम्पूह्य A₇ • °त्तदा] °त्तथा A 2cd सुखोपविष्टांस्तान्द्रष्ट्वा] उपविष्टानासनस्थान् A± 3ab] om. A 4a वदानृतं] मुदा{पुरा A₃} कृतं A 4b मा°] यो A 4c नास्मत्प्र°] A₃A₅, नास्मात्प्र° A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.13b (f. 67^v), 1.30b (f. 68^r), 1.31a (f. 68^v), 8.26b (f. 69^r, more than one third lost) and 8.25b (f. 69^v); S₂ (up to 33b²) exposures 52b (f. 60^r) and 53 (f. 60^v); S₄ exposures 15a (f. 65^r), 14b (f. 65^v), 19b (f. 66^r), 20a (f. 66^v) and 17a (f. 67^r) (more than one third of f. 65–67 lost); R f. 81^v–83^v; A₃ f. 48^r–49^r; A₅ f. 89^v–92^r; A₇ f. 67^v–69^r.

2(d⁶–d⁸→) S₄ 3(d⁷) S₁, (←a¹–c⁷)(c⁸) S₄

1a त्रिकूट°] S₂S₄RABh, त्रिकूट° S₁ 1c आसीनः] S₂^{pc}RBh, आसीन S₁S₂^{ac}S₄ • काञ्चने] S₁^{pc}S₂S₄RABh, काञ्चन° S₁^{ac} 1d °जनाकुले] S₁S₂S₄, °समाकुले Bh 2a पितृन्] S₁S₂RA₃A₇Bh, पितृ S₄ • °माहूय] S₁S₂RABh, °मूहाय S₄ 2b संपूज्य] S₂S₄RA₃A₅Bh, सम्पूज्य S₁^{pc}, म्पूज्य S₁^{ac} (unmetrical) 2c सुखोपविष्टांस्तान्द्रष्ट्वा] em. Bh (silently), सुखोपविष्टा तां दृष्ट्वा S₁, उपविष्टान्मुखन्दृष्ट्वा S₂, उपविष्टा सुखदृष्ट्वा S₄ (unmetrical) 3a Before this Bh adds सुकेश उवाच । 3c भवद्भिस्त°] S₂RABh, भवद्भि त° S₁ • देवा] S₂RABh, देवो S₁, ऽ(वा) S₄ 3d °नास्मि] S₁RABh, °नास्मिन् S₂S₄ • °भाङ्कृतः] S₁^{pc}S₂^{pc}RABh, °भा(त्)(ङ्क)तः S₁, °भाङ्कृतः S₂^{ac}S₄ 4 ऊचुः] S₁S₂^{pc}RABh, उ S₂^{ac}S₄ 4a वदा°] S₂S₄RBh, वोचा° S₁ 4b भवेदिह] S₂S₄RABh, व्यनीनश(म्)त् S₁ 4c नास्मत्प्र°] S₁S₄RA₃A₅Bh, °नास्मम्प्र° S₂ 4d कदाचन] S₂^{pc}RABh, कदाचनः S₁S₂^{ac}S₄

वयं तु निरये घोरे यात्यमानाः सुदारुणे ।
 तव देवस्य वीर्येण सुखमापुः सुदुर्लभम् ॥ ५ ॥
 त्वया वयं सुपुत्रेण तारिता निरयाद्यथा ।
 तथा नान्यं प्रपश्याम धन्यानां त्वं सुतो हि नः ॥ ६ ॥
 अद्य वर्षसहस्राणि बहूनि निरये वयम् ।
 पच्येम घोरे दुर्वृत्ता बन्धुः स्यात्त्वं न नो यदि ॥ ७ ॥
 बहवः प्राणिनः पुत्र यात्यन्ते तत्र संयताः ।
 अतिघोरे सुदुर्वृत्तास्तपस्तेषां न विद्यते ॥ ८ ॥
 सुकेश उवाच ।
 पितरो नोक्तपूर्वं मे मृषा न च वदामि वै ।
 यथा प्रभावाद्युष्माकमैश्वर्यं मम तत्तदा ॥ ९ ॥

5b यात्यमानाः सुदारुणे] पात्यमानाः सुदारुणाः R **5c** तव देवस्य] देवदेवस्य R **5d** °मापुः] °माप्ताः R **6c** °पश्याम] °पश्यामो R **7a** °सहस्राणि] °सहस्राणि R **7c** पच्येम] पश्येम R **7d** स्यात्त्वं] स्यात्त्वं R • नो यदि] नोपरि R **8b** यात्यन्ते] पात्यन्ते R **9c** °द्युष्मा°] °द्युष्मा° R **9d** तत्तदा] तत्तथा R

5ab] om. A **5c** तव देवस्य] देवदेवस्य A **5d** °मापुः] °माप्ताः A₃, °माप्ता A₃A₇ **6a** सु°] A₃A₇, स्व° A₃ **6b** निरयाद्] A₅, निरया A₇, निव A₃ (unmetrical) **6cd**] om. A **7a** °सहस्राणि] A₃A₅, °सहस्राणि A₇ **7b** बहूनि] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) • निरये] A₅, मिवये A₃A₇ **7cd**] om. A **8b** यात्यन्ते] पात्यन्ते A **8c** घोरे सु°] घोरेषु A • °दुर्वृत्तास्] A₃, डुवृत्तास् A₅, डुवृत्ता A₇ **9ab**] om. A **9c** °भावाद्युष्माक°] °भावमस्माक° A **9d** °मैश्वर्यं] A₅, °मैश्वर्यं A₃A₇ • तत्तदा] तत्तथा A₇, तथा A₃A₅ (unmetrical)

5(b²) S₁, (c²-d⁸→) S₄ **6**(a¹-a⁴)(a⁵, d³) S₁, (←a¹-b⁵)(b⁶-b⁸) S₄ **7**(b³) S₁ **8**(b⁶, c⁵, d⁴-d⁷)(d⁸→) S₁, (c⁵-d⁸→) S₄ **9**(←speaker indication) S₁, (←speaker indication-c⁴) S₄

5b यात्यमानाः] S₂^{pc}Bh, यात्यमाना S₁S₂^{ac}S₄ • °दारुणे] S₁S₂^{pc}S₄Bh, °दारुणा S₂^{ac} **5c** तव देवस्य] S₂, तपसा तव S₁Bh, त... S₄ **5d** °मापुः] conj., °मायुः S₁, °मायुस् S₂, °माप्स Bh (conj.) **6b** °द्यथा] S₂S₄RA₅Bh, °द्वयं S₁ **6c** तथा] S₂S₄RBh, तस्मा S₁ • नान्यं] S₁S₂RBh, नान्य S₄ (tops lost) • °पश्याम] S₁^{pc}S₂^{pc}S₄, °पश्यामि S₁^{ac}, °(श)पश्याम S₂, °पश्यामो Bh (conj.) **6d** धन्यानां] S₁R, धन्यो हि S₂S₄Bh **7c** पच्येम] S₂S₄Bh, पच्यामि S₁ • घोरे] S₁RBh, घोर° S₂S₄ • °दुर्वृत्ता] RBh (em.?), दुध्वन्ता S₁, °दुदृत्ता S₂, °दुदृत्ता S₄ (unmetrical) **7d** बन्धुः] S₁S₂^{pc}RBh, बन्ध S₂^{ac}S₄ • स्यात्त्वं] S₁S₂S₄ (स्या+त्+त्वं in S₄), स्यात्त्वं Bh (em.?) **8a** बहवः] S₁S₂RABh, बहव S₄ • प्राणिनः] S₁S₂^{pc}S₄RABh, प्राणिन S₂^{ac} (unmetrical) **8b** तत्र] S₂S₄RABh, यत्र S₁ • संयताः] S₁S₂^{pc}RABh, संयता S₂^{ac}S₄ **8c** घोरे सु°] RBh (em.?), घोरे(षु) S₁, घोरेषु S₂, घोरे ~ S₄ • °दुर्वृत्तास्] RA₃Bh, डुवृत्तास् S₁ (unmetrical), डुदृत्ता+:+ S₂ **8d** °पस्तेषां] S₁S₂^{pc}RA, °पस्तेनान् S₂^{ac}, °पो येषां Bh (conj.) **9a** °पूर्वं मे] S₁RBh, °पूर्वस्मि(त्स)न् S₂ **9b** न च वदामि वै] S₂RBh, °वादं कदाचनः S₁ **9cd** °कमैश्वर्यं] RA₃Bh (em.?), °कमैश्वर्यं S₁, °कमैश्वर्यम् S₂S₄ • तत्त°] S₂S₄RA₇Bh, तं त° S₁

शृणुध्वं वदतः सम्यङ्ज्ञावमंस्था वचो मम ।
 न चावमन्ये पितरो देवतान्को ऽवमन्यते ॥ १० ॥
 पितरः कर्म कुर्वन्ति सतां यत्संमतं भुवि ।
 नित्यं चाशासते तेन प्रजा नः सन्तु पुष्कलाः ॥ ११ ॥
 धार्मिकाश्च कृतज्ञाश्च सत्कर्मरतयस्तथा ।
 ये नो नरकगर्तस्थांस्तारयिष्यन्ति नित्यशः ॥ १२ ॥
 तेषां तत्कार्यकरणात्स्वधर्माच्यवनेन च ।
 स धर्मो ऽनुष्ठितः सम्यक्प्रजा जनयते शुभाः ॥ १३ ॥
 धार्मिकाश्च वदन्याश्च कृतज्ञाः सत्पथि स्थिताः ।
 पितृभक्ताश्च सर्वत्र पितृणां तारणे रताः ॥ १४ ॥

10b °ज्ञावमंस्था] °क समवेता R 10d देवतान्] देवतां R 11b °त्संमतं] °त्सम्मिमतं R 11c नित्यं चाशासते तेन] नित्यञ्च शोषते ते च R 13b °च्यवनेन] °च्यवनेन R 13c स धर्मो] स्वधर्मो R 13d जनयते] जनयतः R 14a वदन्याश्च] वदान्याश्च R 14b सत्पथि] सत्पथ° R

10b °वमंस्था] मंस्थाश्च A₃, मंस्थास्य A₅, संस्थास्य A₇ 10c न चाव°] न वाच° A₃A₅, नरं च A₇
 • पितरो] पितरं A 10d देवतान्] देवतां A 11ab] om. A 11c °शासते] A₃, °शाशते A₅, °सासते A₇ 11cd तेन प्रजा नः सन्तु] ते च पूजा नः सन्ति A 12c नो] ये A₃A₅, येन A₇ (unmetrical) • °गर्त°] °मर्त्य° A 12cd °स्थांस्ता°] A₃, °स्था ता° A₅, °स्थास्ता° A₇
 13a °करणात्] A₃A₅, °कारणात् A₇ 13b °धर्माच्यवनेन च] °धर्म{°म्म A₇} कुरुते नरः A 13c स धर्मो] स धर्मो° A₃A₅, सर्वधर्मं A₇ (unmetrical) 13d शुभाः] A₇, शुभा A₃A₅ 14ab] om. A 14d पितृणां] A₇, पितृणां A₃A₅

11(d⁶-d⁸->) S₄ 12(a⁶) S₁, (<-a¹-d⁷) S₄ 13(c⁸) S₂^{PC}

10a शृणुध्वं वद°] S₂S₄RABh, शृणुध्व वेद° S₁ 10ab °तः सम्यङ्ज्ञा°] S₂^{PC}ABh, °तः सम्य मा° S₁S₄^{PC}, °तस्सम्य+क+ मा° S₂, °त सम्य मा° S₄^{AC} (unmetrical) 10b °वमंस्था] S₁^{PC}S₂^{AC}S₄, °व(वं)स्था S₁^{AC}, °वमध्वं S₂^{PC}, °वमध्वं Bh (conj., Bh reads S₂^{AC} in S₂) • मम] S₁^{PC}S₂S₄RABh, यम S₁^{AC} 10c पितरो] S₂S₄RBh, पितरां S₁ 10d देवतान्] S₁ (°तां), देवता S₂^{AC}S₄, देवताः S₂^{PC}, देवताः Bh (em.?) 11b यत्संमतं] S₂S₄^{PC}Bh, यत्समतं S₁S₄^{AC} 11c °शासते] S₁S₄A₃Bh, °शाशते S₂ • तेन] S₁^{PC}, ते च S₁^{AC}S₂^{AC}, चैव S₂^{PC}Bh, न S₄ (unmetrical) 11d प्रजा] S₂S₄R Bh, प्रजान् S₁ 12c ये] S₁RABh, यो S₂ 12cd नरकगर्तस्थांस्ता°] S₂RBh, निरयघोरस्था ता° S₁ 13a °करणात्] S₂S₄RA₃A₅Bh, °करणा S₁ 13b °धर्माच्यवनेन] S₂S₄Bh, °धर्मव्यवनेन S₁ 13c °तः सम्यक्] S₁^{PC}S₂^{PC}RABh, °तः सम्य S₁^{AC}, °तस्सम्य S₂^{AC}, °त सम्य S₄ (unmetrical) 13d प्रजा] S₂S₄RABh, प्रजां S₁ • जनयते] S₂S₄ABh, जानयते S₁ • शुभाः] S₁S₂^{PC}RA₃Bh, शुभा S₂^{AC}S₄ 14a वदन्याश्च] S₁S₂S₄, वदान्याश्च Bh (em.) 14b कृतज्ञाः] S₁S₂RBh, कृतज्ञा S₄ • सत्पथि] S₁S₂S₄, सत्पथे Bh (em.) • स्थिताः] S₁RBh, स्थिता S₂S₄ 14d रताः] S₂^{PC}RABh, सदा S₁, रता S₂^{AC}S₄

सो ऽहं भवद्भिर्धर्मेण परेण च समाधिना ।
जनितस्तपसा युक्तो भवतामेव सर्वशः ।
देवमाराध्य नरकात्पितृस्तारितवान्पुनः ॥ १५ ॥
एष प्रभावो युष्माकं तपः सुचरितं च ह ।
ममात्र किं महाप्रज्ञा अनृतं वात्र किं वचः ॥ १६ ॥
इयं च वैदिकी शुभ्रा श्रुतिर्वेदविदां वराः ।
प्रमाणं यदि मन्यध्वमात्मना कृतमित्युत ॥ १७ ॥
अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ १८ ॥
अङ्गेभ्यो ऽहं समुत्पन्नो युष्माकं हृदयाच्च ह ।
आत्मनाहं तथात्मानं युष्मांस्तारितवांस्तथा ॥ १९ ॥
तस्माद्भवन्तो मन्यन्तु सर्व एव समाधिना ।
तस्माद्धि घोरनरकात्तारिताः स्वेन कर्मणा ॥ २० ॥

15d °तामेव] °ताञ्चैव R 15f °त्पितृस्ता°] °त् पितृस्ता° R • °न्युनः] °निह R 16cd] ममता किं महाप्राज्ञ प्रसूतञ्चात्र किञ्चन् R (unmetrical) 17a वैदिकी शुभ्रा] देवी शुभ्राशु R 17b श्रुतिर्] श्रुति° R • °दां वराः] °दाम्वरा R 18b °दधि°] °दभि° R 18d स जीव] संजीव R 19a अङ्गेभ्यो ऽहं समुत्पन्नो] अङ्गा(द्या)+ञ्जा+तमनुप्राप्तो R 19c आत्मनाहं] आत्मनो हं R

15a सो ऽहं भवद्भिर्] सौहं भवति A₇, नैवं भवति A₃A₅ 15c जनितस्त°] A₃, जनितः स्त° A₇, जनित° A₅ (unmetrical) • युक्तो] A₃A₇, युक्ते A₅ 15d °तामेव] °तां चैव A₃A₅, °ताञ्चै A₇ (unmetrical) 15f °त्पितृस्ता°] A₃A₇, °त् पितृस्ता° A₅ • °न्युनः] °नहं A 16ab] om. A 16cd] मयात्र किं प्रतिज्ञातममृतं चात्र किमु{°मू° A₇}त A (unmetrical) 17b वराः] A₇, वर A₃A₅ 17cd °ध्वमात्मना] °ध्वं प्रार्थिना A 18a अङ्गादङ्गात्] A₃, अङ्गादङ्गां A₇, अंगात् A₅ (unmetrical) 18c °नामासि] A₃, °नामासि A₅, °नामासि A₇ 18d जीव] A₃, जीवः A₅A₇ 19b हृदयाच्च] A₃A₅, हृदयाच्च A₇ 19c आत्मनाहं] आत्माना{°नां A₃}हं A 20] om. A

15(b⁶, e⁵) S₂, (a³)(a⁴-e⁷)S₄ 17(d³, d⁸) S₂, <d⁴-d⁸-> S₄ 18(<a¹-d⁷>) S₄ 20(c⁴)(c⁵-d¹)(d²)(d³-d⁸->) S₄

15a भवद्भिर्] RBh (em.?), भवद्भि S₁S₂, (भ)°° S₄ 15c युक्तो] S₁^{ac}S₂RA₃A₇Bh, युक्तैर् S₁^{pc} 15d °मेव] S₁Bh, °मैव S₂ • सर्वशः] S₂RABh, नान्यथा S₁ 15f °त्पितृस्ता°] S₁S₂A₃A₇Bh, °त्पितृस्ता° S₄ • °वान्युनः] S₁S₂Bh, °वा पुनः] S₄ 16b तपः] S₁S₂RBh, तप S₄ (unmetrical) 16c °प्रज्ञा] S₁S₄Bh, °प्राज्ञा S₂ 16d °तं वात्र किं वचः] S₂^{pc}Bh, °तन्न वदाम्यहं S₁, °तस्वात्र किम्बच S₂^{ac}, °तं वात्र किम्बच S₃ 17a इयं] S₁S₂^{pc}S₄RABh, ऽयञ् S₂^{ac} 17b श्रुतिर्] S₁S₂ABh, श्रुति° S₄ 17c यदि] S₂S₃RABh, यद S₁ 17cd मन्यध्वमा°] R, मन्यध्वमा° S₁, मन्यध्वमा° S₂S₄, °मन्यध्व आ° Bh (em.) 17d °त्युत] S₂RABh, °त्युतः S₁ 18b हृदया°] S₂RABh, हृदया° S₁ • °दधि°] S₁ABh, °दभि° S₂ 18d जीव] RA₃Bh, जीवः S₁S₂ • शरदः शतम्] S₁RA, शर+दा+ श्रुतः S₂, °तः S₄, शरदां शतम् Bh (em.?) 19a अङ्गेभ्यो] S₁^{pc}S₄^{pc}ABh, अं(गो)गेभ्यो S₁, अङ्गेभ्या S₂, अङ्गोभ्यो S₄^{ac} • समुत्पन्नो] S₂S₄ABh, समु+प+न्नो S₁ (unmetrical) 19b हृदयाच्च] S₁S₂S₄^{pc}RA₃A₅Bh, हृदया च S₄^{ac} 19c °नाहं त°] S₂S₄A₃A₇Bh, °ना तत्° S₁ 19d युष्मांस्ता°] S₂RABh, युष्मन्स्ता° S₁, युष्मा ता° S₄ • °वांस्ततः] S₁S₂RABh, °वास्ततः S₄ 20a मन्यन्तु] S₁R, मन्यन्तु S₂^{ac}S₄, मन्यास्तु S₂^{pc}, मन्यन्तां Bh (conj.?) 20c तस्माद्धि] S₂S₄RBh, अस्माद्धि S₁ • घोरान्नरकात्] S₂RBh, घारा नरका S₁, (घो)°° S₄

न चान्यकर्मणा कश्चिदन्यस्तरति दुर्गतिम् ।
 स्वकर्मणा हि जन्तूनां फलपाको विधीयते ॥ २१ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्त एवं पितरस्तेन प्रोक्ता महात्मना ।
 हर्षेण सास्रुनयना इदमूचुस्तदा वचः ॥ २२ ॥
 पितर ऊचुः ।
 त्वदन्यः को वदेदेवं यो न स्यादीशसंमतः ।
 युक्तमेतत्तव वचो धार्मिकस्य महात्मनः ॥ २३ ॥
 यो न स्यादीदृशः पुत्र कथं तं सर्वदेवपः ।
 इष्टैस्तु योजयेत्सम्यग्यथा त्वां गोवृषध्वजः ॥ २४ ॥
 त्वं धाता त्वं हि नो बन्धुस्त्वं जनेता महामते ।
 पिता त्वमेव पुत्रा हि वयं तव न संशयः ॥ २५ ॥
 अत्र ते वर्तयिष्यामः पुरावृत्तं महामते ।
 श्रुतौ स्मृतौ च यद्गीतं तन्नः संस्मर्तुमर्हसि ॥ २६ ॥

22c सास्रु°] सास्रु° R 24b कथं तं] तं कथं R 25a त्वं धाता] त्वन्धाता R 26b महामते]
 महात्मने R 26d तन्नः संस्मर्तु°] तत्सर्वं श्रोतु° R

21a चान्य°] A₅, चान्यत् A₃A₇ 21b दुर्गतिम्] सद्गतिं A₃A₅, सङ्गतिं A₇ 21c जन्तूनां] A₃,
 जंतूनां A₅, यन्तूनां A₇ 21d विधीयते] A₃A₇, विविधायते A₅ (unmetrical) 22a एवं] A₅, एव
 A₃A₇ 22c सास्रु°] सास्रु° A 23a त्वदन्यः को वदेदेवं] तदन्यत्को देवदेवं A 23b °दीशसंम-
 तः] °दीशसंमर्तः A₇, °दीशसंमर्तः A₅, °दीससंमर्तः A₃ 23c °मेतत्तव वचो] °मेतत्तव विभो A
 24a स्यादी°] A₅, स्यादि° A₃A₇ • पुत्र] पुत्रः A 24c-25d] om. A 26a वर्तयिष्यामः]
 A₇, वर्तयिष्याम A₃, सर्वर्तयिष्यामिः A₅ (unmetrical) 26b महामते] महात्मने A 26d तन्नः
 सं°] ततः सं° {स A₃} A

21(←a¹-d⁸→) S₄ 22(←speaker indication) S₄ 23(b⁷-b⁸)(c¹-d⁸→) S₄ 24(a⁷) S₁, (←a¹-d⁸)
 S₄ 26(c⁴, c⁶-c⁸)(d¹)(d²)(d³)(d⁴-d⁸) S₁, (d⁴-d⁵)(d⁶-d⁸→) S₄

21a चान्यकर्मणा] S₂^{pc}RA₅Bh, चान्यत्क+र्म+णा S₁, चान्य(र्म)कर्मणा (कर्मणा) S₂ 21b दुर्गतिम्]
 S₁S₂R, दुर्मतिः Bh (conj.?) 21c हि जन्तूनां] RA₃Bh, द्विजं तूष्णाम् S₁, हि जन्तूनां S₂ 21d
 °पाको] S₂RABh, °पाकौ S₁ • विधीयते] S₁S₂^{pc}RA₃A₇Bh, विधीयते S₂^{ac} 22b महात्म°] S₁^{pc}
 S₂S₄RABh, (दिव्येयेन) S₁^{ac} (unmetrical) 22c सास्रु°] S₂S₄, सास्रु° S₁, सास्रु° Bh 22d वचः]
 S₂^{pc}RABh, वच S₁S₂^{ac}S₄ 23 ऊचुः] S₁S₂^{pc}RABh, उ S₂^{ac}S₄ 23a त्वदन्यः] RBh (em.?), त्व-
 दन्य S₁, स्त्वदन्य+ः S₂, स्त्वदन्यः S₄ 23b न] S₁^{pc}S₂S₄RABh, om. S₁^{ac} (unmetrical) 23c
 °मेतत्] S₂RBh, °मेत S₁ 24a न स्यादी°] S₁^{ac}S₂RA₃Bh, न+ः+स्यादी° S₁ (an illegible akṣara
 i.m., स्या possibly cancelled) • पुत्र] S₁RBh, पुत्रं+ः S₂ 24c °स्तु योजयेत्] RBh (conj.),
 °स्त्वयोजयेत् S₁^{ac}? S₂, °स्त्वयोजनात् S₁^{pc}? 24d त्वां] S₂^{pc}RBh, त्वङ् S₁, (तं) S₂^{ac} 25a हि
 नो] S₁RBh, हितो S₂S₄ 25c पिता त्व°] S₁S₂^{pc}S₄RBh, पितास्त्व° S₂^{ac} 26a वर्तयिष्यामः]
 S₁RA₇Bh, वर्तयिष्याम S₂^{pc}S₄, वर्तयिष्यामि S₂^{ac} 26b पुरावृत्तं] S₂RABh, पुरावृत्त S₁, पुरवृत्तं S₄
 26d तन्नः संस्मर्तु°] conj., ऽ ऽ ऽ (स्मर्तु°) S₁ (upper parts lost, second akṣara has subscript तु),
 तन्नस्समन्तु° S₂, तन्न स(मर्तु°) S₄ (upper parts lost), तन्नस्त्वं मन्तु° Bh (conj.?)

पितर ऊचुः ।

पुत्रा हि ब्रह्मणा सृष्टा देवा यजत मामिति ।

ते ऽयजन्त तदात्मानं तेषां ब्रह्मा चुकोप ह ।

उवाच चैनान्संरब्धो नष्टसंज्ञा भविष्यथ ॥ २७ ॥

ते शप्तास्तं तदा देवं सर्व एव दिवौकसः ।

दुःखशोकसमायुक्ता ब्रह्माणं तुष्टुवुस्तदा ॥ २८ ॥

प्रसन्नं तं समालक्ष्य त ऊचुः शिरसा नताः ।

नष्टसंज्ञा वयं देव तन्नो यच्छ पुनः प्रभो ।

तत्क्षमस्व च देवेश अज्ञानाद्यत्कृतं हि नः ॥ २९ ॥

अथैवमुक्तो देवैस्तैर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उवाच प्रणतान्देवान्सानुक्रोशमिदं वचः ॥ ३० ॥

प्रायश्चित्तं महासत्त्वाश्चरध्वं नियमेन ह ।

व्यभिचारकृतं सर्वं ततः पापं प्रहास्यथ ॥ ३१ ॥

27e चैनान्] चैतान् R 28a शप्ता°] R^{pc}, सप्ता° R^{ac} 29a प्रसन्नं] प्रशस्तं R • °लक्ष्य] °ल-
म्व्य R 29d तन्नो] तम्मे R 29f °द्यत्] °द्यत् R 30a अथैवमु°] अथेदमु° R • °स्तैर्]
°स्तु R

27 ऊचुः] A₃A₇, ऊवाचुः A₅ 27a ब्रह्मणा] A₃A₇, ब्रह्मण A₅ • सृष्टा] A₃, सृष्टा A₅, अष्टा
A₇ 27c-f] om. A 28a शप्ता°] A₅, सप्ता° A₃A₇ • देवं] A₃A₇, देव A₅ 28d तुष्टुवु°]
A₃A₅, तुष्टुवु° A₇ 29b त ऊचुः] तमूचुः A 29d प्रभो] A₃A₅, प्रभोः A₇ 29e तत्क्षमस्व
च] ततः क्षमस्व A 29f °नाद्यत्] °नात्स्व° A₃, °ना स्व° A₅, °नाम्ब° A₇ 30a अथैवमुक्तो]
अथेदमुक्तो{°युक्तो A₃, °युक्ता A₅} A • °स्तैर्] A₃A₇, °स्तै A₅ 30d °क्रोश°] A₃A₅, °क्रोशा°
A₇ 31a °सत्त्वा°] A₃A₅, °सत्त्वा° A₇ 31c व्यभिचार°] कृते चार°{°व° A₃A₅} A

27(speaker indication-a⁵)(a⁶-c³)(c⁴-c⁶)(c⁷)(c⁸-d⁴) S₁, (←speaker indication-f⁶) S₄ 29
(d²)(d³)(d⁴)(d⁵-f⁸→) S₄ 30(←a¹-d⁶) S₄

27 ऊचुः] S₁S₂^{pc}RA₃A₇Bh, उ S₂^{ac} 27a ब्रह्मणा] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, (ब्रह्म)- S₁, ब्रह्मण S₂^{ac} 27c
ऽयजन्त] RBh (conj., Bh reads जयन्त in S₁S₂), ऽ ऽ (न्त) S₁, यजन्तस् S₂^{pc}, जयन्तस् S₂^{ac} •
°दात्मानं] S₂RBh, (दा) - ऽ S₁ (last akṣara has subscript उ or ण) 27d तेषां] RBh (em.?),
(तषा) S₁ (upper parts lost), तेषाद् S₂ 27e चैनान्संरब्धो] conj. Bh, चैनं सरब्धो{°वो S₁^{ac}} S₁,
चैनं संरब्धो S₂ 28ab शप्तास्तं तदा देवं सर्व एव] R^{pc}, सप्ता ब्रह्मणा सर्वे समेत्य{°ता S₁^{ac}} च S₁, स-
प्तास्तदा देवं सर्व एव S₂^{pc} (unmetrical), सप्तान्तदा देवं सर्व एव S₂^{ac}S₄ (or शप्ता°in S₄, unmetrical), शप्ता
ब्रह्मणा सर्वे समेत्य च Bh (em.?) 28c दुःख°] S₂S₄RABh, दुख° S₁ 28d ब्रह्माणं तु°] S₁RA,
ब्रह्माणंस्तु° S₂, ब्राह्मणंस्तु° S₄, दीनास्तं तु° Bh (conj.?) • °ष्टुवुस्तदा] S₁RA₃A₅Bh, °ष्टुवुस्तदा
S₂, °ष्टुवु सदा S₄ (unmetrical) 29b त ऊचुः] S₂RBh, °स्तदूचुः S₁, त ऊचु S₄ • नताः]
S₂S₄RABh, नता S₁ 29c °संज्ञा] S₁S₂RABh, °संज्ञा S₄ 29d तन्नो] S₁S₂S₄A, तान्नो Bh
(conj.) • प्रभो] S₁RA₃A₅Bh, प्रभोः S₂ 29e तत्क्षमस्व] S₂RBh, त क्षम स S₁ (unmetrical)
29f °द्यत्] S₂Bh, °द्यं S₁ 30a °मुक्तो] S₂RA₇Bh, °मुक्तौ S₁ • देवैस्तैर्] S₂A₃A₇Bh, देव-
स्तैर् S₁^{pc}, देवस्ते S₁^{ac} 30d °क्रोश°] S₂RA₃A₅Bh, °क्रोश° S₁ • °दं वचः] S₂^{pc}RABh, °दं
वच S₁, °दाम्बच S₂, -वच S₄ 31a Before this Bh adds ब्रह्मोवाच । 31ab महासत्त्वाश्चरध्वं
नियमेन ह] S₂S₄RA₃A₅Bh, कुरुध्वं चो युष्माञ्छीर्णं ददाम्यहम् S₁ 31cd सर्वं ततः] S₂S₄RABh,
सर्वन्तेतः S₁

देवा ऊचुः ।

सैव संज्ञा न नो देव विद्यते सर्वसृक्प्रभो ।

यया ज्ञास्यामहे तानि प्रायश्चित्तानि लोकप ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्वान्पुत्रान्परिपृच्छध्वं ततः श्रेय अवाप्स्यथ ।

पुनः संज्ञां च धर्माज्ञा मा कुरुध्वमतोऽन्यथा ॥ ३३ ॥

पितर ऊचुः ।

ततस्ते सुरशार्दूलाः पप्रच्छुः स्वान्सुतांस्तदा ।

प्रायश्चित्तानि धर्माञ्च वेदान्साङ्गान्सुविस्तरान् ॥ ३४ ॥

ते च तेभ्यस्तदा पुत्रा आचख्युः प्रयताः शुभाः ।

याथातथ्येन तत्सर्वं परमेण समाधिना ॥ ३५ ॥

अथ ते लब्धसंज्ञाश्च लब्धकामास्तथैव च ।

स्वान्पुत्रानभ्यभाषन्त प्रीयमाना मुदा युताः ॥ ३६ ॥

32d °श्चित्तानि] °श्चित्तानि R (unmetrical) 33 ब्रह्मोवाच] पितामहा (ऊ)वुः R 33a °न्पुत्रान्] °न् मुग्धान् R • °पृच्छध्वं] °पृच्छ त्वं R 33b श्रेय अवाप्स्यथ] श्रेयो प्यवाप्स्यसि R 33c संज्ञां च] संज्ञाम् R 34 पितर ऊचुः] om. R 34b °तांस्तदा] °तांस्तथा R 34c धर्माञ्च] धर्माञ्च R 35c याथातथ्येन] यथातथ्येन R 35d परमेण] परमेश° R

32a सैव] A₇, शैव° A₃A₅ • नो] मे A 32d लोकप] A₇, लोकपः A₃A₅ 33 ब्रह्मोवाच] पितामह उवाच A 33b श्रेय अ°] श्रेयो प्य° A 33c संज्ञां] A₃A₅, संज्ञाम् A₇ 34 पितर ऊचुः] om. A 34a °शार्दूलाः] °शार्दूलः A₃, °शार्दूला A₅, °सार्दूला A₇ 34b पप्रच्छुः] पप्रच्छ A₃, पपृच्छ A₅A₇ • °न्सुतांस्तदा] °न् सुतांस्तव A₃A₅, °न् सतांस्तथा A₇ 34d वेदान्साङ्गान्] वेदाङ्गाश्च A₇, वेदाङ्गाश्च A₃A₅ 35b आचख्युः] आचक्षुः A 35c याथातथ्येन तत्] यथातथ्यमेतत् A 35d परमेण] A₃, परमेश° A₅A₇ 36a-38b] om. A

32(c⁷-d⁸→) S₄ 33(b³-d⁸→) S₂ (f. 61 from b³ lost), (←speaker indication-d⁸) S₄ 36(a¹-d⁸→) S₄

32 देवा ऊचुः] S₂RABh, देव उ S₁, देवा उ S₄ 32a सैव] S₄RA₇Bh, सैव S₁, शैव° S₂ 32b विद्यते] S₂S₄RABh, प्रनश्येत् S₁ 32d लोकप] S₂RA₇Bh, लोकपः S₁ 33 ब्रह्मोवाच] em. Bh (silently), ब्रह्म उ S₁, पिता उ S₂^{pc}, पिता ऊ S₂^{ac} 33a स्वान्पुत्रान्] S₁ABh, स्वां पुत्राम् S₂ 33b श्रेय अ°] conj., श्रेयम् S₁Bh 33c संज्ञां] A₃A₅Bh, संज्ञा S₁ 34 पितर ऊचुः] em. Bh (silently), पितर उवाच S₁, पितर उ S₄ 34a °शार्दूलाः] S₁RBh, °शार्दूला S₄ 34b पप्रच्छुः] S₄RBh, पप्रच्छुः S₁ • स्वान्सुतांस्त°] S₁RA₃A₅Bh, स्वां सुतांस्त° S₄ 34c प्रायश्चित्तानि] S₁RA ABh, प्रायश्चित्तानि S₄ • धर्माञ्च] ABh, धर्माञ्च S₁S₄ 34d °दान्साङ्गान्सु°] R, °दां सांगां स° S₁, °दान्साङ्गं सु° S₄, °दान् साङ्गान् स° Bh 35b आचख्युः] R, आचक्षुः S₁, आचख्यु S₄, आ-चुख्युः Bh (typo) • प्रयताः शुभाः] RABh, प्रयता शुभाः S₁, प्रयता सुभा S₄ 35c याथातथ्येन] S₁Bh, यथातथेन S₄ • °त्सर्वं] S₁RABh, °त्सर्वं S₄ 35d परमेण] S₁A₃Bh, परमेन S₄ 36c °भाषन्त] RBh (em.?), °भाषन्तः S₁

देवा ऊचुः ।

पुत्रा न यूयमस्माकं वयं पुत्रा हि वः सुताः ।

यैर्ज्ञानं नष्टसंज्ञानां कृतमस्माकमव्ययम् ॥ ३७ ॥

तैरेवमुक्ते तत्रागाद्ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उवाच चेदं तान्देवान्सर्वानेव महायशाः ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वदन्ति नानृतं देवाः सत्यं देवेषु वर्तते ।

सुताश्चोक्ता हि वः सर्वे पितरो नानृतं हि तत् ॥ ३९ ॥

तस्मात्पितृत्वं युष्माकं पुत्राणां नित्यमव्ययम् ।

भविष्यति न संदेहो यूयं पुत्राश्च सर्वशः ॥ ४० ॥

न ह्यशिष्याय कथ्यन्ते रहस्यानि कथंचन ।

एकार्थौ पुत्रशिष्यौ च तस्मात्पुत्राः स्थ सर्वशः ॥ ४१ ॥

तरन्ति पुत्रैः पितरः पुत्रांस्तांस्तारयन्ति च ।

तारयित्वा पितृत्वं च कर्मणा तेन यान्ति ते ॥ ४२ ॥

यूयं च तारिताः पुत्रैरज्ञानान्नरकात्तथा ।

तस्मादिमे हि पितरो यूयं पुत्राश्च सर्वशः ॥ ४३ ॥

38a °मुक्ते] °मुक्त्स् R 38c चेदं] देवस् R 39 ब्रह्मोवाच] पितामहा ऊचुः R 39b वर्तते] नानृतम् R 40a तस्मात्] अस्मात् R 41a ह्यशिष्याय] ह्यपिस्यायङ् R 41d °त्पुत्राः स्थ] °त्पुत्राश्च R 43b °रज्ञानान्] °ज्ञानैर् R 43c °दिमे हि] °त्ते पीह R

38c चेदं तान्देवान्] देवतान्दे{°तां दे° A₃A₅}वो A 39 ब्रह्मोवाच] पितामहा उवाच A 39a ना-
नृतं] A₅, नानृतान् A₇, तानृतान् A₃ 39b वर्तते] नानृतं A 40a तस्मात्] अस्मात् A 40b
पुत्राणां] पितृणां A₃A₇, पितृणां A₅ 41b कथंचन] A₃A₇, कथंचनः A₅ 41c एकार्थौ] A₃, ए-
कार्थौ A₅A₇ 41d °त्पुत्राः स्थ] °त्पुत्रास्तु A 42b पुत्रांस्तांस्ता°] पुत्रांस्तांस्ता°{°स्तां ता A₅} A
42c तारयित्वा पितृत्वं च] तारयेत्वा{°त्वां A₅, °द्वा A₇} पितृन्{°तृन् A₅} पुत्राः A 43ab] om.
A 43c °दिमे हि] °त्ते पीह A₃, °त्ते पीहर A₅ (unmetrical), °त्ते पिह A₇ (unmetrical)

37(←-speaker indication) S₄ 38(d⁷-d⁸) S₄ 39(speaker indication syll. 3-d⁸→) S₄ 40(←-a¹)
S₄ 41(d⁶-d⁸→) S₄ 42(a¹-a⁴)(a⁵) S₁, (←-a¹-d⁸→) S₄ 43(←-a¹-a⁴)(c⁶-c⁷) S₄

37ab °मस्माकं वयं पुत्रा हि वः सुताः] RBh (conj.?), °मस्माकं वयं पुत्रा हितः सुताः S₁, °मष्माकं
पुत्राणां नित्यमव्ययं S₄ (cf. 40ab) 37c यैर्] S^fc RBh, ये S₁^{ac}, ये S₄ • °संज्ञानां] S₁RBh, °स-
ज्ञाना S₄ 38a °मुक्ते] S₁Bh, °मुक्त्स् S₄ • °त्रागाद्] S₄RBh, °त्रागां S₁ 38b °पितामहः]
RBh (em.?), °पितामह S₁S₄ 38c °न्देवान्] S₁RBh, °न्देवा S₄ 38d महायशाः] S₁RABh,
महा(यशा) S₄ 39 ब्रह्मोवाच] em. Bh (silently), ब्रह्म उवाच S₁, पितृ... S₄ 39c सुता°]
RABh, सुत° S₁ 39d तत्] RABh, तं S₁ 40b पुत्राणां] S₄RBh, पुत्राणा S₁ 41a ह्य°]
S₄RABh, हि S₁ 41b कथंचन] S₁RA₃A₇Bh, कथंचनः S₄ 41c एकार्थौ] RA₃Bh, एकार्थौ S₁,
एकार्थौ S₄ 41d °त्पुत्राः स्थ] S₄Bh, °त्पुत्रार्थ S₁ 42b पुत्रांस्तांस्ता°] RBh (em.?), पुत्रास्तां
ता° S₁ 43a तारिताः] RBh (em.?), तारिता S₁, ऽरिताः S₄ 43b °रज्ञानान्] em. Bh
(silently), °रज्ञाने न° S₁, °रज्ञानान° S₄ 43c पितरो] S₄RABh, पितरौ S₁

पाति यस्मात्पिता तस्माज्जनयत्यपि वा पिता ।
 पुत्रेषु चैतद्दुभयं पितरस्तेन वो मताः ॥ ४४ ॥
 ततस्ते ब्रह्मणः श्रुत्वा याथातथ्येन तद्वचः ।
 पितृस्तु तान्सुतान्मत्वा पुत्रत्वमुपपेदिरे ॥ ४५ ॥
 ते पुत्रभावमासाद्य प्रीतात्मानो महाबलाः ।
 पितरस्तान्वरैरिष्टैश्छन्दयामासुरव्यथाः ॥ ४६ ॥
 पितरश्च ततो ववुरग्रे यजनमात्मनः ।
 यो नो ऽनिष्टा यजेद्देवान्न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ ४७ ॥
 एनसा चाभिसंयुक्तो महानिरयभागभवेत् ।
 †अबुद्धा † तेन देवाश्च तं हन्युः पापचेतसम् ॥ ४८ ॥
 एवमस्त्विति तानुक्त्वा देवास्ते ऽतिगुणोदिताः ।
 यथागतं ततो जग्मुर्ब्रह्मणा सह सर्वशः ॥ ४९ ॥
 पितर ऊचुः ।
 तथा वयं त्वया पुत्र नरकान्नष्टचेतसः ।
 तारिताश्चेतनावन्तः पुनश्च प्रवरीकृताः ॥ ५० ॥
 पिता ततो भवान्पूज्यो यो नु पासि महाभयात् ।
 पुत्रा वयं तवेशान ब्रूहि किं करवाम ते ॥ ५१ ॥

44a पाति] याति R 44c चैतद्दु°] वै तद्दु° R 45d °त्वमुप°] °त्वेनोप° R 46d °रव्यथाः] °रव्ययाः R 47c ऽनिष्टा] निष्टा R 48a चाभि°] वाभि° R 49b देवास्ते] R^{pc}, देवा ते R^{ac}
 • °गुणोदिताः] R^{pc}, °गुणादिताः R^{ac} 49d सह सर्वशः] सहिताः सुराः R 50a तथा] यथा R
 50c °श्चेतनावन्तः] °श्चैव तावन्तः R 51b यो नु पासि] येन पासि R

44b जनयत्य°] जनयंश्चा° A₃A₅, जलयश्चा° A₇ • °पि वा पिता] A₃A₇, °पिता A₅ (unmetrical)
 44c-53b] om. A

44(d⁴-d⁶)(d⁷-d⁸→) S₁ 45(←a¹-d⁸→) S₁, (a⁶-d⁸→) S₄ 46(←a¹-d⁴) S₁, (←a¹-b⁶) S₄
 47(a⁴-a⁸)(b¹)(b⁴) S₁ 48(a¹-d⁸→) S₁, (b²)(b³-b⁴, b⁷-d⁸→) S₄ 49(←a¹-d⁸) S₁, (←a¹-b⁸) S₄
 51(a⁵-d⁸→) S₁, (b⁷-d⁸→) S₄

44a °ता तस्माज्] RABh, °ता तस्मा S₁, °तास्तस्माज् S₄ 44b वा पिता] S₁RA₃A₇Bh, तां
 पिताः S₄ 44c चैतद्दु°] S₁Bh, चैवद्दु° S₄ 45ab] R, ततस्ते ब्रह्म... S₄Bh 45cd] (R),
 Bh conjectures loss of two pādas. 45d °त्वमुप°] conj. 46ab] R, ..बलाः S₄Bh 46d
 °रव्यथाः] em. Bh (silently), °रव्यथा S₁S₄ 47c ऽनिष्टा] S₁Bh, निष्टा S₄ 47cd यजेद्देवान्]
 RBh (em.?), यजन्देवा S₁, यजे देवान् S₄ 47d तत्फलमवा°] S₁R, स तत्फलमा° S₄Bh 48b
 महानिरयभागभवेत्] R, म(ह) ऽ ऽयभा ऽ ऽ S₄ (right side of ह lost), मह... Bh 48cd] R,
 Bh conjectures loss of two pādas. 49ab] R^{pc}, Bh conjectures loss of two pādas. 49c
 जग्मुर्] RBh (em.?), जग्मु S₄ 50 ऊचुः] RBh (em.?), उवाच S₁, उ S₄ 50a तथा] S₁,
 यथा S₄Bh • वयं] S₁RBh, वय S₄ • त्वया] S₁^{pc}S₄RBh, तथा S₁^{ac} 50c °वन्तः] S₁RBh,
 °वन्त S₄ 50d प्रवरी°] RBh (conj.), प्रचरी° S₁S₄ • °कृताः] S₁RBh, °कृता S₄ 51b नु
 पासि] S₄ (or यासि), नुयासि Bh • °भयात्] R, -- Bh 51cd] R, Bh conjectures loss
 of two pādas.

सनत्कुमार उवाच ।

स एवमुक्तस्तेजस्वी सुकेशो गणसत्तमः ।

प्रणतः प्राञ्जलिर्भूत्वा पितृन्वचनमब्रवीत् ॥ ५२ ॥

एवमेतद्यथोक्तं वो नानृतं वो वचः शुभम् ।

परस्परपितृत्वं हि सर्वेषां समुदाहृतम् ॥ ५३ ॥

वरं भूय इमं मह्यं प्रयच्छत गणेश्वराः ।

एतेन प्रश्नमिच्छामि कथितं द्विजसत्तमाः ॥ ५४ ॥

पितर ऊचुः ।

नास्ति किञ्चिदविदितं भवतः प्रवरेश्वर ।

भवानस्मत्प्रमाणार्थं व्याख्यातत्वमिहेच्छसि ॥ ५५ ॥

बृहि यद्विदितं नो ऽस्ति कथयिष्याम तद्धि ते ।

श्रुतं यदनुभूतं वा यथाशक्ति यथाबलम् ॥ ५६ ॥

सुकेश उवाच ।

भवन्तो नरके घोरे परिक्रिष्टाः सुदारुणे ।

अतो गतिज्ञाः सर्वेषां नरकानां न संशयः ॥ ५७ ॥

52b °सत्तमः] °नायकः R 53c परस्पर°] परस्परं R 53d सर्वेषां] आवयोः R 54a मह्यं] गुह्यं R 55d °ख्यातत्वमिहेच्छसि] °ख्यातुं यदि पृच्छसि R 56a नो ऽस्ति] नास्ति R 56b कथयिष्याम] कथयिष्यामि R 57b °क्रिष्टाः] °कृष्टाः R

53c परस्पर°] परस्परं A 54a मह्यं] A₃A₅, मज्यं A₇ 54c °मिच्छामि] °मिष्टं हि A₃A₇, °मिदं हि A₅ (unmetrical) 54d °सत्तमाः] °सत्तम A₃A₅, °सत्तमः A₇ 55b प्रवरेश्वर] A₃A₅, प्रवरेश्वरः A₇ 55cd] om. A 56a °द्विदितं] °द्विहितं A₇, °द्विकृतं A₃A₅ • नो ऽस्ति] ते स्ति A₃, तेनास्ति A₅ (unmetrical), तेन A₇ 56b कथयिष्याम तद्धि ते] कथयिष्यामि तद्धिभो A 56c यदनु°] तदनु° A 56d °शक्ति] A₃A₅, °सक्ति A₇ 57b °क्रिष्टाः] A₃A₅, क्रिष्टा A₇ 57c अतो गतिज्ञाः] अतः{ °त A₇} श्रुतिज्ञा A 57d °नां न संशयः] °नामसंशयं A₃A₅, °नामसंशयः A₇

52(←speaker indication-d³)(d⁴) S₁, (←speaker indication-b⁵) S₄ 54(a⁶-d⁸→) S₁, (a¹-a²)(a³-a⁵)(a⁶)(a⁷-d⁸→) S₄ 55(←speaker indication-b²)(b³-b⁴)(b⁵-d¹)(d²-d³) S₁, (←speaker indication-b⁴) S₄ 56(d⁷-d⁸→) S₄ 57(a¹-d⁸→) S₁, (←speaker indication-d⁸→) S₄

52 सनत्कुमार उवाच] R, om. Bh 52ab स एवमुक्तस्तेजस्वी सुकेशो गण°] R, ... Bh 52b °सत्तमः] S₄Bh 52c प्राञ्जलिर्] RBh (em.?), प्राञ्जलि S₄ 52d पितृन्] RBh (em.?), पितृ S₄ 53a °मेतद्य°] S₁^{pc}S₄RBh, °मेवद्य° S₁^{ac} • वो] S₄RBh, वा S₁ 53d समुदा°] S₁^{pc}S₄RABh, समुपा° S₁^{ac} 54a वरं भूय इमं] RABh, वरन्तु दत्तं S₁, (व) ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ S₄ • मह्यं] A₃A₅ Bh 54b प्रयच्छत गणेश्वराः] RABh • After this Bh conjectures loss of two pādas. 54c °मिच्छामि] R, °मिष्टं हि Bh 54d °सत्तमाः] R, °सत्तम Bh (Bh adds (??)) 55b प्रवरेश्वर] RA₃A₅Bh, ऽचरेश्वरः S₄ 55d व्याख्यातत्व°] conj., ऽ ऽ (त)त° S₁ (upper parts lost, second akṣara has subscript य), व्याख्यातं त्व° S₄, व्याख्यातत्व° Bh (conj.?) 56a नो ऽस्ति] S₄Bh, नास्ति S₁ 56c यदनु°] S₄R, वा अनु° S₁, वाप्यनु° Bh (conj.) 56d यथाशक्ति] S₄RA₃A₅Bh, दृष्टं{(°तुं) S₁^{ac}} वापि S₁ • यथाबलम्] RA, यथातथं S₁, यथा ऽ ऽ S₄, यथातथम् Bh • After this Bh conjectures loss of two pādas. 57b °क्रिष्टाः] A₃A₅Bh 57c अतो गतिज्ञाः] R, अतः श्रुतिज्ञाः Bh (em.?) 57d °नां न संशयः] R, °नामसंशयम् Bh

तेषां सतत्त्वं योगं च कालभेदं तथा क्रमम् ।
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ ५८ ॥
 कियन्तो नरकास्ते च किम्प्रमाणाः किमाश्रयाः ।
 किंरूपाः के च यात्यन्ते कथं चैव सुदुःखिताः ॥ ५९ ॥
 कथं च पतते जन्तुर्यात्यते च कथं तथा ।
 कियता चैव कालेन नरकात्स विमुच्यते ।
 मुक्तश्चोत्तिष्ठते केन कथं संतरते पुनः ॥ ६० ॥
 एतत्सर्वमशेषेण विस्तरेण यथातथम् ।
 कथयध्वं महाप्रज्ञाः परं कौतूहलं हि मे ॥ ६१ ॥
 तमुपेन्द्रपितामहेश्वरेशप्रवरेशं विदितार्थतत्त्वकोशम् ।
 दुरिताङ्कितपापयुक्तयोगं प्रतियोगं त्विदमाहुरग्रयोगम् ॥ ६२ ॥

स्कन्दपुराणे षट्त्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३६ ॥

59c यात्यन्ते] पात्यन्ते R 60ab जन्तुर्यात्यते] जन्तुः पात्यन्ते R 61c प्रज्ञाः] प्रज्ञाः R 61d
 कौतूहलं] कौगूहलं R 62a मुपेन्द्रं] मुपेक्षो R • हेश्वरेशं] हेश्वरेण R 62b कोशम्]
 कोषं R 62c पापं] मायं R 62d प्रतियोगं] om. R (unmetrical) • त्विदमाहुरग्रयो-
 गम्] द्विदमाहुरग्रयोगमिति R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे पितृप्रश्नो नाम षट्त्रिंशत्तमो ऽध्यायः
 R

58a योगं च] A₇, योगत्व A₃, योगत्वं A₅ 59a कियन्तो] कित्यन्तो A₇, कीर्त्यते A₃A₅ 59b
 किम्प्रमाणाः किमां] A₃A₇, किप्रमां A₅ (unmetrical) 59c यात्यन्ते] पात्यन्ते A₃A₇, पात्यं A₅
 (unmetrical) 59d दुःखिताः] A₃, दुःखितः A₅A₇ 60a पतते] तप्यते A₃, तप्यते A₅, त-
 स्यते A₇ 60b र्यात्यते] र्वाच्यते A 60ef] om. A 61cd प्रज्ञाः परं कौतूहलं हि मे]
 प्रज्ञास्त { प्रज्ञा तं A₅, प्रज्ञा तं A₇ } त्सर्वं विस्तरेण तु A 62ab तमुपेन्द्रपितामहेश्वरेशप्रवरेशं]
 मयैति { मयै A₅, (म)पैति A₇^{ac}, नैपैति A₇^{bc} } पितरो महेश्वरेशं A± (unmetrical) 62b कोशम्]
 कोयं A 62c] त्वरितं किञ्चिदवाप योगनक्ता A₃ (unmetrical), त्वरितं किञ्चिदवाप योगनक्ता A₅
 A₇ (unmetrical) 62d त्विदमाहुरग्रयोगम्] द्विदमान्धरव्यग्रयोगमिति A (unmetrical) Col. इति
 श्री { इति A₇ } स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे पितृप्रश्नो नाम षट्त्रिंशत्तमो ऽध्यायः A±
 (A₃ and A₅ add ३६)

58 (<a¹-b²) (b³, c⁷) (c⁸) (d¹-d²) S₁, (<a¹-a⁷) S₄ 59 (d²) (d³-d⁸->) S₄ 60 (a¹-b²) (f²) S₁, (<a¹-
 f⁴) S₄ 61 (b⁷-b⁸) (c¹-d⁸->) S₁ 62 (<a¹-c⁷) (c⁸) S₁, (c⁶-d¹⁰) (d¹¹-d¹³) S₄

58c तत्सर्वं] S₄RABh, तत्सर्वं S₁ (tops lost) 58d कौतूहलं] S₁^{pc}S₄RABh, कौतू(ल)हलं S₁ 59b
 किम्प्रमाणाः] RA₃A₇Bh, +कि+प्रमाणा S₁, किप्रमाणाः S₄ • माश्रयाः] RA₃A₇Bh, माश्रयात् S₁,
 माश्रया S₄ 59c रूपाः] RABh, रूपा S₁S₄ • यात्यन्ते] S₄Bh, याद्यन्ते S₁ (द्य retraced or
 corrected) 59d दुःखिताः] RA₃Bh, दुःखिता S₁ (visarga possibly lost) • After this Bh
 conjectures loss of 4 pādas. 60a पतते] R, तप्यते Bh 60b र्यात्यते] conj., ... न्ते S₁,
 र्वाच्यते Bh (Bh adds (?)) 60c कियता] RABh, कियताञ् S₁ 60f संतरते] S₁R, ...रते S₄,
 संसरते Bh (conj.) 61c प्रज्ञाः] em. Bh (silently), प्रज्ञा S₄ 62b प्रवरेशं] RBh (em.?),
 प्रवरेशं S₄ 62c पापं] conj., - - Bh • युक्तं] S₁R (or युक्तं in R), युक्तं Bh
 (Bh possibly reads thus in S₁) 62d हुरग्रं] S₁^{pc}Bh, हुग्रं S₁^{ac} (unmetrical) • योगम्]
 Bh, योगमिति S₁ (इति part of col.), -(गमिति) S₄ (इति part of col.), Col. ६४ (in letter
 numerals) ॥ स्कन्दपुराणे सुकेश्यमहा(प्रसा)भाग्ये ॥ ○ S₁, ○ ॥ ... S₄, इति स्कन्दपुराणे सुकेशमहाभाग्यं
 नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः Bh

सप्तत्रिंशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

ततस्ते पितरस्तस्य प्रतिष्ठां स्वसुतं प्रति ।

सुशर्माणमिति ख्यातं कथयामासुरव्ययाः ॥ १ ॥

पितर ऊचुः ।

अयं ते जनकः पुत्र सुशर्मा लोकविश्रुतः ।

कथयिष्यति तत्त्वेन यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ २ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः सुशर्मा विप्रर्षे तमामन्त्र्य महामनाः ।

उवाचेदं महासत्त्वं सुकेशं गणसत्तमम् ॥ ३ ॥

1b प्रतिष्ठां स्वसुतं प्रति] पितरं सुमहाप्रभम् R 3a विप्रर्षे] विप्रर्षेस् R 3b °मामन्त्र्य] °मामन्त्र्य R

1 सनत्कुमार उवाच] A₃, om. A₅A₇ 1b प्रतिष्ठां स्वसुतं प्रति] पितरं सुमहाप्रभं A 2a अयं ते] अयन्नो A • पुत्र] A₃A₅, पुत्रः A₇ 3b तमामन्त्र्य] तमोहन्ता A • महामनाः] A₇, महाबलाः A₃A₅

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 8.25b (f. 69^V), 1.26a (f. 70^T, large piece of the middle section broken off), 1.25b (f. 70^V) and 6.13a (f. 71^T); S₂ (from 9 e¹) exposures 54–55b (f. 62^T–63^T); S₄ exposures 17a (f. 67^T), 16b (f. 67^V), 16a (f. 68^T) and 15b (f. 68^V) (one third of f. 67 and 68 lost); R f. 83^V–85^V; A₃ f. 49^T–50^T; A₅ f. 92^T–94^T; A₇ f. 69^T–70^V.

1<c⁶-d⁸-> S₁, <←speaker indication-b⁸-> S₄ 2<←a¹-d⁸-> S₁ 3<←speaker indication-syll. 2?> S₁, (a⁴-a⁷)(a⁸-b⁷, c⁶-d⁸-> S₄

1b प्रतिष्ठां] Bh (conj.), प्रतिष्ठा S₁ 1d °रव्ययाः] RABh, °रव्यया S₄ 2a पुत्र] S₄^{ac}RA₃ A₅Bh, पुत्रः S₄^{ac} 2b सुशर्मा] RABh, सुसर्गमा S₄ (unmetrical) 2c कथयिष्यति] S₄RA, कथयिष्यति Bh (typo) 3a ततः] RABh, तत S₁S₄ (unmetrical) 3b °मामन्त्र्य] em. Bh (silently), °मामन्त्र्य S₁ • महामनाः] RA₇Bh, महात्मना S₁, ..ना S₄ 3c °चेदं] S₁RABh, °चेद S₄ 3c °सत्त्वं] RABh, °सत्त्व S₁

सुशर्मोवाच ।

गणेश्वरेश शृणुया नरका ये प्रकीर्तिताः ।

दुरासदा महादुर्गाः सर्वप्राणिभयंकराः ॥ ४ ॥

प्रथमो नरकस्तत्र विश्रुतो यमलाचलः ।

द्वितीयः शाल्मलो नाम तृतीयः कालसूत्रकः ॥ ५ ॥

कुम्भीपाकश्चतुर्थश्च असिपत्रवनो ऽपरः ।

तथा वैतरणी षष्ठः सप्तमश्चाप्ययोघनः ॥ ६ ॥

अष्टमः पद्म इत्येव महापद्मस्तथापरः ।

रौरवो दशमश्चैव महारौरव एव च ॥ ७ ॥

द्वादशश्च तमो नाम तमस्तमतरस्तथा ।

एते महान्तो नरका उच्छ्रयाश्च तथापरे ॥ ८ ॥

4a] Before this R adds 14 pādas reading सुकेश न वयं साक्षात्पतिता नरकार्णवे । त्वय्यालम्बितचित्तास्तु पतिष्यामस्त्वया विना । किन्तु तद्यातनाभीताश्चिन्तयामस्त्वहर्निशम् । कीदृशास्ते महाघोरा नरकाः श्रुतिदारुणाः । ततस्तेभ्यः समुत्तीर्णाः पुरुषाः पापसंक्षयाः । तान् दृष्ट्वा तत्त्वतः पृष्ट्वा श्रुतं नरकमण्डलम् । अतस्ते कथयिष्यामि यथाप्रज्ञां यथाश्रुतं । • गणेश्वरेश शृणुया] गणेश्वरेण शृणु मे R **4c** °दुर्गाः] °दुःखाः R **8b** °तरस्तथा] °परस्तपः R **8d** उच्छ्रयाश्च] उच्छ्रयाश्च R

4a] Before this A adds 10 pādas reading सुकेश न वयं साक्षात्पतिता नरकार्णवे । त्वय्यालम्बितचित्तास्तु पतिष्यामस्त्वया विना । किं तु तद्यातनाभीताश्चिन्तयामस्त्वहर्निशम् । कीदृशास्ते महाघोरा नरकाः श्रु{°कास्त्व° A₇^{pc}}तिदारुणाः । ततस्ते कथयिष्यामि यथाप्रज्ञां यथाश्रुतम् । † • गणेश्वरेश शृणुया] गणेश्वर त्वं शृणु{°नु A₇} मे A **4c** °दुर्गाः] A₅A₇, °दुर्गा A₃ **4d** सर्व°] A₅A₇, सर्व° A₃ **5b** यमलाचलः] यमलोचनः{°न A₃} A **5c** शाल्मलो] A₃, शाल्मलोक A₅ (unmetrical), सान्मलो A₇ **6a** °श्चतुर्थ°] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) **6b** °वनो ऽपरः] °स्ततः परः A₃A₇, °स्ततः A₅ (unmetrical) **6d** °प्ययोघनः] °प्ययोमयः A₃A₅A₇^{ac}, °प्ययोमयः A₇^{pc} **7a** अष्टमः] A₃A₇, अष्टम A₅ (unmetrical) **8a** द्वादशश्च] A₃A₅, द्वादश A₇ (unmetrical) **8b** तमस्तमतरस्तथा] तत{तव° A₅, तर° A₇}स्तमपरस्तमः A **8d** उच्छ्रयाश्च] A₇, तत्रयाश्च A₃A₅

4(c⁴-c⁶)(c⁷-d⁸→) S₁, (←-speaker indication-b⁶) S₄ **5**(←-a¹-d⁸→) S₁ **6**(←-a¹, a⁴-a⁶)(a⁷)(a⁸-c²) S₁, (d¹-d⁸→) S₄ **7**(←-a¹-c⁴) S₄ **8**(a¹-d⁸→) S₁

4 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁ **4a**] Before this Bh adds 10 pādas reading सुकेश न वयं साक्षात् पतिता नरकार्णवे । त्वय्यालम्बितचित्तास्तु पतिष्यामस्त्वया विना ॥ किन्तु तद्यातनाभीताश्चिन्तयामस्त्वहर्निशम् । कीदृशास्ते महाघोरा नरकाः श्रुतिदारुणाः ॥ ततस्ते कथयिष्यामि यथाप्रज्ञां यथाश्रुतम् । • शृणुया] S₁, शृणु मे Bh **4b** नरका] RABh, नरको S₁ • ये प्रकीर्तिताः] RABh, येष्वप्रकीर्तिता S₁, ...र्तिता S₄ **4c** °दुर्गाः] A₅A₇Bh (em.?), °दुर्गा S₄ **5b** यमलाचलः] RBh (conj.), यमहाबलः S₄ **5c** नाम] RABh, नामः S₄ **6c** षष्ठः] S₁RABh, षष्ठ S₄ **7a** अष्टमः] RA₃A₇Bh, अष्टम S₁ (unmetrical) **8a** द्वादशश्च] RA₃A₅Bh, द्वादश S₄ (unmetrical) **8ab** नाम तमस्तम°] RBh (conj.), नामस्तमोत्तम° S₄ **8d** उच्छ्रयाश्च] S₄A₇, उच्छ्रयाश्च Bh (typo?)

एकैकस्योच्छ्रया ह्यष्टौ नरकास्ते ऽपि कीर्तिताः ।
 उच्छ्रयेषु सविश्रामा यातना भवतीश्वर ।
 इतरेषु त्वविश्रामा विशेषो ह्येष कीर्तितः ॥ ९ ॥
 तेषां सततदुःखं तु नृणां पापेन कर्मणा ।
 भेदः क्षयाच्च पापस्य क्रमस्तेषां प्रवक्ष्यते ॥ १० ॥
 प्रमाणं तु गणेशेश न शक्यं वक्तुमेकशः ।
 विभुत्वात्कर्मणस्तस्य क्षयादन्तं प्रपश्यति ॥ ११ ॥
 नरको ऽतिततः सर्वो नान्तं तस्य प्रपश्यति ।
 क्षीणपापाः प्रपश्यन्ति यथा तच्छृणु मे ऽव्यय ॥ १२ ॥
 पतितो नरके घोरे दुष्कृती स्वेन कर्मणा ।
 यात्यमानो ऽतिकरणं दिशमेकां प्रपद्यते ॥ १३ ॥
 स गत्वा शीघ्रमध्वानं बहुयोजनविस्तृतम् ।
 बहूनब्दाननासाद्य तस्यान्तं विनिवर्तते ॥ १४ ॥

9a °स्योच्छ्रया] °स्योच्छ्रया R 9c उच्छ्रयेषु] उच्छ्रयेषु R 9e त्वविश्रामा] न विश्रामो R 10b नृणां] नृणां R 10c भेदः] भोग° R 10d क्रमस्तेषां प्रवक्ष्यते] क्रमाद्येषां प्रवर्तते R 11c विभुत्वात्] विशुद्धात् R 12a नरको ऽतिततः] नरके हि ततः R 12c प्रपश्यन्ति] प्रणश्यन्ति R 12d यथा तच्छृणु] याता तच्छृणु R 13a नरके] नरको R 13b दुष्कृती] दुःकृती R 13c यात्यमानो] पात्यमानो R 13d प्रपद्यते] प्रपश्यत R 14cd °नब्दाननासाद्य तस्यान्तं वि°] °नब्दान् स गत्वा तु अलब्धाम्भो R

9] om. A 10b नृणां पापेन कर्मणा] नृणां तु पापाकर्मणां A₃A₇, पापकर्मणां A₅ (unmetrical) 10c भेदः क्षयाच्च] A₃A₇, भेदेदः क्षःयाच्च A₅ (unmetrical) 10d प्रवक्ष्यते] प्रवर्तते A 11a गणेशेश] गणेशे वै A₃A₅A₇^{ac}, गणेशेन A₇^{pc} 11b न शक्यं] शक्यते A (unmetrical) 11c विभुत्वात्] A₃A₇, विभुत्वत् A₅ 11d क्षया°] A₇^{pc}, क्षमा° A₃A₅A₇^{ac} 12] om. A 13a पतितो] पतते A₃, पतिते A₅A₇ 13b दुष्कृती स्वेन] दुष्कृतित्वेन A₃, दुष्कृतीत्वेन A₅, दुष्कृतीत्वे{°स्वे° A₇^{ac}? }न A₇ 13c यात्यमानो तिकरणं] पात्यमानो तिकरणं A 14c-15b] om. A

9(←a¹-d⁵)(d⁶) S₁, (←a¹-d⁸) S₂, (e⁴-f⁸→) S₄ 10(d¹-d⁸→) S₁, (←a¹-c⁷) S₄ 11(←a¹-d⁸→) S₁ 12(←a¹-c⁷) S₁ 13(a¹-d⁸→) S₄ 14(a¹-d⁸→) S₁, (←a¹-a³) S₄

9b कीर्तिताः] RBh (em.?), कीर्तिता S₄ 9d भवतीश्वर] RBh (em.?), ...ऽीश्वर S₁, भवतीश्वरः S₄ 9e त्वविश्रामा] S₂, त्वविश्रामो S₁Bh 9f ह्येष] S₂RBh, ह्यत्र S₁ • कीर्तितः] S₁RBh, कीर्तिता S₂ 10c भेदः] S₂^{pc}A₃A₇Bh, भेद° S₁S₂^{ac} • क्षयाच्च] S₂RA₃A₇Bh, °क्षयश्च S₁ 11a गणेशेश] R, गणेशेन S₂S₄, गणेशेह Bh (conj.?) 11c विभुत्वात्] S₂^{pc}A₃A₇Bh, विभुत्वा S₂^{ac}S₄ 12a नरको] conj., नरके S₂S₄Bh • ऽतिततः] S₂, तितत S₄ (unmetrical), पतितः Bh (conj.) 12b प्रपश्यति] S₂^{pc}RBh, प्रणश्यति S₂^{ac}S₄ 12c °पापाः] S₂^{pc}RBh, °पापा S₂^{ac}S₄ 12d मे ऽव्यय] S₂^{pc}S₁RBh, ते व्ययः S₁, मे व्यया S₂^{ac} 13a पतितो] S₂RBh, पातितो S₁ 13c ऽतिकरणं] RBh (em.?), पि करुणं S₁, तिकरुणां S₂ 14b °योजन°] S₂^{pc}S₄RABh, °योज° S₂^{ac} (unmetrical) 14c °नब्दान°] conj. (cf. R), °नध्यान° S₂S₄^{pc}, °न॒न° S₄^{ac}, °नन्यान° Bh (conj.)

विनिवृत्य ततो भूयो यात्यमानो विचेतनः ।
 अन्यां दिशं पुनर्गत्वा तथैव विनिवर्तते ॥ १५ ॥
 एवं सर्वा दिशो गत्वा ह्यन्तमप्राप्य दुःखिताः ।
 यात्यन्ते करुणं तत्र पापस्यान्ते ततः पुनः ॥ १६ ॥
 प्रपश्यन्ते परिमितं परिच्छिन्नं च सर्वशः ।
 द्वारेण महता युक्तं ततस्तस्माद्विमुच्यते ॥ १७ ॥
 एवं हि नरकाः सर्वे ह्यनन्ताश्चाक्षयाव्ययाः ।
 न तेषां परिसंख्यानं योजनैः संविधीयते ॥ १८ ॥
 येन कालेन तु पुनर्जन्तुः पतति दुःखितः ।
 यथा चैतच्छृणु विभो कथ्यमानं मयानघ ॥ १९ ॥
 कृत्वा पापानि कर्माणि क्षयान्ते दुष्टचेतनः ।
 व्याध्याधियुक्तः क्लेशेन त्यजति स्वां तनुं ततः ॥ २० ॥

15ab भूयो यात्यमानो] भूयः पीड्यमानो R **16a** सर्वा] सर्वं R **16b** दुःखिताः] दुःखितः R
16c यात्यन्ते] पात्यन्ते R **17a** प्रपश्यन्ते परिमितं] अपश्यन्तो { °न्ते R^{ac} } परिमितं R **19ab** का-
 लेन तु पुनर्जन्तुः] केन पुनर्जन्तुर्नित्यं R **19cd**] यथा पतति घोरे स्मिंस्तच्छृणुष्व परम्विभो R **20c**
 व्याध्याधि°] सव्याधि° R

15c दिशं] A₃A₇, दिश A₅ • °र्गत्वा] A₇, °र्दत्त्वा A₃A₅ **17a** प्रपश्यन्ते परिमितं] पश्यन्ते
 यमि{मयि° A₇}तं तत्र A **17b** परिच्छिन्नं] परिचित्वं A₃A₅, परिचिन्नञ् A₇ **19ab**] om. A
19c³-21c⁶] repeated in A₅. **19cd**] त{य° A₇}था पतन्ति घोरे स्मिंस्तत् शृणु ह्य{°ष्व A₇}परं
 विभो A± **20b** क्षयान्ते] क्षमन्ते A • °चेतनः] °चेतसा A **20cd**] om. A

15(←a¹-b²)(d³) S₁ **16**(b⁷-d⁸→) S₄ **17**(a⁸) (b¹-d⁸→) S₁, (←a¹-b⁸) S₄ **18**(←a¹-a⁵)(a⁶) S₁
19(b⁶) S₁, (d⁸) S₂, (d³-d⁸→) S₄ **20**(c²)(c³-d⁸→) S₁, (←a¹-d⁵) S₄

15b यात्यमानो] S₄Bh, ...मानो S₁, पात्यमानो S₂ **15c** अन्यां दिशं] S₁^{pc}RA₃A₇Bh, अन्यन्दिशं
 S₁^{ac}, अन्यान्दिशाम् S₂, अन्यां दिशां S₄ • पुनर्गत्वा] S₁S₂RA₇Bh, पुनर्गत्वा S₄ **16a** सर्वा] S₂
 S₄ABh, सर्वं S₁ **16b** दुःखिताः] S₂A, दुःखितः S₁Bh, दुः... S₄ **16c** यात्यन्ते] S₁A, यात्यन्ते
 S₂Bh • After this S₁ adds 2 pādas reading न कश्चिदिह+(वि)+द्यते । यातनान्ते तु करुणं, Bh adds
 2 pādas reading न कश्चिदिह विद्यते ॥ यातनान्ते त्वकरुणं (conj.) **17a** प्रपश्यन्ते] S₁S₂, प्रपश्यन्ते Bh
 (conj.) **17c** महता] S₂RABh, महाता S₄ (unmetrical) **18a** नरकाः] S₂RABh, ...-ः S₁,
 नरका S₄ **18b** ह्यनन्ताश्चा°] S₂S₄RABh, ह्यनन्तांग्वा° S₁ • °व्ययाः] S₁^{pc}S₂^{pc}RABh, °व्ययः
 S₁^{ac}, °व्यया S₂^{ac}S₄ **18c** °संख्यानं] S₂S₄RABh, °संख्यानां S₁ **18d** योजनैः] S₁^{pc}S₂RABh,
 यजनै S₁^{ac}S₄ **19ab** कालेन तु पुनर्जन्तुः पतति] S₂S₄Bh, काले पुनः जन्तुः पथिभिः पथि S₁ **19c**
 चैतच्छृ°] S₂S₄Bh, वै तच्छृ° S₁ **19d** मयानघ] S₂Bh, तयानघः S₁ **20a** पापानि] S₂RABh,
 पापाणि S₁ **20b** °चेतनः] S₂RBh, °चेतसः S₁ **20c** °युक्तः] RBh (em.?), °युक्त S₂ **20d**
 स्वां तनुं] S₂R, ...नुन् S₄, स्वान्तनुन् Bh (conj.?)

यमदूतैर्महापाशैर्बद्धा दुःखसमीरितः ।
 विषमेण पथा देव नीयते विकृताकृतिः ॥ २१ ॥
 अयोमयैः कण्टकैश्च विध्यमानस्ततस्ततः ।
 केशामेध्यास्थिपङ्कैश्च दह्यमानः समन्ततः ॥ २२ ॥
 विषमेषु च गर्तेषु प्रपतन्भिद्यते पुनः ।
 झञ्चोपलवर्षेण महता संनिकीर्यते ॥ २३ ॥
 तत्र भिन्नशिरोजानुपादबाहूरुबन्धनः ।
 कृष्यते यमदूतैश्च पुनः कण्टकिभिर्द्रुमैः ।
 पात्यते भिद्यते चैव वल्लीभिश्चावबध्यते ॥ २४ ॥
 एवं बहुविधाकारैर्दुःखदैः पथिभिः प्रभो ।
 नीयमानो ऽवशः क्लेशात्प्राप्नोति यमसादनम् ॥ २५ ॥

21a °र्महापाशैर्] °र्महापाशैर् R 21b °समीरितः] °समीपतः R 21c विषमेण] विषमेण R
 21d विकृताकृतिः] विकृतात्मभिः R 22c °पङ्कैश्च] °सं+कीर्णे R 23b प्रपतन्भिद्यते] प्रयातं वि-
 द्यते R 24a °जानु°] °जानुः R 24f वल्लीभिश्चाव°] बलिभिश्चानु° R 25b पथिभिः] पथितैः
 R 25c क्लेशात्] क्लेशान् R

21a °दूतैर्] $A_3A_5^*A_7$, °दूषैर् A_5 21b °बद्धा] °बांहो{°द्वो A_3^{ac} ? } $A_3A_5^*$, °बांहो A_5 , °बद्धो
 A_7 21c विषमेण] $A_3A_5A_5^*$, विषमेण A_7 • पथा] $A_3A_7^{pc}$, यथा $A_5A_5^*A_7^{ac}$ 22b °स्ततस्त-
 तः] A_3A_7 , °स्ततः A_5 (unmetrical) 22c °मेध्यास्थि°] °मेध्याश्च A_3A_5 , °मध्यश्च A_7^{ac} , °मध्येश्च
 A_7^{pc} • °पङ्कैश्च] सहैश्च A_3A_7 , संदेहैश्च A_5 (unmetrical) 23b प्रपतन्भिद्यते पुनः] प्रतापाविष्टचेत-
 नः{°सः A_7 } A_3A_7 , प्रताये विद्यते पुनः A_5 23cd] om. A 24ab °पादबाहूरु°] °पादपा उरु°
 A_3A_5 , °पादपायूरु° A_7 24d °भिर्द्रुमैः] °भिवृत्तः A_3A_7 , °भि वृत्तैः A_5 24e पात्यते] A_7 , पाद्यते
 A_3A_5 24f वल्लीभिश्चाव°] बलिभिश्चापि A 25ab] om. A 25c °नो ऽवशः] °नः स वै A
 • क्लेशात्] A_3 , क्लेशान् A_5A_7 25d °सादनम्] A_3A_5 , °साधनं A_7

21($\leftarrow a^1-b^4$)(b^5) S_1 22(d^1)(d^2) S_1 23(d^3) S_1 , ($a^1-d^8\rightarrow$) S_4 24(a^1-a^8)(b^1-c^6)(c^7) S_1 , ($\leftarrow a^1-$
 a^2) S_4 25(b^5-b^6)(c^3-c^4) S_1 , ($d^1-d^8\rightarrow$) S_4

21a °दूतैर्] $S_2RA_3A_5^*A_7Bh$, °दूतै S_4 • °पाशैर्] S_2ABh , °पाशै S_4 21c विषमेण] A_3A_5
 A_5^*Bh , विशयेन S_1^{ac} , विशमेण $S_1^{pc}S_2S_4$ 21d विकृताकृतिः] ABh , विकृताकृति S_1 , विकृताकृतिम्
 S_2 , विकृताकृतिं S_4 22a अयोमयैः] S_2S_4RABh , अयोमये S_1 22b विध्यमान°] S_2S_4RABh ,
 विध्यमाना° S_1 22c केशामेध्यास्थि°] S_2S_4R , केशमद्यास्थि° S_1 , केशमज्जास्थि° Bh (conj.) 22d
 दह्यमानः] $S_2^{pc}RA$, ऽ(ह्य)मान S_1 , दह्यमान $S_2^{ac}S_4$, दिह्यमानः Bh (conj.) 23a गर्तेषु] $S_1^{pc}S_2RA$
 Bh , (वर्तेषु) S_1^{ac} 23b प्रपतन्] S_1Bh , प्रपतद् S_2 23c °ञ्चोपल°] S_2RBh , °ञ्चोत्पल° S_1 24d
 कण्टकिभिर्] $S_1S_2RA_3A_7Bh$, कण्टकिभि S_4 24e पात्यते] RA_7 , पात्यते S_1 , पाड्यते S_2S_4 , यात्यते,
 Bh (conj.?) 24f वल्लीभि°] S_1S_2Bh , वलीभि° S_4 25a एवं] S_1S_2RBh , एव S_4 (unmetrical)
 25ab °कारैर्द्रुःखदैः पथिभिः] S_2RBh , °कारैर्द्रुःखदैः प(थिभिः) S_1^{pc} , °कारे द्रुःखदाः प(थिभिः) S_1^{ac} ,
 °कारै द्रुःखै पथिभि S_4 (unmetrical) 25b प्रभो] $S_2S_4^{ac}RBh$, प्रभोः $S_1S_4^{pc}$ 25c ऽवशः] RBh
 (em.?) वश S_1S_4 , वशं S_2 • क्लेशात्] A_3 , क्लेशा S_1 , क्लेशान् S_2Bh , क्लेशां S_4 25d यमसादनम्]
 $S_2RA_3A_5Bh$, मयसाधनं S_1

स ततो यममप्राप्य दूरादेव यमाज्ञया ।
 चित्रगुप्तमुपागम्य श्राव्यते कर्म यत्कृतम् ॥ २६ ॥
 सोमो ऽग्निर्वरुणो वायुः सूर्यश्चेति तदा नरम् ।
 साक्षिणः सर्वजन्तूनां ब्रुवते कर्म यत्कृतम् ॥ २७ ॥
 उक्तो विभावितश्चैव चित्रगुप्तेन चोदितः ।
 नरके निपतत्यार्त्त ऊर्ध्वपादो ह्यधःशिराः ॥ २८ ॥
 तोमरैश्चातितीक्ष्णाग्रैः शरैश्चाथ परश्वधैः ।
 भिन्दिपालैर्मुद्गरैश्च असिभिर्दीर्घवेधनैः ॥ २९ ॥
 परिधैः करपत्रैश्च वज्रैष्टङ्कैर्हुलोपलैः ।
 कीलैश्च मुसलैश्चैव क्षारपिष्टेन चैव हि ॥ ३० ॥

26a ततो] तते R 27b नरम्] °ननं R 28a °श्वेव] °श्वेवो R 28c निपतत्या°] +प+तती-
 त्या° R 29c °मुद्गरैश्च] R^{ac}, °मुद्गुरैश्च R^{pc} 30b वज्रैष्टङ्कैर्हुलोपलैः] वज्रैः कङ्कैर्हुलोपलैः R 30c
 मुसलै°] मशलै° R 30d °पिष्टेन] °पृष्टिल R^{ac}, °वृषेन R^{pc}

26ab] om. A 27a सोमो ऽग्निर्] A₇, सोमाग्निर् A₃A₅ 27b नरम्] °ननं A₃A₅, नरः
 A₇ 27c °जन्तूनां] A₃A₅, °यन्तूनां A₇ 27d ब्रुवते] A₃A₇, ब्रुवते A₅ 28cd °त्यातं ऊर्ध्वपा-
 दो] °त्याशु ह्यूर्ध्वपादो A 28d ह्यधःशिराः] ह्यधोमुखः A 29a तोमरै°] तैरैतै° A₃A₇, रेवे° A₅
 (unmetrical) • °तीक्ष्णाग्रैः] A₇, °तीक्ष्णागैः A₃, °तीक्ष्णग्रैः A₅ 29d असिभिर्दीर्घवेधनैः] ऋष्टिभि
 दीर्घभेदनैः A₃A₇, ऋषिभि दीप्तभेदनैः A₅ 30a परिधैः] A₅A₇, परिधैः A₃ 30b °ष्टङ्कैर्हुलोपलैः]
 °श्वेव ऋ{ °श्वैकहू° A₇}दोत्पलैः A 30c-31b] om. A

26(b⁷-b⁸, d¹) S₁, (←a¹-c⁸) S₄ 27(a⁸-b⁴)(b⁵-b⁶)(b⁷-b⁸) S₁, (←a¹-a⁸) S₄ 28(d²-d⁸→) S₄
 29(a¹-a³)(a⁴) S₁, (c⁵-c⁷)(c⁸) S₂, (←a¹-d²) S₄ 30(d⁴, d⁶) S₂

26a ततो] S₂Bh, तततो S₁ (unmetrical) 26d श्राव्यते] S₁^{pc}S₂S₄RABh, ((भू))श्राव्यते S₁ 27a
 ऽग्निर्वरुणो] S₂RABh, ग्निवरुणो S₁ (tops of व lost), ग्निवरुणौ S₄ • वायुः] S₂^{pc}RABh, वा(यू)
 S₁, वायु° S₂^{ac}S₄ 27b नरम्] S₁S₄Bh, नरन् S₂ 27c °णः सर्व°] S₂RA, °णस्तत्र S₁Bh, °ण
 सर्व° S₄ (unmetrical) • °जन्तूनां] S₁S₂RA₃A₅Bh, °जन्तूना S₄ 27d ब्रुवते] S₂S₄RA₃A₇Bh,
 ब्रुवन्ते S₁ • कर्म यत्कृतम्] S₂S₄RA, यत्कृताकृतं S₁Bh 28c निपतत्यार्त्त] S₂S₄, निपात्यते आर्त्य
 S₁ (unmetrical), पात्यते आर्त्त Bh (conj.) 28d ऊर्ध्वपादो] S₁RBh, ऊर्ध्वपादो S₂, ऊ... S₄
 • ह्यधःशिराः] S₁RBh, प्यधःशिरा+ : S₂ 29b °श्चाथ] S₂RABh, °श्चाप° S₁ • परश्वधैः]
 S₂RABh, °पराश्वधैः S₁ 29c °पालै°] S₂RABh, °मालै° S₁ 29d °भिर्दीर्घवेधनैः] S₂RBh,
 °भि दीर्घवेधनैः S₁, °भि दीर्घवेधनैः S₄ 30a परिधैः] S₂S₄RA₃A₇Bh, परिधै S₁ 30ab °पत्रैश्च
 वज्रैष्टङ्कै°] S₂^{pc}Bh, पत्रैश्च वज्रैः ष्टङ्कै° S₁, °पत्रैर्वज्रैष्टङ्कै° S₂^{ac} (unmetrical), °पत्रैश्च वज्रैष्टङ्कै S₄ 30b
 °हुलोपलैः] S₁, °ज्वलोपलैः S₂, ज्वलोपलैः S₄, °हलोपलैः Bh (conj.?) 30c मुसलै°] S₁S₂S₄,
 मुशलै° Bh (em.?)

प्रदीप्तैश्चायुधैर्घोरैरग्निवर्षेण चाप्युत ।
 हन्यमानो दिवारान्नं विनदन्करुणं बहु ।
 वर्षाणां तु सहस्रेण नरकं प्राप्नुते ऽशुभम् ॥ ३१ ॥
 स तत्र पतितो भूयो यात्यमानः सुदुःखितः ।
 वर्षकोटीमविश्राम्य निरयान्तं प्रपद्यते ॥ ३२ ॥
 महानरकमुक्तश्च उच्छ्रयान्तरमाश्रितः ।
 शीतेन वायुना स्पृष्टः सुखं तत्र स विन्दति ॥ ३३ ॥
 स तं विश्राममासाद्य विस्मृतो यातनां तदा ।
 मुहूर्तमाहृते स्वप्ने राक्षसेनापकृष्यते ॥ ३४ ॥
 स तेन कृष्यमाणश्च भूयो दुःखेन चार्दितः ।
 करुणं बहुधातीव प्रविलप्यावतिष्ठते ॥ ३५ ॥
 ततो भूयः समाकृष्य यातनायां स राक्षसः ।
 यातयत्येव तं जन्तुं सविश्रामं सचेतनम् ॥ ३६ ॥

31d विनदन्] विनदत् R 31e वर्षाणां तु] वर्षाणाञ्च R 32b यात्यमानः] पात्यमानः R 32c
 °कोटीमविश्राम्य] °कोटिमविश्रान्त R 33a °मुक्तश्च] °मुक्तश्च R 33b उच्छ्रया°] उच्छ्रयाया° R
 34a विश्राममासाद्य] विश्रामयामास R 34b °नां तदा] °नान्तथा R 34c °माहृते] °माकृते
 R 35c °धातीव] °धात्रैव R 36c यातयत्येव] पातयत्येव R 36cd जन्तुं सविश्रामं सचेतनं]
 जन्तुमविश्रान्तमचेतसं R

31c °रात्रि] °रात्रि A 31d विनदन्करुणं] विलपं धकरणं A₃ (unmetrical), विलपं करुणां A₅, वि-
 लपन्क(क)रुणं A₇ • बहु] A₃A₇, बहु A₅ 31e नरकं] नरके A 32a तत्र पतितो] तत्रापतितो
 A 32b यात्यमानः] या{य° A₅}प्यमानः A 32c °कोटीम°] °कोटि{°टि A₅} स A 32d
 निरयान्तं] A₇, निवयांतं A₃, निवयांतं A₅ 33a °मुक्तश्च] °युक्तश्च A₃A₅, °मुक्तस्य A₇ 33b
 उच्छ्रयान्तर°] A₇, उन्न{उद° A₅}यांतर° A₃A₅ 33c स्पृष्टः] A₅A₇, स्पृष्ट A₃ 33d स] A₃A₇,
 om. A₅ (unmetrical) 34a विश्राममासाद्य] विश्रामयामास A 34c मुहूर्तमाहृते] मुहूर्ते प्रग{°ण°
 A₇}ते A 34d °कृष्यते] °हृष्यते A 35b दुःखेन चा°] दुःखशुचा° A₃A₅, दुःखेषु चा° A₇ 35c
 करुणं] A₇, करुणां A₃A₅ 36a समाकृष्य] A₃A₅, समाहृष्य A₇ 36c-37b] om. A

31(c⁴, f³-f⁸) S₂, (b⁴-b⁵)(b⁶-c³)(c⁴)(d¹-f⁸->) S₄ 32(a¹-a⁴)(b²) S₂, (<-a¹-a⁷) S₄ 33(c⁷)(c⁸-
 d⁸->) S₄ 34(b⁶) S₁, (<-a¹)(a²-a³)(a⁴-d⁸->) S₄ 35(a¹-a⁴)(a⁵-b⁴) S₁, (<-a¹-a⁴) S₄ 36(d⁶-
 d⁸->) S₄

31a प्रदीप्तैश्चायुधैर्घो°] S₁RBh, प्रदीप्तैश्चायुधैर्घो° S₂ (tops lost), प्रदीप्तैश्चायुधै घो° S₄ 31b °प्युत]
 RBh (em.?), °प्युतः S₁S₂ 31d °णं बहु] RA₃A₇Bh, °णस्वहुः S₁S₂ 32b यात्यमानः] S₁Bh,
 यात्त्यमानस S₂, यात्यमान S₄ 32c °कोटीम°] S₁S₂S₄, °कोटिम° Bh • °विश्राम्य] A, °वि-
 श्रा(न्त)मन् S₁, °विश्राम्य S₂S₄, °विश्रान्तं Bh (conj.?) 33b °माश्रितः] S₂S₄RABh, °माश्रुतः S₁
 33c स्पृष्टः] S₁S₂RA₃A₇Bh, (र) S₄ (bottoms lost) 33d सुखं] S₁RABh, दुःखन् S₂ • स]
 S₁^{ac}S₂RA₃A₇Bh, न S₁^{ac} 35c करुणं] S₂S₄RA₇Bh, करुण S₁ (unmetrical) • °धातीव] ABh,
 °वातीव S₁, °धात्रैव S₂S₄ 35d प्रविलप्या°] S₁RABh, विप्रलप्या° S₂S₄ 36a भूयः] S₂S₄R
 ABh, भूय S₁ 36c तं] S₁^{ac}S₂S₄RBh, (व) S₁^{ac} • जन्तुं] S₂Bh, जंतु S₁, जन्तु S₄ 36d
 सचेतनम्] S₁Bh, सचेतसम् S₂, स... S₄

तत्र वर्षसहस्रं वै यातितः पुनरेव सः ।
 अन्यस्मिन्नुच्छ्रये घोरे यात्यते तावदेव हि ॥ ३७ ॥
 एवं स उच्छ्रयान्प्राप्य अष्टौ पापेन कर्मणा ।
 संसारं कृमिकीटादि जन्तुः संप्रतिपद्यते ॥ ३८ ॥
 ये तु गच्छन्ति तं घोरं नरकं पुरुषाधमाः ।
 तानहं संप्रवक्ष्यामि तव पुत्र समासतः ॥ ३९ ॥
 प्रथमो यो मया प्रोक्तो नरको यमलाचलः ।
 यात्यन्ते तत्र पुरुषा महानिरयगामिनः ॥ ४० ॥
 पर्वतौ द्वौ महासत्त्व सिंहव्याघ्रसमाकुलौ ।
 शरभेभसमाकीर्णौ बहुसर्पसमाकुलौ ॥ ४१ ॥
 पक्षिभिर्विधाकारैः पुरुषैश्चोद्यतायुधैः ।
 वृक्षैरपणैः संयुक्तौ सूचिभिर्वज्रकण्टकैः ॥ ४२ ॥

37b यातितः] पातितः R 37d यात्यते] पात्यते R 38a उच्छ्रयान्] उच्छ्रायान् R 38b अ-
 ष्टौ] षट् R 38c संसारं] संसारी R 40c यात्यन्ते] पात्यन्ते R 41c शरभेभः] शरभेश्च R
 42c संयुक्तौ] संयुक्तः R

37c °नुच्छ्रये] °न्नप्रमे A 37d यात्यते] पात्यते A 38ab] om. A 38c संसारं] A₃A₇,
 सासारं A₅ 39a गच्छन्ति तं] A₃, गच्छति पद्यते । ये तु गच्छति ते A₅ (unmetrical), गच्छति तं A₇
 40ab] om. A 40c यात्यन्ते] A₅, पात्यन्ते A₃A₇ 41a पर्वतौ द्वौ] A₃A₇, पर्वतादो A₅ •
 महासत्त्व] A₃A₅, सहासत्त्व A₇ 41cd] om. A 42cd °रपणैः संयुक्तौ सूचिभिर्वज्रः] °रपणैः { °णै
 A₅ } संयुक्तैः पूतिभिर्वहुः A

37(←a¹-a⁸)(b¹)(b⁷-d⁸→) S₄ 38(b⁶-b⁷)(b⁸) S₁, (←a¹-b⁷) S₄ 40(c⁶-d⁸→) S₄ 41(a⁶-
 a⁷)(c⁷)(c⁸) S₁, (←a¹-c⁶) S₄ 42(c¹) S₁

37b सः] S₁RBh, स S₂ 37c अन्यस्मिन्नु°] S₁RBh, अन्यस्मिन्नु° S₂ 38a एवं स उ°] S₂RBh,
 स एवमु° S₁ 38c संसारं] S₂A₃A₇, संसार S₁S₄, संसारे Bh (conj.) • कृमि°] RABh, क्रिमि°
 S₁S₂S₄ • °कीटादि] S₂S₄RABh, °कीटादी S₁ 38d जन्तुः] RABh, जन्तु S₁S₂S₄ 39ab तं
 घोरं नरकं] S₂S₄RA₃A₇, तं घोरेन्नरक(न्न) S₁ (unmetrical), तान् घोरान् नरकान् Bh (conj.) 40a
 प्रोक्तो] S₂S₄RBh, प्रोक्त S₁ 40b नरको] S₂S₄RBh, नरके नरको S₁ (unmetrical) • यमलाचलः]
 S₂^{Pc}RBh, यमडाचलः S₁, यमलाचल S₂^{ac}S₄ 41a पर्वतौ] S₂RA₃A₇Bh, पर्वतो S₁ • महासत्त्व]
 S₂RA₃A₅Bh, स(हास)त्वं S₁ 41d °समाकुलौ] S₁S₂RBh, °समाकुलैः S₄ 42a पक्षिभिर्विधाका-
 रैः] S₁RABh, पक्षिभिः विविधाकारै S₂, पक्षिभि विविधाकारै S₄ 42b पुरुषैः] S₂S₄RABh, पुरुषै°
 S₁ 42cd °रपणैः संयुक्तौ सूचिभिर्] S₂, °रपणैस्संयुक्तौत्सूचिभिर् S₁, °रपणैः संयुक्तौ सूचिभि S₄,
 °रपणैः संयुक्तौ सूचिभिर् Bh (conj.?)

तयोरन्तरमेकं वै समं सूचिभिरावृतम् ।
 ऊर्ध्वाभिर्वज्रतुण्डाभिरभेद्याभिस्तथैव च ।
 अन्यतः पुरुषैर्घोरैः शस्त्रपाणिभिरावृतम् ॥ ४३ ॥
 प्राकारेण च लोहेन समन्तात्परिवारितौ ।
 आकाशे चापि लोहेन तौ जालेन समावृतौ ॥ ४४ ॥
 यात्यन्ते तत्र पुरुषा ये वै स्त्रियमनिच्छतीम् ।
 आक्रमन्ति पराक्यां वै कन्यादूषक एव च ॥ ४५ ॥
 न्यासापहारकश्चैव तथा मांसापहारकः ।
 रसापहारकश्चैव यश्चापि परदूषकः ॥ ४६ ॥
 इन्द्रियग्रामघाती च मिथ्यालिङ्गी तथैव च ।
 मृगश्चापदहन्ता च पृष्ठमांसाशिनश्च ये ॥ ४७ ॥
 वृथामांसाशिनो ये च विषं ये च प्रकुर्वते ।
 एते नराधमाः पुत्र गच्छन्ति यमलाचलम् ॥ ४८ ॥

43b समं] सम R 44a लोहेन] लौहेन R 44bc] om. R 45a यात्यन्ते] पात्यन्ते R 45c आक्रमन्ति] आक्रामन्ति R 45d कन्यादूषक एव च] कन्याया दूषकाश्च ये R 46a °हारक°] °हारका° R 46b मांसापहारकः] पाशोपहारकाः R 46c °हारक°] °हारका° R 46d यश्चापि] ये चापि R • °दूषकः] °दूषकाः R 47b मिथ्या°] मृषा° R 47c °श्चापद°] °स्वापद° R 47d पृष्ठ°] पिष्ट° R

43b समं] यम° A₃A₅, यम° A₇ • सूचिभि°] A₃A₅, शुचिभि° A₇ • °रावृतं] A₃A₅, °रावृतैः A₇ 43cd] om. A 43e °घोरैः] A₃, °घोरैः A₅, °घोरैः A₇ 43f °रावृतम्] A₃A₅, °रावृतैः A₇ 44a प्राकारेण] A₃, प्राकारेण A₅, प्राकारेण A₇ • च लोहेन] तु लौहेन A 44c लोहेन] A₅, लौहेन A₃A₇ 44d तौ जालेन] योनेन च A₃A₅, जालेन च A₇ 45] om. A 46a °हारक°] °हारका° A 46b मांसापहारकः] मांसापहारकाः A 46c °हारकश्चैव] °हारकाश्चैव A₃A₇, °हारकाः । रसापहारकाश्चैव A₅ (unmetrical) 46d यश्चापि] ये चापि A₃A₇, स ये चापि A₅ (unmetrical) • °दूषकः] °दूषकाः A 47b °लिङ्गी तथैव] °लापिन एव A 47cd] om. A 48b विषं ये च प्रकुर्वते] विषयेभ्यः प्रवर्तते A 48d यमलाचलम्] यमलोचनं A

43(b⁷) S₁, (d²-f⁸->) S₄ 44(b⁵-b⁶) S₁, (<-a¹-b¹) S₄ 45(b⁶, c⁷-d²)(d³-d⁸->) S₁ 46(<-a¹-b¹) S₁, (b⁴-d⁸->) S₄ 47(<-a¹-b²) S₄ 48(d⁵)(d⁶-d⁸->) S₁

43a °रन्तर°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, °रन्नर° S₁^{ac} 43b सूचिभि°] S₁S₂S₄RA₃A₅, सूचीभि° Bh (conj.?) 43c ऊर्ध्वाभिर्] S₁S₂RBh, ऊर्ध्वाभि S₄ • °तुण्डाभि°] S₂S₃RBh, °तुण्डाभि° S₁ 43f °रावृतम्] S₁^{ac}RA₃A₅, °रावृतौ S₁^{pc}Bh, °रावृतैः S₂ 44a लोहेन] S₁S₂, लौहेन Bh 44c लोहेन] S₁S₂S₄A₅, लौहेन Bh 44d तौ] S₂S₄RBh, तो S₁ 45a तत्र] S₁^{pc}S₂S₄RBh, (य)त्र S₁^{ac} 45b ये] S₁RBh, ये S₂S₄ • °मनिच्छतीम्] S₂^{pc}S₄RBh, °म(नि)च्छती S₁, °मनिच्छतीम् S₂^{ac} 45c पराक्यां] S₂R, परा(कां) S₁ (lower part lost), पाराक्यम् S₄ (unmetrical), परक्यां Bh (conj.?) 46b मांसाप°] S₂A₃A₇Bh, मांसाप° S₁, मा... S₄ 46c °हारकश्चैव] S₂Bh, °हारकश्चैव S₁ 47a इन्द्रिय°] S₁S₂^{pc}RABh, इन्द्रिया° S₂^{ac} 47b °लिङ्गी] S₂S₃RBh, °लिङ्ग S₁ 47d पृष्ठ°] S₁S₂Bh, पृष्ठ° S₄ 48b विषं] R, विष S₁, वृषं S₂S₄, हिंसां Bh (conj.) 48c नराधमाः] S₁^{pc}S₂RABh, नराधमा S₁^{ac}S₄

यमलेषु च जातेषु यो न कुर्यान्नराधमः ।
 प्रायश्चित्तमशुद्धात्मा स च तं प्रतिपद्यते ॥ ४९ ॥
 स प्रपन्नो यथोक्तैस्तैः पुरुषैः समभिद्रुतः ।
 आयुधैश्छिद्यमानश्च पर्वतं तं प्रपद्यते ॥ ५० ॥
 तत्र व्याघ्रैश्च सिंहैश्च शरभैः स तरक्षुभिः ।
 सर्पैर्विडालैः पतगैरयस्तुण्डैश्च भक्ष्यते ॥ ५१ ॥
 तैर्भक्ष्यमाणो यदि च वृक्षं समधिरोहते ।
 तत्र तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर्भिद्यते पक्षिभिश्च ह ॥ ५२ ॥
 अथ चेत्कन्दरास्तस्य गुहां वा यातुमिच्छति ।
 तत्रापि ह्यग्निना दग्धो दुःखार्तो विनिवर्तते ॥ ५३ ॥
 अथ चेदन्तरं घोरं तयोः संप्रतिपद्यते ।
 तत्र सूचीभिरुग्राभिः पादयोर्भिद्यते नरः ॥ ५४ ॥
 भिन्नं च तं समालक्ष्य अशक्तमपसर्पणे ।
 समागम्याचलौ क्षिप्रं पीडयेतामतीव हि ॥ ५५ ॥

49a जातेषु] यातेषु R 49b न] नु R 49c प्रायश्चित्तम°] प्रायोग्नितु R^{ac} (unmetrical), प्रायो हितम° R^{pc} 49d स च तं] सततं R 50a प्रपन्नो] प्रमत्तो R • °स्तैः] °स्तुः R 50c °श्छिद्यमानश्च] °श्छिद्यमानेश्च R 50d तं प्रपद्यते] प्रतिपद्यते R 52b °रोहते] °रोहति R 52c तत्र] ततस् R 54c सूचीभिः] सूचिभिः R 55a भिन्नं च] च्छिन्नश्च R 55a समालक्ष्य] समालम्ब्य R 55b अशक्त°] प्रसक्त° R 55c क्षिप्रं] विप्र R

49a यमलेषु च] अपराधेषु A₃A₅, अपराधेषु च A₇ (hypermetrical) • जातेषु] A₇, यातेषु A₃A₅ 50-54] om. A 55a समालक्ष्य] समालोक्य A 55b अशक्त°] ह्यशक्त° A₃, ह्यसक्त° A₅A₇ • °मपसर्पणे] °मसर्पणे A₃ (unmetrical), °मपसर्पणे A₅, °मपसर्पणे A₇, 55c °गम्याचलौ] °गम्यावने A₃, °गम्य वने A₅, °गम्यावलो A₇ • क्षिप्रं] A₃A₇, क्षिप्र A₅ 55d पीडयेतामतीव हि] पीडयेत्त{°त° A₅}मतीव हि A₃A₅, पीडां प्राप्नोति दुःसहां A₇

49(←a¹-c⁶)(c⁷) S₁, (a⁸)(b¹-d⁸→) S₄ 50(←a¹-b²)(c⁶-c⁷) S₄ 51(c²-c³)(c⁴-d⁸→) S₁ 52(←a¹-b⁴)(b⁵) S₁, (a⁵-d⁸→) S₄ 53(←a¹-a⁸)(c⁴) S₄ 54(a⁶, b², b⁷-b⁸, c⁷) S₄ 55(a⁶)(a⁷-d⁸→) S₄

50a प्रपन्नो] conj., प्रसन्नो S₂Bh, प्रसन्नो S₁ 50b पुरुषैः] S₁RBh, पुरुषै S₂, ..षै S₄ 50c °धैश्छिद्यमानश्च] em. Bh, °धै च्छिद्यते तत्र S₁, °धैश्छिद्यमानाश्च S₂, °धै च्छिद्य(माना)श्च S₄ 50d पर्वतं तं प्रपद्यते] S₂S₄Bh, स च तं प्रतिपद्यते S₁ 51a व्याघ्रैश्च सिंहैश्च] S₂S₄R, सिंहैश्च शादूलैः S₁, व्याघ्रैश्च कुपितैः Bh (conj.?) 51b शरभैः स] S₁^{pc}S₄R, शरभै स S₁^{ac}, शरभैः श S₂, शरभैश्च Bh (conj.?) 51c सर्पैर्वि°] S₂RBh, स+र+(वि)र् S₁, सर्पै वि° S₄ 52a तैर्] S₂RBh, तै S₄ 52b °रोहते] S₁S₂, °रोहति Bh (em.?) 52cd °क्ष्णैर्भिद्यते] S₂RBh, °क्ष्णै भक्ष्यते S₁ 53a °त्कन्दरांस्त°] S₁S₂R (°रान्त° in S₁S₂), °त् कन्दरां त° Bh 53b गुहां] S₁S₂RBh, गुहा S₄ (tops lost) 53c दग्धो] S₁S₂S₄^{pc}RBh, दग्धे S₄^{ac} 54ab घोरं तयोः] S₂S₄RBh, घोरन्तयोत् S₁ 54c सूचीभिरुग्राभिः] S₁S₂Bh, सूचिभिरुग्राभि S₄ 54d पादयोर्] S₁S₂RBh, पादयो S₄ 55a भिन्नं च] S₂ABh, भिन्नवे S₁, भिनश्च S₄ 55b अशक्त°] S₁S₂, ह्यशक्त° Bh 55c समागम्या°] S₁S₂RA₃A₇, समागमम्या° Bh (typo, unmetrical) 55cd क्षिप्रं पी°] S₁^{pc}S₂A₃A₇Bh, क्षिप्रम्प्री° S₁^{ac}

पीड्यमानो ऽचलाभ्यां च यन्त्रेणेषुवदातुरः ।
 करुणं क्रन्दमानस्तु यातनां तां समञ्चुते ॥ ५६ ॥
 भक्षितस्याथ भिन्नस्य विलुप्तस्य च पक्षिभिः ।
 दग्धस्य च नवं भूयः शरीरमभिजायते ॥ ५७ ॥
 एवं स यात्यमानो वै बहूनब्दान्सुदुःखितः ।
 द्वारं लब्ध्वा विनिःसृत्य उच्छ्रयेषु निपात्यते ॥ ५८ ॥
 यमलाचलमेतमुग्रवेगं बहुपापसमेतकर्मयोगम् ।
 शृणुयाद्य अभीक्षणशो ऽतिवेगं स न याति तमुग्रपापयोगम् ॥ ५९ ॥

स्कन्दपुराणे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

56a ऽचलाभ्यां च] बलाभ्याञ्च R 56b यन्त्रेणेषु] यन्त्रेणेषु० R 57b विलुप्तस्य] चित्तस्तस्य R
 57c च नवं] वचनं R 58a यात्यमानो] पात्यमानो R 58c लब्ध्वा] लब्ध R 59a ०मेतमुग्र-
 वेगं] ०मेतन्नु{०नु० R^{ac}}दग्रवीर्यं R (unmetrical) 59c ०याद्य अ०] ०याद्यो R (unmetrical) •
 ऽतिवेगं] भिवेगं R 59c ०योगम्] ०गमिति R (unmetrical) Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे
 यमलाचलनरककथनो नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः R

56a ऽचलाभ्यां च] बलाभ्यां च A₃A₅, बलाभ्या स A₇ 56b यन्त्रेणेषु] A₃, यन्त्रेणेषु० A₅, यन्त्रेने-
 क्षु० A₇ 56c करुणं] A₇^{pc}, कर्तृणं A₃, कर्तृणं A₅A₇^{ac} 57a भक्षितस्याथ] A₃A₅, भक्षितास्याऽभि०
 A₇ 57c नवं] नचा A₃A₇, नाचा A₅ • भूयः] A₇^{pc}, भूय A₃A₅A₇^{ac} 57d ०मभिजायते] A₇,
 ०मतिजायते A₃A₅ 58a यात्यमानो] पात्यमानो A 58b बहूनब्दान्] बहुलब्धान् A₃, बहुलब्धा
 A₅, बहुलब्धा A₇ 58c लब्ध्वा] A₃, लब्धा A₅, लब्धा A₇ • विनिःसृत्य] A₃A₇, विविःसृत्य A₅
 (unmetrical) 58d उच्छ्रयेषु] A₇, उत्रयेषु A₃, उत्रयेषु A₅ 59a] मनाच{मनाचम० A₃}नमेत-
 स्मश्रावयं A₃A₅ (unmetrical), यमलो{०ला० A₇^{ac}}चनमे{त्सुद्वी}+तदुग्र+वयं A₇ (unmetrical) 59b
 बहुपाप०] वद्युपाप० A₃A₇^{ac} (unmetrical), वद्युपाप० A₅ (unmetrical), पाप० A₇^{pc} (unmetrical) •
 ०योगम्] ०वाचा A 59c] शृणु{शृणु० A₅, शृणु० A₇}याम्बुमति{०भि० A₇}वेगं A (unmetrical)
 59d स न याति] A₇^{pc}, शरजाति{०ति० A₅(unmetrical)} A₃A₅A₇^{ac} • ०पापयोगम्] ०पापं A₃A₅
 (unmetrical), ०हृपापं A₇ (unmetrical) Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ A₃,
 इति श्री{इति A₇}स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्रचा{०स्रचां संहिता० A₇}यामम्बिकाखण्डे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः
 A₅A₇

56(←a¹-b²) S₄ 58(c²-c⁵)(c⁶-d⁸→) S₄ 59(←a¹-c⁴) S₄

56a च] S₁S₂RA₃A₅, स Bh (conj.) 56b यन्त्रेणेषु] S₁A₃Bh, यन्त्रेणेषु० S₂, ..णेषु० S₄
 56c करुणं] S₁S₂RA₇^{pc}Bh, करुण S₄ • क्रन्दमान०] S₁S₂RABh, क्रन्दमान० S₄ 56d यातनां]
 S₁^{pc}RABh, यातना S₁S₂^{ac}S₄ 57c भूयः] S₁RA₇^{pc}Bh, भूय S₂S₄ 58b ०दुःखितः] S₁S₂RABh,
 ०दुःखिताः S₄ 58c लब्ध्वा वि०] S₁A₃Bh, लब्धाद्वि० S₂, (लब्ध)f₂ S₄ (last akṣara has subscript
 व) • ०निःसृत्य] A₃A₇R, ०निसृत्य S₁S₂ (unmetrical), ०निर्यात Bh (conj.) 58d उच्छ्रयेषु]
 S₁S₂RA₇, उच्छ्रयेषु Bh (typo) 59b] S₂R, बहुपापस्य सहेतु कर्मयोगं S₁^{pc}, बहु(धा त)स्य सहेतु
 कर्मयोगं S₁^{ac}, बहुधापापसमेतकर्मयोगम् Bh (conj.) 59c शृणु०] S₁RA₃Bh, गृणु० S₂ • ०याद्य
 अ०] S₂Bh, ०याद्यद० S₁, ...अ० S₄ • ०भीक्षणशो] S₁S₂RBh, ०भीक्षणसो S₂ 59d याति]
 S₁S₂S₄RA₇^{pc}, यात्येव Bh (conj.) • तमुग्र०] S₂S₄RABh, तमुग्र० S₁ (unmetrical) • ०योगम्]
 Bh, ०योगमिति S₁S₂S₄ (इति part of col.) Col. ६९ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने
 यमलाचलः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ⊙ S₂S₃, स्कन्दपुराणे नरकवर्णने
 यमलाचलकथनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः Bh

अष्टत्रिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शाल्मलीनरकं पुनः ।

यात्यन्ते तत्र पुरुषाः सुभृशं पापकर्मिणः ॥ १ ॥

शाल्मलीनां सहस्राणि बहूनि प्रवरेश्वर ।

उच्चाः सर्वाश्च ता घोरा बहुयोजनविस्तृताः ।

महाशाखा महापत्रा महाकण्टकसंयुताः ॥ २ ॥

लोहेन महता चैव प्राकारेणाभिसंवृताः ।

जालेन महता सर्वा उपरिष्ठात्समावृताः ॥ ३ ॥

पुरुषास्तत्र तिष्ठन्ति बहवो रुषिताननाः ।

वज्रटङ्कोपलधरा असिमुद्गरधारिणः ॥ ४ ॥

1c यात्यन्ते] पात्यन्ते R 1d °कर्मिणः] °कर्मणः R 2a सहस्राणि] सहस्राणि R 2c उच्चाः] उक्ताः R 2e महाशाखा] यत्र शाखा R 3a लोहेन] लौहेन R 3b प्राकारेणा°] आकाशेना° R 3cd सर्वा उ°] बह्वा उ° R^{pc}, ब^l R^{ac} 4b बहवो] बहुशो R

1b नरकं] नगरं A 1c यात्यन्ते] पतन्ति A 1d सुभृशं] स्वदृशं A₃, सदृशं A₅A₇ 2b बहूनि प्रवरेश्वर] बहुविप्रवरेश्वर { °रः A₅ } A 2e °शाखा] A₅, °साखा A₇, °शास्त्रा A₃ • °पत्रा] A₇, °पात्रा A₃, °यंत्रा A₅ 3a लोहेन] लौहेन A₃A₇, लौहेन A₅ 3b °रेणाभि°] °रेणाति° A 3c जालेन] जानेन A₃A₇, यानेन A₅ 3cd सर्वा उ°] सर्वमु° A 3d °परिष्ठात्] A₃A₇, °पविष्टत् A₅ 4] om. A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.13a (f. 71^f) and 6.12b (f. 71^v); S₂ exposures 55b (f. 63^f) and 56a (f. 63^v); S₃ (from 11 b³) f. 69^f; S₄ (up to 11 a⁵) exposure 15b (f. 68^v; one third lost); R f. 85^v-86^f; A₃ f. 50^f-50^v; A₅ f. 94^f-95^f; A₇ f. 70^v-71^f.

1(a⁶-d⁸→) S₄ 2(b⁸) S₁, (←a¹-c⁷) S₄ 4(c¹-d⁸→) S₄

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₄ 1c पुरुषाः] S₁RABh, पुरुषा S₂ 1d सुभृशं] RBh (em.?), सुभृषं S₁S₂ 2b प्रवरेश्वर] S^{pc}RA₃A₇Bh, प्रचरेश्वर S₁, प्रवरेश्वरः S₂^{ac} 2c उच्चाः सर्वा°] S₂ABh, उच्चा सर्व° S₁ 2f °कण्टकसंयुताः] S₂S₄RABh, °कटकिभिर्द्रुमाः S₁ 3a लोहेन] S₁S₂S₄, लौहेन Bh 3b °संवृताः] S₂RABh, °संवृता S₁S₄ 3cd] om. S₂S₄ 3c महता] RABh, महतास् S₁ 3d °परिष्ठात्] RA₃A₇, °परिष्ठा S₁, उपरिष्ठान् Bh (typo?) 4a पुरुषास्] S₁S₂RBh, पुरुषा S₄ 4b °ताननाः] S₂S₄RBh, °तानना S₁ 4c वज्रटङ्को°] S^{pc}R, वज्रटङ्को° S^{ac}, वज्रदण्डो° S₂Bh 4d °धारिणः] S₂RBh, °धारिणाः S₁

अन्यैश्च विविधाकारैरायुधैर्वृतपाणयः ।
यातयन्ति भृशं जन्तूनवशांस्ते सुदारुणाः ॥ ५ ॥
छिद्यमानश्च तत्रापि राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ।
दिशः प्रपद्यते सर्वा वेदनार्तः सुदुःखितः ।
व्रजते यत्र यत्रासौ तत्र तत्राभिहन्यते ॥ ६ ॥
गर्तेषु पतितं चैव राक्षसाः प्राप्य सर्वशः ।
शस्त्रैर्नानाविधाकारैर्निकृन्तन्त्यतिदारुणाः ॥ ७ ॥
श्रावयन्तः पुरानेन कृतं पापं महाबलाः ।
भर्त्सयन्तश्च दुर्वृत्तं पतितं क्वचिदेव हि ॥ ८ ॥
तत उत्थाय भिन्नाङ्गः सो ऽनुबद्धश्च राक्षसैः ।
सूचीकण्टकसंयुक्तं देशमन्यं प्रपद्यते ॥ ९ ॥

5b °वृत°] °द्वृत° R 5c यातयन्ति] पातयन्ति R 5d °नवशांस्ते] R^{ac}, °न् वशांस्ते R^{pc} (unmetrical) 6a °मानश्च] °मानाश्च R 6b क्रूर°] क्रूर° R 6ef यत्रासौ तत्र तत्रा°] तत्रासौ यत्र यत्रा° R 7c शस्त्रैर्नानाविधा°] अस्त्रैर्नानावृता° R 7d °कृन्तन्त्यति°] °कृन्तन्ति सु° R 8c °यन्तश्च दुर्वृत्तं] °यन्तः सदुर्वृत्ताः R 9c °कण्टक°] °कङ्कट° R

5b °वृत°] °धृत° A₇, °धृत° A₃, °धूप° A₅ 5c यातयन्ति] घातयन्ति A 5cd जन्तूनवशांस्ते] जन्तु ह्यषवास्ते A₇, यंतु मुखरास्ते A₃A₅ 5d सुदारुणाः] सदावशाः {°साः A₇} A 6-7] om. A 8a पुरानेन] पुराणानि A 8b कृतं पापं] A₇, निकृतं पापं A₃ (unmetrical), om. A₅ (unmetrical) 8c °यन्तश्च दुर्वृत्तं] °यन्तः सुवृत्तं च A± 9ab] om. A 9c सूची°] शुच्या° A₇, शूप° A₃, शुप° A₅

5(←a¹-c³)S₄ 6(b⁵, c⁵, d⁸, e³-e⁵)S₂^{pc} 7(b⁶-b⁸)S₂^{pc}, (a³-d⁸→)S₄ 8(←a¹-a²)(a⁶)S₄ 9(d³-d⁸)S₄

5a-7b] S₂^{pc} has this i.m. by sec. hand and inserts before 5a, interpreting 5a of S₂^{ac} as 7c. 5a अन्यैश्च] S₁^{pc}S₂^{ac}S₂^{pc}RABh, अ(र्यै)श्च S₁^{ac} • °कारै°] S₂^{ac}S₂^{pc}RABh, °कारौ° S₁ 5b-7c] om. S₂^{ac} (eyeskip) 5b °रायुधैर्वृत°] em. Bh (silently), °रायुधे वृत° S₁, °रायुधैर्द्वृत° S₂^{pc} 5c यातयन्ति] conj. Bh, पातयन्ति S₁, पातयन्ति S₂^{pc}, ...न्ति S₄ • भृशं जन्तू°] S₁RBh, भृशं जन्तु° S₂^{pc}, भृश जन्तु° S₄ (unmetrical) 5d °वशांस्ते] R, °वशास्ते S₁Bh, °वशांस्तेस् S₂^{pc}, °वशास्ते S₄ 6a °मानश्च] S₂^{pc}, °(ना)मानाश्च S₁, °मानाश्च S₄Bh • तत्रापि] S₂^{pc}S₄RBh, तेनापि S₁ 6b राक्षसैः] S₁S₂^{pc}RBh, राक्षसै S₄ • क्रूर°] S₁Bh, क्रूर° S₂^{pc}, क्रूर° S₄ 6c दिशः] S₁S₂^{pc}RBh, दिश S₄ • सर्वा] S₂^{pc}S₄RBh, सर्व्वे S₁ 6d वेदनार्तः] S₂^{pc}S₄RBh, वेदनार्तः S₁ 6e यत्रासौ] S₁S₄Bh, यत्रसौ S₂^{pc} (unmetrical) 6f तत्र] S₁S₄Bh, om. S₂^{pc} (unmetrical) • °हन्यते] S₂^{pc}S₄RBh, °हन्यन्ते S₁ 7a पतितं] RBh (em.?), परिता S₁, प्रतितञ्च S₂^{pc} 7b राक्षसाः] S₂^{pc}RBh, राक्षसा S₁ 7c °र्नानाविधा°] S₁, °श्च विविधा° Bh (cf. 5a) 7d °निकृन्तन्त्यति°] S₂Bh, °निं {°विं° S₁^{ac} }कृन्त्यन्ते ति° S₁ • °दारुणाः] RBh, °दारुणैः S₁, °दारुणः S₂ 8a श्रावयन्तः] S₂^{pc}RABh, श्रावयन्ते S₁, श्रावयन्त S₂^{ac}, ...यन्त S₄ • पुरानेन] S₂S₄RBh, पुरा तेन S₁ 8b महाबलाः] S₄S₂^{pc}RA, दुरात्मना S₁Bh, महाबल S₂^{ac} 8c °यन्तश्च] S₂S₄Bh, °यन्त्येव S₁ • दुर्वृत्तं] S₁Bh, दुद्वृत्तं S₂S₄ 9a उत्थाय] S₁^{pc}S₂S₄RBh, उच्छाय S₁^{ac} • भिन्नाङ्गः] RBh (em.?), भिन्नांग S₁, भिन्नाङ्ग S₂, भिन्नाङ्ग S₄

तत्र सूचीभिरुग्राभिः कण्टकैश्चायसैः पुनः ।
 भिद्यमानो नदन्दुःखान्निपतत्यतिदुःखितः ॥ १० ॥
 तत्राप्येनं समासाद्य विविधायुधपाणयः ।
 राक्षसाभिद्रवन्त्येव वैरिणो वैरिणं यथा ॥ ११ ॥
 तस्मादुत्थाय वेगेन वृक्षं यद्यधिरोहति ।
 तत्र तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर्भिद्यते छिद्यते ऽपि च ।
 यन्त्रैश्च विविधाकारैरयस्तुण्डैश्च पक्षिभिः ॥ १२ ॥
 हतकर्णाक्षिनासोष्ठः पतितो धरणीतले ।
 तत्र सूचीभिरुग्राभिः सर्वाङ्गेषु विभिद्यते ॥ १३ ॥
 एवं बहुविधाकारा यातनास्तत्र दुःखिताः ।
 प्राप्नुवन्ति दुराचारा ये तान्निगदतः शृणु ॥ १४ ॥
 अग्निदो गरदाता च अयोनौ यश्च गच्छति ।
 पुंसि योत्सृजते शुक्रं विषदो मांसविक्रयी ॥ १५ ॥

10a सूचीभि०] सूचिभि० R **10b** कण्टकै०] कण्टकै० R **10c** नदन्] द॥ R^{ac}, (द)र्ग० R^{pc} (द cancelled with an insertion mark, but no akṣara i.m.) **10d** ०त्यति०] ०त्यभि० R **11c** ०भिद्रवन्त्येव] विद्रवन्त्येवं R **12a** ०दुत्थाय] ०दुच्छाय R **12b** यद्यधि०] यद्यव० R **12f** ०रयस्तु०] ०वं(क्र)तु० R^{ac}, ०दीर्घंतु० R^{pc} **13a** ०नासोष्ठः] ०नासोष्टः R **13c** सूचीभि०] सूचीभि० R **13d** विभिद्यते] विभज्यते R **15c** योत्सृजते शुक्रं] यो विन्यसेच्छुक्रं R

10a सूचीभि०] सूचीभि० A₇^{pc}, शूरीभि० A₃A₅A₇^{ac} **10b** ०श्चायसैः] A₇, ०श्चापसैः A₃A₅ **10c** नदन्] रुदन् A **10d** ०पतत्य०] A₇, ०पत्य० A₃A₅ (unmetrical) **11ab**] om. A **11c** ०भिद्रवन्त्येव] ०भवन्त्येव{०नं A₅} A **11d** वैरिणो वैरिणं] वैरिणं वैरिणो A₃A₇, वैरिणो A₅ (unmetrical) **12-13**] om. A **14d** ये तान्निगदतः] ये तान्निगदितान् A₇^{pc}, ये तान्निगदिता A₇^{ac}, मे तान्निगदितान् A₃, नेतादितान् A₅ (unmetrical) **15b** अयोनौ] A₃A₇, अयोनो A₅ **15c** योत्सृजते शुक्रं] यो विन्यसेत् गर्भं A_±

10(d⁷-d⁸) S₁, (d⁷)(d⁸) S₂, (a¹-a³)(b⁴-d⁸→) S₄ **11**(b⁵-b⁷) S₃ (S₃ starts from b³), (←a¹-b²) S₄
13(a⁵-a⁶)(a⁷-b¹) S₂ **15**(d⁸) S₁

10a सूचीभि०] S₁Bh, सूचिभि० S₂, (सू)चिभि० S₄ • ०रुग्राभिः] S₁RABh, ०रुग्राभि S₂S₄ **10c** नदन्दुःखान्] em. Bh, नददुःखा S₁, नददुःखन् S₂ **11c** ०द्रवन्त्येव] S₂S₃Bh, ०द्रवत्येव S₁ **12a** तस्माद्दु०] S₂S₃RBh, अस्माद्दु० S₁ **12b** यद्यधि०] S₁, यद्यभि० S₂S₃Bh **12c** तत्र] S₁RBh, अत्र S₂S₃ • तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर्] RBh (em.?), तैः कण्टकै तीक्ष्णै S₁, तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर् S₂, तै कण्टकैस्तीक्ष्णै S₃ **12d** च] S₂S₃RBh, वा S₁ **12e** यन्त्रैश्च] S₁S₂S₃R, पत्रैश्च Bh (conj.) **13a** हतकर्णाक्षि०] S₂S₃^{pc}RBh, हतकर्णाक्षि० S₁, हतकर्णाक्षि० S₃^{ac} (unmetrical) • ०नासोष्टः] em. Bh (silently), ०नासोष्ट S₁, (ना)- ० S₂, ०नासोष्ट S₃ **13b** पतितो] S₁RBh, ०पतितौ S₂, पतितौ S₃ **13c** सूचीभि०] S₁S₃Bh, सूचिभि० S₂ • ०रुग्राभिः] S₁RBh, ०रुग्राभि S₂S₃ **14b** यातनासृ] S₁S₂RABh, यातना S₃ • दुःखिताः] S₁^{pc}S₂^{pc}RABh, दुःखिता S₁^{ac}S₂^{ac}S₃ **14d** निगदतः] S₁S₂^{pc}RBh, निगदित S₃^{ac}, निगदतं S₃ • शृणु] S₁^{pc}S₂S₃RABh, शृणुः S₁^{pc} **15a** अग्निदो गरदाता] S₂S₃RABh, अग्नि+गर+दाता S₁ (unmetrical) **15b** अयोनौ] S₂S₃RA₃A₇, वियोनौ S₁Bh **15c** योत्सृजते शुक्रं] em., योच्छृजते शुक्रं S₁, यो विन्यसेच्छुक्रं S₂, यो विन्यसेच्छुक्रं {०च० S₃^{ac}}क्र S₃, यो वोच्छृजेच्छुक्रं Bh (conj.) **15c** विषदो] S₂S₃RABh, विशदो S₁

समुद्रयायी दुष्टात्मा यश्चैको मृष्टमश्रुते ।
 अतिथिं नार्चयेद्यस्तु यस्तु मिथ्याव्रती भवेत् ॥ १६ ॥
 ब्रह्मोज्झश्च विवासाश्च यो ऽपः प्रविशते द्विजः ।
 घण्टिको ग्रामयाजी च शूद्राध्यापक एव च ॥ १७ ॥
 तथा वार्धुषिको लुब्धो विक्रेता ब्रह्मणश्च यः ।
 एते गच्छन्ति दुर्वृत्ताः कूटशाल्मलिसंज्ञकम् ॥ १८ ॥
 कोटीद्वयेन तूत्तीर्णा वर्षाणां वै पुनश्च ते ।
 उच्छ्रये पातिताः स्तोकं कालं विश्राम्य वै पुनः ॥ १९ ॥
 पात्यन्ते नरके तस्मिन्यावत्क्षीणं तदेनसम् ।
 एषैव विधिरन्येषां नरकाणां मुने स्मृता ॥ २० ॥

16a °यायी दुष्टात्मा] °षायी दुःष्टात्मा R 16b मृष्ट°] मिष्ट° R 16c अतिथिं ना°] अतिथिर्ना°
 R 17a ब्रह्मोज्झ°] ब्रह्मघ्न° R 17b यो ऽपः] आपः R 17c घण्टिको] +घाण्टी+को R 17d
 शूद्राध्यापक एव च] देवद्रव्यापहारकः R 19a °द्वयेन तूत्तीर्णा] °तुयेन उत्तीर्णा R 19c उच्छ्रये]
 उच्छ्राय° R • पातिताः स्तोकं] R^{pc}, °पातितो श्लोकं R^{ac} 20b °न्यावत्क्षीणं] °न् यदक्षीणं R
 20d नरकाणां] नरकानां R • स्मृता] स्मृतः R

16a समुद्रयायी] समुद्रायाय{°थ A₇} A • दुष्टात्मा] A₃, दुष्टात्मा A₅, दुष्णात्मा A₇ 16b मृष्ट°]
 मिष्ट° A₃, शिष्ट° A₅A₇ 16c अतिथिं] अतिथीन् A 16d यस्तु मिथ्याव्रती भवेत्] यस्तु मिथ्या-
 कथा ँतः A₇, मिथ्यायताकथायुतः A₃A₅ 17a ब्रह्मोज्झ°] ब्रह्महा° A 17b यो ऽपः] यो ग्रः
 A₃A₇, यो ग्राः A₅ • प्रविशते] प्रविशति A₇, परिसति A₃A₅ 17c घण्टिको ग्रामयाजी च] घंटौका
 ग्रामयाजी च A₃A₅, घण्टाग्रामयजीर्णश्च A₇ 17d शूद्राध्यापक एव च] देवद्रव्यापहारकः A 18a °को
 लुब्धो] °कान्नाब्धा A₅, °कान्नाध्वा A₃, °कान्ना((°द्धो))+शी+ A₇ 18b ब्रह्मणश्च] ब्रह्मणस्तु A 18c
 गच्छन्ति दुर्वृत्ताः] A₇, गच्छति दुर्वृत्ताः A₃, नच्छति दुर्वृत्ता A₅ 18d °संज्ञकम्] A₇, °संगकं A₃A₅
 19a कोटीद्वयेन तूत्तीर्णा] कोटी{°टि° A₃A₅}द्वयं तु तूत्तीर्णा A 19c उच्छ्रये पातिताः] उत्थाय पतिता
 A 20a पात्यन्ते] आद्यन्ते A • तस्मिन्] A₃A₇, तस्मिन् A₅ (unmetrical) 20d नरकाणां मुने
 स्मृता] नरकानामुपस्मृतः A

16a दुष्टात्मा] S₁^{pc}S₂S₃A₃Bh, टात्मा S₁^{ac} (unmetrical) 16b मृष्ट°] S₁S₂S₃, मिष्ट° Bh 16c
 अतिथिं नार्च°] em. Bh (silently), अतिथिर्नार्च° S₁, अतिथिर्नार्च° S₂, अतिथि नार्च° S₃ 16cd
 °द्यस्तु यस्तु मिथ्याव्रती भवेत्] R, °द्यस्तु मिथ्याचरति यो व्रती S₁, °द्यश्च यश्च मिथ्याव्रती भवेत् S₂S₃,
 °द्यश्च यश्च मिथ्याव्रती भवेत् Bh 17a ब्रह्मोज्झ°] S₂S₃Bh, ब्रह्मोड्झ° S₁ • विवासाश्च] RABh,
 विवस्त्रश्च S₁, विवासा च S₂S₃ 17b यो ऽपः] S₂S₃Bh, यो प S₁ • द्विजः] S₂S₃RABh, नरः
 S₁ 17d शूद्राध्यापक] S₁S₂Bh, शूद्राध्यापक S₃ 18ab लुब्धो विक्रेता ब्रह्मणश्च यः] R, लब्धस्तथा
 वै ब्रह्मविक्रयी S₁, लुब्धो विक्रेता ब्राह्मणश्च यः S₂S₃, लुब्धो ब्रह्मणश्चैव विक्रयी Bh (conj.) 18c एते]
 S₁^{pc}S₂S₃RABh, एते S₁^{ac} • दुर्वृत्ताः] S₁RA₇Bh, दुदृत्ता S₂^{ac}S₃, दुदृत्ताः S₂^{pc} 18d कूट°] S₁^{pc}S₂
 RABh, कुट° S₁^{ac} • संज्ञकम्] S₂S₃RA₇Bh, °संज्ञके S₁ 19a °द्वयेन तूत्तीर्णा] S₂S₃Bh, °द्वयं
 तु संयात्य S₁ 19b पुनश्च] S₂S₃RABh, पुनश्च S₁ 19cd] om. S₁ 20a तस्मिन्] S₁^{pc}S₂S₃R
 A₃A₇Bh, तस्मिन् S₁^{ac} 20b °देनसम्] S₁^{pc}S₂S₃RABh, °देनसः S₁^{ac} 20cd °रन्येषां नरकाणां]
 S₃Bh, °रण्येषान्नरकानां S₁, °रन्येषान्नरकानाम् S₂ 20d स्मृता] S₁^{ac}S₂S₃, स्मृताः S₁^{pc}, स्मृतः Bh

य इमं भृशदुःखितोपलम्भं सुकृतीनामतिदुर्गमाचलम् ।
शृणुयात्प्रयतः कुतूहलात्मा न स गच्छेन्निरयं हि शाल्मलम् ॥ २१ ॥

स्कन्दपुराणे ऽष्टत्रिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३८ ॥

21a °तोपलम्भं] °तोपलभ्यं R **21b** °मति°] °मभि° R **Col.** इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे शाल्मलीनरकाख्यानो नामाष्टत्रिंशत्तमो ध्यायः R

21a इमं] A_7^{pc} , इमां $A_3A_7^{ac}$, इमामि A_5 (unmetrical) • भृशदुःखितोपलम्भं] दृशं {°शं A_5 (unmetrical)}दुःखितोपलभ्यं A_3A_5 , भृशं दुःखं लोपलभ्यं A_7 (unmetrical) **21b** °नामति°] A_3 , °नामति° A_7 , °ना A_5 (unmetrical) **21c** °यतः कुतूहलात्मा] °यतस्तत्कुतुं {°त्कूतू° A_7 , °तः कुतु° A_5 }हलात्मा A (unmetrical) **21d** न स] न A (unmetrical) • °यं हि शाल्मलम्] °यमिति साम्प्रतं A (unmetrical) **Col.** इति श्रीस्कन्दपुराणे ऽम्बिकाखण्डे ऽष्टत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ३८ $A_3A_5\pm$, इति स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे ऽष्टत्रिंशत्तमो ऽध्यायः A_7

21a इमं] $S_2RA_7^{pc}$ Bh, इदं S_1 , इम S_3 (unmetrical) • °तोपलम्भं] S_2 Bh, °तापलंभ S_1 , °तोपलम्भ S_3 **21b** °माचलम्] S_1S_2RABh , °माचल S_3 **21c**] RBh (conj.?), (ँँ(य)ँ)+शृणुया+समाधियुक्तो S_1 (unmetrical), शृणुयात्प्रयतस्त्वकाहलात्मा S_2S_3 **21d** गच्छेन्] $S_2^{pc}RABh$, गच्छे $S_1S_2^{ac}S_3$ • शाल्मलम्] RBh (em.?), शाल्मलमिति S_1 (इति part of col.), शाल्मलमिति S_2S_3 (इति part of col.) **Col.** २२ (in letter numerals)॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णनकूटशाल्मलिः ॥ ⊙ S_1 , स्कन्दपुराणे अष्टत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S_2 , ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे अष्टत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S_3 , इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कूटशाल्मलिकथने नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः Bh

एकोनचत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं तृतीयस्तु नरकः कालसूत्रकः ।

समन्तान्महतोच्चेन प्राकारेण सुसंवृतः ।

लोहजालेन च तथा आकाशे ऽप्यभिसंवृतः ॥ १ ॥

यथैकश्च तथा सर्वे नरका अभिसंवृताः ।

सोच्छ्रयाश्चैव विज्ञेया न वक्ष्ये तदहं पुनः ॥ २ ॥

शोकद्रोहजनास्तत्र यात्यन्ते पुरुषाधमाः ।

ये हरन्ति स्त्रियं वाजिविक्रेता यस्तथा गवाम् ॥ ३ ॥

धर्मस्य चात्मनश्चैव ब्राह्मणानां च निन्दकाः ।

छद्मना यश्च शास्त्राणि गुरुभ्यो ऽपहरेत्पुनः ॥ ४ ॥

1a °यस्तु] °यश्च R 1c समन्तान्म°] समन्ताम्म° R • °तोच्चेन] °तोच्छ्रेण R 1ef] om. R
2b नरका अभि°] नरका स्वभि° R 2c सोच्छ्रया°] सोच्छ्रवासा° R 2cd °ज्ञेया न] °ज्ञेयास्तान्
R 3a °जनास्त°] °करास्त° R 3b यात्यन्ते] पात्यन्ते R 3c वाजि°] सार्धी° R 3d
यस्तथा] (°स्त)तपसा R 4b निन्दकाः] निन्दकः R

1ab तृतीयस्तु नरकः कालसूत्रकः] प्रवक्ष्या{°क्ष° A₃}मि नरकं कालसूत्रकं A 1d °संवृतः] °संवृतं A
1ef] om. A 2a °श्च तथा] °पापिनः A 2b नरका अभिसंवृताः] नरकान् प्रतिस्वृताः{°तः A₃}
A 2cd] om. A 3a °जनास्त°] °करास्त° A 3b यात्यन्ते] पात्यन्ते A 3c स्त्रियं वा-
जि°] श्रियं चाञ्च{°ग्रं A₇} A 3d °विक्रेता य°] विक्रे{°क्ते° A₅}तार° A 4b निन्दकाः] निन्दकः
A 4c छद्मना यश्च शास्त्राणि] दत्त्वा चैव महद्{°हं A₃, °हा° A₅}द्रव्यं A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.12b (f. 71^v) and 6.12a (f. 72^f); S₂ exposures
56a (f. 63^v) and 56b (f. 64^f); S₃ f. 69^f-69^v; R f. 86^f-86^v; A₃ f. 50^v; A₅ f. 95^f-95^v; A₇ f. 71^f-71^v.
1(c⁴, c⁸-d¹) S₃ 3(d⁶) S₃ 4(a⁷, b⁵-b⁸)(c¹-c³) S₁, (d⁷) S₃

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उ S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a परं] S₁RABh, परस् S₂, पर S₃ •
तृतीयस्तु] S₂, तृतीयं तु S₁, त्रितीयस्तु S₃, प्रवक्ष्यामि Bh 1b नरकः कालसूत्रकः] S₂S₃R, नरकं
कालसूत्रकं S₁Bh 1c समन्तान्मह°] S₂^{PC}S₃ABh, समन्ता मह° S₁, समन्तान्मह° S₂^{AC} • °तोच्चेन]
S₁S₂ABh, °तोच्चेन S₃ 1d °संवृतः] S₁R, संवृतम् S₂S₃Bh 2b नरका अभि°] S₁^{PC}Bh, नरकाञ्चा-
ति° S₁, नरकादभि° S₂^{AC}S₃ • °संवृताः] S₁S₂^{PC}RA₃A₇Bh, °सम्वृता S₂^{AC}, °संवृता S₃ (unmetrical)
2cd °याश्चैव विज्ञेया न] S₁Bh, °याश्चैव विज्ञेया+तम् S₂, °या चैव विज्ञेया तं S₃ 2d तदहं]
S₁S₂S₃R, तानहं Bh (conj.?) 3a शोकद्रोह°] S₂S₃RA, शोकद्रोहं S₁, लोकद्रुहो Bh (conj.) •
°जनास्त°] S₁S₂Bh, °जना तं S₃ 3b यात्यन्ते] S₁^{PC}S₂S₃Bh (or पा° in S₂S₃), पात्यन्ते S₁^{AC}
3c वाजि°] S₁S₂S₃, वापि° Bh (conj.) 3d °स्तथा] S₂ABh, °स्तत S₁ (unmetrical), °स्त-
S₃ • गवाम्] S₁RABh, गवान् S₂S₃ 4a धर्मस्य चा°] S₁RABh, धर्मस्यश्चा° S₂, धर्मस्यश्चा°
S₃ 4b निन्दकाः] S₁S₂S₃, निन्दकः Bh 4d ऽपहरेत्पुनः] S₂S₃RA, शीक्ष्य निह्वेत् S₁, पह्वेत्
पुनः Bh (conj.?)

गुरुं निन्दति यश्चापि पितरं मातरं तथा ।
 श्वशुरं भ्रातरं ज्येष्ठं तथा चान्यान्गरीयसः ।
 आक्रोशते च यस्तान्वै तथा चाप्यवमन्यते ॥ ५ ॥
 आश्रमाणां तथा भेत्ता रहस्यानां च सर्वशः ।
 अदत्तं यः समादद्यात्स गच्छेद्द्विज तत्र वै ॥ ६ ॥
 ते तत्र पतिता घोरे नरके पापचेतसः ।
 तिस्रः कोव्यस्तु संपूर्णा वर्षाणां तु नराधमाः ।
 यात्यन्ते मृत्युवचनात्क्रन्दमाना विचेतसः ॥ ७ ॥
 कालसूत्रेण महता मित्वा मित्वा तु दुष्कृतम् ।
 छिद्यन्त्यङ्गानि जन्तूनां कुण्ठाग्रैरायुधैर्भृशम् ।
 किंकरैस्तैरविश्रान्तं दिवारात्रिमतन्द्रितम् ॥ ८ ॥
 पूर्णे काले ततो जन्तुरुच्छ्रयान्प्रतिपद्यते ।
 विश्राम्य स तदा जन्तुः पात्यते नरके पुनः ।
 यावदस्य कृतं पापं क्षीणं सर्वमशेषतः ॥ ९ ॥

5d तथा चान्यान्गरीयसः] वर्षाणान्तु नराधमाः R (cf. 7d) 5e च यस्ता°] वयं ता° R 6c अद-
 त्तं] आदत्तं R 7c कोव्यस्तु संपूर्णा] कोटी समापूर्णा R 7e यात्यन्ते] पात्यन्ते R 8d दुष्कृतम्]
 दुःकृतम् R 8a छिद्यन्त्य°] छिद्यन्ते R 8b कुण्ठाग्रै°] कुठारै° R 8d °रात्रिमतन्द्रितम्]
 °रात्रमतन्द्रितैः R 9b °रुच्छ्रयान्] °रुच्छ्रयात् R 9c जन्तुः] जन्तु R 9f क्षीणं] क्षालं R

5b मातरं] A₃A₇, om. A₅ 5c ज्येष्ठं] श्रेष्ठं A₃A₇, श्रेष्ठ A₅ 5d °नगरीयसः] A₃A₇, °न् ग-
 रीय A₅ (unmetrical) 5e आक्रोशते च] आक्रो{°को° A₅}शयति A • °न्वै] A₃A₇, °न्वैस् A₅
 6a आश्रमाणां] A₃A₇, आश्रयमाणास् A₅ (unmetrical) 6c समा°] सदा° A 7b-9c] om. A
 8d °तन्द्रितम्] °तन्द्रितः A₃, °तन्द्रितैः A₇, °तंत्रितैः A₅ 9a पूर्णे] गते A 9ab जन्तुरुच्छ्रयान्]
 जन्तुराश्रमं A₇, यंतुराश्रयं A₃, यं A₅ (unmetrical) 9cd जन्तुः पात्यते] जन्तुर्जायते A₃A₇, यंतुर्यायते
 A₅

5(f³)(f⁴-f⁶)(f⁷-f⁸) S₃ 7(a⁸) S₁, (a¹-a²) S₂ 8(a⁶) S₃ 9(b⁸) S₁

5a गुरुं निन्दति यश्चापि] RABh, शास्त्रं गृह्य गुरुं निन्दे S₁, गुरुन्निन्दय+त+श्चापि S₂, गुरु निन्दति य-
 श्चापि S₃ 5b पितरं] S₁S₂RABh, पितर S₃ (unmetrical) 5c ज्येष्ठं] S₁S₂RBh, जेष्ट S₃ 5d
 °नगरीयसः] S₁S₃A₃A₇Bh, °ङ्गरीयशः S₂ 5e आक्रोशते च] S₂S₃, आक्रोशते च S₁, आक्रोशयति
 Bh • यस्तान्वै] S₁S₂^{pc}A₃A₇Bh, यस्ता वै S₂^{ac}, यस्त्वान्वै S₃ 6a आश्रमाणां] S₂S₃RA₃A₇Bh,
 आश्रमानान् S₁ 6d °द्विज तत्र वै] S₂S₃RABh, °त्कालसूत्रकं S₁ 7a पतिता] S₁RABh, पातिता
 S₂ (tops lost), पातिता S₃ 7c कोव्यस्तु संपूर्णा] S₁, कोव्या+ः+ समापूर्णा S₂, कोव्या समाप्-
 पूर्णा (तु) S₃, कोटीस्तु संपूर्णा Bh (conj.?) 7e °वचनात्] S₂^{pc}RBh, °वदना S₁, °वचना S₂^{ac}S₃
 7f विचेतसः] S₁^{pc}RBh, विचेतस S₁^{ac}, विचेतसा S₂^{ac}S₃, विचेतसाः S₂^{pc} 8a छिद्यन्त्यङ्गानि] S₁^{pc},
 छिद्यन्त्यंशानि S₁^{ac}, छिन्दन्त्यङ्गानि S₂S₃Bh 8b कुण्ठाग्रै°] S₂S₃Bh, कठाग्र° S₁ • °रायुधैर्]
 S₁S₂RBh, °रायुधै S₃ 8c किंकरैस्] S₂S₃RBh, किङ्करै S₁ • °विश्रान्तं] S₂S₃RBh, °विश्रान्तै
 S₁ 8d °रात्रिम°] S₂S₃A, °रात्रावि° S₁, °रात्रम° Bh (conj.?) • °तन्द्रितम्] conj., °त-
 न्द्रिताः S₁, °तन्द्रितः S₂S₃, तन्द्रितैः Bh (conj.) 9ab जन्तुरुच्छ्रयान्] S₂S₃Bh, जंतु उच्छ्रया S₁
 9c जन्तुः] S₁Bh, जन्तु S₂S₃

य इमं बहुपापकर्तृसूत्रं शृणुयात्सुरलोककर्मसूत्रम् ।
न स याति तमुग्रदुःखसूत्रं नरकं यमलोककालसूत्रम् ॥ १० ॥

स्कन्दपुराण एकोनचत्वारिंशत्तमो ऽध्यायः ॥ ३९ ॥

10b °त्सुर°] °त्पर° R **10d** नरकं] नरक° R (unmetrical) **Col.** इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवा-
खण्डे कालसूत्रनरकाख्यानम् R

10a °पापकर्तृसूत्रं] °पापं A (unmetrical) **10b** °त्सुर°] °च्च सुर° A (unmetrical) **10c** याति]
A₃A₇, जाति A₅ **Col.** इति श्रीस्कंदपुराणे अंबिकाखण्डे कालसूत्रनरको नाम A₃A₅±, इति स्कन्दपुराणे
एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे कालसूत्रनरको नाम ॥ ३९ A₇

10(d³) S₁

10a °कर्तृसूत्रं] S₁S₂RBh, °कर्तृसूत्र S₃ (unmetrical) **10b** शृणुयात्सुर°] S₃, श्रूयन्ते सुर° S₁,
शृणुयात्(सु)+ङुः+कर° S₂ (S₂^{ac} unmetrical), शृणुयाद् दुष्कर° Bh (em.?) • °लोक°] S₂S₃RABh,
°लोकमार्ग° S₁ (unmetrical) **10c** याति तमुग्र°] S₂S₃^{pc}RA₃A₇, गच्छति घोरसूत्र° S₁ (unmetrical),
याति तमुख° S₃^{ac} (unmetrical), याति तदुग्र° Bh (conj.?) **10d** नरकं] S₁S₂S₃A, नरकं तद् Bh
(conj.?) • °लोक°] S₁S₂^{pc}RABh, °लोका° S₂^{ac}S₃ (unmetrical) • °सूत्रम्] RABh, °सूत्र-
मिति S₂S₃ (इति part of col.), °सूत्रमिति S₁ (इति part of col.) **Col.** १३ (in letter numerals) ॥
स्कन्दपुराणे नरकवर्णनो कालसूत्रकंनमः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे नवत्रिंशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥
स्कन्दपुराणे ध्यायः ३९ (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कालसूत्रं नाम ऊनचत्वा-
रिंशत्तमोध्यायः Bh

चत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि कुम्भीपाकं महाभयम् ।

श्रोतृणामपि तत्कालं भयदं ह्यकृतात्मनाम् ॥ १ ॥

आयस्यस्तत्र बह्व्यश्च अज्ञनाचलसंनिभाः ।

कुम्भ्यस्तैलेन संपूर्णा वह्नितप्ताः सुदुःसहाः ॥ २ ॥

दुष्कृतीस्तासु तप्तासु बद्धा बद्धा भयावहाः ।

चरन्ति राक्षसा घोराः क्रन्दमानान्सुभैरवम् ॥ ३ ॥

वर्षकोटीश्चतस्रश्च पच्यन्ते तत्र जन्तवः ।

ये तानिमान्निबोध त्वमुच्यमानान्मया विभो ॥ ४ ॥

2c कुम्भ्यस्तैलेन] कुम्भास्तैलस्य R 2d °तप्ताः] °वर्णाः R 3ab दुष्कृतीस्तासु तप्तासु बद्धा बद्धा] दुःकृतीनां सुतप्तानां बभूनेत्र° R 3d क्रन्दमानान्] क्रन्दमानाः R 4a °कोटीश्चतस्रश्च] °कोटीः सहस्र(श्च) R 4b तत्र] यत्र R 4cd °निबोध त्वमु°] °न् बोधयन्तु मु° R

1c श्रोतृणा°] A₃A₇, श्रोतृणा° A₅ 2a बह्व्यश्च] A₇, वक्षश्च A₃A₅ 2c कुम्भ्यस्तैलेन] कुम्भा-
शैलास्य A₇, कुम्भशैनास्य A₃A₅ 2d वह्नितप्ताः] वहिवन्तः A₇, वह्निरंतः A₃, वह्निरंतः A₅ •
°सुःसहाः] A₃A₅, °दुःस्वहा A₇ 3a दुष्कृतीन्तासु तप्तासु] दुष्कृतीनां सुतप्तानां A± 3b बद्धा ब-
द्धा] तत्र नेत्र° A₃, तत्र नेत्रा° A₇, तत्रा° A₅ (unmetrical) 3d क्रन्दमानान्] क्रन्दमानाः A 4a
°कोटीश्चतस्रश्च] °कोटिसहस्रं तु A± 4c ये तानिमान्नि°] A₅, ये तानिमा नि° A₇, एतानिमान्नि° A₃
4cd °बोध त्वमुच्यमानान्] बोधस्व उच्यमाना A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photo 6.12a (f.72^f); S₂ exposure 56b (f.64^f); S₃ f. 69^v-70^f; R f. 86^v-87^f; A₃ f. 50^v-51^f; A₅ f. 95^v-96^f; A₇ f. 71^v.

1(b⁷) S₁ 2(a⁴) S₂ 3(d⁸) S₁

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1c श्रोतृणामपि] S₃RA₃A₇Bh, श्रोतृणाम-
पि S₂, श्रोतृणामपि S₁ • तत्कालं] S₂S₃RABh, यं श्रुत्वा S₁ 2a आयस्यस्त°] S₁S₂^{pc}S₃RABh,
आयस्य (ता°) S₂^{ac} • बह्व्यश्च] S₁S₂RA₇Bh, बह्व्यश्च S₃ 2c कुम्भ्यस्तैलेन] S₁Bh, कुम्भ्य{°म्भ°
S₂^{ac}}स्तैलस्य S₂, कुम्भतैलस्य S₃ 2d °तप्ताः सु°] S₁Bh, °वर्णस्य S₂^{pc}S₃, °वर्णास्य S₂^{ac} •
°दुःसहाः] S₂^{pc}RA₃A₅Bh, °दुःसहा S₁, दुस्सहा S₂^{ac}, दुसहा S₃ (unmetrical) 3a दुष्कृतीस्तासु]
conj. Bh (silently), कृष्णन्तीस्तासु S₁, दुष्कृती तासु S₂S₃ • तप्तासु] S₁S₂Bh, तप्तासु S₂^{pc}, तप्ताश्च
S₂^{ac} 3b बद्धा बद्धा] S₁Bh, बध्वाश्च S₂ (unmetrical), बध्वा S₃ (unmetrical) • भयावहाः]
S₂S₃RA, महाबलैः S₁, महाबलाः Bh (em.) 3c चरन्ति] S₂S₃RA, क्षिप्यन्ते S₁, क्षिपन्ति Bh
(conj.?) • राक्षसा घोराः] RABh, राक्षसैर्घोरैः S₁, राक्षसा घोरा S₂S₃ 3d °मानान्सु°] S₂^{ac}S₃,
°माना सु° S₁, °मानसु° S₂^{pc}, °मानाः सु° Bh • भैरवम्] S₂S₃RABh, °भैरव S₁ (last akṣara
has vowel ए or ऐ) 4a °कोटीश्चतस्रश्च] S₂S₃Bh, °कोटीश्च चत्वारः S₁ 4c ये तानिमान्नि°]
S₂A₅Bh, यानि तानि नि° S₁, ये तानिमा S₃ 4cd °बोध त्वमु°] em. Bh (silently), °रोध त्वमु°
S₁, °बोधध्वमु° S₂S₃^{pc}, °बोध(स्व)मु° S₃^{ac} 4d °च्यमानान्] S₂S₃RBh, °च्यमाना S₁

इष्टकापाककारी च कुम्भपाचक एव च ।
 तौ विनाशयते यश्च अग्निदो यो गृहेषु च ॥ ५ ॥
 वने खले ऽथ गोष्ठे वा अन्नपाकविनाशकः ।
 भोजने विघ्नकारी च यज्ञहा यज्ञदाहकः ॥ ६ ॥
 कूटकर्मकरो यश्च कूटसाक्षी तथैव च ।
 मिथ्याग्निचयनी चैव मिथ्याग्न्याहरणी तथा ॥ ७ ॥
 मिथ्यापाकप्रदाता च वेदानां यश्च दूषकः ।
 हर्तोपकरणानां च शिल्पिनां यो नराधमः ॥ ८ ॥
 एवं ते यातितास्तत्र विश्रामं पुनरुच्छ्रये ।
 संप्राप्य नरके भूयो निपतन्ति क्षयान्तिकम् ॥ ९ ॥

5b कुम्भपाचक] कुम्भकागार R 5d अग्निदो यो] अग्निदोषो R 6a ऽथ गोष्ठे वा] च गोष्ठे च R
 7d °हरणी] °हरनी R 9a यातिता°] पातिता° R 9b °रुच्छ्रये] °रु(च्छ्र)ये R

5a °पाककारी] °पापकारी A₃, °पहारी A₅ (unmetrical), °चापकारी A₇ 5d अग्निदो यो] अ-
 ग्निदोषो A₃A₅, अग्निदाहो A₇ 6a-7b] repeated in A₅. 6a ऽथ] च A 6b °नाशकः]
 °नाशकाः A 6a भोजने] A₇^{pc}, भोजना° A₃A₅A₅*A₇^{ac} 6d °दाहकः] A₃A₅A₇, °दाहकाः A₅*
 7cd] om. A₇ 7c मिथ्याग्निचयनी] मिथ्याग्न्यावयवी A₃, मिथ्याग्नाचपवी A₅ 7d °हरणी] °ह-
 रणं A₃A₅ 8c °करणानां] °कारकानां { °णाञ् A₇ } A 8d शिल्पिनां यो] शिल्पनीयो A_± •
 नराधमः] A₃A₇, नराधमाः A₅ 9a ते यातितास्] ते याचि { °चिं° A₅ } तास् A₃A₅, प्रयान्ति ते A₇^{pc},
 प्रयातितेस् A₇^{ac} 9b °रुच्छ्रये] A₇, °रुत्रये A₃, °रुत्रजे A₅

5(c⁸) S₁, (a⁵) S₂ 7(c⁴-c⁶, d¹-d³) S₃ 9(b⁴)(b⁵) S₁, (c⁷) S₃

5a °पाककारी] S₁S₂^{pc}RBh, °पापकारी S₂^{ac}, °पाकभेदी S₃ 5bc °पाचक एव च । तौ] S₃A, °पा-
 ककरस्तथा । तौ S₁Bh, °पाचक एव तौ । S₂ (unmetrical, an insertion mark after एव, an akṣara
 i.m. possibly lost) 5c यश्च] S₁^{pc}S₂S₃RABh, यच्च S₁^{ac} 5d अग्निदो यो] S₂S₃Bh, अग्निदाता
 S₁ 6a वा] S₂S₃ABh, थ S₁ 6b अन्नपाक°] S₂RA, अन्नपान° S₁Bh, अनपाक° S₃ •
 °नाशकः] S₂S₃RBh, °नाशकाः S₁ 6d °दाहकः] S₁S₂^{pc}RA₃A₅A₇Bh, °दाहक S₂^{ac}S₃ 7-8]
 om. S₁ 7b °साक्षी] S₃RABh, °साक्षीस् S₂ 8d नराधमः] S₂^{pc}S₃RA₃A₇Bh, नराधमाः S₂^{ac}
 9a एवं ते यातितास्] S₂S₃Bh, एतानि यान्ति ते S₁

य इमं बहुदुष्कृतान्तपाकं शृणुयान्मनुजो हि कर्मवासम् ।
न स गच्छति तं दुरात्मतापं नरकं कुम्भिसमाख्यमुज्झिताघः ॥ १० ॥

स्कन्दपुराणे चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४० ॥

10a °दुष्कृतान्त°] °दुःकृतान्त° R 10b °वासम्] °पाशम् R 10c न स] स न R • °तापं] °वानपि R (unmetrical) 10d कुम्भि°] कुम्भीपाक° R (unmetrical) Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवाखण्डे कुम्भीपाकनरकाख्यापनो नाम R

10] om. A Col. इति{इति श्रीस्कंदपु A₅} कुम्भीपाकनरकाख्यो नाम A± (A₇ adds ओं)

10(c⁷-c⁸) S₃

10a °दुष्कृतान्त°] em. Bh (silently), °दुष्कृताङ्क° S₂S₃, °कृतान्त° S₁ (unmetrical) • °पाकं] S₁S₂RBh, °पाक S₃ 10b °न्मनुजो] S₁R, °न्मनुजै S₂S₃, °द्वा मनुजो Bh (conj.?) • °वासम्] S₂S₃, °पाकं S₁, °पाकम् Bh 10c तं दुरात्म°] RBh (conj.?), शुद्धकर्म° S₁, दुरात्म° S₂ (unmetrical), (दरा)त्म° S₃ (unmetrical, lower parts lost) • °तापं] S₂S₃, °पाकं S₁Bh 10d] conj. (cf. R), नरकं कुम्भिसमाख्यमुज्झिताम्भ इति S₂S₃ (इति part of col.), यमसाधनदुःख-कुम्भपाकमिति S₁ (इति part of col.), नरकं साधनदुःखकुम्भपाकम् Bh (conj.?) Col. ष (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कुम्भीपाकं नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे चत्वारिंशतिमो ऽध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे ऽध्यायः । ४० (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कुम्भीपाको नाम चत्वारिंशोऽध्यायः Bh

एकचत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि असिपत्रवनं पुनः ।

नरकं पापकृद्दुःखं सर्वसत्त्वभयंकरम् ॥ १ ॥

असिपत्र इति ख्याता वृक्षास्तत्र दुरासदाः ।

बहवः सुमहाशाखा घनाञ्चोच्चाश्च ते भृशम् ॥ २ ॥

तेषां पत्राणि घोराणि तीक्ष्णान्यसिनिभानि च ।

आयसेभ्यो विशिष्टानि न च तान्यायसानि हि ॥ ३ ॥

तैक्ष्ण्यात्तानि विशिष्टानि छेदने च महामते ।

तैः पत्रैराचिताश्चैव तथा कण्टकिनश्च ते ॥ ४ ॥

1b पुनः] महत् R 2a ख्याता] ख्यातो R 2b दुरासदाः] पुरातनाः R 3b तीक्ष्णान्यसिनिभानि] तीक्ष्णानि निशितानि R 3d हि] च R 4a तैक्ष्ण्यात्तानि] तीक्ष्णे तु सु° R 4b महामते] महामुने R 4c °राचिता°] रचिता° R 4d °किनश्च ते] °किताश्च ये R

1 सुशर्मो°] A₃A₇, सुशर्मो° A₅ 2a °पत्र] °पत्रा A₃A₇, °पत्राता इति पत्रा A₅ (unmetrical) 2d घनाञ्चोच्चाश्च ते] मनोदुःखक{°का° A₃A₅(unmetrical)}रा A 3b °न्यसिनिभानि] °न्यमिलितानि A 3c आयसेभ्यो] A₇, आपदेभ्यो A₃A₅ 3c-6b] A has this in a different order: 3c, 4d, 5, 6a, 4b, 4c, 3d, 4a and 6b. 4a तैक्ष्ण्यात्तानि] तैः कृत्ता{°ता° A₇}नि A 4b महामते] महामुने A 4c °राचिता°] रचिता° A 4d °किनश्च ते] °किताश्च ये A₃A₇, °कताश्रये A₅

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.12a (f. 72^f) and 6.11b (f. 72^v); S₂ exposures 56b (f. 64^f) and 57a (f. 64^v); S₃ f. 70^f-70^v; R f. 87^r-87^v; A₃ f. 51^r; A₅ f. 96^r-96^v; A₇ f. 71^v-72^r.

1(b⁵-b⁶) S₁, (d⁸) S₃ 2(a⁷-b⁴) S₂ 3(c⁶-d⁴) S₁, (a¹-a⁴) S₃ 4(c⁷)(c⁸) S₁, (d⁷) S₂

1 सुशर्मोवाच] RA₃A₇Bh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a अतः परं] S₁S₂RABh, अत+:+ पर S₃ 1b °नं पुनः] S₂S₃ABh, -न्ततः S₁ 1c पापकृद्°] S₂RABh, पापिनां S₁, पापकृ° S₃ 1d सर्व°] RABh, सत्व° S₁, सर्वे S₂S₃ 2a °पत्र] S₂RBh, °पत्रं व S₁ (unmetrical), °पत्रा S₃ • ख्याता] ABh, ख्यातं S₁S₃, (ख्यातं) S₂ 2b °स्तत्र] S₂S₃RABh, °स्तद्र S₁ • दुरासदाः] S₁S₂^{pc}ABh, दुरासदा S₂^{ac}S₃ 2d °ञ्चोच्चाश्च] S₁S₂RBh, °ञ्चोच्चाश्च S₃ 3a तेषां] S₁ S₂RABh, (ते) ऽऽ S₃ 3b तीक्ष्णान्य°] S₂S₃ABh, तीक्ष्णाणि S₁^{ac}, तीक्ष्णय° S₁^{pc} • °निभानि च] S₁^{pc}Bh, (°भा)नाभानि च S₁ (tops lost, unmetrical), °निभानिभ S₂^{ac}S₃ 3d °न्यायसानि] S₂S₃RABh, °न्यायतानि S₁ • हि] S₂S₃ABh, च S₁ 4a तैक्ष्ण्यात्] S₂Bh, तेक्ष्णात् S₁ (tops lost), तैक्ष्णात् S₃ 4c °राचिता°] S₂S₃Bh, °राचिता° S₁ 4d °किनश्च ते] S₁S₂^{pc}S₃Bh, °किन ते S₂^{ac} (unmetrical)

जन्तवस्तत्र रक्षोभिः पापकर्मनिबन्धनाः ।
 वध्यमानासिमुसलैस्तथैवान्यैर्महायुधैः ।
 अग्निना दह्यमानाश्च वृक्षांस्तान्संश्रयन्ति ते ॥ ५ ॥
 तानागतान्समीक्ष्यैव पर्णानि स्म पतन्त्युत ।
 महागुरूणि तीक्ष्णानि विनिकृन्तन्ति तांश्च ह ॥ ६ ॥
 ते निकृत्तशिरोग्रीवा देशात्तस्मात्प्रयान्ति वै ।
 ते गता राक्षसैर्भूयो भूयो वृक्षैर्दुरासदैः ॥ ७ ॥
 यात्यन्ते वर्षकोटीस्तु तत्र पञ्च सुदुःखिताः ।
 ततो विमुक्तास्तेभ्यस्ते उच्छ्रयान्संविशन्ति ह ॥ ८ ॥
 विश्रान्तास्तत्र ते गत्वा उच्छ्रयान्नरकं पुनः ।
 पात्यन्ते विवशा मूढा यावत्पापं क्षयं गतम् ॥ ९ ॥

5a जन्तवः] तन्तवः R 5c °नासिमुसलैः] °नापि मुषनैः R 5d °स्तथैवान्यैर्महायुधैः] °स्तथा चान्यैर्महायुधैः R 6b स्म पतन्त्युत] स्मापदन्त्युत R 6c महागुरूणि] महारूपानि R 6d विनिकृन्तन्ति] विनिःकृन्तन्ति R 8a यात्यन्ते R • °कोटीस्तु] °कोटीस्ते R 8c °स्तेभ्यस्ते] °स्ते सर्वे R 8d उच्छ्रयान्] उच्छ्रयां R 9b उच्छ्रयान्नरकं] उच्छ्रये नरके R

5cd °नासिमुसलैस्तथैवान्यैर्महायुधैः] °नास्त्रिमुषलैः पाद्यन्ते च महायसि A₃A₇, °नास्त्रिषु मुषले पाद्यन्ते च महायसैः A₅ (unmetrical) 5f °श्रयन्ति] °प्रयान्ति A 6a °मीक्ष्यैव] °मीक्ष्यैवं A₃A₇^{pc}, °मिक्ष्यैवं A₅A₇^{ac} 6b स्म] A₃A₇, मस्म A₅ (unmetrical) 6c महागुरूणि] A₃, महागुरूणि A₅, महास्त-कालः A₇ • तीक्ष्णानि] A₃A₇, तीक्ष्णानि A₅ 6d °कृन्तन्ति] °कृन्तति A₃A₇, °कृत्तति A₅ 7a निकृत्तः] A₃A₇, निकृत्ताः A₅ 7c गता] गत्वा A₃A₇, गतत्वा A₅ (unmetrical) 7d वृक्षैर्दुः] वृक्षदुः A 8a यात्यन्ते] A₇, पात्यन्ते A₃A₅ • °कोटीस्तु] °कोटीस्तु A₃A₇, °कोटिस्तु A₅ 8c °स्तेभ्यस्ते] °स्तेभ्यश्च A 8d उच्छ्रयान्] उच्छ्रयात् A₇, उत्र { °त्र A₃ } यात् A₃A₅ • ह] हि A 9a ते गत्वा] ते सत्वा A₃A₇, गते गत्वा A₅ (unmetrical) 9b उच्छ्रयान्नरकं] उच्छ्रयं नरके A₇, उत्रयं नरकी A₃, उत्रयं नरकी A₅ (unmetrical) 9c पात्यन्ते] A₅, पात्यन्ते A₃, यात्यन्ते A₇ • विवशा] A₃, विवसा A₇, रिवसा A₅ 9d °वत्पापं] A₃, °वत् पापः A₅, °व पापः A₇

5(b²) S₂ 8(a¹) S₁

5b पापकर्मः] S₂S₃RABh, कर्मपाकः S₁ • °निबन्धनाः] S₁S₂^{pc}RABh, °निबन्धना S₂^{ac}, °णि-बन्धना S₃ 5c वध्यमाः] S₂S₃RABh, मध्यमाः S₁ • °मुसलैः] S₂S₃, °मुसलाः S₁, °मुशलैः Bh (em.?) 5f वृक्षांस्तान्सं] S₂S₃RABh, वृक्षास्तां स S₁ • °श्रयन्ति] S₁S₂S₃R, °प्रयान्ति Bh 6a °तान्समीक्ष्यैव] RBh (em.?), °तान्समीक्ष्यैच S₁, °तां समीक्ष्यैवं S₂S₃ 6b स्म] S₁^{pc}S₂S₃A₃A₇, स्य S₁^{ac}, प्रः Bh (conj.?) • पतन्त्युत] ABh, पतन्ति तं S₁, पतन्त्युतः S₂S₃ 6c तीक्ष्णानि] S₁S₂RA₃A₇Bh, तीक्ष्णाणि S₃ 6d °कृन्तन्ति] S₂S₃^{pc}RBh, °वृत्तानि S₁, °कृन्तति S₃^{ac} 7a निकृत्तः] S₁^{pc}S₂S₃RA₃A₇Bh, नि(वृ)त्तः S₁^{ac} 7b देशात्तस्मात्] S₂S₃RABh, देतात्तस्मा S₁ • वै] S₁S₂S₃^{ac}RABh, वैः S₃^{pc} 7c राक्षसैर्] S₁S₂RABh, राक्षसैः S₃ 7d वृक्षैर्] S₂RBh, वृक्षे S₁, वृक्षैः S₃ 8a °कोटीस्तु] S₂S₃Bh, °केटीस्तु S₁ 8b °दुःखिताः] S₁^{ac}RABh, °दुःखिता S₁^{pc}S₂S₃ 8c °स्तेभ्यस्ते] S₂S₃Bh, °स्तेभ्यस्ते S₁ 8d ह] S₁S₂S₃R, हि Bh 9a विश्रान्ताः] S₂S₃RABh, विश्रान्तः S₁ • गत्वा] S₁RA₅, सर्वाः S₂S₃, सर्वे Bh (conj.?) 9b उच्छ्रयान्नरकं] S₁, उच्छ्रये नरके S₂S₃ (cf. app. on 42.9ab), उच्छ्रयान्नरके Bh (conj.?) 9d गतम्] S₂S₃RABh, गतः S₁

ये तु तं नरकं घोरं नरा गच्छन्ति पापिनः ।
 तांस्ते ऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व्वावहितो द्विज ॥ १० ॥
 वृक्षं यः पुत्रकृतकं विनाशयति दुर्मतिः ।
 आरामे वाथ ग्रामे वा विक्रीणति च दुर्मतिः ॥ ११ ॥
 निष्पादितं तथा वृक्षमाश्रमे पथि वा पुनः ।
 तडागे वा तथोद्याने देवतायतनेषु वा ॥ १२ ॥
 गृहे प्रपायामथ वा नद्यास्तीरे चतुष्पथे ।
 यत्र वा तत्र वा जातं यो नाशयति दुर्मतिः ॥ १३ ॥
 पादपान्गुल्मवल्लीर्वा क्षुपानथ तृणान्यपि ।
 छायापुष्पफलार्थं हि स्वकार्यकरणाय वा ।
 विनाशयति यो मूढः स च तं प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥
 यश्चापहरते मूढः पुष्पाणि च फलानि च ।
 आत्मार्थं कामसंमत्तो न देवपितृकारणात् ॥ १५ ॥

10a तु तं] त्वेतं R 10d शृणुष्व्वा°] शृणुष्व्वा° R 11c आरामे वाथ ग्रामे वा] आरामेष्वथ वा
 ग्रामे R 11d °क्रीणति] °क्रीणाति R 12a निष्पादितं तथा] निःपादितं तदा R 12d वा] च
 R 14a °न्गुल्मवल्लीर्वा] °न् व(द)+न्तु+वल्लीम्वा R 14b तृणान्यपि] तृणानपि R 15c आत्मार्थं]
 आत्मर्थं R

10a तु तं] A₇, तत्तन् A₃A₅ 10d शृणुष्व्वा°] A₃, शृणुष्व्वा° A₅ (unmetrical), शृणुस्वाव° A₇
 • द्विज] द्विजः A 11a यः पुत्रकृतकं] यः पुत्रक्षेत्र { °त्रै° A₃ } कं A₃A₅, य(च्च)क्षे { यु° A₇ } °त्रकं A₇
 (unmetrical), य (स्व) एकं पुत्रं A₇^{pc} 11cd] om. A 12a तथा] तदा A 12b पथि वा] पा-
 थिवा { °वाः A₃ } A 12d वा] च A 13b नद्यास्तीरे] A₃A₇, नद्यारती A₅ 13c तत्र वा जातं]
 तत्र वा जाते A₃A₇, ते A₅ (unmetrical) 13d दुर्मतिः] A₅A₇, दुर्मति A₃ 14a पादपान्गुल्मव-
 ल्लीर्वा] पादपं गुल्मसंयुक्तं A 14b क्षुपा°] A₃A₅A₇^{ac}, क्षुद्रा° A₇^{pc} 14c °फलार्थं हि] °फलैर्युक्तं
 A± 14d वा] च A 15a यश्चाप°] यो स्याप° A 15b पुष्पाणि] A₃, पुष्पानि A₅A₇ 15c
 °संमत्तो] °सम्पन्नो A 15d °कारणात्] °कारणं A

10a ये तु तं] S₁A₇Bh, ये न्ये तु S₂S₃ • घोरं] S₁S₂RABh, घोर S₃ 10b गच्छन्ति] S₁S₂R
 ABh, गच्छति S₃ 10d °ष्व्वावहितो] S₂^{pc}RA₃Bh, °ष्ववहितो S₁, °ष्ववहिता S₂^{ac}S₃ • द्विज]
 RBh (em.?), द्विजः S₁S₂S₃ 11a यः] S₁S₂^{pc}RA₃A₅Bh, य S₂^{ac}S₃ • °कृतकं] S₁S₂S₃^{pc}RBh,
 °कृतकं S₃^{ac} 11b दुर्मतिः] S₁S₂S₃^{pc}RABh, दुर्मति S₃^{ac} 11d °क्रीणति] S₁, °क्रीणत S₂S₃,
 °क्रीणाति Bh (em.) • दुर्मतिः] S₁S₂^{pc}RBh, दुर्मति S₂^{ac}S₃ 12ab] om. S₁ • वृक्षमा°]
 RABh, वृक्षमा° S₂, वृक्षमा° S₃ 13a प्रपायाम°] S₁^{pc}S₂RABh, प्रपाया(प्र)म° S₁, प्रपाम° S₃
 (unmetrical) 13b नद्यास्] S₂RA₃A₇Bh, नद्य° S₁, नद्या S₃ 13c जातं] S₂S₃RBh, जातां S₁
 13d दुर्मतिः] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, दुर्मति S₁, दुर्मति S₂^{ac}S₃ 14a पादपान्] S₁S₂^{pc}S₃RBh, पादाङ् S₂^{ac}
 (unmetrical) • °वल्लीर्वा] S₂Bh, °वल्लीन्वा S₁, °वलीर्वा S₃ 14b क्षुपान°] S₂S₃RA₃A₅Bh,
 क्षुपान्य° S₁ 14c °फलार्थं] S₁S₂RBh, °फलार्थं S₃ (unmetrical) 14e विनाशयति] S₁S₂RA
 Bh, विशायति S₃ (unmetrical) • मूढः] S₁S₂^{pc}RABh, मूढं S₂^{ac}S₃ 14f स च तं] S₂^{pc}RABh,
 स चेतं S₁, सततं S₂^{ac}S₃ 15a यश्चाप°] S₂S₃RBh, यश्चापि S₁ • मूढः] S₁S₂^{pc}RA, मूढ S₂^{ac}S₃,
 मूलं Bh (conj.) 15b पुष्पाणि च] S₁^{pc}S₂S₃RA₃Bh, पुष्पाणि S₁^{ac} (unmetrical) 15c °संमत्तो]
 S₁^{pc}R, °संपत्तो S₁^{ac}Bh, °सन्मत्तो S₂S₃^{ac}, °सत्मत्तो S₃^{pc} 15d °पितृ°] S₂S₃RABh, °द्विज° S₁

नदीर्यञ्चावरुद्धीयात्कूपान्यश्च प्रपूरयेत् ।
 यश्च पर्णत्वचामर्थे वृक्षं छिन्द्यान्नराधमः ।
 विनाशयेद्वा तं वृक्षं स च तं प्रतिपद्यते ॥ १६ ॥
 यश्च छायां समासन्नाञ्जन्तून्वै संप्रबाधते ।
 स्वस्थानं च समासीनांस्त्रासयेद्द्वारयेदपि ॥ १७ ॥
 सर्वे ते तं प्रपद्यन्ते सोच्छ्रयं नरकं महत् ।
 उत्तीर्णाश्च ततो भूयः संसारं यान्ति ते ऽशुभाः ॥ १८ ॥
 य इमं शृणुयादतन्द्रितात्मा नरकं पापकृतामशर्मभूतम् ।
 न स तं समुपैति पुण्यकर्मा विदितात्मा ह्यसिपत्रनामधेयम् ॥ १९ ॥

स्कन्दपुराणे एकचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४१ ॥

16a नदीर्यञ्चावरुद्धीयात्] नदी यश्चापि बध्नीयात् R **16b** °न्यश्च] R^{ac}, °न्यथ R^{pc} **16c** पर्णत्व-
 चामर्थे] पल्लवकामार्थे R **16d** छिन्द्यान्] छिन्देन् R **16f** च] तु R **17a** छायां समासन्नान्]
 छायासमासन्ना R **17cd** °सीनांस्त्रा°] °सीना त्रा° R **17d** °द्वारये°] °द्वारये° R **18a** तं
 प्रपद्यन्ते] संप्रयुज्यन्ते R **18b** सोच्छ्रयं] सोच्छ्रायं R **18c** उत्तीर्णाश्च] उत्तीर्णाश्च R **19a** शृणुया-
 दतन्द्रितात्मा] शृणुयादतीन्द्रियात्मा R **19b** °कृताम°] °कृतान° R **19d** °पत्र°] °पुत्र° R •
 °धेयम्] °धेयमिति R **Col.** इति श्रीस्कन्दपुराणे असिपत्रनरकाख्यानां नाम R

16a नदीर्यञ्चावरुद्धीयात्] नदी{°दी A₇} यस्य विवंधी{°वधी° A₅, °नन्धी° A₇}यात् A **16b** °पू-
 रयेत्] A₇, °पूजयेत् A₃A₅ **16c-18b**] om. A **18d** ऽशुभाः] A₇^{pc}, शुभः A₃A₇^{ac}, शुभं A₅
19a शृणुयादतन्द्रितात्मा] शृणुयादती{°द्यते° A₅ (unmetrical)}द्वियात्मा A₃A₅, शृणुयाज्जाते ऽतीन्द्रि-
 यात्मा A₇ (unmetrical) **19b** °कृताम°] °कृतां A₃A₅ (unmetrical), °कृतात् A₇ (unmetrical)
19c] न समुपैतिमु{सु° A₇^{ac}, सू° A₇^{pc}}ग्रक्रमणा A (unmetrical) **19d** विदितात्मा] विदितात्मना A
 (unmetrical) • °पत्र°] A₃A₅, °पुत्र° A₇ **Col.** इत्यसिप{°पु° A₇}नरकाख्यो नाम A (A₇
 adds ४१)

18(a⁸)(b¹-b²)(b³-b⁷, c³, d²-d³) S₃ **19(b²) S₁, (b⁴, b⁸-b⁹, c⁴, d²) S₃**

16a नदीर्यञ्चा°] em., नदीन्यञ्चा° S₁, नदी यञ्चा° S₂^{pc}, नदी यश्चाञ्चा° S₂^{ac}S₃ (unmetrical), नदी यञ्चा°
 Bh (em.?) **16c** °त्वचामर्थे] S₂S₃Bh, °त्वचात्थिन S₁ (right side lost) **16d** छिन्द्यान्नराधमः]
 S₁S₂Bh, छिन्द्या नराधमाः S₃ **17a** छायां] S₁S₂S₃, छाया° Bh (em.?) • समासन्नान्] S₁S₂^{pc}
 S₃Bh, समा((न्नां)सन्नां S₂ **17b** जन्तून्] S₂RBh, जन्तू S₁S₃ **17cd** °सीनांस्त्रा°] S₂S₃, °सीना
 त्रा° S₁, °सन्नान् त्रा° Bh (conj.?) **18a** ते तं प्र°] S₂S₃Bh, तं प्रति° S₁ **18c** उत्तीर्णाश्च] S₃A
 Bh, उत्तीर्णाश्च S₁S₂ • भूयः] S₁S₂^{pc}RABh, भूय S₂^{ac}S₃ **18d** ते ऽशुभाः] S₁^{pc}RA₇^{pc}Bh, ((च))ते
 शुभाः S₁, ते शुभा S₂S₃ **19a** य इमं] S₂RABh, इयमं S₁, यम इमं S₃ (tops of यम lost, unmetrical)
 • °तन्द्रितात्मा] S₂S₃Bh, °तन्द्रितात्मा S₁ **19b** °कृताम°] S₂S₃Bh, °कृतात्म° S₁ **19cd** °कर्मा
 विदितात्मा] S₂^{pc}S₃RBh, °कर्मा विदितात्मा S₁ (unmetrical), °कर्मा(णि)+वि+दितात्मा S₂ **19d**
 °धेयम्] ABh, धेयमिति S₁S₂S₃ (इति part of col.) **Col.** २० (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे
 नरकवर्णने असिपत्रं नाम ॥ ○ S₁, स्कन्दपुराणमेकचत्वारिंशतिमो ध्यायः ॥ ○ S₂, ○ ॥ स्कन्दपुराणे छायाः
 ४१ (in letter numerals) ॥ ○ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने असिपत्रवर्णने नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः Bh

द्वाचत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं वैतरणीं नदीं पापप्रणाशनीम् ।

शृणु मे ऽवहितः पुत्र पापकर्मभयावहाम् ॥ १ ॥

नदी वैतरणी पुत्र टङ्कच्छिन्नतटाशुभा ।

केशास्थिरुधिरापूर्णा महाक्षाररसा तथा ॥ २ ॥

उल्लुम्पकैर्गर्दभकैर्मकरैः कच्छपैरपि ।

शिशुमारैश्च नक्रैश्च तन्तुकै राक्षसैरपि ।

महादंष्ट्रैर्महाकायैः पिशिताशैः समाकुला ॥ ३ ॥

असिपत्रैश्च तैर्वृक्षैस्तीरजातैः समावृता ।

शैवलेन च दीर्घेण वितानेनाभिसंवृता ॥ ४ ॥

1b °णाशनीम्] °णाशनीम् R 1c ऽवहितः] चेद्वितः R 1d °भयावहाम्] °भयापहाम् R 2a नदी वैतरणी] नदी वैतरणी R 2b °शुभा] °शुभाम् R 2c केशास्थि° R °पूर्णा] °पूर्णा R 2d °रसा] °रसा R 3a उल्लुम्पकै°] उद्दम्यकै° R 3d तन्तुकै] तर्णकै R 3e महादंष्ट्रैर्महाकायैः] महातीक्ष्णैर्महादंष्ट्रैः R 3f समाकुला] समाकुलां R 4a °श्च तैर्] °स्तथा R 4b समावृता] समाकुलां R

1a वैतरणी] A₃A₇, वैतरणी A₅ 1b पाप°] सर्वपाप° A₅A₇ (unmetrical), सर्व° A₃ °णाशनीम्] A₃, °णाशनी A₅, °णासनिं A₇ 1c ऽवहितः] अवहितः A₃^{ac} (unmetrical), सावहितः A₃^{pc} A₇ (unmetrical), साहितः A₅ 1d °भयावहाम्] °भयावहं A 2d °क्षाररसा] °क्षारेण सा A 3ab उल्लुम्पकैर्गर्दभकैर्मकरैः] उच्चपक्षैः { °क्षै A₅ } गर्दभकैर्मकरैः A₃A₅, उच्चपक्षैर्ददुरकैर्+(दंहकरै)र्मकरैः A₇ 3cd] om. A 3f समाकुला] A₃A₅, समाकुलाः A₇ 4a °श्च तैर्] °स्तथा A 4b °स्तीरजातैः] A₇, °स्तीरजातैः A₃, °स्तीरजातैः A₅ °समावृता] A₃, समावृताः A₅A₇ 4d °नेनाभि°] °नेनाति° A₃, °नेति° A₅ (unmetrical), °नेनाति° A₇ (unmetrical) °संवृता] A₃, °संवृताः A₅A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.11b (f. 72^v) and 6.11a (f. 73^r); S₂ exposures 57a (f. 64^v) and 57b (f. 65^r); S₃ (upto 15b⁴) f. 70^v; S₄ (from 15b⁵) exposure 2a (f. 71^r); R f. 87^v-88^r; A₃ f. 51^r-51^v; A₅ f. 96^v-97^v; A₇ f. 72^r-72^v.

1(c¹) S₂, <c⁴>(c⁵, c⁷) S₃ 2(a²)<a³> S₁ 3(c⁵-d²) S₁ 4(c⁷) S₁, <a²-a³> S₂

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a वैतरणी] S₁S₂RA₃A₇Bh, वैतरणी S₃ 1b पाप°] S₁S₂RBh, पापं S₃ °प्रणाशनीम्] S₂S₃A₃Bh, °प्रनाशनीम् S₁ 1c मे ऽवहितः] em., °ष्व { °श्च S₁^{ac} } वहितः S₁, मे वहितम् S₂, मे ऽ(हि)तं S₃, °ष्वावहितः Bh (em.?) °पुत्र] S₂S₃RABh, पुत्रा S₁ 1d °भयावहाम्] S₂^{pc}Bh, °भयावहं S₁S₃, °भयावहम् S₂^{ac} 2d °रसा] em. Bh, °रसास् S₁S₂S₃ 3a उल्लुम्प°] S₁S₂Bh, उल्लुप° S₃ 3ab °कैर्मकरैः कच्छपै°] S₂RA₃A₅Bh, °कैर्मकरै कच्छपै° S₁, °कै मकरै कच्छपै° S₃ 3e °दंष्ट्रैर्] S₁ABh, °दंष्ट्रैर् S₂, °दंष्ट्रै S₃ °कायैः] S₂^{pc}ABh, °का(या)यै S₁, °कायै S₂^{ac}S₃ 3f पिशिताशैः] S₂RABh, पिशिताशी S₁, पिशिताशै S₃ °समाकुला] S₂S₃A₃A₅Bh, समाकुलं S₁ 4a तैर्वृक्षैस्] S₂Bh, तै वृक्षैस् S₁, तै वृक्षै S₃ 4b °जातैः] S₂RA₃A₇Bh, °जैश्च S₁, °जातै S₃ °समावृता] S₂S₃A₃Bh, समावृताः S₁ 4d °नेनाभि°] S₂S₃R, °नेनेव S₁Bh

तस्यास्तीरे वनं घोरं शरभक्षसमाकुलम् ।
 व्याघ्रद्वीपिसमाकीर्णं सिंहेभनरसंकुलम् ॥ ५ ॥
 तत्र दुष्कृतकर्माणस्तैर्व्याघ्रादिभिरर्दिताः ।
 तां नदीं सुमहाघोरां पात्यन्ते दुःखितास्ततः ॥ ६ ॥
 तत्र ते पतिता वत्स तन्तुकैः शैवलेन च ।
 वितानेन च संबद्धा भक्ष्यन्ते तैर्झषादिभिः ।
 क्षारोदकेन दह्यन्तो नादयन्तश्च दुःखिताः ॥ ७ ॥
 वर्षकोटीभृशं तद्वै ऋयावत्पापस्य संक्षयः † ।
 ततो मुक्तास्तूच्छयेषु पात्यन्ते वै पुनः पुनः ॥ ८ ॥
 विश्रान्तास्तत्र ते गत्वा उच्छ्रयान्नरकं पुनः ।
 पात्यन्ते विवशा मूढा यावत्पापं क्षयं गतम् ॥ ९ ॥

6a दुष्कृत°] दुःकृत° R 6d दुःखिता°] दुष्कृता° R 7c वितानेन च] वितान{°ने R^{ac}}चय° R
 7d भक्ष्यन्ते] भक्षन्ते R 7e दह्यन्तो] दह्यन्ते R 8a तद्वै] यद्वै R 9a विश्रान्ता°] विश्रा(थ्य°)
 R 9ab गत्वा उच्छ्रयान्नरकं] सत्वा उच्छ्रये नरके R 9d °त्पापं क्षयं गतम्] °त्पापस्य संक्षयं R

5b शरभक्ष°] शरभक्ष A 5c °द्वीपि°] A₇, °द्वीप° A₃A₅ 5d सिंहेभनरसंकुलं] सिंहेनरभसंकुलं
 A₃A₅, सिंहस्य रभसा कुलं A₇ 6a तत्र] तस्य A 6b °व्याघ्रादिभिरर्दिताः] A₃A₅, °व्याघ्र्यादि-
 भिरर्दिता A₇ 6c नदीं] A₃A₇, नदी A₅ 6d पात्यन्ते] A₅, यात्यन्ते A₃A₇ 7b तन्तुकैः] A₇,
 उल्बकैः A₃A₅ 7c संबद्धा] सन्नद्धा A 7d भक्ष्यन्ते तैर्झषादिभिः] भक्ष्यन्तैः{°न्ते A₅A₇} शशादि-
 भिः A 7e दह्यन्तो] दह्यन्ते A 7f नादयन्तश्च] A₇, नादयन्ते च{न A₅} A₃A₅ 8a °कोटीर्]
 °कोटीं A₃A₇, °कोटी A₅ • तद्वै] तावत् A₃A₅, यावत् A₇ 8b यावत्] A₃, तावत् A₇, om. A₅
 (unmetrical) 8c मुक्तास्तूच्छयेषु] मुक्ताद्युच्छ्र{°त्र° A₃A₅}येषु A 8d पात्यन्ते] A₃A₅, यात्यन्ते
 A₇ 9a विश्रान्ता°] विश्रस्ता° A • ते] A₇, च A₃ (unmetrical), चे A₅ • गत्वा] सत्वा A
 9b उच्छ्रयान्नरकं पुनः] भक्ष्यन्तैः{°न्ते A₅A₇} शशादिभिः A (cf. 7d) 9c पात्यन्ते] यात्यन्ते A₇,
 यातन्ते A₃, पानन्ते A₅ • विवशा] A₃, विवसा A₇, रिवसा A₅ 9d °त्पापं] A₅, °त्पाप° A₃A₇

5(d²) S₂ 7(b¹, c³) S₃

5a तस्यास्] S₁S₂RABh, तस्या S₃ • घोरं] S₂S₃RABh, घोर S₁ 5b शरभक्ष°] S₂RBh, श-
 रभक्ष° S₁S₃ 5c °समाकीर्णं] S₁S₂RABh, °समाकीर्ण° S₃ 5d सिंहेभ°] S₁^{pc}S₂S₃RBh, सिंहोभ°
 S₁^{ac} • °नर°] S₁S₂S₃R, °खर° Bh (conj.) 6ab °कर्माणस्तैर्] S₂RABh, °कर्माणं तै S₁,
 °कर्माणस्तै S₃ 6b °घ्रादिभिः] S₁S₃RA₃A₅Bh, °घ्राभिः S₂ (unmetrical) • °रार्दिताः] S₁S₂^{pc}
 RA₃A₅Bh, °रर्दिता S₂^{ac}, °रर्दिता S₃ 6c तां नदीं] S₂RA₃A₇Bh, तानन्दी S₁, तां नदी S₃ 6d
 °स्ततः] S₁RABh, °स्तथा S₂S₃ 7b तन्तुकैः] S₁S₂S₃^{pc}RA₇Bh, (व)न्तुकैः S₃^{ac} 7c वितानेन च]
 S₁S₂S₃^{pc}ABh, om. S₃^{ac} (unmetrical) • संबद्धा] S₁S₂S₃R, सन्नद्धा Bh 7d भक्ष्यन्ते] S₂S₃Bh,
 भक्षन्ते S₁ • तैर्झषादिभिः] S₁^{ac}RBh, तैर्झषादिभिः S₁^{pc}, तैर्झषादिभिः S₂S₃^{pc}, तैर्जषादिभिः S₃^{ac}
 7e दह्यन्तो] S₂^{ac}Bh, दह्यन्ते S₁S₂^{pc}S₃ 7f नादयन्तश्च] S₂S₃RA₇Bh, रावयन्ति सु° S₁ • दुःखि-
 ताः] S₁RABh, दुःखिता S₂S₃ 8a वर्षकोटीभृशं तद्वै] em., षट् वर्षकोटी पाच्यन्ते S₁, वर्षकोटी
 भृशन्तद्वै S₂S₃, षड् वर्षकोटीः यात्यन्ते Bh (conj., Bh suggests पात्यन्ते in a note) 8b संक्षयः] S₂S₃
 RABh, संक्षयं S₁ 8c मुक्तास्तूच्छ्र°] S₂RBh, मुक्तास्तूच्छ्र° S₁, मुक्तास्तूच्छ्र° S₃ 8d पात्यन्ते]
 S₂S₃RA₃A₅Bh (or या° in S₃), यात्यन्ते S₁ 9a विश्रान्तास्] S₁^{pc}S₂S₃Bh, विश्रान्ता S₁^{ac} 9ab
 गत्वा उच्छ्रयान्नरकं] em., गत्वा उच्छ्रयान्नरकं S₁, सर्वा उच्छ्रये नरके{°कम् S₂^{ac}} S₂, सर्वा उच्छ्रये नरकं
 S₃, सर्वे उच्छ्रयान् नरके Bh (conj.) 9d °त्पापं] S₂S₃A₅Bh, °त्पाप° S₁ • गतम्] S₂S₃ABh,
 गतः S₁

उत्तीर्णः सोच्छ्रयानेतान्संसारं प्रतिपद्यते ।
 तीर्णो ऽन्तमेषु च पुनर्नरकेषु पृथक्पृथक् ॥ १० ॥
 कोटिरेका तु कालस्य वर्धते ह्युत्तरोत्तरम् ।
 उच्छ्रयाणां तु सर्वेषामेकैकस्य पृथक्पृथक् ।
 सहस्रं वर्धते पुत्र वर्षाणां वै समासतः ॥ ११ ॥
 ये तु गच्छन्ति तं घोरं नरकं दुष्टचेतसः ।
 शृणुष्व तानिमान्सम्यगुच्यमानान्मयानघ ॥ १२ ॥
 सरितं यो ऽभिषपते यश्चैनामवमन्यते ।
 यश्च नग्नः प्रविशति स्त्रियं यश्चात्र गच्छति ।
 निष्ठीवेदथ मूत्रं वा पुरीषं वाप्यथोत्सृजेत् ॥ १३ ॥
 आपश्च हरते यस्तु क्षेत्रारामजनोपगाः ।
 अपां सेतुहरश्चैव तडागस्य च भेदकः ॥ १४ ॥
 तथा पुष्करिणीनां च दूषको यश्च मानवः ।
 दुष्टामदुष्टामथवा यश्च नारीं प्रदूषयेत् ॥ १५ ॥

10c तीर्णो ऽन्तमेषु] तीर्णोत्तरेषु R 11c उच्छ्रयाणां] उच्छ्रयानान् R 11e सहस्रं वर्धते] सहस्रं
 वर्षते R 12c शृणुष्व] शृणुष्वे R 12cd ऽम्यगुच्यं] ऽम्यगुच्यं R 13a ऽशपते] ऽपतते R
 14a यस्तु] यश्च R 14b ऽजनोपगाः] ऽजलोपमाः R 15a पुष्करिणीनां] पुष्करणीनाञ् R

10a उत्तीर्णः] A₃A₇, उत्तीर्ण A₅ • सोच्छ्रयां] A₇, सोत्रयां A₃A₅ 10b संसारं] संसारान् A
 10c तीर्णो ऽन्तमेषु] तीर्णो{ऽन्नो° A₃, ऽप्रो° A₇}त्तमेषु A 11a ऽरेका तु] A₇, ऽरेकांत° A₃A₅
 11b ह्यु°] प्यु° A 11c उच्छ्रयाणां] उच्छ्रयानान् A₇, उत्रयानां A₃, उत्रायां A₅ 11e पुत्र]
 A₅, पुत्र A₃A₇ 12c शृणुष्व] A₃A₅, शृणुष्व A₇ 12cd ऽमान्सम्यगुच्यमानान्] ऽमानस्य उच्यमानं
 A 13ab] om. A₇ 13a सरितं] सरितं A₃A₅ • ऽशपते] ऽसरते A₃A₅ 13b ऽमवमन्यते]
 A₃, ऽमवमन्यते A₅ (unmetrical) 13d ऽश्चान्] ऽश्चानु° A 13e मूत्रं] A₃A₇, सूत्रं A₅ 13f
 पुरीषं] A₃A₇, पुरीषं A₅ 14b क्षेत्रारामं] क्षेत्राणां {ऽण° A₅, ऽना° A₇}म° A • ऽजनोप°]
 A₃A₅, ऽजलोप° A₇ 15b यश्च] यस्तु A 15c दुष्टामदुष्टामं] A₇^{PC}, दुष्टमदुष्टमं A₃A₅A₇^{AC}

10(a⁷) S₂ 11(f⁷) S₁ 12(d¹-d³, d⁶-d⁸) S₃ 14(b⁴) S₃

10a उत्तीर्णः] RA₃A₇Bh, उत्तीर्ण S₁S₂S₃ • ऽयानेतान्] S₁RABh, ऽयातेता S₂^{AC}, ऽयानेता S₂^{PC},
 ऽयानेता S₃ 10b संसारं] S₁S₂RBh, संसार S₃ 10c तीर्णो] RBh (em.?), तीर्थो S₁, तीर्णी
 S₂, तीर्णा° S₃ • पुनर्] S₁S₂RABh, पुन S₃ 10d पृथक्पृथक्] S₂S₃RABh, पृथ् पृथक् S₁
 (unmetrical) 11a ऽरेका तु] S₁RA₇Bh, ऽरेकन्तु S₂, ऽरेकान्तु S₃ 11cd ऽषामेकैकस्य] S₁RA
 Bh, ऽषामेकैक {ऽह° S₂^{AC}}स्य S₂S₃ 11e सहस्रं] S₁ABh, सहस्र S₂S₃ 12c शृणुष्व] A₃A₅Bh,
 शृणुष्वे S₁, शृणुष्वे S₂S₃ 12cd ऽम्यगुच्यं] S₂^{PC}S₃Bh, ऽम्यशुच्यं S₁, ऽस्यगुच्यं S₂^{AC} 12d ऽया-
 नघ] S₂S₃RABh, ऽयानघा+:+ S₁ 13a सरितं] S₂^{PC}RBh, सरितां S₁, सरित S₂^{AC}S₃ (unmetrical)
 13b ऽश्चैनाम°] S₂^{PC}RABh, ऽश्चैनाम° S₁S₂^{AC}S₃ 13c नग्नः] S₁RABh, नग्न S₂S₃ 13d ऽश्चात्र]
 S₁RBh, ऽश्चानु° S₂S₃ 13e मूत्रं] S₁S₃RA₃A₇Bh, सूत्रम् S₂ 13f पुरीषं] S₂S₃RA₃A₇Bh, पुरी-
 षं S₁ 14a आपश्च] S₁S₂^{AC}S₃RA, अपश्च S₂^{PC}Bh • हरते] S₁S₂^{PC}S₃RABh, ह(त)ते S₂^{AC} 14b
 ऽनोपगाः] S₂^{PC}A₃A₅Bh, ऽनोपगात् S₁, ऽनोपगा S₂^{AC}S₃ 14c सेतुं] S₁S₂^{PC}S₃RABh, सेतुं S₂^{AC}
 14d च] S₂S₃RABh, तु S₁ 15a पुष्करिणीनां] S₁S₃ABh, पुष्करिणीनाञ् S₂ 15b दूषको]
 S₂S₃RABh, दूषयो S₁ 15c दुष्टामं] S₂S₁RA₇^{PC}Bh, दुषामं S₁

पद्मिनीं यश्च हरति नाशयेद्वापि दुर्मतिः ।
 पथिस्थो वा गृहे वापि सार्थानां वा भयंकरः ।
 ते सर्वे नरकं घोरं प्रपद्यन्ते नराधमाः ॥ १६ ॥
 य इमामशुभप्रणाशनीं शृणुयान्नित्यमशुद्धबाधनीम् ।
 प्रयतः स न याति भावनीं सरितं वैतरणीमसङ्गिनीम् ॥ १७ ॥

स्कन्दपुराणे द्वाचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४२ ॥

16cd] सार्थस्य{सार्त्तश्च R^{ac}} वाथ जन्तोर्वा यो जन्तुर्भयमावहेत् R **17a** °णाशनीं] °णाशनीम् R **17b** °बाधनीम्] °वाहिनीं R **17c** भावनीं] भाविनीं R **17d** °सङ्गिनीम्] °सङ्गिणीमिति R **Col.** इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवास्रण्डे वैतरणीकथननाम R

16a पद्मिनीं] A₃A₅, पक्षिणां A₇^{pc}, पद्मिणां A₇^{ac} **16cd**] साम्बवाहे{°हो A₅} थ जन्तोर्वा यो जन्तु-
 र्भयमावहेत् A_± **17a** °णाशनीं] A₃A₅, °नाशनीं A₇ **17b** शृणुयान्] A₃A₅, शृणुयान् A₇ •
 °बाधनीम्] °वाहिनीं A **17c** याति भावनीं] याभिभाविनीं{°णीं A₇} A **17d** सरितं] सरितां A₃
 A₇, सरिता A₅ • °णीमसङ्गिनीम्] °णीं विमर्दि{°ई° A₇}नीं A **Col.** इति वैतरणीनरकं{°क°
 A₅}कथनं A_± (A₇ adds 42)

16(a⁸) S₁ **17(b⁵)(b⁶-d⁸)** S₄

16a पद्मिनीं] S₂S₄RA₃A₅Bh, पद्मिनीं S₁ • यश्च] S₂S₄RABh, यस्तु S₁ **16b** °द्वापि] S₂S₄R
 ABh, °द्वाथ S₁ **16cd**] conj., पथिस्थां वा गृहे वापि सार्थानां वा भयङ्करः S₁, सार्थस्य वाथ
 जन्तोर्वा{जन्तो वा S₄} यो जन्तुर्भयमावहेत् S₂S₄Bh **16f** नराधमाः] S₁^{pc}S₂S₄RABh, नराधमा S₁^{ac}
17a इमामशुभं] S₂S₄RABh, इमंमशुभं S₁ • °णाशनीं] S₂A₃A₅Bh, °णाशनी S₁S₄ **17b** शृ-
 णुयान्] S₁S₂RA₃A₅Bh, शृणुया S₄ • °मशुद्धं] S₂RABh, °मधर्मं S₁ • °बाधनीम्] S₁,
 °बाधबाधनीं S₂ (unmetrical), °वाधनीं Bh **17c** भावनीं] S₂Bh, भावनी S₁ **17d** सरितं] S₁
 S₁^{pc}RBh, सरितां S₂^{ac} • °सङ्गिनीम्] Bh, °संगिनीमिति S₁ (इति part of col.), °सङ्गिनीमिति S₂S₄
 (इति part of col.) **Col.** २० (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकार्णने वैतरणीनाम ॥ ○ S₁,
 स्कन्दपुराणे द्व्यचत्वारिंशतिमो ध्यायः ॥ ○ S₂, ○ ॥ स्कन्दपुराणे ध्याय ४२ (in letter numerals) ॥ ○ S₄,
 इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने वैतरणीनाम द्व्यचत्वारिंशोऽध्यायः Bh

त्रयश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि नरकं पापनाशनम् ।
 अयोघनमिति ख्यातं सर्वप्राणिभयंकरम् ॥ १ ॥
 यत्र ते पुरुषा घोरा यमाभा यमकिंकराः ।
 महाबला महासत्त्वाः सर्वे योगेश्वरास्तथा ॥ २ ॥
 अयस्कारा यथा पिण्डमयसो ऽग्निप्रतापितम् ।
 संदंशेनापि संगृह्य स्थापयित्वायसे घने ॥ ३ ॥
 अभिघ्नन्ति घनैरन्यैस्तथा तत्रापि जन्तवः ।
 हन्यन्ते राक्षसैर्घोरैस्तर्जयद्भिः सुदारुणम् ॥ ४ ॥
 वर्षकोटीस्तथा सप्त यातिताः स्वेन कर्मणा ।
 उच्छ्रयेषु तथा घोरां यातनां प्राप्नुवन्ति ते ॥ ५ ॥

2b यमाभा यम°] यमराजस्य R 2d सर्वे] सर्व° R 3a अयस्कारा] अयस्कारो R 3b °मयसो
 ऽग्नि°] °मयसो पि R 3c संदंशेनापि] संदंशेनाति° R 4a अभिघ्नन्ति घने°] अविघ्नतिक्षणे° R
 5ab °कोटीस्तथा सप्त यातिताः] °कोटीः समा सप्तः पातिता R 5cd घोरां यातनां] घोरे यातनाः R

1 सुशर्मोवाच] om. A 1b पापनाशनम्] चातिदारुणं A 1c अयोघनमिति] A₇, अयोघन इति
 A₃A₅ 1d °प्राणि°] °पापि° A 2b⁵-3b⁵] om. A₃, A₂ (f. 113v) is used for A₃. 2b
 यमाभा यम°] यमराजस्य A 2c महासत्त्वाः] A₂, महासत्त्वा A₇, सत्त्वा A₅ (unmetrical) 3a
 अयस्कारा] अपक्षारा A₂A₅, अयुक्षारा A₇ 3b °मयसो ऽग्निप्र°] °मय{°प° A₅}सो ह्यग्नि° A
 3c संदंशेनापि] संशनाभिश्च A 3d घने] A₃A₇, घनैः A₅ 4a अभिघ्नन्ति] आविघ्नन्ति A •
 °रन्यैस्त°] A₇, °र्वल्यैस्त° A₃A₅ 4d °स्तर्जयद्भिः] °स्तर्जयन्ति A 5ab °कोटीस्तथा सप्त या-
 तिताः] °कोटिसमाः सप्त{°प्ता A₃A₅} जायन्ते A 5c उच्छ्रयेषु] जातेषु च A 5c घोरां] A₇, घोरं
 A₃A₅

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.11a (f.73^f) and 6.10b (f.73^v); S₂ exposures
 57b (f.65^f) and 58a (f.65^v); S₄ exposures 2a (f.71^f) and 1a (f.71^v); R f. 88^f-88^v; A₃ f. 51^v-52^f;
 A₅ f. 97^v-98^v; A₇ f. 72^v-73^f.

1(c³) S₄ 2(d⁴)(d⁵-d⁸) S₁, (c⁸) S₂^{pc}, (d²)(d³-d⁸->) S₄ 3(a¹) S₁, (<-a¹-b⁸) S₄ 5(d⁵-d⁸) S₁,
 (c⁶-d⁸->) S₄

1 सुशर्मोवाच] R, सुशर्म उ S₁, सुशर्म उ S₂S₄, om. Bh 1c अयोघन°] S₁S₂^{pc}S₄^{pc}RA₇Bh,
 अयोजन° S₂^{ac}S₄^{ac} 2a यत्र ते] S₂^{pc}S₄RABh, यत्रा तत् S₁, य(ते)त्र ते S₂ 2b °किंकराः] S₁
 S₂^{pc}RABh, °किङ्करा S₂^{ac}, °किंकरा S₄ 2c महाबला] S₁S₂RABh, महाबल° S₄ • महासत्त्वाः]
 S₂^{pc}RA₂Bh, महासत्त्वा S₁S₄, महा S₂^{ac} (unmetrical) 3a पिण्ड°] S₁RABh, पिण्डा° S₂ 3b
 °मयसो] A₂A₇Bh (em.?), °मायसो S₁S₂ 3c संदंशेनापि] S₁S₂, संदंशेनापि S₄, संदंशेनाभि° Bh
 (conj.?) 3d घने] S₁^{pc}S₂S₄RA₃A₇Bh, घनै S₁^{ac} 4c राक्षसैर्] S₂RABh, राक्षसै S₁S₄ 4cd
 °रैस्तर्जयद्भिः] S₂^{pc}RBh, °रैः स्तर्जयन्ति S₁, °रैस्तर्जयद्भिः S₂^{ac}S₄ 5a °कोटीस्तथा] S₁Bh, °को-
 टीसमा S₂S₄ 5c घोरां] A₇Bh (em.?), घोरा S₁S₂

एते ये यान्ति पुरुषाः सोच्छ्रयं नरकं महत् ।
तानहं संप्रवक्ष्यामि अनिर्देश्यान्नराधमान् ॥ ६ ॥
पादेन हन्यात्पितरं मातरं पूज्यमेव वा ।
अन्यं कंचित्स्त्रयं वापि हस्तेनाथ कशादिभिः ।
तथा प्रव्रजितं चैव अग्निं वाप्यथ लङ्घयेत् ॥ ७ ॥
बालमर्थकृते यश्च मृत्युना योजयेत्तथा ।
स्त्रियं वाथ पुमांसं वा क्लीबं वान्यं नराधमः ॥ ८ ॥
भ्रातृन्यश्चातिसंधत्ते द्रव्ये कस्मिंश्चिदेव हि ।
पितरं वाथ दुर्बुद्धिर्मातरं भगिनीमपि ॥ ९ ॥
पतिर्यश्चैव भार्या स्वां पुत्रांश्चैवातिसंधयेत् ।
भार्या पतिं वा पुत्रं वा तेषां सा गतिरुच्यते ॥ १० ॥

6a एते] एवं R 7b वा] च R 7c अन्यं कंचित्] अन्यां काञ्चित् R 7d कशादि°] कसादि°
R 8a °मर्थकृते] °मन्दकृते R 8d क्लीबं वान्यं] क्लीबं चान्यं R 9a °न्यश्चाति°] °न् यश्चाभि°
R 9c दुर्बुद्धिर्] दुर्वृत्तिर् R 10b पुत्रांश्चैवातिसंधयेत्] पुत्रांश्चैवाभिसन्दधेत् R 10c पुत्रं वा] पुत्रञ्च
R

6a एते ये] एवं ते A 6b सोच्छ्रयं नरकं महत्] ये तत्र नरकं परं A 6d अ°] सु° A 7a
पादेन] पाणेन A₃A₅, पाणेन A₇ 7b वा] च A 7c कंचित्स्त्रयं वापि] किञ्चित् प्रियं चापि
A 7d कशादिभिः] कशादिभिः A₃A₇, कशादिः A₃ (unmetrical) 7e प्रव्रजितं] A₃A₇, प्रजितं
A₃ (unmetrical) 7ef °व अग्निं] °व नाग्निं A₃A₅, °वा+ऽ+ग्निं A₇ (unmetrical) 7f वाप्यथ]
A₃A₇, वाप्य A₅ (unmetrical) 8ab] om. A₇ 8a °मर्थकृते] °मनुकृते A₃A₅ 8d वाथ पुमांसं
वा] वाप्यन्यपुरुषं A 8d वान्यं नराधमः] चान्यन्न{°न° A₅}राधिपं {°धिप A₇^{pc}, °धम A₇^{ac}} A 9a
°न्यश्चातिसंधत्ते] °न् यश्चापि सवृत्ते {°तो A₃} A 9c वाथ] चैव A • दुर्बुद्धिर्] A₃A₇, दुर्बुद्धिं° A₅
10a पतिर्यश्चैव] A₃, पति यश्चैव A₅, प्रहन्याश्चैव A₇ • भार्या] A₃A₇, भार्या A₅ 10b पुत्रांश्चै°]
A₃A₇, पुत्रांश्चै° A₃ • °वाति°] A₇, °वाभि° A₃A₅ 10c भार्या] A₇, भार्या A₃A₅ • वा पुत्रं]
स्वपुत्रं A

6(a¹-a³) S₁, (←a¹-b⁶)(b⁷) S₄ 8(b¹-d⁸) S₄ 9(a¹-a²) S₄ 10(a⁵) S₄

6a एते ये] S₂, (एतय) S₁ (unmetrical), एतद् ये Bh (conj.) • पुरुषाः] RABh, पुरुषा S₁S₂
6c °वक्ष्यामि] S₁S₂RABh, °वक्ष्या S₄ (unmetrical) 6d अनिर्देश्यान्] S₂RBh, अनिर्देश्या S₁,
अनिर्देश्या S₄ • °राधमान्] S₂S₁RABh, °राधमा+°+ S₁ 7a हन्यात्] S₁^{pc}S₂S₄RABh, ((र))ह-
न्यात् S₁ 7b मातरं] S₁S₂RABh, मातर S₄ (unmetrical) 7c अन्यं कंचित्] S₂S₄, अन्यां किञ्चि
S₁, अन्यां काञ्चित् Bh (conj.?) 7d कशादि°] S₁^{ac}S₄Bh, कशादि° S₁^{pc}, कसादि° S₂ 7e प्रव्रजि-
तं] S₂S₁RA₅A₇, प्रव्रजितां S₁, प्रव्रजितं Bh (typo) 7f अग्निं] S₂S₄RBh, अग्नि S₁ • °प्यथ]
S₁S₄RA₃A₇Bh, °प्य+व°+ S₂ 8a यश्च] S₂S₁RA₃A₅Bh, यश्च S₁ 8b °येत्तथा] S₂RA₃A₅Bh,
°येत्वथ S₁ 8c पुमांसं वा] S₂RBh, पुमान्वाथ S₁ 8d वान्यं] S₂Bh, वाद्यन् S₁ 9a भ्रातृन्य-
श्चाति°] conj., भ्रातृभ्यां {°न्य) S₁^{ac}} वाति° S₁, भ्रातृन्यश्चापि S₂, (भातृ)न्यश्चापि S₄ (bottoms lost),
भ्रातृन् यश्चाभि° Bh (conj.) • °संधत्ते] S₁RBh, सर्वन्ते S₂S₄ 9b °श्चिदेव] S₂^{ac}S₄RABh, °श्च
देव S₁, °श्चिदेव S₂^{pc} 9c दुर्बुद्धिर्] S₁S₂^{pc}A₃A₇Bh, दुर्बुद्धि S₂^{ac}, दुर्बुद्धिं S₄ 10a भार्या] S₁S₂^{pc}R
A₃A₇Bh, भार्या S₂^{ac}S₄ • स्वां] S₂S₄RABh, स्वं S₁ 10b पुत्रांश्चै°] S₁S₄A₅A₇Bh, पुत्रंश्चै° S₂
• °वाति°] S₂S₄A₇, °वाभि° S₁Bh 10c पुत्रं] S₁RA, पुत्रान् S₂S₄Bh

कीलयेद्यश्च देवार्चास्तीर्थानि च दुरात्मवान् ।
 विद्याः शास्त्राणि दिव्यानि तेषां सा गतिरुच्यते ॥ ११ ॥
 य इमं बहुपापयोगकारणं शृणुयान्नित्यमसौख्यसर्वदानम् ।
 प्रणतः स न याति तं भयानकं नरकं दुर्गमयोघनावतानम् ॥ १२ ॥

स्कन्दपुराणे त्रयश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४३ ॥

11a देवार्चास्] देवार्चान् R 11c विद्याः] वेदाः R 12a °कारणं] °करणं R (unmetrical) 12b °दानम्] °दान R 12d] वर्गमयोघनवेतारम् R (unmetrical) Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रेवा-
 खण्डे अयोघननरकनाम R

11a देवार्चास्] देवार्चान् A₇, देवाञ्चान् A₃A₅ 11c विद्याः] विद्या A • दिव्यानि] A₃A₅, दि-
 व्याणि A₇ 11d सा] A₇, का A₃A₅ 12a कारणं] °करणं A₃A₅^{ac}A₇ (unmetrical), °कर
 A₅^{pc} (unmetrical) 12b शृणुया°] A₃A₅, शृणुया° A₇ • °त्यमसौख्यसर्वदानम्] °त्यं ससौख्य-
 सर्वदालयं A (unmetrical) 12c स न याति तं] A₇^{pc}, समयाचि{°ची° A₃(unmetrical), °णी°
 A₇^{ac}(unmetrical)}तं A₃A₅A₇^{ac} 12d] दुर्गमयान{°न्न° A₃}घोरावतारं A₃A₇ (unmetrical), घोराव-
 तारं A₅ (unmetrical) Col. इत्यमो{°यो° A₇^{pc}}घननरकं नाम A± (A₇ possibly adds ओ)

11(b³-d⁸→) S₄ 12(a¹¹)(a¹²) S₂^{pc}, (←a¹-a³)(a⁴-a⁵, a⁷-a⁸)(a⁹)(a¹⁰) S₄

11a कीलयेद्यश्च देवार्चास्] S₂S₄Bh, देवां कीलयते यश्च S₁ 11c विद्याः] em. Bh (silently), विद्या°
 S₁S₂ • दिव्यानि] S₂RA₃A₅Bh, दिव्याणि S₁ 12a य इमं] S₁^{pc}S₂RABh, (इमं)य इमं S₁ •
 °पाप°] S₂S₄RABh, °पापं S₁ (unmetrical) • °कारणं] S₁S₂^{ac}Bh, °ना(श)° S₂^{pc} (sec. hand),
 -रणं S₄ 12b शृणुयान्] S₁S₂RA₃A₅Bh, शृणुया S₄ • °सर्वदानम्] S₂S₄, °सर्वदा S₁, °सर्व-
 दारणम् Bh (conj.?) 12c प्रणतः] S₂RA, प्रयतः S₁, प्रणत S₄ (unmetrical), प्रयतस् Bh •
 याति तं] S₂S₄^{pc}RA₇^{pc}Bh, याति S₁ (unmetrical), यात तम् S₄^{ac} 12d नरकं] S₁Bh, om. S₂S₄
 (unmetrical) • °मयोघनावतानम्] em., °मयोघनावतानकमिति S₁ (इति part of col.), °मयो-
 नावतानमिति S₂S₄ (unmetrical, इति part of col.), °मयोघनावतानकम् Bh Col. १६ (in letter
 numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने अयोघन{°ना° S₁^{ac}}नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥
 ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामोऽध्यायः ४३ (in letter numerals) ॥ ⊙ S₄, इति स्कन्दपुराणे
 नरकवर्णने अयोघन नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः Bh

चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं पद्ममहं प्रवक्ष्यामि सुदुर्गमम् ।

सुकृतीनामलभ्यं च दुष्कृतीनां भयावहम् ॥ १ ॥

तत्राग्निस्तापनो नाम धम्यमान इव ज्वलन् ।

जन्तवस्तत्र ताप्यन्ते वह्निवर्णा भवन्ति च ।

पद्मपत्रनिभाः सर्वे धाम्यमानास्ततस्ततः ॥ २ ॥

तस्य मध्ये महास्तम्भो लोहः समवतिष्ठते ।

तं ते गत्वा प्रगृह्णन्ति सो ऽप्यग्निमूर्ति दारुणः ॥ ३ ॥

एवं तत्रानिशं घोरं यातितास्तूच्छयेष्वपि ।

नरास्तं यान्ति निःसङ्गं ये तान्मे त्वं निशामय ॥ ४ ॥

1a परं पद्ममहं] परमहं पुत्र R 1d दुष्कृतीनां] दुःकृतीनां R 2a °स्तापनो] °स्थापनो R 2b धम्यमान] वध्यमान R 2c ताप्यन्ते] जप्यन्ति R 2d °वर्णा] °वर्णा R • च] ते R 2f धाम्यमानास्ततस्ततः] धम्यमाना पुनः पुनः R 3c प्र°] तु R 3d ऽप्यग्निमति दारुणः] प्यग्निर-तिदारुणाः R 4b यातितास्तू°] पतिता ह्यु° R 4d तान्मे त्वं] तानेतान् R

1a परं पद्ममहं] पद्म{°द्य° A₅}महन्नम A 1bc °दुर्गमं । सुकृतीनामलभ्यं] A₃A₇, °दुर्लभ्यं A₅ (unmetrical) 2b धम्यमान] ध्माप्यमान A₇, धूपमान A₃A₅ 2c ताप्यन्ते] पात्यन्ते A 2d च] ते A 2f धाम्यमानास्ततस्ततः] धास्य{ध्माप्य° A₇}मानाः समन्ततः A 3a महा°] महान् A₃, महन् A₅A₇ 3b लोहः] लौहः A₅A₇, लौह A₃ (unmetrical) 3c प्र°] तु A 3d ऽप्य-ग्निमति] प्यग्निरति° A 4a °त्रानिशं] A₃, °त्रानिसं A₅, °त्रानिसं A₇ 4b यातितास्तूच्छये°] याचिता सुत्रये° A₃A₅, यापितेस्वात्रये° A₇ 4c निःसङ्गं] निःशङ्का A 4d तान्मे त्वं] पापात्तान् A₃, पापा तन् A₅, पापास्तुन् A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.10b (f. 73^v) and 6.10a (f. 74^r); S₂ exposures 58a (f. 65^v) and 58b (f. 66^r); S₄ exposure 1a (f. 71^v); R f. 88^v; A₃ f. 52^r; A₅ f. 98^v-99^r; A₇ f. 73^r-73^v.

1(b⁶-b⁸)(c¹-d⁸→) S₄ 2(←a¹-b⁴) S₄ 4(a¹-d³) S₄

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उ S₁, सुशर्म उ S₂S₄ 1b °दुर्गमम्] S₂RA₃A₇Bh, °दुर्गम S₁, (°दुर्गम) S₄ (upper parts lost, unmetrical) 2a तत्रा°] S₂RABh, स्तत्रा° S₁ 2b धम्यमान] S₂Bh, धाम्यमान S₁ • ज्वलन्] RABh, ज्वलं S₁, ज्वलत् S₂S₄ 2d °वर्णा] S₄ABh, °वर्मं S₁, °वर्णा S₂ • भवन्ति] S₁S₂RABh, वभन्ति S₄ 2e °निभाः] S₂RABh, °निभा S₁S₄ 2f धाम्यमा°] S₁S₂Bh, धम्यमा° S₄ 3a तस्य] S₂S₄RABh, स्तस्य S₁ 3b लोहः] S₁S₂R, लोह S₄ (unmetrical), लौहः Bh (em.?) • °तिष्ठते] RABh, °तिष्ठतः S₁, °तिष्ठत S₂S₄ 3c तं ते गत्वा प्रगृह्णन्ति] S₂S₄, ते गत्वा प्रतिगृह्णन्ति S₁, तं ते गत्वा प्रगृह्णन्ति Bh (conj.) 3d ऽप्यग्निम-ति] conj., प्यग्निरति° S₁S₂S₄Bh 4a °त्रानिशं] S₁RA₃Bh, °त्रानिसं S₂ • घोरं] S₁S₂^cRA Bh, घोरं S₂^{ac} 4b यातितास्तू°] S₂Bh, यातितस्यो° S₁ • °च्छयेष्वपि] S₁RBh, °च्छेष्वपि S₂ (unmetrical) 4c °स्तं] S₁S₂^cRABh, °स्तां S₂^{ac} • निःसङ्गं] S₁S₂^cRBh, नि(नि)स्सङ्गं S₂ 4d तान्मे त्वं] S₂Bh, तमेतं S₁, ..त्वं S₄ • °शामय] S₁^cS₂S₄RABh, °शामयः S₁^c

गुरुभार्या च यो गच्छेद्गुरुस्वं वा हरेत यः ।
 देवद्रव्यं भक्षयेच्च नाशयेद्वाप्यभीक्षणशः ॥ ५ ॥
 ब्राह्मणस्वं हरेद्यश्च बलाद्धारयते ऽपि वा ।
 बालद्रव्यापहारी च स्त्रीधनस्य तथैव च ॥ ६ ॥
 क्लीवांश्च त्यजते यश्च यो हन्याच्छ्रणागतम् ।
 धनं चास्याभिमन्येत देवद्रव्यहरश्च यः ॥ ७ ॥
 सर्वभक्षश्च यः स्याद्वै यश्च पानीयविक्रयी ।
 सोमविक्रयिकश्चैव अग्न्युत्सादक एव च ॥ ८ ॥
 अग्निप्रहरणो यश्च विषप्रहरणश्च यः ।
 अशस्त्रं यश्च संग्रामे हन्याच्छस्त्रेण मानवम् ।
 याचमानं तथा चैव उपविष्टमथापि वा ॥ ९ ॥

5a गुरुभार्या] गुरुभार्याञ् R 5b °स्वं वा] °स्वञ्च R 5d °भीक्षणशः] °भीक्षणतः R 6a ब्राह्म-
 ण°] ब्राह्मणः R • °द्यश्च] °द्यस्तु R 7a यश्च] यस्तु R 7c धनं चास्याभि°] धनं-स्यामि R^{ac},
 धनन्नाश्यामि R^{pc} 8a यः स्याद्वै] यस्याम्वै R 8b °विक्रयी] °विक्रयम् R 8c °विक्रयिक°]
 °विक्रयिण° R 8d अग्न्युत्सादक] अग्न्युच्छादक R 9a °णो यश्च] °णश्चैव R

5a °भार्या] A₃A₇, °भार्या A₅ 5b गुरुस्वं वा] गुरुः श्चश्रुं A₃, गुरुश्चश्रुं A₅, गुरुद्रव्यं A₇ • हरेत]
 हरेत् A₃, हरेत्तु A₃A₇ 5d °येद्वाप्यभी°] °येन्नाप्यती° A₃A₅, °येद्वाप्यभी° A₇ 6a ब्राह्मणस्वं]
 A₇^{pc}, ब्राह्मणत्वं A₃A₅, ब्राह्मत्वं A₇^{ac} (unmetrical) • °द्यश्च] °द्यस्तु A 6b °धारयते ऽपि] A₅,
 °धारयते तु A₃, °द्वा हरेते पि A₇ 6d तथैव] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) 7a क्लीवांश्च त्य-
 जते यश्च] क्लीडांश्च त्यजते यश्च A₃A₅, मत्तो भवति यश्चैव A₇ 7b °णागतम्] °णागतान् A 7c
 चास्याभि°] वाप्यभि° A 7d देव°] पर° A • °द्रव्यहरश्च] A₃, °द्रव्यहरश्च A₅, °द्रव्यं हरेच्च
 A₇ 8ab] om. A₇ 8a °श्च यः] °त्यजः A₃A₅ 8b यश्च पानीय°] यत्र वा{पा° A₅}पीय°
 A₃A₅ 8d अग्न्युत्सादक] A₃, अग्न्युच्छादक A₅A₇ 9a³-b²] om. A₅ (unmetrical) 9a °णो
 यश्च] °णश्चैव A₃A₇ 9d मानवम्] वा पुनः A 9e याचमानं] याचमानस् A₃A₇, याचमास् A₅
 (unmetrical)

7(a¹)(a²-a⁵) S₂, (a⁴-d⁶)(d⁷) S₄ 8(a¹-a⁴) S₁ 9(b⁴) S₁, (d⁷-d⁸) S₂, (f⁶)(f⁷-f⁸->) S₄

5a °भार्या] S₂S₄A₃A₇Bh, °भार्याञ् S₁ 5b °द्रुस्वं वा] S₂S₄Bh, °द्रुरोद्विंत्तं S₁ 5c भक्षयेच्च]
 S₂RA, भक्षयच्च S₁, भक्षये च S₄, भक्षयेद्यो Bh (conj.) 5d °येद्वाप्य°] S₂S₄RBh, °येद्वाप्य° S₁
 • °भीक्षणशः] S₁S₄A₇Bh, °भीक्षणसः S₂ 6d स्त्रीधनस्य तथैव] S₁S₂RA₃A₇, स्त्रीधनस्यस्तथैव S₄,
 हर्ता वा स्त्रीधनस्य Bh (conj.) 7a क्लीवांश्च] S₄RBh, क्लीवाश्च S₁, ऽ(वाश्च) S₂ (upper parts lost)
 • त्यजते] S₁^{ac}S₂RA₃A₅Bh, त्यजते S₁^{pc} 7b यो हन्याच्छ्रणा°] S₂RABh, हन्याच्छ्रणमा° S₁
 7c धनं चास्याभि°] S₂Bh, धर्मिष्ठं चाव° S₁ 7d देव°] S₁^{pc}S₂RBh, देवा° S₁^{ac} • °हरश्च
 यः] S₂RA₃A₅Bh, °हराश्च ये S₁, ... (श्च) यः S₄ 8a °भक्षश्च] S₂S₄R, (°भक्ष)श्च S₁, °भक्ष Bh
 (typo, unmetrical) 8b पानीय°] S₂S₄RBh, पाणीय° S₁ 8d अग्न्युत्सादक एव च] S₂S₄A₃,
 अग्न्युत्सादी च यो द्विजः S₁, अग्न्युत्सादक एव च Bh (typo, unmetrical) 9a अग्निप्रहरणो यश्च]
 em. Bh (silently), अग्निं प्रहरते यश्च S₁, अग्निप्रहरणा यश्च S₂S₄ 9b विषप्रहरणश्च यः] RA₃A₇
 Bh, विप्रश्च (प्र)हरेत च S₁, विषप्रहरणाश्च यः S₂S₄ 9d °न्याच्छस्त्रेण] S₂RABh, °न्या शस्त्रेण S₁,
 °न्याच्छस्त्रेण S₄ • मानवम्] S₁R, मा ऽ ऽ S₂, मानवः S₄Bh 9ef] om. S₂^{ac}, S₂^{pc} has this i.m.
 by sec. hand. 9e याचमानं] S₁S₂^{pc}RBh, याचमानं S₄ (unmetrical)

पराङ्मुखं च संसक्तमन्येन सहवादिनम् ।
 एते सर्वे नरास्तत्र गच्छन्त्यकृतबुद्धयः ॥ १० ॥
 य इमं शृणुयात्कृतान्तसद्यं प्रयतो नित्यमनेकदुःखसद्यम् ।
 स न याति तमुग्रशोकपद्यं नरकं मृत्युमिवाति कालसद्यम् ॥ ११ ॥

स्कन्दपुराणे चतुश्चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४४ ॥

11a °सद्यं] °सद्य R 11b] om. R 11d] नरकलोकभयकरञ्च मृत्युरिवादिकालमस्वरिति R
 (unmetrical) Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे पद्यमहानरककथनं R

10a पराङ्मुखं च संसक्तं] A₃A₇, परामुखं च संशस्तु° A₅ 11a य इमं शृणुयात्] य इदं शृणु{ °नु°
 A₇}यात् A₃A₇, इदं शृणु यावत् A₅ (unmetrical) • °त्कृतान्तसद्यं] °त्कृत्वानुसङ्ग° A (unmetrical)
 11b] om. A 11cd] मनया अग्रं नरकं {अग्नं नाकं A₅} हि पद्यं । नरकं लोकभक्षकारणं च स्मृत्यवि-
 वादिकालसद्यं { °सद्यं A₃A₅} A (unmetrical) Col. इति महापद्यनरककथनं A± (A₇ adds ४४)

10(←a¹-c²)(c⁵) S₄ 11(a⁸, d⁷)(d⁸-d¹¹)(d¹²) S₁

10a पराङ्मुखं च] S₂RA₃A₇Bh, परान्मुखं च S₁ 10b °मन्येन] S₂RABh, °मन्यैश्च S₁ 10d
 °कृतबु°] S₂S₄RABh, °कृतदु° S₁ 11a इमं] S₁S₂^{PC}S₄R, इमां S₂^{AC}, इदं Bh • °यात्कृतान्त°]
 S₂S₄RA₃Bh, °या कृ(ता){ °पा° S₁^{AC}}न्त° S₁ • °सद्यं] S₁S₂, °सद्य S₄Bh 11b °दुःखसद्यम्]
 S₁^{AC}, °दुःखपद्यं S₁^{PC}, °दुःखं सद्यं S₂, °दुःखसद्य S₄Bh 11c °पद्यं] S₂RABh, °पद्य S₁^{PC}S₄, °सद्य
 S₁^{AC} 11d नरकं] S₁S₂ABh, नरक S₄ (unmetrical) • मृत्युमि°] S₂^{PC}Bh, मृत्युरि° S₁S₂^{AC}S₄
 • °वाति] S₂Bh, (°व)° S₁ (व or वा), °वादि° S₄ • °सद्यम्] S₂S₄, - ऽमिति S₁ (इति part of
 col.), °सद्य Bh (em.?) Col. १२ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने पद्यो नामः ॥ ⊙ S₁,
 स्कन्दपुराणे चतुश्चत्वारिंशतिमो ऽध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ४४ (in letter numerals) ॥
 ... S₄

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

महापद्मस्ततश्चान्यो निरयो रोमहर्षणः ।

यत्र ते किंकरा घोरा यमस्य यमसंनिभाः ॥ १ ॥

जन्तूनामायुधैः कुण्ठैर्निर्घृणाः पापकर्मिणाम् ।

उत्कृत्योत्कृत्य मांसानि तेभ्यो यच्छन्ति वै पुनः ॥ २ ॥

ते भक्षयित्वा मांसानि स्वानि दुष्कृतकारिणः ।

पद्मपत्रनिभा जाता धाम्यन्ते ऽग्नौ दिवानिशम् ॥ ३ ॥

अनलेन च घोरेण द्रवीकृतमयः पुनः ।

मुखे ऽपावृत्य यच्छन्ति दारुणा यमकिंकराः ॥ ४ ॥

अयोमय्यस्तथा नार्यो नराश्चाग्निसमप्रभाः ।

समाश्लिष्यन्ति संगत्य द्रवमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥

1a °पद्मस्ततश्] °पद्मन्तथा R 2a °युधैः कुण्ठैर्] °युधैः+ खङ्गै+र् R 2b °कर्मिणाम्] °कर्मणाम् R 2d यच्छन्ति] यच्छन्ति R 3a ते भक्षयित्वा] भक्षयित्वा तु R 3d धाम्यन्ते] धाम्यन्ते R 4c मुखे ऽपावृत्य यच्छन्ति] मुखेषु पाव्य गच्छन्ति R 5a °मय्यस्त°] °मयस्त° R 5d °माणास्त°] °मानास्त° R

1a °स्ततश्चान्यो] °स्तथा चान्तो A 1b °हर्षणः] A₃A₅, °हर्षनं A₇ 1d °संनिभाः] °वेगिताः A₃A₇, °वेगिनः A₅ 2ab °युधैः कुण्ठैर्निर्घृणाः] °युधैर्दण्डैर्निर्घृणाः A₅ घृणा A 2b °कर्मिणाम्] °कर्मणां A 3b स्वानि] निःस्वा A • दुष्कृत°] A₃, दुक्त° A₅, °नुकृत° A₇ 3d धाम्यन्ते] धास्यन्ते A₃A₅, धाम्यन्ते A₇ 4a अनलेन च घोरेण] अनलेन स्व{°ख° A₅}घोरेण A₃A₅, आयसे नरके घोरेण A₇^{ac} (unmetrical), आयसे नरसुघोरे A₇^{pc} 4b द्रवीकृत°] द्रवीकृता° A₃ (unmetrical), दुरीकृता° A₅, दुरीकृता° A₇ (unmetrical) 4cd] om. A 5a °मय्यस्त°] °मयास्त° A 5c °श्लिष्यन्ति] °श्लिष्यन्ति A₇, °श्लिष्यन्ति A₃A₅ 5d द्रवमाणास्ततस्त°] A₃A₇, इव माणास्त° A₅ (unmetrical)

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.10a (f. 74^f) and 6.9b (f. 74^v); S₂ exposures 58b (f. 66^f) and 59a (f. 66^v); S₃ (from 1a⁸) f. 72^f; S₄ (upto 1a⁷) exposure 1a (f. 71^v); R f. 88^v-89^f; A₃ f. 52^f-52^v; A₅ f. 99^f-99^v; A₇ f. 73^v-74^f.

1(speaker indication-a⁷) S₄ 3(a²)(a³-a⁵) S₁

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂ 1ab °न्यो निरयो] S₂S₃RBh, °न्य निरयं S₁ 1b रोमहर्षणः] S₂S₃RA₃A₅Bh, लोमहर्षणं S₁ 1c यत्र] S₂S₃RABh, तत्र S₁ • घोरा] S₂S₃RABh, रौद्रा S₁ 1d °संनिभाः] S₁S₂^{pc}RBh, °सन्निभा S₂^{ac}, °संनिभा S₃ 2a °मायुधैः] S₁S₂R^{pc}Bh, °मायुधैः S₃ 2ab कुण्ठैर्निर्घृणाः] em., कुण्ठे निर्घृणा S₁, कुण्ठैर्निर्घृणाम् S₂, कुण्ठे निर्घृणां S₃, कुण्ठैर्निर्घृणाः Bh (em.?) 3c °निभा] S₁S₂RABh, °निभ° S₃ (unmetrical) 4c ऽपावृत्य] S₂Bh, प्रावृत्य S₁S₃ 5a °मय्यस्त°] S₂S₃, °मयी त° S₁, °मयास्त° Bh • नार्यो] S₂S₃RABh, नार्यं S₁ 5b नरा°] S₁S₂^{pc}RABh, नर° S₂^{ac}S₃ • प्रभाः] S₂^{pc}RABh, °प्रभां S₁, °प्रभा S₂^{ac}S₃ 5d °माणास्त°] S₁ABh, °माणास्त° S₂S₃

वृक्षाश्च तत्र बहवः सुपुष्पफलपत्रिणः ।
 तानाश्रयन्ति दुःखार्ता अग्निं वर्षन्ति ते ऽपि च ॥ ६ ॥
 शिलाश्च बह्व्यस्तत्रान्यास्ताः स्त्रिष्यन्ति यदा च ते ।
 तदा ताश्चाग्निवर्णाभा दहन्ते तान्भृशं नरान् ।
 एवमेष महापत्नो नरकः संप्रकीर्तितः ॥ ७ ॥
 सुवर्णहारी यश्चैव मातृयायी च यो नरः ।
 माता पुत्रं च यो ऽभ्येति वेददोषावकीर्तकः ॥ ८ ॥
 मत्सरी यश्च दुर्वृत्तः श्रवणानां च पूजकः ।
 वृषलो यः श्रुतिं ब्रूयाच्छृणुयादपि वा पुनः ।
 गृह्णीयाद्वापि दुर्बुद्धिर्ब्राह्मणान्वावमन्यते ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणेभ्यो रहस्यानि आश्रमान्तरजानि च ।
 यस्मिन्नाधिकृतो यः स्याच्छृणुयाद्वा पठेत वा ॥ १० ॥

6b सु०] स० R 6d वर्षन्ति] वर्तन्ति R 8c यो ऽभ्येति] याभ्येति R 8d °कीर्तकः] °की-
 र्तनम् R 9f °णान्वाव०] °णानव० R 10c °न्नाधिकृतो यः स्या०] °न्नविकृतो यस्मा० R 10d
 °याद्वा] °यात्तत् R

6a वृक्षाश्च] A₇^{pc}, वृक्षाश्च A₃, वृक्षाश्च A₅, ब्रह्माश्च A₇^{ac} • तत्र बहवः] बहवः पुत्र A 6b सुपुष्प०]
 शोभनाः A₅, शोभना A₃, सोभनाः A₇ • °फलपत्रिणः] A₃, फलपत्रिणः A₅ (unmetrical), कुलपुत्रिणः
 A₇^{ac}, फलपुष्पिनः A₇^{pc} 6c °श्रयन्ति] A₃A₇, °श्रयंत A₅ 6d अग्निं वर्षन्ति ते] अग्निना मुह्यते
 A • °ऽपि च] A₅, पुनः A₃A₇ 7a बह्व्य०] A₇, बह्व्य० A₃, बभ्य० A₅ 7ab °त्रान्यास्ताः
 स्त्रिष्यन्ति] °त्रान्याश्चास्त्रिष्यन्ति A₃, °त्रान्याश्चालिष्यन्ति A₅, °त्रान्या चास्त्रिष्यन्ति A₇ 7c ताश्चा०] ते
 चा० A₃A₇^{pc}, तेश्चा० A₅A₇^{ac} 7c तान्भृशं] A₇, तादृशान् A₃A₅ 8a³-9b⁸] A₅ repeats this after
 9d². 8b मातृयायी] मातृगामी A 8c पुत्रं] पुत्री A 8d °दोषावकीर्तकः] °दोषा{°षो A₇}नु-
 कीर्तनः A 9a दुर्वृत्तः] A₇, दुर्वृत्त A₃, दुर्वृत्तः A₅A₇^{*} (unmetrical) 9b श्रवणानां च] गुरु{°रु०
 A₅^{*}}णां चाप्य० A 9c वृषलो यः] वृषलाय A₃, वृषय A₅ (unmetrical), वृषले यः A₇ 9d]
 A₅ repeats 8a³-9b⁸ between d² and d³. 9e गृह्णीया०] A₃A₇, गृह्णीया० A₅ 9f °णान्वाव०]
 °णानव० A 10b °मान्तरजानि] °मांतरयानि A₃A₅, °मानि रुजन्ति A₇ 10cd यस्मिन्नाधिकृतो
 यः स्याच्छृ०] यस्मावुधिकृतो यस्मात् शृ० A₅, तस्यैव दोषान् प्रब्रूते शृ० A₃A₇ 10d °याद्वा] °यात्तत्
 A₃A₇, °यात्तत् A₅

6(a⁸)(b¹-b³) S₁ 7(e⁶) S₁ 8(d³-d⁵) S₁

6a तत्र बहवः] S₁S₂^{pc}R, तत्र बहव S₂^{ac}S₃, बहवस्तत्र Bh (conj.) 6b °पुष्प०] S₂S₃R, °पुष्पाः
 Bh (conj.) 6c °श्रयन्ति] S₂S₃RA₃A₇Bh, °शयन्ति S₁ 6d अग्निं] S₁S₂RBh, अग्नि S₃ 7a
 बह्व्य०] RA₇Bh, बह्व्य० S₁^{pc}, बह्व्य० S₁^{ac}, बह्व्य० S₂S₃ 7ab °स्तत्रान्यास्ताः] S₂^{pc}RBh, °तस्ता-
 न्याना० S₁, °स्तत्रान्यास्ता S₂^{ac}S₃ 7b यदा च] S₁RABh, तदापि S₂^{pc}, तदाचि० S₂^{ac}S₃ 7d तान्]
 S₁S₂RA₇Bh, ता S₃ • °शं नरान्] S₂^{pc}RA₇Bh, °शन्नरा S₁, °शन्नराः S₂^{ac}S₃ 7f °कीर्तितः]
 S₁S₂^{pc}RABh, °कीर्तितः S₂^{ac}S₃ 8c यो ऽभ्येति] S₂S₃ABh, मभ्येत्य S₁ 8d °दोषाव०] S₂S₃R,
 °दूष्यव० Bh (conj.) • °कीर्तकः] S₁, °कीर्त्तिकः S₂^{pc}, °कीर्त्तितः S₂^{ac}, °कीर्त्तिताः S₃, °कीर्त्तिकः
 Bh (conj., in a note Bh records both °कर्णिकः(sic.) and °कीर्त्तिकः as variants in S₂) 9a दुर्वृत्तः]
 S₁RA₇Bh, दुर्वृत्त S₂S₃ 9b श्रवणानां] S₁S₂^{ac}S₃R, श्रमणानाञ्च S₂^{pc}Bh 9c गृह्णीया०] S₁S₂S₃R
 A₃A₇, गृह्णीया० Bh (typo, unmetrical) • दुर्बुद्धिर्] S₂RABh, दुर्बुद्धि S₁S₃ 9f °णान्वाव०]
 S₃Bh, °णान्वाप० S₁^{pc}, °णा (वा)प० S₁^{ac}, °णान्वाव० S₂ 10c यस्मिन्नाधि०] conj., यस्मिन्नाधि०
 S₁S₂Bh, यस्मिन्नाधि० S₃ 10cd यः स्याच्छृ०] S₃, न स्याच्छृ० S₁Bh, यः+ स्याच्छृ० S₂ 10d
 °याद्वा] S₂S₃Bh, °याच्च S₁

दुष्टश्रवणनिर्ग्रन्थास्तथैवाजीवकाश्च ये ।
 भक्तस्तेभ्यो द्विजो यश्च नरकं संप्रपद्यते ॥ ११ ॥
 योगं परिवदेद्यश्च पितृनथ पितामहान् ।
 योगेश्वरांश्च दुर्वृत्तो योगधर्ममथापि च ।
 वेदवर्णाश्रमज्ञांश्च तन्निन्दाभिरतः शठः ॥ १२ ॥
 हेतुको नास्तिवादी च सर्वस्तं प्रतिपद्यते ।
 तथ्यमुक्तं मया सर्वमेवमेतन्न संशयः ॥ १३ ॥
 एवं ते यातितास्तत्र स्वकर्मफलबन्धनाः ।
 ततः शेषेण संबद्धा जायन्ते कीटकादिषु ॥ १४ ॥

11ab °निर्ग्रन्थास्त°] °निर्गण्डस्ते R 11c द्विजो यश्च] द्विजेभ्यश्च R 11d संप्रपद्यते] समपद्यत R
 12a योगं] योगां R • °द्यश्च] °द्यस्तु R 12c योगेश्वरांश्च] योगेश्वराश्च R 12d °धर्ममथापि]
 °धर्मस्तथैव R 12e वेदवर्णाश्रमज्ञांश्च] देवधर्माश्रमज्ञांश्च R 13c तथ्यमुक्तं] यथा प्रोक्तं R 14a
 एवं ते यातिता°] तदन्ते पातिता° R

11a °श्रवण°] A₃A₅, °प्रवच° A₇ • °निर्ग्रन्थास्] °निर्ग्रन्थान् A₇, °निर्ग्रन्थान् A₃A₅ 11b °वा-
 जीवका°] °व जीवका° A 11c भक्त°] भक्ता° A • द्विजो यश्च] द्विजा ये च A 11d संप्रपद्यते]
 प्रतिपद्यते { °त A₅ } A 12a योगं] गुरुन् A₃A₇, गुरुन् A₅ • °द्यश्च] °द्यस्तु A 12c दुर्वृत्तो]
 A₃A₇, दुर्वृत्तो A₅ (unmetrical) 12d °धर्मम°] °धर्मास्त° A 12e वेदवर्णाश्रमज्ञांश्च] देवधर्माश्र-
 मज्ञांश्च A₃A₅, देवधर्माश्रमज्ञांश्च A₇^{ac}, देवधर्मप्रसङ्गांश्च A₇^{pc} 12f तन्निन्दाभिरतः] तान्निन्दाभिरतः A₃A₅,
 तान्निन्दति { °न्दाभि° A₇^{ac} ? } वृथा A₇^{pc} ? 13b सर्वस्तं] सर्वतस्तं A (unmetrical) 13c तथ्यमुक्तं]
 तथाप्युक्तं A 13d °मेतन्न] °मेव न A 14a यातिता°] यापता° A₃, यातना° A₅, यापिता°
 A₇ 14c संबद्धा] सम्बन्धा A 14d जायन्ते] जायन्ते A₃A₇, यन्ते A₅ (unmetrical) • कीटकादिषु]
 A₇, कीचकादिषु A₃A₅

11(a⁸-b²) S₁ 12(c⁵, d⁶, e¹) S₁, (e⁷-e⁸) S₂ 13(b²-b⁵) S₁ 14(c³) S₂

11a °श्रवण°] S₁S₂S₃RA₃A₅, °श्रमण° Bh (conj.) • °निर्ग्रन्थास्] S₂^{pc}, °निर्ग्रं S₁, °निर्ग्रन्था
 S₂^{ac}Bh (typo?), °निर्ग्रन्था S₃ 11b °जीवका°] S₁S₃RABh, °जीविका° S₂ • ये] S₂S₃RABh,
 येत् S₁ 11c द्विजो यश्च] S₂S₃Bh, द्विजां हित्वा S₁ 11d संप्रपद्यते] S₁, सः प्रपद्यते S₂S₃, स
 प्रपद्यते Bh (em.?) 12a योगं] S₂S₃Bh, योगान् S₁ 12b °नथ] S₂S₃RABh, °न्नथ S₁ 12c
 योगेश्वरांश्च] S₂S₃ABh, योगेश्वरा(श्च) S₁ • दुर्वृत्तो] RA₃A₇Bh, निन्दन्ते S₁, दुद्रुता S₂, दुद्रुता S₃
 (unmetrical) 12d च] S₁S₂S₃RA, वा Bh (conj.?) 12e °श्रमज्ञांश्च] A₃A₅, °श्रमां यज्ञश्च S₁
 (unmetrical), °श्रम(ज्ञांश्च) S₂ (lower parts effaced), °श्रमज्ञांश्च S₃, °श्रमा यज्ञास् Bh (conj.?) 12f
 शठः] S₂S₃RABh, शठा S₁ 13a हेतुको नास्ति°] S₂RA, नास्तिको हेतु° S₁Bh, हेतुको नास्ति°
 S₃ 13b सर्वस्तं] S₂RBh, स... S₁, सर्व तं S₃ 13c तथ्य°] S₁S₂Bh, तच्छा° S₃ • मया]
 S₂S₃RABh, महा S₁ 13d °मेतन्न] S₂RBh, °मेत न S₁S₃ 14a यातिता°] S₂S₃Bh, यान्तिता°
 S₁ 14b °बन्धनाः] S₂^{pc}RABh, °बन्धनात् S₁, °बन्धना S₂^{ac}S₃ 14c ततः] S₁^{pc}S₂S₃RABh, तत
 S₁^{ac} • संबद्धा] S₂S₃RBh, संबन्धा S₁ 14d जायन्ते] S₁RA₃A₇Bh, जायन्त S₂S₃ (unmetrical)
 • कीटकादिषु] S₂S₃RA₇, कीटयोनिसु S₁Bh

शृणुयाद्य इमं विजित्य दोषान्मतिमान्नित्यमलोभमोहशोकः ।
स तु दैवविधिप्रवेरितात्मा दिवमेवैति न याति तं कदाचित् ॥ १५ ॥

स्कन्दपुराणे पञ्चचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४५ ॥

15c दैव°] देव° R • °वेरिता°] °चोदिता° R 15d दिवमेवैति न याति] दिवसे चेति न पाति
R • कदाचित्] कदाचिदिति R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे महापद्मकथनं R

15b °मलोभ°] °मनोभव° A (unmetrical) 15c तु दैवविधिप्रवेरि°] देवविप्ररेरि° A (unmetrical)
15d °मेवैति] A₇, °मेवेति A₃A₅ • याति तं] यातु A₃ (unmetrical), यात् A₅ (unmetrical),
यात् A₇ (unmetrical) Col. इति महापद्मनरककथनं A (A₃A₅ add ४४, and A₇ adds ४५)

15(a¹², b⁹, b¹²) S₁, (a²)(a⁴)(a¹⁰)(a¹¹-b¹, b⁴, b⁸) S₂

15a शृणुयाद्य] S₁^{PC}S₃RABh, शृणुयाद्या S₁^{ac}, शृ+ °+या(द्य) S₂ • विजित्य] RA, विजयत्य S₁
(unmetrical), विचित्य S₂ (tops lost), विचिन्त्य S₃Bh (conj.?) • दोषान्] S₁S₃RA, -(षान्) S₂,
धीमान् Bh (conj.?) 15b °शोकः] S₁S₂^{PC}RABh, °शोका S₂^{ac}S₃ 15c °वेरिता°] S₁, °वैरिता°
S₂S₃, °चोदिता° Bh (conj.) 15d °मेवैति] S₂^{PC}S₃A₇Bh, °मेवेति S₁, °मेवे(रि°) S₂^{ac} • तं]
S₂S₃RBh, तत् S₁ • कदाचित्] A, कदाचिदिति S₂S₃ (इति part of col.), कदाचिदपीति S₁ (इति
part of col., unmetrical), कदाचिद् Bh (typo) Col. ... स्कन्दपुराणे नरकवर्णने महापद्मं नामः ॥
⊙ S₁, स्कन्दपुराणे पञ्चचत्वारिंशतिमो ऽध्यायः ॥ ⊙ S₂, स्कन्दपुराणे नामाध्यायः । ४५ (in letter numerals) ॥
⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने महापद्मो नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः Bh

षट्चत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौरवं नरकं पुनः ।

यत्र ते विवशा बद्धाः कर्मणा स्वेन जन्तवः ।

यात्यन्ते दुःखशोकार्ता महानिरयगामिनः ॥ १ ॥

रु इति प्रोच्यते शब्दस्तत्रासौ श्रूयते यतः ।

पुनः पुनर्वा भीमो हि रौरवस्तेन कीर्त्यते ॥ २ ॥

पूर्णस्तु सर्वः कारीष्या ज्वलत्या सो ऽतिदारुणः ।

मध्ये स्तम्भो ऽस्य लोहो वै तप्तकाञ्चनसप्रभः ॥ ३ ॥

तत्र जन्तुर्भृशं मग्नः प्रविशन्दह्यते भृशम् ।

आर्तनादान्प्रकुर्वाणो मूर्च्छितः पतितः पुनः ॥ ४ ॥

1c विवशा] विवशी R 1d कर्मणा स्वेन] कर्मपातेन R 1e यात्यन्ते] पात्यन्ते R 2a रु इति] कण्ठेति R^{ac}, कण्ठति R^{pc} 2ab शब्दस्तत्रा°] शब्दो रवो R 3ab सर्वः कारीष्या ज्वलत्या सो] सर्वकारीस्या ज्वलन्त्याद° R 3c मध्ये] मध्य° R • लोहो] लौहो R 4a जन्तुर्भृशं मग्नः] जन्तुः सुसम्मग्नः R 4b प्रविशन्दह्यते] प्रवृष्टो रुदते R 4c °नादान्] °नादं R

1c विवशा] विवसा A₇, रिवशा A₃A₅ 1d स्वेन] तेन A 1e यात्यन्ते] पात्यते A₃, पात्यंत A₅, जात्यन्ते A₇ 2a रु इति] र इति A₇, व इतु A₃A₅ 2ab शब्दस्तत्रा°] शब्दो वारा° A₃, शब्दो नरवारा° A₅ (unmetrical), शब्दो रवो{रावा A₇^{ac}} A₇ 2b श्रूयते] A₃, श्रूयते A₅A₇ 2c भीमो हि] °भिमोही A₃A₅, भीमो पि A₇ 2d कीर्त्यते] कथ्यते A 3ab सर्वः कारीष्या ज्वलत्या सो] सर्वकारी{°रि° A₃A₅}स्यात् ज्वलत् पाशो A 3c स्तम्भो ऽस्य] A₃A₅, स्तम्भस्य A₇ • लोहो] लौहो A 4a जन्तुर्] A₃A₇, जंतु A₅ 4b प्रविशन्दह्यते] प्रविष्टो रुदते A 4c °नादान्] A₃A₇, °नादात् A₅

Manuscripts available for this chapter: S₁ photo 6.9b (f. 74^v); S₂ exposure 59a (f. 66^v); S₃ f. 72^r-72^v; R f. 89^r-89^v; A₃ f. 52^v-53^r; A₅ f. 99^v-100^v; A₇ f. 74^r-74^v.

1(f⁶)(f⁷-f⁸) S₃ 2(a⁵, d⁷)(d⁸) S₁ 4(d⁴) S₁

1 सुशर्मोवाच] S₁RA, सुशर्म उ S₂S₃, om. Bh 1c बद्धाः] RABh, बद्धा S₁S₂S₃ 1d जन्तवः] S₁^{pc}S₂S₃RABh, जन्तव S₁^{ac} 1e दुःख°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, दुः+:(श)ख° S₁ 1f °गामिनः] S₁^{pc}S₂RABh, °गामिन S₁^{ac}, -(मिन): S₃ 2a रु इति] S₂S₃Bh, उ इति S₁ 2ab शब्दस्तत्रा°] em. Bh (silently), शब्द तत्रा° S₁, शब्दस्तथा° S₂S₃ 2c पुनः] S₁RABh, पुन S₂S₃ (unmetrical) • °र्वा] S₂S₃RABh, °र्व S₁ • हि] S₂S₃RBh, पि S₁ 2d °वस्तेन] S₁S₂RABh, °वन्येन S₃ • कीर्त्यते] S₂S₃R, की(र्त्य) S₁^{pc}, की(र्त्ति) S₁^{ac}, कथ्यते Bh 3a सर्वः] em. Bh (silently), सर्व° S₁S₂S₃ • कारीष्या] S₂S₃, कारीस्या S₁, कारीष्याज् Bh (typo) 3b ज्वलत्या सो] conj., ज्वलत्यासौ S₁, ज्वलते सो S₂S₃, ज्वलते सो Bh • ऽतिदारुणः] S₃RABh, सुदारुणां S₁, मिदारुणः S₂ 3c स्तम्भो ऽस्य] S₂S₃RA₃A₅Bh, स्तम्भस्य S₁^{pc}, स्तम्भस्य S₁^{ac} • लोहो] S₂S₃, लोहे S₁, लौहो Bh 4a जन्तुर्] S₁^{pc}A₃A₇Bh, जन्तु S₁S₂^{ac}S₃ • °शं मग्नः] S₁S₂^{pc}ABh, °शम्मग्न S₂^{ac}S₃ 4b °शन्दह्यते] S₂S₃Bh, °शं दृश्यते S₁ • भृशम्] S₁^{pc}RA, भृषं S₁^{ac}, वशः S₂S₃Bh 4c आर्त°] S₁S₂RABh, आत्त° S₃ • °नादान्] S₂S₃A₃A₇Bh, °नादम् S₁ 4d मूर्च्छितः] S₂S₃RABh, मूर्च्छितं S₁

ततः क्लेशेन महता उद्धृत्यात्मानमात्मना ।
 भूयो ऽन्यं देशमासाद्य तथैव प्रविशन्स हि ॥ ५ ॥
 ततस्तस्माद्दुपोत्पत्य स्तम्भमाश्रयते यदि ।
 तेनापि दह्यते भूयो विसृज्य प्रविशेत्पुनः ॥ ६ ॥
 एवं स यात्यते तत्र बहूनब्दान्सुदुःखितः ।
 ततो विसृष्टो भूयश्च उच्छ्रयान्प्रतिपद्यते ॥ ७ ॥
 तं हि गच्छन्ति पुरुषाः सुरापा धर्मदेशकाः ।
 पितृहा मातृहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ॥ ८ ॥
 गोघ्नो ऽथ दमकश्चैव जन्तूनां भृशदारुणः ।
 गलकर्ता कूटमानी कर्मणांश्च करोति यः ॥ ९ ॥

5a ततः] अतः R 5c ऽन्यं] R^{ac}, न्य(त्) R^{pc} 5d प्रविशन्स हि] प्राविश(म्मयिं)+ल्लयं+ R 6a
 °दुपोत्पत्य] °त्तदुत्पत्य R 7a यात्यते] पात्यते R 7d उच्छ्रयान्] उच्छ्रयात् R 8a हि गच्छ-
 न्ति] गच्छन्ति +च+ R 8b °देशकाः] °दूषकाः R 9a दमक°] दशम° R 9c गल°] कुल°
 R • °मानी] °माली R 9d कर्मणांश्च करोति यः] कूटकर्मकरो हि सः R

5a क्लेशेन] A₃A₇, क्लेशेन A₅ 5b उद्धृत्या°] A₇^{pc}, तत् वृत्या° A₃, त् वृत्या° A₅ (unmetrical),
 तद्वृत्या° A₇^{ac} • °मात्मना] A₃A₇, °मात्मनः A₅ 5c ऽन्यं देश°] न्यासेन° A₃A₅, न्यसेद(न)°
 A₇ 5d प्रविशन्स हि] प्राविशन्महीं A 6a °दुपोत्पत्य] °त्पतत्ये{°त्ये° A₅}व A₃A₅, °दुत्पतत्यैव
 A₇ (unmetrical) 6b °माश्रयते यदि] °माश्र{°श्रु° A₇^{ac}}यते यदा A₇, °माश्रयते A₅ (unmetrical),
 °माश्रते यदा A₃ (unmetrical) 6d विसृज्य प्र°] विशत्य वि° A₃, विशत्य+प्य+ A₇, om. A₅
 (unmetrical) 7a यात्यते] A₇, पात्यते A₃A₅ 7b बहूनब्दान्] बहूनब्धान् A₇, बहुलब्धान् A₃,
 बहुलब्धान् A₅ 7d उच्छ्रयान्] उत्रयात् A₃A₅, उ(श्र)यात् A₇ 8a पुरुषाः] A₃A₇, पुरुषा A₅ 8b
 °पाधर्मदेशकाः] °पानरता{°त° A₃A₅}श्च ये A 8d भ्रातृहा] A₅A₇, भर्तृहा A₃ 9b °दारुणः]
 A₅A₇, °दारुण A₃ 9c गलकर्ता] छलकर्ता{°र्ता A₅} A • °मानी] A₇^{pc}, °माली A₃A₅A₇^{ac}
 9d कर्मणांश्च] कर्मणाति° A₃A₅, कर्मणा A₇^{ac} (unmetrical), कर्मनाशं A₇^{pc}

5(b⁴) S₃ 6(a²-a⁴) S₁ 7(d⁵) S₁ 9(b²) S₃

5a ततः] S₁S₂^{pc}S₃ABh, तत S₂^{ac} • क्लेशेन] S₂S₃RA₃A₇Bh, शोकेन S₁ 5b उद्धृत्यात्मान°]
 S₁S₂RA₇^{pc}, उद्धृत्यात्मान° S₃ (unmetrical), उद्धृत्यात्मान° Bh (typo) • °मात्मना] S₁RA₃A₇Bh,
 °मात्मनः S₂S₃ 5c ऽन्यं] S₂S₃R^{ac}Bh, न्यद् S₁ 5d प्रविशन्स हि] conj., प्रविशन्ति च S₁, प्रा-
 विशत्स हि S₂S₃, प्रविशेच्च सः Bh (conj.?) 6a °दुपोत्पत्य] S₂S₃Bh, द्रुतोत्पत्य S₁ 6b स्तम्भ°]
 S₁^{pc}S₂S₃RABh, स्तम्भ° S₁^{ac} 6c भूयो] S₂S₃RABh, भूय S₁ 6d °ज्य प्रविशेत्] S₂S₃RBh,
 °ज्योपविशत् S₁ 7b °नब्दान्] S₂S₃RBh, °नाब्दान् S₁ 8a तं हि] S₂S₃ABh, ये ते S₁ •
 पुरुषाः] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, पुरुषा S₁S₂^{ac}S₃ 8b °देशकाः] S₁^{pc}S₂S₃Bh, °दे(ष)काः S₁^{ac} 8d °हा
 तथा] S₁S₂RABh, °हास्तथा S₃ • After this S₁ adds 2 pādas reading ... वादे भिरतास्तेषामेव च
 निन्दकाः ।, Bh adds 2 pādas reading - - - वादेभिरतास्तेषामेव च निन्दकाः ॥ 9a गोघ्नो] S₁S₃R
 ABh, गोघ्न° S₂ 9b °दारुणः] S₂S₃RA₃A₇Bh, °दारुणाः S₁ 9c °कर्ता] RA₃A₇, °गर्त्त S₁,
 °कर्त्तः S₂S₃, °कर्ता Bh (em.?) 9d कर्मणांश्च] em., कर्मणां तु S₁, कर्मणाञ्च S₂S₃, कर्मणानु° Bh
 (conj.?)

परिवृत्तिः परिवेत्ता श्मशानरतिरेव च ।
 पुनर्भूसुतसंयोगी यस्य चोपपत्तिर्गृहे ।
 एते सर्वे ऽभिगच्छन्ति नरकं रौरवं नराः ॥ १० ॥
 य इमं शृणुयाच्च रौरवं नरकं पापकृतां सुरौरवम् ।
 नियतं प्रयतो ऽतिरौरवं न स गच्छेन्मनसापि रौरवम् ॥ ११ ॥

स्कन्दपुराणे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

10a परिवृत्तिः] परिवृत्तिः R 10e ऽभि०] ति० R 11b ०कृतां] ०कृतं R 11c ऽति०] भि०
 R 11d न स] स न R • रौरवम्] रौरवमिति R Col. इति श्रीस्कन्दपुराणे रौरवकथनं R

10b ०रति०] ०पति० A 10c पुनर्भूसुत०] पु{मु० A₃}नर्भूरथ A₃A₇, पुनर्भूनरथभ० A₅ (unmetrical)
 10d यस्य] A₃A₇, यस्या A₅ • ०पतिर्] A₃A₇, ०पति० A₃ (unmetrical) 10e ऽभि०] A₇,
 पि A₃A₅ 11a इमं] A₅, इदं A₇, श्मं A₃ (unmetrical) • ०याच्च] A₃A₇, ०या च A₅ 11b
 सुरौरवम्] A₃A₇, सुरैः A₅ (unmetrical) 11c प्रयतो ऽति०] प्रयांतीति A₃ (unmetrical), प्रयातिते
 A₅ (unmetrical), प्रयाति हि{ति A₇^{ac}} A₇ (unmetrical) • ०रौरवं] A₃A₇, गौरवं A₅ 11d स]
 A₃A₇^{pc}, om. A₃A₇^{ac} (unmetrical) • रौरवम्] A₃A₇, गौरवं A₅ Col. इति{इति श्री० A₃}
 रौरवनरककथनं A (A₇ adds ४६)

10(f⁸) S₁ 11(a¹-a²) S₁

10a परिवेत्ता] S₁RABh (unmetrical), परिवेत्तो S₂S₃ (unmetrical) 10b ०रति०] S₁S₂^{pc}RBh,
 ०निरति० S₂^{ac}S₃ (unmetrical) 10c पुनर्भू०] S₁RA₅A₇Bh, पुनर्भू० S₂S₃ 10d यस्य] S₁S₂S₃R
 A₃A₇, यस्या Bh (conj.?) • ०पतिर्] S₁S₂RA₅A₇Bh, ०पति० S₃ (unmetrical) 10f ०वं नराः]
 S₂S₃RABh, ०वंन(र) S₁ (visarga possibly lost) 11a इमं] S₃RA₅Bh (conj.?), ०मं S₁, मं
 S₂ (unmetrical) • ०याच्च रौरवं] S₁RA₃A₇Bh, ०यादरौरवो S₂S₃ 11b ०कृतां] S₁S₂^{ac}S₃ABh,
 ०कृतं S₂^{pc} • सुरौरवम्] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, सुरोखं S₁ (unmetrical), सुरौरव S₂^{ac}S₃ 11c ०तं प्रयतो
 ऽति०] S₂S₃Bh, ०तम्पठते च S₁ • ०रौरवं] S₁S₂RA₃A₇Bh, ०रौरव S₃ 11d ०न्मनसापि] RA
 Bh, ०न्यससापि S₁, ०न्मनसाति० S₂S₃ • रौरवम्] A₃A₇Bh, रौरवमिति S₁S₂S₃ (इति part of col.)
 Col. १२ (in letter numerals) ॥ रौरवं नामः नरकवर्णने द्वायः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे षट्चत्वारिंशतिमो
 ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ४६ (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने
 रौरवं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः Bh

सप्तचत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

महारौरवमन्यच्च शृणु मे दुष्टयातनम् ।

यत्र धाराश्च तोयस्य तडागानि च पुत्रक ।

कारीषी कनकाभा च कुल्याश्चाग्निप्रपूरिताः ॥ १ ॥

आयसा बहवः स्तम्भा वृक्षाश्च बहुकण्टकाः ।

राक्षसा विविधाकारास्तीक्ष्णशस्त्रास्त्रधारिणः ॥ २ ॥

तत्र पापेन बहुना जन्तुः समभिपाशितः ।

निपतेद्विकृताकारः क्रन्दमानो मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥

स तत्र पतितः क्षिप्रं राक्षसैर्भिन्नमस्तकः ।

कारीष्यामग्निवर्णायां पच्यते भृशदारुणम् ॥ ४ ॥

1e कारीषी कनकाभा च] करीषाः कनकाभाश्च R 2d °शस्त्रास्त्रधारिणः] °दंष्ट्रास्त्रयोधिनः R 3a पापेन] पापेन R 3b °पाशितः] °पातितः R 3c निपतेद्वि°] निपतेद्वि° R 4a पतितः] पातितः R 4c कारीष्यामग्नि°] कारीष्याग्नि° R (unmetrical)

1b शृणु मे] शृणुष्व A • दुष्ट°] A₇, दृष्ट° A₃A₅ 1c तोयस्य] तोयाश्च A₇, तोषाश्च A₃A₅ 1d पुत्रक] A₃A₇, पुत्रकः A₅ 1e कारीषी कनकाभा च] कार्यस्य नरकाभास्तु A 1f कुल्या°] A₇, कुल्या° A₃, कुल्माल्या° A₅ (unmetrical) • °पूरिताः] A₃A₅, °पूरिता A₇ 2a आयसा] A₃A₇, आपसा A₅ 2d °शस्त्रा°] A₃A₇, °शास्त्रा° A₅ 3-4] om. A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.9b (f. 74^v), 6.9a (f. 75^r) and 6.8b (f. 75^v); S₂ exposures 59a (f. 66^v) and 59b (f. 67^r); S₃ f. 72^v-73^r; R f. 89^v-90^r; A₃ f. 53^r; A₅ f. 100^v-101^r; A₇ f. 74^v.

1(b⁴-b⁸) S₁, (c³-c⁴)(c⁵-c⁶) S₂ 2(b⁸-c²) S₁ 3(d⁵) S₂

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a °मन्यच्च] S₁S₂RABh, °मन्य च S₃ (unmetrical) 1b मे] S₂S₃RBh, यो S₁ 1c तोयस्य] S₂S₃R, तोयश्च S₁, तोय च Bh (em.?) 1d पुत्रक] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, पुत्रकः S₁S₂^{ac}S₃ 1e कनकाभा च] S₁S₂S₃, कनकाभाश्च Bh (em.?) 1f °पूरिताः] S₁RA₃A₅Bh, °पूरिता S₂S₃ 2a आयसा] S₂S₃RA₃A₇Bh, आशसा S₁ 2d °स्तीक्ष्ण°] S₂S₃RABh, °स्तीक्ष्णः S₁ • °शस्त्रा°] S₁S₂^{pc}S₃A₃A₇Bh, °शास्त्रा° S₂^{ac} 3a तत्र] S₁^{pc}RBh, तत S₁^{ac}, अत्र S₂S₃ 3b जन्तुः] S₂RBh, जंतु S₁^{ac}, जंतु S₁^{pc}, जन्तु S₃ • °पाशितः] S₁Bh, °पाशिता S₂S₃ 3c °कारः] S₁S₂^{pc}RBh, °कारा S₂^{ac}S₃ 4a तत्र] S₂S₃RBh, पत्र° S₁ 4b राक्षसैर्] S₁S₂RBh, राक्षसै S₃ • °मस्तकः] S₁S₂RBh, °मुस्तकः S₃ 4c कारीष्या°] S₂S₃RBh, कारीष्य° S₁ • °वर्णायां] S₂RBh, °वर्णायां याम् S₁, °वर्णायां S₃ 4d भृश°] S₁^{pc}S₂S₃RBh, भृष° S₁^{ac}

ततः स तेन दाहेन दुःखितः परमार्तिमान् ।
 दाहप्रशमनार्थाय तडागे ऽभिनिमज्जते ॥ ५ ॥
 तत्र क्षारेण कष्टेन द्विगुणं वेदनादितः ।
 वेगेनोत्थाय वृक्षं वा स्तम्भं वाप्यभिरोहति ॥ ६ ॥
 तत्र तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैरायसैश्चावतक्षितः ।
 पतते ह्यग्निकुल्यायां करुणं बहुधा नदन् ॥ ७ ॥
 एवं स यात्यमानस्तु तृषार्तो विलपन्बहु ।
 धारामाश्रयते पातुं सापि तस्यायसं तदा ।
 अग्निवर्णं वहत्यम्भस्ततो मूर्च्छादितो म्रियेत् ॥ ८ ॥
 संपूर्णयातनश्चापि मुक्तस्तस्माद्भयावहात् ।
 उच्छ्रयेषु तदा जन्तुर्यात्यते भृशदारुणम् ॥ ९ ॥

5d ऽभि०] वि० R 6a कष्टेन] कोष्णेन R 6d °प्यभि०] °प्याधि० R 7d नदन्] वदन् R
 8a स यात्य०] सा +पा+त्य० R 8b विलपन्बहु] विलपन्मुहुः R 8c पातुं] यान्तु R 8d
 °स्यायसं] °स्यायसा R 9cd जन्तुर्यात्यते] जन्तुः पात्यते R

5b °मार्तिमान्] °मात्तवान् A 5d ऽभि०] वि० A 6a कष्टेन] कोष्टेन A₃A₅, कोष्टेन A₇ 6b
 °नादितः] A₇^{pc}, °नान्वितः A₃, °नार्चितः A₅A₇^{ac} 6c वेगेनोत्थाय] रोगानाथाय A₃A₅, दुःखनाशाय
 A₇ 6d °प्यभि०] °प्यव० A 7b °रायसैश्चाव०] °रायसैरिव A₇^{pc}, °राहरै इव A₇^{ac}, °राहार इव
 A₃A₅ • °तक्षितः] भेदितः A 7c °कुल्यायां] °तुल्यायां A 8a स यात्य०] तृषार्त्त० A 8b
 तृषार्तो] हर्षार्त्तो A₃, हर्षा० A₅ (unmetrical), दुःखात्तो A₇ • विलपन्] A₇, विमलं A₃, विमल०
 A₅ (unmetrical) 8c पातुं] पातु A₅, यातु A₇, जातु A₃ 8d °स्यायसं तदा] °स्यायसी तथा
 A 8e °वर्णं] A₃A₇, °वर्णं A₅ 8f मूर्च्छादितो म्रियेत्] मूर्च्छा{मुच्छा० A₃}दितो म्रियेत् A₃A₅,
 ततो मूर्च्छादितो म्रियेत् A₇^{pc} (unmetrical), मुच्छेत वायसैः A₇^{ac} 9a °यातनश्चापि] °यातनां प्राप्य
 A 9b °भयावहात्] °भयावहः{°ह A₇} A 9c उच्छ्रयेषु] A₇, उन्नयेषु A₃, उन्नयेषु A₅ 9cd
 जन्तुर्यात्यते] A₃A₇, °जंतु पात्यते A₅ 9d °दारुणम्] A₃A₇, °दारुणे A₅

6(d⁵) S₂

5a ततः] S₁S₂RABh, तत S₃ (unmetrical) 5c °प्रशमना०] S₁S₂^{pc}S₃RABh, °प्रशमाना० S₂^{ac}
 5d ऽभि०] S₁, ति० S₂S₃, वि० Bh 6a कष्टेन] S₂S₃, तप्तेन S₁Bh 6b द्विगुणं] S₂^{pc}S₃RABh,
 द्विगुण० S₁ (unmetrical), द्विगुणां S₂^{ac} 6c वेगेनो०] S₁^{pc}S₂S₃RBh, वेगेनो० S₁^{ac} 6d °प्यभि०]
 S₂S₃, °प्यथ S₁, °प्यधि० Bh (conj.) 7c °कुल्यायां] S₂S₃RBh, °कुल्यायात् S₁^{pc}, °कुल्या(जा)त्
 S₁^{ac} 7d नदन्] ABh, नदम् S₁, नदत् S₂S₃ 8a स] S₂S₃Bh, सां० S₁^{pc}, सं० S₁^{ac} 8b
 तृषार्तो] RBh (em.?), तृषार्त्ते S₁, स्तृषार्त्तो S₂S₃ • °पन्बहु] S₁A₇Bh, °पन्बहून् S₂S₃ 8c धा-
 रामा०] S₁S₃RABh, धारमा० S₂ • पातुं] S₂S₃Bh, पातु S₁ 8d तस्या०] S₂S₃RABh, तत्ता०
 S₁ 8e °वर्णं] S₁S₂RA₃A₇Bh, °वर्णं S₃ • °हत्यम्भस्] S₂S₃^{pc}RABh, °हत्यंभे S₁, °हभ्यम्भस्
 S₃^{ac} 8f मूर्च्छादितो] S₁^{pc}S₂RBh, मूर्च्छादितो S₁^{ac}, मूर्च्छादितो S₃ • म्रियेत्] RA₃A₅Bh, मृयेत्
 S₁S₂S₃ 9a °यातन०] S₂S₃RBh, °यातना० S₁ 9b °भयावहात्] R, °न्महाभयात् S₁Bh, °भ-
 यावहान् S₂S₃ 9c जन्तुर्] S₂S₃A₃A₇Bh, जन्तु S₁ 9d भृश०] S₁^{pc}S₂S₃RABh, भृष० S₁^{ac} •
 °दारुणम्] S₁S₂^{pc}S₃RA₃A₇Bh, °दारुणः S₂^{ac}

तत्र गच्छन्ति राजघ्नो राजभार्यावमन्यकः ।
 आशां दत्त्वा न दद्याद्यो यश्च तीर्थावदूषकः ॥ १० ॥
 मोषकः सूचकश्चैव स्त्रीभृतो यश्च पापकृत् ।
 अग्नौ गवि च यो दानं ब्राह्मणे वापि वारयेत् ॥ ११ ॥
 विक्रीणीयात्स्वभार्या यो अपत्यं वा नराधमः ।
 हरते चाग्निभाण्डानि योगिनां चैव किंचन ॥ १२ ॥
 चोरग्राहश्च दुर्बुद्धिर्मनुष्यास्तस्य ये च ह ।
 ब्राह्मणाधिकृतश्चैव धर्माधिकृत एव च ॥ १३ ॥
 कपिला यस्य गौः स्याच्च अनग्नेर्ब्राह्मणस्य ह ।
 मिथ्याग्निहोत्री यश्चैव नैत्यके ऽपरिवेषकः ॥ १४ ॥

10b °वमन्यकः] चमन्त्यकः R^{ac}, चमन्ति ये R^{pc} **10c** आशां दत्त्वा न] गां दत्त्वा न +च+ R **10d** तीर्था°] तीथा° R **11ab**] om. R **11c** अग्नौ गवि च यो दानं] अग्नियोगवचश्चैवं R^{pc}, अग्नि-
 द्यो गवि च +श्चैलं+ R^{ac} **11d** वारयेत्] संहरेत् R **12ab** °त्वभार्या यो अपत्यं] °त्वकां भार्या
 योजयेद् R **13a** चोर°] चौर° R **13b** ह] हि R **13c** ब्राह्मणाधिकृत°] ब्रह्मणाविकृता° R
14b अनग्नेर्] अनगिन् R • ह] च R **14d** नैत्यके परिवेषकः] +नि+त्यं कोपनिषेवकः R

10a गच्छन्ति] A₃A₇, गच्छति A₃ **10b** °मन्यकः] °मानकः A **10c** आशां दत्त्वा न दद्याद्यो]
 A₇^{pc}, आसान्न दद्यार्थं A₇^{ac} (unmetrical), आसां न दद्यार्थं A₅ (unmetrical), आशान्न दद्यान्न दद्यार्थं
 A₃ (unmetrical) **10d** °दूषकः] A₇^{pc}?, °भूषकः A₃A₅A₇^{ac}? **11ab**] om. A **11c** यो दानं]
 यज्ञानां A₃, यज्ञानं A₅A₇ **11d** वारयेत्] यो हरेत् A **12ab**] om. A **12cd**] A₃A₅ have
 this after 15d, om. A₇ **13-14**] om. A

14(c⁷) S₂^{pc}

10a तत्र] S₁RABh, अत्र S₂S₃ • गच्छन्ति] S₁S₃RA₅A₇, गच्छति S₂Bh **10b** °भार्याव°]
 S₂S₃ABh, °भार्यव° S₁ • °मन्यकः] S₂^{pc}, °मन्यकाः S₁, °मन्यक S₂^{ac}S₃, °मानकः Bh **10c**
 आशां] S₁S₃A₇^{pc}Bh, आशान् S₂ **11a** मोषकः] S₂Bh, मोसकः S₁^{pc}, मेशकः S₁^{ac}, माषक S₃
 (unmetrical) • सूचकश्चै°] S₂S₃Bh, सूकरी चै° S₁ **11b** स्त्रीभृतो] S₁^{pc}S₂S₃Bh, स्त्रीभृता S₁^{ac}
11cd] (S₂)S₃(Bh), गवां विप्रास्तथाग्नीनान्दी{°द्वी° S₁^{ac}}यमानन्तु वारु{°र° S₁^{ac}}येत् S₁ **11d** वा-
 पि] S₃RA, चापि S₂Bh **12ab**] S₂S₃(Bh), संकीर्णं परनार्यन्था तास्वपत्यान्यजीजनत् S₁ **12ab**
 यो अपत्यं] S₂S₃, यो ह्यपत्यं Bh (em.?) **12c** चाग्नि°] S₂S₃RA₃A₅Bh, काग्नि° S₁ • °भा-
 ण्डानि] S₁S₂^{pc}S₃RA₃A₅Bh, °भण्डानि S₂^{ac} **12d** योगिनां] S₂S₃RA₃A₅Bh, यो गिननाञ् S₁ •
 किंचन] S₂^{pc}RABh, किञ्चनः S₁S₂^{ac}S₃ **13a** चोरग्राहश्च दुर्बुद्धिर्] S₂^{pc}, चोरान्थाननुगृह्णाति S₁, चो-
 रग्राहश्च दुर्बुद्धि S₂^{ac}S₃, चोरान् वा योनुगृह्णाति Bh (conj.?) **14ab**] S₂(S₃)(R)Bh, अनग्निहोत्री ये
 चान्यत्कपिलाक्षीरपायकः S₁ **14a** स्याच्च] S₂RBh, स्या च S₃ **14b** अनग्नेर्] S₂Bh, अनग्ने S₃
14c यश्चैव] S₁RBh, य+(श्च)+व S₂ (unmetrical), यव S₃ (unmetrical) **14d** °वेषकः] em. Bh
 (silently), °लोपकः S₁, °वेषक S₂S₃

राजपुत्रहरश्चैव दुर्भिक्षं यश्च चिन्तयेत् ।
 राष्ट्रलोपं दारलोपं धनलोपं च यो नरः ।
 देशस्य डामरं चैव सततं य इहेच्छति ॥ १५ ॥
 य इमं शृणुयादभीक्षणशो नियतं धर्ममतिश्च तिष्ठति ।
 न स गच्छति तं भयावहं नरकं रौरवमुग्ररौरवम् ॥ १६ ॥

स्कन्दपुराणे सप्तचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४७ ॥

15e डामरं] दमनञ् R 15f य इहे°] पशुहे° R 16a °दभीक्षणशो] °दभीष्टशो R 16c न स]
 स न R 16d रौरवम्] रौरवमिति R Col. इति स्कन्दपुराणे महारौरवाख्यानं R

15a °हरश्चै°] °वधश्चै° A₃A₇, °वधंश्चै° A₅ 15cd] राष्ट्रा{°ष्ट्र° A₅}लापदारालापौ धनालापं यो नरः
 A₃A₅, om. A₇ (an insertion mark after pāda b, but no insertion) • After this A₃A₅ have 12cd.
 15ef-16] om. A Col. इति षट्त्रिंशो ध्यायः A₃A₅A₇^{ac} (A₃ adds ३६), इति सप्तचत्वारिंशो ध्यायः
 A₇^{pc}

16(d⁴-d⁷) S₁

15a °हरश्चै°] S₂S₃R, °हनश्चै° S₁, °वधं चै° Bh (em.?) 15b दुर्भिक्षं यश्च चिन्तयेत्] S₂S₃RA,
 दुर्भिक्षस्य च कारकः S₁, दुर्भिक्षं यश्च चिन्तयेत् Bh (typo?) 15d °लोपं च] S₁S₂RBh, °लोपश्च S₃
 15ef] S₂S₃, देशविद्रवणश्चैव य कुर्याद्दुमरानि वा S₁, देशविद्रवणं चैव यः कुर्याद्दुमराणि वा Bh (em.?,
 Bh suggests °विद्रावणं) • After this S₁ adds 2 pādas reading सर्वे ते नरकं यान्ति महारौरवसंज्ञकं ।,
 Bh adds 2 pādas reading सर्वे ते नरकं यान्ति महारौरवसंज्ञकम् ॥ 16b धर्ममति°] S₁S₂^{pc}RBh, धर्म-
 ममति° S₂^{ac}S₃ (unmetrical) 16d रौरवम्] Bh, रौरवमिति S₁S₂S₃ (इति part of col.) Col.
 १६ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने महारौरवं नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे सप्तचत्वारिंशतिमो
 ध्यायः ॥ ⊙ S₂, स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ४७ (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने
 महारौरवं नाम सप्तचत्वारिंशो ध्यायः Bh

अष्टचत्वारिंशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

तमो नामापरो घोरो नरको ऽतिभयंकरः ।

तत्र सो ऽभिपतन्नेव राक्षसैरभिहन्यते ॥ १ ॥

असिमुद्गरशक्त्यग्रैर्गदामुसलपट्टसैः ।

भयदैः परिघैष्टङ्कैर्वज्रैरसिपरश्वधैः ॥ २ ॥

अन्यैश्च विविधाकारैर्हतः क्रुद्धैः सुनिर्दयैः ।

मूर्च्छितस्तमसा ग्रस्तो नरकं तं प्रपद्यते ॥ ३ ॥

स देहेन विनष्टेन तमसा मूर्च्छिताकृतिः ।

दुःखसंततिसंबद्धो यातनामश्रुते भृशम् ॥ ४ ॥

यस्मात्स तमसा ग्रस्त अनाश्वस्तो ऽतिदारुणम् ।

यातनामश्रुते जन्तुस्तमस्तस्मात्स उच्यते ॥ ५ ॥

1d °रभि°] °बृह R 2a °शक्त्यग्रैर्] +शस्त्र्यु+ग्रैर् R 2b °मुसलपट्टसैः] °मुषलपट्टिशैः R 2c °ष्टङ्कैर्] °घोरैर् R 2d °रसि°] °रथ R 3b क्रुद्धैः] क्रुद्धः R 4c °संबद्धो] °सम्बन्धो R 5a °त्स] °त्तु R 5ab ग्रस्त अनाश्वस्तो] ग्रस्तो ऽनाश्वस्तौ R (unmetrical) 5d °स्तमस्तस्मात्] °स्तस्मात्तमः R

1a नामा°] A₃A₅, नाम A₇ 1c ऽभि°] पि A • °न्नेव] A₃, °न्नेव A₅A₇ 2a °शक्त्य-ग्रैर्] °शक्त्युग्रैर् A 2b °मुसलपट्टसैः] °मुषलप{°य° A₅}ट्टिशैः A 2c परिघै°] A₃A₅, परिघ° A₇ 2cd °ष्टङ्कैर्वज्रै°] A₇, °ष्टकैर्वज्रै° A₃, °ष्टकैर्वज्रै° A₅ 3b °र्हतः] °र्हत° A • °निर्दयैः] °दुर्जयैः{°यः A₅} A 4] om. A 5ab ग्रस्त अनाश्वस्तो] ग्रस्तो अनाश्वस्तो A₃A₇, ग्रस्तो A₅ (unmetrical) 5b °दारुणम्] °दारुणः A 5c जन्तु°] A₃A₅, यन्तु° A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photo 6.8b (f. 75^v); S₂ exposures 59b (f. 67^f) and 60a (f. 67^v); S₃ f. 73^f-73^v; R f. 90^f-90^v; A₃ f. 53^f; A₅ f. 101^f-101^v; A₇ f. 74^v-75^f. 2(b⁸) S₃

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उवाच S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a नामापरो] S₂RA₃A₅Bh, नामो परे S₁, तामापरो S₃ 1ab घोरो नरको] S₁S₂RABh, घोरा नरके S₃ 1c ऽभि°] S₁RBh, हि S₂S₃ 2a °मुद्गर°] S₁S₃RABh, °मुद्ग° S₂ (unmetrical) • °शक्त्यग्रैर्] em., °शक्त्यग्रै S₁ (त्स corrected), °शक्त्युग्रै S₂S₃Bh 2b °मुसल°] S₁^{pc}S₂S₃, °मुषल° S₁^{ac}, °मुशल° Bh (em.?) • °पट्टसैः] S₁^{pc}S₂, °प(ट्ट)सैः S₁^{ac}, °पट्टसैः S₃ (unmetrical), °पट्टिशैः Bh 2c परिघै°] S₁S₂RA₃A₅ Bh, परिघे° S₃ 2cd °ष्टङ्कैर्वज्रै°] S₂S₃A₇Bh, °ष्टङ्कैर्वज्रै° S₁ 2d °रसि°] S₁S₂S₃A, °र्द्धष्टि° Bh (conj.?) • °परश्वधैः] S₂S₃RABh, °पराश्वधैः S₁ 3c °स्तमसा] S₂S₃RABh, °स्तपरा S₁ 4b तमसा मूर्च्छिताकृतिः] S₂S₃RBh, तपसा मूर्च्छितामपि S₁ 4c °संबद्धो] S₁S₂, °सम्बन्धो S₃, °संनद्धो Bh (conj.) 5b अनाश्वस्तो] S₁Bh, आनाश्वस्तो S₂^{ac}, आनाश्वती S₃^{pc} (unmetrical), अनाश्वस्तो S₃ • ऽतिदारुणम्] S₁^{pc}R, तिस्तिदारुणं S₁^{ac} (unmetrical), निदारुणः S₂, तिदारुणः S₃, तिदारुणाम् Bh (conj.?) 5c °मश्रुते] S₁S₃RABh, °मस्तुते S₂ 5cd जन्तुस्तम°] S₂S₃^{pc}A₃A₅Bh, जन्तु त{तं S₁^{ac}}म° S₁, जन्तुस्तम° S₃^{ac}

सर्वा बहुविधाकारा यातना याः प्रकीर्तिताः ।
तास्तत्र समवाप्नोति स्वेन पापेन दुर्मतिः ॥ ६ ॥
समाप्तयातनश्चापि संतीर्णः स्वेन कर्मणा ।
उच्छ्रयेषु पुनर्जन्तुर्यात्यते कर्मबन्धनः ॥ ७ ॥
ब्रह्महा भ्रूणहा चैव सुरापो ब्राह्मणश्च यः ।
गवां निपाने यश्चैव पिपासूनां नराधमः ॥ ८ ॥
विघ्नं करोति मोहान्ध आहूय च कृशं तथा ।
ब्राह्मणं न ददात्यस्य अर्थिनं यश्च दूषयेत् ॥ ९ ॥
शास्त्राणि हरते यश्च गोघ्नो यश्च नरः स्मृतः ।
कपिलश्च वृथादृष्टिर्वेदधर्मार्थदूषकः ।
नास्तिकाश्च दुरात्मान इत्येते तं प्रयान्ति वै ॥ १० ॥

6d पापेन] शापेन R 7b संतीर्णः] स तीर्णः R 7c उच्छ्रयेषु] उच्छ्रायेषु R 7cd °र्जन्तुर्या-
त्यते] °र्जन्तुः पात्यते R 7d °बन्धनः] °बन्धनैः R 8c निपाने] निपाले R 8d पिपासूनां]
पिपासानां R 9ab मोहान्ध आहूय च कृशं तथा] मोहाच्च स तत्र पतते ध्रुवम् R 9c ब्राह्मणं] ब्रा-
ह्मणे R • °त्यस्य] °त्यर्थं R 10c वृथा°] तथा° R 10d °धर्मार्थ°] °धर्मानु° R 10e
नास्तिकाश्च दुरात्मान] नास्तिकश्च दुरात्मानो R 10f इत्येते] इत्येव R

6] A repeats these 4 pādas after 49.10ab. 6b याः] A₇^{*pc}, या AA₃<sup>*A₇^{*ac}, यां A₅^{*} 6d
पापेन] A₇A^{*}, शापेन A₃A₅ 7b संतीर्णः] संतीर्णः A₃A₅, स(न्धी)तः A₇^{pc}, सन्तीम्भः A₇^{ac} 7c
उच्छ्रयेषु] उच्छ्रायेषु A₇, तत्रायेषु A₃, तत्रायेषु A₅ 7d °र्यात्यते] °र्यात्यन्ते A • °बन्धनः] °ब-
न्धनैः{°नेः A₃} A 8b भ्रूणहा] A₃, भ्रूणहा A₇, भ्रूणहा A₅ (unmetrical) 8c निपाने] A₅A₇,
निपाने A₃ 8d पिपासूनां नराधमः] पिपासुंती नराधमः A₅, पिपासुं विनिवारयेत् A₃A₇ 9ab विघ्नं
करोति मोहान्ध आहूय च] विघ्नकरो विमोहा{°ह° A₃}श्च आहू{°ह° A₅}यश्च A (unmetrical) 9b⁵-
10e⁴] om. A₅ (unmetrical) 9b कृशं] भृशं A₃, तृशं A₇ 9c ब्राह्मणं] ब्राह्मणे A₃A₇ •
°त्यस्य] °त्यर्थं A₃A₇ 10c कपिलश्च वृथादृष्टिर्] कपिलश्च तथाधृष्टिर्{°ष्णि° A₃} A₃A₇ 10e
नास्तिका°] नास्तिक° A₃A₇</sup>

6(b⁵-b⁶, b⁸, c²)(c³) S₂ 8(c⁴) S₃ 9(a⁸-b⁵)(b⁶)(b⁷)(b⁸)(c¹-c⁶) S₂

6a सर्वा बहु°] S₁S₂RAA^{*Bh}, सर्वबाहु° S₃ • °विधाकारा] S₁S₂^{pc}S₃RAA^{*Bh}, (°पि)धाकारौ S₂^{ac}
6b याः] S₁RA₇^{*pc}Bh, या S₂S₃ • °कीर्तिताः] S₁S₂RAA^{*Bh}, °कीर्तिता S₃ 6d दुर्मतिः] S₂
S₃RAA^{*Bh}, दुर्मति S₁ 7a °यातन°] S₂RABh, °यातना° S₁S₃ 7cd पुनर्जन्तुर्यात्यते] em.
Bh (silently), तु जंतूनां यात्यन्ते S₁, पु+र+न जन्तुर्यात्यते S₂ (unmetrical), पुन जंतुर्यात्यते S₃
(unmetrical) 8a ब्रह्महा] S₁S₂^{pc}S₃RABh, ब्रह्म(भ्रू)+हा+ S₂ 8b ब्राह्मणश्च] S₁S₂RABh, ब्रा-
ह्मणाश्च S₃ 8c गवां नि°] S₁S₂RABh, गवानि° S₃ (tops lost) • °पाने यश्चैव] S₂S₃A₅A₇Bh,
°पातनस्थाने वै S₁ (unmetrical) 9a विघ्नं] S₁S₂RBh, विघ्न S₃ (unmetrical) 9b च कृशं तथा]
S₁S₃, (च कृ)-(न्त) S₂, भर्त्सयेत्तु यः Bh (conj.?) 9c ब्राह्मणं न ददात्यस्य] S₁S₃, ऽ(ह्यण-
न्न दादा)त्यस्य S₂, ब्राह्मणान् द्वेष्टि नित्यं य Bh (conj.?) 9d अर्थिनं] S₁RA₃A₇Bh, अर्थिनं S₂,
अर्थिनं S₃ 10b नरः स्मृतः] S₂S₃RA₃A₇Bh, +न+रस्तथा S₁ 10c कपिलश्च] S₃R, कपिलांश्च
S₁, कपिलश्च S₂Bh • °दृष्टिर्] S₂^{pc}RBh, दृष्ट्य S₁, °दृष्टि S₂^{ac}S₃ • After this S₁ adds 2 pādas
reading आत्मात्थं यश्च कुर्वति । ब्राह्मणाक्रोशकश्चैव 10d °धर्मार्थ°] S₁S₂A₃A₇Bh, °धर्मानु° S₃ •
After this Bh adds 2 pādas reading ब्राह्मणाक्रोशकश्चैव वेदधर्मार्थदूषकः । (cf. S₁) 10e नास्तिका°]
S₁S₂Bh, नास्तिक° S₃ 10f इत्येते तं प्रयान्ति वै] S₂S₃ABh, यान्ति ते तमसन्नरा+:+ S₁

य इमं शृणुयात्तमोमयं तमसा नित्यमतन्द्रितेन्द्रियः ।
न स याति तमोमयं सदा नरकं दारुणजन्तुशोकदम् ॥ ११ ॥

स्कन्दपुराणे ऽष्टचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४८ ॥

11b °मतन्द्रिते°] °मसंयते° R **11c** न स] स न R **11d** °शोकदम्] °लोकदमिति R **Col.**
इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे तमोनरककथनं पञ्चचत्वारिंशत्तमो ध्यायः R

11b °मतन्द्रिते] °मसंयते° A **11c** सदा] सदा मयं A₇ (unmetrical), दंशम{°मे° A₅}यं A₃A₅
(unmetrical) **11d** दारुणजन्तुशोकदम्] जंतुमोदकम् A₃A₅ (unmetrical), यन्तु(मयं)+मोदकं+ A₇
(unmetrical) **Col.** इति नरककथनमष्टचत्वारिंशो ध्यायः A± (A₃ adds ४८)

11(d⁸) S₂

11a °यात्तमो°] S₂^{pc}RABh, °या तमो° S₁, °त्तमो° S₂^{ac}S₃ (unmetrical) **11b** °मतन्द्रिते°]
S₂S₃Bh, °मतेन्द्रिते° S₁ **11c** न स] S₂S₃ABh, स न S₁ **11d** नरकं] S₁^{pc}S₂S₃RABh, नकं
S₁^{ac} (unmetrical) • दारुणजन्तुशोकदम्] conj. Bh (cf. R), दारुणशोककारकमिति S₁ (इति part of
col.), दारुणजन्तुशोकमिति S₂ (इति part of col., unmetrical), दारुणजन्तुशोकमिति S₃ (इति part of
col., unmetrical) **Col.** १२ (in letter numerals)॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने तमो नामः॥ ⊙ S₁,
स्कन्दपुराणमष्टचत्वारिंशत्तमो ध्यायः॥ ⊙ S₂, स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ४८ (in letter numerals)॥ ⊙ S₃,
इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने तमो नाम अष्टचत्वारिंशो ध्यायः Bh

एकोनपञ्चाशत्तमो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

तमस्तमतरं घोरं नरकं शृणु मे पुनः ।

प्रकाशो यत्र नैवास्ति नैव दृष्टिः प्रवर्तते ॥ १ ॥

पतन्नेव नरस्तत्र विसङ्गः क्रियते ऽशुभः ।

राक्षसैर्विकृताकारैस्तमस्तेन स चोच्यते ॥ २ ॥

तत्रासौ पतितो मूढो वह्निना दह्यते भृशम् ।

मृतो वेगादुत्थितश्च दृष्टिहीनो विचेतनः ।

छिद्यते भिद्यते चैव राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ॥ ३ ॥

तस्मादपि तथैवार्तः सो ऽन्यं देशं प्रपद्यते ।

तत्रापि निगृहीतस्तैः पशुमारेण वध्यते ॥ ४ ॥

ततो भूयश्च कूपेषु क्षिसो दुर्गेष्वचेतनः ।

निमग्नश्चाग्निकारीष्यां निष्कृजन्सो ऽभिजायते ॥ ५ ॥

2a पतन्नेव] पतते च R 2b विसङ्गः] विसङ्गः R 2cd °विकृताकारैस्तमस्तेन स चो°] °विंवि-
धाकारैश्च तमस्तमतरो° R (unmetrical) 3a मूढो] भूतो R 3c मृतो] भूतो R • °दुत्थितश्च]
°दुच्छितश्च R 3f क्रूर°] क्रूर° R 4b ऽन्यं] ल्पं R 4d After this R has 7cd. 5b दुर्गेष्व°]
दुर्गेषु R 5cd °कारीष्यां निष्कृजन्] °कारीष्यन्निष्कृतः R

1a °स्तमतरं] °स्तमस्ततो A₃A₇, °स्ततो A₅ (unmetrical) 1b शृणु मे पुनः] शृणु एव च A₃A₅,
(गुदु)भृद्यम्मेवच A₇ 1c नैवास्ति] वै नास्ति A 2a-3d] om. A 4a °वार्तः] A₃A₅, °वार्त
A₇ 4b सो ऽन्यं] सोम्य° A₇, सौम्य° A₃A₅ • प्रपद्यते] A₅, प्रवर्तते A₃A₇ 5b °चेतनः]
A₃A₅, °चेतसः A₇ 5cd] om. A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.8b (f. 75^V), 6.7a (f. 76^F) and 6.6b (f. 76^V); S₂
exposures 60a (f. 67^V) and 60b (f. 68^F); S₃ f. 73^V-74^V; R f. 90^V-91^V; A₃ f. 53^F-53^V; A₅ f. 101^V-102^V;
A₇ f. 75^F-76^F.

2(d⁶) S₁ 5(c¹, d⁷-d⁸→) S₁

1 सुशर्मोवाच] RABh, सुशर्म उ S₁, सुशर्म उ S₂S₃ 1a तमस्तमतरं] S₂S₃^{pc}RABh, तमस्तमतरो
S₁, ततस्तमतरं S₃^{ac} 1b शृणु मे पुनः] S₂S₃R, शृण्वतः परं S₁, शृण्वतः परम् Bh 1d दृष्टिः]
S₂^{pc}RABh, दृष्टि S₁S₂^{ac}S₃ 2a पतन्नेव नरस्तत्र] S₂S₃Bh, स पतन्नेव नरके S₁ 2b विसङ्गः क्रियते]
S₁S₂Bh, विसङ्गः क्रियते S₃ • ऽशुभः] S₂S₃R, तदा S₁Bh 2c राक्षसैर्] S₁S₂RABh, राक्षसै S₃
3a तत्रा°] S₁RBh, यत्रा° S₂S₃ 3c मृतो] S₁S₂S₃, ततो Bh (conj.) • वेगादुत्थितश्च] S₂S₃,
पि वेगादुत्थाप्य S₁, पि वेगादुत्थाय Bh (conj.?) 3d विचेतनः] S₂S₃^{pc}RABh, पि चतनः S₁, विचेतसः
S₃^{ac} 3e चैव] S₁RABh, चापि S₂, वापि S₃ 3f राक्षसैः] S₁^{pc}S₂^{pc}RABh, राक्षसै S₁^{ac}, राक्षसे
S₂^{ac}, राक्षसाः S₃ 4a °वार्तः] S₂RA₃A₅Bh, °वार्त्त S₁S₃^{pc}, °वार्त्त S₃^{ac} 4b ऽन्यं देशं] S₁S₂Bh,
न्यदेश S₃ 4c °स्तैः] S₂S₃RABh, °स्तेः S₁ 4d वध्यते] S₁S₂S₃RA, मार्यते Bh (conj.?) 5c
°मग्नश्चा°] S₁RBh, °मग्नश्चा° S₂S₃ • °कारीष्यां] em. Bh (silently), °कारीष्य S₁, °कारीष्या
S₂S₃ 5d निष्कृजन्सो] conj. Bh, निष्कृष्टश्चा° S₁, निष्कृजन्सो S₂S₃ • ऽभिजायते] S₂S₃RABh,
°भिह... S₁

एवं स यातना बह्वीस्त्वनुभूय सुदुःखितः ।
 नरकान्तमनुप्राप्य उच्छ्रयेष्वभिपात्यते ॥ ६ ॥
 गर्भपातनकारश्च राज्यकामश्च यो भवेत् ।
 इहैवानर्हमानो ऽसौ भृत्यो राजवधे रतः ॥ ७ ॥
 अनाचार्यश्च यः कर्म आचार्याणां प्रपद्यते ।
 शास्त्रविद्यौषधीनां च गदानामगदैः सह ।
 यो विनाशयिता कश्चिद्यः प्रशंसति दानवान् ॥ ८ ॥
 उपदेशं च यो द्वेषादाचार्यो न प्रयच्छति ।
 स याति नरकं घोरं दुस्तरं तं तमोमयम् ॥ ९ ॥
 कृतघ्नं तु समादाय नरकाः सर्व एव ते ।
 यमं प्रणम्य ब्रुवते सह तैर्यमकिंकरैः ॥ १० ॥

6d उच्छ्रये०] उच्छ्राये० R 7a °पातनकारश्च] °यातनकामश्च R 7cd] R reads this after 4 and repeats it here. 7d भृत्यो] भूयो RR* 8c शास्त्र०] प्राप्त० R 9a उपदेशं] उपद्वेषञ् R 9cd नरकं घोरं दुस्तरं तं तमोमयम्] नरकान् घोरान् दुस्तरान्स्तु तमोमयान् R

6a यातना बह्वी०] यातनां बह्वि० A 6b °भूय] A₇^{pc}, °भूयः A₃A₅A₇^{ac} 6d उच्छ्रये०] उच्छ्राये० A₇, उत्राये० A₃, उत्राय० A₅ • ष्वभिपात्यते] °ष्वे{°ष्व० A₅}व यत्यते A 7a गर्भपातनकारश्च] नरयातनकारांश्च A 7cd] om. A 8a यः] A₃A₇, यं A₅ 8b आचार्याणां] A₃A₅, आचार्यानां A₇ 8d सह] सकृत् A 8ef] om. A 9a उपदेशं] A₃A₇, युपदेशं A₅ 9b °दाचार्यो न] °दाचार्ये न A₇^{pc}, °दाचार्येण A₃A₅A₇^{ac} 9c नरकं घोरं] नरकान् घोरान् A 9d दुस्तरं तं तमोमयं] दुस्तरांस्तमसो{°तमसे० A₅}मनः A₃A₅, सुदुस्तरांस्तमोमयान् A₇ 10b After this A repeats 48.6. 10c यमं प्रणम्य ब्रुवते] य इमं प्रातरुत्थाय A₃A₇^{ac} (cf. 21.55a), य इदमं शतरुत्थाय A₅ (unmetrical), om. A₇^{pc} (unmetrical) 10d सह तैर्] यातना A

6(←a¹-d¹)(d²-d⁶)S₁ 7(d¹)S₁ 8(c⁴)(c⁵-d¹)(f⁶-f⁸)S₁ 9(a¹)(a²-a⁴, a⁸-b¹)S₁

6b °भूय] S₃RA₇^{pc}Bh, °भूयस् S₂ 6c °प्राप्य] S₂^{pc}S₃RABh, °प्रा S₂^{ac} (unmetrical) 6d उच्छ्रये०] em. Bh (silently), ऽ(च्छ्रये०) S₁ (upper parts lost), उच्छ्रये० S₂S₃ 7b राज्य०] S₁S₂RABh, राज० S₃ 7c इहैवानर्ह०] S₂S₃RR*Bh, इहैव नश्च० S₁ 7d राज०] S₁S₃RR*Bh, राजा० S₂ 8ab] S₂S₃RA₃(A₅)(A₇)Bh, अनार्यस्य च यत्कर्ममार्याणां प्रतिपादिनः{(°तः) S₁^{ac}} S₁ 8c शास्त्र०] S₂S₃^{pc}ABh, शस्त्र० S₁, शा० S₃^{ac} (unmetrical) • °विद्यौषधी०] S₂RABh, °वि ऽऽ - S₁ (the second akṣara has subscript य्), विद्यौषधी० S₃ 8d °मगदैः] S₂RABh, °मगदै S₁^{pc}S₃, °मगदौ S₁^{ac} • सह] S₁^{ac}S₂S₃RBh, सहः S₁^{pc} 8e °नाशयिता] S₂S₃RBh, °नाशयते S₁ 9a उपदेशं च] S₂S₃A₃A₇Bh, ऽ(स्त्रापद)श S₁ (upper parts lost, anusvāra of श possibly lost) 9c नरकं घोरं] S₁Bh, नरकां घोरान् S₂^{pc}S₃, नरकं घोरान् S₂^{ac} 9d दुस्तरं तं तमोमयम्] em. Bh (silently), दुस्तरान्तान् तमोमयं S₁, दुस्तरान्तान्तमोमयान् S₂S₃ 10b नरकाः] S₂^{pc}RA, नरका S₁, नरकां S₂^{ac}S₃, नारकाः Bh (conj.) • एव] S₁S₂^{pc}S₃RABh, (ते)एव S₂ 10c यमं प्रणम्य ब्रुवते] S₂S₃RBh, यमम्प्रा{°म्प्र० S₁^{ac}}म्य ब्रुवते S₁ (unmetrical) 10d सह तैर्] S₂S₃RBh, सहितो S₁

भगवन्न वयं शक्ताः पापस्यास्य विनाशने ।
 उपायमन्यं पश्यस्व प्रसादं कुरु नः प्रभो ॥ ११ ॥
 स एवमुक्तो भगवान्यमः प्रेताधिपस्तदा ।
 सर्वधर्मार्थकुशलान्पृच्छते ऋषिसत्तमान् ॥ १२ ॥
 भगवन्तः कथं त्वस्य कृतघ्नस्य दुरात्मनः ।
 निष्कृतिः सुमहाघोराद्भवेत्पापस्य कर्मणः ॥ १३ ॥
 ततस्ते ऋषयः सर्वे दृष्ट्वा दीर्घेण चक्षुषा ।
 यमं धर्मभृतां श्रेष्ठमिदं वै ब्रुवते वचः ॥ १४ ॥
 ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।
 निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १५ ॥
 ततः स भगवान्देवो मार्तण्डतनयो वरः ।
 नरकेभ्यो ददात्याज्ञां सर्वे यूयमिमं नरम् ।
 शोधयिष्यथ गच्छध्वं नैका ह्यस्य गतिः स्मृता ॥ १६ ॥

11b पापस्यास्य] पाप+स्य+स्य R 11c पश्यस्व] पश्यन्तं R 13a त्वस्य] तस्य R 13c ऽघो-
 राद्] ऽघोरा R 14b दीर्घेण] दीर्घेन R 15b चोरे] चोरे R 16ef] धारयिष्यथ स कथं नैवास्य
 निष्कृतिः स्मृता R (unmetrical)

11ab] om. A 11c ऽमन्यं पश्यस्व] ऽमस्य पश्यस्व A₇, ऽमस्यस्व A₃ (unmetrical), ऽमररूप
 A₅ (unmetrical) 11d नः] ते A₃A₅, तं A₇ 12cd] om. A 13a भगवन्तः कथं त्वस्य]
 भगवतः A₃A₇ (unmetrical; an insertion mark before this in A₇, but no insertion), मद्भक्तश्च भग-
 वन्तः A₅ (unmetrical) 13c निष्कृतिः सुमहाघोराद्] निष्कृ{ऽकृ० A₃}तिश्च सुमहासोरा{ऽवा A₃} A₃A₇
 (unmetrical), निष्कृतिश्च महासोवा A₅ 14cd श्रेष्ठमिदं वै] श्रेष्ठो{ऽष्टो A₅} मदर्थे A 15ab] om.
 A 15c निष्कृतिर्विहिता] निष्कृतिः विहिता A₅, निष्कृ{ऽष्कृ० A₇^{pc}}तिः विदिता A₃A₇ 16c नरके-
 भ्यो] महादेवो A₃A₅, महान् देवो A₇ • ऽत्याज्ञां] A₃A₇^{pc}, ऽत्यज्ञां A₅A₇^{ac} 16d ऽयमिमं] A₃A₇,
 ऽयमिमं A₅ 16ef] वा{ब्रा० A₅}धयिष्यति तं चैव{चै A₅(unmetrical)} देवस्य निष्कृतिः सदा A₃A₅,
 वरयिष्यथ पीडाञ्च न कुरुत कुतो न्यथा A₇ (unmetrical)

11(b⁶-c¹) S₁ 13(d⁶-d⁸) S₂ 14(c⁷) S₁ 15(c⁸) S₁

11a वयं शक्ताः] S₂S₃RBh, मया शक्यं S₁ 11c पश्यस्व] S₁S₂S₃A₇, पश्येह Bh (conj.) 11d
 नः] S₂S₃RBh, न S₁ 12ab ऽवान्यमः] S₂RABh, ऽवान्यमः S₁, ऽवान्यम S₃ 12b प्रेता०]
 S₁^{pc}S₂S₃RABh, प्रोता० S₁^{ac} • ऽस्तदा] S₂S₃RABh, ऽस्तथा S₁ 12d पृच्छते ऋषि०] S₁S₂S₃R,
 पृच्छति स्मर्षि० Bh (conj.) 13c निष्कृतिः] S₁S₂RBh, निष्कृति S₃ (unmetrical) • ऽमहाघो-
 रा०] S₂S₃RBh, ऽमहद्घोरा० S₁ 13d ऽद्भवेत्] S₁S₂^{pc}S₃Bh, ऽद्भवे S₂^{ac} • कर्मणः] S₁S₃RABh,
 (कर्मण) S₂ (visarga possibly lost) 14a ऋषयः] S₁S₂RABh, ऋषय S₃ (unmetrical) 14c
 श्रेष्ठ०] S₂RBh, -ष्ट० S₁, श्रेष्ठ० S₃ 14d वै] S₁^{pc}S₂S₃RBh, ववै S₁^{ac} (unmetrical) • वचः]
 S₁S₂^{pc}RABh, वच S₂^{ac}S₃ 15c ऽविहिता] S₁^{pc}S₃RA₅Bh, ऽविता S₁^{ac} (unmetrical), ऽविहितास्
 S₂ • सद्भिः] S₂S₃RABh, स(द्भि) S₁ 15d निष्कृतिः] S₁^{pc}S₂S₃RABh, नाि ऽतिः S₁^{ac} 16a
 ततः] S₁^{ac}S₂^{pc}S₃RABh, तत S₁^{pc} (unmetrical), (सभ)+तत+ः S₂ • स] S₁S₂RABh, om. S₃
 (unmetrical) 16c नरकेभ्यो] S₁S₂S₃R, नारकेभ्यो Bh (conj.) • ऽत्याज्ञां] S₁S₂RA₃A₇^{pc}Bh,
 ऽत्याज्ञा S₃ 16d ऽयमिमं नरम्] RA₃A₇Bh, ऽयमिमं नरं S₁, ऽयमिदन्नरं S₂^{pc}, ऽयमिदन्नरः S₂^{ac},
 ऽयमिदं नरः S₃ 16f नैका] S₁S₂^{pc}Bh, नैका S₂^{ac}S₃ • ऽतिः स्मृता] S₂S₃RBh, ऽतिस्सदा S₁

ततस्ते तस्य वचनान्नरकाः पापकर्मिणम् ।
 सर्वेष्वेवानुपूर्वेण यातयन्त्यतिदारुणम् ॥ १७ ॥
 भर्तृपिण्डापहर्ता च पितृपिण्डापहारकः ।
 तस्मान्द्रहीत्वा विद्यां च दक्षिणां यो न यच्छति ॥ १८ ॥
 पुष्टश्च यः स्वं नान्वेति यश्च तं घातयेन्नरः ।
 कृतस्य दोषं वदति सकामं न करोति च ।
 न स्मरेच्च कृतं यस्तु आश्रमान्यश्च दूषयेत् ॥ १९ ॥
 न पुष्णाति तथा वाहानाश्रितांश्चोपकारिणः ।
 भृत्यांश्च कर्मनिरतांस्तथैव हितकारिणः ।
 भार्याकर्मकरीणां च नर्माणि वदते च यः ॥ २० ॥
 न दत्तं न हुतं किं चिदमुष्मिन्निति यो वदेत् ।
 सर्वास्तानृषिभिः सार्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनुः ॥ २१ ॥

17b °कर्मिणम्] R^{PC}, °कर्मणं R^{ac} 17cd °ष्वेवानुपूर्वेण यातय°] °ष्वैवानुरूपेण याचय° R 18c
 तस्माद्] यस्माद् R 18d दक्षिणां] दक्षेणा R 19a पुष्टश्च यः स्वं] मुष्टश्च यस्तं R 19b घातयेन्]
 पातयेन् R 19c कृतस्य] कृतस्या° R 19f आश्रमान्यश्च] आश्रमं यस्य R 20f नर्माणि वदते
 च] न कर्माणि वदते R 21a हुतं] कृतं R 21c सर्वास्ता°] सर्वा+स्ता+ R

17b °न्नरकाः] °न्नरकान् A₃A₇, °न्नरकात् A₅ • °कर्मिणम्] °कर्मणं A 17c °पूर्वेण] °रूपेण
 A 17d यातयन्त्य°] A₃A₇, पातयत्य° A₅ 18-19] om. A 20a वाहा°] चार्हा° A₃A₇,
 चान्यार्हा° A₅ (unmetrical) 20b °नाश्रितांश्चो°] A₅, °नाश्रितांश्चो° A₃, °नाग्नितान्श्चो° A₇ 20e
 °करीणां च] °कराणां तु A₃A₅, °करानान्तु A₇ 20f नर्माणि] कर्माणि A • च] न A 21a
 हुतं] हितं A 21b °दमुष्मिन्निति] °त् अतिथिं {अतिथिं A₅} नास्ति A 21c °स्तानृ°] A₃A₅,
 °स्ताम्° A₇

17(b⁸-c¹)(c²) S₁ 18(d⁶) S₂^{PC}

17ab °नान्नरकाः] R, °नान्नरकाः S₁Bh, °नान्नरकाम् S₂, °नां नरका S₃ 17b °कर्मिणम्] S₂^{PC}
 R^{PC}Bh, °कर्मिं S₁, °कर्मिणां S₂^{ac}S₃ 17c सर्वेष्वे°] S₂ABh, S₁(र्वे)ष्वे° S₃ •
 °पूर्वेण] S₁S₂S₃, °पूर्व्येण Bh (conj.) 17d यातयन्त्य°] S₁S₂^{PC}A₃A₇Bh, यावयन्त्य° S₂^{ac}, यात्य-
 यन्त्य° S₃ • °दारुणम्] S₂S₃RA, °दारुणाः(ः) S₁, °दारुणाः Bh 18a भर्तृ°] S₁S₂RBh, भर्तृ°
 S₃ 18b °पिण्डाप°] S₁S₂RBh, °पिण्डप° S₃ • After this Bh conjectures the loss of 2 pādas.
 18c विद्यां] S₂S₃RBh, विद्यां S₁ 18d दक्षिणां यो न] S₂Bh, दक्षिणान्न प्र° S₁, दक्षिणा यो न S₃
 • यच्छति] S₁S₂^{PC}S₃RBh, च्छति S₂^{ac} (unmetrical) 19a यः स्वं] S₂, यश्च S₁, यस्त्वं S₃, यस्तं
 Bh (conj.?) 19b तं] S₁S₂^{PC}S₃RBh, तं S₂^{ac} • °येन्नरः] S₁S₂S₃^{PC}RBh, °ये नरः S₃^{ac} 19d
 सकामं] S₂S₃RBh, स्वकर्मन् S₁ 19e स्मरेच्च] S₂RBh, स्मरे च S₁S₃ 19f आश्रमान्] S₃Bh
 (em.?), आश्रमाद् S₁, आमान् S₂ (unmetrical) • दूषयेत्] S₁^{PC}S₂S₃RBh, दूषयेत् S₁^{ac} 20b
 °नाश्रितांश्चो°] S₂RA₃Bh, °नाश्रितां चो° S₁, °नाश्रितांश्चो° S₃ • °कारिणः] S₁RABh, °कारिणं
 S₂, °कारिणां S₃ • After this S₁ has 20ef. 20c भृत्यांश्च] S₂S₃RABh, भृत्याश्च S₁^{PC}, भृत्याश्च
 S₁^{ac} 20cd °निरतांस्त°] S₁RABh, °निरतास्त° S₂S₃ 20e भार्या°] S₁S₂S₃RA, भार्या Bh
 (conj.?) • °करीणां च] S₂S₃R, °करीणांन्तु S₁, °कराणां च Bh 21a दत्तं न हुतं] S₁S₂^{PC}Bh,
 दत्तम्बहुतां S₂^{ac}, दत्तम्बहुत S₃ 21b °न्निति] S₁S₂S₃^{PC}RBh, °न्निति S₃^{ac} 21c सर्वास्ता°] ABh,
 सर्वास्ता° S₁S₂S₃ • °नृषिभिः] S₁S₂RA₃A₃Bh, °नृषिभिः S₃

कृतघ्नश्च शठश्चैव नास्तिको ऽच्छिन्नसंशयः ।
 एतान्सर्वे ऽभिगच्छन्ति य एते कीर्तिता मया ॥ २२ ॥
 उत्पादकोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति ।
 भयत्रातान्नदाता च पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ २३ ॥
 यस्तेषां दोषवक्ता च अभ्यसूयक एव च ।
 तथा द्रोहप्रवृत्तश्च संत्यजेत्तान्नराधमः ॥ २४ ॥
 मित्रधुग््यश्च दुष्टात्मा तस्य रन्ध्रावकीर्तकः ।
 कृतोपकारिणे पूर्वं न करोति प्रियं च यः ॥ २५ ॥
 एते सर्वे नरा दुष्टाः सर्व एवाशुभे रताः ।
 नरकान्संप्रपद्यन्ते बद्धाः पापेन कर्मणा ॥ २६ ॥
 एते सर्वे मया प्रोक्ता महानिरयगामिनः ।
 उच्छ्रयानेव गच्छन्ति ये ऽन्ये पापकृतो जनाः ॥ २७ ॥

23a °पनेता] °पलेता R 23b यश्च] यस्तु R 23c °त्रातान्न°] R^{Pc}, °त्राता(द्वे°) R^{ac} 24d
 °तान्नराधमान्] °त्तं नराधमं R 25a °धुग््यश्च] R^{Pc}, °धु(गे)श्च R^{ac} 25d °यं च यः] °यम्वचः
 R 27c उच्छ्रया°] उच्छ्रया° R

22a शठश्चैव] स एवा{°वां° A₅}शु A 22c एतान्सर्वे] तान् सर्वान° A₅A₇, तान्सर्वान् A₃
 (unmetrical) 22d य एते] A₇, यत्र ते A₃A₅ 23b यश्च] यस्तु A 23c भयत्रातान्न°] A₃A₇,
 भयत्राथा A₅ (unmetrical) 24b अभ्य°] यस्त्व° A 24c °प्रवृत्तश्च] A₃A₅, °प्रवृत्तश्च A₇ 24d
 संत्यजेत्तान्नराधमः] तान्निदति नराधमः A₃A₅, तान्निन्दन्ति नराधमाः{°मः A₇^{ac}} A₇ 25a °धुग््यश्च]
 A₅A₇, °धुक् यश्च A₃ 25b रन्ध्रावकीर्तकः] वर्णा{°र्ना° A₇}वकीर्तितः A 25c °कारिणे] °कारेण
 A₅A₇, °करणे A₃ 25d न करोति] A₃A₇, नरोति A₅ (unmetrical) • च यः] °वदः A 26a
 दुष्टाः] A₃A₇, दुष्टा A₅ 26c °न्संप्र°] A₃A₅, °न् स प्र° A₇ 26d बद्धाः] सर्वे A₃, सर्व A₅,
 स्वेन A₇^{Pc}, द्वे A₇^{ac} (unmetrical) 27c उच्छ्रयानेव] उच्छ्र{°त्र° A₃A₅}यानैव A 27d ये ऽन्ये]
 A₇, ये न्य° A₃, यो न्य° A₅

22(a⁴, a⁷-b²)(b³-b⁶)(b⁷-b⁸) S₁ 25(b⁴-b⁸)(c¹-c²)(c³) S₁

22b °संशयः] S₃RABh, -(शयः) S₁, °संशयः S₂ (unmetrical) 22c एतान्] RBh (conj.?),
 एते S₁, एतास् S₂, एता S₃ 22d एते] S₁S₂^{Pc}S₃RA₇Bh, एता S₂^{ac} 23a उत्पादको°] S₁S₂S₃R
 A, जनेता चो° Bh (conj., in a note Bh suggests जनकश्चचो° (typo of जनकश्चो°)) 23b विद्यां]
 S₁S₂RABh, विद्या S₃ 23c °त्रातान्न°] R^{Pc}A₃A₇Bh, °त्राता च S₁S₂, °त्राता S₃ (unmetrical)
 23d स्मृताः] S₂S₃^{Pc}RABh, स्मृता S₁, स्मिताः S₃^{ac} 24c द्रोहप्रवृत्तश्च] S₁S₂RA₃A₅Bh, दोहप्रवृ-
 त्तश्च S₃ 24d संत्यजेत्तान्] em. Bh (silently), सन्त्यजेत् S₁, सन्त्यजे तान् S₂S₃ • °राधमः]
 A₃A₅A₇^{ac}, °राधमाः S₁, °राधमान् S₂S₃Bh 25a °धुग््यश्च] R^{Pc}A₃A₇, °द्रुहश्च S₁^{ac}, °द्रोहश्च S₁^{Pc},
 °द्रुहश्च S₂, °द्रुष्टश्च S₃, °धुग् यश्च Bh 25b °कीर्तकः] S₁R, °कीर्तनः S₂, °कीर्तितः S₃, °कीर्तनः
 Bh 25c पूर्वं] S₂S₃RABh, पूर्व S₁ 25d न करोति] S₁^{Pc}S₂S₃RA₃A₇Bh, न(रको)ति S₁^{ac} •
 च यः] S₂S₃Bh, वच S₁ 26a नरा दुष्टाः] S₂S₃RA₃A₇Bh, सु{°षु S₁^{ac}}दुष्टात्मा S₁ 26b रताः]
 S₁^{Pc}S₂S₃RABh, रता S₁^{ac} 26c नरकान्संप्र°] S₂S₃RA₃A₅Bh, नरका प्रति° S₁ 27c उच्छ्रया°]
 S₁S₃A₇Bh, उच्छ्रयो S₂ 27d ये ऽन्ये पापकृतो] S₂S₃RA₇Bh, यो न्येषा प्राकृतो S₁^{Pc}, यो न्ये पापाकृतो
 S₁^{ac}

य इमं तामसं घोरं शृणुयाद्वा पठेत वा ।
अधर्माच्च निवर्तेत स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ २८ ॥

स्कन्दपुराण एकोनपञ्चाशत्तमो ऽध्यायः ॥ ४९ ॥

28c अधर्माच्च] सो धर्मार्थं R Col. इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे यमगीता ऊनपञ्चाशत्तमो ध्यायः R

28c अधर्माच्च] सो धर्माच्च A Col. इति स्कन्दपुराणे यमगीता नाम ऊनपञ्चाशत्तमो ध्यायः ॥ ४९, A₃,
इति यमगीता नाम उनपञ्चाशत्तमो ध्यायः A₅A₇

28(d¹) S₁

28b पठेत] S₁S₂^{pc}S₃RABh, पठेते S₂^{ac} (unmetrical) 28c अधर्माच्च] S₁^{pc}, अ(र्थ)धर्माच्च S₁, अध-
र्मच्च S₂Bh, अधर्मच्च S₃ 28d ऽद्ब्रह्मणः] S₂S₃RABh, ऽद्ब्रह्मण S₁ (unmetrical) • पदम्] S₂S₃
RABh, पदमिति S₁ (इति part of col.) Col. ३१ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नरकवर्णने
तमोत्तमं नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे ऊनपञ्चाशत्तमो ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ४९ (in
letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने तमोत्तमं नाम ऊनपञ्चाशत्तमोध्यायः Bh

पञ्चाशो ऽध्यायः ।

सुशर्मोवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि संसारपरिवर्तनम् ।

यथा वै नरकात्तीर्णाः संसरन्ति समासतः ॥ १ ॥

प्रथमे नरके प्रोक्ता ये मया पापकर्मिणः ।

शेषेण कर्मणा ते तु जायन्ते कृमियोनिषु ॥ २ ॥

कृमियोनौ परावृत्ताः सहस्राणां शतं यदा ।

ततः पुनर्मर्कटास्ते जायन्ते ऽथ तरक्षवः ॥ ३ ॥

तत्र तावत्परावृत्ता जायन्ते गोषु ते यदा ।

तदा तत्र शतेनैव जन्मनां शेषतस्ततः ।

मानुषेषूपजायन्ते कुत्सितास्वेव योनिषु ॥ ४ ॥

तत्र ते कुर्वते भूयो यदि किञ्चिन्न किल्बिषम् ।

ततो विशुद्धां जातिं ते पुनरेव लभन्त्युत ।

न च भूयो ऽपि ते घोरं संसारं प्राप्नुवन्ति वै ॥ ५ ॥

3a परा०] पुरा R 3b यदा] तथा R 3d ऽथ] च R 4b यदा] सदा R 5c जातिं ते]
ते जातिं R

1c यथा वै नरकात्तीर्णाः] ये{ए A₅, यो A₇} वै नरकसंप्राप्ताः{०त्ता A₇} A 1d समासतः] समन्ततः
A 2a नरके] नरकाः A₃, नरका A₅A₇ 2b ०कर्मिणः] ०कर्मणः A 3-4] om. A 5c
०द्वां जातिं ते] A₃A₅, ०द्वाञ्जातिन्ते A₇ 5d लभन्त्युत] चरन्त्युत A 5e न च] महद् A₃A₅, सह
A₇ 5f वै] A₃A₅, वैः A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.6b (f. 76^v), 1.35b (f. 77^r) and 2.2 (f. 77^v); S₂
exposures 60b-62a (f. 68^r-69^v); S₃ f. 74^v-76^r; R f. 91^v-93^r; A₃ f. 53^v-54^v; A₅ f. 102^v-103^v; A₇
f. 76^r-76^v.

1(a⁷) S₂ 3(a⁴) S₁ 4(a⁵-a⁸) S₂ 5(c⁴)(d³-d⁴)(f⁸) S₁

1 सुशर्मोवाच] RA, सुशर्म उ S₁, सुशर्म उ S₂S₃, om. Bh (typo?) 1c यथा] S₂S₃RBh, अथा S₁
• ०कात्तीर्णाः] S₂RBh, ०का तीर्ण S₁, ०कात्तीर्णा S₃ 2b ये] S₂S₃RABh, या S₁ • ०कर्मिणः]
S₁S₂RBh, ०कर्मिणः S₃ 2cd कर्मणा ते तु जायन्ते] RABh, ते तु जायन्ते सततं S₁, कर्मणस्ते तु{त
S₂^{ac}} जायन्ते S₂S₃ 2d कृमि०] S₂S₃RABh, क्रिमि० S₁ 3a कृमि०] S₂S₃RBh, क्रिमि० S₁ •
०वृत्ताः] RBh (em.?), ०वृत्ता S₁S₂S₃ 3b सहस्राणां] S₂S₃RBh, सहस्राणि S₁ • यदा] S₁S₂S₃,
समाः Bh (conj.?) 3c पुनर्मर्कटास्ते] S₂RBh, पुनर्मर्कटश्च S₁, पुन(क)मर्कटास्ते S₃ (unmetrical)
4a तावत्] S₂S₃RBh, तेषु S₁ 4b जायन्ते गोषु ते यदा] S₂S₃Bh, गोषु जायन्ति वै तदा S₁ 4c
तदा] S₂S₃RBh, तथा S₁ • शतेनैव] S₁S₃RBh, सतेनैव S₂ 4d जन्मनां] S₂S₃RBh, जन्मना
S₁ 4f कुत्सितास्वेव योनिषु] R, कुत्सितानाञ्च योनिषु S₁, तावदेव न संशयः S₂S₃Bh (cf. 7d) 5a
भूयो] S₁^{pc}S₂S₃RABh, भू(तो) S₁^{ac} 5b ०न्न किल्बिषम्] S₂S₃RABh, ०दकिल्बिषं S₁ 5c विशुद्धां
जातिं ते] S₁^{pc}S₂^{pc}S₃A₃A₅Bh, विद्धां जातिन्ते S₁^{ac} (unmetrical), विशुद्धाञ्जा(य)न्ते S₂^{ac} 5d पुनरेव
लभन्त्युत] R, पुनरेव लभन्त्युतः S₁, पुनरेव लभन्त्यु{०न्ति S₂^{ac}}तः S₂, पुनरेव लभन्त्युतः S₃, लभन्ते
पुनरेव तु Bh (conj.) 5f वै] S₂RA₃A₅Bh, ऽ S₁ (akṣara has superscript ऐ), तै S₃

द्वितीये ये मया प्रोक्तास्ते मुक्ताः शेषकर्मणा ।
 कृमिकीटेषु जायन्ते सहस्राणां शतानि षट् ॥ ६ ॥
 तथा शतसहस्रं च शतानां ते पुनर्गताः ।
 मत्स्योनौ प्रसूयन्ते तावदेव न संशयः ॥ ७ ॥
 ततो व्याघ्राश्च ऋक्षाश्च ततो गोत्वमवाप्यते ।
 मानुषेषूपपद्यन्ते कुत्सिताः स्वेन कर्मणा ॥ ८ ॥
 तृतीये त्वथ ये प्रोक्ता मया दुष्कृतकारिणः ।
 ते मुक्ताः कर्मणस्तस्माच्छेषेण समवेष्टिताः ।
 कृमिकीटेषु जायन्ते सहस्राणां शतानि षट् ॥ ९ ॥
 तथैव दश चान्यानि पक्षिणस्तावदेव च ।
 ततः सिंहाश्च सर्पाश्च गावः पञ्चाच्च मानुषाः ॥ १० ॥
 चतुर्थे त्वथ ये प्रोक्ता मया दुष्कृतकारिणः ।
 ते सर्वे शेषवन्तस्तु जायन्ते कृमियोनिषु ॥ ११ ॥
 सहस्राणां शतान्यष्टौ तथा चान्यानि षोडश ।
 योनीनां हि ततो भूयो जायन्ते ते ततो मृगाः ॥ १२ ॥

6b मुक्ताः] शक्ताः R 6d सहस्राणां] सहस्राणि R 7c मत्स्य°] मत्स्य° R 9b दुष्कृत°] R^{ac},
 दुष्कृति° R^{pc} 9d समवेष्टिताः] समधिष्टिताः R 9f सहस्राणां] सहस्राणां R 11c °स्तु] °श्च R
 12a सहस्राणां] सहस्राणां R 12b तथा चान्यानि] तथान्यानि च R 12d ते] च R

6ab प्रोक्तास्ते मुक्ताः] प्रोक्ता नरके A 6c कृमि°] A₃A₇, क्रिमि° A₅ 6d सहस्राणां] सहस्राणि
 A₃A₅, शहस्राणि A₇ • षट्] वै A 7ab] Instead of this A has 10ab. 7c मत्स्य°] मत्स्य° A
 8a ऋक्षाश्च] A₅A₇, हृक्षाश्च A₃ 8c °पूपपद्यन्ते] °षु पपद्यन्ते A₇, °षु प्रपद्यते A₃A₅ 8d-11a]
 om. A (except for 10ab at the place of 7ab) 11b मया] ये ते A 11c °वन्तस्तु] °वर्णाश्च
 A 12a सहस्राणां] A₃A₅, शहस्राणां A₇ 12b तथा चान्यानि] तथा नान्यानि A₃A₅, तथान्यानि
 A₇ (unmetrical) • षोडश] A₃A₅, शोडश A₇ 12c योनीनां] योनिनां A 12d ते] च A

6(a¹-a²)(a³-a⁶)(a⁷-b³) S₁ 8(b⁴-b⁵(c⁷-c⁸)(d¹-d⁸→) S₁ 9(←a¹-b⁷)(b⁸, c²) S₁ 10(d¹)(d²-
 d⁸) S₁ 11(a¹-a³) S₁ 12(a¹) S₁

6b मुक्ताः] em. Bh (silently), (मका) S₁ (lower parts lost), मुक्ता S₂S₃ 6c कृमिकीटेषु] S₂RA₃
 A₇Bh, क्रिमिकीटेषु S₁, कृमिकीटेषु S₃ 6d सहस्राणां] S₂S₃Bh, सहस्राणि S₁ • षट्] S₁S₂RBh,
 शट् S₃ 7a शतसहस्रं च] S₁S₂RBh, स((त)हस्राणां S₃^{ac} (unmetrical), सहस्रञ्च S₁^{pc} (unmetrical)
 7b °र्गताः] S₂S₃RBh, °र्गता S₁ 7c मत्स्य°] S₁S₂S₃, मत्स्य° Bh 8a व्याघ्राश्च] S₂S₃RABh,
 व्याघ्रश्च S₁ • ऋक्षाश्च] S₁^{pc}S₂S₃RA₅A₇Bh, रिक्षाश्च S₁^{ac} 8c मानुषेषू°] S₁RBh, मानुषेषू° S₂S₃
 9cd ते मुक्ताः कर्मणस्तस्माच्छेषेण] S₂^{pc}S₃RBh, स्ते (मु)क्ता कर्मणस्तस्माच्छेषेण S₁, ते सर्वे शेषवन्तस्तु
 जायन्ते कृमि S₂^{ac} (cf. 11cd) 9d °वेष्टिताः] S₂S₃Bh, °वेष्टिता S₁ 9e कृमि°] S₂S₃RBh, क्रि-
 मि° S₁ 9f षट्] S₁S₂RBh, षट् S₃ (unmetrical) 10c ततः सिंहाश्च] S₁^{pc}RBh, तत सिंहाश्च
 S₁^{ac}S₃, ततस्सिंहश्च S₂ • सर्पाश्च] S₂S₃RBh, दप्याश्च S₁ 10d गावः] S₂^{pc}RBh, (गा) S₁,
 गाव S₂^{ac}S₃ • पञ्चाच्च] S₂RBh, पञ्चा च S₃ 11a ये प्रोक्ता] S₂S₃RBh, यत्प्रोक्ता S₁ 11d
 कृमि°] S₂S₃RABh, क्रिमि° S₁ 12a सहस्राणां] S₃A₃A₅Bh, सहस्राणां S₁, सहस्राणा S₂ 12b
 चान्यानि] S₁^{pc}S₂S₃Bh, चान्योनि S₁^{ac} • षोडश] RA₃A₅Bh, षोडशः S₁^{pc}S₃, शोडशः S₁^{ac}, षोडशः
 S₂ 12c ततो] S₁S₂S₃RA, तथा Bh (conj.?) 12d मृगाः] S₂S₃RABh, मृगा S₁

मृगभावाद्दिनिर्मुक्ता जायन्ते च पुनः खराः ।
 ततो ऽजा गवयाश्चापि गावो मानुष्यतान्ततः ॥ १३ ॥
 पञ्चमे ये मया प्रोक्तास्ते ऽपि शेषेण कर्मणा ।
 कृमिकीटेषु जायन्ते जन्मनां कोटिमेव हि ॥ १४ ॥
 हस्तियोनौ च तावद्धि उष्ट्रेष्वश्वेषु चैव हि ।
 ततो गोत्वं समासाद्य मानुष्यं प्राप्नुवन्ति ते ॥ १५ ॥
 षष्ठाच्चैव विनिर्मुक्तास्ततः शेषेण कर्मणा ।
 जायन्ते कृमिकीटेषु जन्मनां द्विगुणेन हि ॥ १६ ॥
 कोटिमेकां ततो यूका ततो मत्सो ऽथ सूकरः ।
 महिषत्वं ततः प्राप्य गोत्वाज्जायेत मानुषः ।
 मानुषत्वे कुत्सितश्च व्याधितश्चैव जायते ॥ १७ ॥
 सप्तमाच्च विनिर्मुक्तः कृमिकीटेषु जायते ।
 कोटित्रयं तावदेव वृक्षत्वमधिगम्य च ॥ १८ ॥

13c गवया°] वायस° R 13d गावो मानुष्यतान्ततः] ततो मानुषतां ततः R 15b °ष्वश्वेषु चैव हि] °षु श्वेषु वै पुनः R 16a षष्ठाच्चै°] षष्ठ्यै° R^{ac}, षष्ठाच्चै° R^{pc} 16d जन्मनां] जन्मना R 17b मत्सो] मत्स्यो R • सूकरः] शूकरः R

13a °भावाद्दिनि°] A₃A₅, °भावान्नि° A₇ 13b खराः] खगाः A 13c गवया°] गवय° A 13d मानुष्यतान्ततः] मानुषतां गताः A 14a ये] A₃A₅, या A₇ 15a च तावद्धि] A₇, तथा-वद्धि A₃, तथाविद्धि A₅ 15b °ष्वश्वेषु चैव हि] °षु चैव हि A₃ (unmetrical), °षु गोषु चैन हि A₅ (unmetrical), °षु तावदेव हि A₇ (unmetrical) 16a षष्ठाच्चै°] तेभ्यश्चै° A • °मुंक्तास्] A₃A₅, °मुंक्ता A₇ 16d जन्मनां] जन्मना A 17ab यूका त°] A₇, यूकास्त° A₃, युकांस्त° A₅ (unmetrical) 17b मत्सो ऽथ] मत्स्याश्च A • सूकरः] सू{शू° A₅}कराः A 18b °कीटेषु जायते] °कोटिषु जन्मनां A (cf. 33d) 18c-33d] om. A

13(c¹, c³-c⁵, d²-d⁴)(d⁵-d⁸→) S₁ 14(←a¹)(a²) S₁ 16(d⁸) S₁ 17(a¹-a²) S₁ 18(b¹) S₂^{pc}

13a °भावाद्] S₂S₃RA₃A₅Bh, °भावा S₁ • °मुंक्ता] S₁S₂^{pc}S₃RABh, °मुंक्तो S₂^{ac} 13c ऽजा] S₁S₂RABh, ज S₃ • गवया°] em. Bh (silently), (गव)य° S₁, गवय° S₂S₃ 13d मानुष्यता-न्ततः] S₂S₃, (मानु)· S₁, मानुषतां ततः Bh 14a ये] S₂S₃RA₃A₅Bh, यो S₁ 14ab प्रोक्तास्ते] S₁S₃RABh, प्रोक्तास्ते S₂ 14b ऽपि शेषेण] S₂S₃RABh, विशेषेण S₁ • कर्मणा] S₁^{pc}S₂S₃RABh, कर्मणाः S₁^{ac} 14c कृमिकीटेषु] S₂S₃RABh, क्रिमिकीटेषु S₁ 14d जन्मनां] S₁S₂RABh, जन्मणा S₃ 15a °योनौ] S₁S₂RABh, °योनै S₃ • च] S₁RA₇Bh, वच S₂^{ac}S₃ (unmetrical), वत S₂^{pc} (unmetrical) 15b उष्ट्रेष्वश्वेषु] S₁Bh, उष्ट्रेषु S₂S₃ (unmetrical) 16a षष्ठाच्चैव] S₂^{pc}Bh, षष्ठेन तु S₁, षष्ठा चैव S₂^{ac}S₃ 16ab °मुंक्तास्ततः] RA₃A₅Bh, °मुंक्तास्तव S₁, °मुंक्तो ततः S₂S₃ 16c कृमि°] RABh, क्रिमि° S₁S₂S₃ 16d जन्मनां] S₂Bh, जन्मना S₁, जन्मणा S₃ 17a °मेकां] S₂S₃RABh, °मेकं S₁ 17b ततो] S₂S₃RA₇Bh, तता S₁ • मत्सो] S₂^{pc}S₃, मत्स्यो S₁^{pc}Bh, म(स्यो) S₁^{ac}, मात्सो S₂^{ac} 17c ततः] S₂S₃RABh, तत S₁ 17d गोत्वाज्जायेत मानुषः] S₂RABh, ततो गो मानुषस्ततः S₁, गोत्वा जायेत मानुषः S₃ 17e मानुषत्वे कुत्सितश्च] RABh, कुत्सितम्मानुषे जन्म S₁, मानुषत्वे कुत्सितश्च S₂S₃ 18a सप्तमाच्च] S₂RABh, सप्तमाद्य S₁, सप्तमा च S₃ • °निर्मुक्तः] S₁RABh, °निर्मुक्त S₂S₃ 18b कृमि°] S₂^{pc}S₃RABh, क्रिमि° S₁, मि° S₂^{ac} 18c कोटि°] S₁R, कोटी° S₂S₃Bh 18d °मधिगम्य च] S₂S₃R, °मधिगच्छति S₁Bh

ततो लता ततो गुल्मस्ततो हस्ती च जायते ।
 गोत्वं च समनुप्राप्य जायते मानुषस्ततः ॥ १९ ॥
 अष्टमाच्च विनिर्मुक्तो बद्धः शेषेण कर्मणा ।
 जायते कृमिकीटेषु द्वे कोटी द्विगुणे च सः ॥ २० ॥
 ततश्चौषधिभावेन वीरुत्सु च कुशेषु च ।
 ततो गोत्वाद्दिनिर्मुक्तो जायते कुत्सितो नरः ॥ २१ ॥
 नवमादपि चोत्तीर्णो बद्धः शेषेण कर्मणा ।
 जायते कृमिकीटेषु पञ्चकोटीस्ततः खगः ॥ २२ ॥
 ततो मत्सश्च तावद्वै तावदेव सरीसृपः ।
 श्वा ततस्तावदेवाथ ततो भवति किंनरः ॥ २३ ॥
 किंनरत्वाद्दिनिर्मुक्तस्ततो गोभूपजायते ।
 ततो गोयोनिर्निर्मुक्तो मानुषेषूपजायते ॥ २४ ॥
 दशमादपि चोत्तीर्णः षड्कोटीर्जन्मनां कृमिः ।
 शेषेण कर्मणा जातस्ततो भवति वानरः ॥ २५ ॥
 वानरस्तावदेवह तावदेव च कुक्कुटः ।
 तावदेव च काकस्तु जीवञ्जीवक एव च ॥ २६ ॥

19a गुल्मस्] R^{Pc}, गुल्म R^{ac} 20ab °निर्मुक्तो बद्धः] °निर्मुक्ता बद्धाः R 20c जायते] जायन्ते R
 20d कोटी] कोट्यौ R • सः] R^{Pc}, स R^{ac} 21b °त्सु च कुशेषु] °त्स्वेव कुशेन R 22d खगः]
 खरः R 23a मत्सश्च तावद्वै] मत्स्यस्व{°श्च R^{ac}}भावाद्द्वै R 24c गोयोनि°] गोत्ववि° R 25a
 चोत्तीर्णः] चोत्तीर्णाः R 25b षड्कोटीर्] षट्कोटी R (unmetrical) 25d वानरः] R^{Pc}, मानवः
 R^{ac} 26a °देवेह] °देवाथ R 26b च] तु R 26c च] तु R

19(a⁷) S₁ 22(b⁵-b⁶) S₁ 23(a⁵) S₃

19a लता] S₂S₃RBh, लतस् S₁ • गुल्मस्] S₂^{Pc}R^{Pc}, (गु)ल्म S₁, गुल्म S₂^{ac}S₃ 19b च जायते]
 S₁S₂S₃R, प्रजायते Bh (conj.) 19c गोत्वं] S₁S₂RBh, गोत्व S₃ (unmetrical) 20a अष्टमाच्च]
 S₁S₂RBh, अष्टामात्व S₃ 20b बद्धः] S₂^{Pc}S₃Bh, बद्ध S₁, बद्धाः S₂^{ac} • शेषेण] S^{Pc}S₂S₃RBh,
 शेषेण S₁^{ac} 20c कृमि°] RBh (em.?), क्रिमि° S₁S₂S₃ 20d कोटी] S₁, कोट्यौ S₂Bh, को-
 टि S₃ • द्विगुणे] S₂S₃RBh, द्विगुणं S₁ • च सः] R^{Pc}Bh (em.?), ततः S₁, च श S₂, च
 स S₃ 21a °श्चौषधि°] S₁R, °श्चौषधि° S₂S₃Bh • °भावेन] S₂RBh, °भावेषु S₁, °भावे S₃
 (unmetrical) 21b °त्सु च] S₁S₂^{Pc}Bh, °त्सुर° S₂^{ac}S₃ 21c गोत्वाद्दिनिर्मुक्तो] S₂S₃RBh, गोभा-
 वनि{°द्वि° S₁^{ac}? }र्मकः S₁ 21d जायते कुत्सितो] S₂RBh, कुत्सितो जायते S₁, जायन्ते कु+त्+सितो
 S₃ 22a चोत्तीर्णो] S₂RBh, चोत्तीर्णो S₁, चोत्तीर्णो S₃ 22b बद्धः] S₂S₃RBh, बद्ध S₁ 22c
 कृमिकीटेषु] S₂RBh, क्रिमिकीटेषु S₁, कृमिकीटेषु S₃ 22d °कोटीस्] RBh (em.?), °कोटी S₁S₂S₃
 • खगः] S₁S₂Bh, खशः S₁ 23a मत्सश्च] S₂, मत्स्यश्च S₁, मत्स ~ S₃, मत्स्यश्च Bh • °द्वै]
 S₂S₃RBh, °द्वे S₁ 23c °वाथ] S^{Pc}S₂S₃RBh, °वा(र्थ) S₁^{ac} 24a °त्वाद्दि°] S₂RBh, °त्वा वि°
 S₁S₃ • °निर्मुक्तस्] S₂S₃RBh, °निर्मुक्त S₁ 24b गोभूपजायते] S₂S₃R, जायन्ति गोषु ते S₁, गो-
 भूपजाते Bh (typo, unmetrical) 24c ततो गोयोनि°] S₂S₃Bh, गवां योनिवि° S₁ 25a चोत्तीर्णः]
 S^{Pc}Bh, चोत्तीर्णः S₁, चोत्तीर्णं S₂^{ac}S₃ 25b °टीर्जन्मनां] em. Bh (silently), °टी जन्मतां S₁,
 °टी जन्मनां S₂, °टी जर्मनां S₃ • कृमिः] S₂S₃RBh, क्रिमिः S₁ 25c जातस्] S₂S₃RBh, जात
 S₁ 26a वानर°] S₁S₂RBh, वाणर° S₃ • °देवेह] S₂S₃Bh, °देवेहस् S₁ 26b च] S₂S₃Bh,
 तु S₁ • कुक्कुटः] S₂RBh, कुक्कुटः S₁, कुक्कुटः S₃ 26c काकस्तु] S₂S₃RBh, काकं तु S₁

वृक्षदारकमार्जारपिपिलीका च जायते ।
 ततो गोषु प्रजातो ऽसौ मानुषेषूपजायते ॥ २७ ॥
 महारौरवनिर्मुक्तः सप्तकोटीः सुदुःखितः ।
 जन्मनां कृमिकीटेषु ततो मत्सत्वमश्नुते ॥ २८ ॥
 ततः श्वा गर्दभश्चैव भैनाशी शुक्र एव च ।
 ततो भवति गौश्चापि ततः षण्ढः प्रजायते ॥ २९ ॥
 तमोनरकनिर्मुक्तस्त्वष्टकोटीः सुदुःखितः ।
 जन्मनां प्राप्नुते जन्तुर्विष्टायां कृमियोनिषु ॥ ३० ॥
 ततः श्वा जायते भूयश्चक्राह्वश्च पुनः पुनः ।
 ततो मण्डूकतां प्राप्य जायते मृगपक्षिषु ॥ ३१ ॥
 जायते किंनरश्चापि द्वीपी शरभ एव च ।
 ततो गोत्वं समासाद्य मानुषत्वमवाप्नुते ॥ ३२ ॥
 तमोनरकनिर्मुक्तः शेषेणैव हि कर्मणा ।
 जायते कृमिकीटेषु नवकोटीः स जन्मनाम् ॥ ३३ ॥

27a °मार्जार°] °मार्जार° R 27b °पिपिलीका] °पिपिलीका R^{pc} (unmetrical), °पिपिलीका R^{ac} (unmetrical) 27d मानुषेषू°] मानुष्येषू° R 28a °निर्मुक्तः] °विनिर्मुक्तः R (unmetrical) 28c जन्मनां] जन्मना R 29b भैनाशी] वैमाली R 30a तमो°] ततो R 30ab °निर्मुक्तस्त्वष्ट°] °निष्प्रज्ञः षष्टि° R 31ab भूयश्चक्राह्वश्च] भूयः नक्रश्चैव R 33a तमो°] ततो R 33d °कोटीः स] °कोटीस्तु R

28(a⁷) S₁, (d⁴-d⁵) S₃ 29(b⁶) S₁, (d⁴) S₂^{pc} 30(c⁵-c⁶) S₁ 31(c⁴, c⁸) S₁ 32(a³-a⁶)(a⁷-b⁶, c¹-c²)(c³) S₁ 33(c⁸-d¹) S₁

27a °मार्जार°] S₁^{pc} S₃Bh, ((°जं)मार्जर° S₁^{ac}, °मार्जार° S₂ 27b °पिपिलीका च जायते] conj., °पिप्रिता जायते तः S₁ (unmetrical), °पिरिलीका च जायते S₂S₃, °पिपिलीकाश्च जायते Bh (conj.) 27c प्रजातो ऽसौ] S₂S₃^{pc} RBh, प्रजायते S₁, प्रजातौ सौ S₃^{ac} 27d °षूपजायते] S₂S₃RBh, °षु ततः परं S₁ 28a °निर्मुक्तः] S₁S₂^{pc} RBh, °निर्मुक्तो S₂^{ac}, °निर्मुक्त S₃ 28b °कोटीः] RBh (em.?), °कोटी S₁S₂S₃ 28c जन्मनां] S₂Bh, जन्मानि S₁, जर्मनां S₃ • कृमिकीटेषु] S₂S₃RBh, क्रिमिकीटेषु S₁^{pc}, क्रिमिटीटेषु S₁^{ac} 28d ततो] S₁R, जातो S₂S₃Bh • °मश्नुते] S₂S₃RBh, °मेष्यति S₁ 29a ततः] S₁RBh, तत्र S₂S₃ 29b भैनाशी] S₂S₃Bh (Bh adds (?)), तैलाकी S₁ • शुक्र एव] S₂S₃RBh, शुक्र(मे)व S₁ 29c गौश्चा°] RBh (em.?), गोश्चा° S₁S₂S₃ 29d षण्ढः प्रजायते] S₂^{pc}R, षण्ढत्व मानुषे S₁, षण्य प्रजायते S₂^{ac}, षण्ढ प्रजायते S₃, षण्ढश्च मानुषे Bh (conj.) 30ab °निर्मुक्तस्त्व°] S₁Bh, °निर्मुक्तो स्त्व° S₂S₃ 30b °कोटीः] RBh (em.?), °कोटी S₁S₂S₃ 30c जन्मनां] S₁S₂RBh, जन्मनां S₃ 30cd जन्तुर्विष्टायां] S₂^{pc}RBh, जन्तु विष्टायां S₁, जन्तु विष्टायां S₂^{ac}, जन्तु विष्टाया S₃ 30d कृमि°] S₂S₃RBh, क्रिमि° S₁ 31ab भूयश्चक्राह्वश्च पुनः] S₂Bh, तत् चक्राह्वो जायते S₁, भूयश्चक्राह्वश्च पुनः S₃ 31c मण्डूकतां] S₁S₂RBh, मण्डूकता S₃ 31d °पक्षिषु] S₂S₃RBh, °योनिषु S₁ 32a जायते किंनरश्चापि] S₃RBh, ततः (किंनर) - - S₁ (lower parts lost), जायते किंनर{र} S₂^{ac}}श्चापि S₂ 32b द्वीपी] RBh (em.?), द्वीपिः S₂, द्वीपि S₃ (unmetrical) 32d मानुषत्व°] S₂^{pc}S₃RBh, मानुष्यत्व° S₁, मानुत्व° S₂^{ac} (unmetrical) • °मवाप्नुते] S₂S₃RBh, °मवाप्यते S₁ 33a °निर्मुक्तः] S₁RBh, °निर्मुक्त S₂, °निर्मुक्तो S₃ 33b कर्मणा] S₂^{pc}S₃RBh, कर्मणात् S₁, कर्मणि S₂^{ac} 33c कृमिकीटेषु] S₂S₃RBh, क्रिमिटीटेषु S₁ 33d नव°] S₂S₃RBh, (न)र° S₁ • °कोटीः स] em., °कोटीनि S₁, °कोटी स S₂S₃, °कोटिः स Bh (typo?) • जन्मनाम्] RBh (em.?), जन्मना S₁ (anusvāra possibly lost), जन्मनान् S₂, जर्मनां S₃

ततो भवति काकश्च भासश्चैव स जायते ।
 वान्ताशी च ततः पक्षी उलूकश्च ततः पुनः ॥ ३४ ॥
 पुनर्वृक्षश्च गुल्मश्च ततो भवति वै मृगः ।
 ततो गौर्मनुजश्चापि तत्र गर्भे स वै मृतः ॥ ३५ ॥
 पुनः पुनर्जायमानः सहस्राणां शतं स तु ।
 व्याधितः कुत्सितश्चैव जायते स नरः पुनः ॥ ३६ ॥
 यस्तु सर्वानिमान्प्राप्य नरकानिह जायते ।
 स योनिषु समस्तासु सर्वसंसारमश्नुते ॥ ३७ ॥
 यदि मानुष्यतां याति कदाचित्कालपर्ययात् ।
 तत्रापि कुत्सितां योनिं भूयो भूयः प्रपद्यते ॥ ३८ ॥
 अनिष्टः सर्वभूतानां दुःखितो व्याधितस्तथा ।
 विकृतं रूपमाप्नोति कर्मणा स्वेन दूषितः ॥ ३९ ॥

34c वान्ताशी] वातासी R 35b ततो] कोटीर् R 35c °र्मनुजश्चापि] °र्मनुजाश्चैव R 36b स तु] R^{PC}; सता R^{ac} 36d स] च R 38a मानुष्य°] मानुष° R 39c विकृतं] विकृतिं R 39d °णा स्वेन] °णार्थेन R

34b भास°] त्रास° A 34c वान्ताशी] नीतासा A₃A₅, नीभासा A₇ • ततः] नभः A 35b ततो] कीटो A 35c गौर] A₃A₇, गौ A₅ 35d गर्भे] गर्भः A 36b शतं स तु] A₃A₅, सतं श तु A₇ 37a यस्तु सर्वानिमान्] यत्र सर्वानि{°र्वाणि A₃, °र्वमि° A₅^{PC}}मां A₃A₅, यस्त्वानान्तां समानिमां A₇ (unmetrical) 37b नरकानिह] नरकानि तु A 38a मानुष्य°] मानुष° A 38c योनिं] A₅A₇, योनि A₃

34(d¹)(d⁴-d⁶) S₁ 35(a⁷)(a⁸-c³)(c⁴-c⁵) S₁ 37(c⁵-d¹) S₁ 38(c¹-c⁵)(c⁶)(c⁷) S₁

34a ततो] S₂S₃RABh, तमो S₁ 34b स जायते] S₂S₃RA, ततः पर S₁ (tops lost), ततः परम् Bh 34d °कश्च ततः पुनः] S₂S₃RABh, °को (जायते) ततः S₁ 35c गौर] S₂RA₃A₇Bh, गौ S₃ 35d तत्र गर्भे स वै मृतः] S₂R, गर्भस्थ स विपद्यते S₁, तत्र गभे स वै मृतः S₃ (unmetrical), गर्भस्थः स विपद्यते Bh (em.?) 36a पुनर्] S₁S₂RABh, पुन S₃ • °यमानः] S₂^{PC}RABh, °यमान S₁ S₂^{ac}S₃ 36b शतं] S₁S₂RA₃A₅Bh, शत S₃ (unmetrical) • स तु] S₂S₃R^{PC}A₃A₅, समाः S₁Bh 36c व्याधितः कुत्सितश्चैव] S₂RABh, व्याधिना सततग्रस्तो S₁, व्याधितः कुत्सश्चैव S₃ (unmetrical) 36d स नरः] S₂S₃A, च पुनः S₁Bh 37ab] S₂S₃RBh, यस्तु सर्वणि यैः प्राप्त नरकानि हि दुष्कृती S₁ 37d °संसार°] S₁S₂RABh, °ससार° S₃ (unmetrical) 38a मानुष्य°] S₁S₂S₃, मानुष° Bh 38b °पर्ययात्] S₁^{PC}S₂S₃RABh, °पर्यया S₁^{PC} 38c कुत्सितां योनिं] S₂RA₃A₇Bh, ऽर्त्त- (यो)नो S₁ (first akṣara has subscript उ), कुत्सिता योनि S₃ 38d भूयः] S₂S₃RABh, भूय S₁ 39a अनिष्टः] S₂RABh, विद्विष्टस् S₁, अनिष्ट° S₃ 39b °स्तथा] S₂S₃RABh, °स्तदा S₁ 39c विकृतं] S₁S₂^{PC}S₃ABh, विकृतां S₂^{ac} 39d After this S₁ adds 10 pādas reading देवब्राह्मणविद्वेष्टा S₁^{ac} }द्वेष्टा सर्वव्रत+व+हिष्कृतः । सर्वधर्मविनिमुक्तः साध्वाचारविवर्जितः । निनमस्कारदुःशीलः कि{क्रि(मि°) S₁^{PC} (unmetrical)}म्भक्षो ब्रह्मनिन्दकः । न तीर्थदेवा{(°वेदा°) S₁^{ac}}यतनं स्वधास्व{(°स्त°) S₁^{ac}}स्तिविवर्जितः । अकीर्तनीयो लोकानां जायते स्वेन कर्मणा ।, Bh adds 10 pādas reading देवब्राह्मणविद्वेष्टा सर्वव्रतवहिष्कृतः । सर्वधर्मविनिमुक्तः साध्वाचारविवर्जितः ॥ निनमस्कारदुःशीलः किम्भक्षो ब्रह्मनिन्दकः । न तीर्थदेवायतनः स्वधास्वस्तिविवर्जितः । अकीर्तनीयो लोकानां जायते स्वेन कर्मणा ॥ (em.?)

सुशर्मोवाच ।

एतत्ते कथितं सर्वं समासात्पुत्र सर्वशः ।

नरकाणां सतत्त्वं च क्रमभेदौ यथागतिः ॥ ४० ॥

सनत्कुमार उवाच ।

य इमं शृणुयाद्युक्तः सदा पर्वसु पर्वसु ।

श्रावयेद्वा द्विजान्सम्यक्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४१ ॥

धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं सर्वार्थसाधकम् ।

श्राव्यं च पठितव्यं च सततं भूतिमिच्छता ॥ ४२ ॥

इदं तु सर्वार्थसुखावहं ध्रुवं महानुभावं सुगतिप्रदं शुभम् ।

सदैव विप्रेण समाहितात्मना अधीत्य धार्यं श्रुतिसंमितं ध्रुवं ॥ ४३ ॥

स्कन्दपुराणे पञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ५० ॥

40c नरकाणां] R^{pc}, नरकानां R^{ac} • सतत्त्वं] शतत्वञ् R 40d क्रमभेदौ यथागति] क्रमते देव या गतिः R 41a °द्युक्तः] °न्मुक्तिः R 42b स्वर्ग्यं सर्वार्थसाधकम्] स्वर्ग्यं { °गर्ग° R^{ac} } मर्थस्य साधनं R 42c श्राव्यं] पुण्यञ् R 43a ध्रुवम्] श्रुतं R 43c समाहितात्मना] समाधिना+(त्म)+ना R 43d °समितं] °सम्मतं R Col. इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे नरककीर्तनं नाम समाप्तं R

40a एतत्ते] A₃A₇, एतते A₅ 40c नरकाणां] नरकानां A • सतत्त्वं] A₇, शतत्त्वं A₃A₅ 40d क्रमभेदौ यथागति] कृमिभेदे च या गतिः A 41a °द्युक्तः] °इक्तः A 42a धर्म्यं] A₃, धर्मं A₅A₇ • यशस्य°] A₃A₅, यसस्य° A₇ • °मायुष्यं] A₃A₇, °मायुष्य A₅ 42b स्वर्ग्यं] A₃, स्वर्गं A₅A₇ • सर्वार्थसाधकम्] तथा सुसाधनं A 43a °सुखावहं ध्रुवम्] °दुःखावहं श्रुतं A₇ (unmetrical), °दुःखा-पहं कृतं A₃A₅ (unmetrical) 43b सुगति°] सुयति° A₅, सुमति° A₃A₇ 43c विप्रेण] विप्रेन A₇, विप्रेन्द्र° A₃A₅ 43d धार्यं] वीर्यं A Col. इति श्री {इति A₇} स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखण्डे नरककीर्तनं समाप्तं ॥ ५० A±

41(d⁷) S₁

40 सुशर्मोवाच] RABh, om. S₁, सुशर्म उ S₂, सुशर्म उ S₃ 40a एतत्ते] S₂S₃RA₃A₇Bh, एतते S₁ 40b °त्पुत्र सर्वशः] S₂S₃RABh, °त्तव पुत्तकः { } S₁ 40c नरकाणां] R^{pc}Bh (em.?), नरकानां S₁S₂, नरकाना S₃ 40d °भेदौ] conj., °भेदो S₁S₂S₃Bh, • यथागति] S^{pc}, यथागि(र) S₁^{ac}, यथागतिः S₂, थ या गति S₃, यथामति Bh (conj.?) 41a °द्युक्तः] S₁S₂^{pc}Bh, °द्युक्त S₂^{ac}S₃ 41d °पापैः प्र°] S₂RABh, °पापैद्वि° S₁, °पापै प्र° S₃ 42a धर्म्यं] RA₃, धर्म्यं S₁, धन्यं S₂S₃Bh • यशस्य°] S₁^{pc}S₂S₃RA₃A₅Bh, यस्य° S₁^{ac} (unmetrical) • °मायुष्यं] S₁RA₃A₇Bh, °मायुष्यं S₂^{pc}, °मायुष्य S₂^{ac}, °मायुष्य S₃ 42b स्वर्ग्यं] A₃Bh, स्वर्ग्यं S₁, स्वर्गं S₂, स्वर्ग° S₃ 42c श्राव्यं] S₁S₂S₃A, श्राव्यं Bh (conj.) 42d भूति°] S₂^{pc}RABh, स्वर्ग° S₁, भूत° S₂^{ac}S₃ 43a इदं तु] RABh, इमन्तु S₁^{pc}S₂, इम (तु) S₁^{ac} (unmetrical), इयन्तु S₃ • सर्वार्थ°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, सर्वार्थ° S₁^{ac} 43b °भावं] S₁RABh, °भाव° S₂S₃ (unmetrical) 43cd] (S₂)(S₃)Bh, अधीयते नित्यमत्तन्द्रितो द्विजा न दुर्गतिङ्गच्छति प्रत्यसः सुखीतिः S₁ (इतिः part of col., d: unmetrical) 43c सदैव] RABh, सदैव S₂S₃ 43d धार्यं] S₂^{pc}S₃RBh, धार्यं S₂^{ac} Col. ४५ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे संसारगतिवर्णनं नामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे पञ्चाशो ध्यायः ॥ S₂, ⊙ स्कन्दपुराणे नामाध्यायः ५० (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे संसारगतिवर्णनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः Bh

एकपञ्चाशो ऽध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच ।

सुकेशस्तु ततो व्यास पितुः श्रुत्वा सुदीनवान् ।

दीनवच्चिन्तयामास जन्तूनां तां गतिं तदा ॥ १ ॥

चिन्तयाभिपरीतात्मा दुःखेन च समाहतः ।

जन्तूनां मोक्षणोपायं मूढचेता न जज्ञिवान् ॥ २ ॥

चिन्तापन्नः स तु यदा पितृस्तान्नाभ्यभाषत ।

तदा ते पितरः सर्वे सुकेशमिदमूचिरे ॥ ३ ॥

पितर ऊचुः ।

अतीव किं चिन्तयसि कुतश्चिन्ता तवानघ ।

ईश्वरस्य सतः पुत्र नेदं तव विधीयते ॥ ४ ॥

1b सुदीनवान्] वचः शुभं R 1d तदा] शुभाम् R 2b समाहतः] समाहितः R 2d जज्ञिवान्] जिज्ञिवान् R 3b °स्तान्नाभ्य°] °स्तानभ्य° R 4ab चिन्तयसि कुतश्] पराधेयं क्वचिच् R

1b सु°] स A 1d जन्तूनां] A₃A₅, जन्तूणां A₇ 2a चिन्तयाभि°] चिन्तयाते A 2b समाहतः] समाहितः A 2c जन्तूनां] A₃, जन्तूनां A₅, जन्तूणां A₇ 2d मूढचेता न जज्ञिवान्] मूढाचना न तस्मिन्वान् A₅, चिन्तयामास वै तदा A₃A₇ 3a चिन्तापन्नः] चिन्तयानः A 3b पितृस्तान्नाभ्यभाषत] पितृ{ °तु° A₅}श्चागत्य भाषते A 4a किं चिन्तयसि] किन्नराधे{ °घू° A₃, °यू° A₅}यं A 4b °श्चिन्ता तवा°] °श्चिन्तातुरा° A 4cd] om. A

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 2.2 (f. 77^V), 6.8a (f. 78^F) and 6.7b (f. 78^V); S₂ exposures 62a–63a (f. 69^V–70^V); S₃ (up to 32 c²; f. 77 lost) f. 76^F–76^V; R f. 93^F–94^F; A₃ f. 54^V–55^F; A₅ f. 103^V–105^F; A₇ f. 76^V–78^F.

1(speaker indication syll. 1, b⁵) S₁ 2(d¹) S₂^{pc} 3(d⁶–d⁷) S₁ 4(b¹–b⁴)(b⁵) S₁

1b °दीनवान्] S₁S₃A, °दीनवाक् S₂, °दीनवत् Bh (conj.) 1c दीनवच्] S₂RA, दुःखितश् S₁Bh, दीनव S₃ (unmetrical) 1d °नां तां गतिं तदा] S₂^{pc}A₃A₅Bh, °नां गतिचिन्तकः S₁, °नान्तां गिन्तदा S₂^{ac} (unmetrical), °नाङ्गत्तिन्तदा S₃ (unmetrical) 2b दुःखेन च समाहतः] S₂S₃Bh, सर्वेषाङ्करुणात्मवां { °तां S₁^{ac} } S₁ 2c जन्तूनां] S₁S₂RA₃Bh, जन्तूना S₃ 2d मूढचेता न] S₂^{pc}RBh (conj., Bh reads गूढ° in S₂), कथं स्यादिति S₁, गूढचेता न S₂^{ac}S₃ • जज्ञिवान्] S₃Bh (em.?), निश्चयं S₁, +जि+ज्ञिवान् S₂ 3a °पन्नः] S₂S₃RBh, °पन्न S₁ (unmetrical) • यदा] S₂S₃RABh, तदा S₁ 3b पितृस्तान्नाभ्यभाषत] conj. Bh, तान्युवाच पितृन्स तु S₁, पितृन्स्तानभ्यभाषत S₂^{pc}, पितृन्स्तानभ्यभाषतः S₂^{ac}S₃ 3c पितरः] S₁S₂RABh, पितर S₃ (unmetrical) 3d °मूचिरे] S₁^{ac}S₂S₃RABh, (मुन्)रे S₁^{pc} 4 पितर ऊचुः] S₁S₂^{pc}S₃RABh, पितर उ S₂^{ac} 4b °नघ] S₂^{pc}RABh, °नघः S₁ S₂^{ac}S₃ 4cd ईश्वरस्य सतः पुत्र नेदं] S₂S₃^{pc}RBh, महादेवप्रसादाद्धि नेदन् S₁, ईश्वरस्य सतः प्रव नेदन् S₃^{ac}

सुकेश उवाच ।

जन्तूनां कर्मजं क्लेशं श्रुत्वा युष्माभिरीरितम् ।
चिन्तयामि कथं तेषां मोक्षोपायो भवेदिति ॥ ५ ॥
पितर ऊचुः ।

अनादृत्य क्षयं पुत्र मोक्षस्तेषां न विद्यते ।
कर्मणः स्वकृतस्येह स च भोगात्क्षयो मतः ॥ ६ ॥
भोगश्च नरके ऽवश्यं जन्तूनां स विधीयते ।
न च ते नरकाः शक्या हर्तुं कर्मक्षयं विना ॥ ७ ॥
अशक्याः खलु ये ह्यर्था न तान्प्राज्ञः समारभेत् ।
अर्णवस्य प्रतरणं यथा तन्मृत्युमर्च्छति ॥ ८ ॥
सनत्कुमार उवाच ।

एवमुक्तः स तेजस्वी पितृस्तान्हृच्छयावृतः ।
उवाच प्रणतो भूत्वा मावमंस्थाः सुतं हि माम् ॥ ९ ॥

5a क्लेशं] कोपं R 6a अनादृत्य क्षयं] अनादृत्य ह्ययं R 6b मोक्षस्] मोक्षं R 6cd स्वकृतस्येह स च भोगात्क्षयो] प्राकृतस्यैव तस्य भोगक्षयो R 7a-9b] om. R

5a जन्तूनां] A₃A₅, जन्तूणां A₇ 5d मोक्षोपायो] A₃A₅, मोक्षोपाया A₇ 6a अनादृत्य] अनादृत्य A 6b मोक्षस्] मोक्षं A 6c स्वकृतस्येह] पूर्वकृतस्य A (unmetrical) 6d भोगात्क्षयो] भोगक्षयो A 7a भोगश्च नरके] भोगं च नरका° A₃A₅, भोगं नरका° A₇ (unmetrical) 7b स] तु A₅A₇, त् A₃ 7c नरकाः] A₃A₇, नरका A₅ • शक्या] A₃A₅, सक्या A₇ 7d हर्तुं] हर्तुं A₃A₅, हन्तुः A₇ 8a अशक्याः] A₃, अशक्या A₅A₇ 8c अर्णवस्य] अन्तरस्य A 8d तन्मृत्युमर्च्छति] मृत्युं नमृच्छति A₃, मृत्युं नमृच्छति A₅, मृत्युतमृच्छति A₇ 9b °न्हृच्छया] °न् कृच्छया° A₇, °न् कृपया° A₃A₅ 9d मावमंस्थाः] नावमंस्था A

5(a⁴) S₁ 6(b⁴, c⁴-c⁷)(c⁸-d²) S₁

5a °नां कर्मजं] S₂RA₃A₅Bh, °नां(ङ्क)र्मजं S₁, °नां कर्मजं S₃ 5b युष्माभि°] S₂S₃RABh, युष्मद्भि° S₁ 5c कथं तेषां] S₂RABh, कथां तेषां S₁, कथन्तेषा S₃ 5d मोक्षोपायो] S₂S₃RA₃A₅Bh, मोक्षोपायं S₁ 6 पितर ऊचुः] S₂^{pc}RABh, पितरा ऊ S₁, पितर उ S₂^{ac}S₃ 6a अनादृत्य क्षयं] S₂S₃Bh, पापक्षयं विना S₁ 6b °स्तेषां न] S₂S₃Bh, °स्ते ऽन्न S₁ 6d भोगात्] S₂^{pc}Bh, भोगा S₁S₂^{ac}S₃ • मतः] S₂S₃RABh, मत S₁ 7a ऽवश्यं] S₁S₂^{pc}ABh, व(ज) S₂^{ac}, वश्य S₃ 7b जन्तूनां] S₂ABh, जन्तूनां S₁, जन्तूना S₃ • स विधी°] S₁S₂S₃, संविधी° Bh (conj.) 7c नरकाः] S₂S₃A₃A₇, नारकाः S₁Bh • शक्या] S₂S₃A₃A₅Bh, शक्या S₁ 7d हर्तुं] S₂Bh, हर्तुं S₁S₃ 8a अशक्याः] A₃Bh, अशक्या S₁, अशक्या S₂S₃ 8b तान्प्राज्ञः] S₂ABh, तां प्राज्ञ S₁, ता प्राज्ञ S₃ 8c अर्णवस्य प्र°] conj. Bh (silently), आर्णवस्य प्र° S₂S₃, आर्णवस्येव S₁^{ac}, आर्णवस्येव S₁^{pc} 8d यथा तन्मृत्युमर्च्छति] S₃ (तं for तन्), तीरमत्प्राप्य नश्यति S₁, यथा त्वन्मृत्युमर्च्छति S₂, यथा त्वां मृत्युमर्च्छति Bh (conj.?) 9 सनत्कुमार उवाच] S₁ABh, om. S₂S₃ 9a स] S₂S₃ABh, स्व° S₁ 9b °स्तान्हृच्छया°] S₂S₃Bh, °स्ता हृच्छया° S₁^{ac}, °स्ता हृदया° S₁^{pc} 9d मावमंस्थाः] R, मावमंस्था S₁S₂S₃, मावमध्वं Bh (conj.) • सुतं] S₂S₃RABh, सुतो S₁

का शक्तिर्मम ताञ्जन्तून्बलात्तारयितुं सुताः ।
 महादेवप्रसादात्तांस्तारयिष्यामि दुर्गतिम् ॥ १० ॥
 यूयं यथैव तीर्णाः स्थ नरकस्था विचेतसः ।
 तथा ते जन्तवः सर्वे तरिष्यन्ति न संशयः ॥ ११ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततस्तान्स तदामन्त्र्य महात्मा गणनायकः ।
 संप्रविश्य समुद्राम्भो अन्तर्जलगतस्तदा ।
 जजाप रुद्राञ्छुद्धात्मा निश्चलः सुसमाहितः ॥ १२ ॥
 जपतस्तस्य योगेन युक्तस्य च महात्मनः ।
 त्रैलोक्यमखिलं सर्वं तपसाभूत्प्रतापितम् ॥ १३ ॥
 ततो देवास्तदा सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ।
 किमिदं भगवन्सर्वे तप्याम विवशा वयम् ॥ १४ ॥
 कस्येदं तपसो वीर्यं कस्य योगो ऽयमीदृशः ।
 क एष सुरशार्दूल तपस्तप्यति दारुणम् ॥ १५ ॥

10b सुताः] पितुः R 10cd °प्रसादात्तांस्ता°] R^{pc}, °प्रसादास्ता° R^{ac} (unmetrical) 10d दु-
 र्गतिम्] दुर्गंतः R 11ab तीर्णाः स्थ नरकस्था वेचेतसः] तीर्णांस्तु भाविनीन्नरयातनाम् R 11d
 तरिष्यन्ति] भविष्यन्ति R 12c संप्रविश्य] स +प्र+विश्य R 12d अन्तर्जलगतस्तदा] ह्यन्तर्जल-
 गतस्तथा R 12f निश्चलः] निःस्वनः R 13c सर्वं] R^{ac}, व्यास R^{pc} 14d तप्याम विवशा]
 तप्यसे वैवशा R 15c क] स R

10b बलात्] A₇, बला A₃A₅ • सुताः] पितः A 10cd °तांस्तारयिष्यामि] °तां नाशयिष्यामि
 A± 11a यथैव] A₇, तथैव A₃A₅ • तीर्णाः स्थ] तांता A₅ तीर्णा A 11b विचेतसः] A₃A₅,
 विचेतनः A₇ 11d तरिष्यन्ति] भविष्यन्ति A 12a °स्तान्] A₃A₅, °स्ताल् A₇ 12c संप्रविश्य]
 स प्रविश्य A • समुद्राम्भो] समुद्रांते A₃, समुद्रांतो A₅, समुद्रान्तोभो A₇ (unmetrical) 13] om.
 A 14cd] om. A 15b कस्य योगो ऽयमीदृशः] योगो यमीदृशः पुनः A 15c-16d] om. A

12(a⁶, d⁴) S₂^{pc} 13(a⁸) S₁ 14(b⁸) S₃

10a शक्तिर्] S₂RABh, गतिर् S₁, शक्ति S₃ • ताञ्जन्तून्] S₂^{pc}RABh, ताञ्जत् S₁, तां जंतु S₂^{ac},
 ता जन्तु S₃ 10b बलात्तारयितुं] S₂S₃RA₇Bh, नोत्तार्यं निरये S₁ • सुताः] conj., स्थिता S₁,
 शुभाः S₂^{ac}, शुभाम् S₂^{pc}, शुभां S₃, शुभान् Bh (em.?) 10cd] conj. (cf. R), रुद्रमाराधयिष्यामि
 तपसा नियमादृढम् S₁, महादेवप्रसादास्तांता° S₂^{pc}(sec. hand)}न्तारयिष्याति दुर्गतीं {°ति° S₂^{ac}}म् S₂,
 महादेवप्रसादास्तां तारयिष्याति दुर्गतीं S₃, महादेवप्रसादस्तान् तारयिष्यति दुर्गतीन् Bh (conj.) 11a
 °यं यथैव] S₁RA₇Bh, °यन्तथैव S₂S₃ 11ab स्थ नरकस्था] S₂^{pc}S₃Bh, स्थान्नरकास्था S₁, स्थ न-
 रस्था S₂^{ac} (unmetrical) 11b विचेतसः] S₂S₃A₃A₅Bh, पितामहा+ : + S₁ 11c तथा ते जन्तवः]
 S₂S₃RABh, तथैव जन्तवन् S₁ 12a °स्तान्स तदा°] S₂^{pc}S₃RA₃A₅Bh, °स्तान्पितरा° S₁, °स्तां स
 ता° S₂^{ac} (unmetrical) 12c समुद्राम्भो] S₂S₃RBh, समुद्राम्भो S₁ 12cd अन्तर्जल°] A, ह्यन्त-
 र्जल° S₁S₃Bh, ह्यन्तज+(ल°)+ S₂ (unmetrical) 12d °गतस्तदा] S₁ABh, °गतन्तथा S₂S₃ 12f
 निश्चलः] S₁S₂^{pc}ABh, (ञ्च)+नि+ञ्चलः S₂, निश्चल° S₃ (unmetrical) 13c सर्वं] S₁S₂S₃R^{ac}, व्यास
 Bh (conj.?) 13d तपसाभूत्प्रतापितम्] S₂S₃RBh, प्रधूपित इवाभवम् S₁ 14b °ब्रुवन्] S₁RABh,
 °ध्रुवन् S₂, °ध्रुव(त्) S₃ 15b ऽयमीदृशः] RBh (cf. A), ममीदृशं S₁, यमीदृशम् S₂, यमीदृशं S₃
 15c एष] S₂S₃RBh, एष S₁ 15cd °शार्दूल त°] S₁RBh, °शार्दूलस्त° S₂^{pc}S₃, °शार्दूलञ्च S₂^{ac}
 15d °पस्तप्यति] S₂S₃RBh, °पस्यति सु° S₁

यावदेवं न दहति यावच्चैव न कुप्यते ।
तावत्सर्वानभिप्रायांस्तस्य संपादय प्रभो ॥ १६ ॥
स एवमुक्तो देवैस्तैर्भगवान्देवसत्तमः ।
उवाच मा भयं वो ऽस्तु नायं कश्चिदसंमतः ॥ १७ ॥
एष रुद्रस्य देवस्य महात्मा गणनायकः ।
समुद्रान्तर्जलासीनो रुद्राञ्जपति योगवान् ॥ १८ ॥
न चास्य दुष्टाभिप्रायो लोकान्प्रति महाबलाः ।
नारकानेष नरकाद्दुद्धर्तुमभिमन्यते ॥ १९ ॥
ते यूयं यदि मन्यध्वं गत्वा रुद्रं प्रणम्य च ।
अर्थयामो ऽस्य देवस्य क्रियतामीप्सितो वरः ॥ २० ॥
एवमस्त्विति ते सर्वे ब्रह्मणा सह संगताः ।
गता मन्दरमव्यग्रा नन्दिना संप्रवेशिताः ।
ते दृष्ट्वा देवमीशानं स्तुत्वेदमब्रुवन्विभुम् ॥ २१ ॥

16a °देवं] °देव R (unmetrical) 17a स एवमुक्तो] एवमुक्तः स R 17c मा भयं] पितरं R
18a रुद्रस्य देवस्य] देवस्य रुद्रस्य R 19a चास्य दुष्ट°] चातिदुष्टो R 19b लोकान्] लोकं R
19c °नेष] °नेव R 19d °मन्यते] °वाञ्छति R 20d क्रियता°] दीयता° R 21f स्तुत्वे°]
तथे° R • °वन्विभुम्] °वञ्चिरम् R

17a स एवमुक्तो] एवमुक्तः {°क्त A₇} स A₃A₇, एवं युक्तः स A₅ • देवैस्तैर्] A₃A₅, देवस्तैर् A₇
17b °सत्तमः] A₅A₇, °सत्तम A₃ 18a रुद्रस्य देवस्य] देवस्य रुद्रस्य A 18cd समुद्रान्तर्जला-
सीनो रुद्रान्] समुद्रान्ते जलासी {°लाशी° A₅, °नाशि° A₇(unmetrical)}नो रुद्रं A 19] om. A
20a ते] तं A 20c अर्थयामो] प्रार्थयामो A 20d क्रियता°] दीयता° A 21c मन्दरम°]
मनुरम° A₃A₅, °स्तहमहा° A₇ (unmetrical) 21ef °नं स्तुत्वेद°] °नं स्तुत्वेव° A₃A₅, °नांस्तत्रैव°
A₇ 21f °वन्विभुम्] °वञ्चिरं A

16a °देवं] S₁S₃Bh, °देवन् S₂ • दहति] S₁RBh, देहति S₂S₃ (unmetrical) 16b यावच्]
S₂RBh, याव S₁S₃ 16cd °प्रायांस्त°] S₂S₃RBh, °प्राया त° S₁ 16d °य प्रभो] S₁RBh,
°यत्प्रभो S₂S₃ (or °न्त्र°) 17a देवैस्तैर्] RA₃A₅Bh, देवैस्तै S₁S₂, देवैस्तै S₃ 17b °वान्देवस-
त्तमः] S₂S₃RA₅A₇Bh, °वां कमलासनः S₁ 18a एष रुद्रस्य देवस्य] S₂S₃, स एव देवदेवस्य S₁,
स एष देवदेवस्य Bh (conj.?) 18a महात्मा] S₂S₃RABh, सुकेशो S₁ 18c समुद्रान्तर्ज°] S₁S₂
RBh, समुद्रान्तर्ज° S₃ 18cd °लासीनो रुद्राञ्] S₃RBh, °ले सम्यग्यु {°गू° S₁^{ac}}द्रां S₁, °लासीतो
रुद्राञ् S₂ 19a दुष्टाभिप्रायो] S₂S₃, परिपूर्णर्थेः S₁, दुष्टोभिप्रायो Bh (conj.?) 19b लोकान्प्रति
महाबलाः] S₁^{pc}Bh, सर्वेषा क {°धै} S₁^{ac}}रुणात्मकः S₁, लोकाम्प्रति महाबला S₂^{ac}, लोका प्रति महाबला S₃
19c नारकानेष नरका°] S₁^{pc}Bh, नारकान्नरकस्थाना° S₁, नारकानेष नरका° S₂^{ac}, नारकानेष नका° S₃
(unmetrical) 19d °दुद्धर्तु°] S₂S₃RBh, °दुद्धर्तु° S₁ 20a ते यूयं यदि] S₂R, तद्ययमभि° S₁,
ते यूय यदि S₃, तद् यूयं यदि Bh • मन्यध्वं] S₁S₂^{pc}RA, मन्वध्वं S₂^{ac}S₃, मन्वध्वे Bh (conj.)
20d °तामीप्सितो] S₂RABh, °ताप्सितो S₁ (unmetrical), °तानीप्सितो S₃ • वरः] S₁^{ac}? S₂S₃R
ABh, मर S₁^{pc}? 21b संगताः] S₁S₂^{pc}RABh, संगता S₂^{ac}S₃ 21c मन्दर°] S₁RBh, मन्दिर°
S₂S₃ 21d °वेशिताः] S₁S₂^{pc}RABh, °वेशिता S₂^{ac}S₃ 21e दृष्ट्वा] S₁S₂RABh, दृष्टा S₃ 21f
°दमब्रुवन्विभुम्] S₂S₃Bh, °दपिद(म)ब्रुवं S₁

सुकेशो भगवंस्तुभ्यं वल्लभो गणनायकः ।
 कारुण्यं प्राणिनां कृत्वा तपस्तप्यति दुश्चरम् ।
 तस्य कामं सकामं त्वं कुरुष्व भुवनेश्वर ॥ २२ ॥
 तेषां विज्ञप्तिमाकर्ण्य देवदेवस्तदा भवः ।
 ब्रह्माद्यैः सहितो ऽभ्यागात्सुकेशस्य तदान्तिकम् ॥ २३ ॥
 समुद्रस्तत्र ये चान्ये मुनयः संशितव्रताः ।
 अर्घ्यमादाय शतशो नेमुः शंकरमागतम् ॥ २४ ॥
 तमसौ गणपन्नेष्टं देवदेव इदं वचः ।
 प्रोवाच मधुरं व्यास मनःश्रोत्रसुखावहम् ॥ २५ ॥
 वत्सोत्तिष्ठ सुकेश त्वं प्रार्थयस्व यथेप्सितम् ।
 सर्वं तत्संप्रदास्यामि त्वं हि नन्दिसमो मम ॥ २६ ॥
 ततः सुकेश उत्थाय स्तुत्वा तं वृषभध्वजम् ।
 प्रणिपत्य पुनर्वद्रे कामं पूर्वसमीहितम् ॥ २७ ॥

22e सकामं त्वं] सकामत्वं R 22f भुवनेश्वर] भुवनेषु वा R 23c सहितो] स तदा° R 24a समुद्रस्त°] स ययुस्त° R 24b °व्रताः] °व्रतम् R 25a गणप°] गणपः R 26a वत्सो°] वत्स्यो° R 26b प्रार्थयस्व] अ+द्ययत्स्व+ R 26c सर्वं तत्संप्र°] तत्सर्वं ते प्र° R 27d पूर्वसमीहितम्] पूर्वं समाहितम् R

22b वल्लभो] A₇, रन्वभो A₃A₅ 22c कारुण्यं] A₃A₅, कारुण्यां A₇ • प्राणिनां] A₅A₇, प्राणिना A₃ 22d °स्तप्यति] °श्चरति A 22e सकामं त्वं] सकामत्वं A 22f कुरुष्व] A₃, कुरुस्व A₇, कुरुच्छ A₅ • °नेश्वर] A₃, °नेश्वरः A₅A₇ 23b °स्तदा] °स्ततो A₃A₅, ह्यदो A₇ • भवः] A₃, भव A₅A₇ 23c ब्रह्माद्यैः] A₅A₇, ब्रह्माद्यै A₃ • सहितो ऽभ्यागात्] स तदा चागां A 24a समुद्रस्त°] समुद्रास्त° A 24b संशित°] A₃A₅, संशितः A₇ 24c अर्घ्यमा°] A₃A₇, अर्घ्यमा° A₅ 24d नेमुः] मुनिः A 25a गणप°] A₇, गणय° A₃A₅ 25b वचः] A₅A₇, वच A₃ 26a °त्तिष्ठ] A₇, °त्तिष्ठ A₃A₅ 26c सर्वं तत्संप्र°] तत्सर्वं ते प्र° A 27b वृषभ°] च वृष° { °ष्ट° A₅(unmetrical) } A

24(c⁵) S₁, (a³) S₂^{pc}

22a °वंस्तुभ्यं] S₁S₂RABh, °वन्तुभ्य S₃ 22b वल्लभो] S₁S₂S₃^{pc}RA₇, वल्लभो S₃^{ac}, वल्लवो Bh 22c कारुण्यं] S₂S₃RA₃A₅Bh, करुणं S₁ • प्राणिनां] S₁S₂RA₅A₇Bh, प्राणिना S₃ 22cd कृत्वा त°] S₂S₃RABh, कृत्वास्त° S₁ 22e सकामं त्वं] conj. Bh, प्रकामेन S₁, सकामत्वं S₂S₃ 22f कुरुष्व] S₂S₃RA₃Bh, कुरुष्व S₁ • °नेश्वर] S₁S₂^{pc}A₃Bh, °नेश्वरः S₂^{ac}S₃ 23a विज्ञप्ति°] S₂S₃RABh, विज्ञप्ति° S₁ 23b °स्तदा] S₁S₂S₃R, °स्ततो Bh 23c ब्रह्माद्यैः] S₂S₃RA₅A₇Bh, ब्रह्माद्या S₁ • ऽभ्यागात्] S₂S₃RBh, ह्यागात् S₁ 23d °केशस्य तदान्तिकम्] S₁RABh, °केशस्तु महात्मनः S₂^{ac}S₃, °केशस्तु महात्मनाः S₂^{pc} 24ab समुद्रस्तत्र ये चान्ये मुनयः] conj. Bh, समुद्रो मुनिभिः सार्द्धं तत्र ये S₁, समुद्रास्तत्र ये चान्ये मुनयः S₂^{ac}S₃, समु(द्रो) स्तत्र ये चान्ये मुनयः S₂^{pc} 24b संशित°] S₁S₂RA₃A₅, संशित° S₃, संशित° Bh (conj.?) 24c अर्घ्यमा°] RA₃A₇Bh, आर्घ्यमा° S₁, अर्घमा° S₂S₃ • शतशो] S₁RABh, सततं S₂S₃ 25a °न्नेष्टं] S₁RABh, °न्नेष्ट S₂, °न्नेष्ट S₃ 25b °दं वचः] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, °दं वच S₁, °दम्बच S₂^{ac}S₃ 25d मनःश्रोत्र°] S₂RABh, मनःश्रोत्र° S₁, मनश्रोत्र° S₃ 26a वत्सोत्तिष्ठ] S₁S₂A₇Bh, वत्सोत्तिष्ठ S₃ 26c सर्वं तत्संप्र°] S₂Bh, सर्वं हि त्वत्प्र° { °त्य° S₁^{ac} } S₁, सर्वन्तत्संप्र° S₃ 26d त्वं हि] S₂S₃RABh, त्वन्तु S₁ • नन्दि°] RABh, नन्दी° S₁S₂S₃ • मम] S₂S₃RABh, ममः S₁ 27a ततः] S₂RABh, तत S₁S₃ (unmetrical) 27b तं] S₂RA, च S₁Bh, त S₃ 27c °र्वद्रे] S₁S₂RABh, °र्वद्रे S₃ 27d कामं पूर्वसमीहितम्] S₁ABh, तरिष्यन्ति न संशयः S₂^{pc}S₃ (cf. 11d), रतिष्यन्ति न संशयः S₂^{ac}

नरकेषु नरा देव यात्यन्ते पापकर्मिणः ।
 तेषामुपरि चेतो मे दुःखेनादितमीश्वर ॥ २८ ॥
 ते यथा प्रतिमुच्यन्ते सर्व एव जगत्पते ।
 तथा कुरु ममाद्यैव वर एषो मयार्थितः ॥ २९ ॥
 ये चाधुना नरा देव यात्यन्ते नरकेषु वै ।
 तेषां तु प्रतिमोक्षार्थं याचयेयं सुरेश्वर ॥ ३० ॥
 ततस्तदर्थितं देवः प्रयच्छन्निदमब्रवीत् ।
 एवं भवतु ते वत्स मुक्ता नारकिणो नराः ॥ ३१ ॥
 अनयापि च भक्त्या त्वं कारुण्येन च वल्लभः ।
 सुतरां भव निर्व्यग्रः परमैश्वर्यसंयुतः ॥ ३२ ॥
 ततस्ते नारकाः सर्वे विमानानि समाश्रिताः ।
 देवदेवं ततो ऽभ्येत्य सुकेशं च प्रणेमिरे ॥ ३३ ॥

28b यात्यन्ते पापकर्मिणः] पात्यन्ते पापकारिणः R 28c °मुपरि चेतो मे] °मर्थे मनो मे ष R 29d °यार्थितः] °या वृतः R 30a नरा] मया R 30b यात्यन्ते] पात्यन्ते R 30d याचयेयं] पा-
 रयेयं R 31a °दर्थितं] °दर्थिनं R 31c °वं भवतु] °वम्भवति R 31d नारकिणो] नारकिणो
 R 32a अनयापि] R^{ac}, अनेनापि R^{pc} • भक्त्या] भोक्ता R 32b कारुण्येन] कारुणेन R 33b
 समाश्रिताः] समुच्छ्रिताः R

28b यात्यन्ते] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) 28c °मुपरि चेतो मे] °मर्थे मनो मे ष A 29c
 कुरु ममाद्यैव] ममाद्यैव कुरु A 29d °यार्थितः] °या वृतः A 30a चाधुना नरा] चाधुना मया A₅,
 चाधुना महा° A₇, चामयाधुना A₃ 30b यात्यन्ते] A₃A₇, पात्यते A₅ 31a °दर्थितं देवः] °दर्थिनं
 देव A₃A₅, °दर्थिनं देवः A₇ 31d नारकिणो] नारकिणो A₇, नावकिलो A₃, नादकिणो A₅ 32a
 अनयापि च भक्त्या त्वं] अनयापि च भक्त्यर्थं A 32c सुतरां] A₃A₇, सुतवां A₃ 32d °संयुतः]
 °संवृतः A 33a सर्वे] सत्वा A 33c ऽभ्येत्य] A₇, भ्येत्य A₃A₅

32(c⁴-d⁸→) S₃ (f. 77 lost)

28b पापकर्मिणः] S₃A, स्वेण कर्मणा S₁, पापकारिणः S₂Bh 28c चेतो मे] S₂S₃Bh, मे चिन्ता S₁
 28d दुःखेनादितमीश्वर] S₂^{pc}RABh, कपया परमेश्वरः S₁, दुःखेनादितमीश्वरः S₂^{ac}, दुःखेनादितमीश्वरः
 S₃ 29b जगत्पते] S₂S₃RA, सुदुःखिताः S₁, जगत्प्रभो Bh (conj.?) 29c °माद्यैव] RBh (cf.
 A), °माद्यैव S₁S₂S₃ 29d °यार्थितः] S₂S₃Bh, °यार्थितं S₁ 30b नरकेषु] S₂S₃RABh, नरकेषु
 S₁ 30c °मोक्षार्थं] S₁S₂RABh, °मोक्षार्थं S₃ 30d याचयेयं सुरेश्वर] S₂^{pc}A, याचयेयन्वत्सकाश-
 तः S₁, याचयेयं सुरेश्वराः S₂^{ac}S₃, याचेहं त्वां सुरेश्वर Bh (conj.) 31a °स्तदर्थितं देवः] em. Bh
 (silently), °स्तुष्ट+स्त+दा देव S₁, °स्तदर्थितन्देव S₂S₃ 31b °यच्छन्नि°] S₁S₂S₃^{pc}RABh, °यच्छ-
 नि° S₃^{ac} 31c °वं भवतु] S₁ABh, °वम्भवन्तु S₂, °वम्भवन्तु S₃ 31d मुक्ता] S₁RABh (or यु°
 in R), युक्ता S₂S₃ • नारकिणो] em. Bh (silently), नारकिणो S₁S₂S₃ • नराः] S₁S₂^{pc}RABh,
 नरा S₂^{ac}S₃ 32a च] S₁^{pc}S₂S₃RABh, भ S₁^{ac} 32b कारुण्येन च वल्लभः] S₂A, सत्वानां करुणाय
 च S₁, कारुण्येन च वल्लभः S₃ (unmetrical), काण्डयेन च वल्लभः Bh (typo) 32c सुतरां] S₁S₂RA₅
 A₇Bh, सुतरा S₃ • निर्व्यग्रः] S₂RABh, निर्व्य(ग्र) S₁ 32d परमैश्वर्य°] S₂RABh, परमैश्वर्य°
 S₁ 33a सर्वे] S₂RBh, सत्वा S₁ 33b विमानानि समाश्रिताः] S₂^{pc}ABh, मुक्ता यातनसंस्थिताः
 S₁, विमानानि समाश्रिता S₂^{ac}

तमुवाच पुनर्देवः सुकेशं गणनायकम् ।
 यो हि तारयते जन्तूनापदं किञ्चिदेव हि ।
 तस्य धर्मो ऽमितो भूत्वा संसारं न प्रयच्छति ॥ ३४ ॥
 मनसापि हि यः प्राणी क्लेशाज्जन्तून्सदेच्छति ।
 विमोक्तुं सो ऽपि धर्मात्मा सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ ३५ ॥
 यश्चोपाज्यं स्वयं धर्मं जन्तुभ्यः संप्रयच्छति ।
 सुखार्थं सो ऽपि सर्वेभ्यो दुःखेभ्यः संप्रमुच्यते ॥ ३६ ॥
 स त्वं परेण योगेन ऐश्वर्येण च संयुतः ।
 जन्तूनां तारणे युक्तस्त्वयान्यः कः समो भुवि ॥ ३७ ॥
 सुकेश उवाच ।
 भगवंस्त्वत्प्रसादान्मे सर्वमेतद्भविष्यति ।
 शक्तिर्मम कुतो देव त्वयैवैतत्कृतं विभो ॥ ३८ ॥
 न चान्यदस्ति कर्तव्यं कृत्यं यन्मे मनोगतम् ।
 तवास्मि किंकरो दासो नाश्चर्यं यन्ममेदृशम् ॥ ३९ ॥

34d किञ्चिदे०] कञ्चिदे० R 34e धर्मो ऽमितो भूत्वा] धर्मः सुहृद्भूत्वा R 35a प्राणी] प्राणीन् R 35b ऽन्सदेच्छति] ऽन्समुद्धरेत् R 35c विमोक्तुं] वि(मु)क्तं R 35d सर्व०] सो पि R 36a ऽश्चोपाज्यं] ऽश्चोत्पाद्य R 36d संप्रमुच्यते] प्रतिमुच्यते R 37a स त्वं] यस्त्वं R 37d भुवि] विभुः R 39d यन्ममेदृशम्] मम ईदृशम् R

34d ऽनापदं] A₅A₇, ऽनापादं A₃ 34e धर्मो ऽमितो भूत्वा] धर्मसहृद्भूत्वा A₃, धर्मसुवृ(द्ध)त्वात् A₅, धर्मसुकृद्धता A₇ 35b क्लेशाज्जन्तून्सदेच्छति] क्लेशात्{०न् A₅A₇} जन्तून्{जंतुं A₅} समुद्धरेत् A 35c विमोक्तुं] विमुक्तः A 35d ऽदुःखैः] A₃A₅, ऽदुःखैः A₇ 36a ऽश्चोपाज्यं] ऽश्चोपज्यं A₃A₅, ऽश्चोपज्या A₇ • धर्मं] A₃A₅, धर्मं A₇ 36d ऽभ्यः संप्रमुच्यते] ऽभ्यो न प्रयुज्यते A₃A₅, ऽभ्यो न प्रयुज्यते A₇ 37c तारणे] A₃A₅, तारणेन् A₇ 37d भुवि] भवेत् A 38cd] om. A 39b कृत्यं] हृद्यं A 39cd] om. A

34c यो हि] S₁RABh, ये पि S₂ 34d ऽनापदं] RA₅A₇, ऽनापदा S₁, ऽनापदं S₂, ऽनापदः Bh (conj.) • किञ्चिदे०] S₂A, कञ्चिदे० S₁, कञ्चिदे० Bh (conj.?) • हि] S₂RA, तु S₁Bh 34e तस्य] S₁S₂RA, तेषां Bh (conj.?) • धर्मो ऽमितो] conj., धर्ममितो S₁, धर्मं मितो S₂, धर्मपिता Bh (conj.) • भूत्वा] S₁S₂^{PC}Bh, भू(भू) S₂^{AC} 34f प्रयच्छति] S₂RA, प्रपश्यति S₁, स पश्यति Bh (conj.) 35ab प्राणी क्ले०] S₂ABh, प्राणीङ्कले० S^{PC}, प्राणी(ङ्क) S^{AC} 35d ऽदुःखैः] S₁RA₃A₅Bh, दुःखैः S₂ 36a ऽश्चोपाज्यं] em. Bh (silently), ऽश्चोपाज्य S₁, ऽश्चोपाज्यं S₂ • ऽयं धर्मं] S₁RA₃A₅Bh, ऽयन्धर्म S₂ 36b जन्तुभ्यः] S^{PC}S₂RABh, जंतुभ्यः S^{AC} 36cd सर्वेभ्यो दुःखेभ्यः संप्रमुच्यते] conj. Bh (silently), धर्मात्मा सर्वदुःखैः प्रमुच्यते S₁ (cf. 35cd), सर्वेभ्यो दुःखेभ्यः सम्प्रयच्छति S₂ (cf. 35b) 37a स त्वं] S^{PC}S₂ABh, स(द्वं) S^{AC} 37c ऽनां तारणे] S₁RA₃A₅Bh, ऽनान्तरणे S₂ 37d भुवि] S₂Bh, नरः S₁ 38a भगवंस्त्व०] S₁RABh, भगवान्त्व० S₂^{PC}, भगवा (त०) S₂^{AC} • ऽसादान्मे] S^{PC}RABh, ऽसादम्मे S₁, ऽसान्मे S₂^{AC} (unmetrical) 39a न] S₁S₂RA, द Bh (typo) • कर्तव्यं] S₂RABh, कर्तारं S₁ 39b कृत्यं] S₂RBh, कृतं S₁ 39c तवास्मि] RBh (em.?), तवा(स्मि)स्मिङ् S₁, तावास्मिन् S₂ 39d नाश्चर्यं यन्] S₂Bh, नाश्चर्यं S^{AC} (unmetrical), नाश्चर्याय S^{PC}

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स भगवान्देवो विसृज्य गणनायकम् ।

अभ्यगान्मन्दरं व्यास वृतः सर्वामरैस्तदा ॥ ४० ॥

देवा अपि विमानस्थान्नारकान्वीक्ष्य सर्वशः ।

शान्तं च जगतो दुःखं दृष्ट्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ ४१ ॥

य इमं नारकोत्तरं शृणुयाद्वा पठेत वा ।

स दुःखं समनुप्राप्य नावसीदति कर्हिचित् ॥ ४२ ॥

एतद्योगविधानसर्वसमयं श्रुत्वा नरो नित्यशः

पापात्मापि सुनिर्घृणं प्रतिभयं नाभ्येति पापाश्रयम् ।

किं न्वेतं य इहाभ्युपेत्य सततं शौचान्वितः श्रावयेत्

देवब्राह्मणवैद्यसंसदि दृढं भक्तः सदा शंकरम् ॥ ४३ ॥

स्कन्दपुराण एकपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ५१ ॥

41a विमानस्थान्] विमानस्था R 41d दृष्ट्वा] दृष्टं R^{ac}, द्रष्टुं R^{pc} 42a नारको°] नरको° R
43a °सर्व°] °सत्य° R 43b °निर्घृणं] °निर्घृणः R 43c किं न्वेतं य] किन्त्वेतद् R Col.
इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे सुकेशमाहात्म्यं R

40a ततः] A₃A₇, ततः A₅ (unmetrical) 40c °न्मन्दरं] °न्मन्दिरं A 41a विमानस्थान्] A₇,
विमानस्था A₃A₅ 41b °कान्वीक्ष्य] A₃A₅, °न् वीक्ष A₇ 42a इमं नारकोत्तरं] इमान्नारकोत्तरं A₇,
इमान्नारकीत्ता{°न्ता° A₃}रं A₃A₅ 42c समनु°] महद° A₃A₅, सहद° A₇ 43] om. A Col.
इति सुकेशमाहात्म्यं नाम ॥ ५१ A₃A₅, ओं ॥ इति सुकेशमाहात्म्यो नाम ॥ ओं ॥ ५१ A₇

42(a⁷)(a⁸) S₁

40a ततः] S₂RA₃A₇Bh, तत S₁ (unmetrical) 40c अभ्यगान्] S₂RABh, अभ्यगा S₁ 41a
देवा अ°] S₁^{pc}S₂RABh, देवाथ S₁^{ac} 41ab °स्थान्नार°] A₇Bh (em.?), °स्था नार° S₁, °स्था-
न्नार° S₂ 41b °कान्वीक्ष्य] S₂RA₃A₅Bh, °कां वीक्ष S₁ 41c शान्तं च] RABh, शान्तिं च S₁,
शान्ताच्च S₂ • जगतो] S₂RABh, जपतो S₁ 41d जग्मुर्यथागतम्] S₂RABh, जग्मु व्यर्थागतान्
S₁ 42a इमं] S₁S₂^{pc}RBh, इमान् S₂^{ac} 42d कर्हिचित्] S₁RABh, कर्हिचित् S₂ 43a °समयं]
S₂RBh, °मभयं S₁ 43b °निर्घृणं] S₁Bh, °निर्घृणं S₂ (unmetrical) 43c किं न्वेतं] conj., किं
त्वेदं S₁, किन्त्वे{°न्त्वे° S₂^{ac}? }दं S₂, किन्त्वेतद् Bh (conj.?) • सततं] S₂RBh, सततः S₁ •
शौचा°] S₂RBh, (श्रो)शौचा° S₁ 43d °ब्राह्मण°] S₁S₂R, °ब्रह्मण° Bh (typo) • भक्तः] S₂R
Bh, भक्त S₁ (unmetrical) • शंकरम्] RBh, शङ्करमिति S₂ (इति part of col.), शंकरेति S₁ (इति
part of col.) Col. ४३ (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे नारकीयमोक्षणे ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे
मेकपञ्चाशो ध्यायः ॥ □ S₂, इति स्कन्दपुराणे नारकीयमोक्षणे एकपञ्चाशो ध्यायः Bh

द्विपञ्चाशो ऽध्यायः ।

व्यास उवाच ।

के पुनस्तं न गच्छन्ति नरकं शुभकर्मिणः ।
 पापेष्वभिरता देव एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ १ ॥
 तथा स्त्रीणां च का युक्ता गतिः परमिका शुभा ।
 केन कर्मविपाकेन एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ २ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 न गच्छन्ति नरा ये तु नरकं तं सुदुःखिताः ।
 पापकर्मण्यभिरतास्तानिमाञ्छुणु मानद ॥ ३ ॥
 नाग्निचिन्नरकं याति न सत्पुत्री न गोव्रती ।
 नाश्वमेधेन यो यष्टा गोसहस्रप्रदो न च ॥ ४ ॥

1b शुभकर्मिणः] मर्त्यचारिणः R 1cd देव एत°] ब्रह्मन्नेत°R 2ab युक्ता गतिः] प्रोक्ता श्रुतिः R
 3a नरा ये तु] तु भूतानि R 3b सुदुःखिताः] तु दुःखदं R 4b गोव्रती] गोप्रदी R 4d न च]
 नरः R

1a पुनस्तं] A₃, युनस्तं A₅, पुनस्त्वं A₇ 1b °कर्मिणः] °कर्मणः A₃, °कर्मण A₅, °कर्मनः
 A₇ 1c पापेष्वभिरता] पापेषु निरता A 1cd देव एत°] ब्रह्मन्नेत°R एत°A 2ab] om. A
 2c-3d] om. A₇ 3a नरा ये तु] तु भूतानि A₃A₅ 3b °दुःखिताः] °दुःखितम् A₃A₅ 3cd
 °ण्यभिरतास्तानिमाञ्छुणु मानद] °ण्यविरतानिमान् शृणु महामते A₃A₅ 4b गोव्रती] गोप्रदी A 4c
 नाश्व°] A₃A₅, नास्व° A₇ • यष्टा] A₇, यष्ट A₃A₅ 4d गोसहस्रप्रदो न च] गोसहस्रप्रदो A₅
 (unmetrical), गोपालनरतश्च यः A₃A₇

Manuscripts available for this chapter: S₁ photos 6.7b (f. 78^v), 6.21a (f. 79^r), 6.20b (f. 79^v), 1.24a
 (f. 80^r), 1.23b (f. 80^v), 1.26b (f. 81^r), 1.27a (f. 81^v), 7.12a (f. 82^r) and 7.11b (f. 82^v); S₂ exposures
 63a-67a (f. 70^v-74^v); S₃ (from 14f⁸; f. 77 lost) f. 78^r-81^r; R f. 94^r-98^v; A₃ f. 55^r-57^r; A₅ f. 105^r-
 108^r; A₇ f. 78^r-81^r.

2(←a¹-c⁵)(c⁶-d²) S₁, (a¹)(a²) S₂

1a के पुनस्तं न] S₁S₂^{pc}RA₃Bh, के न पुस्तन्न S₂^{ac} 1c पापेष्वभिरता] S₂R, पापेष्वभिरता S₁, पापे-
 ष्वपि रता Bh (conj.) • देव एत°] S₁^{ac}S₂, चैव एत° S₁^{pc}, ब्रह्मन्नेत° Bh 2a तथा] S₂RABh,
 स्तथा S₁ • शुभा] S₂RBh, शुभाः S₁ 3a ये तु] conj., ये न S₁S₂Bh 3b °दुःखिताः] em.
 Bh (silently), °दुःखितः S₁, °दुःखिदं S₂^{ac}, °दुःखदं S₂^{pc} 3c °ण्यभि°] S₁R, °ण्यपि S₂Bh 3cd
 °रतास्तानिमाञ्छु°] RBh (em.?), °रता तानिमां शृ° S₁, °रता तानिमा शृ° S₂ 4a नाग्निचिन्न°]
 S₂RABh, नाग्निभिन्न° S₁ 4b न सत्पुत्री] RA, +न+नत्पुत्री S₂, न सपुत्री S₁, न त्रिसूत्री Bh
 (conj.?) • गोव्रती] S₂Bh, गोव्रतीत् S₁ 4c नाश्वमेधेन यो यष्टा] S₂RBh, येन यष्टे श्वमेधेन S₁

न च स्वाध्यायनित्यो यो रुद्रजापी च यो नरः ।
 ब्राह्मणं तारयेद्यश्च आपदो मरणान्तिकात् ॥ ५ ॥
 तमेव व्याधितं दीनमकर्मण्यं तथैव च ।
 शुश्रूषेद्यावदर्थेन युक्तो धर्मेण मानवः ॥ ६ ॥
 तथा गां चैव संभग्नां पतितां शक्तिवर्जिताम् ।
 संरक्षति सुयुक्तात्मा स च तं नैव गच्छति ॥ ७ ॥
 महेशं यश्च भावेन परेण च समाधिना ।
 भक्तः समर्चयेन्नित्यं स च तं नैव गच्छति ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणास्तं न गच्छन्ति वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 षड्धर्मनिरता व्यास आत्मधर्मव्यवस्थिताः ॥ ९ ॥

5a न च स्वाध्यायनित्यो यो] नरः स्व{स्वा° R^{ac}}ध्यायनिरतो R 6a व्याधितं] व्याधिनं R 6c शुश्रूषेद्यावदर्थेन] शुश्रूषेत्याचरद्रोगं R 7a चैव संभग्नां] पङ्कलग्नां च R 7d स च तं] सततं R 8a महेशं] सर्वेशं R 8b परेण च] परमेण R 8d After this R adds 2 pādas reading इतरेषान्तु संसारो भवत्येव न संशयः ।

5ab] om. A 5cd ब्राह्मणं तारयेद्यश्च आपदो] om. A₅ (unmetrical) 5c °द्यश्च] °द्यस्तु A₃A₇ 6a तमेव व्याधितं] तमेववादिनं A 6c °द्यावदर्थेन] °द्यावद्योगिञ्च A₇, °द्वावयोगिं च A₃, °द्ववयोगिं च A₅ 7a गां चैव] A₇, गाश्चैव A₃A₅ • °भग्नां] °भग्नान् A₃A₅, °लग्नान् A₇ 7b पतितां] पतितान् A₃A₇, यतितान् A₅ • °वर्जिताम्] A₇, °वर्जितान् A₃A₅ 7c सुयुक्तात्मा] स मुक्तात्मा A₃A₅, संयुक्तात्मा A₇ 7d तं नैव] तान्नैव A₇, तान्चैव A₃A₅ 8b परेण च] परमेण A₃A₅, परमेण A₇ 8c भक्तः समर्चयेन्नित्यं] A₃A₇, भक्त समर्चयेन्नित्यं A₅ (unmetrical) 8d स च तं] सर्वान्ता A₇, सर्पाता A₃, सर्पाता A₅ • After this A adds 2 pādas reading इतरेषां तु संसारो भवत्येव न संशयः ।
 †

5(a⁸) S₁

5a न च स्वाध्यायनित्यो यो] S₂Bh, नित्यस्वाध्यायिनं वि(प्र) S₁ 5b नरः] S₂R, द्विजः S₁Bh 5c ब्राह्मणं] S₂RA₃A₇, ब्राह्मणान् S₁Bh 5d आपदो] S₂RA₃A₇Bh, आपदान् S₁ • °णान्तिकात्] S₂RABh, °णान्तिका S₁ 6a तमेव] S₂R, ब्राह्मण S₁, ब्राह्मणं Bh (em.?) 6ab °नमकर्मण्यं तथैव च] RA, °नमकर्मण्यन्तथैव च S₂, °नमनाथं दुःखपीडितम् S₁Bh 6c शुश्रूषेद्यावदर्थेन] conj., शुश्रूषयावदर्थेन S₁, शुश्रूषेद्यावदर्थेन S₂Bh 6d After this S₁ adds 4 pādas reading ब्राह्मणं स्थापयेद्यस्तु गृहवासपरिच्छद्वैः । निस्त्वं स्वाध्यायसंपन्नं नरकं न स पश्यति ।, and Bh adds ब्राह्मणं वासयेद्यस्तु गृहवासपरिच्छद्वैः । निःस्त्वं स्वाध्यायसंपन्नं नरकं न स पश्यति ॥ (conj.?) 7a संभग्नां] S₁, संभग्ना S₂, संभग्नां Bh (em.?) 7c °रक्षति] S₁RABh, °रक्षन्ति S₂ • सु°] S₁R, श्व° S₂, च Bh (conj.?) 7d स च] S₂ABh, सोपि S₁ 8a यश्च] S₂RABh, यच्च S₁ 8b परेण च] S₁S₂, परमेण Bh 8c भक्तः] S₂RA₃A₇, भक्त्वा S₁Bh • समर्चयेन्नित्यं] S₂^{pc}RA₃A₇Bh, समर्चये नि° S₁ S₂^{ac} 8d After this S₂ and Bh add 2 pādas reading इतरेषां तु संसारो भवत्येव न संशयः । 9b °पारगाः] S₁S₂^{pc}RABh, °पारगा S₂^{ac} 9d आत्मधर्मव्यवस्थिताः] S₂^{pc}RABh, आत्मधर्मव्यवस्थिता S₂^{ac}, क्षान्तदान्तं {°न्ति S₁^{ac}} जितेन्द्रियात् S₁

तपःशौचसमायुक्ता दयावन्तो दृढव्रताः ।
 प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च ईशभक्ताश्च ये द्विजाः ॥ १० ॥
 क्षत्रिया ये च रक्षार्थं प्रजानां नित्यमुद्यताः ।
 त्यजन्ति समरे प्राणान्न ते नरकगामिनः ॥ ११ ॥
 वैश्या वार्तासमायुक्ता न्यायधर्मव्यवस्थिताः ।
 येषां वृत्तिरविच्छिन्ना देवब्राह्मणपूजने ।
 नरकं ते न पश्यन्ति स्वर्गगास्ते प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥
 भक्ता वर्णत्रयं ये च शूद्रा दर्पविवर्जिताः ।
 ब्राह्मणांश्च विशेषेण ये नित्यं समुपासते ।
 न ते पश्यन्ति नरकान्सुगतिं च मृता ययुः ॥ १३ ॥
 चतुर्ष्वपि च वर्णेषु मनुजा भावतः शिवम् ।
 शर्वापितक्रियावस्था भक्ता नित्यमनुव्रताः ।
 न ते प्रयान्ति नरकान्प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ॥ १४ ॥

10d ईश०] ईशे R 12a वैश्या वार्तासमायुक्ता] वैश्याश्च वृत्तिसंयुक्ता R 13a ऽत्रयं] ऽत्रये R
 14a चतुर्ष्वपि] चतुर्ष्वेपि R 14b भावतः शिवम्] +ये+ च निर्मलाः R 14c ऽक्रियावस्था] ऽक्रि-
 याव(स्तो)+न्तो+ R

10ab] om. A 10c-12b] om. A₇ 11b प्रजानां] प्रजाया A₃A₅ • ऽमुद्यताः] A₅, ऽमु-
 द्यत A₃ 12a वार्तासमायुक्ता] स्ववृत्तिं {०ति० A₅}संयुक्ता A₃A₅ 12c वृत्तिर०] A₃A₇, वृत्तिर० A₅
 13ab] om. A 13c ब्राह्मणांश्च] A₃, ब्राह्मणांश्च A₅, ब्राह्मणानांश्च A₇ (unmetrical) 13d ये नित्यं
 समुपासते] यो नित्यमुपसेव{०वि० A₇}ते A 13f ऽन्सुगतिं] A₇, ऽन् स्वर्गतिं A₃A₅ 14a च वर्ण-
 षु] चरतेषु A₃A₇, चरत्येषु A₃ 14b भावतः शिवम्] भावनिर्मलाः {०ला A₇} A 14c शर्वापित०]
 सर्वापित० A

10(b⁸) S₁ 12(f⁸) S₁ 14(←a¹-f⁷) S₃

10b दृढव्रताः] S₂RBh, ह्यलोलु० S₁ 10d ये द्विजाः] S₂RA₃A₅Bh, ये द्विजा S₁ 11a क्षत्रिया]
 S₂RA₃A₅Bh, क्षत्रियो S₁ 11b प्रजानां] S₁RBh, प्रजाया S₂ • ऽमुद्यताः] S₁^{pc}RA₅Bh, ऽमुच्य-
 ता S₁, ऽमुद्यता S₂^{ac} 11d ते] S₂RABh, त S₁ (unmetrical) 12b ऽस्थिताः] S₁S₂^{pc}RABh,
 ऽस्थिता S₂^{ac} 12c येषां वृत्तिरविच्छिन्ना] S₂RA₃A₇Bh, सततं न व्यवच्छिन्ना S₁ 12d ऽपूजने] S₂R
 A, ऽपूजकाः S₁Bh 12f स्वर्गगास्ते प्रकीर्तिताः] S₂RABh, गोसा गोब्राह्मणस्य ० S₁ 13a वर्ण०]
 S₁^{pc}S₂RBh, व(त)र्ण० S₁ • ऽत्रयं ये] S₂Bh, ऽत्रये ये S₁ 13b ऽवर्जिताः] S₁RBh, ऽवर्जिता
 S₂ 13c ब्राह्मणांश्च] S₁S₂^{pc}RA₃Bh, ब्राह्मणांश्च S₂^{ac} 13d ये नित्यं समुपासते] R, ये नित्यमुपसेवते
 S₂, नित्यं ये चमुपासते S₁, नित्यं ये समुपासते Bh (conj.?) 13e न ते] S₁RA, ते न S₂Bh •
 नरकान्] S₂RA, नरकं S₁Bh 13f After this S₁ adds 4 pādas reading तृसंध्यं सततं भक्ता इति मे
 व्रतमास्थितम् । ब्राह्मणां ये न पश्यन्ति नरकं न स गच्छति । 14a चतुर्ष्वपि] ABh, चतुर्ष्वपि S₁, चतुष्टेपि
 S₂ 14b भावतः] S₂Bh, तावतः S₁ 14c शर्वापित०] S₂RBh, सर्वापित० S₁ • ऽयावस्था]
 S₁^{pc}S₂ABh, ऽयावस्था S₁^{ac} 14e नरकान्] S₂RA, नरकं S₁Bh

प्रासादं ये च वै कृत्वा देवदेवमुपासते ।
 अन्यानपि पितृंस्ते तु नरकाद्दुद्धरन्त्युत ॥ १५ ॥
 खानिताः पुष्करिण्यश्च तडागानि ह्रदानि च ।
 रोपितानि च षण्डानि ते ऽपि तानि न यान्ति हि ॥ १६ ॥
 परित्राणां द्विजातीनामन्येषां चैव दुःखिनाम् ।
 नित्यं प्रकुर्वते ये च ते ऽपि तान्न व्रजन्ति हि ॥ १७ ॥
 अक्रोधनाश्च ये नित्यं देवब्राह्मणपूजकाः ।
 नित्यं दानरताश्चैव न ते गच्छन्त्यधोगतिम् ॥ १८ ॥
 सत्याभिधानसंयुक्ता दुष्कृतारम्भवर्जिताः ।
 स्वधर्मकरणे सक्ताः पश्यन्ति नरकान्न ते ॥ १९ ॥

15a प्रासादं] प्रसादं R 15c तु] वै R 16a खानिताः पुष्करिण्यश्च] खानिता यैः पुष्करिण्यस् R
 16c षण्डानि] R^{pc}, वृक्षानि R^{ac} 16d यान्ति] यन्ति R 17d व्रजन्ति] प्रयान्ति R 18c दा-
 नरताश्चैव] सुदारसंतुष्टा R 19b °वर्जिताः] °विवर्जिताः R (unmetrical) 19c स्वधर्म°] सद्धर्म°
 R • सक्ताः] शक्ताः R

15a प्रासादं] A₃A₅, प्रसादं A₇ • ये च वै] A₇, चैव वै A₃A₅ 15c अन्यानपि पितृंस्ते तु]
 अन्यां पितृं { °तृ° A₃ } स्ते वै A₃A₇ (unmetrical), अनन्यांश्च पितृंस्ते वै A₅ 15d °दुद्धरन्त्युत] A₃,
 °दुद्धरन्त्युत A₅, °दुद्धरन्त्युत A₇ 16a खानिताः पुष्करिण्यश्च] खानिता ये पुष्करिण्यस् A₅A₇, खानिता
 येन पुष्करिण्यस् A₃ (unmetrical) 16c षण्डानि] पुष्पाणि A₃A₅, पुष्पानि A₇ 16d तानि न यान्ति
 हि] तानि न यान्ति वै A₇, तान्न व्रजन्ति वै A₃A₅ 17a परित्राणां] A₇, परित्राणं A₃A₅ 17a
 दुःखिनाम्] A₃A₅, दुःखितां A₇ 17c प्रकुर्वते] A₃A₇, प्रकुर्वते A₅ (unmetrical) 18c °रताश्चैव]
 °रता ये च A 19b दुष्कृतारम्भवर्जिताः] ये नरा धर्मशीलिनः A± 19c स्वधर्म°] सत् धर्म° A
 • सक्ताः] A₇, शक्ताः A₃A₅ 19d नरकान्न] नरकं न A

18(d⁷-d⁸) S₁

15a ये च वै] S₁S₂S₃R, चैव ये Bh (conj.?) 15d °दुद्धरन्त्युत] RA₃Bh, °दुद्धरन्त्युतः S₂S₃,
 °दुद्धरन्त्युतः S₁ 16a खानिताः] em. Bh (silently), खानिता S₂S₃, खानन्ति S₁ • पुष्करि-
 ण्यश्च] S₃, पुष्करिण्यश्च S₁S₂, पुष्करिण्यो यैस् Bh (conj.?) 16c रोपितानि च] S₂S₃RA, रोपिता
 वृक्ष° S₁Bh • षण्डानि] S₁S₂S₃R^{pc}, °षण्डाश्च Bh (conj.?) 16d तानि] S₂S₃RA₇, तत् S₁,
 तान्न Bh • न यान्ति] S₁S₂S₃A₇, प्रयान्ति Bh (conj.) 17a परित्राणां] S₁S₂S₃RA₇, परित्राणं
 Bh 17ab °जातीनाम°] RABh, °जातीनाम° S₁S₂S₃ 17b दुःखिनाम्] RA₃A₅Bh, दुःखिताम्
 S₁, दुःखितां S₂S₃ 17c नित्यं] S₁RABh, नित्यं S₂S₃ • प्रकुर्वते] S₂S₃RA₃A₇Bh, प्रकुरुते S₁
 17d तान्न] S₂RABh, तं न S₁, ता न S₃ 18b °पूजकाः] S₁S₂^{pc}RABh, °पूजकः S₂^{ac}S₃ 18c
 °रताश्चैव] S₂S₃Bh, °रता चैव S₁ 18d गच्छन्त्य°] S₂S₃^{pc}RABh, गच्छन्त्य° S₁, गच्छन्ति S₃^{ac}
 19b दुष्कृतारम्भवर्जिताः] S₂^{pc}, दुष्कृतारम्भवर्जिता S₂^{ac}S₃, दु{र° S₁^{ac}}ष्टारम्भवर्जिता S₁, दुष्टारम्भव-
 र्जिताः Bh (em.?) 19c स्व°] S₂S₃Bh, ये S₁^{pc}, ऽ S₁^{ac} • °धर्मकरणे] S₂S₃RA, °धर्माचारसं°
 S₁Bh • सक्ताः] A₇, °युक्ता S₁, शक्ता+ : S₂, सक्ता S₃, °युक्ताः Bh (em.?) 19d नरकान्न]
 S₂^{pc}S₃R, नरकं न S₁Bh, नरकान्न S₂^{ac}

लिङ्गार्चनरतस्तस्मात्सर्वस्मात्परिमुच्यते ।
 ध्यानी तु सर्वदा यो वै गणाञ्जपति वा शुचिः ।
 योगी तु सर्वपापानि कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ २० ॥
 स्त्रीणां तु परमो देवः पतिर्भवति सर्वदा ।
 तस्मान्नान्यत्रपश्यन्ति ये केचिद्धर्मचिन्तकाः ॥ २१ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यद्ददाति जुहोति वा ।
 परित्यज्य पतिं नारी न तस्य फलमश्नुते ॥ २२ ॥
 पतिशुश्रूषणे रक्ता त्रिविधेनापि कर्मणा ।
 पतौ मृते ऽपि मनसा नान्यमिच्छति या नरम् ॥ २३ ॥
 करोति पुण्यं यच्चापि पत्युः सर्वं प्रयच्छति ।
 सा नारी नरकान्सर्वान्मनसापि न गच्छति ॥ २४ ॥
 संसारं नैव सा घोरं सर्वं संप्रतिपद्यते ।
 अन्यासां तु न संदेहो नरकं प्रति सुव्रत ॥ २५ ॥

20a °रतस्त°] °रतास्त° R 20b °त्सर्वस्मात्परिमुच्यते] °त्सर्वशापैर्विमुच्यते R 20d वा] वै R
 20f लिप्यते] लप्यते R 21a स्त्रीणां तु] स्त्रीणाञ्च R 21c °न्नान्यत्] °न्नान्यं R 21d ये के-
 चि°] याः काश्चि° R^{PC}, याः कश्चि° R^{AC} 22b यद्] यं R • वा] च R 22c °मश्नुते] R^{PC},
 °मुच्यते R^{AC} 23b त्रिविधेनापि] °विरुद्धेनापि R 25a संसारं] संसारान् R 25b सर्वं संप्रति°]
 सङ्घा नाभि° R

20c ध्यानी तु] ध्यानात्तु {तु A₅} A 20d °ञ्जपति] A₅, °ञ्जयति A₃A₇ • वा] A₇, वां A₃A₅
 21c °न्नान्यत्] °न्नान्यं A • °पश्यन्ति] A₅A₇, °पश्यति A₃ 21d ये केचि°] याः काश्चि° A₇,
 याः कश्चि° A₃A₅ 22b जुहोति] करोति A 23a रक्ता] युक्ता A 23b °नापि] A₃A₇, °नाति
 A₅ 23c-25b] om. A 25c अन्यासां तु] अन्यान्सा तु A₃A₅, अन्यान्सापि A₇ 25d नरकं
 प्रति सुव्रतः] नरकान्प्रतिपद्यते A

21(b³)(b⁴) S₂ 24(a⁵, b³-b⁵, b⁸) S₂

20a लिङ्गार्चनरतस्तस्मात्] S₂ABh, लिङ्गार्चनरतस्तस्मा S₃, नित्यं लिङ्गार्चनरता S₁ 20c ध्यानी तु]
 S₁S₂S₃R, ध्यानी त Bh (typo) 20d गणाञ्ज] S₁S₂RABh, गणा S₃ • शुचिः] S₂^{PC}S₃RABh,
 शुचि S₁S₂^{AC} 20e योगी तु] S₂S₃RABh, योगज्ञः S₁ • °पापानि] S₂S₃RABh, °पापाणि S₁
 21a देवः] RABh, देव S₁S₂S₃ 21b पतिर्भवति] S₁RABh, पति भवति S₃ (unmetrical), पतिः
 ऽ(व)ति S₂ 21c तस्मान्नान्यत्] S₂S₃, तस्मा नान्यं S₁, तस्मान्नान्यं Bh • °पश्यन्ति] S₁S₂RA₅
 A₇Bh, °श्यन्ति S₃ (unmetrical) 21d ये केचिद्धर्म°] S₂S₃, ये केचिद्धर्म° S₁, याः काश्चिद्धर्म°
 Bh (em.?) • °चिन्तकाः] S₁S₂S₃RA, °चिन्तिकाः Bh (em.) 22b यद्] S₂ABh, य S₁S₃
 22c पतिं नारी] S₂S₃^{PC}RABh, पतिनारी S₁, पतिनारी S₃^{AC} 23b त्रिविधेनापि कर्मणा] S₂S₃A₃A₇,
 मनोवाकर्मसंयता S₁, मनोवाक्कायकर्मभिः Bh (conj.?) 23c मृते] S₁S₃RBh, मृतो S₂ 23d नान्य-
 मिच्छति या नरम्] S₂^{PC}S₃RBh, न चान्यं सेवते पतिम् S₁, न्यमिच्छति या नरं S₂^{AC} (unmetrical) 24a
 करोति पुण्यं] S₂S₃RBh, कृत्वा पुण्यानि S₁ • यच्चापि] S₂RBh, यचापि S₃, सङ्घाणि S₁ 24b
 पत्युः सर्वं] S₂S₃RBh, फलं पत्युः S₁ • °यच्छति] S₂S₃RBh, °यच्छती S₁ 24d गच्छति]
 S₂S₃RBh, पश्यति S₁ 25a संसारं] S₂S₃Bh, संसारां S₁ • घोरं] S₂S₃RBh, घोरान् S₁ 25b
 संप्रति°] S₂Bh, स प्रति° S₃, न प्रति° S₁ 25c अन्यासां तु] S₂S₃RBh, अन्यां सा तु S₁ 25d
 सुव्रत] S₂^{PC}RBh, सुव्रतः S₁S₂^{AC}S₃

सनत्कुमार उवाच ।

सुकेशं त्वनुगृह्यैवं काष्ठकूटाश्रमं गतः ।

अनुजग्राह तं विप्रं काष्ठकूटं तपोधनम् ॥ २६ ॥

व्यास उवाच ।

किं तपस्तस्य भगवन्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।

कियता चैव कालेन वरं लेभे महेश्वरात् ॥ २७ ॥

कस्य पुत्रः कस्य नप्ता किंनामा स च सत्तमः ।

एतदिच्छामि कथितं भगवन्विस्तराच्छुभम् ॥ २८ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

गौतमस्यान्वये विप्रो नाम्ना कृष्ण इति प्रभुः ।

तस्य पुत्रो ऽभवत्ख्यातो भूमन्युरिति नामतः ।

तस्य पत्न्यभवत्सुभ्रूरात्रेयी नामतो यशा ॥ २९ ॥

26a त्वनुगृह्यैवं] तु सुगृह्याथ R 26b °कूटाश्रमं] °कूटः स्वयं R 26c °जग्राह] °गृहीतुं R 26d °कूटं त°] °कूटस्त° R 28b किंनामा स च सत्तमः] काष्ठकूटाभिधः कथं R 28c °दिच्छामि] °दि-
हापि R 28d °न्विस्तराच्छुभम्] °न् विस्तरं मया R 29a विप्रो] विप्र R 29d भूमन्युरिति]
भूमन्यु इति R 29ef °त्सुभ्रूरा°] °त्सु((क्र)) + भ्रू + रा° R 29f यशा] जया R

26 सनत्कुमार उवाच] om. A 26a सुकेशं] सुकेश A • °गृह्यैवं] °गृह्येष A₃, °गृह्येष A₅,
°ग्रह्येष A₇ 26b काष्ठ°] A₇, काष्ठ° A₃A₅ • °कूटाश्रमं गतः] °कूटाप्रसतः A₃ (unmetrical),
°कूटाप्रसंगतः A₅, °कूटाग्रसंयुतः A₇ 26c °जग्राह] °ग्रहीतं A₅A₇, °गृहीतं A₃ • विप्र] विप्र A
26d काष्ठ°] A₇, काष्ठ° A₃A₅ 28b °नामा स] °नामासि{°शि A₇} A 28d °न्विस्तराच्छुभम्]
°न्वि{°न्नि A₃}स्तृतावृतं A 29a °स्यान्वये] °स्यान्वयो A₇, °स्यानुजो A₃A₅ 29b प्रभुः] प्रभो
A 29c-43b] om. A

26(b¹)(b²-b⁵)(b⁶-b⁸)(c⁵) S₁^{PC} 27(d⁵-d⁶)(d⁷) S₁^{PC} 28(d⁵-d⁸) S₁^{PC}, (a¹)(a²) S₃

26 सनत्कुमार उवाच] S₁RBh, om. S₂S₃ 26a सुकेशं] S₁S₂RBh, सुकेश S₃ • °गृह्यैवं] S₁S₂
Bh, °गृह्यैव S₃ • After this S₁ adds one pāda reading देवो ऽपि वृषवाहनं, and inserts an illegible
pāda and 26b-28d i.m. by sec. hand; Bh adds देवो ऽपि वृषवाहनः and conjectures loss of one pāda.
26b-28d] om. S₁^{ac} 26b काष्ठ°] S₂^{PC}RA₇Bh, (का) ऽ S₁^{PC}, कष्ठ° S₂^{ac}S₃ • °कूटाश्रमं गतः]
S₂Bh, ऽ ऽ ऽ (मततः) S₁^{PC} (unmetrical), °कूटाश्रमं गतः S₃ 26c अनुजग्राह] S₂S₃Bh, अनुजग्र+ ऽ +
S₁^{PC} • विप्रं] S₁^{PC}S₂^{PC}S₃RBh, विप्रं S₂^{ac} 26d °धनम्] S₂S₃RABh, °वनं S₁^{PC} 27a तपस्त-
स्य] S₂S₃RABh, तप तस्य S₁^{PC} • भगवन्] S₂RABh, भगवां S₁^{PC}S₃ 27c कियता] S₂S₃RABh,
कियतं S₁^{PC} 27d लेभे] S₁^{PC}S₂^{PC}S₃RABh, लोभे S₂^{ac} 28a नप्ता] S₁^{PC}S₂RABh, तप्ता S₃ 28c
कथितं] RABh, कथितुं S₁^{PC}, कथितुम् S₂S₃ 28d भगवन्विस्तराच्छुभम्] S₂Bh, भगव विस्तराच्छुभं
S₃, विस्त+रे+न (यससभः) S₁^{PC} (bottoms lost, unmetrical) 29c ऽभवत्ख्या°] RABh, भव ख्या°
S₁, भवख्या° S₂S₃ 29d भूमन्यु°] S₂^{PC}RBh, भूमन्यु° S₁S₂^{ac}S₃ • नामतः] S₁S₂^{PC}RBh, कामतः
S₂^{ac}S₃ 29ef पत्न्यभवत्सुभ्रूरा°] S₂S₃Bh, पत्न्युम्भवत्सुभ्रू आ° S₁ 29f नामतो यशा] S₂S₃, नाम
नामतः S₁, नामतो यशाः Bh (em.?)

स कदाचित्कृतोद्वाहो भूमन्युर्नाम गौतमः ।
 नाविन्दत सुतं तस्या जरया चाभिसंवृतः ॥ ३० ॥
 स भार्यामाह दुःखार्त इदं वचनकोविदः ।
 पुत्रेणेच्छन्ति लोकांश्च अनृणाश्च भवन्त्युत ।
 जरापरिणतश्चाहं न च मे दृश्यते सुतः ॥ ३१ ॥
 सा त्वं कंचित्सगोत्रं मे अनुज्ञाता मया शुभे ।
 अभिपद्यस्व पुत्रार्थं याचे त्वां प्राञ्जलिर्नतः ॥ ३२ ॥
 यशोवाच ।
 न मया श्रुतमेतत्ते तथा नोक्तं त्वयानघ ।
 मादृशी कथमेतद्धि मनसाप्यभिचिन्तयेत् ॥ ३३ ॥
 अत्रीणां तु कुले जाता गौतमं कुलमागता ।
 मद्विधा कथमेतद्धि कुर्यात्सद्भिर्विगर्हितम् ॥ ३४ ॥
 तपसा धनमन्विच्छेज्जीवितानि सुखानि च ।
 पुत्रान्कुलं च लोकांश्च तपः कुरु महामुने ॥ ३५ ॥

30c नाविन्दत] न विन्दत R • तस्या] तस्यां R 30d चाभि°] चाति° R 32a कंचित्] कि-
 चित् R 32b शुभे] सती R 32c °पद्यस्व] °मन्यस्व R 33 यशोवाच] जयोवाच R 33d
 मनसाप्यभि°] मनसा+प्यभ्य+ R 34c मद्विधा] मद्विधाः R 34d कुर्यात्] कुर्युः R 35a तपसा]
 तपःसा R • °मन्विच्छेज्] °मन्विष्येज् R 35d तपः कुरु महामुने] तपस्त्वं कुरु सुव्रत R

30(c¹)(c²-d¹)(d²) S₃ 33(a⁴-a⁸)(b¹)(c⁶) S₃ 34(c¹-d¹)(d²-d⁸→) S₁ 35(←a¹-d⁸→) S₁

30b भूमन्यु°] S₂^{PC}RBh, भुमन्यु° S₁S₂^{ac}, भुम° S₃ (unmetrical) 30c नाविन्दत] S₂Bh, न विन्दत
 S₁, ना... S₃ • सुतं तस्या] S₂, सुतस्तस्या S₁, सुतं तस्यां Bh (em.?) 31a स] S₂S₃RBh,
 सो S₁ • दुःखार्त] S₁S₂^{PC}S₃RBh, दुःखार्ता S₂^{ac} 31b वचन°] S₁S₃RBh, वच° S₂ (unmetrical)
 31c पुत्रेणे°] S₂S₃RBh, पुत्रेने° S₁ • लोकांश्च] S₂S₃RBh, लोकाश्च S₁ 31d अनृणाश्च] S₂S₃R
 Bh, अनृणांश्च S₁ • भवन्त्युत] RBh (em.?), भवन्त्युतः S₁S₂S₃ 31e जरापरिणतश्चाहं] S₂S₃R,
 जरापरिणतःश्चाह S₁, जरां परिणतश्चाहं Bh (conj.?) 32a सा त्वं] S₂S₃RBh, सात् S₁ • कंचित्]
 conj. Bh (silently), कश्चि S₁, किञ्चित् S₂S₃ • °गोत्रं] S₁S₂RBh, °गोत्र S₃ 32c °पद्यस्व]
 S₁Bh, °मन्यस्व S₂S₃ • पुत्रार्थं] S₂RBh, पुत्रार्थ S₁S₃ 32d याचे] S₁S₂^{PC}S₃RBh, येचे S₂^{ac}
 • त्वां] S₁S₂^{PC}S₃RBh, त्वं S₂^{ac} • प्राञ्जलिर्नतः] RBh (em.?), प्राञ्जलिन्नतः S₁S₂, प्राञ्जलिन्नरः S₃
 33 यशोवाच] S₂, यश उ S₃, आत्रेयी उ S₁, सुयशोवाच Bh (conj.) 33b नोक्तं त्वया°] S₂RBh,
 नोक्तं त्वया° S₃ (tops lost), वोक्तंन्व{(°त्व°) S₁^{ac}}या° S₁ • °नघ] S₁RBh, °नघः S₂S₃ 33d
 मनसाप्यभि°] S₂S₃Bh, मनसाप्यसि S₁ 34a अत्रीणां] S₂S₃RBh, अस्त्रीणां S₁ 34c कथमेत-
 द्धि] S₂S₃RBh, (का हि तद्विद्धि) S₁ (upper parts lost) 34d सद्भिर्] S₂RBh, सद्भि S₃ 35a
 °मन्विच्छेज्] S₂Bh, °मन्विच्छे S₃ 35c लोकांश्च] RBh (em.?), लोकाश्च S₂S₃

तपसा हि सुतो लब्धः शक्तिना स पराशरः ।
 और्वश्च तपसा स्वेन च्यवनेन महामुनिः ॥ ३६ ॥
 वसिष्ठेन कपिञ्जल्यामिन्द्रप्रमतिरेव च ।
 शिलादो ऽजनयश्चैव तपसा नन्दिनं सुतम् ॥ ३७ ॥
 तथा भवानपि तपः करोतु सुसमाधिना ।
 लप्स्यसे त्वं सुतं श्रेष्ठं महायोगबलान्वितम् ॥ ३८ ॥
 मां हि दृष्ट्वा पुरा प्राह अत्रिर्ब्रह्मसुतः स्वयम् ।
 सत्पुत्रिणी भवित्रीयं न मिथ्या तद्भविष्यति ॥ ३९ ॥
 तपो ऽस्ति मयि यत्किञ्चित्त्वत्प्रसादात्समार्जितम् ।
 तेन स्वेन च संयुक्तो रुद्रमाराधय प्रभो ॥ ४० ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 एवमुक्तः स तेजस्वी ह्रिया परमया युतः ।
 तथैव समनुज्ञातो रुद्रं शरणमेयिवान् ॥ ४१ ॥
 त्वरितं स समागम्य नर्मदां हर्षसंयुतः ।
 तस्यास्तीरे त्मुद्दिश्य तस्थौ वाय्वशनः समाः ॥ ४२ ॥

36a तपसा हि] तपसापि R **36b** शक्तिना स] शक्तिनाम R **36d** च्यवनेन] च्यवलेन R **37c**
 °श्चैव] °ञ्चापि R **39a** मां] तं R **39b** अत्रिर्ब्रह्म°] अत्रिर्ब्रह्म° R **39c** सत्पुत्रिणी] सत्पुत्रि-
 णा R **40b** °दात्समार्जितम्] °दादुपाज्जितम् R **41b** ह्रिया परमया युतः] क्रिया+चार+समन्वितः
 R **41d** °मेयिवान्] °मीयिवान् R **42b** हर्षसंयुतः] चिन्तयाकुलः R **42c** तस्यास्तीरे तमु°]
 तस्यास्तं सममु° R **42d** वाय्वशनः] वामाशनः R

36(←a¹-a⁸) S₁, (c¹-c²)(c⁵-c⁷)(c⁸) S₃ **39**(b⁶-b⁷)(b⁸) S₁ **42**(c³)(c⁴-c⁵) S₁

36a तपसा] RBh (conj.), तपसो S₂S₃ • सुतो] S₂^{ac}RBh, सुती S₂^{pc}, सुता S₃ • लब्धः]
 S₂^{pc}RBh, लब्ध S₂^{ac}S₃ **36b** शक्तिना] RBh (em.?), शक्तिणा S₁S₂^{ac}, शक्तिणा S₂^{pc}, सत्क्रिया S₃
 • स] S₁Bh, शः(ः) S₂, सः S₃ **36c** और्वश्च] RBh (em.?), और्वश्च S₁, उवश्च S₂^{ac}, औवश्च
 S₂^{pc}, (उव)श्च S₃ (upper parts lost) **36d** °मुनिः] S₃RBh, °मुनि S₁S₂ **37a** कपिञ्जल्या°]
 S₁^{pc}S₂S₃RBh, कपिञ्जल्या°S₁^{ac} **37c** शिलादो] S₂S₃RBh, शिलादो S₁ • ऽजनयश्चैव] em. Bh
 (silently), जनयश्चैव S₁S₂S₃ **38a** तथा भवा°] S₂S₃RBh, तथा तवा° S₁ • तपः] S₁S₂RBh,
 तप S₃ **38c** श्रेष्ठं] S₁S₂RBh, श्रेष्ठं S₃ **38d** °योगबला°] S₂S₃RBh, योगला° S₁ (unmetrical)
39a मां] S₂S₃Bh, मा S₁ (tops lost) **39b** अत्रिर्ब्रह्म°] S₂^{pc}Bh, अत्रिर्ब्रह्म° S₁(tops lost)S₂^{ac}S₃
39c सत्पुत्रिणी] em. Bh (silently), सपुत्रिणी S₁, सत्पुत्रिणी S₂S₃ **39d** तद्भविष्यति] S₁S₃RBh,
 त+द्भ+द्विष्यति S₂ **40b** °त्प्रसादात्] S₂^{pc}S₃Bh, °त्प्रसादा S₁S₂^{ac} • °मार्जितम्] S₁S₂^{pc}S₃, °मा-
 र्जितः S₂^{ac}, °मार्जितम् Bh (em.) **40d** °राधय प्रभो] S₁RBh, °राधयन्प्रभो S₂S₃ **41a** °मुक्तः
 स] S₂RBh, °मुक्त स S₃, °मुक्तस्व S₁ **41b** ह्रिया] S₂^{pc}Bh, ह्रया S₂^{ac}S₃, क्रिया S₁ • °या
 युतः] S₁Bh, °यान्वितः S₂S₃ **41c** तथैव] S₁S₂S₃R, तथैव Bh (conj.) **41d** °मेयिवान्] S₁S₂^{ac}
 S₃, °मीयिवान् S₂^{pc}Bh **42a** स] S₂S₃RBh, तु S₁ **42b** नर्मदां] S₁S₂RBh, नर्मदा S₃ **42c**
 तस्यास्ती°] S₂Bh, तस्या ती° S₃, तस्या (ती°) S₁ • तमुद्दिश्य] conj., समुद्दिश्य S₁S₂, समुद्दिश्य
 S₃ (unmetrical), समुद्दिश्य Bh (conj.) **42d** समाः] S₁S₂^{pc}RBh, समा S₂^{ac}S₃ **42d** वाय्वशनः]
 S₁, वाय्वाशनः S₂Bh, वाय्वाशन S₃

स तु नैवाभवद्विप्रः कृतार्थस्तेन कर्मणा ।
ततः स दुःखितो भूयः प्राणायामेन तस्थिवान् ॥ ४३ ॥
वर्षमेकं ततो देवस्तमुवाच तदा विभुः ।
किमेवं क्लिश्यसे विप्र न तवास्ति सुतः क्वचित् ।
व्यर्थस्ते ऽयं श्रमस्तावन्नास्ति पुत्रस्तवानघ ॥ ४४ ॥
स एवमुक्तो निर्विण्णो निराशः पुत्रजन्मनि ।
चिन्तयामास मरणं न गन्तुं स्वं गृहं प्रति ॥ ४५ ॥
स काष्ठकूटं संभृत्य गृहीत्वाग्निं च दुःखितः ।
विलप्य बहु दुःखार्त आत्मानं दग्धुमैच्छत ॥ ४६ ॥
तस्य रुद्रः समालक्ष्य व्यवसायं सुदुष्करम् ।
पुत्र पुत्रेति गम्भीरमदृश्य इदमब्रवीत् ॥ ४७ ॥
पुत्रस्ते भविता गच्छ मा च त्वं साहसं कृथाः ।
काष्ठकूटेति नाम्ना च भविष्यति स ते सुतः ॥ ४८ ॥

43c स] सु० R 44c क्लिश्यसे] कृष्यसे R 44e श्रमस्तावन्] प्रसो भद्र R 46a संभृत्य] संभिद्य
R 46d °मैच्छत] °मुद्यतः R 48c °कूटेति] °कूटेषु R

43c स दुःखितो] स्वदुःखितो A • भूयः] A₅A₇, भूय A₃ 44a °मेकं ततो] °मेक{°कः A₇}स्ततो
A 44ab देवस्त°] A₃A₅, भूयः त° A₇ 44d क्वचित्] A₃A₅, क्वचित् A₇ 44e व्यर्थस्ते ऽयं
श्रम°] A₃A₅, व्यर्थस्तेषां प्रम° A₇ 45a निर्विण्णो] विप्रिर्षि A₃A₅, विप्रिर्षि A₇ 45b निराशः]
A₃A₅, निरासः A₇ • °जन्मनि] A₅A₇, °जन्मनिः A₃ 45d गन्तुं] A₃A₅, गन्तं A₇ • स्वं]
स्व° A 46a स काष्ठकूटं] स किञ्चित्कूट A₃, सत्किञ्चित्कूट A₅, स कश्चित्कूट A₇ 46b गृहीत्वा°]
A₃, गृहीत्वा° A₅, ग्रहीत्वा° A₇ 46cd दुःखार्त आ°] A₃, दुःखार्तञ्चा° A₅, दुःखार्ता आ° A₇
46d °मैच्छत] °मिच्छति A 47a रुद्रः] वज्रः A 47b व्यवसायं सुदुष्करम्] A₃A₅, व्यवसाय
सुसुष्करं A₇ 47cd गम्भीरमदृश्य इद°] चाभाष्य वचनं चेद° A 48c काष्ठ°] A₅A₇, काष्ठ° A₃
• च] वै A 48d सुतः] A₃, युतः A₅A₇

45(a⁸) S₁ 46(b⁴) S₂^{PC} 48(c¹-c²)(c³, d⁷-d⁸) S₁

43a नैवा°] S₁S₂^{PC}RBh, चैवा° S₂^{AC}S₃ • °द्विप्रः] S₁RBh, °द्विप्र S₂S₃ 43c ततः] S₁S₂RA
Bh, तत S₃ (unmetrical) • भूयः] S₁RA₅A₇Bh, भूय S₂S₃ 43d तस्थिवान्] S₁S₂^{PC}S₃RABh,
स्थिवान् S₂^{AC} (unmetrical) 44a वर्षमे°] S₁S₂RABh, वषमे° S₃ 44b °वाच तदा] S₂S₃RABh,
°वाचस्तदा S₁ 44d क्वचित्] S₁^{PC}S₂S₃RA₃A₅Bh, क्वचित् S₁^{AC} 44e °स्ते ऽयं] S₁S₂RA₃A₅Bh,
°स्ते य S₃ • श्रम°] S₁S₂S₃A₃A₅, श्रम° Bh (typo) • °स्तावन्] ABh, °स्ताव S₁S₂S₃ 44f
पुत्रस्त°] S₂S₃RABh, पुत्र(त°) S₁ (unmetrical, an akṣara i.m. possibly lost) 45a निर्विण्णो]
RBh (conj.?), निर्विण्ण S₁, निर्विण्णो S₂S₃ 45b निराशः] S₂S₃RA₃A₅Bh, निराश S₁ (unmetrical)
• °जन्मनि] S₂S₃RA₃A₅Bh, °मात्मनः S₁ 45d गन्तुं] S₁S₂RA₃A₅Bh, गन्तु S₃ • स्वं] RBh
(em.?), स्वा S₁, स्वां S₂S₃ 46a काष्ठकूटं] S₁S₂RBh, काष्ठकूट S₃ 46b °त्वाग्निं] S₁S₂^{PC}S₃RA
Bh, °त्वानि S₂^{AC} • च] S₁S₂S₃RA, सु° Bh (conj.) 46c दुःखार्त] S₁^{PC}RA₃A₅Bh, दुःखार्त S₁
(unmetrical), (द)दुःखार्ता S₂, दुःखार्ता S₃ 46d दग्धु°] S₂RABh, दग्ध° S₁S₃ • °मैच्छत]
S₂^{PC}Bh, °मैच्छतः S₁S₂^{AC}S₃ 47a रुद्रः समा°] R, रुद्र समा° S₁, रुद्रस्तमा° S₂S₃Bh 47b
व्यवसायं] S₁S₂RA₃A₅Bh, व्यवसाय S₃ • °दुष्करम्] S₁S₃RA₃A₅Bh, °दुष्करन् S₂ 47c ग-
म्भीर°] S₂S₃RBh, गाम्भीर° S₁ 47d °दृश्य इद°] S₂S₃RBh, °दृश्यनिद° S₁ 48a पुत्रस्ते]
S₁S₂RABh, पुत्र ते S₃ 48b मा च त्वं] S₂S₃RA, मैवन्त्वं S₁, मा चैवं Bh (conj.) • साहसं]
S₂S₃RABh, साहसः S₁ • कृथाः] RABh, कृथा S₁S₂S₃ 48c काष्ठ°] S₂RA₃A₇Bh, काष्ठ° S₃

अथ हृष्टमना विप्रो गत्वा पत्न्यां महातपाः ।
उत्पादयामास सुतं काष्ठकूटं महामुनिम् ॥ ४९ ॥
संस्कृतस्य तु कालेन तस्य बुद्धिरभूत्ततः ।
अशक्तो ऽयं वृद्धभावान्मामध्यापयितुं पिता ।
तस्माद्यास्यामि चामन्त्र्य पितरं वेदकारणात् ॥ ५० ॥
स गत्वा मातरं विप्रः पितरं च महायशाः ।
प्रणम्य शिरसा पादौ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥
सुतो युवाभ्यां जातो ऽहं धर्महेतोर्न कामतः ।
आवां तारयिता चायं तथैव च पितामहान् ।
संततिश्चाप्यविच्छिन्ना भविष्यति न संशयः ॥ ५२ ॥
इष्टांश्च लोकान्प्राप्स्याव सुपुत्रेणेति सर्वथा ।
पितृणां चानृणौ स्याव इत्यभीष्टो ऽस्मि वां सुतः ॥ ५३ ॥

50d °न्मामध्याप°] °+त्+मध्याप°R 50e °द्यास्यामि चा°] °त् स्वाम्यमा° R (unmetrical)
51cd पादौ इ°] सम्यगि° R 52a °भ्यां जातो ऽहं] °भ्याञ्जाते हि R 53a इष्टांश्च] इष्टांस्तु
R • °न्प्राप्स्याव] °न् प्राप्स्यावः R 53b सुपुत्रेणेति] सुपुत्रेणैव R 53d इत्यभीष्टो] इत्यभीष्टौ
R

49b पत्न्यां] पत्नीं A 49c सुतं] पुत्रं A 50b °त्ततः] °त् परा A 50cd भावान्मामध्यापयि-
तुं] भावो न{ना A₇} ममाध्याप{°यि° A₅, °पये° A₇(unmetrical)}तुः A 50e तस्माद्यास्यामि चा°]
त{अ° A₇}स्मात् यास्ये तमा° A± • °मन्त्र्य] A₃A₇, °मंत्र A₅ 51a विप्रः] विप्र A 51b
°यशाः] A₃A₅, °यसाः A₇ 51cd पादौ इदं] सम्यगिदं A₃A₇, सम्यक् दे A₅ (unmetrical) 52ab
जातो ऽहं धर्महेतोर्न] तातो यं प्रार्थितश्चैव A± 52c आवां] युवां A₃A₅, सुवान् A₇ • चायं] चाहं A
53a इष्टांश्च लोकान्प्राप्स्याव] इमान् लोकांश्चाप्स्याथः{°प्साथ A₇} A (unmetrical) 53b सुपुत्रेणेति]
सुपुत्रेणैव A 53cd] om. A

49(a⁸-b⁵)(b⁶-b⁷) S₁ 51(a⁸-b¹)(b²-b⁶) S₁ 52(f⁸→) S₁ 53(←a¹)(a²-a⁴, b⁴-b⁵)(b⁶-b⁸)(c¹-
c⁴)(c⁵-d⁸→) S₁

49b °तपाः] S₂^{pc}RABh, °तपा S₂^{ac}S₃, (°त)पा S₁ 49c सुतं] S₂S₃RBh, सुतः S₁ 49d
काष्ठ°] S₁S₂RABh, काष्ठ° S₃ 50a कालेन] S₁S₂RABh, काले S₃ (unmetrical) 50b °भू-
त्ततः] S₂S₃RBh, °भूत्ततः S₁ 50d °न्मामध्याप°] S₁Bh, °न्मामध्याप° S₂S₃ 50e °मन्त्र्य]
S₁S₂RA₃A₇Bh, °मन्त्र्या S₃ 51a विप्रः] RBh (em.?), विप्र S₂S₃, वि ॒ S₁ 51b °यशाः]
S₂^{pc}RA₃A₅Bh, °यशा S₁S₂^{ac}S₃ 51cd पादौ इ°] S₁, सम्यगि° S₂S₃Bh 52b °हेतोर्न] S₂RBh,
°हेतो न S₁, °हेतो न्न S₃ 52c आवां] S₁S₂^{pc}RBh (अवतारयिता i.m. by sec. hand in S₂), आव
S₂^{ac}S₃ • चायं] S₁S₂^{pc}RBh, चाय S₃, याच S₂^{ac} 52d पितामहान्] S₁S₂RABh, पितामहात् S₃
52e संततिश्चा°] S₁S₂RABh, संतति चा° S₃ (unmetrical) 53c पितृणां चा°] S₃RBh (em.?),
(पितृणां चा°) S₁ (upper parts lost), पितृ+ना+च्चा° S₂ • °नृणौ] S₂^{pc}RBh, °नृणो S₂^{ac}S₃ 53d
वां] S₂RBh, वा S₃

सो ऽहं धर्मेष्वकुशलः श्रुतिस्मृतिबहिष्कृतः ।
कर्ताज्ञानेन तत्कर्म पितरो येन दुःखिताः ।
भवाञ्च निरये मग्नश्चिरं वत्स्यति दुष्टवत् ॥ ५४ ॥
भवान्नाध्यापने शक्तः स्थविरत्वाद्दिने दिने ।
पुत्रस्नेहाच्च कार्यं च न सम्यग्धारयिष्यति ॥ ५५ ॥
इयं च जननी नित्यमेकपुत्रो ऽयमित्युत ।
त्वया सम्यक्प्रशास्यन्तं नैव मामनुमंस्यते ॥ ५६ ॥
सो ऽहमन्यं तपोनित्यं निरनुक्रोशमेव च ।
आचार्यं मतिसंपन्नं संश्रयामीति मे मतिः ॥ ५७ ॥
न चापि तद्ववस्यामि युवयोर्नास्ति कश्चन ।
कुर्याद्यः पादयोर्नित्यं शुश्रूषामिति चिन्तयन् ॥ ५८ ॥

54a °ष्वकुशलः] °पु कुशलः R 54c कर्ताज्ञानेन] कर्तुं जानेन R 54d After this R adds 2 pādas reading दुःखहीना भविष्यन्ति मया पुत्रेण तारिताः • मग्न°] मग्ना° R 54f दुष्टवत्] दुःखितः R 55a शक्तः] सक्तः R 55c °स्नेहाच्च कार्यं च] °स्नेहात्थकार्याच्च R 55d °ग्धारयिष्यति] °ग्धारयिष्यति R 56ab °त्यमेकपुत्रो] °त्यं एकः पुत्रो R 56d °मनुमंस्यते] °मनुलप्स्यते R 57ab] सो ह्मन्यङ्गमिष्यामि विद्याहेतोस्तपोधनं R 57c आचार्यं मति°] आचार्य्यमभि° R 58d शुश्रूषा°] शुश्रूषा° R

54a °ष्वकुशलः] °पु कुशलः A 54b श्रुतिस्मृति°] A₃, स्मृतिश्रुति° A₅A₇ 54c कर्ताज्ञानेन] कर्तुं जा[ना° A₅]नेन A 54d दुःखिताः] A₃, दुः A₅ (unmetrical), दुःखितः A₇ 54ef] om. A 55a भवान्नाध्यापने] भवानध्याप{°य° A₅}ने A 55b स्थविरत्वाद्] A₃A₅, स्थविरत्वा A₇ 55c °स्नेहाच्च कार्यं च] °स्नेहा{°हो° A₇^{pc}}र्द्धकामार्थं A 55d °ग्धारयिष्यति] °क् वारयिष्यति{°सि A₃A₅} A 56ab °त्यमेकपुत्रो ऽयमि°] °त्यं ममेकः पुत्र इ° A 56c °क्प्रशास्यन्तं] °क् प्रयास्यन्तं A 57ab] om. A 57c आचार्यं मति°] आचार्य्यमभि° A 58a तद्ववस्यामि] तद्वव{°द्य° A₅}पश्यामि A₃A₅, त एव स्यामि A₇ (unmetrical) 58b कश्चन] A₃, कश्चनः A₅A₇ 58c पादयोर्नि°] A₃A₅, पादयोर्नि° A₇ 58d शुश्रूषा°] A₃A₅, शुश्रूषा° A₇ • चिन्तयन्] मे मतिः{°ति A₅A₇} A

54(←a¹-a⁴)(a⁵-b²) S₁ 55(a⁸-b²) S₁ 58(c²-c³) S₁

54c कर्ताज्ञानेन तत्कर्म] S₂S₃Bh, सर्वज्ञानैर्द्विरहितः S₁ 54d पितरो] S₂S₃RABh, पतरो S₁ • दुःखिताः] S₂^{pc}RA₃Bh, दुःखिता S₁S₂^{ac}S₃ 54ef] repeated in S₁. 54e भवाञ्च] S₁S₁^{*}S₂RBh, भवाञ्च S₃ • निरये] S₁S₁^{*}S₂^{pc}S₃RBh, निरयो S₂^{ac} 54ef मग्नश्चि°] S₂^{pc}Bh, °मग्न चि° S₂^{ac}, मग्न चि° S₃, दुःखं चि° S₁S₁^{*} 54f °रं वत्स्यति] S₂Bh, °रं वत्स्याम S₁, °रं वष्याम S₁^{*}, °रस्व-स्यति S₃ • दुष्टवत्] S₁^{*}S₂S₃Bh, दुष्टकृतत् S₁^{pc}, दुष्टकृतत् S₁^{ac} (unmetrical) 55a भवान्नाध्या°] S₂S₃RBh, भवानाध्या° S₁ 55b स्थविरत्वाद्] S₂RA₃A₅Bh, स्थविरत्वा S₃, ८ ८राश्च S₁ 55c °स्नेहाच्च] S₂Bh, °स्नेहाच S₃, °स्नेहद° S₁ • कार्यं च] conj., °कार्यश्च S₁, कार्याच्च S₂Bh, कार्या-च S₃ 55d न सम्य°] S₂S₃RABh, न सम्य° S₁ • °ग्धारयिष्यति] S₁, °ग्धारयिष्यसि S₂S₃, °ग्धारयिष्यासि Bh (typo) 56a इयं] S₂^{pc}RABh, इदं S₁, इदञ् S₂^{ac}S₃ 56b °त्युत] RABh, °त्युतः S₁S₂S₃ 56c °क्प्रशास्यन्तं] S₂S₃RBh, °क्प्रशाल्यन्त S₁ 56d मामनु°] S₂S₃RABh, मामनु° S₁ 57a °नित्यं] S₂S₃Bh, °नित्य° S₁ 57c आचार्यं मति°] S₁Bh, आचार्यमति° S₂, आचार्य्यमति° S₃ • °संपन्नं] S₁S₂^{pc}S₃RABh, सम्पन्न S₂^{ac} 57d मतिः] S₁S₂^{pc}RABh, मति S₂^{ac}S₃ 58a तद्] S₁RA₃A₅Bh, तम् S₂, तं S₃ • °वस्यामि] S₁^{pc}S₂^{pc}S₃RBh, °वष्यामि S₁^{ac}, °वस्यापि S₂^{ac} 58b युवयोर्ना°] RABh, युवयो ना° S₁S₃, युवयो न्ना° S₂ • कश्चन] S₂^{pc}RA₃Bh, कश्चनः S₁S₂^{ac}S₃ 58c पादयोर्] S₂RA₃A₅Bh, पादयो S₁S₃ 58d शुश्रूषामिति] S₂S₃A₃A₅Bh, शुश्रूषा-मिति S₁

न च नाख्येयमेतद्वां मया चिन्ता कृता शुभम् ।
 अशुभं वापि यत्किञ्चिद्दुवां मम गतिः परा ॥ ५९ ॥
 एवमुक्तौ तु पितरौ पुत्रेण सुमहात्मना ।
 साश्रुपूर्णेक्षणौ स्थित्वा मुहूर्तमिदमूचतुः ।
 आघ्रायालिङ्ग्य संमार्ज्यं स्नेहात्प्रियसुतं तदा ॥ ६० ॥
 भूमन्युरुवाच ।
 शुश्रूषा द्विविधा पुत्र पितृणां धर्मसंहिता ।
 या कर्तव्या प्रयत्नेन सुतेन सुमहात्मना ॥ ६१ ॥
 ऐहिकी चाङ्गशुश्रूषा परत्रे या च धर्मदा ।
 यया तरन्ति पितरः कामांश्चाप्नुवते ऽक्षयान् ।
 तत्रैहिकं न नो हीष्टं यथा ह्यामुष्मिकं कृतम् ॥ ६२ ॥
 तस्मादामुष्मिकं कर्म यद्भवेत्तत्समाचर ।
 गच्छाधीष्व श्रुतिं चैव स्मृतिं चैव सुकर्मणाम् ॥ ६३ ॥

59a च नाख्येय°] चानाख्येय° R • °मेतद्वां] °मेतत्वां R 59b चिन्ता कृता] चित्ते कृतं R 60c साश्रुपूर्णेक्षणौ] अश्रायन्तेक्षणै R 60d °मिदमूचतुः] °मिवमूचतुः R 60e आघ्राया°] अख्याया° R • संमार्ज्यं] सम्मीर्षुः R 61b °संहिता] °संस्थिता R 62a °शुश्रूषा] °शुश्रूषः R 62d °श्चाप्नुवते] °श्चाप्नुवन्त्य° R (unmetrical) 62e न नो हीष्टं] मनोभीष्टं R 62f यथा ह्या°] तथा चा° R 63c °धीष्व श्रुतिं चैव] °धीस्व श्रुतिः सम्यक् R 63d स्मृतिं चैव सुकर्मणाम्] स्मृतिम्वापि सुकर्मणा R • After this R adds 2 pādas reading तथा कुरु यथा नित्यं येन नो दुःखमाप्नुयात् ।

59a न च नाख्येयमेतद्वां] वचनाख्येयमेतत्वां A 59b चिन्ता] A₃A₇, om. A₅ (unmetrical) • कृता] कृतं A₃A₇, कृते A₅ 59c वापि] चापि A₃A₅, चाति A₇ 59cd °चिद्दुवां] °चि सुरी A₃, °चित् सुरा A₅, °चित् सुरी A₇ 59d गतिः] गति A • परा] A₅, पुरा A₃A₇ 60c साश्रु°] अश्रु° A • स्थित्वा] दीनौ A 60d °मिदमूचतुः] °मिवमू{°म्ब° A₇}चतुः A 60e-63d] om. A, instead of this A has 2 pādas reading तथा कुरु यशो नित्यं येन नौ दुःखमाप्तवान् ।

61(a³-a⁴) S₁ 63(d⁴-d⁶) S₁, (b⁸) S₃

59b कृता] S₂S₃Bh, कथं S₁ • शुभम्] S₁RABh, शुभाम् S₂, शुभां S₃ 59d गतिः] S₂S₃R Bh, गति S₁ (unmetrical) 60c साश्रु°] S₁S₂S₃, अश्रु° Bh 60d मुहूर्तमिद°] S₂S₃Bh, मुहूर्ते पिद° S₁ • °मूचतुः] S₂RA₃A₅Bh, °मूचतु S₁S₃ 60e आघ्राया°] conj. Bh, आप्याय्या° S₁, आ{अ° S₂^{ac}}प्राप्या° S₂S₃ • °लिङ्ग्य] S₂S₃RBh, °लिंग S₁ • संमार्ज्यं] S₂S₃, सम्मार्ज्यं S₁, संमृज्य Bh (conj.) 60f °सुतं] S₁R, °सुतो S₂S₃, °सुतौ Bh (em.?) • तदा] S₂S₃RBh, तदं S₁ 61 भूमन्युरुवाच] S₂^{pc}RBh, उपमन्युवाच S₁, भूमन्यु S₂^{ac}S₃ 61a पुत्र] S₁^{pc}S₂S₃RBh, (पि)पुत्र S₁ 61b °संहिता] S₁S₂^{pc}, °संहिता S₂^{ac}S₃, °संमिता Bh (conj.) 61c कर्तव्या] S₁S₂^{pc}S₃RBh, कर्तव्य S₂^{ac} • प्रयत्नेन] S₁S₂RBh, प्रयत्नेन S₃ 62a चाङ्ग°] S₁RBh, या च S₂S₃ • °शुश्रूषा] S₂S₃Bh, °शुश्रूषा S₁ 62b परत्रे या च] S₂S₃R, परत्रे याव S₁, या परत्र च Bh (conj.?) • धर्मदा] S₂S₃RBh, धर्मता S₁ 62d कामांश्चाप्नुवते] S₂Bh, कामांश्चाप्नुवते S₃, सकामां चाप्नुते S₁ • ऽक्षयान्] S₁S₂RBh, ऽक्षयात् S₃ 62e न नो] S₂S₃Bh, नरो S₁ • हीष्टं] S₁S₂Bh, हीष्ट S₃ 62f °मुष्मिकं] S₁S₂RBh, °मुष्मिक S₃ • कृतं] S₁R, हितम् S₂S₃Bh 63a °मुष्मिकं] S₁S₂R Bh, °मुष्मिक S₃ (unmetrical) 63ab कर्म यद्] S₂S₃RBh, कर्मन्यं S₁ • °त्समाचर] RBh (em.?), °त्समाचरः S₁, °त्समाचरेत् S₂, °त्समाचरेत् S₃ 63c गच्छाधीष्व] S₁S₂Bh, गच्छधीष्व S₃ 63d सुकर्मणाम्] conj. Bh (silently), सुकर्मणा S₂S₃, °-र्मणा S₁

मातोवाच ।

यथा ते ऽयं पिता पुत्र ब्रवीति विदितात्मवान् ।

तथा कुरु यथा देवो वरदस्ते भवेद्भवः ॥ ६४ ॥

उदरेण मया दुःखं धारितस्त्वं महामते ।

तथा च बहुभिः क्लेशैर्लब्धः सर्वार्थसिद्धये ॥ ६५ ॥

पित्रा च तपसोग्रेण प्राणांस्त्यक्त्वातिदुस्त्यजान् ।

महादेवाद्भ्रवाँल्लब्धस्तस्य युक्तं समाचर ॥ ६६ ॥

यथा तुष्टौ त्वया पुत्र जीवौ जीवेन संगतौ ।

आवामुभावपि स्याव तथा सम्यक्त्वाचर ॥ ६७ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततस्ताभ्यामनुज्ञात आप्नातश्चैव मूर्धनि ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य जगाम सुकृतात्मवान् ॥ ६८ ॥

64 मातोवाच] माता उवाच R 64d भवेद्भवः] भवेद्भरः R 65b महामते] महामुने R 65c बहुभिः क्लेशैः] बहुभिर्देशैः R 66a पित्रा] पिता R 66b °स्त्यक्त्वाति°] °स्त्यक्त्वा(चदु)+(तु)+ R 66d °स्तस्य] °स्तस्मा R • समाचर] समाचरः R 67a तुष्टौ] तुष्टो R 67c आवामुभावपि स्याव] आवां स्वभावयिष्याव R 67d सम्यक्त्वा°] सम्यक् समा° R 68d सुकृतात्मवान्] सकृदात्मवान् R

64a यथा] अथ A 64b विदितात्मवान्] विदितार्थवान् A 64d वरदस्ते भवेद्भवः] वदतेव भवौद्भवः A₅, वदते करुणात्मवान् A₃A₇ 65a उदरेण] सुदारुणं A • दुःखं] दुःखाद् A₃, दुःखा A₅, दुःख° A₇ 65b महामते] महामुने A₃, महामुने A₅, महात्मने A₇ 65d °लब्धः] A₃, °लब्ध A₅A₇ 66a च तपसो°] न तपसो° A₃A₅, मत्तपसो° A₇ 66b °स्त्यक्त्वा°] A₃A₅, °स्त्यक्त्वा° A₇ 66c °देवाद्भ्रवाँल्ल°] A₃, °देवाद्भ्रवाँल्ल° A₅, °देवाद्भ्रवाँ ल° A₇ 66cd °ब्धस्तस्य यु°] °ब्धस्तस्माद्दु° A₃A₅, °ब्ध तस्मात् यु° A₇ 67b जीवौ] A₃, जीवो A₅, जीवै A₇ 67c आवामुभावपि स्याव] आवां नैव मरिष्यावस् A₃A₇, आवां स्ववान्नरिष्यावस् A₅ 67d सम्यक्त्वा°] सम्यक् समा° A₃A₇, सम्यकुसमा° A₅ (unmetrical) 68d सुकृतात्मवान्] सकृतार्थवान् A

65(d²) S₂^{PC}, (c⁷-c⁸)(d¹-d²) S₃ 66(d⁵-d⁸) S₁

64 मातोवाच] A, मात उ S₁, यश उ S₂S₃, सुयशोवाच Bh (conj.?) 64d भवेद्भवः] conj. Bh, भवोद्भवः S₁, यमुक्तवान् S₂S₃ 65a दुःखं] S₁^{PC}S₂S₃RBh, दुःखन् S₁^{AC} (unmetrical) 65b °तस्त्वं] S₂RABh, °तस्ते S₁, त त्वम् S₃ 65d °लब्धः] S₁S₂^{PC}RA₃Bh, °लब्ध S₂^{AC}, (लब्ध) S₃ • °सिद्धये] S₂S₃RABh, °सिद्धयेत् S₁ 66a पित्रा] S₁ABh, पिता S₂S₃ 66b प्राणांस्त्यक्त्वाति°] S₂A₃A₅Bh, प्राणांस्त्यजत S₁, न्त्यक्त्वाति° S₃ (unmetrical) • °दुस्त्यजान्] S₁S₂RABh, °दुस्त्यजम् S₂^{AC}, °दुस्त्यजाम् S₂^{PC} 66c महादेवाद्भ्र°] S₂^{PC}RA₃Bh, महादेवां भ° S₁, महादोभवाद्भ्र° S₂^{AC} (unmetrical), महादेवोद्भ्र° S₃ 66cd °वाँल्लब्धस्त°] S₁RA₃A₅Bh, °वां लब्धास्त° S₂, °वां लब्धोस्त° S₃ 66d युक्तं] S₁RABh, युक्तः S₂S₃ 67a तुष्टौ] S₁S₂ABh, तुष्टो S₃ 67b जीवौ] S₁S₂RA₃Bh, जीवो S₃ 67c स्याव] S₁Bh, स्याता S₂, स्यातां S₃ 67d सम्यक्त्वा°] S₂^{PC}Bh, सम्यक्त्वा° S₁, सम्यक्त्वा° S₂^{AC}, सम्यक्त्वा° S₃ • °माचर] S₂S₃RABh, °माचरे S₁ 68 सनत्कुमार उवाच] S₁S₂RABh, om. S₂ 68b आप्नातश्चैव] S₁RABh, आप्नातश्चैव S₂S₃ • मूर्धनि] S₂S₃RA Bh, मूर्द्धनि S₁^{AC}, मूर्द्धनि S₁^{PC} 68d सु°] S₁S₂S₃, स Bh

स जगाम तदा ताभ्यां विसृष्टञ्चवनं प्रति ।
 ऋग्यजुर्भ्यामिवोत्सृष्टा स्वाहुतिर्वरुणं प्रति ॥ ६९ ॥
 स तमासाद्य तुष्टेन तेनासौ सफलः कृतः ।
 भागधेयमिव प्राप्य देवैर्मन्त्रपुरःसरः ॥ ७० ॥
 अथ पुत्रे गते तस्मिन्पिता दिष्टान्तमेयिवान् ।
 काष्ठकूटस्ततो ऽभ्येत्य कृतविद्यः सुधार्मिकः ।
 अपश्यन्मातरं दीनामतोयामिव पद्मिनीम् ॥ ७१ ॥
 सोमहीनामिव निशामाज्ञाहीनामिव श्रियम् ।
 रुदन्तीं सास्रुपूर्णाक्षीं विलपन्तीं सुदुःखिताम् ॥ ७२ ॥
 काष्ठकूटस्तु तां दृष्ट्वा दुःखेन समभिस्रुताम् ।
 जयन्त इव पौलोमीं शक्ने नष्टे ऽब्रवीदिदम् ॥ ७३ ॥

69a स जगाम तदा] जगाम च ततस् R 69b ञ्चवनं] ञ्च वलं R 69cd ञ्त्सृष्टा स्वाहुति°]
 ञ्त्सृष्टाहुति° R 70b सफलः] सकली° R 70d देवैर्मन्त्रपुरःसरः] देवैर्मन्त्रपुरःसरं R 71b
 दिष्टान्तमेयिवान्] कालेन संयुतः R 71ef] अपश्यत् मातरा दीनां निस्तोयामिव यामिनीम् R 72c
 रुदन्तीं सास्रु°] रुदन्तीं सास्रु° R 73c जयन्त] जयन्त्य R 73d नष्टे] लष्टे R

69b विसृष्टञ्चवनं] विशिष्टञ्चवनं A₃A₅, विसृष्टञ्चवनं A₇ 69c ऋग्यजुर्भ्यामि°] ऋग्यजुर्भ्यामि° A₃,
 ऋग्यजुर्भ्यामि° A₅, ऋग्यज्ञभ्यामि° A₇ 69c ञ्त्सृष्टा] A₇, ञ्त्सृष्ट° A₃A₅ 69d स्वाहुति°] बाहु-
 मि° A 70d ञ्पुरःसरः] ञ्पुरःसरैः A 71b दिष्टान्तमेयिवान्] कालेन संयुतः A 71c ऽभ्येत्य]
 A₃A₇, भ्येत्य A₅ 71d ञ्विद्यः] A₃, ञ्विद्याः A₅, ञ्विद्य A₇ 71e अपश्यन्] A₅A₇, अव-
 श्यन् A₃ 71ef ञ्नामतोयामिव पद्मिनीम्] ञ्नां निस्तोयामिव पद्मिणी A± 72ab ञ्शामाज्ञाहीनामिव
 श्रियम्] ञ्शां { ञ्शाय A₇(unmetrical) } यज्ञो { ञ्ज्ञ° A₃ } हीनामिवाश्रमं A 72c रुदन्तीं] रुदती A₃A₇,
 रुदन्ति A₅ • सास्रु°] सास्रु° A 72d विलपन्तीं] A₃, विलपन्ति A₅, विलपतीं A₇ 73b सम-
 भिस्रुताम्] समभिस्रुतः A₃, समितिस्रुतः A₅, समितिस्रुतः A₇

69(d⁵-d⁶)(d⁷-d⁸) S₁ 70(c³, c⁷-c⁸, d⁴-d⁵) S₁ 71(a³-a⁴, b³-b⁵, b⁸-d⁸)(e¹-e²)(e³, e⁶-e⁷) S₁
 72(d³-d⁴)(d⁵, d⁸) S₁, (a¹) S₂ 73(c¹-c²)(c³) S₂^{pc}

69c ऋग्यजुर्भ्यामि°] S₂RBh, ऋग्यजुर्भ्यामि° S₁, ऋग्यजुर्भ्यामि° S₃ 69d स्वाहुति°] S₁S₂^{pc}S₃Bh,
 (आ)स्वाति° S₂^{ac} (unmetrical) 70b सफलः] S₂S₃ABh, फलदः S₁ 70d देवैर्मन्त्र°] S₂A,
 देवैर्मन्त्र° S₁, देवैर्मन्त्र° S₃, देवैर्मन्त्रः Bh (conj.) • ञ्पुरःसरः] S₁S₂^{pc}Bh, ञ्पुरस्सर S₂^{ac}, ञ्पु-
 रसर S₃ (unmetrical) 71b दिष्टान्तमेयिवान्] conj., (दष्टान्त)मेयिवान् S₁ (lower parts of दष्टान्त
 lost), कालेन संयुतः S₂S₃, दिष्टान्तमेयिवान् Bh (em.) 71c काष्ठकूट°] S₁S₂RABh, काष्ठकूट°
 S₃ • ऽभ्येत्य] S₁S₂^{pc}S₃RA₃A₇Bh, भ्येत S₂^{ac} 71d कृतविद्यः] S₁RA₃Bh, कृतविद्यः S₂S₃ 71e
 अपश्यन्मा°] S₂S₃RA₃A₇Bh, ञ् (श्य) मा° S₁ (tops lost) 71ef ञ्नामतोयामिव] S₁, ञ्नां वि-
 तोयामिव S₂S₃Bh 72a सोम°] S₂S₃RABh, चन्द्र° S₁ 72b ञ्माज्ञा°] S₁^{pc}S₂S₃RBh, ञ्माज्ञा°
 S₁^{ac} • श्रियम्] S₂S₃RBh, श्रियां S₁ 72c रुदन्तीं सास्रु°] em., रुदन्तीं सास्रु° S₁, रुदतीं सास्रु°
 S₂, रुदतीं सास्रु° S₃, रुदतीमश्रु° Bh (conj.) • ञ्पूर्णाक्षीं] S₂S₃RABh, ञ्पूर्णाक्षी S₁ 72d वि-
 लपन्तीं] S₂RA₃Bh, विलपन्ती S₃, विलपन्ति S₁ 73a काष्ठकूट°] S₁S₂RABh, काष्ठकूट° S₃ 73c
 जयन्त] S₁S₃ABh, यजन्त S₂^{ac}, (जयः) ञ् S₂^{pc} (a few more illegible akṣaras possibly i.m.) •
 पौलोमी] RABh, पौलोमी S₁S₂S₃ 73d नष्टे] S₂^{pc}S₃ABh, नष्ट S₁, नष्टि S₂^{ac} • ऽब्रवीदिदम्]
 S₁^{pc}S₂S₃RABh, ब्रवीमिदं S₁^{ac}

काष्ठकूट उवाच ।

श्रुतं मयेदं प्रागेव कृता चैवोदकक्रिया ।

मा शोके मन आधत्स्व एष धर्मः सनातनः ॥ ७४ ॥

देवानां च ऋषीणां च योगिनां च महात्मनाम् ।

मर्त्यानां किं पुनर्मातर्मा रुदस्त्वं तपोधने ॥ ७५ ॥

अहं तेनात्मनात्मा वै सृष्टः स्वेनैव तेजसा ।

पश्य मां कृतकृत्यं त्वं गायत्रीवात्मनः सुतम् ॥ ७६ ॥

वेदाः सर्वे मयाधीताः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः ।

तथोपवेदाः सर्वे च अध्यात्मं चैव कृत्स्नशः ॥ ७७ ॥

यत्किञ्चित्पुरुषैर्ज्ञेयं तत्सर्वं ज्ञातमेव च ।

श्रोतव्यं च श्रुतं सर्वमुपास्ताश्चापि योगिनः ॥ ७८ ॥

अनेन हि प्रकर्षेण हृष्यमाणा मुदान्विता ।

मां पालय महासत्त्वे गायत्रीव सदा ऋतुम् ॥ ७९ ॥

74a श्रुतं मयेदं] श्रुतस्मदेयं R 74b चैवोदक°] वै चोदक° R 75c पुनर्मातर्] पुनर्यातर् R 75d रुदस्त्वं] रोदीस्त्वं R 76a °नात्मा वै] °नात्मानः R 76c पश्य मां] R^{ac}, पश्येमां R^{pc} • °कृत्यं त्वं] °कृत्यत्वं R 76d गायत्रीवा°] गायत्री चा° R 77d अध्यात्मं] आध्यात्मञ्च R 78cd सर्वमुपास्ता°] सर्वं उपाया° R 79b हृष्यमाणा] कृष्यमाणा R 79d गायत्रीव] गायत्री च R

74b आधत्स्व] A₃A₅, आधत्स्व A₇ 74d धर्मः] A₃A₅, धर्म A₇ 75a ऋषीणां] A₃A₇, ऋषीणां A₅ 75c मर्त्यानां] A₇, सत्यानां A₃A₅ 75d रुदस्त्वं तपोधने] रोदी{°दि° A₅}स्तं तपोधनं A 76a °नात्मा वै] °ना{°नो A₇} भावः A 76c त्वं] A₃, तं A₅, तां A₇ 76d गायत्रीवा°] A₃A₇, गायत्रीरा° A₅ • सुतम्] A₃A₅, सूतं A₇ (unmetrical) 77b साङ्गोपाङ्गाः] A₃A₅, साङ्गोपाङ्गा A₇ 77c सर्वे च] सर्वेषु A 77d कृत्स्नशः] सर्वशः A 78a-79d] om. A

74(b⁸)S₁ 78(d⁴)S₁

74 काष्ठकूट] S₁S₂RABh, काष्ठकूट S₃ 74a श्रुतं] S₁^{pc}S₂S₃ABh, श्रुतं S₁^{ac} 74b कृता चैवोदक-दक्रिया] S₂S₃A, कृताञ्चैवोदकक्रि ऽ S₁, कृतं चैवोर्ध्वदेहिकम् Bh (conj.) 74c आधत्स्व] S₁S₂^{pc}S₃R A₃A₅Bh, आधत्स्व S₂^{ac} 74d धर्मः] S₂S₃RA₃A₅Bh, धर्म S₁ 75a ऋषीणां] S₂S₃RA₃A₇Bh, रिषीणाञ्च S₁ 75c किं पुनर्मातर्] ABh, किमुतर्मात S₁, किमुपुनर्मात S₂, किं पुन मात S₃ (unmetrical) 75d रुदस्त्वं त°] S₂, शुचस्त्वं त° S₁, रुतस्त्वन्त° S₃^{pc}, रुतस्त्वत्व° S₃^{ac}, शुचस्तं त° Bh (em.?) • °धने] S₂S₃R, °धनम् S₁Bh 76ab °नात्मा वै सृष्टः स्वेनैव] S₂^{pc}S₃Bh, °नात्मा वै सृष्टश्चैव S₂^{ac}, °ना सृष्टः स्वेन तेनैव S₁ 76c मां] S₁S₃RABh, मा S₂ • °कृत्यं] S₂ABh, °कृत्य° S₁S₃ • त्वं] S₁S₂RA₃Bh, °त्व S₃ 76d गायत्रीवा°] S₁S₂^{pc}S₃A₃A₇Bh, गायत्री चा° S₂^{ac} • सुतम्] S₁S₂^{pc}S₃RA₃A₅Bh, सुता S₂^{ac} 77a वेदाः] S₂S₃RABh, वेदा S₁ • सर्वे] S₁S₂^{pc}S₃RABh, सर्वे S₂^{ac} • °याधीताः] S₂S₃RABh, °याधीता S₁ 77b साङ्गोपाङ्गाः] S₂RA₃A₅Bh, साङ्गोपाङ्गा S₁, साङ्गोपाङ्ग S₃ 77c °पवेदाः] S₂RABh, °पवेदा S₁S₃ • च] S₂S₃RBh, तु S₁ 77d अध्यात्मं] S₂S₃ABh, आध्यात्मं S₁ 78a यत्किञ्चित्] S₂S₃RBh, यत्किञ्चि S₁ • °रुषैर्ज्ञेयं] S₂RBh, °रुषैर्ज्ञेय S₁S₃ 78b ज्ञातमेव] S₂S₃R, ज्ञानमेव S₁Bh 78cd सर्वमु°] S₂S₃RBh, सर्वमु° S₁ 78d °श्चापि] S₂S₃RBh, °श्चैव S₁ (tops lost) 79a अनेन हि] S₁R, अनेनापि S₂S₃Bh • प्रकर्षेण] S₁RBh, प्रहर्षेण S₂S₃ 79d ऋतुम्] S₂S₃RBh, ऋतुः S₁

सनत्कुमार उवाच ।

श्रुत्वा तस्य वचस्तद्वै माता तथ्यं महात्मनः ।

भूयस्तरेण दुःखेन रुदन्ती तमुवाच ह ॥ ८० ॥

यशोवाच ।

पुत्र नैतद्धि दुःखं मे मृतः स इति संमतः ।

सर्वेषां प्राणिनामेतद्विहितं मर्त्यधर्मिणाम् ॥ ८१ ॥

स चापि कृतकृत्यश्च महात्मा तपसान्वितः ।

न तस्य शोच्यमस्माभिरिह किञ्चिद्धि विद्यते ॥ ८२ ॥

आत्मानं पुत्र शोचामि याहं तेन विना कृता ।

तमेवानुमृता नास्मि तवागमनकांक्षिणी ॥ ८३ ॥

नार्था न भोगस्वजना न पुत्रा नैव बान्धवाः ।

योषितां तत्र तिष्ठन्ति पतिर्यत्रावतिष्ठते ॥ ८४ ॥

पतिर्यदि ततः सर्वं नास्ति किञ्चित्पतिं विना ।

सर्वं हि दुःखदं तासां यासां नास्ति पतिः सुत ॥ ८५ ॥

80c भूयस्तरेण] भूयन्तरेण R 80d रुदन्ती तमु०] रुदतीवमु० R 81 यशोवाच] जयोवाच R
81a नैतद्धि] मे तद्धि R 81b इति संमतः] श्रुतिसागर R 81d ०धर्मिणाम्] ०धारिणाम् R 83c
०वानुमृता] ०वानमृता R 84a नार्था न भोगस्वजना] नात्मनः सुखसम्भोगा R 84c योषितां त०]
योषितस्त० R 85a पतिर्यदि] पतिर्यत्र R 85d सुत] सुतः R

80a वचस्तद्वै] ततस्तद्वै A 80b माता तथ्यं] या{य० A7}धातथ्यं A 80c भूयस्तरेण] A3A5, भू-
यः स्मरेण A7 80d रुदन्ती] रुदती A 81a पुत्र] A3A5, पुत्रं A7 81b इति संमतः] श्रु{श्रु०
A5}तिसागरः A 81c ०नामेत०] A3A7, ०नामेत० A5 81d ०धर्मिणाम्] A3A5, ०धार्मिकां A7
82c तस्य] तस्या० A 82d किञ्चिद्धि] किञ्चिन्न A 83c तमेवानु०] त्वमेवार्था० A 84ab]
न ममाद्या{०द्य A5A7}खिला भोगाः स्वजनाः पुत्रबान्धवाः A± • After this A3 and A5 add 2 pādas
reading नाखिलान् भोगान् स्वजना पुत्राने{सुत्राणे० A3}नैव बांधवाः । 84c योषितां त०] योजितास्त०
A 85a पतिर्यदि ततः सर्वं] पतिर्यत्र गतिः सर्वा{०वान् A7} A 85b ०त्पतिं विना] ०त् पतिव्रता
A3A5, ०त् पतिव्रता A7 85d सुत] A3A5, सुतः A7

85(d²-d³) S₃

80a श्रुत्वा तस्य] S1RABh, श्रुत्वास्तस्य S2S3 • वचस्तद्वै] S2S3R, वचः सर्वे S1, वचस्तद्वै Bh
(typo, unmetrical) 80b भूयस्तरेण दुःखेन] S2S3A3A5Bh, भूयस्तरेण दुःखार्ता S1 80d रुदन्ती
तमु०] S1, रुदती तमु० S2^{pc}S3Bh, रुदती(व)मु० S2^{ac} 81 यशोवाच] A, यशा उ S1, सुयशो S2S3,
सुयशोवाच Bh 81a पुत्र] S1S3^{pc}RA3A5Bh, पुत्रे S2S3^{ac} • दुःखं] S2S3RABh, दुःखाम् S1 81b
मृतः स इति] S2Bh, मृत इत्येव S1, मृत स इति S3 (unmetrical) • संमतः] S1S2^{pc}Bh, सम्मत
S2^{ac}S3 81cd ०नामेतद्वि०] S2S3RA3A7Bh, ०नामेत{०व० S1^{ac}}द्वि० S1 81d मर्त्यं] S1S2RA
Bh, मर्त्य० S3 83c ०मृता] S2RABh, ०मता S1, ०मा S3 (unmetrical) 84a नार्था] S1S2Bh,
नाथा S3 • भोगस्व०] S2S3Bh, भोत्स्व० S1 (unmetrical) 84b न पुत्रा] S1S3Bh, नापुत्रा S2
• बान्धवाः] S1^{pc}S2^{pc}RABh, बन्धवा S2^{ac}, बान्धवा S1^{ac}S3 84c योषितां त०] S2S3Bh, योषितास्त०
S1 85a ततः सर्वं] S2RBh, तत सर्वे S3 (unmetrical), न तत्सर्वं S1 85b किञ्चित्पतिं] S1R
Bh, कित्पतिम् S2 (unmetrical), किञ्चित्पतिम् S3 85c सर्वं] S1S2RABh, सर्वे S3 (unmetrical)
• दुःखदं तासां] RABh, दुःखमेतासां S1, दुःखदस्तासां S2S3 85d पतिः] S1S2RABh, पति S3
(unmetrical) • सुत] S3A3A5Bh, सुतः S2S3

इदं च मे पुनर्दुःखं यत्त्वां तेन सहाद्य वै ।
नाभिनन्दामि संहृष्टा सुखं श्रीरिव विष्णुना ॥ ८६ ॥
बहुशः स हि मामाह काष्ठकूट इहेष्यति ।
कृतविद्यस्ततस्तस्य वरयिष्ये सुषां शुभाम् ॥ ८७ ॥
काश्यपस्योदलस्येयं सुता गुणवती भृशम् ।
तामहं वरयिष्यामि काष्ठकूटस्य सुव्रताम् ॥ ८८ ॥
कदा द्रक्ष्यामि तं पुत्रं सपत्नीकं दृढव्रतम् ।
अग्निं चैवाहरिष्यामि पत्नीरत्नं समीक्ष्य ह ॥ ८९ ॥
पत्न्या कदाहं पुत्रस्य पादग्रहणतोषितः ।
शुभानि मनसा वाचा विधास्यामि बहून्यपि ॥ ९० ॥
एवं मनोरथवतस्तस्य पुत्रवतस्तथा ।
प्रियपुत्रस्य नैवाभूदेतदहति मां सुत ॥ ९१ ॥

86b सहाद्य] सहात्य R **86c** संहृष्टा] तं कृष्टा R **86d** सुखं] कामं R **87c** °स्ततस्तस्य] °स्त-
स्य तदा R **87d** सुषां] सुषां R **88a** °पस्योदलस्येयं] °पश्यात् कुलस्येयं R **88b** गुणवती]
स्तनवती R **88d** सुव्रताम्] सुव्रती R **89a** पुत्रं] पुत्र R **89c** अग्निं चै°] अग्निं ऽ R **90d**
बहून्यपि] चकृत्यपि **91ab**] एवम्मनोरथस्तस्य पुत्रे तव पितुस्तथा R **91d** सुत] सुतः R

86b यत्त्वां] A₃A₇, पत्वां A₅ **86c** °नन्दामि संहृष्टा] A₃, °नंदासि संहृष्टा A₅, °नंदासमं कृष्णा
A₇ **86d** सुखं] कामं A **87a** मामाह] A₅, तामाह A₃, सामाह A₇ **87b** इहेष्यति] A₅A₇,
इहैष्यति A₃ **87c-90d**] om. A **91ab**] एवं मनोरथस्तस्य पुत्रं { °त्रः A₅ } तव पितुस्तथा A (A₃A₇
unmetrical) **91c** प्रियपुत्रस्य] A₇, प्रियश्च तस्य A₃A₅ **91d** °देतदहति] A₃A₅, °त् एतदहति
A₇ (unmetrical) • सुत] A₅A₃, शुताः A₇

86a इदं च] S₁RABh, ततश्च S₂^{PC}, तदञ्च S₂^{AC}S₃ • पुनर्] S₁S₂RABh, पुन S₃ (unmetrical)
86ab °खं यत्त्वां तेन] RA₃A₇Bh, °खन्त्वयानेन S₁, °खं यत्त्वां नेन S₂^{AC}, °खं यत्त्वानेन S₂^{PC}S₃ **86d**
सुखं] S₁S₂S₃, सुतं Bh (conj.) **87a** बहुशः स] S₁RABh, बहुषस्व S₂, बहुष स S₃ • मामाह]
S₂S₃RA₃Bh, मान्माह S₁ **87b** काष्ठकूट] S₁S₂RABh, काष्ठकूट S₃ • इहेष्यति] S₁S₂S₃RA₅A₇,
इहैष्यति Bh **87d** सुषां] S₁S₂Bh, सुषा S₃^{PC}, सुषा S₃^{AC} **88a** °स्योदलस्येयं] S₁S₃Bh, °स्योद-
लस्योदलस्येयं S₂ (unmetrical) **88b** सुता] S₂S₃RBh, शुभा S₁^{PC}, शुभो S₁^{AC} • गुणवती भृशम्]
S₂S₃Bh, गुणवतीरिह S₁ **88d** काष्ठकूटस्य] S₁RBh, काष्ठकूटस्य S₂ (unmetrical), काष्ठकूटस्य S₃ •
सुव्रताम्] S₁S₃Bh, सुव्रतान् S₂ **89a** कदा] R, कट S₁, तदा S₂S₃Bh • तं पुत्रं] S₂S₃Bh, तत्पुत्रं
S₁ **89b** सपत्नीकं] S₁S₂RBh, सपत्नीकं S₃ **89c** अग्निं चै°] S₁, अ(ग्नि)ग्नीञ्चै° S₂, अग्नीञ्चै°
S₃, अग्नीञ्चै° Bh **89d** पत्नीरत्नं] S₁S₂S₃R, पत्नीवन्तं Bh (conj.) • ह] S₁S₃R, °थ+:+ S₂, वै
Bh (em., Bh reads वै in S₂). **90a** पत्न्या] S₁S₂S₃R, पत्न्याः Bh (em.) **90b** पाद°] S₁S₂S₃R,
पाणि° Bh (conj.?) • °तोषितः] S₁S₃^{PC}RBh, °तोषितं S₂^{AC}S₃ **91ab** °रथवतस्तस्य] S₁S₃Bh,
°रथवतःस्तस्य S₃ **91c** °पुत्रस्य नैवाभू°] S₂S₃RA₇Bh, °पुत्र न चैवाभू° S₁ **91d** °देतदहति]
S₂RA₃A₅Bh, °देतदहति S₁, °देतदहति S₃^{PC} (unmetrical), °देव दहति S₃^{AC}(unmetrical) • सुत]
S₁S₂^{PC}A₃A₅Bh, सुतः S₂^{AC}S₃

मया त्वमुक्तः पूर्वं च गच्छन्वै तस्य सन्निधौ ।
जीवौ यथा त्वां पश्यावस्तन्न चैवाभवत्तथा ॥ ९२ ॥
वज्रसारमयं मे ऽद्य हृदयं यन्न दीर्यते ।
या त्वां पश्यामि पुत्रेह विना तेनासती पुनः ॥ ९३ ॥
सनत्कुमार उवाच ।
ततः सा कुररी यद्वद्विना पत्या महायशा ।
विलप्य बहुदुःखार्ता पपात धरणीतले ॥ ९४ ॥
तां काष्ठकूटो दुःखार्ता पतितां गतजीविताम् ।
विसंज्ञामग्निना दग्ध्वा विललाप सुदुःखितः ॥ ९५ ॥
हा तात मम दुर्बुद्धेरधर्मज्ञस्य चैव हि ।
ऋ गतो ऽसि न मे ऽद्य त्वं सभार्यः संप्रभाषसे ॥ ९६ ॥
ननु त्वयाहं निर्दिष्टो गच्छाधीष्वेति हृष्टवत् ।
सो ऽहमद्यागतो ऽधीत्वा कस्मान्मां नाभिभाषसे ॥ ९७ ॥

92a °मुक्तः] °मुक्त R 92d °स्तन्न] °स्तन्न R • °तथा] °तथा R 93a मे ऽद्य] सत्यं R
93d तेनासती पुनः] तेन सती सती R 94b °यशा] °यशाः R 95c विसंज्ञामग्निना दग्ध्वा]
विज्ञाय विगतासुं तां R 96cd] ऋ गतो विलमेत्यद्य त्वं सभार्यः प्रभाषसे R 97a °हं निर्दिष्टो]
°हमादिष्टो R 97b °धीष्वेति] °धीस्वेति R 97c °मद्यागतो ऽधीत्वा] °मभ्यागतो धीत्य R

92a त्वमुक्तः] A₇, त्वयुक्त° A₃A₅ • पूर्व] पुत्रं A 92b °न्वै तस्य] A₇, °न्रैतस्य A₃A₅ 92c
जीवौ] शिवौ A • यथा त्वां] यथावां A₃A₅, यथावा A₇ 92d °स्तन्न चैवाभवत्तथा] °स्तन्न नै{शै°
A₇}वाभवत्तथा A± 93a मे ऽद्य] पुत्रं A 93c त्वां] A₃A₇, त्वा A₅ 93d °नासती] °नासतां
A₃, °नाशतां A₅A₇ 94speaker indication-b] om. A 94d-95a] om. A 95b पतितां]
पतिता A • °जीविताम्] A₇, °जीविता A₃A₅ 95c विसंज्ञा°] A₃, विशंज्ञा° A₅, विषंज्ञा° A₇
• दग्ध्वा] दग्धा A₃A₅, दग्ध A₇ 95d सुदुःखितः] A₃A₇, सुदुःखिता A₅ 96a हा तात] A₇,
हतोत A₃, हतो न A₅ 96b °धर्मज्ञस्य चैव] °धर्मस्य तवैव A₃A₅, °धर्मस्य च चैव A₇ 97] om.
A

92(b⁷) S₁ (c¹, c⁴)(c⁵)(c⁶-c⁸) S₂ 95(a⁸-b⁶, c²-c⁵) S₂

92a °मुक्तः पूर्वं च] em., °मुक्त पूर्वञ्च S₁, °मुक्तस्सर्वञ्च S₂, °मुक्त सर्वञ्च S₃, °मुक्तपूर्वञ्च Bh (em.?)
92b °न्वै तस्य] S₁S₂RA₇Bh, °न्रैतस्य S₃ 92c जीवौ] S₁S₂RBh, जीवो S₃ 92d °स्तन्न चै-
वा°] S₃, °स्तनं चैवा° S₁, °स्तन्न वै वा° S₂, °स्तन्न नैवा° Bh (conj.?) 93a °मयं] S₁S₂RABh,
°मय S₃ (unmetrical) 93b यन्न] S₂S₃RA, न हि S₁Bh 93c त्वां] RA₃A₇Bh, त्वं S₁S₂, त्वा
S₃ • पुत्रेह] S₂S₃RABh, पुत्रो थ S₁ 93d विना तेना°] S₁S₃ABh, वितानेना° S₂^{ac}, वितानेना°
S₂^{pc} 94a ततः] S₁S₂RBh, तत S₃ 94c °दुःखार्ता] S₂S₃RABh, °दुःखार्ता S₁ (unmetrical)
94d धरणी°] S₁S₂RBh, धरणी° S₃ 95a काष्ठकूटो] S₁S₂RBh, काष्ठकूटो S₃ 95b °जीविताम्]
S₁RA₇Bh, (°जी)विना S₂ (tops lost), °जीविनां S₃ 95c दग्ध्वा] S₂Bh, दग्धा S₁S₃ 95d वि-
ललाप] S₂S₃RABh, विललापः S₁ • सुदुःखितः] S₂^{pc}S₃RA₃A₇Bh, सुदुःखिताः S₁S₂^{ac} 96b हि]
S₁S₂^{ac}RABh, ह S₂^{pc}S₃ • After this Bh conjectures loss of two pādas. 96d सभार्यः] S₁^{ac}
S₂S₃RABh, सभार्यं S₁^{pc} • संप्रभाषसे] S₁S₂ABh, स प्रभाषसे S₃ 97a °हं निर्दिष्टो] S₁Bh,
°हमुदिष्टो S₂, °हमुदिष्टो S₃ (unmetrical) 97b हृष्टवत्] RBh (em.?), हृष्टवत् S₁, हृष्टवान् S₂S₃
97c ऽधीत्वा] S₁S₂S₃, धीत्य Bh (conj.)

ननु ते तपसा लब्धः परेण च समाधिना ।
 पुत्रो ऽहं देवदेवाद्वै रुद्रात्किं नाभिभाषसे ॥ ९८ ॥
 किं मयापकृतं तात सहभार्यस्य ते ऽनघ ।
 यन्मां सहाम्बयागत्वा दृढं नैवाभिनन्दसि ॥ ९९ ॥
 हा हतो ऽसि मयैकेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना ।
 अराजकमिदं मन्ये पितृञ्च मां न हन्ति यत् ॥ १०० ॥
 एवं स विलपन्व्यास ऋषिभिर्बहुभिस्तथा ।
 संस्थापितः समाश्वस्त अकरोदुदकक्रियाम् ॥ १०१ ॥
 इमां प्रतिज्ञां चक्रे स ऋषिमध्ये महातपाः ।
 दुष्करां सर्वभूतानामुपस्पृश्य कृताञ्जलिः ॥ १०२ ॥
 अद्यप्रभृति नोच्छ्वासं करिष्यामि कथंचन ।
 वायवो मे शरीरस्था न चरिष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १०३ ॥
 निमेषोन्मेषरहित एकपादोर्ध्वबाहुमान् ।
 काष्ठलोष्टोपलीभूतो भविष्यामि न संशयः ॥ १०४ ॥
 रुद्रं द्रष्टास्मि यावच्च यावच्च पितरं तथा ।
 सभार्यं संप्रपश्यामि तावद्धृतमिदं मम ॥ १०५ ॥

98a ननु] स नु R **99a** मयापकृतं] मया न कृतं R **99c** सहाम्बयागत्वा] महालयागत्य R **99d**
 नैवा°] नैवा° R **100b** दुरात्मना] महामते R **100c** °मिदं] °महम् R **100d** मां] मा R
101b °भिस्तथा] °भिस्तदा R **101cd** °श्वस्त अकरो°] °श्वस्तो नाकरो° R **102a** स] म R
103c शरीरस्था] शरीरस्ता R **103d** चरिष्यन्ति] नश्यन्ति हि R **104b** °पादोर्ध्व°] °पादोर्ध्व°
 R **104c** °लोष्टोपली°] °लोष्टपली° R

98a ननु ते] अंब ते A₃, लम्बते A₅A₇ **98b** परेण च] परेणैव A **99a** मयापकृतं] मया न कृतं
 A **99b** सह°] A₃A₇, स° A₅ (unmetrical) • ते ऽनघ] तेन वै A **99c-108d**] om. A,
 instead of this A₃ and A₅ add 2 pādas reading एतस्मिन्नंतरे तत्र देवो रुद्रः समभ्यगात् ।

99(c⁶-c⁷)(c⁸) S₃

98a लब्धः] S₂^{PC}RABh, लब्ध S₁S₂^{AC}S₃ **98c** ऽहं] S₁S₂RABh, ह S₃ **98d** रुद्रात्] S₂S₃RA
 Bh, रुद्रा S₁ **99b** सहभार्यस्य] S₂S₃RA₃A₇Bh, सभार्यस्य स S₁ **99c** सहाम्बया°] S₁S₃Bh,
 सहांबयां S₂^{AC}, सहांबयां S₂^{PC}? • °गत्वा] S₁S₂S₃, °गत्य Bh (conj.) **99d** °भिनन्दसि] S₂S₃
 RBh, °भिनन्दसे S₁ (unmetrical) **100b** दुष्पुत्रेण] S₁RBh, दुःपुत्रेण S₂S₃ **101cd** संस्थापितः]
 S₂S₃RBh, संस्थापित S₁ • °श्वस्त अकरो°] conj., °श्वस्तो नाकरो° S₂S₃, °श्वस्तन्नकरो° S₁, °श्वस्ते
 नाकरो° Bh (typo) **102a** इमां] S₁S₂RBh, इमा S₃ • स] S₁, च S₂S₃Bh **102b** °मध्ये]
 S₁S₂^{PC}RBh, °मध्य S₂^{AC}S₃ • °तपाः] S₂^{PC}RBh, °तपा S₁S₂^{AC}S₃ **102c** दुष्करां सर्व°] S₂S₃RBh,
 पुष्करान्सर्व° S₁ **102cd** °भूतानामु°] S₁S₂RBh, °भूतानामु° S₃ **102d** °स्पृश्य] S₁S₂^{PC}S₃RBh,
 °स्मृश्य S₂^{AC} • कृताञ्जलिः] S₁RBh, कृताञ्जलिम् S₂, कृताञ्जलि S₃ **103b** कथंचन] S₁S₂^{PC}RBh,
 कथञ्चनः S₂^{AC}, कथञ्चनः S₃ **103d** चरिष्यन्ति] S₂S₃Bh, करिष्यन्ति S₁ • कर्हिचित्] S₁RBh,
 कर्हिचित् S₂S₃ **104a** निमेषोन्मेषरहित] S₂S₃RBh, निमेषोत्येषरहिता S₁ **104b** एकपादोर्ध्व°] S₁
 S₃Bh, एकादोर्ध्व° S₂^{AC} (unmetrical), एकदो+पा+ध्व° S₂^{PC} • °बाहुमान्] S₂S₃RBh, °बाहुना S₁
104c काष्ठलोष्टो°] S₂, काष्ठलोष्टा° S₁, कष्टलोष्टो° S₃, काष्ठलोष्टो° Bh (typo) **105a** द्रष्टास्मि]
 S₁R, द्रक्ष्यामि S₃Bh (conj.?), वक्ष्यामि S₂ **105c** सभार्यं सं°] S₁RBh, सभार्यञ्च S₂S₃ **105d**
 मम] S₁^{PC}S₂S₃RBh, ममः S₁^{AC}

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स ऋषिभिस्तैस्तु दृश्यमानो महातपाः ।

महेश्वरं सदा ध्यायंस्तत्रैव समतिष्ठत ॥ १०६ ॥

तस्य देवस्थितस्यैवं पितृभक्त्या तयापि च ।

तुष्टो दिने ऽष्टमे व्यास स्वयमेवाह शंकरः ॥ १०७ ॥

देव उवाच ।

काष्ठकूट प्रयच्छामि दिव्यं चक्षुस्तवानघ ।

पश्य मां त्वं सुविश्रब्धमदृश्यं योगिनामपि ॥ १०८ ॥

ब्रूहि पुत्र वरं चापि यस्ते हृदि समाहितः ।

प्रदास्यामि न संदेहः सुनिश्चिन्त्याभिधत्स्व तत् ॥ १०९ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ततः स दृष्ट्वा देवेशमुद्यन्तमिव भास्करम् ।

पपात पादयोर्हृष्ट इदं चोवाच सुस्वरम् ॥ ११० ॥

काष्ठकूट उवाच ।

भगवन्मृत्युना माता पिता च मम योजितौ ।

जीवेतां तावुभौ देव एतदिच्छाम्यहं वरम् ॥ १११ ॥

106a °भिस्तैस्तु दृ°] °भिस्तै+स्ते+ई°R 106b °तपाः] °भयाः R 106d °स्तत्रैव] °स्तथैव R
107a देवस्थित°] देवः स्थित° R 108 देव] देवदेव R 108c सुविश्रब्ध°] सुविश्रब्ध° R 109b
यस्ते] यत्ते R • समाहितः] समाहितं R 109d सुनिश्चिन्त्या°] सुनिश्चित्य R 111c जीवेतां]
जीवितां R

109b हृदि] A₅A₇, हृ A₃ (unmetrical) • समाहितः] समाकृतम् A 109cd संदेहः सुनिश्चि-
न्त्या°] संदेहः अचिरेणा° A₃A₅, संदेह अचिरेण A₇ 110c पादयोर्] A₃A₇, पादयो A₅ 110d
सुस्वरम्] A₇, सत्वरं A₃, सस्वरं A₅ 111c जीवेतां] जीवितां A 111d °म्यहं वरम्] °मि वेदितुम्
A

106(a⁴-a⁶) S₃ 107(a²) S₁

106a ततः] S₁S₂RBh, तत S₃ (unmetrical) • स ऋषिभि°] S₂RBh, महर्षिभि° S₁, स (रिषि-
भि°) S₃ 106b °तपाः] S₂^{pc}Bh, °तपा S₁S₂^{ac}S₃ 106c महेश्वरं] S₁S₂RBh, महेश्वर S₃ 106cd
सदा ध्यायंस्त°] S₂S₃RBh, सदाद्वात्म त° S₁ 106d समतिष्ठत] S₂S₃RBh, समतिष्ठतः S₁^{pc}, स-
मधिष्ठति S₁^{ac} 107a तस्य] S₁S₂RBh, ततस्य S₃ (unmetrical) • देवस्थितस्यैवं] S₁^{pc}S₂^{pc}, दे-
वस्थित(तो)तस्यैवं S₁, देवे स्थितस्यैवं S₂^{ac}, देवे स्थितस्यैव S₃, देवः स्थितस्यैवं Bh (conj., Bh reads
द्वव° in S₁ and देवे in S₂.) 107b °भक्त्या तयापि] S₂^{ac}S₃R, °भक्तितयापि S₂^{pc}, °भक्ततयापि S₁,
°भक्त्या तथापि Bh (typo?) 107d शंकरः] S₁S₂^{pc}RBh, शङ्करम् S₂^{ac}, शंकरम् S₃ 108 देव]
S₁, देवदेव S₂Bh, देवदे S₃ 108a काष्ठकूट] S₂RBh, काष्ठकूट S₁, काष्ठकूट S₃ 108c पश्य
मां] S₁S₂^{pc}S₃RBh, पश्यामं S₂^{ac} • त्वं] S₁S₂RBh, त्व S₃ 109b हृदि] S₁S₂^{pc}S₃RA₅A₇Bh,
हृदि S₂^{ac} • समाहितः] S₁S₂Bh, समाहित S₃ 109c संदेहः] RA₃A₅Bh, सन्देह S₁S₃, सन्देहं
S₂ 109d सुनिश्चिन्त्या°] S₁S₂S₃, सुनिश्चित्या° Bh (em.?) • तत्] S₂^{pc}RA, त S₂^{ac}S₃, माम् S₁
Bh 110a दृष्ट्वा] S₁S₂RABh, दृष्ट्वा S₃ 110c पपात] S₁^{pc}S₂S₃RABh, पपाद S₁^{ac} • पादयोर्]
S₂^{pc}RA₃A₇Bh, पादयो S₁S₂^{ac}S₃

देव उवाच ।

तौ मृतौ नरकं घोरं प्रपन्नौ मृत्युनादितौ ।

न तौ शक्यौ पुनर्जीवौ कर्तुमन्यद्वृणीष्व मे ॥ ११२ ॥

काष्ठकूट उवाच ।

नाहमन्यं वरं देव कथंचिदपि कामये ।

पित्र्यर्थो ऽयं समारम्भस्तद्विधत्स्व नमस्तव ॥ ११३ ॥

देव उवाच ।

शरीरं चेन्मृतस्यास्ति तच्छक्यं जीवितेन हि ।

संयोजयितुमन्येन दग्धस्यैतन्न विद्यते ।

तयोर्न चास्ति वै देहो न चान्यत्कारणं तथा ॥ ११४ ॥

यादृक्च स पिता तुभ्यं भवांस्तादृक्शरीरतः ।

शरीरमेतत्त्वं यच्छ ततो जीवौ भविष्यतः ॥ ११५ ॥

112 देव] देवदेव R 112d °मन्यद्] °मन्यं R 113a वरं] वृणे R 113c पित्र्यर्थो] पित्र्यर्थो R 113cd °रम्भस्त°] °रम्भ त° R 114 देव उवाच] om. R 114e °र्न चास्ति] °न्नास्तीति R 115d जीवौ] जीवो R

112 देव उवाच] om. A 112a मृतौ] A₃A₇, मृतौ A₅ 112b प्रपन्नौ] प्रयातौ A₃A₇, प्रियातौ A₅ 112cd पुनर्जीवौ कर्तुमन्यद्वृणीष्व मे] प्रणेतारौ मया दुष्कृतकर्मणा A± 113 speaker indication- b] om. A 113c पित्र्यर्थो] पित्र्यर्थो A 113cd °रम्भस्तद्विधत्स्व] °रंभः संनिधत्स्व { °त्सु A₅ } A₃A₅, °रम्भः संधत्सु A₇ (unmetrical) • नमस्तव] A₇, मनस्तव A₃A₅ 114 देव] देवदेव A 114a °रं चेन्मृत°] A₃A₅, °रञ्चे मृत° A₇ 114b तच्छक्यं] न शक्यं A 114e चास्ति वै देहो] चास्ति देहो वै A₇, चाग्निदेहो वै A₃A₅ 115b °क्छरीरतः] °क् समीरितः A 115c °मेतत्त्वं] °मेतं त्वं A 115d जीवौ भविष्यतः] जीवो भविष्यति A

112(a¹)(a²)(a³)S₁ 113(b⁷-b⁸)(c¹-c⁶)S₁ 114(d²-d³)S₁

112 देव] S₁, देवदेव S₂Bh, देवदे S₃ 112a तौ मृतौ] S₂S₃RA₃A₇, ॐ ॐ (तं) S₁, तावुभौ Bh (conj.?) 112b प्रपन्नौ] S₂S₃RBh, प्रपन्नो S₁ 112c पुनर्] S₁S₂RBh, पुन S₃ (unmetrical) 112d शक्यौ] S₁S₃RABh, शक्यौ S₂^{ac}, शक्यौ S₂^{pc} 113a नाहम°] S₂S₃RBh, नाहम° S₁ 113b कामये] RBh, का(मयेत्) S₁, कामयेत् S₂^{pc}S₃, कामयत् S₂^{ac} 113c पित्र्यर्थो] S₂^{pc}S₃, पित्यर्थो S₂^{ac}, पित्र्यर्थो Bh (em.?) 113cd °रम्भस्त°] S₁Bh, °रम्भो त° S₂S₃ 113d °द्विधत्स्व] S₂S₃RBh, °प्यितस्व S₁ • °स्तव] S₁^{pc}S₂S₃RABh, (°स्तु ह) S₁^{ac} 114 देव] S₁, देवदेव S₂Bh, देवदे S₃ 114a शरीरं] S₁RABh, शरीर S₂(tops lost)S₃ • चेन्मृतस्यास्ति] S₂S₃RA₃A₅Bh, वै मृतस्यात् S₁ 114b तच्छक्यं] S₁^{pc}S₃RBh, तच्छ(जी)क्यं S₁, तच्छक्य S₃ 114c संयोजयि°] S₂S₃RABh, यं योजयि° S₁ • °मन्येन] S₁RA, °मद्येव S₂S₃Bh 114d दग्ध°] S₁RABh, तग्ध° S₂S₃ 114e तयोर्न] S₂ABh, तयो न S₁S₃ • देहो] S₂S₃RABh, देहो S₁ 114f चान्यत्कारणं] S₁S₃RA, चान्यं कारणन् S₂, चान्यत्करणं Bh (conj.) 115a स पिता] S₁^{pc}S₂S₃RABh, समि(धत्) S₁^{ac} • तुभ्यं] S₂S₃RABh, तुभ्य S₁ 115b °दृक्छरीरतः] S₂^{pc}S₃RBh, °दृक्छरीरतः S₁, °दृक्छरीरतः S₂^{ac} 115d जीवौ] S₂Bh, जीवो S₁(tops lost)S₃ • भविष्यतः] RBh (conj.?), भविष्यति S₁(tops lost)S₂S₃

काष्ठकूट उवाच ।

तुभ्यं वै नास्त्यकर्तव्यं कर्तव्यं चेन्मतं भवेत् ।
शरीरं च विना दृष्टमुत्थानं वै ध्रुवस्य तु ॥ ११६ ॥
न चापि मे शरीरेण विना ताभ्यां रतिः प्रभो ।
तस्मान्मृहाण देवेश शरीरं यदि मन्यसे ॥ ११७ ॥
तस्यैवेदं महादेव अङ्गादङ्गं समुत्थितम् ।
तस्माद्यच्छ्व देवेश न मे कार्यमनेन हि ॥ ११८ ॥
सनत्कुमार उवाच ।

ततः स भगवान्देवः प्रहस्य ऋषिसत्तमम् ।
प्रीतात्मा प्रत्युवाचेदं युयुक्षुस्तं शुभेन हि ॥ ११९ ॥
देव उवाच ।

परीक्षेयं कृता पुत्र तव धर्मभृतां वर ।
पितृभक्त्यानया सम्यक्कृष्टो ऽस्मि शृणु मे वचः ॥ १२० ॥

116ab] अशक्यं नास्ति ते देव कर्तव्यं प्रति यज्ञहन् R **116cd** दृष्टमु°] सृष्टं उ° R **117c** तस्मा-
द्गृहाण देवेश] तथापि गृहमेतन्मे R **118a** तस्यैवेदं] तस्थौ वेदं R **118b** अङ्गादङ्गं] अङ्गादङ्ग R
120 देव] देवदेव R **120c** पितृभक्त्यानया] देवभक्त्या मया R

116a नास्त्यकर्तव्यं] नास्ति कर्तव्यं A **116b** कर्तव्यं] A₅A₇, om. A₃ (unmetrical) **116cd** दृ-
ष्टमुत्थानं वै] कृष्टद्यथानं चा° A₃A₅, देवमुत्थानं द्वा° A₇ (unmetrical) **116d** तु] च A **117b**
विना ताभ्यां रतिः] विजानाभ्यां रतिः A₃A₅, जीवाननरति A₇ **118a** तस्यैवेदं] A₃A₅, तस्मै देवं
A₇ **119b** प्रहस्य] A₇, प्रहृष्ट A₃, प्रहृष्य A₅ **119d** युयुक्षुस्तं] मुमुक्षुम° A₃A₅, युयुभ्यंम° A₇
120 देव] देवदेव A **120a** परीक्षेयं] A₅, परिक्षेयं A₇, परीक्षेयं A₃ **120b** धर्मभृतां] पुत्रवतां
A₃, पुत्रवृतां A₅A₇ **120c** °भक्त्यानया] A₃A₅, °भक्त्यालया A₇ **120d** ऽस्मि] A₃A₇, मि A₅
• वचः] A₅A₇, वच A₇

116(a¹-a⁴)S₁ **119**(b¹-b⁴)S₁ **120**(c⁷)S₁

116 काष्ठकूट] S₁S₂RABh, काष्ठ S₃ **116a** तुभ्यं] A, नान्यं S₂S₃, ताभ्यां Bh (conj.) **116b**
कर्तव्यं चे°] S₁S₂^{PC}S₃A₅A₇Bh, कर्त्तव्ये° S₂^{AC} (unmetrical) **116d** ध्रुवस्य] S₂S₃^{PC}RABh, ध्रुवस्य S₁,
श्रुवस्य S₃^{AC} **117a** शरीरेण] S₂S₃RABh, शरीरेण S₁ (unmetrical) **117b** रतिः] S₂^{PC}RA₃A₅Bh,
रति S₁S₂^{AC}S₃ **117c** तस्मान्मृहाण] S₁^{PC}S₂S₃ABh, तस्मा गृहाण S₁^{AC} **118a** महादेव] S₁S₂S₃RA,
तहादेव Bh (typo) **118b** अङ्गादङ्गं] S₂ABh, (अं)गादंगादङ्ग S₁ (unmetrical), अङ्गादङ्ग S₃ **118c**
देवेश] S₁S₂^{PC}RABh, देवेशं S₂^{AC}S₃ • कार्य°] S₁^{PC}S₂S₃RABh, कार्ये S₁^{AC} **119a** ततः] S₁S₂R
ABh, तत S₃ (unmetrical) • °वान्देवः] RABh, °वां देव S₁, °वान्देव S₂S₃ **119b** °सत्तमम्]
S₁RA, °सत्तम S₂^{PC}Bh, °सत्तमः S₂^{AC}S₃ **119cd**] om. S₁ **120** देव] S₁, देवदेव S₂Bh, देवदे
S₃ **120a** कृता] S₁^{PC}S₂S₃RABh, कृता कृ S₁^{AC} (unmetrical) **120b** °भृतां वर] S₂^{PC}R, °भृतां
वरः S₁, °भृताम्बरः S₂^{AC}S₃, °वृतां वर Bh (typo) **120c** °भक्त्यानया] A₃A₅Bh, °भक्त्यानय S₁,
°भक्तितया S₂^{PC}, °भक्त्याचया S₂^{AC}S₃ **120d** ऽस्मि शृणु] S₁RA₃A₇Bh, स्मिन्दृष्टु S₂, स्मिच्छृणु S₃
• वचः] S₂^{PC}RA₃A₅Bh, वच S₁S₂^{AC}S₃

अक्षयश्चाव्ययश्चापि अजरो मृत्युवर्जितः ।
 ऐश्वर्येण च संयुक्तः प्रियो मे गणपो भवान् ॥ १२१ ॥
 काष्ठकूट इति ख्यातः सर्वयोगबलान्वितः ।
 कामगेन विमानेन मत्कृतेन चरिष्यसि ॥ १२२ ॥
 इमे च ऋषयः सर्वे आश्रमे ऽस्मिंस्तपस्विनः ।
 तवैवानुचरा भूत्वा भविष्यन्ति गणेश्वराः ॥ १२३ ॥
 अक्षयाश्चाव्ययाश्चैव महायोगबलान्विताः ।
 ऐश्वर्येण च तुल्यास्ते भविष्यन्ति न संशयः ॥ १२४ ॥
 अयं च ते पिता पुत्र भूमन्युः सह भार्यया ।
 तवैवानुचरो भूत्वा त्वत्समः समुपस्थितः ॥ १२५ ॥
 श्वेतं च पर्वतं दिव्यं विमानैरुपशोभितम् ।
 कामगं संप्रयच्छामि निवासं स्वर्गसंनिभम् ॥ १२६ ॥
 सनत्कुमार उवाच ।
 ततः स भगवान्देव अनुगृह्य तमूर्जितम् ।
 जगाम मन्दरं भूयः सो ऽपीष्टं देशमाव्रजत् ॥ १२७ ॥

121a अक्षयश्चाव्ययश्चापि] अग्रयश्चाश्रगश्चापि R 121d भवान्] भवेत् R 123c तवैवानुचरा] त-
 थैवानुचरो R 125c तवैवा°] तथैवा° R 125d समुपस्थितः] समनुस्थितः R 126d स्वर्ग°]
 दुग्ध° R 127ab °न्देव अनु°] °न्देवस्तनु° R

121a °श्चापि] A₇, °श्चासि A₃A₅ 121d भवान्] भव A 122c-124d] om. A 125b भू-
 मन्युः] त्वमन्युः A₃A₇, त्वममः A₅ 125c तवैवा°] तथैवा° A 125d त्वत्समः] A₃, त्समः A₅
 (unmetrical), तत्समः A₇ • समुपस्थितः] A₃A₅, समुपतिष्ठतः A₇ (unmetrical) 126b °नैरु-
 प°] A₅, °नै रूप° A₃, °णै रूप° A₇ • °शोभितम्] A₃, °शोभितं A₅, °सोभितं A₇ 127a
 °न्देव] °न्देवो A 127b तमूर्जितम्] तमूर्छितः A 127cd] om. A

122(d⁸→) S₁ 123(←a¹-a²) S₁ 126(a⁷-b²) S₁

121a °श्चाव्यय°] S₁S₂^{pc}S₃ABh, °श्चापि य° S₂^{ac} 121b अजरो मृत्युवर्जितः] S₂S₃RA, जरामृत्यु-
 विवर्जितः S₁Bh 121c संयुक्तः] S₁S₂^{pc}RABh, संयुक्त S₂^{ac}S₃ 122a काष्ठकूट] S₁S₂RABh, का-
 ष्टकूट S₃ • ख्यातः] S₁S₂^{pc}RABh, ख्यात S₂^{ac}S₃ 122b °बलान्वितः] S₂S₃RABh, °बलान्वितः
 S₁ 123c °वानुचरा] S₂S₃^{pc}Bh, °वानुचरो S₁S₃^{ac} 123d गणेश्वराः] S₁^{ac}S₂S₃RBh, गणेश्वरा S₁^{pc}
 124a अक्षयाश्चा°] RBh (em.), अक्षयश्चा° S₁S₂S₃ • °व्ययाश्चैव] S₃RBh (em.), °व्ययश्चैव S₁
 S₂^{pc}, °व्ययश्चाव S₂^{ac} 124b महा°] S₂S₃RBh, मम S₁ • °बलान्विताः] S₁S₃RBh, °बलान्वितः
 S₂ 124d संशयः] S₁S₂RBh, सशयः S₃ (unmetrical) 125b भूमन्युः] S₁RBh, भूमन्यु S₂^{pc}, भु-
 मन्यु S₂^{ac}S₃ 125c °वानुचरो] S₂S₃RABh, °वानुचरा S₁ 125d त्वत्समः] S₁S₃RA₃Bh, त्वत्सम
 S₂ (unmetrical) 126c कामगं सं°] S₂S₃RABh, कामगन्तं S₁ 126d °संनिभम्] S₁^{pc}S₂RABh,
 °सं(नपं) S₁^{ac}, °संनिभम् S₃ (unmetrical) 127a ततः] S₂S₃RABh, तत S₁ (unmetrical) 127c
 मन्दरं] S₂S₃RBh, मन्दारं S₁ • भूयः] RBh (em.?), भूय S₁S₂S₃ 127d सो] S₁S₂^{pc}S₃RBh,
 सा° S₂^{ac} • °माव्रजत्] S₂S₃RBh, °माव्रजं S₁

यावद्देवी तपोयुक्ता पितुः शिखरमाश्रिता ।
 तावद्देव इदं सर्वं चकार कथितं हि यत् ॥ १२८ ॥
 य इमं देवदेवस्य चेष्टितं शृणुयान्नरः ।
 श्रावयीत द्विजान्वापि न स दुर्गतिमाप्नुयात् ॥ १२९ ॥
 नित्यमेतदधीयंश्च शुचिः प्रयतमानसः ।
 देहभेदं समासाद्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १३० ॥
 य इमं बहुपापनाशनं परमं रुद्रसमीपयोजनम् ।
 पठते ऽतिगुणप्रसाधनं स मृतो याति न दीनसंभवम् ॥ १३१ ॥

इति स्कन्दपुराणे द्विपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ५२ ॥

128a यावद्देवी] यावद्देवा R 128b पितुः] गिरेः R 128c तावद्देव] तावदेव R 128d हि] च R 130a °मेतदधीयंश्च] °मेव दधीयांश्च R 131c ऽतिगुणप्रसाधनं] द्विगुणप्रसादनं R 131d स] +न+ R • °संभवम्] °संभवति R (unmetrical) Col. इति स्कन्दपुराणे रेवाखण्डे कालकूटवरो नामाध्यायः R

128b पितुः] गिरेः A • °माश्रिता] A₃A₅, °माश्रिताः A₇ 128c तावद्देव] तावदेव A 128d हि] च A 129a देवदेवस्य] A₃A₇, देवस्य A₅ (unmetrical) 129c °न्वापि] °न् पापान् A₃A₅, °न् पापी A₇ 129d न स दुर्गतिमाप्नुयात्] स सद्गतिमवाप्नुयात् A₃, स मद्गतिमवाप्नुयात् A₅, न स सद्गतिमाप्नुयात् A₇ 130a-131d] om. A Col. इति काष्ठ{काल° A₃}कूटवरो नाम ॥ ५२ A±

128(c⁶) S₃ 131(d¹-d⁴) S₁, (a¹-b³) S₂, (d⁸) S₂^{pc}

128a यावद्देवी] S₂ABh, यावदेवी S₁S₃ 128b °माश्रिता] S₂S₃RA₃A₅, °मास्थिता S₁^{ac}Bh, °मास्थिताः S₁^{pc} 128c तावद्देव] Bh (conj.), तावदेव S₁S₂S₃ 128d °कार] S₂S₃RABh, °कारः S₁ 129a इमं] S₁S₂S₃RA, इदं Bh (em.) 129b शृणुया°] S₁^{pc}S₂S₃RABh, शृणुया° S₁^{ac} 129d स दुर्गतिमाप्नुयात्] S₂S₃RBh, दुर्गतिमवाप्नुयात् S₁ 130ab] om. S₁ 130a °मेतदधीयंश्च] S₂^{pc}, °मेव दधीयंश्च S₂^{ac}S₃, °मेतदधीयानः Bh (conj.) 130c °भेदं] S₂S₃RBh, °भेद S₃ 131b °समीपयोजनम्] S₂RBh, °समीपयोजनात् S₁, °समी+ °+योजन S₂ (anusvāra and an akṣara i.m. possibly lost) 131c पठते] S₂S₃RBh, पठेत S₁ (unmetrical) • ऽतिगुण°] S₂S₃, ((गु) °)+च गु+ण° S₁, च गुण° Bh • °प्रसाधनं] S₃Bh, °प्रसादनं S₁, °प्रसाधन S₂ (anusvāra possibly lost) 131d °संभवम्] Bh, सम्भवमिति S₂S₃ (इति part of col.), °संभवति S₁ (unmetrical) Col. १४० (in letter numerals) ॥ स्कन्दपुराणे काष्ठकूटमहाभाग्यनामः ॥ ⊙ S₁, स्कन्दपुराणे द्विपञ्चाशो ध्यायः ॥ ⊙ S₂, ⊙ ॥ स्कन्दपुराणे नामो ध्यायः ५२ (in letter numerals) ॥ ⊙ S₃, इति स्कन्दपुराणे काष्ठकूटमहाभाग्यं नाम द्विपञ्चाशो ऽध्यायः Bh

Bibliography
&
Indexes

Abbreviations

AitBr	<i>Aitareya-Brāhmaṇa</i>
AK	<i>Amarakośa</i> , see <i>Amarasiṃha</i>
ĀpDhS	<i>Āpastambadharmasūtra</i>
AV	<i>Atharvaveda</i>
BAU	<i>Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad</i> , see Limaye & Vadekar (eds.)
BḍP	<i>Brahmāṇḍapurāṇa</i>
BhāgP	<i>Bhāgavatapurāṇa</i>
BhG	<i>Bhagavadgītā</i>
BrP	<i>Brahmapurāṇa</i>
CII	<i>Corpus Inscriptionum Indicarum</i>
EI	<i>Epigraphia Indica</i>
GES	<i>A Grammar of Epic Sanskrit</i> , see Oberlies 2003.
HCC	<i>Haracaritacintāmaṇi</i> , see Jayadratha
HCI	<i>The History and Culture of the Indian People</i> , see R.C. Majumdar
HV	<i>Harivaṃśa</i> , Critical Edition
IAR	<i>Indian Archaeology – A Review</i>
IJ	<i>Indo-Iranian Journal</i>
Kane I to V	Kane 1930–62
KauṣU	<i>Kauṣītaki-Upaniṣad</i> , see Limaye & Vadekar (eds.)
KeKh	<i>Kedārahāṇḍa</i>
KūP	<i>Kūrmapurāṇa</i>
LiP	<i>Liṅgapurāṇa</i>
MaS	<i>Manusmṛti</i>
MBh	<i>Mahābhārata</i> , Critical Edition
MBhB	<i>Mahābhārata</i> , Bombay Edition
MkP	<i>Mārkaṇḍeyapurāṇa</i>
MtP	<i>Matsyapurāṇa</i>
NCC	<i>New Catalogus Catalogorum</i>
NIC	<i>Nouvelles inscriptions du Cambodge</i> (I, IIIII) (Pou 1989, 2001)
NiTS	<i>Niśvāsataṭṭvasaṃhitā</i>
NsP	<i>Narasimhapurāṇa</i>
P	Pāṇini
PPL	<i>Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa</i> , see Kirfel 1927
PS	<i>Pāśupatasūtra</i>
Rām.	<i>Rāmāyaṇa</i> , Critical Edition
RV	<i>R̥gveda</i>
ŚBr	<i>Śatapatha-Brāhmaṇa</i>
ŚiP	<i>Śivapurāṇa</i>
SkP	<i>Skandapurāṇa</i> , Venkatesvara Press
SP	<i>Skandapurāṇa</i> , our edition

SP I	<i>Skandapurāṇa</i> , our edition Vol. I
SP II A	<i>Skandapurāṇa</i> , our edition Vol. II A
SP III	<i>Skandapurāṇa</i> , our edition Vol. III
SP _{Bh}	<i>Skandapurāṇa</i> , edit. by K. Bhaṭṭarāī
SP _{RA}	<i>Skandapurāṇa</i> , RA recension
SP _S	<i>Skandapurāṇa</i> , S recension (\approx SP)
ŚBr	<i>Śatapatha-Brahmaṇa</i>
SuŚ	<i>Suśrutasaṃhitā</i>
SvT	<i>Svacchandatantra</i>
TaiBr	<i>Taittirīya-Brahmaṇa</i>
TaiSa	<i>Taittirīya-Saṃhitā</i>
TVK	<i>Tīrthavivecanakāṇḍa</i> , see Lakṣmīdhara
VāP	<i>Vāyupurāṇa</i> (Venkatesvara ed.)
VarP	<i>Varāhapurāṇa</i>
VDh	<i>Viṣṇudharma</i> , see Grünendahl 1983–89
VDhP	<i>Viṣṇudharmottarapurāṇa</i>
ViP	<i>Viṣṇupurāṇa</i>
ViS	<i>Viṣṇusmṛti</i>
VmP	<i>Vāmanapurāṇa</i>
VS	<i>Vājasaneyi-Saṃhitā</i>
WG	<i>Weltgebäude</i> , see Kirfel 1954
YV	<i>Yajurveda</i>

References

- Acharya, Diwakar
 2013 How to Behave like a Bull? New insight into the origin and religious practices of the Pāśupatas. in: *Indo-Iranian Journal* 56 (2013), 101–31.
- Aitareya-Brahmaṇa*
 (AitBr) Das *Aitareya-Brahmaṇa*. Mit Auszügen aus dem Commentare von Sāyaṇācārya und anderen Beilagen. Hrsg. von Theodor Aufrecht. Bonn 1879.
- Amarasiṃha
 (AK) *Amarakośa* with the unpublished South Indian Commentaries *Amarapadavivṛti* of Liṅgayasūrin and the *Amarapadapārijāta* of Mallinātha. Critically edited with Introduction by A. A. Ramanathan. Vol. 1. Madras 1971. The Adyar Library Series 101.
- Āpastambadharmasūtra*
 (ĀpDhS) *Āpastamba's Aphorisms on the Sacred Law of the Hindus*. Edited in the original Sanskrit, with critical notes, variant readings from *Hiraṇyakeśi-dharmasūtras*, an alphabetical index of sūtras, and word-index, together with extracts from Haradatta's commentary, the *Ujjvalā*, by George Bühler. Third Edition. Poona 1932. Bombay Sanskrit Series Nos. XLIV and L.
- Arp, Susmita
 2000 Zum Streit über die Zulässigkeit von Seereisen im kolonialzeitlichen Indien. *Stuttgart. Alt- und Neu-Indische Studien* 52

Arthaśāstra

The Kauṭīliya *Arthaśāstra*, edit. and transl., with a study, by R.P. Kangle. Bombay 1960-1965. 3 vols. University of Bombay studies, Sanskrit, Prakrit and Pali, No. 1-3.

Atharvaśiras Upaniṣad

in: *Upaniṣad-Saṃgrahaḥ*, containing 188 Upaniṣads. Edited with Sanskrit Introduction by J.L. Shastri. Delhi etc. 1970. pp. 170-174.

Atharvaveda

(AV) Rudolf Roth & William Dwight Whitney, *Atharva Veda Sanhita* [*Śaunakasamhitā*]. Dritte, unveränderte Auflage (nach der von Max Lindenuau besorgten zweiten Auflage), Bonn 1966.

Bakker, Hans T.

- 1986 Ayodhyā. Pt. I. The History of Ayodhyā from the 7th century BC to the middle of the 18th century. Its development into a sacred centre with special reference to the *Ayodhyāmāhātmya* and the worship of Rāma according to the *Agastyasamhitā*. Pt. II. *Ayodhyāmāhātmya*. Introduction, Edition, and Annotation. Pt. III. Appendices, Concordances, Bibliography, Indexes, and Maps. Groningen. Groningen Oriental Studies I.
- 1996 a Pārvatī's Svayaṃvara. Studies in the *Skandapurāṇa*, I. in: Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens 40 (1996), 5-43.
- 1996 b Construction and Reconstruction of Sacred Space in Vārāṇasī. in: Numen 43 (1996), 32-55.
- 2004 a Origin and Growth of the Purānic Text Corpus with Special Reference to the *Skandapurāṇa*. Edited by Hans T. Bakker. Delhi. Papers of the 12th World Sanskrit Conference Vol. 3.2.
- 2004 b At the Right Side of the Teacher: Imagination, Imagery, and Image in Vedic and Śaiva Initiation. in: Granoff, Phyllis & Koichi Shinohara (eds.), *Images in Asian Religions*. Toronto 2004. pp. 117-148.
- 2007 a The Hindu Religion and War. in: King, Anna S (ed.), *Indian Religions. Renaissance and Renewal. The Spalding Papers in Indic Studies*. London. pp. 28-40.
- 2007 b Thanesar, the Pāśupata Order and the *Skandapurāṇa*. Studies in the *Skandapurāṇa* IX. in: *Journal of Indological Studies* 19 (2007), 1-16.
- 2014 The World of the *Skandapurāṇa*. Northern India in the Sixth and Seventh Centuries. Leiden 2014 (*forthcoming*). Supplement to Groningen Oriental Studies.

Bāṇa

(HC) *Harṣacaritam*, śrīŚaṅkaraviracita 'Sāṅketa' vyākhyopetam. Hindīvyākhyākāraḥ śrī Jagannātha Pāṭhakaḥ. Caukhambā Vidyābhavan, Vārāṇasī 1958. Vidyābhavana Saṃskṛta Granthamālā 36.

Barois, Christèle

2009 The Legendary Life of Upamanyu. in: Koskikallio, Petteri (ed.), *Parallels and Comparisons: proceedings of the Fourth Dubrovnik International Conference on the Sanskrit Epics and Purāṇas*, September 2005. Zagreb 2009. pp. 279-301.

Beal, Samuel

1884 see Hsiuen-tsang.

Bhāgavatapurāṇa

- (BhāgP) Śrīmad *Bhāgavatapurāṇam*. Śrīdharasvāmiviracitayā
Bhāvārthabodhinī-nāmnīyā saṃskṛtaṭīkayā samuṣṭam. Edited by J.L.
 Shastri. Motilal Banarsidass, Delhi, 1983.
 Śrībhāgavatam [Śrīmad *Bhāgavata Mahāpurāṇa*]. Critical Edition by
 H.G. Shastri *et al.* Volume I–IV. Bh.J. Institute of Learning and
 Research, Ahmedabad 1996–98. 4 vols.

Bhāskara I

Āryabhaṭīya of Āryabhaṭa. With the Commentary of Bhāskara I and
 Someśvara. Critically edited with Introduction and Appendices by Kripa
 Shankar Shukla. New Delhi 1976. Āryabhaṭīya Critical Edition Series
 Pt. 2.

Bhaṭṭarāi, Kṛṣṇaprasāda

1988 see *Skandapurāṇa*, SP_{Bh}

Bisschop, Peter

- 2002 On a Quotation of the *Skandapurāṇa* in the *Tīrthavivecanakāṇḍa* of
 Lakṣmīdhara's *Kṛtyakalpataru*. Studies in the *Skandapurāṇa* V. in:
 Indo-Iranian journal 45 (2002), 231–243.
 2006 Early Śaivism and the *Skandapurāṇa*. Sects and Centres. Groningen.
 Groningen Oriental Studies XXI.
 2007 The description of Śivapura in the early *Vāyu-* and *Skandapurāṇa*. in:
 Goodall, Dominic & André Padoux (eds.), *Mélanges Tantriques à la*
mémoire d'Hélène Brunner. Pondichéry. Collection Indologie 106.

Bloomfield, Maurice

- 1906 A Vedic concordance: being an alphabetic index to every line of every
 stanza of the published Vedic literature and to the liturgical formulas
 thereof, that is an index to the Vedic Mantras, together with an account
 of their variations in the different Vedic books. Cambridge (MA).
 Harvard Oriental Series 10.

Brahmāṇḍapurāṇa

- (BḍP) Śrī-Vyāsa-maharṣiproktaṃ *Brahmāṇḍapurāṇam*. (With Introduction in
 Sanskrit and English and an Alphabetical Index of Verses). Edit. by J.
 L. Shastri. Delhi etc. 1973. (Reprint of the Venkatesvara edition of AD
 1912).

Brahmapurāṇa

- (BrP) Vol. 1, Sanskrit Indices and text of the *Brahmapurāṇa* by Peter
 Schreiner and Renate Söhnen. Vol. 2, *Brahmapurāṇa*. Summary of
 Contents, with Index of Names and Motifs by Renate Söhnen and Peter
 Schreiner. Wiesbaden. 2 vols. Purāṇa Research Publications, Tübingen 1
 and 2.

- 1985–86 *Brahma Purāṇa*. Translated and annotated by a Board of Scholars.
 Delhi. Ancient Indian Tradition & Mythology 33–36.

Brahmayāmala

- (BrY) *Brahmayāmala*. Electronic transcription by Shaman Hatley of Nepalese
 palmleaf manuscript NAK 3-370 (NGMPP A42/6).

Bṛhatsūcīpatram

Rāṣṭriyābhilekhālayasthahastalikhitaṭīkāpustakānām Bṛhatsaṣṭamo
 bhāgaḥ. Bābukṛṣṇaśarmaṇā saṃpāditaḥ. Rāṣṭriyābhilekhālayataḥ
 prakāśitaḥ. Kathmandu V.S. 2025 [AD 1968]. Purāṭatvapraśāsanamālā
 43.

- Das, Rahul Peter
 1988 Das Wissen von der Lebensspanne der Bäume. Surapālas Vṛkṣāyurveda, kritisch ediert, übersetzt und kommentiert. Stuttgart.
- Dave, K.N.
 1985 Birds in Sanskrit Literature. Delhi etc.
- Dey, Nundo Lal
 1971 The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India. Delhi. (3rd edition)
- Eck, D. L.
 1982 Banaras. City of Light. Princeton.
- Edgerton, Franklin
 (BHSD) Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Volume II: Dictionary. Indian reprint, Delhi 1970.
- Eggeling, Julius
 1899 Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Library of the India Office Part VI, Saṃskṛit Literature. B. Poetical Literature, I Epic Literature, II Paurāṇik Literature. London.
- Gambier-Parry, T. R.
 1930 A Catalogue of Photographs of Sanskrit MSS purchased for the administrators of the Max Müller Memorial Fund. Oxford/London 1930.
- Garuḍapurāṇa*
 (GaP) The *Garuḍamahāpurāṇam*. [Edited with an Introduction] by Rājendranātha Śarman, [together with a] *Ślokānukramaṇī* by Nāgaśaraṇa Siṃha. Nag Publishers, Delhi 1984. [= Venkatesvara Press edition 1906].
- Geldner, Karl Friedrich
 1951-1957 Der *Rig-Veda*. Teil 1: Erster bis vierter Liederkreis. Teil 2: Fünfter bis achter Liederkreis. Teil 3: Neunter bis zehnter Liederkreis. Teil 4: Namen und Sachregister zur Übersetzung, dazu Nachträge und Verbesserungen aus dem Nachlass des Übersetzers hrsg., geordnet und ergänzt von Johannes Nobel. Cambridge (MA). Harvard Oriental Series 33-36.
- Gonda, Jan
 1969 Aspects of Early Viṣṇuism. 2nd ed., Delhi.
 1980 Vedic Ritual. The non-solemn rites. Leiden-Köln. Handbuch der Orientalistik, 2. Abt., 4. Band, 1. Abschnitt.
- Goodall, Dominic
 2004 The *Parākhyantra*. A Scripture of the Śaiva Siddhānta. A Critical Edition and Annotated Translation. Pondichéry. Collection Indologie 98.
- Goodall, D & H. Isaacson
 2003 See Kālidāsa.
- Granoff, Phyllis
 2004 Saving the Saviour: Śiva and the Vaiṣṇava Avatāras in the Early Skandapurāṇa. in: Bakker, Hans T. (ed.), Origin and Growth of the Purāṇic Text Corpus. Delhi. 2004. pp. 111–138.
 2006 Śiva and his Gaṇas: Techniques of Narrative Distancing in Purāṇic Stories. in: Panda, Raghunatha & Madhusudan Mishra (eds.), Voice of the Orient (A tribute to Prof. Upendranath Dhal). Delhi. pp. 77–102.
- Grassmann, Hermann
 1955 Wörterbuch zum Rig-Veda. 3rd ed., Wiesbaden.

- Griffiths, Arlo & William A. Southworth
 2011 Études du corpus des inscriptions du Campā II. La stèle d'installation de Śrī Ādideveśvara: une nouvelle inscription de Satyavarman trouvée dans le temple de Hoà Lai et son importance pour l'histoire du Pāṇḍuraṅga. in: *Journal Asiatique* 299.1 (2011), 271-317.
- Grünendahl, Reinhold
 1983–89 *Viṣṇudharmāḥ*, Precepts for the worship of Viṣṇu. Part 1: Adhyāyas 1–43. Part 2: Adhyāyas 44–81. Part 3: Adhyāyas 82–105 (with a Pāda-index of Adhyāyas 1–105). Wiesbaden. 3 vols.
- Gutschow, Niels
 2006 Benares. The Sacred Landscape of Vārāṇasī. Stuttgart/London.
- Hara, Minoru
 2002 Pāsupata Studies. Edit. by Jun Takashima. Vienna Publications of the De Nobili Research Library.
- Haracaritacintāmaṇi*
 (HCC) see Jayadratha.
- Harivaṃśa*
 (HV) The *Harivaṃśa* being the Khila or supplement to the *Mahābhārata*. For the first time critically edited by P. L. Vaidya. Poona 1969–71. 2 vols.
- Hazra, R. C.
 1956 *The Śivadharmottara*. in: *The Journal of the Ganganatha Jha Research Institute*, 1956.
- Heesterman, J.C.
 1997 Ritual and Ritualism: The case of ancient Indian ancestor worship. in: Meij, D. van der (ed.), *India and Beyond: aspects of literature, meaning, ritual and thought. Essays in honour of Frits Staal*. London 1997. pp. 249–270.
- Hemacandra
Chando'nuśāsana of Hemacandrasūri. Critically edited with Hemacandra's own commentary, an anonymous *Ṭippaṇaka*, various readings, appendix, numerous indices and an elaborate introduction etc. by H.D. Velankar. Bombay 1961. Singhi Jain Series. Adhiṣṭhātā, Singhi Jain Śāstra Śikṣāpīṭha, Bharatiya Vidya Bhavan.
 See also Velankar.
- Hohenberger, Adam
 1965 Metren der Kunstdichtung in den Purāṇen. in: *Wiener Zeitschrift für die Kunde Süd- und Ostasiens* 9 (1965), 48–97.
- Hopkins, E. Washburn
 1915 *Epic Mythology*. Strassburg. Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde III. Band, I. Heft B.
- Hsiuen-tsang
Si-Yu-Ki. Buddhist Records of the Western World. Transl. from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629) by Samuel Beal. London 1884 (reprinted Delhi 1969).
- Indian Archaeology – A Review*
 (IAR) Archaeological Survey of India, New Delhi.

- Jamison, Stephanie W.
1991 The Ravenous Hyenas and the Wounded Sun. Myth and Ritual in Ancient India. Ithaca & London.
- Jayadeva
See Velankar.
- Jayadratha
(HCC) The *Haracaritacintāmaṇi* by Rājānaka Jayaratha [sic], edit. by Śivadatta and Kāśināth Pāṇḍurang Parab. Delhi/Varanasi 1983 (reprint). Kāvyaṃālā 61.
- Jayakīrti
See Velankar.
- Kālidāsa
The Complete Works of Kālidāsa. The text in Sanskrit and Prakrit edited with Introduction by V.P. Joshi. Leiden 1976.
Kālidāsa's *Meghadūta*. Edit. from the Manuscripts with the Commentary of Vallabhadeva and provided with a complete Sanskrit–English Vocabulary [by] E. Hultsch. With a Foreword by Albrecht Wezler. New Delhi 1998.
Vallabhadeva's Kommentar (Śāradā-Version) zum *Kumārasaṃbhava* des Kālidāsa hrsg. von M. S. Narayana Murti, unter der Mitarbeit von Klaus L. Janert. Wiesbaden 1980. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Supplementband 20, 1.
The *Raghupāñcikā* of Vallabhadeva, being the earliest commentary on the *Raghuvamśa* of Kālidāsa. Vol. I. Critical Edition with Introduction and Notes by Dominic Goodall & Harunaga Isaacson. Groningen 2003. Groningen Oriental Studies 17.
- Kane, P. V.
1930–62 History of Dharmaśāstra (Ancient and Mediaeval Religious and Civil Law in India). Poona. 5 vols. Government Oriental Series, Class B, No. 6. [= Kane I to V]
- Kāśīkhaṇḍa*
See *Skandapurāṇa* (SkP).
- Kedāra (Kedārabhaṭṭa or Bhaṭṭa Kedāra)
See Velankar.
- Kedārakhaṇḍa*
(KeKh) Mahārṣivyāsapraṇītaḥ Skandapurāṇāntargataḥ Kedārakhaṇḍaḥ (Ratnaprabhābhāṣāvyaḥyāsahita). Anuvādaka Vrajaratna Bhaṭṭācārya. Caukhambā Saṃskṛta Pratiṣṭhāna, Delhi 2007.
- Kirfel, Willibald
1927 Das Purāṇa Pañcalakṣaṇa. Versuch einer Textgeschichte. Leiden.
1954 Das Purāṇa vom Weltgebäude (Bhuvanavinyāsa): die kosmographischen Traktate der Purāṇa's. Versuch einer Textgeschichte. Bonn. Bonner Orientalische Studien N.S. 1.
1967 Die Kosmographie der Inder nach Quellen dargestellt. Reprint, Darmstadt.
- Klostermaier, Klaus
1991 The Original Dakṣa Saga. in: Sharma, Arvind (ed.), Essays on the Mahābhārata, Leiden. pp. 110–129.

Kūrmapurāṇa

- (KūP) The *Kūrmapurāṇa*, crit. edit. by Anand Swarup Gupta. Varanasi 1971. All-India Kashiraj Trust.

Lakṣmīdhara

KṚTYAKALPATARU

- (TVK) Aṣṭamo bhāgaḥ. *Tīrthavivecanakāṇḍam*, edit. by K. V. Rangaswami Aiyangar. Baroda 1942. Gaekwad's Oriental Series XCVIII.

Limaye, V. P. & R. D. Vadekar (eds.)

- 1958 Eighteen Principal Upaniṣads. Vol. I. Upaniṣadic Text with Parallels from extant Vedic Literature, Exegetical and Grammatical Notes. Poona. Gandhi Memorial Edition.

Liṅgapurāṇa

- (LiP) Śrī-Vyāsa-maharṣiproktaṃ Śrī-*Liṅgamahāpurāṇam*, with the Sanskrit commentary *Śivatoṣiṇī* by Gaṇeśa Nātu. [Edit. by] Gaṅgāviṣṇu (son of Kṛṣṇadāsa). Venkatesvara Press, Bombay V.S. 1981 [= AD 1924]. [Reprinted, with a *Ślokānukramaṇī* by Nāgaśaraṇa Siṃha, by Nag Publishers, Delhi 1989 (2nd ed. 1996)]

Lingat, Robert

- 1967 Les sources du droit dans le système traditionnel de l'Inde. Paris/La Haye.

Mahābhārata

- (MBh) The *Mahābhārata*. For the first time critically edited by V. S. Sukthankar and others. Poona 1927–59. 19 vols.
- (MBhB) The *Mahābhārata* with the *Bhāratabhāvadīpa* by Nīlakaṇṭha, edit. by Kinjawadekar, Ramachandrashastri. Chitrashala Press, Poona 1929–36. 7 vols. [reprinted, New Delhi 1979]

Majumdar, R. C. *et al.* (eds.)

- (HCI) The History and Culture of the Indian People. Bombay 1951–77. 11 vols. Bharatiya Vidya Bhavan.

Manusmṛti

- (MaS) *Manusmṛti* with the Sanskrit Commentary *Manvantara-Muktāvalī* of Kullūka Bhaṭṭa, edit. by J. L. Shastri with English Introduction by S. C. Banerji. Delhi etc. 1983.

Mārkaṇḍeyapurāṇa

- (MkP) The *Mārkaṇḍeyamahāpurāṇam* edit. (with a Hindi translation) by R.N. Śarmā. Venkatesvara Steam Press, Bombay 1910. Reprinted with an *Ślokānukramaṇī* by N. S. Siṃha. Nag Publishers, Delhi 1983.

Mataṅgapārameśvarāgama

Vidyāpāda, with the commentary (*Mataṅgavṛtti*) of Bhaṭṭa Rāmakaṇṭha, edit. by N.R. Bhatt. Pondicherry 1977. Publications de l'Institut Français de Pondichéry 66.

Matsyapurāṇa

- (MtP) Śrīmad-Dvaipāyanamuni-praṇītaṃ *Matsyapurāṇam*, etad pustakam Ānandāśramasthapaṇḍitaiḥ saṃśodhitam. [Poona] 1981. Ananda Ashrama Sanskrit Series 54. [Reprint of the ed. of H. N. Apte AD 1907]

Mertens, Annemarie

- 1998 Der Dakṣamythus in der episch-purānischen Literatur. Beobachtungen zur religionsgeschichtlichen Entwicklung des Gottes Rudra-Śiva im Hinduismus. Wiesbaden. Beiträge zur Indologie Band 29.

Meyer, J. J.

- 1937 Trilogie altindischer Mächte und Feste de Vegetation. Zürich/Leipzig.

- Meulenbeld, G. Jan
1999–2002 A History of Indian Medical Literature. Groningen. 3 Volumes in 5 Parts. Groningen Oriental Studies 15.1–3.
- Mitra, Rājendralāla
1882 Notices of Sanskrit MSS. Vol. VI. Published under orders of the Government of Bengal for the year 1880. Calcutta.
- Narasimhapurāṇa*
(NsP) Edit. by Puṣpendra Kumār. With a *Ślokānukramaṇī* compiled by Nāg Śaraṇ Siṃha. Nag Publishers, Delhi 1987.
- New Catalogus Catalogorum*
(NCC) An alphabetical register of the Sanskrit and allied works and authors. Prepared by V. Raghavan [and others]. Madras 1949– .
- Niśvāsātattvasaṃhitā*
(NiTS) An unpublished, early Saiddhāntika scripture comprising i.a. the *Niśvāsaguhya* and the *Niśvāsamukha*. We refer to the codex in the National Archives, Kathmandu, MS 1-227 (= NGMPP A 41/4) and to the electronic text entered from transcription of this Nepalese palm-leaf MS (NGMPP A 41/14), supplemented with readings from its Kathmandu apograph MS (NGMPP A 159/18), by Dominic Goodall.
- Oberlies, Thomas
2003 A Grammar of Epic Sanskrit. Berlin/New York. Indian Philology and South Asian Studies 5.
- Pāṇini
(P) The *Vyākaraṇa-Mahābhāṣya* of Patañjali, edited by F. Kielhorn. 3rd edition, revised and furnished with additional readings, references and select critical notes by K.V. Abhyankar. Poona 1962–72. 5 vols.
- Parākhya Tantra*
See Goodall 2004.
- Pāśupatasūtra*
(PS) The *Pāśupatasūtra* with the *Pañcārthabhāṣya* of Kauṇḍinya. Edit. by R. Ananthakrishna Sastri. Trivandrum 1940. Trivandrum Sanskrit Series CXLIII.
- Piṅgala
ŚrīPiṅgalācāryaviracitaṃ *Chandaḥśāstram*,
śrīHalāyudhabhaṭṭaviracitayā *Mṛtasamjīvanī-ākhyayā* vṛtṭyā sametaṃ.
Edited by Paṇḍita Kedāranātha and Vāsudeva Lakṣmaṇa Śāstrī
Paṇḍita. Varanasi & Delhi 1987. Chaukhambha Rajmata Series,
No. 2. Chaukhambha Orientalia.
- Pou, Saveros
1989 Nouvelles inscriptions du Cambodge I. Collection de textes et documents sur l'Indochine XVII. EFEO, Paris.
2001 Nouvelles inscriptions du Cambodge II & III. Collection de textes et documents sur l'Indochine XXII–XXIII. EFEO, Paris.
- Purāṇapañcalakṣaṇa*
(PPL) see Kirfel 1927.
- Rāmāyaṇa*
(Rām.) The *Vālmīki-Rāmāyaṇa*. Crit. edit. for the first time by a board of editors. Baroda 1960–75. 7 vols.
- R̥gveda*
(R̥V) Hymns of the *Rig-Veda* in the Samhita and Pada texts. Reprinted from the Editio Princeps by F. Max Müller. Varanasi 1965. 2 vols.

- Saindon, Marcelle
 1998 Le Pitṛkalpa du *Harivaṃśa*: traduction, analyse, interprétation.
 Saint-Nicolas.
- Sakamoto, Junko
 1978 Pāli Jātaka ni okeru mātrāchandas no Seikaku [Eng.tr.: The Feature of
 Mātrāchandas in the Pāli Jātaka]. in: Bukkyo Kenkyu 7 (1978), 43–64.
- Sanderson, Alexis
 2003–04 The Śaiva Religion among the Khmers. Part I. in: Bulletin de l'Ecole
 Française d'Extrême-Orient 90-91 (2003-2004), 349-463.
- Śatapatha-Brāhmaṇa*
 (ŚBr) The *Śatapatha-Brāhmaṇa* in the Mādhyandina-Çākḥā with extracts
 from the commentaries of Sāyaṇa, Harisvāmin and Dvivedaganga edited
 by Albrecht Weber. Leipzig 1924. (Reprint, Varanasi 1964).
- Saurapurāṇa*
Saurapurāṇam Vyāsakṛtam. [Ānandāśrama Press, Poona] 1980³.
 Ānandāśrama Sanskrit Series 18.
- Sherring, M. A.
 1868 The Sacred City of the Hindus: An Account of Benares in Ancient and
 Modern Times. London.
- Shastri, Haraprasad
 1905 A Catalogue of Palm-leaf and Selected Paper MSS belonging to the
 Durbar Library, Nepal (to which has been added a Historical
 Introduction by C. Bendall). Calcutta. [Reprinted with a concordance
 by Reinhold Grünendahl, Stuttgart 1989. Verzeichnis der orientalischen
 Handschriften in Deutschland, Supplement-band 31]
- 1928 A Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Government
 Collection under the care of the Asiatic Society of Bengal. Volume V.
 Purāṇa Manuscripts. Calcutta.
- Sircar, D.C.
 1966 Indian Epigraphical Glossary. Delhi etc.
- Śivadharmā*
 Paśupatimatam *Śivadharmamahāśāstram* Paśupatināthadarśanam.
 Edited by Yogin Naraharinātha. Kathmandu 1998. [includes i.a. the
Śivadharmasāstra, the *Śivadharmottara* and the
Umāmaheśvarasaṃvāda.]
- Śivadharmasaṃgraha*
Śivadharmasaṃgraha. Electronic text created by Anilkumar Acharya
 from two Nepalese palmleaf manuscripts: Cambridge MS Add. 1694 and
 Cambridge MS Add. 1645.
- Śivadharmottara*
 See *Śivadharmā*.
- Śivapurāṇa*
 (ŚiP) Śrī-Śivamahāpurāṇam, [edit. by] Khemarāja (son of Kṛṣṇadāsa).
 Venkatesvara Press, Bombay V.S. 2011 [= AD 1954].
- Skandapurāṇa*
 1910 Śrī-Skādamahāpurāṇam, [edit. by] Kṣemarāja Śrīkṛṣṇadāsa.
 Venkatesvara Press, Bombay V.S. 1967 [AD 1910]. 7 vols. [= SkP].
 [Reprinted by Nag Publishers, Delhi 1986 (2nd ed. 1995). 7 vols. Vol. 8,
Ślokānukramaṇī by Nāgaśaraṇa Simha. Nag Publishers, Delhi 1990].

- 1996–97 The Skanda-Purāṇa Part X & XI: *Kāśīkhaṇḍa*. Translated and annotated by G.V. Tagare. Delhi. Ancient Indian Tradition & Mythology 58–59.
- (SP I) The *Skandapurāṇa*, Volume I. *Adhyāyas* 1–25. Critically Edited with Prolegomena and English Synopsis by R. Adriaensen, H.T. Bakker & H. Isaacson. Groningen 1998. Supplement to Groningen Oriental Studies.
- (SP II A) The *Skandapurāṇa*, Volume II A, *Adhyāyas* 26–31.14: The Vārāṇasī Cycle. Critical Edition with an Introduction, English Synopsis & Philological and Historical Commentary by Hans T. Bakker & Harunaga Isaacson. Groningen 2004. Supplement to Groningen Oriental Studies.
- (SP III) The *Skandapurāṇa*, Volume III. *Adhyāyas* 34.1–61, 53–69. Critically Edited with Introduction and English Synopsis by Yuko Yokochi. Groningen/Leiden 2013.
- (SP 167) [For edition of Adyāya 167 see Bisschop 2006.]
- (SP_{Bh}) *Skandapurāṇasya Ambikākhaṇḍaḥ*, saṃpādakaḥ Kṛṣṇaprasāda Bhaṭṭarāi. Kathmandu 1988. Mahendraratnagranthamālā 2.
- Sternbach, Ludwik (ed.)
1963–70 *Cāṇakya-nīti-text-tradition (Cāṇakya-nīti-śākhā-sampradāyaḥ)*. Hoshiarpur. 2 Parts in 5 vols. Viśveśvarānanda-saṃsthāna-prakāśanāvalī, Viśveśvarānanda-Bhāratabhāratī-granthamālā.
- Suśrutasaṃhitā*
(SuŚ) *Suśrutasaṃhitā* of Suśruta with the *Nibandhasaṃgraha* Commentary of Śrī Ḍalhanācārya and the *Nyāyacandrikā Pañjikā* of Śrī Gayadāsācārya on *Nidānasthāna*. Edit. by Jādavaḥji Trikamaḥji Āchārya and Nārāyaṇ Rām Āchārya. Fourth edition, Varanasi/Delhi 1980. Jaikrishnadas Ayurveda Series 34.
- Sutton, Nicholas
2005 A note on the development of emotional bhakti: epic Śaivism in the Mahābhārata. in: ABORI LXXXVI (2005), 153–166.
- Svacchandatantra*
(SvT) The *Svacchandatantra* with commentary by Kshema Rāja. Ed. Madhusūdan Kaul Shāstrī. Bombay 1921–35. Kashmir Sanskrit texts Series 31, 38, 44, 48, 51, 53, and 56.
- Taittirīya-Brahmaṇa*
(TaiBr) The *Taittirīya Brahmaṇa* of the *Black Yajur Veda*, [with the comm. of Sāyanācārya, edit. by Rājendralāla Mitra]. Reprint, Osnabrück 1981. 4 vols. (= Bibliotheca Indica 31).
- Taittirīya-Saṃhitā*
(TaiSa) *Taittirīya-Saṃhitā*, herausgegeben von Albrecht Weber. Leipzig 1871–72. 2 vols. Indische Studien. Beiträge für die Kunde des indischen Alterthums.
- Tantrasadbhāva*
Tantrasadbhāva. Electronic edition by Mark Dyczkowski on the basis of Nepalese palmleaf manuscripts NAK 5-1985 (NGMPP A42/6), NAK 1-363 (NGMPP A44/1), NAK 5-445 (NGMPP A44/2).
- Tīrthāṅk*
Tīrthāṅka. in: *Kalyāṇa* 31.1 (1957), 1–704. Gitapress, Gorakhpur.
- Törzsök, Judit
2004 Three Chapters of *Śaiva* Material Added to the Earliest Known Recension of the Skandapurāṇa. in: Bakker 2004 a, pp. 17–39.

- Umāmaheśvarasaṃvāda*
See *Śivadharma*.
- Vājasaneyi-Saṃhitā*
(VS) The *Vājasaneyi-saṃhitā* in the Mādhyandina and the Kānva-śākhā, with the commentary of Mahīdhara. Edit. by Albrecht Weber. Berlin 1852. Reprint: Varanasi 1972. Chowkhamba Sanskrit Series 103.
- Vāmanapurāna*
(VmP) The *Vāmana Purāna*, critically edit. by Anand Swarup Gupta. All-India Kashiraj Trust, Varanasi VS 2024 [AD 1967].
- Van Put, Ineke
2007 The Names of Buddhist Hells in East Asian Buddhism. in: Pacific World. Journal of the Institute of Buddhist Studies 9 (2007), 205–229.
- Varāhapurāna*
(VarP) The *Varāha Purāna*, critically edit. by Anand Swarup Gupta. All-India Kashiraj Trust, Varanasi 1981.
- Vāyupurāna*
(VāP) The *Vāyumahāpurānam*. Edit. by Khemarāja. Delhi 1983. Nag Publishers. [Reprint of the Venkatesvara edition of AD 1895.]
- Velankar, H.D.
n.d. *Jayadāman* (A collection of ancient texts on Sanskrit Prosody and a Classified List of Sanskrit Metres with an Alphabetical Index). Bombay n.d. [1949] . Haritoṣamālā No. 1.
- Viennot, Odette
1954 Le culte de l'arbre dans l'Inde ancienne. Paris. Annales du Musée Guimet. Bibliothèque d'études, Tome LIX.
- Viṣṇudharmottarapurāna*
(VDhP) *Viṣṇudharmottarapurāna*. [Edit. by] Kṣemarāja Śrīkrṣṇadāsa. Venkatesvara Press, Bombay V.S. 1969 [1912].
- Viṣṇupurāna*
(ViP) The *Viṣṇupurānam*, critically edited by M.M. Pathak. Pāda-Index by Peter Schreiner. Vadodara 1997–99. 2 vols.
- Viṣṇusmṛti*
(ViS) The *Viṣṇusmṛti* with the commentary *Keśavavaijayantī* of Nandapaṇḍita. Edit. by V. Krishnamacharya. Madras 1964. 2 vols. The Adyar Library Series 93.
- Vyas, Kaluram & D.B. Kshirsagar
1986 A Catalogue of Manuscripts in the Maharaja Mansingh Pustak Prakash Jodhpur, Part 2 (Sanskrit and Prakrit Manuscripts). Jodhpur. Shri Umed Oriental Series 3.

Index to the Introduction

- Anukramaṇikā: 3, 4
- Bhadrakālī: 6, 27
Bhadreśvara: 7, 27
Bhūmanyu: 11, 30
Brahmā: 7, 9, 19, 29
brahman: 5
Brahmāvarta: 7
- Dadhīca: 5, 27
Dakṣa: 3, 5–7, 27
Deva: *see* Śiva
Devadeva: *see* Śiva
Deveśa: *see* Śiva
Devī: 4–8, 11, 28
 Kauśikī: 7, 8
 Pārvatī: 7–9, 11
 Umā: 5, 7
 Vindhyaśinī: 7, 8, 11, 28
Dharma: 7, 28
- Gaṇa: 5, 6, 9
Gaṇapa: 6, 29, 30
 Haribhadra: 6, 12, 27
 Nandin: 4, 12
 Pañcākṣa: 6
 Prabhākara: 7, 12, 19, 28
 Somanandin: 8, 28
Gaṇeśa: 19
Gaṇeśvara: 8, 11
Gaurīśikhara: 8, 28
Ghṛtoda: 12
- Harikeśa: 4, 5
Harivaṃśa: 9
 Pitṛkalpa: 9
Hemacandra: 13, 14
Himavat: 9
- Jayadeva: 13, 14
Jayakīrti: 13, 14
- Kālakarṇī: 6, 7
- Mṛtyu: 7, 19
Kanakhala: 7, 27
Kāṣṭhakūṭa: 11, 30
Kaśyapa: 9
Kauśikī: *see* Devī
Kedāra: 13, 14
Kṛṣṇa: 8
kṣatra: 5
Kṣetrapāla: 5
Kṣīroda: 12, 28
Kṣupa: 5, 27
Kubjāmraḥa: 7
Kumāra: 4
- Madhyama: 7, 28
 Madhyameśvara: 7
Mahābhārata: 8, 19
 Anuśāsanaparvan: 8
Mahādeva: *see* Śiva
Māhātmya: 5, 7, 27, 28
Maheśvara: *see* Śiva
Mandara: 4, 5, 7, 11, 27
Manoramaṇa: 12
Mantras: 6
- Naraka: 3, 4, 8–11, 21, 28, 29
 Asipatravana: 9, 29
 Ayoghana: 9, 29
 Kālasūtraka: 9, 29
 Kumbhīpāka: 9, 29
 Mahāpadma: 9, 29
 Mahāraurava: 9, 29
 Padma: 9, 29
 Raurava: 9, 10, 18, 29
 Śālmala: 9
 Kūṭaśālmali: 29
 Tamas: 9, 18, 29
 Tamastamatara: 9, 10, 18, 29
 Vaitaraṇī: 9, 29
 Yamalācala: 9, 10, 29
- Pārvatī: *see* Devī
Pāśupata: 6, 10

Piṅgala: 13, 14
pitṛ: 29

Raibhya: 6

Samvartaka: 7, 28
 Sanatkumāra: 5, 7–9, 30
 Śiva: 3–12, 19, 27–30
 Deva: 5, 6, 8, 19
 Devadeva: 5
 Deveśa: 7
 Mahādeva: 5
 Maheśvara: 6

Śivadharmā: 10

Skanda: 8

Skandapurāṇa (SP): 5, 6, 8, 10, 12, 16,
 17, 20

Sthāneśvara: 5, 27

Sukeśa: 8–11, 28–30

Suśarman: 9, 10, 29, 30

Śveta: 11, 30

tapas: 4, 5, 8–11, 27, 28, 30

Trikūṭa: 9, 11, 29

Umā: *see* Devī

Upamanyu: 8, 9, 11, 28

Vāhana: 3–7, 27

Vārāṇasī: 4, 5, 27

Vārāṇasīmāhātmya: 4, 5

Vindhyavāsini: *see* Devī

Viṣṇu: 5

Vṛṣabha: 5–7, 27, 28

Vṛṣan: 5, 27

Vyāsa: 5, 7, 8

Yajña: 5–7, 27, 28

Yakṣa: 5

Yaśā: 30

Index to the Synopsis

- Aditi: 51
 Ādityas: 65
 Adrijā: *see* Devī
 Agni: 37, 40, 41, 62, 82
 Havyeśa: 61
 Hutāśana: 62
 Vahni: 61–63
 Ajaikapād: *see* Gaṇapa
 Ājīvaka: 93
 Akampana: *see* Gaṇapa
 Alamkāradhārā: 69
 Ambā: *see* Devī
 Ambikā: *see* Devī
 Anaṅga: *see* Kāma
 Anaṅgāri: *see* Śiva
 Aṅga: 108
 Antaka: *see* Yama
 Aparṇā: *see* Devī (Umā)
 Apsaras: 33, 53, 66
 Arjunā River: 56
 Aṣāḍhi: *see* Gaṇapa
 Asipatrvana: *see* Naraka
 Asura
 Mahiṣa: *see* s.v.
 Nisumbha: *see* s.v.
 Sumbha: *see* s.v.
 Aśvamedha: 40, 52–54, 57, 104
 Aśvins: 66
 Āsyajā: *see* Kālakarṇī
 Atharvaveda: 51
 Atri: 106
 Aurva: 106
 Avimukta: 32
 Ayoghana: *see* Naraka

 Bhadrakālī: 41–43, 52
 Kālī: 42, 44, 57
 Bhadrakarṇahrada: 53, 54
 Bhadreśvara: 52, 54
 Bhaga: 44, 65
 Bhairava: *see* Śiva
 Bhārabhūti: *see* Gaṇapa

 Bhava: *see* Śiva
 Bhūmanyu: 106, 107, 110
 Bhūtamohana: *see* Gaṇapa
 Bhuvaneśāna: *see* Śiva
 Bhuvaneśvara: *see* Śiva
 Bindusaras: 67
 Brahmā: 28, 33–35, 38, 44, 52–54, 56,
 58, 59, 65, 72, 78, 79, 102,
 103, 106
 Pitāmaha: 37, 54
 Prajāpati: 40, 41, 55, 72
 Svayambhū: 34
 Brahmaḍaṇḍadhara: *see* Gaṇapa
 Brahmaloaka: 43
 Brahman: *see* Śiva
brahmarṣi: 72
 Brahmāvarta: 54

cakra: 37, 65
 Cakrapāṇi: *see* Viṣṇu
 Cakreśa: *see* Viṣṇu
 Citragupta: 82
 Cyavana: 35, 37, 38, 106, 108

 Dadhīca: 35–39, 41
 Daityas: 61
 Dakṣa: 34, 40, 42, 43, 50, 54–57
 Prācetasā: 55
 Dānava: 50, 98, *see* Daityas
 Dānavas: 61
 Daṇḍapāṇi: 32
 Deva: *see* Śiva
 Devadāruvana: 67
 Devadeva: *see* Śiva
 Devapa: *see* Śiva
 Deveśa: *see* Śiva
 Devī: 31–33, 40, 41, 47, 48, 50, 51,
 55–57, 60, 66, 67, 69, 70, 111
 Adrijā: 55
 Ambā: 44, 50, 51, 62
 Ambikā: 49, 57
 Hrī: 49

Īśā: 55
 Kālarātrī: 49
 Karālā: 49
 Kīṅkinītā: 49
 Kṛṣṇā: 67
 Lakṣmī: 51
 Mahādevī: 55, 58
 Mātṛ: 50
 Satī: 67
 Tarī: 51
 Umā: 33, 41, 47, 50, 53, 58, 66, 75
 Aparṇā: 49
 Pārvatī: 42, 50
 Viśalyā: 49
 Dharma: 59, 65, 86
 Dhruva: *see* Śiva
 Diṅdimuṇḍeśvara: *see* Gaṇapa
 Dundubhi: 49
 Dyubhṛt: *see* Śiva

 Gaṇa: i, 31–33, 41, 44, 52, 53, 56, 57,
 59, 60, 62, 80
 Gaṇādhyakṣa: 32, 69
 Gaṇanāyaka: 41, 62, 102, 103
 Gaṇapa: 11, 39, 45, 48, 53, 60, 63, 72,
 75, 76, 103, 110
 Ajaikapād: 69
 Akampana: 39
 Aṣādhi: 69
 Bhārabhūti: 69
 Bhūtamohana: 69
 Brahmaḍaṇḍadhara: 69
 Diṅdimuṇḍeśvara: 69
 Ghoracakradhara: 69
 Haribhadra: *see* s.v.
 Kālaḍaṇḍadhara: 69
 Kāpālin: 69
 Mṛtyudaṇḍadhara: 69
 Nandin: *see* s.v.
 Nikumbha: 69
 Pañcākṣa: 45, 47
 Prabhākara: 64
 Rudra: 62, 64, 69
 Saṃbhrama: 32
 Śatamanyu: 69
 Udbhrama: 32
 Viṣvaksena: 60
 Gaṇapati: 31, *see* Gaṇapa,
 Mahāgaṇapati
 Gandharva: 66
 Gaṇeśa: 41, 42, 56, 57, 64, 74, 75

Gaṇeśvara: 32, 40–43, 56, 63, 64, 69,
 75, 81, 110
 Gaṅgā: 43
 Gaṅgādvāra: 42
 Gaṅgāprabhava: 67
 Gaṅgāsāgara: 57
 Gautama(*gotra*): 106
 Gāyatrī: 108
 Ghoracakradhara: *see* Gaṇapa
 Ghr̥toda Ocean: 57
 Gokarṇa: *see* Śiva
gotra: 106
 Govinda: *see* Viṣṇu
 Govṛṣadhvaḥ: *see* Śiva

 Hara: *see* Śiva
 Hari: *see* Haribhadra
 Haribhadra: 41, 43, 44, 53
 Hari: 41, 43, 44, 52, 56
 Vīrabhadra: 44
 Haribhadra (tīrtha): 53
 Harikeśa: 31, 32
 Hastivaktra: 50
 Havyeśa: *see* Agni
 Hetuka: 93
 Himavat: 48, 56, 59, 62, 67
 Hrī: *see* Devī
 Hṛṣīkeśa: *see* Viṣṇu
 Hutāśana: *see* Agni

 Indra: 35, 43, 44, 59, 71, 72
 Sadatpati: 71
 Śakra: 36, 61, 65, 71, 72, 108
 Śatamakha: 56
 Indradvīpa: 64
 Indrapramati: 106
 Īśā: *see* Devī
 Īśa: *see* Śiva
 Īśāna: *see* Śiva
 Īśvara: *see* Śiva

 Jagatpati: *see* Śiva
 Jāmadagnya: 49
 Janārdana: *see* Viṣṇu
japa: 102–105
 Jayanta: 108
 Jyotsnā: 64

 Kālaḍaṇḍadhara: *see* Gaṇapa
 Kālakarṇī: 47, 48
 Āsyajā: 58
 Mṛtyu: 58
 Kālarātrī: *see* Devī

- Kālasūtraka: *see* Naraka
 Kāma
 Anaṅga: 49
kamaṇḍalu: 72
 Kāmāṅganāśana: *see* Śiva
 Kanakhala: 42, 55, 57
 Kāpālin: *see* Gaṇapa
 Kapardin: *see* Śiva
 Kapila: 97
 Kapiñjalī: 106
 Karālā: *see* Devī
karman: 77, 81, 84, 87, 89, 90, 100–102
 Kāṣṭhakūṭa: 105, 107–110
 Kāṣṭhakūṭāśrama: 105
 Kāśyapa Udala: 109
 Kiṃkara: 86, 90
 Kiṃnara: 101
 Kiṅkinītā: *see* Devī
 Kṛṣṇā: *see* Devī
 Kṛṣṇa (father of Bhūmanyu): 106
 Kṣetrapāla: 32
 Kṣīroda: 73
 Kṣupa: 35–38
 Kubera
 Vittagopa: 56
 Kubjāmraka: 53
 Kumbhīpāka: *see* Naraka
 Kūṭaśālmali: *see* Naraka (Śālmala)
- Lakṣmī: *see* Devī
 Lokapālas: 37
- Madhyama: 60
 Madhyama: *see* Śiva
 Mahābhairava: *see* Śiva
 Mahādeva: *see* Śiva
 Mahādevī: *see* Devī
 Mahāgaṇapati: 65
 Mahālaya: 67
 Mahāpadma: *see* Naraka
 Mahāraurava: *see* Naraka
 Mahātman: *see* Śiva
 Maheśa: *see* Śiva
 Maheśāna: *see* Śiva
 Maheśvara: *see* Śiva
 Maheṣvāsa: *see* Śiva
 Mahiṣa: 49
 Mandara: 32, 33, 47, 49, 53, 60, 66, 68,
 69, 103, 111
 Mānasa Lake: 67
 Manoramaṇa: 64
 Mantras: 43
- Manu: 99
 Mārtaṇḍatanaya: *see* Yama
 Mātṛ: 66, *see* Devī
 Maya: 61
 Meru: 47, 64, 68
 Mitra: 65
 Mr̥tyu: *see* Kālakarṇī, *see* Yama
 Mr̥tyudaṇḍadhara: *see* Gaṇapa
- Nāga: 66
 Naigameśa: 50
 Nandin: 33, 40, 50, 60, 103, 106
 Nara: 45
 Naraka: 74, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 90,
 98, 100, 102, 104, 105
 Asipatravana: 81, 87
 Ayoghana: 81, 90
 Kālasūtraka: 81, 86
 Kumbhīpāka: 81, 86
 Mahāpadma: 81, 92, 93
 Mahāraurava: 81, 95, 101
 Padma: 81, 91
 Raurava: 81, 94, 95
 Śālmala: 81
 Kūṭaśālmali: 85
 Tamas: 81, 96, 101
 Tamastamatara: 81, 97
 Vaitaraṇī: 81, 89
 Yamalācala: 81–83
- Narasiṃha: *see* Viṣṇu
 Nārāyaṇa: *see* Viṣṇu
 Narmadā: 107
 Nāstivādin: 93
 Nāstika: 97, 99
 Nikumbha: *see* Gaṇapa
 Nīllohita: *see* Śiva
 Nirgrantha: 93
 Nisumbha: 49
- Padma: *see* Naraka
 Pañcākṣa: *see* Gaṇapa
 Pāṇḍuśilā: 67
 Parameśvara: *see* Śiva
 Parāśara: 106
 Pārvatī: *see* Devī (Umā)
 Pāśupata: 48
 Pāśupati: *see* Śiva
 Paulomī: 108
 Pināka: 56, 59, 67, 72
 Pinākadhṛk: *see* Śiva
 Piśāca: 66
 Pitāmaha: *see* Brahmā

- Prabhākara: *see* Gaṇapa
 Prabhāsa: *see* Śiva
 Pracetas: 40, 41, 55
 Prācetasā: *see* Dakṣa
 Prajāpati: *see* Brahmā
 Pramatha: 66
 Pravareśvaras: 75
 Puruṣottama: *see* Viṣṇu
 Pūṣan: 44, 65
 Āditya: 50

 Raibhya: 42
 Raibhyaśrama: 42
 Rākṣasa: 56, 66, 82, 84, 85, 87, 90,
 95–98
 Rakṣas: 87
 Raurava: *see* Naraka
 Ṛgveda: 108
 Ṛṣi: 65
 Rudra: *see* Gaṇapa, *see* Śiva
 Rudrakṣetra: 53
 Rudraloka: 39
 Rudras: 60, 65

 Sacrifice: *see* Yajña
 Sadasatpati: *see* Śiva, *see* Indra
 Sādhya: 62
 Śakra: *see* Indra
 Śakti (son of Vasiṣṭha): 106
 śakti: 51
 Śālmala: *see* Naraka
 Saṃbhrama: *see* Gaṇapa
 Śambhu: *see* Śiva
 Śaṃkara: *see* Śiva
 Saṃvarta: 59, 61
 Saṃvartaka: 61–63
 Sanatkumāra: 31, 33–35, 40–42, 44,
 47, 51, 52, 56, 57, 59–63, 66,
 70, 72–77, 79, 80, 102–105,
 108–110
 Śarva: *see* Śiva
 Śatamakha: *see* Indra
 Śatamanyu: *see* Gaṇapa
 Śatarudrīya: 45, 52
 Satī: *see* Devī
 satputra: 104
 suputra: 75, 76, 107
 Siddhas: 33, 60
 Śilāda: 106
 Śiva: 31, 57, 105
 Anāṅgāri: 49
 Bhairava: 60
 Bhava: 41, 50, 59, 60, 73, 108
 Bhuvaneśāna: 33
 Bhuvaneśvara: 60
 Brahman: 60
 Deva: 31–34, 38, 40–42, 44, 45,
 47, 51–57, 59, 60, 62–66, 70,
 72, 75–77, 103, 107, 110, 111
 Devadeva: 31–33, 41, 60, 63, 64,
 103, 105, 109
 Devapa: 66
 Deveśā: 32, 44, 47, 52, 53, 64, 71,
 110
 Dhruva: 60
 Dyubhṛt: 63
 Gokarṇa: 59
 Govṛṣadhvaja: 38, 70, 78
 Hara: 33, 49, 50, 53, 54, 63, 70,
 73, 75
 Īśa: 105
 Īśāna: 72
 Īśvara: 59
 Jagatpati: 62, 103
 Kāmāṅganāśana: 66
 Kapardin: 54
 Madhyama: 60
 Mahābhairava: 50
 Mahādeva: 38, 51, 55, 56, 60, 63,
 67, 69–71, 75, 76, 102, 108
 Mahātman: 72
 Maheśa: 51, 64, 104
 Maheśāna: 41
 Maheśvara: 43, 52, 55, 56, 59, 69,
 71, 72, 75, 105, 110
 Maheṣvāsa: 54
 Nīlahita: 51
 Parameśvara: 38
 Paśupati: 48, 54
 Pinākadhṛk: 67, 72
 Prabhāsa: 60
 Rudra: 33, 48, 52, 55, 60, 62, 69,
 71, 72, 74, 75, 103, 106, 107,
 109, 110, *see* Gaṇapa
 Sadasatpati: 63, 71
 Śambhu: 57
 Śaṃkara: 37, 38, 48, 52, 70, 75,
 103, 110
 Śarva: 33, 36, 38, 42, 47, 52–54,
 56, 69, 70, 105
 Surapati: 52
 Sureśvara: 36, 52
 Tribhuvaneśvara: 33
 Tryambaka: 37, 38, 49, 51

- Virūpākṣa: 50
 Viśvaksraṣṭṛ: 73
 Viśveśa: 73
 Vṛṣavāhana: 33
 Skanda: 73
 Skandacandra: 50
smṛti: 78, 107, 108
 Soma: 82
 Śrī: 65, 69, 108, 109
śruti: 78, 93, 107, 108
 Sthāneśvara: 39, 40
 Sthāṇutīrtha: 39
 Sthāṇuvaṭa: 39
 Sthāṇuvrata: 39
 Sukeśa: 73–77, 79, 80, 102, 103, 105
 Sumbha: 49
 Surabhī: 60–62, 66
 Surapati: *see* Śiva
 Śūrasenā: 49
 Sureśvara: *see* Śiva
 Sūrya: 82
 Suśarman: 80, 84, 86, 87, 89–92,
 94–97, 100, 102
 Suvarṇaśṛṅga: 42
 Svayambhū: *see* Brahmā

 Tamas: *see* Naraka
 Tamastamata: *see* Naraka
tapas: 32–34, 36, 38, 42, 58, 59, 62, 67,
 69–72, 74, 77, 102, 103, 106,
 108, 109
 Tarī: *see* Devī
tejas: 38, 59, 76
 Tribhuvaneśvara: *see* Śiva
 Trikūṭa: 75, 76
 Tryambaka: *see* Śiva
 Tuṣita: 44

 Udbhrama: *see* Gaṇapa
 Umā: *see* Devī
 Upamaṇyu: 70–73
 Upāṅga: 108
 Upaveda: 108

 Vaḍavāmukha: 61, 62
 Vahni: *see* Agni
 Vaitaraṇī: *see* Naraka
 Varuṇa: 37, 56, 65, 82, 108
 Vasiṣṭha: 74, 106
 Vasu: 66
 Vāyu: 56, 65, 82
 Veda: 33, 77, 78, 87, 93, 107, 108
 Vīrabhadra: *see* Haribhadra

 Virūpākṣa: *see* Śiva
 Viśākha: 50, 73
 Viśalyā: *see* Devī
 Viṣṇu: 36–38, 44, 45, 50, 53, 54, 56,
 65, 72, 75, 109
 Cakrapāṇi: 37
 Cakreśa: 75
 Govinda: 38
 Hṛṣīkeśa: 36
 Janārdana: 37
 Narasimha: 45
 Nārāyaṇa: 36, 37, 75
 Puruṣottama: 53
 Viṣvaksena: *see* Gaṇapa
 Viśvaksraṣṭṛ: *see* Śiva
 Viśveśa: *see* Śiva
 Vittagopa: *see* Kubera
 Vṛṣabha: 33, 59, 60, 63, 64
 Vṛṣa: 63, 65
 Vṛṣan: 33
 Vṛṣavāhana: *see* Śiva
 Vyāsa: 33, 34, 57, 59, 63, 70, 74, 76,
 104, 105

 Yajña: 33, 34, 43, 44, 51, 57, 59, 65
Yajurveda: 108
 Yakṣa: 31, 32, 66
 Yama: 37, 81, 82, 90, 92, 93, 98
 Antaka: 49
 Mārtaṇḍatanaya: 98
 Mṛtyu: 86
 Yamalācala: *see* Naraka
 Yaśā (wife of Bhūmanyu): 106, 109
 yoga: 42, 45, 93
 Yoginī: 50

Index of Text Passages

- Abhidharmakośabhāṣya*
3.59cd: 91
- Aitareya-Brahmaṇa* (AitBr)
3.33.5: 44
- Amarakośa* (AK)
1.11.1: 94, 95
1.11.2: 86, 89
2.8.97: 85
7.55–56: 94
- Āpastamba-Dharmasūtra* (ĀpDhS)
2.7.16.3: 77
- Arthaśāstra*
13.4.52: 92
- Āryabhaṭṭīya*
Bhāskara I *ad*
p. 95, l. 24: 39
- Atharvaśiras Upaniṣad*
2: 51
6: 51
- Atharvaveda*
Śaunakasaṃhitā (AV)
10.2.26–27: 51
- Bhāgavatapurāṇa* (BhāgP)
4.13.35: 45
- Brahmāṇḍapurāṇa* (BḍP)
1.15.72–78: 46
1.15.74: 46
1.15.75ab: 46
1.18.74c: 46
1.19.123cd: 46
2.3.5.68: 33
3.2.149, 171: 89
- Brahmapurāṇa* (BrP)
25.39: 54
25.50: 53
150.9: 86
215.128cd–129ab: 98
228.26: 83
- Brahmayāmala*
31.103: 82
32.42: 82
- Bṛhadāraṇyaka-Upaniṣad* (BAU)
6.2.10: 34
6.4.8: 77
6.4.26: 77
- Chandaḥśāstra* (Paiṅgala)
4.32–39: 13
4.40: 14
4.41: 14
- Chandonuśāsana* (Hemacandra)
3.53–58: 13
3.59: 14
3.60: 14
3.61: 13
3.62–64: 13
- Chandonuśāsana* (Jayakīrti)
6.1–4, 11–13: 13
6.5, 7, 9, 15, 20, 25: 14
6.6, 8, 10, 14, 19, 24: 14
6.16–18, 21–23: 13
6.26: 13
- Haracaritacintāmaṇi* (HCC)
19–20: 70
22: 66, 70
- Harivaṃśa* (HV)
3.41, 58*: 60
12.21–41: 9, 78
12.27cd: 78
12.35: 79
31.21–30: 65
44.53–60: 49
App. 1 No. 31 l. 1085: 95
- Harṣacarita*
Chapter 1: 39
p. 41: 36
p. 164: 39
- Jayadevachandas*
4.15–20: 13
4.21: 14
4.22: 14

- Kauṣītaki-Upaniṣad* (KauṣU)
 2.11: 77
- Kṛtyakalpataru*
Tīrthavivecanakāṇḍa (TVK)
 110f.: 32
 110: 32
 206–08: 54
 241: 53
 249f.: 56
 252: 54
 267: 53
- Kumārasambhava*
 1.11: 101
 1.18: 50
- Kūrmapurāṇa* (KūP)
 1.11.26–27: 59
 1.14.50–51: 43
 1.14.50–57: 42
 1.14.51a: 43
 1.14.58–61: 42
 1.29.45–46: 53
 1.29.46: 54
 1.33.15: 53
 2.34.33–35: 54
 2.34.34: 42
 2.36.10: 42
 2.39.4: 53
- Liṅgapurāṇa* (LiP)
 1.28.23f.: 59
 1.35–36: 34
 1.35.13–14: 36
 1.35.27–28: 36
 1.36.34d: 37
 1.63.89–90: 106
 1.63.89c: 106
 1.63.90: 106
 1.92.136: 39, 53
 1.100: 42
 1.100.6–7: 42
 1.100.7: 42
 1.100.14–17ab: 42
 1.100.14c: 43
 1.100.29cd–30ab, 33cd–35ab: 42
 1.103.27: 105
 1.107–08: 70
 1.107.4–6ab: 70
 1.107.6cd–9: 70
 1.107.10cd: 70
 1.107.12–15ab: 70
 1.107.15a: 70
 1.107.16cd–19: 70
- 1.107.24cd–25ab: 71
 1.107.32ab: 71
 1.107.54ab: 73
 1.107.55–56: 73
- Mahābhārata* (MBh)
 1.8.1: 35
 1.16: 33
 1.41.3–5: 74
 1.41.4b, 22b: 74
 1.60.23: 50
 1.60.43–45: 106
 1.69.17: 80
 1.89.27ab: 80
 1.106.4: 108
 1.111.31: 99
 1.158.18–19: 89
 1.164–65: 35
 1.213.58: 108
 1 App. 1 No. 48 l. 42: 108
 2.3.9: 68
 2.24.27: 110
 2 App. 1 No. 3 l. 21: 105
 3.52.4: 37
 3.81.43: 54
 3.81.54: 38
 3.81.70: 89
 3.81.163–64: 38
 3.82.16–17ab: 42
 3.82.16: 42
 3.82.35: 53
 3.82.36: 54
 3.82.38: 54
 3.82.119–132: 68
 3.82.131: 68
 3.83.6: 89
 3.88.18: 42
 3.88.19–20: 42
 3.88.19: 42
 3.94.13d: 74
 3.98–99: 35
 3.98.12–13: 38
 3.98.20–24: 35
 3.114.13: 89
 3.115.23: 88
 3.124.17: 36
 3.126.25: 55
 3.135.5: 42
 3.135.9: 42
 3.137.1: 42
 3.154.61 786* l. 8: 108
 3.155.46ab: 68

- 3.155.46cd: 68
 3.186.27c: 92
 3.186.46: 94
 3.188.52ab: 92
 3.220.24: 110
 3.264.66: 110
 5.15.17: 45
 5.129.11 *494: 65
 5 App. 1 No. 4 ll. 15–16: 99
 6.7.41: 68
 6.8.3–6: 46, 69
 6.8.4: 46
 6.8.6ab: 46
 6.9.5: 56
 6.31.23–24: 52
 7.69.55–6: 33
 7.173.55ab: 48
 7 App. 1 No. 8 ll. 23–248: 58
 9.41.3–7: 39
 9.41.4: 39
 9.43.51: 39
 9.50.5–33: 35
 9.50.30: 35
 9.50.31–32: 35
 10.11.24: 108
 12.35.4: 94
 12.122: 34
 12.122.16–17: 34
 12.122.24–25: 35
 12.122.35: 35
 12.139.13: 93
 12.145.8f.: 92
 12.182.7c: 92
 12.186.13: 83
 12.211.9–11: 97
 12.248–50: 58
 12.249.14–20: 58
 12.249.21–22: 58
 12.250.3: 58
 12.250.29cd: 58
 12.274: 42
 12.274.20: 42
 12.274.25–26: 43
 12.274.34–35: 44
 12.279.24a: 92
 12.325.4: 44
 12.330.42: 43
 12 App. 1 No. 28: 42
 12 App. 1 No. 28 ll. 6–9: 42
 12 App. 1 No. 28 ll. 23–24: 43
 12 App. 1 No. 28 ll. 23–48: 43
 12 App. 1 No. 28 l. 111: 44
 12 App. 1 No. 28 ll. 123ff.: 55
 12 App. 1 No. 28 ll. 407–08: 48
 12 App. 1 No. 28 ll. 407–09: 55
 13.8.19ab: 46
 13.14.75–196: 8, 70
 13.14.78: 70
 13.14.82–84: 70
 13.14.84b: 70
 13.14.86–88: 71
 13.14.92: 71
 13.14.94–98: 72
 13.14.94: 71
 13.14.150–166: 73
 13.14.153: 73
 13.14.189ab: 72, 73
 13.14.191ab: 72
 13.14.192ab–193ab: 73
 13.14.193cd–194: 73
 13.17.63: 71
 13.18.50: 44
 13.25.5: 97
 13.26.12: 42
 13.26.25: 68
 13.30.5cd: 77
 13.34.10cd: 77
 13.49.18: 88
 13.96.16: 83
 13.98.11d: 92
 13.104: 91
 13.104.5–6: 92
 13.104.12–13: 92, 94
 13.112.81: 84, 87
 13.117.29: 82
 13.117.30: 86
 13.145.26cd: 48
 13 App. 1 No. 6 ll. 38, 42–45, 49,
 52: 73
 13 App. 1 No. 14 l. 215: 85
 13 App. 1 No. 15 l. 2670: 82
 13 App. 1 No. 15 ll. 2699f.: 95
 13 App. 1 No. 15 ll. 3032f.: 99
 14 App. 1 No. 4 l. 932: 86
 14 App. 1 No. 4 l. 1537: 71
 18.2.23: 87
 18.2.25: 84
 Manusmṛti (MaS)
 1.81: 65
 1.88: 105
 2.17: 54
 3.37–42: 104
 3.155: 95
 3.172: 94

- 3.203–04: 79
 3.204: 79
 3.205: 79
 4.88–90: 81
 4.88: 86, 94–96
 4.90: 84, 87
 4.205–06: 85
 4.214: 99
 5.31–32: 83
 5.34: 83
 8.16: 65
 8.89: 99
 8.90: 74
 9.59–63: 106
 9.64–68: 106
 9.154: 104
 9.181: 106
 11.191: 99
 Mārkaṇḍeyapurāṇa (MkP)
 14.11: 82
 Mataṅgaparameśvara
 Vidyāpāda
 23.79: 83
 Matsyapurāṇa (MtP)
 13.31: 39
 22.25,32: 53
 22.69: 54
 113.70–75: 46
 118.3ab: 68
 118.8cd: 68
 118.26c: 68
 148.67–77: 65
 154.512: 88
 157.4–6: 70
 180.80–99: 31
 180.82: 31
 180.83–87: 31
 180.88: 31
 180.95–98: 32
 Meghadūta
 48: 54
 50, 52, 53, 57, 58, 62: 68
 Nīśvāsātattvasaṃhitā (NiTS)
 Guhyasūtra
 4.46, 111: 82
 4.74c: 92
 4.119: 90
 6.62ab: 46
 7.69–80: 46
 Nīśvāsamukha
 4.99: 84
 4.103: 92
 4.104: 94–96
 Nṛsiṃhapurāṇa (NsP)
 65.11: 54
 Pañcārthabhāṣya
 Kauṇḍinya *ad* PS
 1.1: 48, 71
 4.10: 48
 5.25: 77
 Parākhyatantra
 5.12, 17: 96
 5.12: 91, 92, 94
 5.14: 82
 5.15: 91, 96
 5.16cd: 94
 5.16: 86, 95
 5.20: 86
 5.26: 82
 5.27: 84
 5.29: 89
 Pāśūpatasūtra (PS)
 4.10: 48
 5.20: 105
 Purāṇapañcalakṣaṇa (PPL)
 57 *vs.* 27: 59
 134 *vs.* 78f.: 61
 162 *vs.* 47: 60
 163f.: 44
 199 *vs.* 57: 33
 335.86₂: 49
 549 *vs.* 95: 35
 550 *v.* 105: 36
 Raghuvamśa
 1.24: 99
 Rāmāyaṇa (Rām.)
 1.42.6–7: 68
 3.31.9: 98
 6.22.28: 98
 6.105.7d: 65
 7.12.6: 108
 7.25.12a: 64
 7.28–29: 108
 7.28.18: 108
 7.29.28–29: 108
 7.35.62cd: 75
 R̥gveda (RV)
 1.23.19: 34
 1.84.13–15: 35
 3.53.21–24: 35
 6.16.114: 35

- 7.99.7: 45
7.100.5-7: 45
- Śatapatha-Brāhmaṇa (ŚBr)
1.6.1.1-8: 43
1.7.4: 43
14.1.2.11: 65
14.9.4.8: 77
14.9.4.26: 77
- Saurapurāṇa
7.3-5: 55
- Śivadharmasaṃgraha
4.9-10: 88
4.17-22: 82
4.43ab: 85
4.49-60: 94
4.51: 94
4.55cd-56: 87
4.69, 74: 82
4.72cd: 86
4.75: 94
4.81-82ab: 90
4.88-97: 95
7.68: 92
- Śivadharmottara
7.752: 91
7.754: 92
7.765: 82
7.848: 92
- Śivapurāṇa (ŚiP)
Rudrasaṃhitā
2.32-37: 42
2.38-39: 34
2.38.18-19: 36
2.39.3d: 37
Umāsaṃhitā
8.29: 86
Vāyavīyasaṃhitā
1.10.28-29: 59
1.19.39: 41
1.19.41-42ab: 42
1.20.16-17: 43
1.20.16-26, 21.19-20, 28, 33,
37: 42
1.24-27: 66
1.25.8-17, 26.1-23, 27.28-35:
70
1.35: 70
- Skandapurāṇa (SP)
2: 3
2.7: 3
2.23a: 4
2.28b: 3
4.1: 33
5.27-36: 33
5.59, 64: 44
5.64: 33, 60
6.10-13: 45
9.8: 95
9.12c: 71
9.17-19: 49, 50
9.23-24: 42
10.6: 50
10.13-28: 41
10.26-28: 34, 40
10.26-38: 3
10.28: 41, 56
11.5-17: 9, 74
11.9-10: 74
11.12: 74
11.17: 75
11.24-28: 49
12.3: 88
12.50ab: 74
12.52d: 71
13.33-38: 44
13.36: 45, 50
13.37: 50
14.13: 95
16.13c: 71
16.14: 106
20-25: 4
20.22-33: 106
20.65: 75
20.69d: 70
21.2: 75
21.5b: 70
21.19: 44
22.5ab: 72
22.7: 12
22.20-21: 50
23.48c: 73
23.48: 60
23.59: 45, 50
25.1: 71
25.57d: 4
25.57: 4
26-31.14: 4
27.13d: 75
27.42: 19
28.60: 19
29.9c: 61
29.83d: 52
29.145b: 55

- 33.96*: 71
31-52: 3
31.1-14: 4, 31
31.3d: 31
31.3: 31
31.6d: 31
31.10-13: 32
31.14cd: 32
31.14: 4
31.15a: 4, 32
31.15d: 32
31.15: 4
31.16: 4
31.17: 55
31.19-21: 4
31.32-33: 49
31.35ab: 17
31.36-33.136: 5
31.37: 18
31.39: 34
31.40-46: 60
31.41: 34
31.43: 5
31.46: 5
31.47: 44
31.49-115: 5, 34
31.50-51: 62
31.54, 61: 37
31.58b: 36
31.72: 37
32.78a: 46
31.84cd: 37
31.98b: 38
31.101-02: 34
31.101-102: 5
31.102d: 70
31.105: 37
32: 5, 6, 12, 19, 38
32.1-22: 40
32.1: 41
32.3: 56
32.20cd: 41
32.21: 57
32.23: 6, 44, 52
32.26, 29-32, 35: 42
32.26-41, 46-47: 42
32.30-36: 6
32.38-41: 42
32.42, 46-47: 42
32.46-48: 34, 60
32.47: 44
32.48abcd: 44
32.48: 19, 44, 52
32.50-52: 52
32.54: 52
32.55: 50
32.61b: 44
32.65-112: 6
32.66: 51
32.67: 47
32.76: 19, 46
32.77: 19, 46
32.79a: 18
32.80cd-84ab: 46
32.82-84: 69
32.83: 46
32.84ab: 46
32.84cd: 46
32.85a: 46
32.85: 19, 46
32.87b, 89a, 91d, 95e: 47
32.99: 51
32.100: 57
32.104: 52
32.113-116: 12
32.113-117: 7, 12
32.117: 12
32.118-134: 7
32.123: 44
32.129: 45
32.134-193: 7
32.138: 52
32.140: 52
32.148: 52
32.151-52: 54
32.151: 52
32.153: 52
32.159c: 55
32.166b: 55, 56
32.166cd-68: 55
32.166d: 55
32.169: 55
32.171-176: 56
32.178: 55
32.181a: 57
32.185: 55
32.187: 55
32.188: 42
32.192: 56
32.193: 12
32.197-98: 48
32.199cd: 19, 58
32.203: 58
33: 7, 19

- 33.1-27*: 7
33.16a: 73
33.22-27: 7
33.27: 34, 65
33.29-134: 7
33.67ff.: 59
33.69-71: 64
33.100-101: 12
33.111ab: 64
33.111a: 64
33.114: 19
33.116-129: 64
33.116-117ab: 60
33.116d: 65
33.124ab: 65
33.124c: 65
33.125b: 66
33.134: 66
34: 7
34.1-61: 7
34.12c-f: 67
34.18b: 67
34.19bcd: 67
34.19c: 67
34.19: 67
34.20-21: 67
34.20ab: 67
34.20a: 67
34.21a: 67
34.21b: 67
34.21: 111
34.24ab: 68
34.24cd: 68
34.27c: 68
34.31 and 39: 68
34.32-37: 46, 69
34.37ab: 46
34.50: 68
34.62-122: 8
34.62-52.127: 70
34.66cd-67ab: 70
34.67cd: 70
34.68a: 70
34.69d: 70
34.70d: 70
34.74-109: 75
34.74cd: 71
34.80: 71
34.86b: 31
34.86c: 71
34.88b: 18
34.104a: 58
34.114d: 73
34.119: 60
34.122: 14, 73
35-51: 9
35: 8, 9
35.6-7: 74
35.6b: 74
35.8a: 18
35.10cd: 74
35.11: 79
35.15c: 75
35.15: 75
35.16: 102
35.25ab: 75
35.25: 18
35.26ab: 72
35.27, 39: 76
35.29: 18
35.30: 75
35.37b: 75
35.42: 76
35.52d: 18
36: 9
36.3: 77
36.10cd: 77
36.10d: 77
36.18ab and cd: 77
36.18: 11, 77, 108, 110
36.27-49: 78
36.37ab: 78
36.47cd: 79
36.50-51: 75
36.50d: 75
36.55: 75
36.62: 14, 80
37-50: 9, 21
37.3: 80
37.4a: 80
37.4: 21
37.5-8: 98
37.5: 84
37.8: 97
37.16: 18
37.23-28ab: 82
37.24e: 82
37.32: 84
37.39: 82
37.44: 82
37.45c: 83
37.59: 14, 84
38: 88
38.2b: 75

- 38.15c*: 18
38.15d: 85
38.18: 84
38.21: 14, 85
39.10: 14, 86
40.4ab: 89
40.10: 14, 87
41.8ab: 89
41.9: 89
41.19: 14, 88
42.8–11: 90
42.8b: 89
42.9d: 89
42.9: 89
42.10–11: 90
42.10cd: 90
42.10c: 89
42.11: 84
41.17: 90
42.17: 14
43.5ab: 89
43.10b: 91
43.12a and c: 91
43.12b and d: 91
43.12: 14
44.2f: 91
44.7b: 92
44.11: 14, 92
45.3d: 91
45.8f: 93
45.11ab: 93
45.11a: 93
45.11: 10, 93
45.15b: 93
45.15: 14, 93
46.8b: 94
46.9cd: 94
46.9: 18
46.10b: 10
46.10: 93
46.11: 14, 95
46.15: 18
47.16: 14, 96
47.13a: 96
48.10a: 97
48.10e: 93
48.10: 18, 93
48.11: 15, 97
49: 3
49.5d: 98
49.9cd: 18
49.10–28: 3
49.14b: 98
49.18–21: 98
49.18ab: 98
49.18cd: 98
49.19–20: 98
49.21ab: 98
49.21b: 99
49.21: 93, 95
49.23: 79, 99
50: 10, 11
50.27a: 101
50.29b: 101
50.30a: 97
50.33: 97
50.35d–36: 101
50.39: 18
50.43: 102
51: 10, 11
51.12: 75
51.43: 103
52.1–25: 8–11
52.6: 18
52.13: 19
52.26–131: 11
52.26: 19, 105
52.34: 106
52.40: 106
52.67: 109
52.103: 107
52.104c: 75
52.112: 11
52.115: 11, 110
52.118b: 110
52.118: 11
52.127: 11
52.128: 11, 70
52.131: 15, 111
53–55: 7
53–69: 7, 111
53ff.: 70
53: 11
54.1–7: 33
54.19: 33
54.29d: 75
54.32c: 64
55.21–23: 70
55.23: 8
56–57: 7, 11
56.1–57.47: 9
57.19a: 71
57.26ab: 74
57.107: 15

- 58-59: 7
 58.22: 50
 60.1-13: 7
 60.14-21: 7
 60.22-71: 7
 60.72-132: 7
 60.83: 49
 61-68: 7
 62.59c: 71
 62.73-74: 33
 63.28d: 64
 66: 49
 66.22: 59
 67.18c: 56
 68.12-23: 49
 69: 7
 69.37-77: 68
 69.39ab: 72
 69.40cd: 67
 69.40: 8, 68
 69.53, 60-61: 69
 69.58: 68
 69.60: 68
 69.62: 68
 69.68: 68
 167: 32
 Skandapurāṇa (SP_{RA})
 167.1.5: 68
 167.3.16-22: 50
 167.3.98a, 101c: 38
 167.4.5-7: 32
 167.4.10, 20: 39
 167.4.47: 65
 Skandapurāṇa (SP_S)
 167.30-31: 68
 167.49-51: 67
 167.50: 68
 167.58: 42
 167.72: 68
 167.81: 39
 167.115-116: 69
 167.126-28: 95
 167.142c, 144a: 32
 167.172: 57
 167.182: 52
 Skandapurāṇa (SP_{BH})
 70.51-54: 48
 70.54: 48
 71.49-53: 45
 72.95: 95
 74.2: 56
 76.31: 61
 78.32a: 64
 78.64d: 65
 97.39: 65
 98.2a: 65
 98.2b: 66
 98.9b: 65
 98.20c: 65
 109.50: 68
 111.16cd-19cd: 92
 111.76b: 65
 111.78a: 65
 116.66: 62
 121.23-124.18: 49
 122.71-74: 48
 122.79-80: 48
 126.39: 105
 127.58: 56
 128.20: 106
 128.44-46: 68
 138.17: 45
 148.35: 50
 158-62: 88
 158.10: 104
 158.33a: 92
 158.89d: 75
 159.9d: 69
 162.50ab: 72
 172.59-66: 97
 175.30-34: 97
 180.1-4: 48
 180.2cd-4ab: 48
 180.33-36: 45
 182.2: 45
 183.1-40: 45
 183.10-11: 45
 183.13: 45
 183.20cd-22ab: 46
 183.23: 46
 183.25: 46
 183.49c: 52
 Skandapurāṇa (SkP)
 Āvāntyakhaṇḍa
 2.82.7cd-27cd: 40
 Kāśikhāṇḍa
 1.32.152: 32
 Revākhaṇḍa
 155.98: 82
 Suśrutasaṃhitā (SuŚ)
 Sūtrasthāna
 46.67-71: 101
 Svachandatantra
 10.46b: 82

Taittirīya-Brāhmaṇa (TaiBr)*1.3.10.1-2*: 79*Taittirīya-Saṃhitā* (TaiSa)*2.6.8.3*: 43*7.1.5.1*: 65*Tantrasadbhāva**10.88*: 82*Umāmaheśvarasaṃvāda**15.80*: 83*Vāmanapurāṇa* (VmP)*12.6*: 82*28.6-29*: 66*28.14-21*: 70*65.28d*: 65*Varāhapurāṇa* (VarP)*126*: 54*126.7*: 52*126.14*: 54*172.40*: 88*Vāyupurāṇa* (VāP)*1.5.31*: 59*1.23.183-86*: 68*1.24.137*: 95*1.30.103-107*: 43*1.39.148, 169*: 89*1.45.12-18*: 46*1.45.14*: 46*1.45.15ab*: 46*1.47.72a*: 46*2.39.146-49*: 81*2.39.209-255*: 45*2.39.235*: 46*2.39.237cd-238*: 46*Viṣṇudharma* (VDh)*77.55d*: 65*Viṣṇudharmottarapurāṇa* (VDhP)*1.226.20*: 47*3.48.18*: 65*3.297.13-15*: 88*3.327.28ab*: 74*Viṣṇusmṛti* (ViS)*45.25*: 85*45.27*: 85*85.11*: 54*91.4*: 88*Vṛttaratnākara**2.12-14, 16-18*: 13*2.15*: 13*2.19*: 14*2.20*: 14*Weltgebäude* (Kirfel) (WG)*7 vs. 6*: 110*16, 110, 133*: 64*104-06 vss. 68a-71b, 73-74*: 46*129 vss. 23-24, 131 vss. 40-41*: 68*135 vs. 78*: 61*191ff. vss. 4, 26*: 89*Yajurveda**Vājasaneyisaṃhitā* (VS)*16*: 45